

ئابدۇراخمان قاھار

ئىلى دولقۇنلىرى

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئىلى دولقۇنلىرى (1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالھى
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز
مۇقاۋا خېتىنى يازغۇچى: سۇلايمان ئىسمائىل خالى

ISBN 978-7-228-14338-2

9 787228 143382 >

مىللىي يېزىقتىكى نەشر بۇيۇملىرى مەخسۇس مەبلەغىگە ئېرىشكەن تۈر

民族文字出版专项资金资助项目

ئۇيغۇر ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار

21 - 50

维吾尔原创作品精选

ئىلى دولقۇنلىرى

(1)

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

滔滔的伊犁河.1 : 维吾尔文/阿布都热合曼·卡哈尔著; — 乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2011.7 (2015.3重印)

ISBN 978—7—228—14338—2

I.①滔... II.①阿... III.①长篇小说 — 中国 — 当代 — 维吾尔语 (中国少数民族语言) IV.①I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2011)第129904号

-
责任编辑	阿不都克依木·沙依木
编 辑	苏里坦·阿西木
责任校对	沙娜瓦尔·依布拉音
特约校对	万力·在顿
封面设计	艾克拜尔·沙力
封面绘画	阿布都热合曼·阿布力孜
出版发行	新疆人民出版社
新疆人民出版社
地 址	乌鲁木齐市解放南路348号
电 话	0991-2827472
邮 编	830001
印 刷	北京顺诚彩色印刷有限公司
经 销	新疆维吾尔自治区新华书店
开 本	880×1230毫米 32开本
印 张	14.375
版 次	2011年9月第1版
印 次	2015年3月第3次印刷
印 数	6001—9000
定 价	40.00 元
-

يازغۇچى ئابدۇراخمان قاھار

نەشرىياتتىن

يازغۇچى ئابدۇراخمان قاھار 1935 - يىلى 11 - ئايدا غۇلجا شەھىرىدە ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1945 - يىلىدىن 1952 - يىلىغىچە غۇلجا شەھىرىدە باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1952 - يىلى 9 - ئايدا غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتىغا كىرىپ بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، 1953 - يىلى 9 - ئايدا ئۈرۈمچىگە كېلىپ سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكولتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1956 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە ئۈرۈمچى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى دارىلمۇئەللىمىنلەردە ۋە ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1988 - يىلىدىن ئېتىبارەن شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى بولغان. ئۇ ھازىر جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ۋە شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئابدۇراخمان قاھار 1953 - يىلى «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «بەختىمىز كۈلدى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇلغان. ئۇ شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر شېئىر، ھېكايە، پوۋېست، رومان ۋە ئەدەبىي خاتىرە ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئۇنىڭ «ۋاپا» (ھېكايىلەر توپلىمى)، «ئاھ، ياشلىقىم» (پوۋېستلار توپلىمى)، «ئىلى دولقۇنلىرى» (ئىككى قىسىملىق رومان)، «ھايات سىرى» (رومان)، «كۆڭۈل» (رومان)،

«ئاۋات شەھەرنىڭ يېڭى پۇقراسى» (رومان) قاتارلىق يىگىرمە پارچىگە يېقىن كىتابى نەشر قىلىنغان. «ئاۋات شەھەرنىڭ يېڭى پۇقراسى» ناملىق رومانى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى باھالاشتا «تۇلپار» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

مۇندەرىجە

1	بىرىنچى باب
13	ئىككىنچى باب
32	ئۈچىنچى باب
55	تۆتىنچى باب
82	بەشىنچى باب
107	ئالتىنچى باب
124	يەتتىنچى باب
137	سەككىزىنچى باب
155	توققۇزىنچى باب
172	ئونىنچى باب
206	ئون بىرىنچى باب
233	ئون ئىككىنچى باب
239	ئون ئۈچىنچى باب
254	ئون تۆتىنچى باب
271	ئون بەشىنچى باب
289	ئون ئالتىنچى باب
314	ئون يەتتىنچى باب
350	ئون سەككىزىنچى باب
378	ئون توققۇزىنچى باب
403	يىگىرمىنچى باب
412	يىگىرمە بىرىنچى باب
441	يىگىرمە ئىككىنچى باب

بىرىنچى باب

1

ئىلى ۋادىسى كەچ كۈز مەنزىرىسى بىلەن چۈمكەلدى. جەنۇبتىكى ئاسمانغا تاقاشقان ئاقباش تاغلار تۇمانلىشىپ، شىمالدىكى كەڭ كەتكەن بىنەملىكلەر، ئوتلاق - تەكچىلەر سارغۇچ - سۈر رەڭگە كىرىپ قالدى. ئىلى دەرياسىنىڭ باھار ئايلىرىدىكى شىددەتلىك دولقۇنلىرى ياز بويى بىردە پەسىيىپ، بىردە ئۆرلىگەن بولسا، مانا ئەمدى بارغانسېرى جىمىپ سۈزۈلمەكتە ئىدى. يازىچە تىرىكچىلىك بىلەن تىنىمىسىز ئۆمىلىگەن قۇرت - قوڭغۇزلار ئاللىقاچان ئۈچەكلىرىگە كىرىپ كەتكەنىدى. يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى ئەتىسى - ئاخشىمى ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامالدا تولغىنىپ شۇۋىرلايتتى. نە باغلاردا، نە توقايلىقلاردا كۆڭۈل يايىرىغۇدەك مەنزىرە قالمىغانىدى. ھەممە يەر كۆڭۈلسىز، مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىدىن - بۇ بېشىغىچە قىيقاس سېلىپ قوغلىشىپ ئويىنايدىغان يالاڭ ئاياغ يېزا بالىلىرى ھازىر ئوچاقنىڭ ئالدىنى بەرمەيدىغان بولدى.

تەبىئەتنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز مەزگىلى سوغۇقنى باشلاپ كەلگەنىدى. باھار ئايلىرى ياساندۇرغان يېزا، باغۇبۇستان، چىمەنزارلارنىڭ يېشىل كىيىملىرىنى كەچ كۈزنىڭ سوغۇق قولى سالدۇرۇۋالغان، ئۇ يەرلەردە ھازىر قۇشلارنىڭ تاشلاپ كەتكەن ئۇۋىلىرىلا قالغان، يازنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىرى قېنى؟ ئەمدى قۇشلارنىڭ پۈتۈن دالالارنى جانلاندۇرۇپ چاڭلىداپ سايراشلىرى،

دېھقانلارنىڭ ئېتىز لاردىكى ئەمگەك ناخشىلىرى ئاڭلانمايدۇ. ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈمىسىز كۈزلەكلەر، قوغۇنلۇق - باراڭلار ۋە خامانلاردىكى ئىگىسىز قالغان كەپىلەر غوڭغۇيۇپ كۆرۈنىدۇ، ئېڭىز لاردا قوي - كالىلارنىڭ ئوتلاپ يۈرگىنى كۆزگە ئېچىلىقىدۇ، كۆتۈرمە ئېرىق ياقىلىرىدا قوراي ئورۇپ، كۆتەك قومۇرۇپ يۈرگەن كىشىلەر ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقىپ قالىدۇ.

مەھەللىنىڭ تار، ئەگىر - توقاي كوچىلىرى، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلاپ رەتسىز سېلىنغان، ئاقارتىلمىغان سوقما تاملىق ئۆيلىرى كۆڭۈلسىز كۆرۈنىدۇ. غازاڭلار، ئەخلەت - چاۋارلار كۆۋرۈك ئاستىلىرىغا تىقىلىپ، ئېرىق سۇلىرىنى كوچىغا يايغان بۇ سوغۇق كۈنلەردە بەزىلەر ئۆيلىرىنىڭ يامغۇر سۇلىرى بۇزغان يەرلىرىگە لايچىلىق قىلاتتى، ئاياللار شىلىم بىلەن پەنجىرلىرىگە سامان قەغەز چاپلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. كەچ كۈزنىڭ ۋەھمىسى دېھقانلارنى ئالدىرىتىپ قويغان، چۈنكى ئۇلارنى مۇزلىتىدىغان ھەسسىنەم ئايلىرى كېلىپ قالغان. ئۇلار كوچىنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە ياكى تۈگمەنگە يىغىلىشىپ «كۆيدۈرسىمۇ ياز ئاپىتىپى ياخشى ئىكەن» دەپ، سوغۇقنىڭ بۇرۇن چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن دادلىشىدۇ ھەم قىشلىق ئون تارتىش، ئاددىي بولسىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتىدىغان مەشرەپلىرى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىپ قويۇش، ئۆيىچىدىكىلەرنىڭ قىشلىق كىيىم - كېچىكىنى غەملەش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن باش قاتۇرۇشىدۇ...

«ياغسا يامغۇر، چىقسا بوران، پادىچىغا نەدە ماكان؟» دېگەن گەپ بار، لېكىن نادەمگە ھەممىلا ۋاقىت ئوخشاش بولۇپ قالغان، پەسىللەرنىڭ قايسىبىرى نادەمگە كۈلۈپ قارىدى؟ «يېتىمنى يېتىپ ئۇر، بولمىسا پۈتىدىن تۇتۇپ ئۇر» دېگەندەك، يازنىڭ قىزىق ئاپتاپلىرىدا كالىلىرى سايىگە قاراپ قاچسا، ئۇنىڭ ئالدىنى توراپ دەرمانى قالمىغۇچە قوغلاپ يۈگۈردى، ئېكىنلارغا

كىرسە ئىگىلىرىدىن تاياق يېدى، يامغۇر يېتىن، بوران - چاقۇنلاردا يۈزلىرى يېرىلىپ ئېچىشىپ ئاغرىدى. مائارىپمەننى كەچ كۈزنىڭ زەھەردەك شامال ئارلاش سوغۇقى قىيىنلاشتۇردى. نادەم پادىنى مەھەللىگە ھەيدىدى. ئۇ پادىنى ھەممىدىن بۇرۇن ئاچقىپ، ھەممىنىڭ كەينىدە قايتاتتى. چۈنكى، باي «ئوغلۇم نادەم، قوي - كالىلار ئەتىگىنى بىلەن كەچقۇرۇنلۇقى ئالايىتەنلا ئوتلايدۇ، ھايۋاننىڭ تىلى بولمىغىنى بىلەن، خۇداسى بار، ساڭا - ماڭا ئوخشاشلا قورسقىنى ئوبدان تويدۇرغۇسى كېلىدۇ. شۇڭا، ئەتىگەن چىق - دە، كېيىن قايت» دەپ جېكىلەيتتى. نادەمنىڭ بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاۋەرگۈسى كەلمەيتتى، شۇڭا پادىچى دوستلىرىدىن ئايرىلىپ ئارقىدا قالاتتى. ئۇ مەھەللىگە كالىلىرىنى ھەيدەپ كىرگەندە، توخۇلار ھويلىلاردىكى قارىياغاچ شاخلىرىدا بىر - بىرى بىلەن قونداق تالىشىپ چوقۇشاتتى، بۇنىڭغا يۈندى تالاشقان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ كېتەتتى.

نادەم مەھەللىگە كىرگەندە، ئۇنى مەھەللىنىڭ يالىڭاچلانغان ئاق تېرەكلىرىگە قونغان قاغىلار قارشى ئالدى. سەھەردە نادەم بىلەن تەڭ بىر كۈنلۈك ئوزۇق غېمى بىلەن ئاللىقاچانلارغا ئۇچۇپ كەتكەن قاغىلار نادەمدىن خېلىلا بالدۇر كەپتۇ. ئۇلار تېرەك شاخلىرىدا خۇددى بىر يىپقا تىزىپ قويغان قارا مونچاقلاردەك تىزىلىپ قاقىلدشاتتى. نادەم ئۆتكۈر كۆزلىرىنى قاغىلاردىن ئېلىپ، مەڭگەننىڭ ئۇرخۇنلاردىن كۆتۈرۈلۈشىنى خالىمايۋاتقاندا كەتتى ھالدا تولغىنىپ چىقىۋاتقان ئاقچۈچ كەچكى ئىسلىرىغا قارىدى - دە، كۆزلىرىدە غەمكىنلىك ياندى.

نادەم غەيرەتلىك بالا، لېكىن ئۇنىڭ سۇنۇق چىرايىدىن يېتىملىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بوي - تۇرقى، چىرايى دادىسىغا تارتقان: ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قوبۇق قېشى قىسقا، بۇرنى قاڭشارلىق، يېشى ئون بەش - ئون ئالتىلەردە بار.

ئۇنىڭ بېشىدا چەت - چۆرىلىرى قىرچىلىپ ئوڭۇپ كەتكەن دوپپا، ئۇچىسىدا كىر كۆڭلەك، ئۈستىدە ئاپىسى قولىدا شىرىپ تىكىپ بەرگەن پىنجەك، پۈتىدا چورۇق بار ئىدى. قولىدا پادىچىلارغا خاس تۈز ئېرەن تايىقى بولۇپ، ئۇنىڭغا كالا - قويلارنىڭ سانى بەلدەمچە قىلىپ ئويۇلغان. ئۇ تايىقنى باشقا پادىچىلارغا ئوخشاش كالا مۇڭگۈزىگە دەللەپ ئاتمايتتى، ھەيۋە ئۈچۈن ئايلاندۇرۇپ قوياتتى، «ھايت - ھويت» بىلەن پادىسىنى تەرتىپكە چاقىراتتى. ئۇ نېمىلا بولسۇن باي قورۇسىدا ئۇ ئىشقا، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەندىن كۆرە، ئېتىزلىقلاردا، ئېدىرلىقلاردا مال بېقىپ يۈرۈشنى ئەۋزەل كۆرەتتى.

نادەم ماللىرىنى ھەيدەپ يوغان دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەختەمباي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، پېشايۋاندا ئۆرە تۇراتتى. ئۇ ماللارنى سانى بويىچىلا ئەمەس، رەڭگى - تۈرى بويىچىمۇ كۆزدىن تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولدى ۋە تويغان - تويىمغانلىقىغا سەپسالدى.

ئانىسىنى كۆرۈپ ئېتىلىپ - تېپىرلىشىپ تۇرغان ئىككى موزايىنىڭ يېنىدىكى تەتۈر قوزۇققا نادەم بىرى قارا ئالا، بىرى قوڭۇر سىيىرنى باغلىدى. ماللىرى قىشلاققا مېڭىشتىن بۇرۇن ئايرىپ قالغان قويلارنى قوتانغا سولدى. ئاندىن ئىككى تەرىپىدە تۇتقۇچى بار، قورساقلىق يوغان سېۋەتكە سامان تولدۇرۇپ ئۆستەڭگە ئاچىقىپ كەتتى.

نادەمنىڭ ئىشلىرىغا سەپسىلىپ پېشايۋاندا ئۆرە تۇرغان ئەختەمباي ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاشقا باشلىدى: «دادىسىدەك مۇتتەھەم، گەپدان ئەمەس، ئىشىغا پۇختا، دېدىل، ئوشۇق - تۆشۈك گېپى يوق ئىدى، نېمە ئىشقا بۇيرۇسا بويۇن تولغىماي ماڭاتتى، قورسىقىنى تويدۇرۇپ قويسا كالىدەك ئىشلەۋېرەتتى. ئەمدى بۇ بالا ئۆزگىرىۋاتىدۇ، گايىتىنىڭ يالىسى يۇقۇۋاتىدۇ، شۇ تومپايىنى دوراپ قالسا، بۇمۇ بىر پارچە چىش ئۆتمەيدىغان پاتالڭ بولۇپ قالىدۇ. بىلىمەن، ھەممىنى قىلىۋاتقان ئەنۋەر ئەپەندى،

لېكىن ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى بىلىش كېرەك. ئەيۋەشكە كەلسە ياخشى، ئەيۋەشكە كەلمەسە ھەكۈمەتتەمۇ، ساقچىمۇ بارغۇ. مەنسۇر شاگىيومۇ بىر دۆت، ھە دېسەلا تولىشى ھۆكۈمەتكە چاقىدۇ، قامچا، مىلىتىق بىلەنلا ئەلنى باشقۇرىمەن دەيدۇ، لېكىن باققان ئىتىنىمۇ ئۇزۇنرەسەڭ يېنىپ چىشلەيدۇ. بۇ يالاڭ تۇشلەرنىڭ يېنىشىدىن خۇدا ساقلىسۇن، ئۇلار يۈزسىزلىك قىلسا بىزگىلا بولىدۇ. بەزىلەر: «ئېرىق چاپساڭ يېنىنى ئال، مالاينىڭ جېنىنى ئال»، دەيدۇ تېخى، يۈرىكىنى مۇجۇيمەن، دەپ ئۆزىگە قارشى قىلىۋالغاندىن نېمە پايدا؟ ساڭا ئوچلۇكى بار ئادەمنىڭ قىلغان ئىشىدا قانچىلىك ئۈنۈم بولسۇن، بىرقانچە ئېغىز ياخشى گەپ ئۈچۈن تىلىڭ كۆيمەيدۇغۇ، سېنىڭ قارا قورساق خەق ئىچىدە ئىنسانى بار دېگەن ياخشى گېپىڭ چىققىنىدىن مۇنۇ ئەنۋەرگە ئوخشاش ئوقۇمۇشلۇقلار ئىچىدە «مەرىپەتچى» دېگەن نامىڭ چىققىنى ياخشى ئەمەسمۇ، مەكتەپ رېمونتىغا پۇلمۇ بېرەي، ئىمكان بولسا ئاشۇ ئەنۋەر ئەپەندىنى ئۆيگە كۆچۈرۈپ ئەكېلىۋالاي، ئەپەندى خەق دېگەن ياخشى تاماق، پۇلنىڭ قولى، ئۆشەرە - زاكاتنىڭ تولىسىنى مەكتەپكە، ئازراقىنى ئىمام - مەزىنلەرگە بېرەي. ئەلنىڭ كۆزىچە ئەپەندىگە ئاتىدارچىلىق قىلاي، ئوغلاق بولسا، ياخشى ئات توقۇپ مىنىدۈرۈپ، تېخى ئۆيدە مەشرەپمۇ قىلىپ بېرەي، ئۇرۇق - جەمەتمىنىڭ قىزلىرىدىن تاللاپ تۇرۇپ بىرنى چېتىپ قوياي. پاھ... شۇ چاغدا ئۇ ئەپەندىنىڭ ماڭا بويۇن ئەگمىگىنىنى بىر كۆرەيچۇ، گايىتتەك تومپايلار، نادەمدەك مۇز پېشانىلەرمۇ مېنىڭ قولۇمغا قارايدىغان بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ناسىر، نادىرلارنىڭ ئۆلۈمىنى ھېچكىم مېنىڭدىن گۇمانلانمايدۇ...»

ئەختەمباي خىيالىنى شۇ يەردە توختاتتى - دە، پۇرۇشكەن چىرايىدا خاتىرجەملىك، رازىمەنلىك ئىپادىلەندى ۋە ئېڭىكىنى ئاستا سىلاپ قويدى، ئۇنىڭ چىقىرى كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى. كۆپ ھاللاردا خىياللىرىنى خۇپىيانە تۇتىدىغان

باي يەنە نېمىلەرنىندۇر ئويلاشقا باشلىدى ...

ئۇزاق ئۆتمەي نادەم سامانىنى يۇيۇپ ئەكىردى ۋە ئۇنى تامغا تىكلەپ سارقىتىپ قويدى - دە، ئامبارغا كىرىپ كېپەك ئاچىقتى. سامان بىلەن كېپەكنى ئىلەشتۈرۈپ، ھەلەپ ئېتىپ ئىككى سىيرنىڭ ئالدىغا بۆلۈپ تۆكتى.

«بۇ شۈمتەكمۇ بەلكى چوڭ بولغۇچە ئۆزگىرىپ كېتەر، دادىسىنى كىيىپ چىقار، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئېشىپ چۈشەر، - دەپ ئويلاشقا باشلىدى يەنە باي، - مەنمۇ ئۆزگىرىپ كەتتىمغۇ، ياشلىقىم بۇۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتتى، دادامنىڭ پىششىقلىق بىلەن تۈگكەن تۈگۈچىنى بۇزۇپ - چاچتىم، يوقاتتىم، ھەۋىسىم مېنى نېمىلەرنى قىلدۇرمىدى، نېمە كويلارغا سالمىدى؟ قىغغىر - قىيىق كۈچلارنىڭ ھەممىسىگە كىردىم. لېكىن، چوڭ بولغانسېرى، بولۇپمۇ بۇ چوڭ ئۆي ماڭا قالغاندىن بېرى ئەقلىمنى تاپتىم، باشقا بايلارغا قاراپ ئېسىمنى يىغدىم، مال - دۇنيانىڭ قەدرىگە يەتتىم. ئۆزگەرگەندىمۇ دادامنىڭ يولىدىن باشقىچە يولدا ماڭدىم. ئىست ... بۇۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتكەن ئون يىل، بولمىسا بۇ چاغقىچە ھېچبولمىغاندا ئۈچ يۈز خەتەر بەش يۈز خوغا، يەتتە قورۇ قوي ئون بەش قورۇغا، جاڭزا ئۇچتىن بەشكە، تۆگە ساندۇقتىكى زىخچە ئالتۇن ئىككى يۈز سەردىن ئۈچ يۈز سەرگە يەتكەن بولاتتى - دە، ھەي شۇ دادامنىڭ كالتە پەملىكى، نېمىشقىمۇ باشقا بايلارغا ئوخشاش مېنىمۇ دۇنيا تۇتۇشقا ئۆگەتمىگەن بولغىدىكىن ... روھىڭ ئۈچۈنمۇ ياخشىدى، ئەختەمباي كىمنىڭ ئوغلى؟ رۇستەمباينىڭ بولاتتى. خەير، روھىڭ قورۇنمىسۇن، دادا، ئەمدى ئۆزۈمنىڭ يولىنى ئۆزۈم تاپمەن، ئاسمان - پەلەككە كۆتۈرۈلمەن. باشقىلارنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىمەن...»

سىير ساغىدىغان موماي سىرلانغان ئاق چېلەكنى كۆتۈرۈپ چىققاندا، ئەختەمباينىڭ خىيالى ئۈزۈلدى. نادەم ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ، كېپەك يېپىشقان قولىنى ئۇۋۇلاپ قوتاندىن

چىقتى. ئۇ كۆزىنى بايدىن قاچۇرۇپ، ئۇۋۇلۇۋاتقان قولغا قاراپ تۇراتتى.

— نادەم، بالام، — دېدى باي خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، تامىقىنى يەۋال، ئەمدى.

نادەم ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ، كۈندىكىدەك ئوچاق ئالدى، ئولتۇردى. ئۇنىڭ كەينىدىن يېنىك چامداپ ئەختەمباي كىردى. ھۆرنىساخان نادەمنىڭ ئالدىغا بىر چىنە سۇيۇقئاشنى قويغاندى، باي:

— نان ئاچقىپ بەر، نان، ئۆسۈۋاتقان بالا تويغۇچە يېسۇن، سوغۇق يەپ كەلگەن بالا تويامدۇ ئۇنىڭغا، — دېدى. ھۆرنىساخان جىرىستىن يېقىلغان پوم ناندىن بىرنى ئاچقىپ بەردى.

ئەيلەنگەن ئوچكە تېرىسى سېلىنغان كاڭنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان باي بېشىنى سىلاپ ئەسنەپ تورۇسقا قارىدى: ئاشخانا بەش لىملىق، ئوچ دېرىزىلىك چوڭ ئۆي ئىدى. كۈنپېتىشقا قارىغان ئىشىكتىن كىرگەندە، ئۇدۇلدا مانتا ئوچاق، ئۇنىڭغا بىر چوڭ، بىر كىچىك ئىككى قازان ئېسىلغان، ئوچاقنىڭ يېنىدىكى تامغا ئوچ ئۇزۇنچاق ئويۇق ئويۇلغان بولۇپ، چىنە - قاچىلار دەستىلەپ قويۇلغان، يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى سۇپىغا بەش پارچە چىرايلىق گۈللۈك تېكىمەت سېلىنغان. ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تامغا يۆلەپ قاتارىسىغا ئىككى ساندۇق قويۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېگىز قىلىپ يوتقان - كۆرپىلەر تىزىلغان، ئۆي يورۇق ھەم ئازادە ئىدى.

ئەختەمباينىڭ يېنىدا گەپ قىلماي، ئۇياق - بۇياققىمۇ قارىماي ئون ئۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى شالاڭ چاچلىق، قېشى سارغۇچ بولسىمۇ قويۇق، كېزىكتىن يېڭى تۇرغان ئادەمدەك چىرايى تېڭى - تېڭىدىن سېرىقداپ جۇدىگەن، چوڭ كۆزلىرى پارقىراپ قالغان كەنجى ئوغۇل — ۋارىسجان ئولتۇراتتى. ۋارىسجاننىڭ بېشىدا بېغىر رەڭ مانچېستېر دوپپا، ئۇچىسىدا كۆك تېرىكىدىن تىكىلگەن ئەستەرلىك شىم - چاپان،

پۈتىدا غۇلجا خۇرۇمىدىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك ئۆتۈك بولۇپ،
ئىچىدىكى ئاق كۆڭلەك ياقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بەشىنچى لامپا ئۆيىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. نادەم تامىقىنى
يەپ بولغانىدى. بۈگۈن باي ئۇنىڭغا خۇددى بىرنىمە دەيدىغاندەكلا
قىلىپ تۇراتتى، شۇڭا ئۇ باينىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇپ
قالدى. دېگەندەك باي ئۇنىڭغا قاراپ ئېغىز ئاچتى:

— بالام، نادەم، ئەتىدىن باشلاپ سەن ۋارىسجاننى مەكتەپكە
ئاپىرىسەن ھەم بىللە ئېلىپ قايتىسەن، ماللىرىڭنى چۈشتىن
كېيىن باقىسەن.

ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان گەپ ئۈچۈن نادەم
ئەختامبايغا ئىتتىك قارىدى، ئۇنىڭغىچە ھۆرنىساخان ئادىتى
بويىچە گەپكە ئارىلىشىۋالدى، ئۇ گەپكە ئارىلاشمىسا كۆڭلى
تىنمايتتى:

— ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ قويۇپ كېلىپ، ماللارنى
بېقىپ كەلسۇن، ئەتىزدىن چۈشكە يېقىن قايتىپ كېلىپ
مەكتەپكە بارسىمۇ بولىدۇغۇ، چۈشكە مەكتەپتە بىكار
ئولتۇرامدۇ؟

— بولمايدۇ! — دېدى ئەختەمباي بەشىنى سىلىكىپ، —
ھەر بىر سائەت ئارىلىقىدىكى تەنەپپۇس ۋاقتىدىمۇ كۆز - قۇلاق
بولۇش كېرەك، يەنە «بېشى قاينان، پۈتى تايغان» ياقىلارغا كەتسە،
سەن ئىزدەپ تاپامسەن؟! سەن ۋاپىساشتىن باشقىنى بىلمەيسەن ...

باي نادەمگە قاراپ مۇنداق دېدى:

— مەكتەپكە ئۇدۇل بېرىپ، ئۇدۇل كېلىڭلار، مۇبادا ۋارىسجان
باشقا ياقىلارغا بۇرالسا، يول قويما، ئۇقتۇغۇ، بالام؟
— ئۇقتۇم.

يېقىندىن بېرى ۋارىسجان مەكتەپتىن يېنىپ ئۆيگە كەلمەي،
بېشى قاينان ياقىلارغا كېتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈنمۇ
شۇنداق بولدى، مەكتەپتىن يېنىپ، نۆۋەنكى مەھەللە تەرەپكە
كەتتى، باي نادەم ئەۋەتىپ ئۇياق - بۇياقنى ئىزدەشتۈردى، ھېچ

يەردىن تاپالمىدى، كەچ كىرگەنسېرى ئالاقىدەلىككە چۈشۈپ قورقۇشتى، تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ پايپىتەك بولۇشۇپ كەتكەن ئادەملەر ئۇنى ئاخىر تۆۋەنكى مەھەللىنىڭ ئايغىدىكى ئەسكى تاملىقتىن تاپتى. ئۇ ھېچنەمدىن خەۋىرى يوق بەخەم ئولتۇرغانىدى. مۇشۇ ئىشتىن كېيىن ئەختەمباي بىلەن ھۆرنىساخان مەسلىھەتلىشىپ، ۋارىسجانغا نادەمنى قوشۇپ مەكتەپكە ئەۋەتىش قارارىغا كېلىشكەندى.

ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلگەن نادەمگە باي يەنە مۇنداق دېدى:

— ماللارغا بوغۇزنى كۈندىكىدىن ئەتىگەنرەك ئەت، مەكتەپكە ماڭىدىغان چاغدا ئوقۇرلارنى زىغىر قوغىنى بىلەن تولدۇرۇۋەت، ئوقتۇڭمۇ، بالام؟
— ئوقتۇم.

نادەم ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ - ئەكىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشال بولدى. كىم بىلىدۇ، ئىللىق چىراي ئەنئەنە ئەپەندى ئۈنىمۇ ئوقۇتۇپ قوياي، بەلكى ... كىشىلەر ئۇ چوقۇر ئەپەندىنى كەمبەغەللەرگە ئەجەب كۆيۈمچان ئىكەن دەپ تەرىپلىشىۋاتىدۇغۇ، «يېتىمنىڭ ئاتىسى يەتتە» دېگەنلەر بىكار ئېيتىمىغاندۇ، شۇنداق قىلسا ئەجەب ئەمەس.

2

نادەم ھويلىغا چىقتى. ئىسسىق ئۆيدە ئولتۇرۇپ راھەتلىنىپ قالغان بالا، كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلىدا تېنىدە بىردىنلا تىترەشنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزدى ۋە تىترەپ يۈرۈپ، ئۇخلاش ئالدىدىكى كۈندە قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشلىرىنى قىلىشقا باشلىدى. بالا ئىشلىرىنى تۈگەتكۈچە تۇرمۇشنىڭ خۇنۇك، قاراڭغۇ كېچىسى ئاللىقاچان ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئوربۇۋالغانىدى. كېچە بەك قاراڭغۇ بولۇپ، يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلۇق،

كۈمۈش كىرىپكىلىك يۈزلىرىنى قارامتۇل بۇلۇتلار توسۇپ كەتكەندى. ئۇ تېخى قەغەز چاپلانمىغان چاقماق پەنجىرىلىك ئۆيگە كىردى - دە، بەش بارماقنى كۆزگە تىقسىمۇ كۆرۈنمەيدىغان قاراڭغۇلۇقتا تەمتىلەپ يۈرۈپ، قېتىشىپ قالغان قورايىنى قارىسىلىدىتىپ سۇندۇرۇپ ئوچاققا سېلىشقا باشلىدى. ئۆيىچى ئۇنىڭغا تالادىنىمۇ سوغۇق بىلىندى.

تۇرمۇشنىڭ قايسى تەتۈر تەقدىرى تېخى ئاغزىدىن ئانا سۈتى كەتمىگەن كىچىككىنە بالىنى مۇشۇ گۈندىخانغا يالغۇزدىن - يالغۇز ئەكىلىپ تاشلىغاندۇ - ھە؟ ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىسىمۇ مۇشۇ ئىز بىلەن كەلگەن، بۇ ئىز نادەمنى يەنە قايىقلارغا، قايسى يوللارغا ئېلىپ بارىدىكىن؟ ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆمۈر يولىدا يەنە نېمىلەرنى كۆرىدىكىن؟ ئۇ مۇشۇ ئۆيگە كەلگەندە دەسلەپكى بىرنەچچە كۈننى قورقۇش، چۆپلۈش، ئەندىشە ۋە ئەنسىزلىك بىلەن كىرىپكىمۇ قاقماي ئۆتكۈزۈۋەتتى. لېكىن، كېيىنرەك يالغۇز، دەردلىك ئانىسىنىڭ، ئاتا - ئانىسىز قالغان ئادىلجاننىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈن باي ھويلىسىغا كېلىپ ئىشلەشكە موھتاج بولغان بۇ بالا، بۇ ئىشلارغا - يالغۇزلۇققا كۆنۈكۈپ قالدى. ئۆتۈۋاتقان كۈنلەر بىزگە نېمىشقا چىراي ئاچمايدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ كۈنىمىز بەرگىدىن مەزگىلىمىز ئۈزۈلۈپ كەتكەن گۈلدەك سولىشىپ كېتىدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ چىرايمىز كۈن كۆرمىگەن يوپۇرماقتەك رەزگى؟ ... نادەم بۇ ئوي - خىياللارنى تالاي قېتىم ئويلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋايىگە يەتمىگەن ئەقلى بىلەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلمەيتتى.

نادەم ئوتنى تۇتاشتۇردى ۋە قورايىنىڭ ئاچچىق ئىسىدىن ياش قۇيۇلغان كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتتى. ئۆيىچى يورۇپ، كۆڭۈللۈك بىر ھالەت پەيدا بولدى. ئۆيۈم ئىللىپ قالغاندەك سېزىلدى. ئۇ پۈتمىدىكى چوقايىنى يېشىپ، پايتمىلىرىنى ئوتنىڭ ئالدىدىكى كېسەكنىڭ ئۈستىگە يايىدى. پايتمىدىن ھور

كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ، كىر ھەم تەر پۇرىقى ئۇنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلدى. نادەم ئوتسىنىپ بىردەم ئولتۇردى. ئۇنىڭچىدە بۇرۇن ئاق بولسىمۇ، ھازىر كۈل رەڭ بولۇپ قالغان بىر پارچە يىرىقى كىگىز ۋە ئورۇن - كۆرپىسى تۇراتتى. ئۇنىڭ بىر بۆلۈكىدە بىدە توغرايدىغان جادۇ، بىرى تۆمۈر، بىرى ياغاچ ئىككى تالە ئارا، ئىرگىلو ھارۋىنىڭ جابدۇقلىرى ۋە ياغاچ قوزۇقتا كېرەكتىن چىققان بىر تور ۋە شىليا - خامۇتلار توپا بېسىپ تۇراتتى.

نادەم ئاخىرقى بىر تۇتام قورايىنى ئوچاققا سالدى - دە، ئوتنىڭ يورۇقىدا تېزلا ئورۇن - كۆرپىسىنى سېلىپ يېتىۋالدى. تاڭ ئاتماستىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەل بىر ئۇخلىغانغا قەدەر مىدىرلاپ يۈرگەن بالا، يوتقاننىڭ ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ قاتتىق ھارغانلىقىنى سەزدى.

ئوت ئۆچتى. تالادا گۈر كىرگەن شامال تۇرخۇندىن كىرىپ قورايىنىڭ ئوتى ئۆچكەن بوش ئوچاقتا ئۇشقىرتىپ ئوينىماقتا. نادەم پۈتىنى يىغىپ تۈگۈلۈپ ياتقىنىچە، ئۆزىنىڭ ۋەيران بولغان ئائىلىسىنى ئويلىدى: «ئاپام ھازىر ئۇخلىدىمىكىن؟ ئادىلجانغۇ ئۇخلاپ قالغاندۇ، تايىنلىق ... جاپانىڭ چېكى بولار، گايىتىكام ئېيتتىغۇ، تاڭ ئاتمايدىغان تۈن بولمايدۇ، ئۇكا، دەپ». بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تېخى ئىككى قېتىملا كۆرگەن ھېلىقى ئەپەندى گەۋدىلىنىپ كەلدى. «ۋارىسجان بىلەن قوشۇپ مېنىمۇ ئوقۇتسا نېمە بولار؟ مەيلى جاپا تارتساممۇ، ياخشى ئوقۇپ چوڭ بولغاندا ئاپامنى، ئۇكامنى ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشتۈرسەم، جاپانىڭ تېگى راھەت دەيدىكەنغۇ ...» ئۇ كىشىلەر ياخشى گېپىنى قىلىدىغان ئەنئەنە ئەپەندىنى ۋە مېھرىبان ئاپىسىنى ئەسلىپ يېتىپ تاتلىق خىياللار بىلەن ئۇخلاپ قالدى. خېلىلا ئىسسىپ - ئىلىپ قالغان ئۆي بىردەمدىلا سوۋۇپ كەتتى. شامال تېخىمۇ ئەدىمەكتە، ھەربىر بۇلۇڭ - پۇچقاق، يوپۇقلارغا ئۇرۇلۇپ غەلىتىلا سادالارنى پەيدا قىلماقتا. ئاسمان يۈزىنى قارا يۇڭدەك

بۇلۇتلار توسۇپ كەتكەن، ئەگەر ھاۋا ئوچۇق بولغان بولسا،
سوغۇق تېخىمۇ ئەدەيدىغان چېغى، ھېلىمۇ بوش ئەمەس.
قوتاندىكى قويلار، ئېغىل ئالدىدا ياتقان كالىلار سوغۇققا پەرۋا
قىلماي، يېنىك پۇشۇلداپ ياتماقتا. نادەم ھېچنېمىنى تۇيماي
تۈگۈلۈپ ياتىدۇ، بىراق ئۇ ياخشى چۈش كۆرۈۋاتىدۇ: ھېلىقى
يېقىملىق ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ سىنىپقا
گەكىرىپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا دەپتەر - قېرىنداشلارنى بەردى.
ۋارسجان بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇۋاتىدۇ، مۇئەللىمنىڭ
سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتىدۇ.
مۇئەللىم ئۇنى، نادەم تىرىشىپ ئوقۇۋاتىدۇ، دەپ ماختاۋاتىدۇ ...
لېكىن ئۇ مۇئەللىم مېنى ماختىمىسا بولاتتى، ۋارسجان
مۇئەللىمنىڭ ماختاشلىرىنى ئاپىسىغا ئېيتىپ، مېنى ئوقۇشتىن
توختىتىپ قويمىسا بولاتتىغۇ، دەپ ئويلاۋاتىدۇ ...

ئىككىنچى باب

1

زومچەك - زومچەك، ئېگىز - پەس قەبرىلەر بىلەن تولغان گۆرىستان. قانچە - قانچە ئارزۇ - ئارمانلار بىلەن دۇنياغا كۆز ئېچىپ، لېكىن قارا تەقدىرنىڭ شەپقەتسىز ئىلكىدە ئاچچىق ھەسرەت - نادامەتنى ئىچىگە يۇتۇپ، ۋاپاسىز زامان بىلەن مەڭگۈگە خوشلاشقان جانلار ماكانى. ھايات بىلەن خوشلاشقان بۇ سانسىزلىغان جانلار ئىچىدە، ئۆز ئۆمرىنى يوقسۇزلۇق ئازابى بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، قارا كۈنلەر باغرىغا خەنجەر ئۇرۇپ، مەردانىلىك بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، كىشىلەرنىڭ ئەجرىگە چاڭگال سېلىپ ھارامدىن سەمرىپ ئۆتكۈزگەنلەرمۇ بار. قەبرىلەر ئىچىدە يىللارنىڭ ئۆتۈشى ۋە جۇدۇن - چاپقۇنلارنىڭ سوقۇشى بىلەن ئىزناسى ئۆچۈپ كېتەي دەپ قالغان قەبرىلەرمۇ، ئەتراپى سالاسۇنلۇق قىلىنىپ يېشىل، كۆك رەڭدە سىرلانغان قەبرىلەرمۇ، ھەتتا يېنىغا كۆچەت تىكىلىپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا سۇ قۇيۇلۇپ تۇرىدىغان قەبرىلەرمۇ بار. ئەنە شۇ سانسىزلىغان قەبرىلەرنىڭ بىرىنىڭ يېنىغا تىز چۆككەن ئانا ئۆز ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ، مونچاق - مونچاق كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. ئانا ھېچ چىدىيالمىتتى، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ گاهىدا ھۆڭگىرەپ يىغلايتتى، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولاتتى. قەبرىستانلىق ئۈستىدە قارا بۇلۇتلار تۇرۇلۇپ ئېغىر ئاقماقتا ئىدى.

مانا، ئاسمان كۆز ياشلار بىلەن تولغاندەك سىمىلداپ يامغۇر

يېغىشقا باشلىدى. ھالسىز لانغان ئانا ئۆزىنى بىلمىگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، مەھەللە تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ماغدۇرسىز ئاياغلىرىنىڭ دىرىلداۋاتقانلىقىنىمۇ، كۆزىگە نېمىلەرنىڭ تاشلىنىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى، بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ يۈرىكىدە قوزغالغان ئېغىر ھېسسلاردىن قۇتۇلۇشقا، يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر روھىي يۈكلەرنى ئىزغىتىپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلىپ، تىرىكلەرنى — نادەمنى، ئادىلجاننى ئويلىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر قايغۇدا تىرىگەن لەۋلىرى ئوچۇق ھالەتتە يېپىلماي تۇراتتى.

بېشىغا ئېغىر مۇسبەت چۈشكەن ئادەم ھەرقاچان تىرىكلەرنى ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى تاپىدۇ، تىرىكلەر غېمى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدۇ، «تىرىكلەر ئەلا» دېگەن گەپ بىكار چىقىمىغان. ئانا نادەم، ئادىلجانلارنىڭ تەمتىرمەي چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ پۈت دەسسەپ تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى — دە، ئۆيىگە ئاستا ياندى.

ئۇ يامغۇردىن ئېغىرلاشقان كىيىملىرى ئىچىدە شۈمشىيىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى — دە، نامازغا ئولتۇردى، نامازدىن كېيىن ئۇزاق دۇئا قىلدى، ئاندىن نەۋرىسىنى يېنىغا ئېلىپ يېتىپ خىيالغا چۆكۈپ كەتتى، بۇ خىياللارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بىردەمدىن كېيىن مەھەللىدىن «توك — توك — توك...» قىلغان كۈندىكى ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ ھەم كۆپىيىپ بارماقتا ئىدى. بۇ — كىشىلەرنىڭ يېتىش ئالدىدىن غورۇلىرىغا پانا قېقىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

گۈلپەمخاننىڭ خىياللىرىنىڭ بىر تۈگۈنى ناسىر ئاخۇن ئىدى. ناسىر ئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمى ئۇنىڭ باغرىنى پىچاق بىلەن تىلغاندەك ئېچىشتۇرغان ۋە قەلبىدە ئۆچمەس داغ قالدۇرغانىدى، ئۇ ئويلىغانسېرى دەرد — ھەسرەتكە چۆكەتتى. بولۇپمۇ ئانىنىڭ قەلبىدە ئۆچمەس داغلارنى پەيدا قىلغان نەرسە، ئوغلى نادىرنىڭ تۈرمىدىكى ئۇن — تىنىسىز ئۆلۈمى ئىدى. ئۇ

بالىسىنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا قايتىپ چىقىدۇ، دەپ ئويلىغان ئەمەسمىدى، ئانا باغرىنى يېرىپ چۈشكەن بالىغا چىدامدۇ، ئوغلىنىڭ ئۆلۈكىنى بەرمىگەنلىكىچۈ تېخى ئويلىنىپ ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەلەم قىلغانىدى. ئۆلۈكىنى سوراپ كىرگەندە، تۈرمە ئەمەلدارلىرىدىن بىرى: «ئۆزىمىز كۆمۈۋەتتۇق، بۇنىڭدىن كېيىن سورىغۇچى بولما، بالاڭنىڭ ئۆلۈكىنى يەيتىڭمۇ يا...» دەپ گۈلپەمخانغا دېۋەيلەپ گۈللىپ كەلگەندە، ئۇ قورقۇپ كەتكەنىدى. «توۋا، ئاشۇ قانخورلارنىڭ ئانىلىرى يوقمىدۇ، بالىلىرى يوقمىدۇ، — دەپ ئويلىغانىدى ئانا ئىچىدىن ئۆرتىنىپ، — زامان شۇنچىمۇ ۋاپاسىز بولامدۇ، رەھىم - شەپقەت دېگەن نەرسىلەر بۇ دۇنيادىن قۇرۇپ كەتكەنمۇ - ھە؟ بالانىڭ يۈزىنى كۆرۈۋالسامچۇ، يەرلىكىگە ئۆز قولىم بىلەن قويسامچۇ كاشكى، بۇ مەلئۇنلار ئوغلۇمنىڭ يەرلىكىنى قانداق كولاتقاندۇ، جەستىنى قانداقراق كۆمگەندۇ؟...» مانا شۇنىڭغا ئوخشاش خىياللار ئانىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئوربۇلاتتى. كۆكسىدىن ئېتىلىپ چىققان گەلەم بىلەن ھەسرەت، غەزەپ بىلەن نەپرەت ئانىغا ھېچ ئارام بەرمەيتتى، بۇنى ئاز دەپ نادەمنىڭ يېقىنقى بىر ئايدىن بېرى جۈدەپ قورايدەك قۇرۇپ كېتىشى، ئېچىشقان يەرگە تۈز سەپكەندەك ئازابلىق بىلىنگەن ۋە ئانىنىڭ قايغۇسىنى، يۈرەك يارىسىنى ئۇلغايتىۋەتكەنىدى: «كىچىككىنە بالىنى شۇنچىمۇ ئېغىر ئىشلارغا سالامدۇ، ئۆزلىرىنىڭمۇ بالىلىرى بارغۇ، مەھەللە - يۇرتنىڭ ئالدىدا يېتىم بالىنى ئوقۇتۇۋاتىمەن دېگەن ئاتاقنى ئالىدۇ، ئەمما يېتىملارنى بولسا تازا بوزەك قىلىدۇ...»

ئادىلجاننىڭ يېنىدا ياتقان ئالا مۇشۇك يېنىك خورۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى، ئويىچىمۇ قاراڭغۇلىشىپ قالغانىدى. گۈلپەمخان ئابايا نەۋرىسىنى قارا بېسىپ قالمىسۇن دەپ بېشىغا قويۇپ قويغان پىچاقنى ئېلىپ ئويۇققا قويۇپ تۇرۇشىغا، سىرتتا بىرىنىڭ شىپىلداپ كېلىۋاتقانلىقى ئاڭلاندى - دە، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.

— ئاپا !

— ۋاي، نادمغۇ بۇ ... جېنىم بالام ... كۆزۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىغۇ، — گۈلپەمخان ئىتتىك بېرىپ نادەمنى قۇچاقلدى ۋە پېشانىسىگە سۆيىدى، كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى، — قانداق ئەھۋالنىڭ بالام؟ تىنچ — ئامان تۇرۇۋاتامسەن؟

— ياخشى، ئاپا، — نادەم ئانىسىنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى، — يىغلىما، ئاپا، مەن يىراققا كەتمىدىمغۇ، بىر مەھەللىدە تۇرۇۋاتىمىز، نېمىگە يىغلايسەن، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، مەنمۇ چوڭ بولمەن، ئۆز كۈنىمىزنى ئۆزىمىز ئالىمىز.

گۈلپەمخان يېشى ئەمدىلا ئەللىكىنىڭ قارىسىنى ئالغان، بۇغداي ئۆڭ، يۈزىنى ھەسرەتلىك قورۇقلار قاپلاپ كەتكەن، ئازابلىق خىياللار بىلەن كۆزلىرى پىلىدىرلاپ قالغان خوتۇن ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر كىچىك قازان، ئىككى — ئۈچ پېرىدىن تېشىلگەن بىر پارچە كىگىز، سىرى كۆچۈپ كەتكەن بىر ساندۇق، ئورۇن — كۆرىسى ۋە ئۇششاق — چۈششەك نەرسىلەرلا بولۇپ، بىساتىدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى سېتىلىپ بولغانىدى. ھازىر ئۇ، كىشىلەرنىڭ نېنىنى يېقىپ، كۈلىدە كۆمەچ بولۇپ، كىرىنى يۇيۇپ، سىيرىنى سېغىپ، جۈدەپ — سىيرىلىپ، كۈننىڭ سېرىقىنى ئارانلا كۆرۈپ كېتىۋاتاتتى.

ئانا ئوغلىنىڭ باي ئىشىكىدە ئۆتۈۋاتقان كۈنلىرىنىڭ قانداقلىقىنى دەممۇدەم بىلگۈسى كېلەتتى. مانا، ھازىر چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭدىن كەينى — كەينىدىن سوئال سوراشقا باشلىدى:

— قورسىقىڭغا تويغۇدەك بىرنېمە بېرەمدۇ، بالام؟ — دېدى ئانا ئوغلىغا قاراپ، — يا ئاچ — توق بولۇپ يۈرۈۋاتامسەن؟ — ئەختەمباي خوتۇنىغا تويغۇدەك نان بەر، دەپ تۇرىدۇ، بولمىسا خوتۇنى بەك پىششىق ئىكەن.

— خۇدا ئىنساب بەرسۇن، ھېلىقى ئوغلى سېنى بوزەك

قىلمايدىغاندۇ؟

— ياق، ئۇنىڭ بوزەك قىلغۇدەك ھالىمۇ يوق، كەچكىچە تامغا مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان، مەكتەپتىمۇ شۇنداق، بوزەك قىلماق تۈگۈل، ماڭا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايدۇ، تازا دەلدۈش دېگىنە، ئۇ.

— ئېغىر ئىشلارغا سالامدۇ؟

— ئېغىر ئىشلارغىمۇ سالمايدۇ، ئېغىر ئىشلارغىمۇ بوش كەلمەيمەن، ئاپا، چوڭ بولۇپ قالدىم.

— ئۇنداق دېمە، بالام، زورۇقۇپ كەتسەڭ بولمايدۇ، باشقىلار سېنى كىچىك كۆرۈپ ئىشلارغا بۇيرۇمدۇ؟

— گايىتىكام ناھايىتى ياخشى ئادەم ئىكەن، خۇددى ئاكامدەك كۆيۈنىدۇ. مەن قىلىدىغان بەزى ئىشلارنىمۇ ئۆزى قىلىۋېتىدۇ. شۇ ئادەم بولسىلا مەن خار بولمايمەن، تەلىيم بار ئىكەن.

— كەمبەغەلنىڭ قايىشى كەمبەغەل ئەمەسمۇ، بالام، بىر - بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ. داداڭمۇ شۇنداق، كەمبەغەللىرىگە كۆيۈنەتتى، رەھمەتلىك نۇرغۇن ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلغان، ئەمدى ئۇنىڭ ياخشىلىقى ساڭا يېنىۋاتىدىغاندۇ ...

نادەم ھەر قېتىم ئۆيىگە كەلگەندە، «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۈت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، ئېچىلىپ - يېپىلىپ كېتەتتى، ئۆيىنىچىمۇ ناھايىتى ئىللىق كۆرۈنەتتى. بىماتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز بولۇپ، دېرىزىدىكى ئۈچ قاچا گۈل كۆكرىپ تۇراتتى. ئالا مۈشۈكمۇ نادەمدىن ھال سورىغاندەك، قۇيرۇقىنى ئۇياقتىن - بۇياققا تاشلاپ ئويىناپ يۇمىلايتتى ۋە نادەمگە قاراپ ئىرىكىلەيتتى.

نادەم ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى. ئانىسى ئۇنى خۇددى ئەتىۋارلىق مېھماننى ئۇزاتقاندەك كوچىغىچە ئۈزىتىپ چىقتى. گويا يۈرىكى ئوغلى بىلەن تەڭ سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇردى. ئانىنىڭ پۈتۈن خۇشاللىقى قارا كۆزدىن ياش تامغاندەك بىر تال ئوغلىنىڭ

ئالدىدا پىلدىرلاپ يۈرۈشى ئەمەسمۇ، ئۇنى چوڭ قىلىپ ئۆي - ئوچاقلىق قىلىۋالسا، چىرىغىنى ياندۇرسا، قارا پېتىم ئادىلجاننى قاتارغا قوشۇۋالسا ... ئۇنىڭ ئوي - خىيال، ئارزۇلىرى شۇنچىلىكلا. خۇدايىم شۇ كۈنلەرگە يەتكۈزسە، ئارزۇلىرى ئاخىرلىشىدۇ، ئۆلۈپ كەتسىمۇ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ، گۆرىدە تىنچ ياتىدۇ. ئۇ باياشات، ئېشىپ - تېشىپ تۇرغۇدەك، قولىنى قايىققا سوزسا، شۇ ياققا يەتكۈدەك تۇرمۇشنى ھەرگىزمۇ خىيال قىلغان ئەمەس. «قايىناق سۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنچ» ئۇنىڭ كېچە - كۈندۈز ئويلايدىغىنى شۇلا. ئۇ بۇرۇنمۇ شۇنداق ئويلاپ كەلگەن، ھازىرمۇ ئويلايدىغىنى شۇ، ھەر قېتىملىق نامىزىدا تىلەيدىغان تىلەكلىرىمۇ شۇ.

2

ئايىسىز قاراڭغۇ كېچە، پۈتۈن نەرسىلەر كېچىنىڭ سىرلىق قوينىغا كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەندەك كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ. نە - نەلەردىندۇ، ئىشلەمچى يىگىتلەرنىڭ مۇڭلۇق ناخشىلىرى كېچىنىڭ سىرلىق باغرىنى يېرىپ ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى:

ئەجەب بىر زامان بولدى،
ئالەم چۆرگۈلەي دەيدۇ.
يۈرەكتىكى زەرداب سۇ،
قانغا ئۆرۈلەي دەيدۇ.

ھە، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ياراتقان، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ئېيتقان ئادەملەر، بۇ دۇنيانىڭ نېمە خوۋلۇقىنى كۆردى؟ ! مۇشۇ ناخشىلارنىڭ ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ توختىماي ئېيتىلىۋاتقىنىغا قانچە - قانچە يىللار، ئەسىرلەر بولغاندۇ، كىشىلەر ئۆز تۇرمۇشىنىڭ قايتا تەسۋىرلىنىپ ئەكس

ئەتكۈزۈلۈشنى ۋە ئۇنىڭ ناخشا قىلىنىپ ياڭرىشىنى شۈنچىلىك خالايدۇكى، ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدۇ. كۆكسىدە كەپلىشىپ تۇرغان ھەسرەت تۇمانلىرىنى تارقىتىش ئادەمگە ھۇزۇر تاپما قىلىشقا كېرەك. مۇڭ بىلەن ئېيتىلغان ناخشا مۇشۇ مۇڭلۇق يۈرەكلەرگە قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىدۇ ۋە ئۇلارنى چوڭقۇر ئويغىتىپ سالىدۇ. ئەنە، ئادەم بىر باغ قوراي تىكلەپ قويۇلغان ئىشكىنىڭ ئالدىدا ئاشۇ ناخشىنىڭ ئىزگۈ مۇڭىدا تەۋرىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ھېلىراقتا باينىڭ چوڭ ئاشخانا ئۆيىدىن قورسىقىنى ئويدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھېلىقى كىچىككىنە، زەي ئۆيىگە كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ چىققانىدى، بىراق يىراقتىن كېلىۋاتقان ناخشا مۇڭى ئۇنى ئىشكى ئالدىدا توختىتىپ قويدى. بالىنىڭ كىچىككىنە يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى - دە، ئۆيگە كىرىشتىن يالتىيىپ، سۇس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان جۇۋاز خانىغا قاراپ ماڭدى.

ئادەم ئىشكىنى «غىچ» قىلىپ ئېچىپ، جۇۋاز خانىغا كىردى. گايىت ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قاراپ:

— مەن سېنى بايمىكىن دەپتەن، سەنكەنەنغۇ، ئەزىمەت يىگىت، — دېدى كۈلۈمسىرەپ.

قارا چىراغ جۇۋاز ئۈستىدىن تورۇسقا ئېسىپ قويۇلغان. قارا چىراغدىن چىقىۋاتقان قاڭسىق ئىس ئىچىدە گايىت بىر جۇۋازلىق قىچىنى جۇۋازنىڭ دۈڭلەك سۇپرىسىدا تالقان قىلىۋاتاتتى.

— ھېچ ئۇيغۇم كېلىدىغاندەك ئەمەس، — دېدى ئادەم، — بىردەم ئولتۇرۇپ چىقاي دەپ كىرىۋىدىم. *

— ياخشى ئويلاپسەن، مېنىڭ ئۆيۈم قاراڭغۇ بولسىمۇ، سېنىڭكىدىن كەڭ، كەل، ئولتۇر،

ئادەم مايلاشقان كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇرۇپ: — ماي تارتىشنى ماڭا ئۆگىتىپ قويامسەن يا، — دېدى.

گايىت جۇۋاز سۇپرىسىدىكى تالقان بولاي دەپ قالغان قىچىلارنى تۇتالاپ ئالغان زىغىر مەڭگىنى بىلەن ئوق تۆشۈكىگە

ھەيدەپ:

— بېشىڭ ئامان بولسا، جان بېقىش يولىنى ماڭا ئوخشاش ئىزدەپ يۈرۈپ، بۇنىمۇ ئۆگىنىشكە مەجبۇر بولسەن تېخى. مەن ساڭا ئوخشاش كىچىك ۋاقتىمدا بىر جۇۋاز چىغا شۇنداق دېگەندىم. جۇۋازچى: «ھە، ئالدىرىما، بۇ تىرىكچىلىك ساڭا ئورما ئورۇشنى، خامان تېپىشنى، جۇۋاز ھەيدەشنى ئۆگىتىپ قويدۇ، يوقسۇزلۇق ھەممە ئىشنى ئۆگىتىدۇ، ئالدىڭدا سەن ئۆگىنىدىغان تالاي ئىشلار بار تېخى بالا» دېگەندى. ئۇ چاغدا نېمە دەيدىغاندۇ دەپتىمەن، ئاغزىدىن سائەت چىققانمۇ، دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا كەلدى، ئۇكا، — دېدى ۋە، — مانا قارا، قىچا تالقان بولدى، كۆزۈڭگە ئاچچىق كىرگەندەك بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى نادەمدىن.

نادەم كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتىپ دېدى:

— ھەئە، ئاجايىپ بىر ئاچچىق پۇراق چىقتى، ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن.

— ئاچچىقنى زىغىر مەڭگىنىنى باسقاندا كۆرسەن تېخى، قانچىلىك ماي ئالساڭ، شۇنچىلىك يېشىڭ چىقىدۇ، — دېدى ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئات تەرلەپ قالدى، ئازراق دەم ئالسۇن.

بۇ جۇۋازخانا ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى كونا، يوغان ئۆي ئىدى. ئۇنىڭ دېرىزىسى بەكمۇ كىچىك بولغاچقا، كۈندۈزدىمۇ ئانچە يورۇپ كەتمەيتتى. شۇ تاپتا قارا چىراغدىن تىنماي چىقىۋاتقان قاپقارا ئىس ئۆيۈنچىگە تولۇپ، ئاتمۇ، ئادەممۇ گۇڭگا كۆرۈنەتتى. — بۇمۇ بىر تىرىكچىلىك، قورساق بېقىشنىڭ يولى. بۇ يولغا كىرگەنكەنسەن، كۆزلىرىڭدىن تارتقان مايدىن چىقراق ياش قۇيۇلۇپ تۇرىسىمۇ، پەش قېقىپ چىقىپ كېتەلمەيسەن، باشقىلارغا باغلىنىپ قالغان ئادەمنىڭ ئىختىيارلىقى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆزلىرىڭدىن شۇنچىلىك ياش قۇيۇلۇپ تۇرىسىمۇ، ئۇ ئۆز ئىشىڭ ئەمەس، كۈچۈڭنى ئەرزان باھادا سېتىپ

باشابىسەن. باي ياش تۆكمەستىنلا، پىشانىسىدىن بىر تامچىمۇ تەر ئاقتۇرماي تۇرۇپلا قولنى كەينىگە تۇتۇپ يۈرۈپ، سىنىڭ ئايىقىڭنى بايلىقىڭنى ھېسابغا سەمىرىدۇ. ياشنى سەن تۆكسەن، ماينى ئۇ ئالىدۇ. ئاتا - بوۋىلار مۇشۇ يولدا ماڭغان، ئەمدىكى گەپ سەنمۇ مۇشۇ يولدا مېڭىۋېرەمسەن؟

گايىت نادەمنى ئىچى پىششىق بالا دەپ ئويلايتتى. نادەم گەپ - سۆزلەرگە كەمدىن - كەم ئارىلىشاتتى، ئۇ خىيالچان ئىدى. بۇنىڭدىن خېلى كۈنلەر ئىلگىرى مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتكەنىدى: گايىت سەل كەم يېرىم چېلەك ماينى مايلىق قاپاققا قۇيۇپ بىر كەمبەغەلگە بېرىۋەتتى. نەق شۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە نادەم چوڭ ئايالنى سوراپ كىرىپ قالدى - يۇ، ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك، پالتىنى ئېلىپ ئىتتىك چىقىپ كەتتى. نېمە قىلارنى بىلمەي قالغان گايىت «تايىنلىق، نادەم چىقىپ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتار، يەنە بىرنېمە دېيىشىپ قالدىغان بولدۇق - دە، خەير بوپتۇ، يامىنىغا كەلسە ئۈستۈمگە يېزىپ قويار...» دەپ ئويلىدى. لېكىن، شۇ كەمگىچە بايمۇ بىرنېمە دېمىدى، چۈنكى نادەممۇ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتمىغانىدى.

— مەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا شۇنى ئويلاپ قالدىم، قارا، — گايىت سۆزلەۋېتىپ سەل ئويلىنىپ قالدى. ئەسلىدە ناسىر ئاخۇننىڭ يۈرەكلىكلىكىنى مىسال قىلىپ سۆزلىمەكچى ئىدى، لېكىن ئاتىسىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن ياش بالىنىڭ كۆڭلىنى بۇرۇپ قويماي يەنە دەپ ئويلىدى - دە، گېپىنى مۇنداق باشلىدى، — نى ئادەملەر بار، ناھەق ئىشلارنى كۆردىمۇ، چىدىمايدۇ، ھەتتا بېشىغا ئۆلۈم كەلسىمۇ، ناھەق ئىش قىلغانلارنىڭ، مەيلى ئۇ شاڭخو، بەگ، يامۇل ئەمەلدارى بولسىمۇ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇنداق بوزەك بولغاندىن كۆرە، مەردانلىك بىلەن ئۆلگەن ياخشى، دەيدۇ، راست ئەمەسمۇ، ئەنە، توختىنى بىلىسەنغۇ؟ — ئۇ يېنىدىن تاماكا خالتىسىنى ئالدى، — ھېلىقى دۈمچەك موماينىڭ بالىسىچۇ؟

— ھە، بىلىمەن، ئاياغ مەھەللىدىكى شەرىخان موماينىڭ ئوغلىنى دەيسەنغۇ؟

— ھە، ھە، شۇ. مانا قارا، شەمەك شاڭخوغا يىللىقچى بولۇپ تۇرغان. ئاخىر شاڭخو توختىنى ئۇنى يوقاتتىڭ، بۇنى يوقاتتىڭ دەپ توقۇناق بالالارنى ئارتىپ، قۇرۇق قول ياندۇرۇۋېتىپتىكەن، توختى ئەلەمگە چىدىماي: ھەي زالىم شاڭخو، مۇنداق قىلغۇچە بۇلاڭچىلىق قىلساڭ بولمامدۇ، دەپ شاڭخونىڭ ياقىسىدىن ئاپتۇ. شاڭخو: زالىملىقىمنى ئەمدى كۆر، دەپ بالىلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇپ - دەسسەپ، ئۇنى چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ، بىر ئايدىلا ئۆلۈپ كەتتىغۇ شۇ رەھمەتلىك.

نادەمنىڭ يۈرىكىدە ئېچىنىش ئوتلىرى يېنىپ، كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. توختىنىڭ ئېچىنىشلىق ئۆلۈمى خۇددى گايىتنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن تۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان تاماكا ئىسىدەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا روشەن گەۋدىلەندى. بالا گايىتنىڭ سۆزىنى شۇنداق بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتىكى، گايىت سۆزىدىن توختاپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۆزىمگەندى.

— مانا قارا، — دېدى گايىت ئاچچىق تاماكنى ئىچىگە تارتىپ، — شەمەك دېگەنچۇ، بىر ياۋۇز بۆرە، كىمگىلا بولسا قاپقانى قۇرۇپ يۈرگىنى يۈرگەن. توختى شۇ چاغدا شەمەكنىڭ قورسىقىنى قىڭراق بىلەن يېرىپ تاشلىسا بولمامدۇ، ھەققىمنى بەرمىسەڭ مانا دەپ. بەرىبىر بىر ئۆلۈم ئىكەنغۇ ...

گايىت سۆزىنى توختىتىپ جىمپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدە بىردە ئېچىنىش، بىردە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. تاماكىسىنى كەينى - كەينىدىن توختىماي شوراپ، قويۇق كۆكۈچ ئىسلارنى پۇرقىرتىپ چىقىراتتى. ئۇ كۆكۈسنى كۆتۈرۈپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە قارا ئات بىلەن بىللە يەنە پىرقىراشقا باشلىدى.

جۇۋازغا قېتىلغان قارا ئاتنىڭ كۆزىنى قارا لاتا بىلەن تېڭىپ قويغان بولۇپ، ئۇ بىر دائىرىنى ئايلىنىپ، ئېغىر يۈك تارتقاندەك

ھۈرۈنلۈق بىلەن پىرقىرايتتى. ئۇ مېڭىشتىن ئوخشىماي ياكى بىرەرسىدىن ئۈركۈمەي مېڭىۋېرەتتى. ئۇ بىر تەزدا، بىر خىلى زېرىكەرلىك پىرقىراشقا مېڭىۋېرىشنى بەلكىم خالىمىس، ئەمما ھېچ نەرسىنى كۆرمىگىنى ئۈچۈن ئۇزۇن يولغا چۈشۈم دەپ ماڭدىغاندۇ. ئوق نەگىدۇر تېگىپ غىچىرلايتتى. ئۆيىچىدە بەزىدە ئاچچىق، بەزىدە سۇس قاغىسىق ۋە بەزىدە ئادەمنى خامۇش قىلىدىغان پۇراقىلار ئەگىپ يۈرەتتى. ئات بىلەن تەڭ پىرقىراۋاتقان گايىت جۇۋاز سۇپىسىدىكى قىچىلارنى ئوق تۆشۈكىگە ماڭدۇراتتى. كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ ئات كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ قويغىنىغا ئىچى پۇشتىمۇ، گايىتىن سورىدى:

— ئاتنىڭ كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ، ئۇنى كۆرمەس قىلىپ قويغىنى قىزىق ئىشكەن، كۆزىنى ئېچىپ قويسا بولمامدۇ؟
گايىت كۈلدى:

— ھە، ئىچىڭ پۇشۇۋاتامدۇ؟

— راست، ئىچىم پۇشۇپ كەتتى.

— ئەخمەق بالا، — دېدى گايىت كۈلۈمسىرەپ، — ئېچىپ قويسا ئات ماڭامدۇ، ماڭماي شوخشۇپ تۇرۇۋالىدۇ.
— قاراڭغۇدا ماڭغاندىن، يورۇقتا ماڭسا ياخشى ئەمەسمۇ؟
— قارا سېنى، قاراڭغۇ بولغاچقا مېڭىۋاتىدۇ، ھېچنېمىنى تۇيمايدۇ، يورۇق بولسا ھەرگىز ماڭمايدۇ.

نادەم ئويلىنىپ قالدى. قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلدى. بىراق، ئۇ ئېدىتلىق بىرەر خىيال سۈرگىنى يوق، تېڭىرقاش ئىلكىدە قالغانىدى.

— تېڭىرقاپ قالدىڭ — ھە، ئويلا، ئەتراپىڭدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنى چوڭقۇر ئويلا، ئويلانغىنىڭ ياخشى. بىز ئەنۋەر ئەپەندىگە قارىغاندا ئاسان ئالدىنىمىز، نېمىشقا دېسەڭ، بىز نادان، نادانلىقىمىز كۆزىمىزگە ئاشۇ قارا لاتىنى تارتىۋالغانغا ئوخشاش ھېچنېمىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئەنۋەر ئەپەندى ئوقۇغان، ئاق —

قارنى پەرق ئېتىدۇ، كۆزى ئوچۇق، ھەممە نەرسىنى كۆرىدۇ، ئاڭقىرالايدۇ، ھەرقانداق ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلەيدۇ.

نادەم بىرنەرسىنى چۈشىنىۋالغاندەك يۈزلىرى ئېچىلىپ لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تېڭىرقاش بىلەن ئويلىنىش ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ بىردەم گايىتنىڭ بويى - تۇرقىغا قارايتتى، بىردەم ھېلىقى ئېيتقان سۆزلىرىنى ئويلايتتى ۋە بىردەم قارا لاتا تارتىلغان، ئېغىر جامداپ پىرقىراۋاتقان ئانقا قارايتتى.

كىشىلەر گايىتنى «گايىت نوغاي» دەپ ئاتىشاتتى. ئوتتۇرا بويلۇق، قوللىرى كۈچلۈك بۇ ئادەمنىڭ يۈزلىرى ئاق سېرىق بولۇپ، بۇرۇتمۇ، كىرىپىكىلىرىمۇ سېرىق، كۆزلىرى كۆك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ بالا چاغلاردا بېكمۇھەممەت دېگەن تاتار باينىڭ مۇشۇ مەھەللىگە يېقىن جاڭزىسىدا ئىككى - ئۈچ يىل مالا يولۇپ تۇرغانىدى. يېشى ئوتتۇز بەشىنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان گايىت ئەختەمباينىڭ ئىشىكىدە ئون يىلدىن بېرى ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئەختەمباينىڭ مەجەزىنى، ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىشلىرىنى باشقىلارغا قارىغاندا پۇختىراق بىلىدۇ. ئەتىيازدىن باشلاپ تاكى كۈزگىچە ئېتىز - ئېرىقتا ئىشلەيدۇ. كەچ كۈزدىن تارتىپ دېھقانچىلىق باشلىنىدىغان مەزگىلگىچە مانا مۇشۇ جۇۋازخانىدا ماي تارتىدۇ.

ئۇ ئاتا - ئانىسىدىن كىچىكىدىنلا يېتىم قالغان بولۇپ، تاغىسىنىڭ قولىدا نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىشقا پىشىپ چوڭ بولدى. ئۇ باينىڭ، بۇ باينىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئىشلەپ يۈردى. ئاخىر ئەختەمباينىڭ ھويلىسىدا ئۇزاق يىل توختاپ قالدى. تاغىسى بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئىلگىرى دادىسىدىن مىراس قالغان بىر پارچە يېرىنى سېتىپ، ئۆيدە بار نەرسىلەرنى قېتىش - قۇراش قىلىپ ئۇنى بىر كەمبەغەلنىڭ يالغۇز قىزىغا ئۆيلەپ قويغانىدى. ھازىر گايىتنىڭ بىر ئوغۇل، بىر قىزى بار.

خىيال بىلەن ئولتۇرغان ئادەم ھېلىلا سۆزلەنگەن ئىشنى
گايىتىنىڭ يادىغا سېلىپ:

— ئەختەمباينى شۇ ئىشقا ئارىلىشىپتۇ، ئۆلۈمنى شەمەك
شاڭيىو ئۇزاتتى دەيدۇغۇ؟ — دېدى.

— باينىڭ ئارىلاشقىنى راست، ئۇنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن
شەمەك تۆت ماتانى خەجلەپ، بىر ئادەمنىڭ خۇنىدىن قۇتۇلۇپ

كەتتى، پەتۋاچىلىرى تەقدىرگە يۆلەپ بەردى. بىراق، — دېدى
گايىت ئادەمگە قاراپ، — مەن ساڭا بىر سۆزنى ئېيتاي، بىزنىڭ

ئەختەمباي ناھايىتى قۇۋ، تورپاقنى چىمدىپ ئۆلتۈرىدىغان ئادەم.
قارماققا ناھايىتى ئادىل كۆرۈنىدۇ، لېكىن باينىڭ ئىشىنىڭ

تېگى — تەكتىگە چۆككەن ئادەم ئۇنى شۇ چاغدىلا بىلىدۇ. سەن
تېخى كىچىك، كەلگىنىڭگە ئانچە ئۇزاق بولىدى. ئۇنىڭ قانداق

ئادەملىكىنى كۆپ ئۆتمەي بىلىپ قالسىەن، نۇرغۇن ئادەملەر
ئىنسابى بار دەيدۇ تېخى. ئاغزىدىن ھەسەل تامىدۇ، كۆڭلىدىن

زەھەر، دېگەن گەپ نەق بىزنىڭ بايغا باب كېلىدۇ. سېنىڭ ئىچىڭ
پىششىق بالغۇ، مەن ساڭا ئۇنىڭ ئىنسابىنىڭ تېگىدە قانداق

سىرلارنىڭ بارلىقىنى سۆزلەپ بېرەي. بۇ زاماندىكى بايلارنىڭ
ئىنسابىنى چۈشۈۋاتقان كۈن نۇرغا يەنە شۇنچىلىك يورۇق

قېتىپ قارىساڭمۇ ئىزدەپ تاپالمايسەن، ئۇكا، سەن ھېلىقى
مۇسەللىمكام دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى قاسىمجاننى بىلمەيسەن؟

گايىتىنىڭ ھەر بىر سۆزىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان ئادەمنىڭ
كۆز ئالدىغا قاسىمجان دەررۇ كەلدى.

— مەن ئۇنى تازا بىلىمەن، دادامغا قاپاقتا چاي ئاپىرىۋېتىپ
كۆتۈرمە ئېرىقتىن ئۆتەلمىگەن چېغىمدا مېنى نەچچە قېتىم

ھاپاش قىلىپ ئۆتكۈزۈپ قويغان، دۇتارمۇ چالاتتى، ناخشىمۇ
ئېيتاتتىغۇ؟

— يادىڭدا ياخشى بار ئىكەن، شۇ قاسىمجان، ئۇنىڭ قانداق
سەۋەب بىلەن ئۆلگەنلىكىنى نۇرغۇن كىشىلەر بىلمەيدۇ، —
گايىت يەنە تاماكا ئوراپ چەكتى — دە، ئۆز ھېكايىسىگە چۈشتى:

— بۇ ئىشقا ئۈچ - تۆت يىل بولغان بولسىمۇ، ھازىر بولغاندەك كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ، مۇسەللىمكام ئىككىلا جان ئىدى، ئۆزى، ئوغلى قاسىمجان. ئەتىياز مەزگىلىدە، بىر كۈنى مۇسەللىمكام تۇيۇقسىزلا ئاغرىپ قېلىپ، ئۈچ كۈن يېتىپلا جان ئۈزۈپ قالدى. مۇسەللىمكامنىڭ قولى قىسقا ئادەم ئىدى. بېشىغا ئۆلۈم مۇسبىتى چۈشكەن قاسىمجان نېمە قىلارنى بىلمەي تەمتەرەپ قالدى. شۇ چاغدا بىزنىڭ ئەختەمباي رەھىمدىل بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

— قايغۇرما، بالام، يۇرت پاسىبانى بىز، سېنىڭ بېشىڭغا چۈشكەن كۈلپەت بىزگىمۇ چۈشتى. رەھمەتلىك مۇسەللىمنى قانچىلىك ئىززەت - ئابروي بىلەن ئۈزىتىشنى خالىساڭ، مانا مەن بار. ئۇنىڭ خىراجىتى چاغلىقلا بىر گەپ، ئېرىق قىرىدا، قوش يېنىدا، خاماندا قوغۇن - تاۋۇز يەپ، ئويناپ - كۈلۈپ ئۈزۈۋېتەرسەن، — دېدى.

ئىمام بايغا ياندىشىپ تامىقىنى قىرىپ:

— ۋاي - ۋاي، مانا، مانا، ئاتىدارچىلىق دېگەن مۇشۇ، ياخشى كۈندە ھەركىم دوست، باي ساڭا باشپاناھ بولۇپ تۇرغاندا نېمىدىن قورقاتتىڭ، سەن مۇسەللىمنىڭ بىردىنبىر ئوغلىسەن، دوست - دۈشمەنلەر ئالدىدا رەھمەتلىك داداڭنىڭ ئىززەت - ئابرويىنى قىل، — دەپ قۇۋۋەتلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمى ياخشى ئۆزىدى، يەتتە نەزىرمۇ چوڭ ئۆتكۈزۈلدى. كىشىلەر ئەختەمباي نېمىدېگەن خەير - ساخاۋەتلىك، قولى كەڭ ئادەم - ھە، مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمىنى خۇددى دۆلەتمەن ئادەمنىڭ ئۆلۈمىدەك ئۇزاتتى، دېيىشتى. مانا شۇنىڭ بىلەن ئۆلۈم مەرىكىسى ھەم نەزىر - چىراغقا كەتكەن خىراجەت قاسىمجاننى ئەختەمبايغا باغلاپ قويدى. باينىڭ ياغلىما سۆزلىرىنىڭ تېگىدە نېمە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى ئۇ چاغدا قاسىمجان بىلمىدى، باشقىلارمۇ بىلمىدى. قاسىمجان ھەرقانداق ئىشقا ئەپلىشىپ تۇراتتى. بىر ئىشقا بۇيرۇلسا، شۇ ئىشقا

پاندىشىپ تۇرغان باشقا ئىشلارنىمۇ قىلىۋېتەتتى. ئەختەمباي ئۇنى قورۇ خىزمەتچىسى قىلىۋالدى. ئۇ سەن ھازىر تۇرۇۋاتقان ئۆيدە يېتىپ - قوپاتتى. قاسىمجاننىڭ قانداق يېڭىلىك ئىكەنلىكىنى سەنمۇ بىلىدىكەنسىنەنغۇ، ئۇ ناھايىتى ئوستا دۇنارچى ئىدى، ناخشىنىمۇ قەۋەتلا چىرايلىق ئېيتاتتى، ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ سەرخىل گۈلى ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، باي قاسىمجاندىن ئىككىنچى خوتۇنىنى كۈنلەپ قالدى. باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنى قوشنا يېزىدىكى بىر كەمبەغەلنىڭ قالتىس چىرايلىق ئون سەككىز ياشلىق قىزى ئىدى. باينىڭ ئۇنىڭغا كۆزى چۈشۈپ، پۇلغا زورلاپ، مەجبۇرىي دېگۈدەك ئېلىۋالغان، شۇڭا قىزنىڭ كۆڭلى سۇنۇق، مىسكىن ئىدى. مىسكىن كۆڭۈل قاسىمجاننىڭ چەككەن تارىدىن، ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىدىن سۇ ئىچەتتى. ئۇ ئاخىر قاسىمجاننى ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرۈپ قالدى. مانا بۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ، ئەنسىزلىككە چۈشكەن باي تەڭلىكتە قالدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنى قورۇدىن قوغلىۋېتەي دېسە، ئۇ قىلتاققا چۈشكەن ئۆمۈرلۈك مالاي، ئۇنىڭ مەنپەئەتىدىن كېچەلمەيدۇ، قوغلىماي دېسە، ئۆزى ئارام ئالالمايدۇ. تېخى ئەل ئاغزىغا چىقىپ قالسا، نومۇسقا قالىدۇ. باي ئاخىر ئەقىل تاپتى، قاسىمجاننى يۇقىرىقى جاڭزىغا يۆتكەۋەتتى ...

نادەم گايىتىنىڭ ھېكايىسىگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتتىكى، قىممىمۇ قىلماي ئولتۇراتتى. گايىت قولىدىكى تۈگەپ قالغان تاماكىسىنى دەسەپ ئۆچۈرۈپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— باينىڭ ياش خوتۇنى ھەقىقەتەن قاسىمجانغا ئاشىق ئىدى. قاسىمجان يۇقىرىقى جاڭزىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىشقى ئوتى تېخىمۇ لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى، مانا قارا، مۇھەببەتمۇ — سەن تېخى بىلمەيسەن — قانچىلىك قارشىلىققا، جۇدالىققا ئۇچرىسا، شۇنچىلىك چىڭىدىكەن، «ئاچلىقتىن خۇمارلىق يامان» دېگەنلەر راست دەپتەكەن، ياش خوتۇن پەيت

ناپسلا، باي شەھەرگە ياكى يىراق بىر يەرگە كەتسەلا، يۇقىرىقى جاڭزىغا بىرنەمىلەرنى باھانە قىلىپ قاسىمجاننى كۆرگىلى باراتتى ۋە ئۇنى كۆرمىگۈچە كۆڭلى ئەمىن تاپمايتتى. بارغاندا قۇرۇق بارىدۇ دەمىسەن، تاماكا خالىتىسى، گۈل چەككەن قول ياغلىق ھەم پىياز شۆپۈكىدە قىزارتىپ پىشۇرغان تۇخۇملارنى ئېلىپ باراتتى. راستىمىنى ئېيتاي ئۇكا، مەنمۇ بىرنەچچە قېتىم ئۇنىڭ سوۋغىلىرىنى قاسىمجانغا يەتكۈزۈپ بەرگەنمەن. بىر كۈنى مۇنداق بىر نەسچىلىك يۈز بېرىپ قالدى. باي شەھەرگە بىر ئويغا ماڭغان، ئۇ شەھەرگە چۈشسە ئىككى - ئۈچ كۈنسىز چىقمايتتى. بۇ ۋاقىتتا قاسىمجان بىنەمدىن مۇشۇ قورۇغا سامان توشۇۋاتاتتى، شۇ كۈنى كەچ قېلىپ سەن تۇرۇۋاتقان ئۆيدە قونۇپ قاپتۇ، ياش خوتۇن ھۇجرىسىدا تولغىنىپ ياتالماي، ئاخىر قاسىمجان يانتقان ئۆيگە كىرىپتۇ ... باي نېمىشقىدۇر شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە شەھەردىن قايتىپ چىقىپتۇ - دە، ئىككىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ قاپتۇ. باشقا بايلار بولسا شۇنداق قىلىدۇ دەمىسەن، بىزنىڭ باي ھېچقانداق غوۋغا كۆتۈرمەپتۇ.

— ھەي ئەخمەقلەر، — دەپتۇ باي، — ئىزا تارتماي نېمە قىلىشقىنىڭ بۇ؟ ئىككىنچى بۇنداق قىلغۇچى بولۇشما.

ھەر ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ ئامان قېلىشقانلىرىغا شۈكۈر قىلىشىپتۇ، لېكىن باينىڭ كۆڭلىدە نېمە ئوينىنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدۇ - دە.

ئۈچ كۈندىن كېيىن شەھەردىن قازى چىقىپ قاسىمجانغا يۈز دەررە بۇيرۇدى. بىلەمسەن، يۈز دەررە دېگەن سۆز — ئۆلۈم دېگەن سۆز. قايسى تىلىم بىلەن ئېيتاي، شۇ تايماقتىن كېيىن قاسىمجان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى، ئۇزاق ئۆتمەي ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ قاراپلا قالدى ۋە قاسىمجاننىڭ تەقدىرىگە ئېچىنىپ، چوڭقۇر ئۆھ تارتتى. گايىت تاماكىسىنى تۇناشتۇرۇپ، قاتتىق بىر شورىدى - دە، مۇنداق دېدى:

— شۇنىڭدىن كېيىن يۇرت ئىچىگە: ئىقتىسادىي شەھەرگە چۈشۈپ كەتكەندە، قاسىمجان باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنىغا چىقىلغىلى كىرىپتىكەن، خوتۇنى ۋارقىراپ - جارقىراپ يۈرۈپ باشقىلارنى ئويغىتىپتۇ، دېگەن گەپ - سۆزلەر تارقالدى، بۇ سۆزلەرنى باي ئۆزى تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر: «تۈزكۈپ ھارىمى، ئاش بەرگەنگە مۇشت بەر دېگەندەك، دادىسىنىڭ ئۆلۈمىنى شۇنچە چىرايلىق ئۇزاتقان بايغا خىيانەت قىلغانلىقىنى قارىمامدىغان، يۈز دەررە ھالال بوپتۇ ئۇنىڭغا» دېيىشىپتۇ. ئەمما، قاسىمجان ئۆلۈپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، ياش خوتۇن ئۆزىنى سۆگەتلىك كۆلگە تاشلاپ ئۆلۈۋالدى. مانا كۆردۈڭمۇ، باينىڭ ھىيلىگەرلىكىنى، قانداق ئۈستىلىق بىلەن قاسىمجاننىڭ بېشىغا چىققان - ھە؟ مانا قارا، مىسالى سەن جۇۋازخانىدا يېتىپ - قوپساڭمۇ بولاتتىغۇ، كىچىككىنە جېنىڭ بىلەن يالغۇزدىن - يالغۇز ئاشۇ گۈندىخاندا يېتىۋاتسەن، نېمىشقا شۇنداق، ئويلاپ باقتىڭمۇ؟

نادەم ئويلىنىپ دېدى:

— ئىككىسى بىر ئۆيدە بولسا گەپكە بېرىلىپ كېتىدۇ، ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەيدىغاندۇ؟

— ھەببەللى ئەقلىڭگە، يارايىسەن يىگىت! مېھىر - شەپقەتلىك ئادەمنىڭ ساڭا نېمىشقا ئىچى ئاغرىمىدى؟ بۇ يەردە گەپ باشقا. بىرىنچىدىن، ئىككىسى بىر يەردە بولسا گەپكە چۈشۈپ كېتىپ ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ. ئىككىنچىدىن، ئاخشىمى - ئەتىسى بىر ئۆيدە بولغاندىكىن، گايىت بالىنى گەدەنكەش قىلىپ قويىدۇ دەپمۇ ئەنسىرەيدۇ.

نادەمنىڭ قارا كۆزلىرى تېخىمۇ يوغان ئېچىلدى.

— بۇ باي دېگەنلەر ئاجايىپ بولىدىكەن، ئادەمنىڭ خىيالغا كەلمىگەن نەرسىلەرنى ئويلايدىكەن، بار دۇنياسىغا قاراپ ئەمدى بولدى دېمەيدىكەن، - دەپ نادەم ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ، خۇددى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلەۋاتقان ئادەمدەك، - باي بولغانىبىرى تېخىمۇ

باي بولسام دەيدىكەن، كىشىلەرنىڭ ھەققىنى ئالساملا دەيدىكەن، پۈتۈن گەس - يادى پۇلدا ئىكەن.

— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى گايىت قىزىشىپ، — ئۇلارچۇ قارا، كەمبەغەللەرنى ھە دېسلا دىندىن چىقتىڭ، كاپىر بولدۇڭ دەيدۇ. ئەسلىدە دىندىن چىقىدىغىنىمۇ، كاپىر بولىدىغىنىمۇ ئۆزلىرى. ئەزىزى خۇدا، ئۆزلىرى، ئەسلىدە مېھىر - شەپقەت، كىشىلەرگە ئىچ ئاغرىتىش، ئىزا - نومۇس دېگەنلەرچۇ قارا، ئۇلاردا دورىلىققىمۇ تېپىلمايدۇ.

— ئاپام ئېيتىپ بېرىدىغان، يەتتە باشلىق يالماۋۇز دېگەننىڭ ئۆزىلا ئىكەن - دە، — دېدى نادەم.

— خۇددى ئۆزى، تۈلكىمۇ چاشقان يەيدۇ، توخۇ - تۇماق يەيدۇ، ھە، بۇنىڭ يەيدىغىنى مۇشۇلىكەنغۇ دېسەڭ قوزاڭنى يەيدۇ، ئۇنىڭغىمۇ قويۇپ بەرسەڭ، ئۆزۈڭنى يەيدۇ.

ھەر ئىككىسى خېلى ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى. ئادەمنىڭ بويىدىن بىر غېرىچ ئېگىزلىكتىكى ئۇيۇنچى جىنچىراغنىڭ تولغىنىپ چىقۇۋاتقان قاپقارا ئىسىدىن ۋە جۇۋازدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاچچىق بۇستىن تېخىمۇ تۇمانلىشىپ، ئادەملەرنى خىيالىي گەۋدىلەرگە ئايلاندۇرماقتا ئىدى. گايىت ئويچان ھالدا مۇنداق دېدى:

— ئۇنىڭمۇ يولىنى قىلىدىغانلار چىقىپ قالار، ئۇكا، «ئايىنىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق» دېگەنلەر ھەرگىز بىكار ئېيتىمىغاندۇ.

جىمجىت كېچىنىڭ باغرىنى يېرىپ ھەر كۈنى بىرىنچى بولۇپ قىچقىرىدىغان ئۇنى زىل خورازنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. نادەم ئۆيگە يېنىپ چىقتى - دە، زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ ئويلىغانىپىرى باش - ئۇچىغا چىقالمايدىغان ئاللىقانداق چىگىچ خىيالىلار قوينىغا غەرق بولۇپ كېتەتتى.

نادەم شۇنداق چىگىچ خىيالىلار بىلەن تولغىنىۋاتقان چاغدا، ئۇنىڭ ئانىسىمۇ تېخىچە ناسىر ئاخۇن بىلەن نادىرنى ئەسلەپ

ياتاتتى. باش توخۇ چىلىغىلى نېكەم، ئازابلىق ئۆي - خىياللار بىلەن ئۇيقۇسىمۇ كەلمىدى، ئۇنىڭ كۆزىدە ئۇيغۇننىڭ ئوڭدىكى ئەمەس، بەلكى غەزەپ - نەپرەتنىڭ ئۇچقۇنلىرى چاقىلىپتۇ. ئاق كۆڭۈل، ساددا ئانا ھازىرغىچە ئېرى ناسىر ئاخۇننىڭ ئۆلۈمىنىڭ سىرىنى، ئۇنىڭ كىملىرى تەرىپىدىن، كىملىرىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئوغلى نادىرنىڭكىنى بولسا تېخىمۇ بىلمەيدۇ، «ھۆكۈمەت ئۆلتۈرۈۋەتتى» ياكى «چېرىكلەر ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ يۈرىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئۆلتۈرۈۋەتكىنى راست، لېكىن ئۇنى تۇتۇپ بەرگۈچىلەر كىم، ئۆلتۈرگۈچىلەر كىم، بۇنىمۇ بىلمەيدۇ. بىز گەپنى ناسىر ئاخۇن بىلەن نادىرغا يۆتكەيلى.

ئۈچىنچى باب

1

ناسىر ئاخۇن ئەللىك ياشلار چامسىدىكى قاۋۇل، ئىشچان ئادەم ئىدى. ناھەق ئىشلارنى كۆرگەندە قەھرى يېنىپ، ھەرقانداق ئادەمگە تۆت ئېغىز گەپ قىلالايدىغان، باشقىلار ئۈچۈن ياقا يىرتالايدىغان بۇ ئادەمنى كىشىلەر ئەقىل تاپقان، دېيىشەتتى. راست، ناسىر ئاخۇننىڭ زېھنى ئۆتكۈر، مىجەزى چۇس، يۇرت چوڭلىرىمۇ ئۇنىڭدىن تەپ تارتىدۇ. چۈنكى، يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا چۈشكەن دەۋا - سوراقلاردا، ئۇ ئادىل بولمىغان ھۆكۈملەر ئۈچۈن ئۇلارنى ئەيىبلەپ بىرنەچچە قېتىم لەت قىلىپ قويغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆچلۈكى كېلىپ، ئۇنىڭ ئورسىنى كولاپ يۈرگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس.

بۇ مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدە مىڭ مودەك بوز يەر بولۇپ، ئۇ گەزەلدىن تېرىلماي كېلىۋاتاتتى. ئەمما، ھەر يىلى كۈزدە ئەختەمباينىڭ يىللىقچىلىرى ئۇ يەرنىڭ ئوت - چۆپلىرىنى، قوراي - چاتقاللىرىنى ئورۇپ كېتىشەتتى، بۇ ئىش ئەختەمباينىڭ دادىسى رۇستەمباينىڭ ۋاقتىدىن تارتىپلا شۇنداق داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭلاشقا، دېھقانلار ئىچىدە «بۇ يەر رۇستەمباينىڭ» دېگەن قاراش ئۆزلۈكىدىن شەكىللىنىپ قالغان. ئەمما، بۇ يەر ئەسلىدە پادىشاھلىق يەر ئىدى. بىر كۈنى ناسىر ئاخۇن بىرنەچچە نامرات دېھقانلار بىلەن مۇشۇ بوزلۇقنى ئېچىپ يەر قىلىۋېلىشنى مەسلىھەت قىلىشتى. يەر كىمىنىڭ؟ رۇستەم باينىڭمۇ ياكى پادىشاھلىق يەرمۇ؟ بۇنى بىلىش زۆرۈر ئىدى.

— مەيلى كىمنىڭ بولسۇن، — دېدى ناسىر ئاخۇن، — دېھقانچىلىق قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قىلىش — ئورۇنلۇق تەلەپ، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ يۈرۈڭلار، مەنسۇر شاڭيودىن ئوقۇپ باقايلى.

دېھقانلار ناسىر ئاخۇننىڭ ئەقلىگە ئايرىن ئېيتىشىپ: — مانا، ئىشنىڭ يولى تېپىلىۋاتىدۇ، — دېيىشتى — دە، ئۇنىڭغا كورەك جۇۋىلىق ئىككى دېھقاننى ياندىدى. شۇنداق قىلىپ، ناسىر ئاخۇن ئاز بولسىمۇ ئۆز ئالدىغا تېرىيدىغان يېرى، بىر ئات ھارۋىسى بولۇشىغا قارىماي، يەرسىز دېھقانلارنى يەرلىك قىلىش نىيىتىدە مەنسۇر شاڭيونىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمىردىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، ناسىر ئاخۇنلار بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتتى. مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمىردىن ئەللىكېشى ئويلىمىغان يەردىن چىققان، خىياللىرىغا زادىلا كەلتۈرۈپ باقمىغان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، يۈزىدە ئەكس ئەتكەن نەپرەت ئالامەتلىرىنى يوشۇرۇپ، يەر تېگىدىن ئۇلارغا قاراپ قويدى. ناسىر ئاخۇنمۇ ئىككى بەگنىڭ ئۇن — تىنىسىز ئولتۇرۇپ كېتىشلىرىگە سەپسىلىپ، ئۇلارغا بۇ گەپلەرنىڭ ياقمايۋاتقانلىقىنى سەزدى.

مەنسۇر شاڭيو ئارىغا چۈشكەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئاخىر گەپ باشلىدى:

— مەھەللىنىڭ تۆۋەنكى يەرلىرى بۇرۇندىن ئارتىپ تېرىلمىغىنى راست، ئەمما ئۇ يەرلەرگە ئەختەمباي ئىگىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ قەمىردىن؟ — دېدى ئۇ قەمىردىنگە سوئال نەزىرىدە سىڭار يان قاراپ.

— شۇنداق، شۇنداق، بۇ ھەممىگە ئايان ئىشقۇ، پۈتۈن يۇرت ئوبدان بىلىدۇ، — دېدى ئەللىكېشى بېشىنى لىڭشىتىپ. ناسىر ئاخۇننىڭ كۆزى غەزەپتىن چاقىندى:

— پۈتۈن يۇرتقا بۇ يەرنىڭ پادىشاھلىق يەر ئىكەنلىكى ئايان. بۇ يەرنى كۆكلىتىدىغانلار يەرسىز دېھقانلار، شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ يەرنى تېرىشقا ھەققى بار.

مەنسۇر شاڭيىو ناسىر ئاخۇننى گەپتە ئۈنۈپ چىقالمىغان بىرنەچچە قېتىملىق ساۋاقلارنى ئېسىگە ئېلىپ:

— بولىدۇ، دېگىنىڭلارغا ئەختەمباي رازى بولسا، بىزنىڭ باشقىچە گېپىمىز يوق، — دېدى ۋە كۆڭلىدە: «مۇشۇ شۇم ئېغىزلىقنىڭ ئۈچۈنلا پېشانەڭگە بايلىق پۈتۈلمەي، گەپلا پۈتۈلۈپتەكەن. خۇدا بىلىپ پاقىغا قۇيرۇق بەرمىگەن — دە، ئەگەر بايلىق پۈتۈلگەن بولسا، بىزگە ئارام بېرەتتىڭمۇ سەن يالاڭ تۆش، سېنىڭ ئەدەبىڭنى سىلىق ياغلىما گەپلەر بىلەن ئاشۇ باي بەرمىسە بىكار...» دەپ ئويلىدى.

ناسىر ئاخۇن مەنسۇر شاڭيىوغا قاراپ:

— بۇ يەرنى تېرىش ئۈچۈن ئەختەمباينىڭ رازىلىقىنى ئالدىغان ئىش بولسا، ئۇنى كۆرەيلى، ئۇنداق بولمىسا ھاكىم ئىدارىسىگە كىرەرمىز، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئۇلار ھەممىسى ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى.

ئۇلار يېشىل سىرلانغان چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەختەمباي پېشايۋاندا ئۆرە تۇراتتى. ھەممەيلەن سالام قىلىشتى.

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئەختەمباي ۋە پېشايۋاندىن چۈشۈپ ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى:

— قېنى، قېنى ئۆيىگە كىرەيلى، ئۆيىگە.

ئەختەمباي كەلگەنلەرنى چوڭ ساراينغا باشلاپ، كۆرپىگە ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ھەممىسى دۇئا قىلىشتى. دۇئادىن كېيىن ئەختەمباي مەنسۇر شاڭيىودىن باشلاپ تىنچلىق سوراشقا باشلىدى. ناسىر ئاخۇنغا كەلگەندە كۆپرەك نادىرنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى:

— نادىر ئەپەندى ئوبدان تۇرۇۋاتىدىغاندۇ، ئەمدى ئۇ يېڭى يەرگە ئۆگىنىپ قالدى — دە.

— شۈكۈر، ئۆگىنىپ قالدى.

— شۇنداق بولىدۇ، — دېدى ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — قارا قازان قەيەرگە ئېسىلسا، بىر شۇ يەرلىك بولۇپ قالمىز.

ئەختەمباي قالغان ئىككى دېھقاندىنمۇ ئەھۋال سوراڭىنى ئۇنتۇپ قالمىدى.

داستىخان سېلىنىپ چاي كەلگەنگە قەدەر باي ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ ئېغىزىنى ئاچۇرمىدى. ئۇ ئەلۋەتتە بۇ كېلىشنىڭ سەۋەبىسىز ئەمەسلىكىنى بىلەتتى، ئۇلارنى قانداقتۇر بىرەر ماجىرا بىلەن مېنىڭ ئالدىغا كەلدى دەپ ئويلايتتى.

ئەختەمباي مىڭبېگى ئەمەس ياكى قازى ئەمەس. لېكىن، تۆت يۈز تۈتۈنى، ئون نەچچە مەسچىتى بار بۇ يېزىدا چوڭ ئىشلاردىن تارتىپ تاكى ئۇششاق ئىشلارغىچە دېگۈدەك باينىڭ مەسلىھەتسىز، ئەقىلسىز بولمايدۇ. باش — ئۇچىغا چىقالمىغان نۇرغۇن تالاش — تارتىشلار ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. «كاۋايمۇ كۆيمىدى، زىخمۇ كۆيمىدى» دەپ قايتىدۇ بەزىلەر. ئۇنىڭ ھەل قىلغان بەزىبىر ئىشلىرىنىڭ سىرىنى تا ھازىرغىچە كۆپ كىشىلەر بىلمەيدۇ. ئەمما، شۇ نەرسە ئېنىقكى، ئەختەمباينى بۇ ئەتراپتا كۆپلىگەن كىشىلەر خەير — ساخاۋەتلىك، ئىنساپى بار دەپ قارايدۇ. شاڭيونىڭ، ئەللىكېشىنىڭ، ئونبېشىنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ باينىڭ ئالدىغا كەلگۈچىلەرمۇ ئادەتتە كۆپ بولىدۇ، چۈنكى كىشىلەر ئەختەمباينى مىڭبېگى ياكى قازى ئورنىدا كۆرۈشىدۇ.

چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ مەنسۇر شاڭيو بۇ يەرگە كېلىشنىڭ سەۋەبىنى بايغا تولۇق ئۇقتۇردى. ئەختەمباي خېلى خىيالىدىن كېيىن بېشىنى ماقۇللاش ئىشارىتى بىلەن لىڭشىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇ ناھايىتى ئورۇنلۇق تەلەپ ئىكەن، بىكار قاغجىراپ ياتقان يەرلەرنى يېرى يوق ياكى يېرى ئاز دېھقانلارغا بۆلۈپ

بەرسەك، ئەلۋەتتە بۇنىڭ ساۋابغا ھېچنېمە يەتمەيدۇ، — ئۇ مەنسۇر بىلەن قەمەردىنكىگە قاراپ، — قار كەتكەندىن كېيىن ئۇ يەرلەرنى ئۆلچەپ بۆلۈپ بېرىڭلار، — دېدى كۈلۈمسىرەپ، — ھاكىم ئىدارىسىمۇ بىرنېمە دېمەس.

دۇئا قىلىنىپ، ھەممىسى ئورنىدىن تۇرغاندا، باي شاڭخىو بىلەن ئەللىكېشىغا قاراپ:

— ۋاخ بولسا يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ، ئۆستەڭنىڭ ھېلىقى يار ئېلىپ كەتكەن يېرىنى قانداق قىلماقچىسىلەر؟ ئىككىڭلار توختاپ تۇرۇڭلار، مەسلىھەت قىلىشىۋالايلى، — دېدى. مەنسۇر بىلەن قەمەردىن يەنە ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. باي ناسىر ئاخۇنلارنى دەرۋازىغىچە ئۈزىتىپ چىقتى، ئۇ ئۆيگە يېنىپ كىرگەندە مەنسۇر شاڭخىو:

— تەخسىر، ئالىقانى ئەجەب كەڭ ئېچىۋەتتىلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — دېدى مېنىقىدا كۈلۈپ.

— ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىلەر، ئىشنى مۇشۇنداق باشلايمىز. ئەمما، ئاخىرنى باشقىچە تۈگىتىمىز، — دېدى باي ئورنىدا ئولتۇرۇۋېتىپ، — ئىش ئۇلارنىڭ دېگىنىدەك بولۇۋەرمەيدۇ — دە. «باشقىچە تۈگىتىمىز» دېگەن سۆز بىلەن ھەر ئىككىسى باينىڭ مەردلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى.

— ھەببەللى، شۇنداق قىلماساق، — دېدى قەمەردىن ئاۋازىنى چىڭراق چىقىرىپ، — بۇلار ئەدەپلا كېتىدۇ.

— شۇنداق قىلىش كېرەك، — دېدى مەنسۇر باينىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — چىشىمىزنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويىۋەرسەك، بۇ خۇمىسلار خوتۇنلىرىمىزنى تارتىۋېلىشتىنمۇ يانمايدۇ، ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغۇسى بار، بۇ تۈزكۈرلارنىڭ.

مەنسۇر شاڭخىو بىلەن قەمەردىن ئەللىكېشى ناسىر ئاخۇننى ئەيىبلەپ سۆزلەشكە باشلىغاندا، ئەختەمباي ياققان سەرەڭگىنىڭ بىكار كەتمىگەنلىكىگە ئىشىنىپ كۆڭلى ئەمىن تاپتى ۋە كۆڭلىگە دەرھال پۈككەن نىيىتىنى ئاشكارىلىدى.

— بۇ يەردە ھەممە بالانى تېرىۋاتقان ئادەم — ناسىر. ئۇ بۇرۇندىن تارتىپلا مۇنداق قۇتراتقۇلۇق ئىشلىرىنى خېلى چىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مۇتتەھەملىكلىرىنى سىلەر مەنسىنىۋ كۆپ بىلىسىلەر، ھەرقايسى ئىشلارنىڭ ئىشلىرىغا پۈت ئېتىپ كېلىۋاتقانمۇ شۇ. بەس، ئەمدى يول قويغىلى بولماس، ئەگەر ئۇنى كۆزدىن يوقاتمىساق، يالاڭ تۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ ئالتوپىلاڭ چىقىرىدۇ، ھەممىزگە ئارام بەرمەيدۇ، ئىشىمىزنى ئىش قىلمايدۇ. ئەمما، شۇنى بىلىڭلاركى، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىدىغان ئادەم باشقا بىرى ئەمەس، پەقەت قەمىردىن! قەمىردىن كۆزلىرىنى پارقىرتىپ، مەنسۇر شاڭيىغا ئاستا قاراپ قويدى.

— قانداق؟ — دېدى ئەختەمباي مەنسىتمەسلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ، — قورقۇۋاتامسەن؟
قەمىردىن ئۆزىدە پەيدا بولغان تىترەشنى زورغا بېسىپ تۇرۇپ بىرنېمە دەي دېگۈچە، مەنسۇر شاڭيىو:
— قەمىردىننىڭ تېۋى بار، ھېلىغۇ بىر ناسىر ئىكەن، ئىككى — ئۈچ ناسىر بولسىمۇ چامى يېتىدۇ، قارىمامدىلا، بەستىدىن كۈچ تېمىپ تۇرغىنىنى بۇنىڭ، — دېدى.
— مەنمۇ شۇنى بىلىپ تۇرۇپ دەۋاتىمەن — دە، — دېدى باي ئۇنى تېخىمۇ چىڭىتىپ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قەمىردىن بىردىنلا روھلىنىپ قالدى:
— سىلىدەك بىر ئادەم كەينىمىزدە يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا، بىز نېمىدىن قورقاتتۇق، تەخسىر، — دېدى.
ئەمما، ئۇنىڭ يۈرىكى پوكۇلداۋاتاتتى.
ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئەمدى ئۇنىڭغا مەدەت بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى:
— مەنلا ئەمەس، ساڭا پۈتۈن سۈرۈك ھۆكۈمەت يۆلەك بولىدۇ، ھۆكۈمەت ئۆز ئىشىدىن قۇسۇر تاپىدىغانلارنى ياخشى كۆرىدۇ دەمەن؟ ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ئۇلارمۇ بىلىدۇ.

«ھۆكۈمەت» سۆزىنى ئاڭلاپ، قەمىردىننىڭ دۈكۈلدىپ ئورۇۋاتقان يۈرىكى پەسەيدى. «ھە، ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ھۆكۈمەتمۇ بىلىدىكەن» دەپ ئويلىدى، شۇڭا قەددىنى رۇسلاپ تۇرۇپ مۇنداق دەدى:

— مۇنداق بىر يالاڭ تۆشنى كۆزدىن يوقىتالمىسام، ئۆزۈمنى ھەرگىز ئەر ھېسابلىمايمەن، تەخسىر، كۆزىمىزگە مىختەك قادىلىپ يۈرگەن بۇ مۇتتەھەمنىڭ غالۋاراپ ئەمدى ئۆرە يۈرگىنىنى كۆرۈپ باقايلى قېنى. ھۆكۈمەت يۆلەكلا بولسا، ھەرقانداق ئىش قولىمىزدىن كېلىدۇ.

— بارىكالا، — دەدى ئەختەمباي خۇشاللىقتىن، — ئەمما بۇ ئىشنى ئۈچىمىزدىن باشقا ئىنسان بالىسى بىلمەسلىكى كېرەك ھەم بۇ ئىشتىن بىرەر ئىزمۇ قالماسلىقى كېرەك.

قەمىردىننىڭ ناسىر ئاخۇننى ئۆلتۈرۈشتەك شۇنچە گۇناھلىق ئىشنى قىلىشقا نىيەت باغلىشىغا يەنە مۇنداق بىر كونا ئاداۋەتمۇ سەۋەب بولدى:

قەمىردىن ئوغلاق تارتىشقا ئىشقىۋاز ئادەم بولۇپ، خېلى داڭقىمۇ بار ئىدى. ئوغلاق قولغا چۈشۈپ قالىدۇ، ئۇنىڭدىن تارتىۋالماق تەسكە چۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈگۈرۈك تورۇق ئېتى بولۇپ، ئوغلاقنى ئېلىپ توپتىن ئۈزۈپ چىقىۋالسىلا، ھېچقانداق ئات ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى — دە، ئوغلاق دېگەن يەرگە سۆزسىز تاشلىناتتى.

ئاشلىقلار يىغىلىپ بولغان چاغ، مەھەللىدە توي — تۆكۈن، ئويۇن — تاماشىلار باشلىنىپ كەتتى. بىر كۈنى ئوغلاق تارتىشىش بولدى، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئوغلاقنىڭ خەۋىرى تەرەپ — تەرەپكە تارقىلىپ، كوچا — كوچىدىن توپقا قاراپ ئات چېپىشىپ ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار كېلىشكە باشلىدى. ھەتتا بۇ خەۋەر باشقا مەھەللىلەرگىمۇ ئاڭلىنىپ كەتتى.

مانا، ئوغلاقنىڭ بېشى كېسىلىپ توپقا تاشلاپ بېرىلدى. تارتىشماق باشلىنىپ كەتتى. توپ ئۇلغايماقتا ئىدى، بىردەمنىڭ

ئىچىدىلا ئاتلىقلار بىرنەچچە يۈزگە يەتتى. توپ بىر دەم ئۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلسە، بىردەم بۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلەتتى. سىرتتىكىلەر ئاتلىرىنى قامچىلاپ، دېۋىتىپ ئوغلاققا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن ئىنتىلەتتى. «تېقىمغا باس!» «ئاتنىڭ بېشىنى تارت!...»، «ئاتنى ئۇر!...»، «مەھەللىگە تارت!...» «ئاتنىڭ ئالدىنى توسما!...» دېگەنگە ئوخشاش ئاۋازلار، قىيىقاس - چوقانلار ئۇلغىيىپ، ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاستىدىن چىققان توپا - چاغلار ئۈزۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ، تارتىشىش بەكمۇ قىزىپ كەتتى. قەمىردىن قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلەپ ئىككى قولى بىلەن ئوغلاقنى تارماقتا ئىدى، توپ ئىچىدىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ياردەملەشتى. ئۇ ئوغلاقنىڭ بېلىنى ئېگەرنىڭ ئالدى قېشىغا قويۇپ ئالدى قولى بىلەن پۈتىنى ئۈزەڭگە باغنىڭ ئاستىغا ئېلىپ تېقىمىدېۋالدى. باشقىلار تىزگىنىنى تارتىپ ئاتنى قامچىلىدى. ئات كۈچەپ ئوتتۇز مېتىردەك سۈرۈلۈپ توختاپ قالدى. چۈنكى، ناسر ئاخۇن ئېتىنى دېۋىتىپ قامچىلاپ قەمىردىن سول تەرەپ بىلەن يېقىنلاپ كەلگەندى، ئۇمۇ قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلىۋالغان بولۇپ، قەمىردىننىڭ تېقىمىدىكى ئوغلاقنى تارتتى، لېكىن ئەپلەشمىدى. ئۇ ئۈزەڭگىدىن پۈتىنى چىقىرىپ قەمىردىننىڭ ئېتىنىڭ ئالدى قولى ئۈستىدىن تېپىپ تۇرۇپ تارتىۋىدى، قەمىردىننىڭ قولىدىكى ئوغلاقنىڭ بىر تەرىپى ناسر ئاخۇننىڭ قولىغا چىقتى. ئۇ ئوغلاقنى تېقىمىغا بېسىپ تۇرۇشىغا، ئۇنىڭمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىدىغان دوستلىرى پەيدا بولدى - دە، ئاتنى قامچىلىدى. تاياق زەربىسىدىن ئات بىر - ئىككى يۇلقۇنۇپ ئوغلاقنى قەمىردىن بىلەن قوشۇپ ئات ئۈستىدىن يولۇۋالدى. سەۋەبى قەمىردىننىڭ ئېگەرنىڭ تارتىمىسى كۈچكە چىداشلىق بېرەلمەي ئۈزۈلۈپ كېتىپ، ئۇ ئېگەر بىلەن بىللە ئۆرۈلۈپ چۈشكەندى.

بۇ ۋاقىتتا توپ ئىچىدىن ناسر ئاخۇننى ماختىغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— پالۋان ! پالۋان - دە، پالۋان ! ...

— ئوغۇل بالا ! سېنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت ! ...

بۇ سۆزلەر قەمىردىنگە ناھايىتى قاتتىق تەگدى - دە، ئىچىدە
«خەپ» دېدى.

ئۇ ئاتنى قايتىدىن ئېگەرلەپ ئەلەم ۋە غەزەپ ئىچىدە ئوغلاق تارتىشۋاتقان توپقا يەنە يېتىپ باردى. ئوغلاق تېخىچىلا ناسىر ئاخۇندا ئىدى. ئۇنىڭ يېتىپ بېرىشىغا ناسىر ئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپتىن ئۈزۈپ چىقتى. قەمىردىن كەينىدىن يۈگۈرۈك ئېتى بىلەن يېتىپ بېرىپ ئوغلاققا قول سالدى، بولمىدى ... بۇ ئىش قەمىردىنگە تېخىمۇ ھار كېلىشكە باشلىدى، ئىچى تىتىلداپ گۈرەنلىرى كۆپتى. ئۇ غەزەپ بىلەن:

— سەن خۇنپەردىن تارتىۋالمايدىغان بولسام، - دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ناسىر ئاخۇننىڭ غەزىپى ئۆرلىدى:

— نېمە دەيسەن خۇنپەر دوغداق؟ ! ھازىرلا ئاتنىڭ ئۈستىدىن ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەندىڭ، ئەمدى چەيلىنەي دەمسەن؟

ناسىر ئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپنىڭ ئىچىدىن بۆسۈپ چىقىپ كەتتى. مەھەللىگە يېقىن بارغاندا قەمىردىن يېتىپ بېرىپ ئەلەمگە چىدىماي قامچا بىلەن ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئىككىنى سالدى. كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قەمىردىننى كۆرگەن ناسىر ئاخۇننىڭ بىردىنلا غەزىپى ئۆرلىدى - دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ بۇرۇلۇپ كەلگىنىچە قەمىردىننىڭمۇ دۈمبىسىگە كۈچىنىپ ئىككى قامچا سېلىپ، ئۇنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى.

ئارقىدىن يېتىپ كەلگەن ئوغلاقچىلار قەمىردىننىڭ توپىغا مىلىنىپ ياتقان قىياپىتىگە تەنتەنە قىلىشقاندەك، بىردەمدىلا قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— ياراپسەن، ناسىر ... ياراپسەن ! ...

— ئەجەب جايلىدىڭ - دە، بۇ دوغداقنى ! ...

بۇ سۆزلەر قەمىردىننىڭ يۈرىكىگە مىختەك قادالدى. ئۇ

گورنىدىن تۇرۇپ ئېتىغا مىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ناسىر ئاخۇننىڭ كەينىدىن قوغلاشقا جۈرئەت قىلالايدى. شۇنچە كۆپچىلىك ئىچىدە كۈلكىگە قېلىپ تېخىمۇ ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالغىنى ناھايىتى ئەلەم قىلدى. «خەپ ناسىر ... بىر قوشۇن قېنىڭنى ئىچمىسەم ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي» دېدى ئۇ ئىچىدە ۋە ئوغلاقنى تېقىمداپ مەھەللىگە ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتقان ناسىر ئاخۇنغا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ قالدى ... مەسلىھەت شۇ بولدى، قوللار چايقىلىپ، داستىخان ئۈستىگە سۈرلەنگەن گۆش بېسىلغان بىر تاۋاق پۇلۇ قويۇلدى.

تامماقتىن كېيىن ئىككىسى ياندى. كوچىغا چىققاندا، قەمىردىن ئۆزىنىڭ ئەندىشىسىنى يوشۇرالمىدى.

— ئاداش، مېنىڭغۇ كۈچۈم يېتىدۇ، پەلەك ئوڭغا تارتىپ قالسا، ئىش پۈتتى ۋە سسالام، مۇبادا ئېلىشىشقا توغرا كېلىپ قالسا، مەن يالغۇزلۇق قىلىپ قالارمەنمىكىن.

— بايا باينىڭ ئالدىدا شۇنداق دېسەڭ بولماسمىدى، — دېدى مەنسۇر مېڭىشتىن توختاپ.

— پېتىنالمىدىم.

— قورقما «كۆز قورققاق، قول باتۇر» دېگەن گەپ بار.

— شۇنداقتىمۇ، ماڭا بىر ئادەم ياندىمىساڭلار بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ، ئىشنىڭ پۇختا بولغىنى ياخشى.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى مەنسۇر ئويلىنىپ، — بىزنىڭ ئايۇپنى ياندىساق قانداق؟

— ئايۇپ! ... ئۇ ئۇنارمۇ؟

— ئۇنىماي نەگە باراتتى، مالاي دېگەن بىر قۇل، نېمە دېسەڭ خوپ دەيدۇ.

— مۇنداق بولسا، مەنمۇ يۈرەكلىك ئىش قىلىمەن — دە.

— بولدى، سەن كېتىۋەر، — دېدى مەنسۇر، — مەن باي بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ چىقاي.

مەنسۇر ئەختەمباينىڭ قورۇسىغا يەنە كىردى — دە، قەمىردىن

بىلەن بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى تولۇق بايان قىلدى. ئەختەمباي ئويلىنىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— قەمىردىننىڭ ئەنسىرىشىمۇ ئورۇنلۇق، ئىشنىڭ پۇختا بولغىنى ياخشى. بىراق، سېنىڭ بۇ مالىيەڭ قانداقراق نەرسە، ئاغزى مەھكەممۇ؟ يۈرەكسىزلىك قىلماسمۇ؟ بۇ ئىشنى ئوبدان ئويلىنىش كېرەك. مەيلى كىمگە ئېيتقىن، ئۇ ماقۇل دەيدىغان كىشى بولۇشى كېرەك، ئەگەر ئۇنىماي تۇرۇۋالسا، ئەلگە يېيىلىپ كېتىدىغان ئىش چىقىدۇ، بايا مېنىڭ سەگەك بولۇش كېرەك دېگەنمۇ مۇشۇ ئىدى.

— ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى مەنسۇر، — ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى ئالماي قويمايدۇ، ئەڭ مۇھىمى، ئايۇپنىڭ ناسىرغا ئۆچمەنلىكى بار.

— ھەبەللى، — دېدى ئەختەمباي خۇش بولۇپ، — بۇنىسى جايدا ئىكەن، باب ئادەمنى تاللايسەن.

ئايۇپنىڭ ناسىر ئاخۇنغا ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئۆچمەنلىكى بار ئىدى. بۇ ئىش مۇنداق بولغان: بىر كۈنى كېچىسى مەنسۇر مالىيى ئايۇپنى سۇ تۇتۇشقا ئېتىزغا چىقىرىۋېتىپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، ئۇنىڭ ئۆيىگە تىۋىش چىقارماي كىرىپ كەپتۇ. ئايۇپنىڭ چىرايلىق خوتۇنى سېلىمخان ھاۋا دىمىق بولغاچقا، ئىشىك - دېرىزىلەرنى ئېچىۋېتىپ ئۇخلاپ قالغانىكەن. نەپىسى تاقىلداپ كەتكەن مەنسۇر ئۆمىلەپ بارغىنىچە ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ، سېلىمخان بەستىمۇ، تىنىقمۇ ئايۇپقا ئوخشىمىغان يات بىر ئادەمنىڭ قولىدا تېپىرلاپ: «ۋاي ئوغرى... ۋاي ئوغرى! ... مانا ئوغرى! ...» دەپ قاتتىق ۋارقىراپتۇ. ئالاقزادىلىككە چۈشكەن مەنسۇر ئىلاجسىز قېچىپ چىقىپ كېتىپتۇ، سېلىمخاننىڭ غەزەپلىك ئاۋازىدىن قولۇم - قوشنىلار ئويغىنىپ كېتىپتۇ - دە، بۇ ئىشقا ھەيران بولۇشۇپ: «ۋاھ... ئوغرى مال - دۇنياسى بار باينىڭ ئۆيىگە كىرمەي، گاداينىڭ ئۆيىگە كىرگىنى قىزىققۇ؟ شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ ئادەم ئوغرىسى ئوخشايدۇ»

دېيىشىپتۇ. ئەتىسى مەنسۇر: «ئاخشام كەچتە ناسىر ئاخۇن مۇشۇ تەرەپتە تىمىسقىلاپ يۈرەتتى، شۇنىڭ ئىشى - دە، بۇ...» دېگەن گەپنى يېيىپتۇ. ئايۇپ چۈشكە يېقىن ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بولۇنغان ئىشلارنى سېلىمخانىدىن ئوقۇپتۇ، ئۇ ئۆزىمۇ كىشىلەردىن: «ئاخشام ئۆيگە كىرگەن ناسىر ئاخۇن ئوخشايدۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كەلگەنىكەن. غەزىپى ئۆرلەپ كەتكەن ئايۇپ: «مەن ھازىر بېرىپ ناسىرنى چانىمەن» دەپ ۋارقىراپتۇ. سېلىمخان: «ساراڭ بولۇپ قالدلىمۇ، ناسىر ئاخۇن ئاكام ئۇنداق شەرمەندە ئىشنى قىلاتتىمۇ، بۇ ئىشنى يامان نىيەت بىلەن ئۇ ئادەمگە دۆڭگەۋاتقانلار باردۇ، ناسىر ئاخۇننى قاپقارسىغىلا چاناتتىلىمۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئايۇپ ئىككىلىنىپ قاپتۇ. گەرچە ئۇ ناسىر ئاخۇننى چاناش نىيىتىدىن يانغان بولسىمۇ، شۇ ئىشتىن كېيىن يۈرىكىدە ئۆچمەنلىكى ساقلىنىپ قالغانىدى.

2

مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدىكى بوز يەرلەرنىڭ دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ياخشى گەپلەر تارقىلىپ يۈرگەن شۇ كۈنلەردە، قەمىردىن بىلەن ئايۇپ ناسىر ئاخۇننى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى. لېكىن، ئۇنى قانداق يوقىتىش كېرەك، قانداق قىلىپ ئىز قالدۇرماسلىق كېرەك؟ ئۇلار مانا بۇ خۇپىيانە ئىشنىڭ پەيتىنى ئىزدەش بىلەن ھەلەك ئىدى. قەمىردىن ئاخىر ئامال تاپتى. ئۇ ناسىر ئاخۇننى ئۆز ھويلىسىدا جايلىۋېتىشنى ئايۇپ بىلەن مەسلىھەت قىلىشتى. ئىككىنچى ئاينىڭ ئاخىرقى قاراڭغۇ كېچىلىرىنىڭ بىرىدە، ناسىر ئاخۇن خۇپىيەن نامىزىغا مەسچىتكە ماڭغاندىن كېيىن، قەمىردىن بىلەن ئايۇپ ئۇنىڭ ئېغىلىغا يوشۇرۇندى. — نېمە بولغاندۇ، يانمايدۇغۇ؟ — دېدى قەمىردىن، — ھېلىقى ئىمام ۋەزخانلىق قىلىپ، ئەزمىسىنى ئېزىپ

ئولتۇرغانمىكىن تايىنلىق.

مانا، ئاياغ تۇشى ئاڭلاندى، ناسىر ئاخۇن نامازدىن قايتىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. قۇلاقلار دىڭ ئىدى، سۈرلۈك بىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. ناسىر ئاخۇن ئۆيدىن چىقىپ بىر باغ بېدىنى كۆتۈرۈپ ئېغىلغا كىرىپ كەلدى - دە، ئۇنى ئات ئوقۇرىنىڭ ئىچىگە سالىدى. قەمىردىن ئۆزىنى دالدغا ئالغان جايدىن شەپسىز قويۇپ، قولىدىكى كەتمەنىڭ چۆلدىسى بىلەن كۈچىنىپ تۇرۇپ ناسىر ئاخۇننىڭ بېشىغا ئۇردى. گويا ئېگىز تېرەك قاراسلاپ يىقىلغاندەك ئېغىل ئىچى دىرىلداپ، ئات ئۆرگۈپ كەتتى ۋە ئىگىسىگە سېغىنىپ تېپىرلاپ قاتتىق كىشىندى ... قەمىردىن بىلەن ئايۇپ كۆزدىن غايىب بولدى.

تۇيۇقسىز چىققان ئوبۇر - توپۇرنى ئاڭلاپ، ئالاقزادە بولۇپ ئۆيدىن چىققان گۈلپەمخان ئېرىنى ئېغىل ئىچىدىن - قانغا مىلىنىپ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، ئوڭدىسىغا سۇنايلىنىپ ياتقان يېرىدىن تاپتى ۋە داد - پەرياد كۆتۈردى ...

نادىر ئەپەندى دادىسىنى يىغلاپ - قاقشاپ يەرلىكىگە قويدى. لېكىن، ناسىرنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى كىشىلەرگە سىر بولۇپ قالدى.

نادىرنىڭ قولى قىسقا، شۇڭا دادىسىنىڭ ئۆلۈمى، نەزىر - چىرىغى ئۈچۈن ئات - ھارۋىسى بىلەن يېرى قولىدىن چىقىپ كەتتى.

«ناسىر ئاخۇن تۇنجى ئوغلى نادىرنى بار - يوقىغا قارىماي ئوقۇتقان. نادىر ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن بىر يىللىق ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇپ، يېزىدىكى رايون مەركەزلىرىنىڭ بىرىدە، تۇنجى ئېچىلغان باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىقتى. ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلەردە دادىسى ئۇنى ئۆيلەپ قويدى. مانا شۇنىڭ بىلەن نادىر شۇ يەرلىك بولۇپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ گىمنازىيە

ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولۇپ، شەھەرگە پات - پات كىرىپ تۇراتتى ۋە ئۇلار بىلەن ئېجىل - مېناق كۆتەتتى. جامائەتچىلىك ئىچىدە ناسىر ئاخۇننىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا ھەر خىل گەپ، گۇمانلار بولۇندى:

— رەھمەتلىك ياخشى ئادەم ئىدى، كەمبەغەللىرىنىڭ يىغىسىنىلا يىغلاپ يۈرەتتى.

— ھە، بۇ ئىش شاڭخىيولارنىڭ ئىشىمىكىن؟... بولۇنغان گەپلەر بۇنىڭدىن نېرىغا ئۆتمىدى، يەتتە نەزىرگە كەلگۈچىلەردىن بەزىلەر نادىرنى بىر چەتكە تارتىپ شاڭخىي بىلەن ئەللىكىشىشى ئۈستىدىكى گۇماننى ئاساس قىلىپ:

— ئەپەندىم، سىز ئوقۇغان ئادەم، ئىشنىڭ يولىنى بىلىسىز. ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلىپ باقسىڭىز بولمامدۇ، قاراپ تۇرۇپ مۇشۇنداق بولۇپ كېتەرمۇ؟ — دېدى.

نادىر:

— بىزدەكلەرنىڭ ھالىغا يېتىش ھۆكۈمىتىمىزنىڭ چۈشىگمۇ كىرمەيدۇ، بۇ بىزنىڭلا بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت ئەمەس، يۈزلەپ، مېڭلاپ ئائىلىلەرنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت، ھۆكۈمەت بۇنىڭ قايسىبىرىنى ھەل قىلغان، ھەممىنى ئۆزى قىلىۋاتسا، — دېدى.

— ئۇغۇ شۇنداق. بىراق، ئادەمنىڭ ئىچى ئېچىشىدىكىن، بەك ۋابال بولىدىغۇ سىلەرگە.

— ئەڭ ياخشىسى، — دېدى نادىر نەپرەتلىك ھالدا، — مۇنداق ئىشلارنى ئەل - يۇرتقا تونۇتۇش كېرەك، ھەممە ناھەق ئىشلارنىڭ چاۋىسىنى يېيىش كېرەك، خەلق ھەممە ناھەق ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلسە ئىدى ...

نادىر ئەپەندى دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى توغرىسىدا شاڭخىي بىلەن ئەللىكىشىدىنلا گۇمان قىلىپ قالدى، ئۇنىڭ كەينىدە يۆلەك بولۇپ تۇرغان ئەختەمباي دەپ ئويلىدى ۋە ئەختەمباينىڭمۇ يۆلەكچىسى بارلىقىنى جەزملەشتۈردى.

شۇنداق قىلىپ، نادىر ئەپەندى دادىسى ئۆلۈپ ئونىنچى كۈنى مۇردا چىققان بۇ سۈرلۈك ئۆيدە ئاپىسى بىلەن نادەمنى يالغۇز قالدۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىغا — ئىشلەۋاتقان يېزىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

شۇ مەزگىلدە يېزىدا مۇنداق بىر ۋەقە بولۇپ ئۆتتى. ئەختەمباي شەھەردىن مېھمان چاقىرىپ، ھەشەمەتلىك بېغىدا كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتكە شەھەردىن ھاكىملار، ھەربىي ئەمەلدارلار، چوڭ بايلار ... پەيتونلارغا چۈشۈپ چىقىشتى. زىياپەت باينىڭ يېڭى پۈتكەن شىپاڭىدا تەنتەنىلىك ھالدا داۋاملىشىۋاتاتتى. كۆتۈرۈپ سېلىنغان شىپاڭدا كېرىلىپ ئولتۇرغان ھەربىي ئەمەلدارنىڭ بىرى قولغا قەدەھنى ئېلىپ، باينىڭ بۇ مەرھەمەتلىك مەننەتدارلىق بىلدۈرۈپ سۆزلىمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندى، كۆزى بىردىنلا باينىڭ بېغىدا چۆنەك ئوتاپ قايتقان بىر قىزغا چۈشۈپ قالدى — دە، دەيدىغان سۆزلىرىنىمۇ ئۈنۈپ تەغدىن — باغدىن سۆزلەپ قويۇپ شىپاڭدىن چۈشتى. باغدا قىزنى يېنىپ كۆرەلمىدى، ئايلىنىپ كوچىغا چىقتى. ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، تار كوچىغا كىرگەندە، قىز يەڭلىك كۆتۈرۈپ بىر ھويلىدىن چىقىپ قالدى. ھەربىي ئەمەلدار قىزنىڭ مايسىدەك قېلىن كىرىكلىرىگە، يېنىپ تۇرغان ئوتلۇق كۆزلىرىگە، ئاناردەك قىپقىزىل مەڭزىلىرىگە سەپىلىپ قاراپ، تۇرغان ئورۇندا تۇرۇپلا قالدى.

ھەربىي ئەمەلدار قايتىپ كىرىپ ئەختەمباينى چەتكە تارتىپ، ئۇ قىزنى سۈرۈشتۈردى.

— ھە، ئۇ قىز بىر كەمبەغەلنىڭ قىزى، ئىسمى تولۇنئاي، ئۇنى يېقىندا ئانا — ئانىسى يوق بىر يېتىم بالىغا بەرمەكچى، چېيىنى ئىچۈرۈپ قويغان، — دېدى باي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ.

— چېيىنى ياندۇرۇۋەتسۇن، قىزنى مەن ئالىمەن، بۇ ئىشقا گۆزىڭىز باش بولسىڭىز، — دېدى ئۇ.

باي ئىككىلىنىپ قالدى.

— سىز بىزگە ئىشەنچلىك ئادەم، — دېدى ئۇ يەنە، — بۇ ئىشقا كۈچ چىقىرىپ، خىزمەت كۆرسىتىڭ، قالغىنىنى ئۆزىڭىز بىلىمىز.

باي بۇ ئىشتىن باش تارتىشنىڭ ئۆزىگە ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدىغانلىقىنى، ھۆكۈمەت ئادەملىرىنى نارازى قىلىپ قويسا، نۇرغۇن ئىشلىرىنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى ئويلىدى — دە: — بولىدۇ، جانابلىرىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن قوللىمىز كۆكسىمىزدە، — دېدى.

ئەختەمباي قىزنىڭ ئائىلىسىگە ئىككى قېتىم كىردى، ئىككىنچى قېتىمدا قىزنىڭ دادىسى غەزەپ بىلەن:

— بۇ ئېمىدىگەن زورلۇق، ئاش دېدى بەردۇق، مال دېدى بەردۇق، بېدە دېدى بەردۇق، ئەمدى قىزىمىزنى سورامدىكەن، قىزىمنى ئالىمەن دېسە بىزنى ئېتىۋېتىپ ئالسۇن، — دېدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئەمەلدار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن بىر كىشىگە يەنە بىر ئەمەلدارنى قوشۇپ يېزىغا چىقاردى. تولۇنئايىنىڭ ئاتا — ئانىسىغا يۇمشاق گەپ قىلىپ سۆزىنى ئاقىۋەتلىمىغان ئەلچى:

— بەرسەڭمۇ بېرىسەن، بەرمىسەڭمۇ بېرىسەن! ۋۇي، قولغا كەلگەن ئامەتنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان گادايلار، — دېدى دېۋەيلەپ، — تېخى قىزىڭنى ئىككى قوللاپ تۇتۇشنىڭ ئورنىغا بەرمەيمەن، دېگەن سۆز ئاغزىڭغا قانداق كەلدى. بەرمىسەڭ ھەممىڭ سولاققا كىرىپ ئۆلسەن، ھۆكۈمەتنىڭ سەندەك چۆپۈرەندىلەرگە كۈچى يەتمەمدۇ؟

تولۇنئايىنىڭ تويى بولىدىغان بولدى. ھەربىي ئەمەلدار ئۈچ كىشى بىلەن ئىككى پەيتونغا چۈشۈپ مەھەللىگە چىقتى. بۇ قىزنى ئەكېتىدىغان نىكاھ كۈنى ئىدى.

تولۇنئايىنىڭ ئاشىقى ئون نەچچە دوستلىرى بىلەن توي بولۇۋاتقان قورۇغا بېسىپ كىرىپ، ھەربىي ئەمەلدارغا پىچاق

سېلىپ ئۆلتۈرۈپ، قىزنى ئەپقېچىپ كەتتى.

يىگىت بىلەن تولۇنئايىنى قوغلىغان ئۈچ چېرىك چوڭ قارا سۇنىڭ چاللىنىقى مەھەللىسىدىن ئېشىپ، مىڭمارال تاغلىرىغا ئەمدىلا ياماشقان بىر جۈپ ياشقا قارىتىپ ئوق ئاتتى. يىگىت ئوق تېگىشى بىلەن چوڭقۇر غولغا غۇلاپ چۈشتى. قىز: «ۋاي» دەپلا ھوشىدىن كەتتى. قولى باغلىنىپ ئەكېلىنگەن تولۇنئاي ئاق ئۆستەڭگە كەلگەندە، ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى.

مانا بۇ پاجىئە يېزىنىڭ ئازابلىق تارىخىدا ئۇنتۇلمايدىغان يەنە بىر بەت بولۇپ قالدى.

نادىر ئەپەندىنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى يۈرەك - باغرىنىڭ دولقۇنلىشى ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، تۆكۈلگەن ئاچچىق ياشلار، چېچىلغان قانلار، تۈرۈلگەن مۇشتلار... ئۇنى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا، زورلۇقلارنى، ھەسرەت - نادامەتلەرنى يېزىشقا ئەكېلىۋاتاتتى.

ئۇ دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى، يىگىت بىلەن تولۇنئايىنىڭ پاجىئەسى ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى بىر يەرگە جەملىگەندە، ئۇنىڭ دولقۇنلاپ، ھاياجانلانغان قەلبىدە بىر مۇزىكىلىق سەھنە ئەسىرى تىزىلىپ بولدى. يالقۇنلۇق يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان سۆزلەر بىلەن بەش پەردىلىك «قانلىق ياشلار» دۇنياغا كەلدى!

«قانلىق ياشلار» ناملىق سەھنە كىتابىنى ئويناشقا نادىر ئەپەندى ئۆزى يېتەكچىلىك قىلدى، يېزا سازەندىلىرى خەلق ناخشا - مۇزىكىلىرىدىن پايدىلىنىپ مۇزىكىسىنى ئىشلىدى. ئوقۇتقۇچىلار، يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى، كەچ كۇرسقا كېلىپ ئوقۇۋاتقان يېزا ياشلىرىدىن تەشكىللەنگەن يىگىرمە سەككىز كىشى روللارغا بۆلۈندى. شۇنداق قىلىپ، بىر ئايلىق قىزغىن تەييارلىقتىن كېيىن، «چولپان» مەكتىپى ئاددىي قىلىپ ياسىغان سەھنىگە «قانلىق ياشلار» چىقتى!

«قانلىق ياشلار» نىڭ سەھنىگە چىقىشى يېزىدا خېلى
ئادەملەرنىڭ كۆزىنى ئاچتى. يېزىدا ئويۇننى كورمىگەن ئادەم ئاز
قالدى. بۇلا ئەمەس، ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ تارقالغان خەۋەر
ناھايىتى زور قىزىقىش پەيدا قىلىپ، قوشنا يېزىلارنىمۇ
تۈركۈم - تۈركۈملەپ ئادەملەر كېلىپ ئويۇننى كۆرۈشكە
باشلىدى. ئويۇننى كۆرگۈچىلەر ئۇنى ئۆز ھاياتىغا - ئەتراپىدا
يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قىياس قىلىشتى.

بىراق، ئويۇن قىزغىن قويۇلۇۋاتقان ۋاقىتتا، يۇرت
چوڭلىرى، ئۆلىما - مۆتىۋەرلىرى مۇدۇي قوپتى. ئويۇننى
قويماسلىق توغرىسىدا نادر ئەپەندىگە ئاۋۋال تەكلىپ بەردى،
نەسىھەت قىلدى، كېيىن دوق قىلدى، قورقۇتتى، دېۋەپلىدى.
ئەمما، «قانلىق ياشلار» سەھنىدىن چۈشمىدى. «ئىش مۇشۇنداق
كېتىۋەرسە، بىزگىمۇ چوڭ بالايىئاپەت كېلىدىغان بولدى، بۇنى
ۋاقىتتا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك» دەپ ھېسابلىغان رايون
تەۋەسىدىكى ھەسەن مىڭبېگى، ئەختەمباي باشلىق كىشىلەر
ئاخىر شەھەر ھاكىمىغا بەش كىشى قول قويغان بىر پارچە خەت
يازدى.

«كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغىنى شۇكى، - دېيىلگەندى
خەتتە، - بۇ سەھنە ئويۇنىدا يۇرت كاتتىلىرى، ئابىرۇيلىق
ئادەملەر، ھۆكۈمەت خىزمىتىنى بەجاندىل ئىشلەۋاتقان ھۆكۈمەت
ئەمەلدارلىرىنى خىيانەتچى، پارخور، خەلققە زورلۇق قىلغۇچى،
باسقۇنچى، ھەتتا ئۆزى قىلغان ئەسكىلىكلەرنى تەپ تارماستىن
باشقىلارغا دۆڭگەپ قويغۇچى ھىيلىگەر قىلىپ كۆرسەتكەن.»
خەتنى ئېلىپ كىرگۈچىگە ھاكىم سوغۇق ھىجىيىپ مۇنداق
دېگەن:

— بۇ پىتنە - پاساتتىن بىزنىڭمۇ خەۋىرىمىز بار، تېخى
ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلتۈرگۈچى
قاتىل، دەپ خەلق ئىچىگە قۇتراتقۇلۇق ئۇرۇقىنى چېچىپتۇ.
يېزىلغىنىنىڭ ھەممىسى توقۇپ چىقىلغان ئىغۋالار ئىكەن.

ھۆكۈمەت مۇنداق بۇزۇقلارنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ. ئۇنداق قۇتراتقۇلۇق قىلغۇچىلارنىڭ جەزمەن ئەدەبىي بېرىلىدۇ. بۇ كېچىكتۈرىدىغان ئىشمۇ ئەمەس، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ھايال قىلماي ئادەم چىقارتىمىز.

ھېلىقى «تولۇنئايىنى ئالماي ئۆلگەن ئوفىستىبىرنىڭ قاتىللىرىنىڭ بىرى» دەپ كۆرسىتىلگەن نادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن، ئىككى كۈندىن كېيىن ئۈچ قوراللىق چېرىك مەھەللىگە كېچىدە يېتىپ چىقتى. بۇ چاغدا «قانلىق ياشلار» سەھنىدە ئون ئىككىنچى قېتىم قويۇلۇۋاتاتتى. ئۇلار ئويۇن توگەپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، نادىر ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ پۇت - قولىنى باغلاپ شەھەرگە ئەكىرىپ كەتتى. مانا شۇنىڭ بىلەن نادىرنىڭ قانلىق، گەمما تېخىمۇ جەڭگىۋار كۈنلىرى باشلاندى.

نادىرنى تۈرمىگە ئەكىرىگەن كۈننىڭ ئاخشىمىسىلا ئۇنى ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇپ ھوشسىز قىلىپ تاشلىۋەتتى. ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى سوراق قىلىشقا ئاچىقتى، تەرنىنى تۇرۇپ كەينىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان سوراقچى، سەھنە كىتابىنىڭ قول يازمىسىنى پۈرلەشتۈرۈپ تۇتقىنىچە پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ: — خوش، يازغۇچى ئەپەندى، بۇ ئىغۋانى توقۇپ چىقىشقا سىزنى نېمە مەجبۇر قىلدى؟ — دېدى نادىرغا كۆزىنى قاتتىق تىكىپ تۇرۇپ:

— ئەمەلدارلارنىڭ جىنايىتى، — دېدى ئۇ دەرھاللا.
— ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ سىزنىڭ ئالدىڭىزدا جىنايىتى بارمىكەن؟

— شۇنداق، سوراقچى ئەپەندى، — دېدى نادىر قەتئىي ھالدا، — ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ خەلقنىڭ ئالدىدىكى جىنايىتى تاغدەك تۇرۇپتۇ، مەن ئۇنى قولىڭىزدا تۇرغان كىتابىمدا يازغان.
— خوپ، ماقۇل، بۇنى يېزىشتىكى مەقسىتىڭىز؟
— ھە، بۇ ناھايىتى ئېنىق، — دېدى ئۇ، —

ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىش —
بۇنىڭ بىلەن نېمە مەقسەتكە يەتمەكچى بولىسىز؟
نادىر كۈلدى.

— خەلققە جىنايەتچىنى تونۇشتۇرماقچى، جازا تاقۇزماقچى؟
— كىمگە؟
— خەلققە!

— ھايۋان! ھەممىڭ ھايۋان! — سوراقچى ئورنىدىن تۇرۇپ
كەتتى، ئۇ ياق — بۇ ياققا مېڭىشقا باشلىدى.

— راست ئېيتىسىز، جانابىي سوراقچى، مەن ھايۋان، بىز
ھايۋان، سىزنىڭ ۋە سىز ۋەكىللىك قىلىۋاتقان
ھۆكۈمىتىڭىزنىڭ ئالدىدا بىز ھايۋان، خەلقنىڭ كىيىمىنى
كىيىپ، ئاش — نېنىنى يەپ، شۇ خەلقنى قىلچە ئادەم قاتارىدا
كۆرمەيدىغانلار بار، بۇلارنى نېمە دېيىش كېرەك؟ — نادىر ئەپەندى
سوراقچىغا تىكىلىپ قارىدى.

سوراقچىنىڭ قوشۇمىسى تېخىمۇ تۇرۇلۇپ، ئىككى قېشىنىڭ
قۇيرۇق تەرىپى لىپىلداپ كەتتى، بۇ ئۇنىڭ ئاچچىقىنىڭ تازا
كەلگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. بىراق، ئاچچىقىنى قانداق قىلىپ
بولسۇن بېسىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ جاۋاب ئالدىغان
يەنە بىر مۇھىم نۇقتىسى بار — دە، ئۇ ئورنىغا كېلىپ
ئۆلتۈردى — دە، بىر يەس جىم بولۇپ قالدى.

— خوش، تولۇن ئايغا ئۆيلەنمەكچى بولغان بىزنىڭ
ئوفتسېرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە سىلەر قانچە ئادەم قاتناشقان؟ —
دېدى ئۇ ئىككىنچى مەقسىتىگە ئۆتۈپ.

نادىر ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى — دە، كۈلدى:
— مەن ئۇنىڭغا قاتناشمىغان.

— مانا، مانا، سىز ھېلى مەن يالغان ئېيتىشنى يامان
كۆرىمەن دېگەندىڭىزغۇ، ئەپەندىم؟
— شۇنداق، يامان كۆرىمەن، يالغانچىلىق بىلەن كىشىلەرگە
تۆھمەت قىلىشنى ئىنتايىن يامان كۆرىمەن.

— سىز شۇ تاپتا جىنايى جاۋابكارلىقتىن قېچىۋاتىسىزغۇ

دەيمەن؟

— مەن سىزگە شۇنى ئېيتىپ قوياي، — دەدى نادىر ئەپەندى
قەتئىي ھالدا، — ئۇ ۋاقىتتا مەن ئۆز يېزىمدا يوق، ئەگەر بولغان
بولسام، بەلكى چەتتە قالمىغان بولاتتىم.

— سىز مەردانىلىكىڭىزدىن چەتلەپ كېتىۋاتىسىز. ئوغۇل
بالا قىلغان ئىشىدىن يانمايدۇ، سىزنى شۇنچىلىك ئىشلارنى
قىلىشقا ئۆگىتىۋاتقان ئادەم بار، سىز شۇنى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا
گۇناھلىرىڭىز يۈيۈلىدۇ. ئويلنىپ بېقىڭ، بارغۇ دەيمەن؟
— بار.

— ئېيتىشقا بولار؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ.

سوراقچى ئۈمىدلەندى:

— كىم ئۇ؟

— ۋىجدانىم!

سوراقچىنىڭ سەپرايى بىردىنلا ئۆرلەپ، ئۈستەلنى قاتتىق
بىر ئۇردى — دە، ئۆزىنى تۇتالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:

— سەن كىمىڭنى ئەخمەق قىلىسەن؟ مەن سېنىڭ
يۈرىكىڭنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرۈپ باقاچۇ قېنى، — دەدى ئۇ
ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىپ ۋە ئالدىدا تىك تۇرغان ئىككى
چېرىككە قاراپ:

— ئاچىقىڭلار بۇنى! — دەپ ۋارقىردى.

ئىككى چېرىك نادىرنى دۈمبىسىدىن ئىتتىرىپ جازالاش —
قىيناش ئۆيىگە ئاچىقىپ كەتتى.

كېچە — كۈندۈز ئۇخلاتماستىن سوراق قىلىش، ئۆز پەيلىدىن
ياندۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ھىيلە — مىكىرلەر، ياغلىما
گەپلەر، ئۇرۇش — قىيناش، ئېسىشلار... كار قىلمىدى. ھەتتا
بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان چاغدىمۇ، ئېيتقان

سۆزىدىن، يازغان سەھنە ئەسىرىدىن يانمىدى
ناسىر ئاخۇننىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن، ئۇنىڭ
تۇنجى ئوغلى نادىر ئەپەندىنىڭ يەنى «قانلىق ياشلار» ئاپتورىنىڭ
تەقدىرى مانا مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ ئايالى ئاچچىق غەلەم
ھەسرەتتە زار - زار قاقشاپ، سىل بولۇپ ئۈچ ئايدىن كېيىن
ئالەمدىن ئۆتتى.

«دەرد كەلسە قوشلاپ كېلەر» دېگەندەك، بىرنەچچە ئاي ئىچىدە
ئۈچ ئۆلۈمنىڭ كەينى - كەينىدىن كېلىشى گۈلپەمخاننى
ھوشنى يوقاتقان ئادەمدەك قىلىپ قويدى. ئازابلىق خىياللار،
ئىچ - ئىچىدىن يېنىش، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىش،
ئاچچىق - ئاچچىق كۆز ياشلار ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سارغايىتىپ،
مەزگىلسىز قورۇقلارنى پەيدا قىلدى، بەللىرىنى مۇكچەيتتى،
كۈچ - قۇۋۋىتىدىن ئايرىدى ...

بۇ قانداق تەقدىردۇ؟ تەقدىر دېگەن شۇنچىمۇ رەھىمسىز
بولامدۇ؟ ئادەملەر دۇنياغا كېلىپ شۇنچە خورلۇق،
شەپقەتسىزلىكلەرنى تارتقۇچە، دۇنياغا كەلمىسە بولمامدۇ؟
بەزىلەر دۇنياغا كېلىپ راھەت - پاراغەت كۆرىدۇ، بەزىلەر دۇنياغا
كېلىپ ئاچچىق ئەلەمدە تولغىنىدۇ، ھەتتا ئۈن - تىنىسىز
ھاياتتىن كۆز يۇمىدۇ. بۇ نېمىدېگەن تەڭسىزلىك - ھە ... ناسىر
ئاخۇننىڭ بېشىغا كەتمەننىڭ چۈلدىسى بىلەن ئۇرغان كىم؟
نادىر ئەپەندى ساقچىخانغا ساپساقلا كىرىپ كەتكەن، ئۇ
قانداقلارچە ئۆلۈپ قالىدۇ؟ گۈلپەمخانغا بۇ ئىشلار سىر. ئۇنىڭغا
ئەلەم قىلىۋاتقىنى مۇشۇ. ئانىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تەۋرىتىۋاتقان
ۋە ئۇنى بۇرۇقتۇرمىلىققا سېلىپ ئۇنىسز قاقشىتىۋاتقان ئىشلار
مۇشۇ. ئادەمنىڭ بېشىغا ھەرقانچە ئېغىر ئىشلار كەلسە،
شۇنچىلىك كېلەر، بۇنى سىڭدۈرمەك ئاسانمۇ، بۇ ئىشلارنىڭ
تېگى - تەكتىگە يېتىدىغانلار چىقارمۇ؟

شۇنداق قىلىپ، ناسىر ئاخۇنلار ئائىلىسىدە گۈلپەمخان،

كەنجى ئوغلى نادەم، ئاتا - ئانىسىز قارا يېتىم بوۋاق ئادىلجانلا قالغانىدى.

گۈلپەمخان بۇ ئىككى ئۆلۈمنىڭ سىرلىق تەرەپلىرىنى تېخى بىلمەي، چوڭقۇر قايغۇدا قالغانىدى.

تۆتىنچى باب

1

ئەنئەنە ئەپەندى ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە مېڭىپ كەتتى. ئۇ ئۇزۇنسىغا كەتكەن ۋە ئاخىرى بىنەملىككە تۇتىشىدىغان بۇ مەھەللىنى ئارىلاپ سالماق قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ گويىا مەھەللىنى بۈگۈنلا كۆرگەندەك ھەممە ياققا قىزىقىپ قارايتتى. مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى چوڭ ئۆستەڭ كۆۋرۈكىدىن ۋە مەھەللىنىڭ ئىچىدىكى كىچىكرەك ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى. مەھەللىدىكى دېھقانلارنىڭ ئۆستەڭ بويلاپ سېلىنغان قىشغىر - قىيىق ئۆيلىرى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئىللىق بىلىندى. ھەممىلا قورۇدا دېگۈدەك مېۋىلىك دەرەخلەر بار، ھېچبولمىغانلىرىنىڭ ئىككى - ئۈچ تۈپتىن ئاچچىق ئۆرۈكى بار. مەھەللە كوچىلىرىدا ياش كۆچەتلەر، بىرنەچچە ئون يىللىق، ھەتتا ئەسىرلىك ئۆمۈر كۆرگەن قارىياغاچلار، سۆگەت، كۆك تېرەك، سېدە، چېقىر ئۈزۈم، مەجنۇتالار ناھايىتى قويۇق. مەھەللىنىڭ ئىچىدىن ئۆتىدىغان ئۆستەڭنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى دەل - دەرەخلەر تېخىمۇ قويۇق ۋە باراقسان، بۇ يېزا باشقا يېزىلارغا قارىغاندا دەل - دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ياز كۈنلىرى سىرتتىن قارىغاندا قويۇق جاڭگاللىقتەك كۆرۈنىدۇ. يېزىنىڭ ئۈچ تەرىپى بىنەملىكلەر بىلەن ئورالغان. بۇ بىنەملىكلەر، قارىغايلىق، ياۋا مېۋىلىك دەرەخلەرگە تولغان ئېگىز تاغلارغا تۇتىشىدۇ.

ئەنئەنە ھارۋىسى پاتقاققا پېتىپ قالغان بىر دېھقاننىڭ يېنىغا

كەلدى. ئورۇق ئات تاراسلاپ تېگىۋاتقان قامچىنىڭ زەربىسىدىن قانچە كۈچسىمۇ ھارۋىنى قوزغىتالماس ئىدى.

— توختاڭ، توختاڭ، ئاتنى ئۇرماڭ، — دېدى ئەنۋەر ئېرىقنىڭ قىرىنى ئىككى پۈتى بىلەن كېرىپ دەسسەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغىچە يەنە ئىككى دېھقان كېلىپ ياردەملەشتى. ئەنۋەر بۇلدىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۆتۈردى، ئىككى دېھقان يان تەرەپتىن ھارۋىنى ئالغا مۇرىدىدى، ئۇلارنىڭ «ھە - ھۇ ...» دېيىشىپ، تەڭ كۈچىشى بىلەن ھارۋا پاتقاقتىن چىقىپ كەتتى. — بارىكالا، — دېدى ھارۋىكەش بوۋاي، — رەھمەت ئەپەندىم!

— ھېچقىسى يوق.

— ئەپەندى دېگەن ساڭا ئوخشاش بولسا، كۆپچىلىك بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ، سېنى.

— بىراق، ئەپەندىنىڭ كىيىملىرى لاي بولۇپ كەتتى - دە، — دېدى ھېلىقى ئىككى دېھقان كۈلۈمسىرەپ. ئۇلار كۈلۈشتى. ئەنۋەر ئەپەندى يولغا راۋان بولدى. ئۇ كېلىۋېتىپ يان كوچىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بىنەملىككە كۆز تىكتى.

سۈيىنىڭ شۇنچە كۆپ بولغانلىقىغا قارىماي، بۇ يېزىنىڭ ئۆلكە يەرلىرى ئاز، بىنەملىرى كۆپ. شۇڭا، يامغۇر - يېشىنلىق يىللىرى ئاشلىقى مول بولىدۇ، يامغۇر ئاز ياغقان يىللىرى ھوسۇلى كەم بولىدۇ، بۇنداق يىللىرى ئارا - كۈرەكنى قولتۇقلاپ قالغان دېھقانلار تۇرمۇش غېمى بىلەن شەھەرگە ئوقەت ئىزدەپ كىرىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزى بىلەن بىللە يازدا تاغدىن يىغىپ قۇرۇتۇۋالغان ياۋا ئالما، ئۆرۈك قاقلىرىنى بازارغا ساتقىلى ئەكىرىدۇ. بەزى دېھقانلار بولسا خاڭلارغا چىقىپ، زۇڭخاڭدىن يەر ئاستىغا چۈشۈپ كېتىدۇ - دە، ئايلايمۇ يۇقىرىغا چىقالمايدۇ. ئەنۋەر بۇلارنى ئاڭلىغان، بۇ ئادەملەر توغرىسىدا يول بويى ئويلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ دەسلەپ نادەمنى ئويلىدى: «بىچارە بالا كىچىككىنە تۇرۇپ يېتىم بولۇپ قالدى، ئاچلىق، موھتاجلىق ئازابى تۈپەيلىدىن مالايمىققا تۇتۇلدى. مەن ھەر قانچە قىيىنچىلىق

تارتساممۇ ئۇنى دەۋرنىڭ ئاق - قارىسىنى پەرق ئېتەلەيدىغان،
بوينغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزۈشكە جۈرئەت قىلىدىغان قىلىپ
تەربىيەلىشىم كېرەك، ئاكىسى ماڭغان ئىزغا چۈشۈرۈشۈم
كېرەك، ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئالالايدىغان قىلىشىم كېرەك،
ئەنۋەر ئەپەندى شۇنداق ئوي - خىياللار بىلەن ئەختەمباينىڭ
ھويلىسىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان، ئىككى قاناتلىق،
يېشىل سىرلانغان، بىر قانتىدا يەنە كىچىك ئىشىكى بار،
دۈڭلەك تۆمۈر تۇتقۇچلۇق، ھەشەمەتلىك دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ
توختىدى، بۇ ئەختەمباينىڭ دەرۋازىسى ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى
يېقىدا قۇچاق يەتمەيدىغان ئىككى تۈپ سېدە بار ئىدى،
ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئەختەمباينىڭ قوچقار بوۋىسى
قويغانىكەن. ياز كۈنلىرى سېدە باراقسان بولۇپ كېتىدۇ ۋە
شاخلىرى تەكشى چىقىپ ئۆسۈپ، دۈپدۈڭلەك بولۇپ كۆرۈنىدۇ،
ئۆزىدىن ئالماقانچىلىكمۇ ئاپتاپ ئۆتكۈزمەيدۇ.

ئەنۋەر دەرۋازىنىڭ ئوڭ قانتىدىكى كىچىك ئىشىكىنى ئېچىپ
قورۇغا كىردى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئەڭ دەسلەپ ئاستىنى بىر مېتىر
چامىسىدا پىششىق كۆك خىش بىلەن قوپۇرغان، كۈنگەيگە
قارىتىپ سېلىنغان بەش ئېغىزلىق ئۆي چۈشتى. ئۆينىڭ ئالدى -
كەينى كەڭ پېشايۋانلىق، ئالدى - كەينىگە قارىغان دېرىزىلىرى
قايقاقلىق. قورۇنىڭ تەسكەي تەرىپىگە ئۇزۇن كەتكەن لاپاسلار ۋە
قوتانلار جايلاشقان، باينىڭ مىنىدىغان ئاتلىرى، سېغىپ
ئىچىدىغان سىيرلىرى، قىشچە سويۇپ يەيدىغان قويللىرى،
ئوتۇن - ياغاچلىرى، كۆمۈرلىرى، سامانلىرى، ئوت - چۆپلىرى،
بېدىلىرى شۇ يەردە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئىشىكى لاپاس
ئاستىغا قارىغان كىچىك بىر ئېغىزلىق ئۆي بولۇپ، بۇ نادەمنىڭ
ياتىدىغان ئۆيى. قورۇنىڭ سول تەرىپىدە يەنە بىر نەچچە ئېغىزلىق
ئۆيلەر بار، بۇلار باشقىلار تۇرىدىغان ئۆي ۋە ئامبارلار. بۇ بەش
ئېغىزلىق ئۆينىڭ كەينى پېشايۋاننى باغقا قارايدۇ. ئوتتۇرىدىكى

ئۆيىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئىشىكى بولۇپ، باغ ئىشىكى ئارقىلىق باغقا چىققىلى بولىدۇ. باغ ناھايىتى چوڭ، ئۇنىڭدا ھەممە مېۋىلەر دېگۈدەك بار؛ ھەر خىل سورتلۇق ئالمىلار، نەشپۈتلەر، ئامۇتلار، لاک، دۆشەش، ئاق ئۆرۈك، مايلىق ئۆرۈك، شاپتۇللار يەنە نەچچە باراڭ ئۈزۈمۈ بار. باغنىڭ چۆرىسى يىگىرمە ئىككى ياغاچلىق قىلىپ سوقۇلغان تام، تامنىڭ ئۈستىگە بىر مېتىر چامىسىدا كۈمىلاچ لايىدىن ئەنجان تېمى تۇرغۇزۇلغان، ئەنجان تېمىغا تىك ۋە يانتۇ قىلىپ قوڭغۇراق تىكەنلەر سانجىپ قويۇلغان. باغقا ئالايىتەن بىر باغۋەن قارايدۇ، كۈزلۈك مېۋىلەرنى ئۆيىنىڭ ئاستىدىكى مەخسۇس ياسالغان ئامباردا ساقلايدۇ. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا نۆۋرۈك ۋە گەرنىزلىرى گۈللۈك نەقىشلىك قىلىپ ياسالغان بىر چىرايلىق شىپاڭ بار.

ئەختەمباي ئۆيىدىن چىقىپ ئەنۋەر بىلەن كۆرۈشتى، ئامانلىق سوراشتى ۋە بۇ ياش ئوقۇتقۇچىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەختەمباي ئەنۋەرنى نۇرغۇن كۆرگەن، لېكىن ئازادە پاراڭلاشمىغانىدى. ئۇ ۋارىسجان ئوقۇيدىغان سىنىپنىڭ تەربىيەچىسى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەتتى. ئەنۋەر باينىڭ «قېنى، قېنى ئۆيگە» دېيىشى ۋە قولى بىلەن ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىشى بىلەن تۆت باسقۇچلۇق پەلەمپەينى بېسىپ پېشايۋانغا چىقتى، ئوتتۇرىدىكى بىرىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆي قۇرۇقلا ئىدى. ئوڭغا بۇرۇلۇپ قوش ئىشىكى ئېچىقلىق تۇرغان ئىككىنچى ئۆيگە كىردى. بۇ ئۆيىنىڭ كەينى تېمىغا يەتتە گەزلىك ئانار گۈللۈك گىلەم ئېسىلغان، ئىككى تۆگەساندۇق قويۇلغان بولۇپ، ئۈستىگە تاۋار يوتقان، چۆرىسىگە زىغىزىق تۇتۇلغان ئۇزۇن يېكەندازلار ئېگىز قىلىپ تىزىلغانىدى. تاختاينىڭ ئۈستىگە لىققىدە قىلىپ تېكىمەت كىگىزىلەر سېلىنغان، ئۈچ دېرىزىگە بېغىر رەڭ دۇخاۋا پەردە ئۆزۈنسىغا تارتىلغان بولۇپ، تەكچىسىگە يوغان گۈللۈك ساپال قاچىلار، ساماۋار قويۇپ قويۇلغانىدى. ئىشكىنىڭ يېنىدىكى بۇلۇڭدا سېرىق مستىن ياسالغان ئاپتۇۋا -

چىلاپچا تۇراتتى. قوزۇقلارغا بولسا پەتنۇس ۋە ئىككى ئۇچىغا كەشتە تىكىلگەن ئۇزۇن لۇڭگىلەر ئېسىپ قويۇلغانىدى. ئەنۋەر ئەختەمباينىڭ زورلىشى بىلەن يەكەندە ئوقۇلغان ئۇزۇن يوللۇق پاياندازنى بېسىپ ئۈچىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆي ئىككىنچى ئۆيگە قارىغاندا تېخىمۇ ھەشەمەتلىكرەك جابدۇقلار بىلەن تولغان بولۇپ، قىپقىزىل چوغدەك ئىدى. ئۇلار ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم تىنچلىق سوراشتى. ئەنۋەر يېكەنداز ئۈستىدە جايلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئەختەمباينىڭ بېشىدىن ئايىغىغىچە سەپسالىدى. ئەختەمباي ئوتتۇرا بويلۇق، چېقىر كۆزلۈك، بۇرنىنىڭ يوغانلىقى ئالاھىدە بىلىنىپ تۇرىدىغان، پېشانىسى تارراق كەلگەن، يېشى ئەللىكلەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، چاچ - ساقاللىرىغا تېخى ئاق سانجىمىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا تىك ياقىلىق پەشمەت، بېشىغا كەمچەت تۇماق كىيىۋالغان بولۇپ، پۈتمىدىكى يەك پاشىنىلىق ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ سېرىق ساقىلىنى ھەر ئۈچ كۈندە بىر قېتىم قىرقىما قىلىپ چېتىگە چۆپ قوندۇرمايتتى، شۇنداقلا سەھەرنىڭ پەيزىنى قولدىن بەرمەيتتى. ھەر كۈنى سۈبھى كۆتۈرۈلگەندە باغقا چىقىپ ئايلىنىپ يۈرۈشىنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان، «سەھەرنىڭ ساپ ھاۋاسى ئادەمنىڭ زېھنىنى ئاچىدۇ» دەيتتى ئۇ دائىم.

چاي تارتىلدى، چايدىن كېيىن ھەش - پەش دېگۈچە قېزا - قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان پولۇ تارتىلدى.

— ئۆزۈم قارا قورساق بولساممۇ ئىلىم ئەھلىنى بەك قەدىرلەيمەن، — دېدى باي كىچىك بەكسى بىلەن پولۇ ئۈستىدىكى گۆشنى توغراۋېتىپ، — ئاڭلىسام مەكتەپ ھېسابىغا ئازراقلا ئۆشەرە - زاكات تېگىپتۇ، بىزنىڭ مۇتۈۋەللى تولىمۇ كۆزى كىچىك ئادەم. مەن مەنسۇرغا ئېيتتىم، مەكتەپكە ياخشى قارىمىسا بولمايدۇ، ھاۋادا ئۇچۇرغانمۇ، سۇدا ئۆزۈڭگەنمۇ، قارا كۆسەيگە ئەجەل ئوقنى بېكىتكەنمۇ ئىلىم، ئاللاتائالا يارىتىشىنى

مەن ياراتتىم، يارىلىش ئۆزۈڭدىن، دېگەن، بۇ گەپنىڭ مەنىسى مېنىڭچە: ئۆمىلەپ ماڭامسەن، ئاسماندا ئۇچامسەن، بۇ ئۆزۈڭنىڭ ئەجرىگە باغلىق دېگەنلىك، بۇنداق دېسە كۆپۈرلۈك بولماس دەيمەن! باي ئەنۋەرگە يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى، ئەنۋەر ئېڭىكىنى سول ئاللىقىنى بىلەن تىرەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى، باي ئاللىقىنى ئېچىپ ئەنۋەرنى ئاشقا تەكلىپ قىلدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— شىڭ دۈبەن جانابلىرىنىڭ دانالىقى مانا مۇشۇنىڭدا، شەھەرگە توك زاۋۇتى قۇردى، دوختۇرخانا، مەكتەپ ئاچتى، نەسىللىك مال فېرمىلىرىنى قۇردى، ياشلىرىمىزنى رەسىگە ئاچىقىپ ئوقۇتۇپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ كۆزىمىزنى ئېچىش ئۈچۈن بولماي نېمە؟ لېكىن، بەزىلەر ھە دېسلا قىزىل پاچاق، سېرىق پاچاق دەپ جونۇيدۇ. ئەنۋەر جانابلام، مەن سىزگە راست سۆزۈمنى ئېيتسام، مەن مەرىپەتنى ياخشى كۆرىمەن، ئۆزۈم قېرىپ قالدىم، ۋارىسجاننى، مۇرتىنى كەلسە نادەنمىمۇ ئاشۇ سېرىق پاچاقلارنىڭ مەكتىپىگە ئەۋەتىپ ئوقۇتىمەن. قاچانغىچە خەقنىڭ ئاغزىغا قارايمىز، دادام رەھمىتى ھەجگە ماڭغاندا مېنىمۇ بىللە ئېلىۋالغان، بىراق تېخى كىچىك ئىدىم، شۇنداق بولسىمۇ بېرىپ - كەلگۈچە نۇرغۇن ئەللەرنى كۆردۈك، ئۇلارمۇ مۇسۇلمان ئىكەن، لېكىن ھەممىنى قىلالايدىكەن. تۈركىيەدە، ئىراندا دوختۇرلارنى، نى - نى ئالىملارنى، سودىگەرلەرنى كۆردۈك، مۇسۇلمانچىلىقى ئۆز يولىدا، ئەمما ئىلىم - پەندە يېتىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىز ياۋا ئاسلاندىكە شۇمشىيىپ قالىدىكەنمىز. ئوت ھارۋا، پاراخوت، ئايروپىلانلىرى بىر ياقتا تۇرسۇن، مۇنۇ تۆت چاقىلىق كوڭكسىنىڭ چىقىدىغان - چۈشىدىغان پەلەمپىيىنى بىلمەيدىكەنمىز، ۋاي - ۋۇي نادانلىقىمىز!

ئەنۋەر كۈلۈپ كەتتى.

— ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز، باي دادا، بىز راستلا ناھايىتى

نادان، راستىنى ئېيتقاندا، ھازىرقى دۇنيادا ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلىپ بىزنى تولمۇ ئارقىدا قالدۇرۇپ قويدى، بىز ماڭارپچىلارنىڭ يۈكۈمىز شۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىر ياشايدىغان زامانغا لايىق قىلىپ تەربىيەلەشكە قىيىنچىلىقمۇ ناھايىتى زور!

— شۇنداق، بالام، شۇنداق! — دېدى باي ئەنۋەرگە چېنىقۇيۇۋېتىپ، — نادان خەق بار يەردە سىلەرگە قىيىنچىلىق چوڭ بولماي نېمە بولاتتى. بالام، سىز غەيرەت قىلىڭ، مەن سىزگە ياردەم قىلىمەن، مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن، ۋارىسجاننى مۇشۇنچىلىك قىلىدىڭىز، ئۇنى ئاز دەپ نادەنمىمۇ ساۋاتلىق قىلىپ قويدىڭىز. سىزنى مەن شەڭگەن ئالدىدىمۇ ماختىدىم، شەڭگەن جانابلىرىمۇ خۇشال بولدى. قېنى، تارتىنماي ئېلىڭ، مۇنۇ ئۆيلەر ئازادە، نېمە قىلىمەن دېسىڭىز بولىدۇ، مۇنۇ سارايلار ئۆز ئۆيىڭىز، بالام. ياتاقنى تاقاڭ، مۇشۇ سارايا كۆچۈپ كېلىڭ، گەپنىڭ بولار يېرىنى ئېيتاي، سىز بالام، مەن ئاتا، كۆچۈپ كەلمىسىڭىز خاپا بولىمەن، ئەمما!

ئەنۋەر جىم بولۇپ قالدى. ئۇ بايدىن پايدىلىنىپ يېزىدا جىق ئىشلارنى قىلىشنى، بالىلارنىڭ ئوقۇش شارائىتىنى ياخشىلاشنى، مەكتەپنى رېمونت قىلىۋېلىش، كەچ كۇرس ئېچىپ ياشلارنى ساۋاتلىق قىلىۋېلىش، مۇنۇ يېزىنى ئىلىم - پەن ئۇرۇقىدىن يېڭى مېۋە ئالىدىغان مۇنبەت تۇپراققا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايتتى. مانا مۇشۇلارنى قىلىش ئۈچۈن باينىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كېلىش، «ۋاي باي دادا» دەپ ئاغزىدىن كىرىپ بۇرىندىن چىقىپ يۈرۈپ، مۇنۇ ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچى خەلقلەر ئۈچۈن پايدىلىق جىق ئىشلارنى قىلىۋېلىشنى ئويلىدى، لېكىن بۇنداق قىلسا كەمبەغەللەر ئۇنىڭدىن يىراقلاشسىچۇ؟ ئەختەمباينى ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان گايىت، كېۋىرلەر ئۆزىنى قاچۇرسا، ئەنۋەرنى غالىپ ئىكەن دەپ ئويلاپ قالسىچۇ؟ كۆچۈپ كەلمىسە، بايغا يېقىنلاشمىسا باي ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىدۇ، نۇرغۇن قىلغىلى بولىدىغان ئىشلارمۇ قىلىنماي قالىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟

— رەھمەت، باي دادا، — دېدى ئەنۋەر تاماقتىن كېيىن باينىڭ ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇپ، — سىزگە كۆپ رەھمەت. ئاتىدارچىلىقىڭىزنى ئەلۋەتتە قەدىرلەيمەن. كۆچۈپ كېلىشىنى ئويلىشاي، ئۆزۈمنىڭمۇ غەمخورلۇقىڭىزغا ھازىر جاۋاب بولۇشتىن باشقا يولۇمۇ يوق. بىراق، بىرلا تەڭقىسلىقم بار، ئوقۇغۇچىلار، يېزا ياشلىرى ئاخشىمى — ئەتىسى مېنىڭ ياتقىمغا كىرىپ ئۇنى — بۇنى ئۆگىنىۋاتىدۇ، ئۇلار ھەر كۈنى ئاخشىمى بار، بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلسەم ئۇلاردىن قاچقاندىك بولۇپ قالارمەن، ئۇلارمۇ ئەيمىنىپ بۇ يەرگە ئەركىن كىرىپ — چىقالماي قالارمىكەن، مۇشۇ تەرىپى مېنى قىيناۋاتىدۇ.

— راست گەپ، — دېدى باي بارماقلىرى بىلەن مايلاشقان قىسقا ساقلىنى سىيپاپ تۇرۇپ، — مېنىڭ سارايلىرىمغۇ باي — كەمبەغەلنى تاللىمايدۇ، بىراق ئادەت شۇنداق ئىكەن، كەمبەغەللەر باينىڭ ئۆيىدە قورۇنىدىكەن، بايلار كەمبەغەللەرنىڭ ئۆيىدىن يىرگىنىدىكەن، بۇ بىر كۈنىدىن قالغان ئادەت، مۇشۇنداق ئادەت ئۆزگەرسۇن دەپ مالايلىرىمغا پات — پات مۇشۇ سارايلاردا چاي بېرىمەن، ئۆزۈممۇ ئۇلارنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كېڭىدا ئولتۇرۇپ مۇڭدېشىمەن. پات — پاتلا گۈلپەمخانىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تېخى كاۋا مانتىسى يەپ كېلىمەن، ھا — ھا — ھا... بولىدۇ، بۇ بىر نازۇك يېرىكەن، سىزمۇ ئويلىنىڭ، مەنمۇ چارە قىلىپ باقاي... ياق، قوزغالمالڭ، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنىڭ سىزگە ئازراق بىر رەھمەت — تەزىمى بار ئوخشايدۇ، ھاي ھۆرلەم!

ھۆرنىساخان بىر كىيىملىك ئورۇس تېرىكىسىنى، لۆڭگە — سۈپۈن، چاقماق قەنت ۋە ئاز — تولا پۇل سېلىنغان ئورۇس پەتئۇسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ داستىخانغا قويدى ۋە باي ئۆگەتكەن سۆزلەرنى تەكرارلىدى:

— لايىقىڭىز بولمىسىمۇ ئەمدى ئەپەندىم، بالىمىز ۋارىسجاننىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىۋاتىسىز، مالىيىمىز نادەمنىمۇ ئوقۇتۇپ ساۋاتىنى چىقاردىڭىز، تېخى كۆڭلىڭىزنى ئېلىۋالىمىز،

قانچە قىلساقمۇ ئەرزىيدۇ، قېنى ئەمەسە!
 — ئېلىڭ، ئېلىڭ، ئاياللارنىڭ كۆڭلى، بۇ مېنىڭ قىلغىنىم
 ئەمەس، ياق دېمەڭ، ئالمىشىڭز خاپچىلىق بولىدۇ!
 ئەنئەنە ئورنىدىن تۇردى. چىرايلىق قاتلانغان سوۋەتتىكى
 ئىلاجىسىز قولتۇقىغا قىستى ۋە قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ:
 — رەھمەت، بۇنچە جوۋىمىساڭلارمۇ بولاتتى، — دېدى
 خوشلىشىۋېتىپ، — بۇ سوۋغا ئوشۇقچە بولۇپ كەتتى.
 — ئۇنداق دېمەڭ، ئۇكام، — دېدى ھۆرنىساخان قاپىقىنى
 سۈزۈپ، — بالىمىز ئادەم بولۇپ قالسىلا سىزگە ئات - تۆگە
 سويۇپ چاي قۇيساقمۇ ئەرزىيدۇ.
 — ۋارىسجان ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، — دېدى ئەنئەنە ئايالىنى
 ئۈمىدلىنىدۇرۇپ.

— «ساردىن لاچىن تۇغۇلىدۇ» دەيدىغان ئەپەندىم، خۇدايا
 توۋا، ماۋۇ تەتۈرچىلىكنى قارالڭ، لاچىندىن سار تۇغۇلۇپ
 قالىدىغاندەك قىلىدۇغۇ؟
 — ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەنئەنە، — بالىنى داۋالاتساق
 تۈزۈلۈپ كېتىدۇ، شەھەردە بىر داڭلىق تېۋىپ بار، نى - نى
 سەۋدايلار ئۇنىڭ قولىدا ساقىيىپ كەتتى، ۋارىسجان نېمە؟
 — دېگىنىڭىز بولار ئىلاھىم، ئەتىلا ماڭدۇرمىەن،
 ساقىيىدىغانلا بولسا ھازىر بولسىمۇ كىرگۈزمەن، — دېدى
 ھۆرنىساخان ھاياجانلىنىپ.
 ئەنئەنە سىرتقا ماڭدى، ئۇلار ئەر - خوتۇن ئۈزۈتىپ
 چىقىشتى.

2

— سىلىگە نېمە كەم، — دېدى ھۆرنىساخان تېرىكىپ، —
 نەدىكى يالاڭ تۆشلەرگە راپاۋەتچىلىك قىلىپ.
 — ئانچە - مۇنچە راپاۋەتچىلىك قىلىپ قويمىساڭ تاپاۋەت

ئۆزلۈكىدىن كەلمەيدۇ، — دېدى ئەختەمباي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ئىنچىكە ئارچا ياغىچى بىلەن چىشىنى كۈچلەپ. ھۆرنىساخان دېرىزىدە ئىككى قولىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا بايغا ئاچچىقلىنىپ ئولتۇراتتى.

— راپاۋەتچىلىك دېگەننىچۇ قارىسىلا، بىلىدىغان، ياندۇرايدىغان ئادەمگە قىلسا بولىدۇ، — ئۇ قولىنى قولتۇقىدىن ئېلىپ ئالدىغا چۈشۈۋالغان بىر تال چېچىنى كەينىگە ئاچچىقى بىلەن ئاتتى.

ھۆرنىساخان ئاق يۈزلۈك، شالاڭ ئىنچىكە قاشلىق، بويى ئېگىزرەك، ياپىلاق ماڭلايلىق، قاپقى دۆڭ، چىشلىرى ئالتۇندىن قاپلانغان، جاۋىلداپ تۇرىدىغان سۆزمەن خوتۇن. ئۇ تاپىنىغا يەتكۈدەك ئۇزۇن ئىككى ئۈرۈمە چېچىغا بىر جىڭ جالا سېلىپ، كۈمۈش چاچتەڭگىلەر ئېسىپ تەڭگىلىرىنى شىرىقلىتىپ، چېچىنى سوقۇپ يۈرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ يېشى قىرىقتىن ئاشقان بولۇپ، ئەختەمباينىڭ ئەمرىگە ئېلىنىپ، باشقا يېزىدىكى ھاللىق ئائىلىدىن بۇ يەرگە كەلگىنىگە يىگىرمە بەش يىل بولغان. بۇ مەھەللىگە يېڭى كەلگەن چاغلاردا، خوتۇن — قىزلار جامائەتچىلىكى ئىچىدە ئۇنىڭغا «ھۆرلەم» دېگەن ئۆزگەرگەن ئەركىلەتمە نام قويۇلغانىدى. ئۆز ئائىلىسىگە قارىغاندا بىرنەچچە ھەسسە ئۈستۈن باي بولغان بۇ ئائىلىگە كەلگەندىن كېيىنكى ئىززەت — ھۆرمەت بۇ ياش چوكاننىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ، تاۋىنى ئۆستۈردى، كېيىنرەك چوڭ — چوڭ سورۇنلاردا ئۇ ياشانغان خوتۇنلارنىڭ گەپلىرىگە ئارىلىشىدىغان بولدى. كىمنىڭ خوتۇنى؟ ئەختەمباينىڭ. شۇنىڭغا يارىشا بىلىكىگە ئالتۇن بىلەزۈك، مەيدىسىگە ئالتۇن بۇلاپكا، بارماقلىرىغا قوش — قوشلاپ ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكلەرنى سالىدىغان بولۇپ قالدى. چىشلىرىغا ئالتۇن قاپلاتتى. چېچىمۇ ئۆسۈپ ئاينىپ تاپىنىغا يەتتى. مانا شۇنىڭ بىلەن «ئۇزۇن چاچ ھۆرلەم»، «ئالتۇن چىش ھۆرلەم» دەيدىغان ناملار پەيدا بولۇشقا

باشلىدى. دەسلەپتە بۇ ناملارغا ئۇنىڭ مەسئەتكى كىلىپ يۈردى، كېيىنرەك بولسا، بولۇپمۇ ھۆرمىتى ئۈچۈن نوي - ئۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا ئۇ بارمىغۇچە داستىخان سېلىنىدىغان ھالدا شەكىللەنگەندە، «ھۆرلەم» دېگەن بۇ ئەر كىلەتمە ئادىتى ئاڭلىغاندا، ئاچچىقلىنىدىغان، تېرىكىپ قېلىن لەۋلىرى تىترەيدىغان بولۇپ قالدى. چۈنكى، بۇ نام ئۇنى كىچىكلەتكەندەك، ھۆرمەت قىلمايۋاتقاندەك تۇيۇلىدىغان بولدى.

ئەختەمباي دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ھۆرنىساخاننى ئىگىلىكنى باشقۇرۇش ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرمايتتى. رۇستەمباي: «ھەرقانداق ئىشقا خوتۇن خەقنى ئارىلاشتۇرماسلىق كېرەك» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى. باي ئۇنىڭغا مەسلىھەت قىلماي ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرەتتى. بىراق، ھۆرنىساخان قاچان بولسۇن باينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋالاتتى. ئەختەمباي دەسلەپتە ھۆرنىساخاننىڭ بۇ قىلىقىغا ئاچچىقلاندى. لېكىن، ئۇ بۇ قىلىقنى تاشلىمىغاندىن كېيىن ئېتىبارمۇ قىلمايدىغان بولدى. ھۆرنىساخان بەزىدە مۇنداق ئىشلارغا كاندەك مەھكەم پېشىشىۋېلىپ تۇرۇۋالغان چاغلاردا، باي ئۆز ئىشىنىڭ سىرىنى - مەقسىتىنى ئېچىپ ئۇنى قايىل قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى.

— سەن ئۇنداق دېگەن بىلەن، — دېدى باي تۇرقىنى ئۆزگەرتىمەي تۇرۇپ، — راپاۋەتچىلىك قىلىشنىڭ يولى بار.

— ھەرقانداق يول بولغان بىلەن ئۇ قەلەندەر نېمىسى بىلەن ياندۇراتتى؟

باي تېرىكىپ قېشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

— كۈچى بىلەن ياندۇرىدۇ ئەمەسمۇ.

— ئىشلىمەيدىغان ھەددىمۇ ئۇلارنىڭ.

— ئىشلىمەيدىغان ھەققى يوق، ئەمما «زامان قايان، سەن

شۇيان» دېگەن ماقال بار. بىلەمسەن، دادامنىڭ تۇتقان يولى

ئاقمايدۇ، قىبىلە تامدا سېرىق ھۆكۈمەت بار، ئۇ يەردە بىزدەك

بايلار تۈگىدى، ئۇلارغا كەلگەن كۈن بىزگە كەلمەيدۇ دەپ

ئويلايمسنا؟ مۇنۇ شىڭ دۇبەن دېگەن نېمە ئاشۇ سېرىق ھۆكۈمەت بىلەن تېخىچە دوست بولۇۋاتسا، سەن ناغرىغا قاراپ مەش دەسسەمسەڭ بولامدۇ؟ ھۈسەنبايلار، تۇداخۇنباي، داموللا جاللاپلار ... قىسقىسى، ھەممىلا بايلار ھازىر ئاشۇ رەسى بىلەن دوست بولۇپ سودا قىلىۋاتىدۇ، سەن خوتۇن ئېمىنى بىلسەن، ئۇلار بالىلىرىنى نە - نەلەرگە ئەۋەتىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ. بىزمۇ چوڭراق باي بولايلى، سودىگەرچىلىك قىلايلى، زاۋۇت قۇرايلى، دۇنيانىڭ باشقا يەرلىرىنى كۆرەيلى. سەن خوتۇن تېخى كوڭكىغا چۈشۈپ باقمىدىڭ، سۇدا ئۈزىسەن، ھاۋادا ئۇچىسەن تېخى ھىم ... بۇنىڭ ئۈچۈن ئەتەردەكلەرنى قولىتۇققا قىسماي بولامدۇ؟ ھۈسەنبايلارنىڭ نى - نى كاتىپلىرى، ھېسابچىلىرى، ئەپەندىلىرى، ئەقىلچىلىرى بار. ئۇلار مىسالى ماۋۇ گىلەمدەك چوڭ بىر يەرنى پىرقىرىتىۋاتىدۇ، بىزچۇ؟ قول ياغلىقچىلىك. تېخى شۇنىمۇ باشقۇرالمىۋاتىمىز. ھەي نادان خوتۇن، تولا چالۋاقماي ھېلىقى بىر نەۋرە سىڭلىڭنى كۆندۈرگىن، ئۇ ئارزۇلۇق قىزنى مۇشۇ ئەنۋەرگە چاتايلى، توي ئىگىسى ئۆزۈم بولمەن!

ھۆرنىساخان قاپقىنى سۈزۈپ نازلاندى.

— ھەممىنى ئۆزلىرىلا كۆرىدىلا، بايلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزلىرىلا كىرىدىلا، مېنىمۇ ئەكىرسىلە، كۆرەي، بىلەي! بۇنىڭدىن كېيىن ئەكىرىمەن، كۆرسىتىمەن، دەپ ۋەدە بەرسىلە، ھۆرلىقانى مونۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئۆزۈملا چېتىپ قويىمەن! باي كۈلۈمسىرىدى ۋە نازلىنىپ تۇرغان ئايالنىڭ ئېڭىكىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ قويۇپ:

— ماڭمۇ بىرەر توقال چېتىپ قوبارسەن! — دېدى.

ئايال تۇمشۇقنى تەتۈر ئۆرۈپ يالغان ناز بىلەن دومىسايدى:

— تويماس، نەپسى يامان!

— نەپسى يوق ئادەم باي بولالمايدۇ، خوتۇن، — دېدى باي

خوتۇننى يېنىك قۇچاقلاپ.

تاڭ يېڭىلا يورۇشىغا نادەم خادىك ھارۋىنى قوشۇشقا باشلىدى، ئۇ دوغىنى سېلىشنى تازا ئەپلەشتۈرەلمەي تۇرغاندا، گايىت كېلىپ ياردەملەشتى.

— ئەمدى سەن ئەكرىدىكەنسەن — دە، — دېدى گايىت دوغىنىڭ تاسمىسىنى تارتىپ باغلاۋېتىپ، — ئۆتكەندە مەن ئەكرىگەندىم، ئىلاھىم بۇ ئىلەشمەنگە دەۋا تېپىلمىغىدى! نادەم كۈلدى ۋە ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۆيىدىن ئاچچىق قىزىل گىلەمنى كىگىزنىڭ ئۈستىگە سېلىپ، ھارۋىنىڭ كەينى تەرىپىگە ئىككى قاتلاپ بېغىر رەڭ مەخمەل كۆرپىنى سالدى، ھەممە نەرسە تەييار بولغاندا بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا قارا كۆك موۋۇتتىن تىكىلگەن پەرىجە، ئايىغىغا پەس پاشنىلىق ئۆتۈك كىيگەن ئەختەمباي بىلەن بېشىغا قاقما قۇلاقچا، ئۇچىسىغا تۆت يانچۇقلۇق چاپان — شىم كىيگەن ۋارىسجان مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى.

نادەم بوجىنى قولىغا ئېلىشىغىلا ئات يۈرۈپ كەتتى، ئۇلۇغ ئېچىلغان دەرۋازىدىن ھارۋىنى ئېھتىيات بىلەن چىقاردى، ھۆرىنساخان ئۈزىتىپ كۈچىغىچە چىقتى. — خوش، بالام، سالامەت بېرىپ كەل.

ئۇلار پەقەت خادىكىلا قوشۇلىدىغان قاۋۇل تورۇق ئاتنىڭ بويىغا سېلىنغان جاراڭلىق قوڭغۇراقلار ساداسى ئىچىدە مەھەللىدىن تېزلا چىقىپ كەتتى. ئۇلار تېز مېڭىپ چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ كەلدى. بۈگۈن جۈمە ئىدى. نادەم غۇلجا شەھىرىنى بىرىنچى قېتىم كۆردى، ھەممە نەرسە ئۇنىڭغا يېڭى بولۇپ كۆرۈندى. ئەختەمباينىڭ كىدەك ئېسىل ئىمارەتلەر كۆپ ئۇچرايتتى، كوچىنىڭ بەزى يەرلىرىدە بالخانلىق ئۆيلەر كۆزگە چېلىقاتتى. ھەر خىل كىيىملىك ئادەملەر — بەزىلىرى

ئىسكەتلىك پەلتولارنى كىيگەن، باشلىرىغا چاچ قويغان، بەزىلىرى خۇددى باينىڭكىدەك چاپانلارنى كىيگەن، بەزىلىرىنىڭ مۇرىلىرىدە ئاجايىپلا بەلگىلەر بار، شەپكىسىنىڭ ئالدى ئېگىز بولۇپ، ماڭلىغىغا نۇرغۇن بۇرچەكلىك ۋالىلداپ تۇرىدىغان بىر نەرسە قالدغان، بەلدىكى تاسما بەلباغقا قاپلىق تاپانچا ئاسقان ئادەملەرمۇ بار ئىدى. «ھە بۇ چېرىكلەر باشلىقى» دەپ ئويلىدى نادەم. ئۇ ناھايىتى ئېنىق كۆردى، شەھەر كوچىلىرىدا يۈرگەن كۆپچىلىك ئادەملەر يەنىلا ئۆز يېزىسىدىكىدەك جۈل - جۈل كىيىملىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەلەندەرلەرمۇ كۆپ ئىدى.

— پەخەس بول، كۆزۈڭگە قاراپ ھەيدە، — ئەختەمباي پات - پات شۇنداق دەپ نادەمنى ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ھەقىقەتەن شەھەردە ئادەم كۆپ ئىدى. ھەر خىل كەسىپ ئىگىلىرىنىڭ ئۆز ماللىرىنى داڭلاپ ۋارقىراشلىرى قۇلاقنى ياراتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاپتوموبىللارمۇ ئۇچراپ قالاتتى، مۇنداق چاغدا كىشىلەر دەررۇ ئۆزلىرىنى يولنىڭ چېتىگە ئالاتتى، ئۆتۈپ كەتكۈچە ھارۋىلار توختاپ تۇرۇشاتتى.

ئۇلار كۆككۆۋرۈككە يېتەي دەپ قالغاندا، ئالدى تەرەپتىن خادىك ھارۋىغا چۈشكەن يوغان سەللىلىك، چارساقال بىر ئادەم كۆرۈندى، ئەختەمباي نادەمگە:

— توختات ھارۋىنى! — دېدى - دە، ئۆزى ھارۋىدىن چۈشتى، يوغان سەللىلىك ئادەممۇ ھارۋىدىن چۈشۈپ، ھەر ئىككىسى تەڭلا:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دېيىشىپ ناھايىتى قىزغىن كۆرۈشۈپ كېتىشتى ۋە كوچىنىڭ چېتىگە چىقىپ ئېرىق بويىدا پاراڭ قىلىپ ئولتۇرۇشتى.

بۇ يەر سودا دۇكانلىرى كۆپ، باشقا يەرلەرگە قارىغاندا ئاۋاتراق بولۇپ، كۆكتات ۋە ھەر تۈرلۈك مېۋىلەرنى ساتىدىغانلار كۆپرەك ئىدى. ئەتىگەندىن كەچكىچە سودا - سېتىق

قىلىدىغانلار بېسىقمايتتى ھەم سودا قىلمايدىغانلار، ئاچچىق كۆك تاماكنى تارتىشىپ دۈگىدىشىپ يۈرگەن بىكىر تەلەپلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى. قىبلىدىن سوققان سوغۇق شامال، ئۆزىنىڭ باش ئۈستىدە ساڭگىلاپ يۈرگەن قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار قار يېغىپ قېلىشتىن دېرەك بەرمەكتە ئىدى. كوچا توپىلىرىمۇ نەملىشىپ ئېغىرلىشىپ قالغاچقا پۇرقراپ ئۇچمايتتى. ئادەملەر چۈشكەن خادىك ھارۋىلار ئۇياقتىن - بۇياققا جاراڭلاپ ئوتتۇپ تۇراتتى. تىرىكچىلىك غېمى، قار يېغىپ قېلىش ئەندىشىسى ئادەملەرنى ئوبدانلا ئالدىرىتىپ قويغانىدى. ۋارىسجان قېلىن كىيىملەر ئىچىدىمۇ مۇزلاپ - تىترەپ ئولتۇرغىنى بىلەن ئادەم سوغۇققا پىسەنت قىلماي ئەتراپىغا يالت - يۇلت قىلىپ قاراپ ئولتۇراتتى. شەھەرنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن قىزىقىش تۇيغۇلىرى دەممۇدەم ئۆرلىمەكتە ئىدى.

— ھەي بالا، — دېدى ئادەمگە مايلاشقان ھەربىي كىيىم كىيگەن بىرى، — ھارۋاڭنى مایاققا ئەكەل.

ئادەم بېشىنى چايقاپ:

— ياق، — دېدى. ئۇ يېنىپ كېلىپ ئادەمنىڭ مەيدىسىگە نوقۇپ:

— مایاققا ماڭ، بىزنىڭ سەينى سالىدۇ، مەن پۇل بېرىدۇ، — دېدى ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ.

ئادەم ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ:

— ياق، مەن كىرا قىلمايمەن، — دېدى. ۋارىسجان ئۆز ئورنىدا قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. ھەربىي ئاتنىڭ بوجىسىنى ئادەمنىڭ قولىدىن تارتتى، ئادەم بوجىغا مەھكەم ئېسىلىۋېلىپ:

— كىرا قىلمايمەن دېدىمغۇ، كىرا قىلمايمەن، قانداق گەپ ئوقمايدىغان نېمە ماۋۇ، — دېدى.

نېرىراقتا سەي دۈكىنىنىڭ ئالدىدا ھاۋا رەڭ ھەربىي شىم - تۇجۇركا كىيگەن، ئالدى ئېگىز شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىغا ئون ئىككى قىرلىق بەلگە تاقىغان، مەيدە يانچۇقنىڭ ئۈستىگە

ئايروپىلان سۈرەتلىك ئىزناك قالدغان بىر ئەسكەر باشلىقى سەپسىلىپ قاراپ تۇراتتى. ئاخىر ئۇ كەلدى - دە، «زۇ... زۇ...» دەپ ۋارقىراپ، ئاچچىقى بىلەن نادەمنىڭ كاپىتىغا ئىككى - ئۈچىنى ئۇرۇۋەتتى. نادەممۇ ئۇنىڭ يانپىشىغا بىرنى تەپتى. شۇ ئەسنادا ئادەملەر يىغىلىپ كەتتى، ئەختەمبايىمۇ ھېلىقى يوغان سەللىلىك ئادەم بىلەن خوشلىشىپ يېتىپ كەلدى.

بۇ ئەسكەرلەر سەي دۈكىنىدىن ئايروپىلان ئىستانسىسىدىكى ئۇچقۇچىلار ئۈچۈن ھەر كۈنى ئەتىگەندە سەي سېتىۋالاتتى - دە، ئۇنى ھارۋىكەشلەرگە كىرا قىلىپ، بۇ يەردىن بەش - ئالتە چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئايروپىلان ئىستانسىسىغا ئەكىتەتتى. بۈگۈن ئۇلار ھارۋا تاپالماي قالغانىدى. ئەسلىدە بۇ يەردە كىرا ھارۋىلىرى توختايدىغان ئورۇن بار ئىدى. بىراق، بىرنەچچە كۈندىن بېرى بۇ يەردە چۈشكۈچە بىرمۇ ھارۋا توختىمايدىغان بولۇپ قالدى. چۈنكى، ئۇلار كىرا قىلىپ سەيلىرىنى ئاپىرئۇپلپ يۇلىنى بەرمەي ھارۋىكەشلەرنى قوغلىۋېتەتتى.

ھېلىقى ئەسكەر باشلىقى ئاتنىڭ بوجىسىنى تارتىپ، ئاغزىغا كەلگەن يامان تىللار بىلەن نادەمنى تىللاۋاتتى.

— زۇ، سىڭكۇ... زۇ!...

ئادەملەر كۆپ يىغىلىپ كەتكەچكە، ئۇ يانپىشىغا بىر تېپىك يېگەن بولسىمۇ، نادەمنى قايتا ئۇرمىدى. ئەختەمباي كۈلۈمسىرەپ ئەسكەر باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە، بوجىنى تۇتۇپ:

— بىز كىرا قىلمايمىز، سىز ئۇقماي قالغان ئوخشايسىز، — دېدى ۋە: «ئەمدى مېنى كۆرۈپ بوجىنى تاشلاپ بېرىدۇغۇ» دەپ ئويلىغانىدى، بىراق تەلەتى سۆرۈن ئەسكەر باشلىقىنىڭ باينىڭ سۆلەتلىك كىيىم - كېچىكى بىلەن نېمە ئىشى. ئۇ باينى مەيدىسىدىن كۈچ بىلەن ئىتتىرىۋەتتى، ئەختەمباي بىر تاشقا پۈتلىشىپ ئوڭدىسىغا چۈشتى، تۈپىدا بۇلغىنىپ ئوڭدىسىغا ياتقان دادىسىنى كۆرۈپ ۋارسىجان يىغلاپ كەتتى، ئەختەمباي ئەلەمگە چىدىماي ئورنىدىن تۇردى - دە:

— ھوي مۇناپىق، كىشىگە زورلۇق قىلامسەن؟ — دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى، باينىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، قىزىقىغان ساقاللىرى تىترەپ كەتكەندى، — نېمىدېگەن زورلۇق بۇ، كىشى بەرگەنگە مۇشت بېرىدىغان ئىشكەن — دە. يېقىندىن بېجىرى ئۇلارنى كىشىلەرگە بەك زورلۇق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى دېيىشىۋاتاتتى، ئۆز كۆرۈم بىلەن كۆردۈم، راستكەن. — بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى، — دېدى قاراپ تۇرغۇچىلاردىن بىرى، — غالجىرلاشتى بۇلار ... ئۇنىڭ سۆزىگە تەرەپ — تەرەپتىن ئۇن قاتقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— قانچە غالجىرلاشسا، ئۆلۈمى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ. — غالجىرلاشقان ئىت ئاخىر تاياق — توقماقتا ئۆلىدۇ ئەمەسمۇ

ئەسكەر باشلىقى يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى — دە، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ: — سىڭكۇ، سىڭكۇ ... — دەپ تىللاشقا باشلىدى. ئۇ تاپانچىنى كۆرۈپ ھەممىسى قاچىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، يىغىلغان ئادەملەر تەرەپ — تەرەپتىن چۇرقىرىشقا باشلىدى. ئۇلار ئەسكەر باشلىقىنىڭ قۇلاق مېڭىسىنى يېدى ۋە ئۇنى چۆچۈتۈپمۇ قويدى، كىشىلەر ئۇنىڭ تاپانچىسىغا پىسەنتمۇ قىلماي ۋارقىراشتى:

— پاھ ... نېمانچە زورلۇق سەنلەرگە، ھە ... كۆزۈڭنى ئاچ! — ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋېتىش كېرەك، بۇ ئىپلاسارنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدىكەن، كۆرۈپ باقايلى! — نوچى بولساڭ تاپانچاڭنى ئېتىپ باققىنا قېنى، ھەي دوزاخ شوتىسى!

— نوخلىسى ئۆسۈپ قاپتۇ بۇنىڭ، جاجىسىنى بېرىپ قويىمغۇچە تىنمايدۇ بۇ! — ئۇنىڭ ئەتراپى غەزەپلەنگەن كىشىلەرنىڭ ئوقۇۋاتقان قوللىرى

بىلەن تولغانىدى. ئۇ ئۆزىگە نەپرەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان يۈزلەرگە، ئوت چاقىنغان كۆزلەرگە قارىيالمىدى، يۈزىكى دۈپۈلدەپ چىرايى سارغىيىشقا باشلىدى - دە، سوقۇشۇشتىن چىققان خورازدەك پۇتلىرى دىرىلداپ - دىكىلدەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ كەتتى ۋە ئالغان سەيلىرىگىمۇ قارىماي ماڭدى.

كۆپچىلىك ئىچىدىن بىرى:

— تېكىدىن چىقتى، تېكىدىن، — دېگەندى، كۆپچىلىك پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

شۇنچە كۆپ ئادەم ئىچىدە ئومۇسقا قالغان، ئەلەمدىن يۈزلىرى تاتارغان ئەختەمباي نېمە قىلارنى بىلمەي تەمتىرەپ ھارۋىغا چىقىپ ئولتۇردى، ئادەم بوجىنى سىلكىدى، ھارۋا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ يان كوچىغا بۇرالدى. تېۋىپ مۇشۇ كوچىدا ئىدى.

باي خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى «قاراڭلار، ئەخمەقنىڭ زورلۇقىنى، شۇنچە كۆپچىلىك ئىچىدە ئۆلتۈردىغۇ مېنى، يۈزۈمنى يەرگە ئۇردىغۇ. مېنى تەپ تارتماي شۇنداق قىلغان يەردە ئاۋام خەلققە كۈن يوق ئىكەن - دە، بىزنىڭمۇ ئادەملىكىمىزنى ئۆلتۈپتۇ، راستلا غالجىرلىشىپتۇ. بىزدىن نېمە سەۋەنلىك ئۆتتى؟ بىز كىراكەش بولمىساق، كىرا قىلمايمىز دېگەنگە زورلۇق قىلسا، تېخى تاپانچىسىنى چىقارسا، بۇ ھەددىدىن ئاشقانلىق بولماي نېمە! ...»

ئادەممۇ خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى: «ھۆكۈمەت دېگەنلىرى مۇشۇلار ئىكەن - دە، ھە، ئەمدى بىلىدىم، ئاكامنى ئۆلتۈرگەنلەرمۇ مۇشۇلار ئىكەن، ئاپام سۆزلەپ بەرگەنلەرنىڭ ئەينى ئۆزىلىغۇ. ئەگەر كۆپچىلىك ئارىلاشمىغان بولسا، مېنى ئېتىپ تاشلايتتى، بولمىسا مېنىڭدىن بىر تېپىك يېگەن ئۇ قانخور توختاپ قالاتتىمۇ، كۆپچىلىكتىن تازا قورقىدىكەنغۇ، شەھەر ئادەملىرى نېمىدېگەن قورقماس - ھە، ئۇلار بىر ھۈرىيىۋىدى، قۇيرۇقىنى خادا قىلىدىغۇ ئەنە. توختاپ تۇر، زالىملار، ئەنۋەر ئەپەندىم دېگەندەك، سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى

بېرىدىغان چاغلارمۇ كېلىپ قالار...»

شۇ چاغدا ئۇنىڭ يادىغا دادىسى بىلەن ئاكىسى كەلدى. چۈنكى، نادەم دادىسى ناسر ئاخۇن بىلەن ئاكىسى نادەمنىڭ بايلاردىنمۇ، ھۆكۈمەتتىنمۇ قورقمايدىغان ئادەملەر ئىكەنلىكىنى كۆپ كىشىلەردىن ئاڭلىغان. قورقماس بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇ تەڭتۇشلاردىن بۇرۇن — بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ ياش بالا ئويلاپ يەتكەن، لېكىن دادىسى بىلەن ئاكىسىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىنى ئۇ تېخىمۇ بىلمەيتتى.

نادەم شەھەردىن چىققاندىن كېيىن قورسىقىنى يېرىم — يارتا تويدۇرۇپلا، ئۆزى قارايدىغان ماللارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى — دە، ئۆيىگە كىرىپ ياتتى. لېكىن، ئۇيقۇسى كەلمىدى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئىچى تىتىلداپ، يۈرىكىنى نېمىدۇر بىرىنمە تاتىلايتتى. پۈتۈن بەدەنلىرىدىن قوزغالغان ئاچچىق ھېسسلار ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيۋاتاتتى. ئاخىر ئۇ ھويلىغا چىقىپ دېرىزىدىن سۇس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان گايىتنىڭ جۇۋازخانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. بىراق، ئۇ يەرگە كىرىشتىنمۇ يالتايدى، كېچىلەپ ئۆز ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۆيىگە كېلىپ ئانىسىغا شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، تەلەتتىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان ھېلىقى ئەسكەر باشلىقىنى، ئۇنىڭ قىلغان زورلۇقلىرىنى، شەھەر خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بىرلا ھۈرىيىپ، ئۇنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا:

— ئاكىمنى ئۆلتۈرگەنلەر شۇلارمىكىن، دەيمەن ئاپا، —

دېدى.

كۆپ ئىشلارنى كۆرۈپ يۈرەكئالدى بولۇپ قالغان ئانا، چوڭقۇر غەزەپ بىلەن كەلگەن ئوغلىغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

— قوي، بالام، ئۇنداق ھۆكۈمەت ئادەملىرىگە بىھۈدە چىقىلما، مېنى ئاپا.

— سەن ئۇنداق دېگەن بىلەن، مۇتتەھەملىككە قانداق

چىدايدۇ كىشى، — دېدى نادەم ئاپىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، —
شەھەر ئادەملىرىنى قارا، ئۇلار قورقمايدىكەنمۇ؟
— قورقمايدىغاندۇ، بېشىغا كەلمىگەندىكىن شۇنداق
قورقمايدىغاندۇ.

— سەن قانچە قورقساڭ، ئۇ شۇنچە قورقۇتىدۇ، دەيدۇ ئەنۋەر
ئەپەندىم، بۇ گەپ راستكەن.

نادەم يېرىم كېچە بولاي دېگەندە ئۆز ئۆيىدىن باينىڭ ئۆيىگە
قايتتى. ئۇ دەرۋازا ئالدىدىكى سۈپىدا ئۇزاق ئولتۇردى. دادىسى
پاجىئەلىك ھالدا ئۆلمىگەن بولسا، ئاكىسىنى ھۆكۈمەت
ئۆلتۈرۈۋەتمىگەن بولسا، ئۇ ئەختەمباينىڭ گۈندىخانسىغا
باغلىنىپ قىينالمايتتى. ھېلىقى ئۆزىنى مۇشت بىلەن ئۇرغان
ئەسكەر باشلىقى ئاكىسىنىمۇ ئۆلتۈرگەنمۇ، كىم بىلىدۇ ئۇنى؟
ئۇنىڭ كىيىملىرى پارقىراق بولغىنى بىلەن كۆزلىرى قان
ئىچكەن ئىتنىڭ كۆزىدەك قىپقىزىل تۇرمامدۇ، ئاشۇ قان
ئىچكۈچىلەرنىمۇ، مۇنۇ ئەختەمبايدەك قان شورغۇچىلارنىمۇ
گۆرگە تىقلايدىغان بىر پالۋان چىقماسمۇ؟! بۇنى جەزمەن ئەنۋەر
ئەپەندىم بىلىدۇ ...

ئۇ يېشىلمەيدىغان بۇ چىگچىنىڭ سىرىنى سوراپ بىلىش
ئۈچۈن ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

4

ئايىدىڭ كېچە، ئەجەب كۆڭۈللۈك كېچە، بالىلار چاڭلىدىشىپ
مۆكۈمۈكلەڭ ئوينىيدىغان كېچە. يېزىنىڭ ئايىدىڭ كېچىلىرى
نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن يېقىملىق ... «ساپ ھاۋا، تەنگە
داۋا» دېگەنلەر شۇنداق چىرايلىق كېچىلەرگە قاراپ ئېيتقاندۇ،
بەلكى ... مۇنداق گۈزەل كېچىلەردە تىنىمسىز ھەرىكەت قىلىپ
ھارغان بالىلار ئاللىقاچان ئۆي — ئۆيلىرىگە تارقىلىپ تاتلىق
ئۇيقۇغا كېتىشكەن، يېزا ئىچى جىمجىتلىققا چۆككەن. بىراق،

يىراق - يىراقلاردىن ئايدىڭ كېچىگە مەنەنلىكى كېلىپ
ھېسسىياتى قوزغالغان يىگىتلەرنىڭ ناخشىلىرى. باگان - باگاندا
ئاڭلىنىپ قالدۇ.

شۇنداق كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندى قارا چىراغنىڭ گۈڭگە
يورۇقىدا پۈتۈن زېھنى بىلەن كىتاب ئوقۇماقتا ئىدى. ئۇ ھەر
كۈنى كېچىسى ئەل بىر ئوخلانغان قەدەر مۇشۇنداق كىتاب
ئوقۇپ چىقاتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى، نىزامىدىننىڭ ئېيتقان
سۆزلىرىنى قانداق قىلىپ ئورۇنلاش توغرىسىدا ئويلىناتتى.

ئۇ بەزى ساۋاقداشلىرى چىقىشقا ئۇنىمىغان يېزىدىكى بۇ
ئوقۇتقۇچىلىقىدىن رازى ئىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك كەچ كىرىشى
بىلەنلا يېزا ياشلىرى بوش قالغان ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈمىگە كىرىپ
كېلىشەتتى، ئۇنى - بۇنى سورىشاتتى، بەزىلىرى خەت
ئۆگىنەتتى. «ھەقىقىي كۆڭۈللۈك ھاياتىم مانا ئەمدىلا باشلاندى، -
دەپ ئويلايتتى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، - ئادەمنى غەم
قاقشەتتۇ، ئۈمىد ياشىنىتتۇ، دېگەنلەر ھەقىقەتەن توغرا
ئېيتىلغان. مەن تەربىيەلەيدىغان ئادەملەرنى ئىزدەمەك ئۈگۈل،
تېخى ئۇلار ئالدىمغا مۇشۇنداق دۈكۈرلىشىپ كىرىپ تۇرسا، بۇ
مېنىڭ نىشان - نىيەتلىرىمنىڭ چېچەكلەۋاتقانلىقى ئەمەسمۇ؟
دېھقان ياشلىرى نېمىدېگەن ساپ دىل، كىشىگە شۇنداق
يۇقۇشلۇق، ئۆزلىرىنى ماڭا پەرۋاندىك ئۇرۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق
جۇشقۇن ياشلار بىلەن كىشى قانچە پەخىرلەنسە، شۇنچە
ئەرزىمەمدۇ...» ئۇ ئۇلارنىڭ تەشەببۇقىنى قاندۇرۇشقا تىرىشاتتى،
شۇنداق بېرىلىپ، ھەتتا بەزىدە كەچلىك تاماقلارنىمۇ ئۇنتۇپ
قاتتى.

ئەنۋەر شۇ تاپتا «مەن نېمە ئۈچۈن ياشايمەن ۋە بۇ يەردە
نېمىلەرنى قىلىشىم كېرەك؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى. ئۇ
گىمانزىيەنى تۇنجى قېتىم تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ
يەردە ئۆتۈلگەن دەرسلەر ھېلىمۇ ئېسىدە ھازىرقىدەك تۇرۇپتۇ.
كىشىلىك تۇرمۇشقا توغرا قاراش، ھازىرقى جەمئىيەتتە

كىشىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن پەرقلىق ياشاۋاتقانلىقى، پېشانە تەرىپىنىڭ ئەجرىگە مىڭلىغان - مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ئىگە بولالمايۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبلىرى سۆزلەنگەن يالقۇنلۇق نۇتۇقلار ئۈنىڭغا قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭگەن. ئۇ ئەي سىچىنىڭ «ئاممىباب پەلسەپە» سىنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغان، نىزامدىن ئەپەندى بەرگەن «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپ»^①، «يېڭى تىكەن»^② ژۇرناللىرىنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىققان، «ئانا»، «قۇللار»، «داخۇندا»، «مېھرابتىن چايان»، رومانلىرىنىڭ ۋەقەلىرىنى تولۇق بىلىدۇ ۋە ئۇنى تۇرمۇشقا تەتبىقلاپ مۇلاھىزە قىلغان. ئۆمەر مۇھەممىدى^③، ھادى تاقىتاش^④ شېئىرلىرىنى يادقا ئالغان. ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنى باشقىلارغا ئۆگىتىش كېرەك، بۇ ساپ دىل، ساددا ئادەملەرنى ئويغىتىپ، يېڭى ئىمزا چۈشۈرۈش كېرەك، دەپ كۆپ قېتىم ئويلىغان، باش قاتۇرغان، شۇنداق ئىشنى باشلىغاندىلا، ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقىنىڭ مەنىسى يېشىلىدىغانلىقىنىمۇ ئۇ ياخشى بىلىدۇ.

ئۇ كىتاب ئوقۇۋېتىپ، بەزى يەرلىرىدە توختاپ قالاتتى، بىردىنلا قوزغالغان تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ ھاياجانلىناتتى، ھەر خىل تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي ھالەتلىرىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن ئىشلارغا سېلىشتۇرۇپ كۆرەتتى. شۇنداق چاغلاردا، ئۇنىڭ چىرايىدا بەزىدە خۇشاللىنىش، بەزىدە غەزەپلىنىش ۋە بەزىدە ئاچچىق كۈلۈمسىرەش جىلۋىلىنەتتى.

ئۇ گېزىتىدىن كۆزىنى ئېلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ خىيال

① بۇ ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى. بۇ ژۇرنال 1935 - يىلىدىن 1942 - يىلىغىچە نەشر قىلىنغان، ئاساسەن ماركسىزمنى تەشۋىق قىلىدىغان ژۇرنال ئىدى.

② شۇ يىللاردا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا نەشر قىلىنغان ژۇرنال بولۇپ، ماركسىزم -

لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلاتتى.

③ سوۋېت ئۇيغۇر شائىرى.

④ سوۋېت تاتار شائىرى.

سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى ۋە پىچىرلىدى: «شەھەرلەردىكى ئىككى بىلىكىگىلا تايىنىپ جان بېقىپ يۈرگەن ئادەملەر بىزىلاردىكى يىللىقچىلار، مەدىكارلار بىر - بىرىدىن نېمە پەرقلىنىدۇ؟ پەرقلەنمەيدۇ. ئۇلار توپىغا مىلىنىپ يۈرۈۋاتىدۇغۇ، ئەمما ئۇلار ئەڭ ساپ، ئەڭ ۋىجدانلىق، بىر - بىرىگە ئەڭ كۆيۈمچان، ئۇلار بىر پارچە ناننى ھالاللاپ يەيدۇ، مۇنداق خىسلەت پەقەت مۇشۇلاردىلا بار، نېمىشقا ئۇلار بىزگە ئۇلۇغ كۆرۈنمىسۇن، بەزىلەر تېخى ئۇلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ، ئىپلاسلا.»

ئۇ قويۇق قارا قېشى، چوقۇر يۈزى جىددىي تۇس ئالغان ھالدا، ئۆيىچىدە يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە ئۇنىڭ خىيالىغا بىردىنلا ئاتا - بالا مىخائىل ۋىلاسوف بىلەن پائۇل ۋىلاسوف كەلدى. ئۇ ماكسىم گوركىنىڭ «ئانا» ناملىق تىلى ئۇيغۇرچە، يېزىقى لاتىنچە كىتابىنى گىمنازىيەدە بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغانىدى. يېقىندا (بۇ كىتاب ئوقۇش مەنىسى قىلىنغاندىن كېيىن) يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى.

«مىخائىل ۋىلاسوف نېمىشقا ھەر كۈنى ھاراق ئىچىپ، خوتۇن - بالىلىرىنى ئازابلايدۇ؟ ھازىر بىزنىڭمۇ نۇرغۇن ئادەملىرىمىز خۇددى مىخائىل ۋىلاسوفتەك ھايات كەچۈرمەكتە، - دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، سىرتتىن تىڭشىغان ئادەم ئۇ بىرەر كىشىگە سۆزلەۋاتىدۇ، دەپ ئويلايتتى، - خەلق تېخى تولۇق ئويغانغىنى يوق، ئوسال تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى پېشانىسىگە يېزىلغان دەپ قارايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ باي - بەگلەرگە قانداق قىلىپ زەنجىرلىنىپ قالغانلىقىنىڭ تېگى - تەكتىنى تازا چوڭقۇر ئۇقمايدۇ ياكى شۇ زەنجىرنى قانداق قىلىپ ئۈزۈشنىڭ يولىنى ئۇقمايدۇ.»

شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلگەنلەرنىڭ بىرىنچىسى كېۋىر ئاتلىق كىشى بولدى. ئەنۋەرنىڭ لەۋلىرى يەنە قىمىرلاشقا باشلىدى: «كېۋىر كام ئىچكۈلۈككە نېمانچىلا بېرىلىپ كەتكەن؟

چۈنكى ئۇ ئۆز زامانىدىن، ئۆز تۇرمۇشىدىن نارازى. ئوتتۇز يىللىق ھالال ئەمگىكىنى — قان — تەرىنى باي — بەگلەر شوراپ بولدى. پېشانە ئەجرىنىڭ ھېچ خۇۋلۇقىنى كۆرمىدى. تۇرمۇشنىڭ تەتۈر قولى ئۇنىڭ ياقىسىنى قاتتىق سىققاچقا، ئۇ ھەممە نەرسىدىن ۋاز كېچىپ شۇنداق جۈنۈن ھالىغا چۈشۈپ قالغان.»

مەكتەپكە قوشنا كىچىك، ۋەيرانە بىر ئۆيدە كېۋىز ياشايدۇ. ئۇنىڭ يېشى قىرىقتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ، تېخىچە ئۆيلەنمىگەن يا ئۇنىڭ بىرەر پارچە يېرى يوق، ئات — ئۇلغى يوق، ئۆزى تەنھا. ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئۇ كىشىلەرگە ئايلىقچىلىققىمۇ، مەدىكارلىققىمۇ تۇرمايدىغان بولدى، بىر كۈنلۈك، ئىككى كۈنلۈك ئىش بولسا قىلىدۇ ياكى بەزىدە شەھەرگە چۈشۈپ ھامماللىق قىلىدۇ، قولغا پۇل چۈشتىمۇ بولدى، ئۇدۇل بېرىپ ئاقئۆستەڭ بويىدىكى قىرغىز موماينىڭ ياخشى ئىشلەنگەن مۇرىسىدىن ئىچىۋالىدۇ، ھېچكىمگە ئارىلاشمايدۇ، چاپىنىنى مۇرىسىگە تاشلايدۇ — دە، تاكى ئۆيىگىچە ناخشا ئېيتىپ كېلىدۇ. ھەممە ئادەم ئۇنىڭ ناخشىسىغا ئامراق، چۈنكى ئۇ ناخشىنى ناھايىتى چىرايلىق ئېيتىدۇ، ھەممە دەردىنى ناخشىسىدا بايان قىلىۋاتقاندەك بېرىلىپ ئېيتىدۇ...

ئەنۋەر تەكپىننىڭ ئاستىدىن «ئانا» رومانىنى ئالدى — دە، قاتلاپ قويغان بەتنى ئاچتى ۋە ئۆزى ئاستىغا سىزىپ قويغان قۇرلارنى ئوقۇپ چوڭقۇر خىيالغا چۆكتى.

ئەنۋەر ئەپەندى بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا نىزامىدىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەندى:

— سەن خىزمەتكە — يېزا بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا چىقىپ كېتىۋاتسەن، ئوقۇتقۇچىلىق ئادەم تەربىيەلەشنىڭ ئوبدان ۋاسىتىسى. يېزىنىڭ شەرت — شارائىتى شەھەرگە قارىغاندا كەڭرەك، دېھقانلار ئەمگەكچان، ئاق كۆڭۈل، تۈرلۈك يامان ئىللەتلەر بىلەن بۇلغىنىش ئۇ يەردە ئىنتايىن ئاز. دېھقان بالىلىرىدىن نۇرغۇن دوستلارنى تېپىشنىڭ كېرەك، ئۇلارنى

تەربىيەلەش كېرەك. خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن باسقان يول —
ئىنقىلاب يولى. ئىنقىلاب يولىلا ئادەملەرنى روھىي، ماددىي
كىشەنلەردىن ئازاد قىلالايدۇ، ئەمما سەگەك بولۇش كېرەك، بۇنى
ئۇنتۇپ قېلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

ئەنۋەر ئەپەندى نىزامىدىننىڭ شۇ سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى ۋە
ئاستا پىچىرلىدى: «مېنىڭ بىرىنچى دوستۇم نادەم ئىدى، ھازىر
كۆپەيدى، كېۋىر، گايىت، جامالىدىن...» ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا
سانسىزلىغان قورقۇمىسىز ياشلار كەلدى.

ياش ئوقۇتقۇچى تالاغا چىقتى، پۈتۈن يېزا ئۇيقۇغا
چۆككەندى. ھاۋا ئېچىلغان، سان — ساناقسىز يۇلتۇزلار
جىمىرلاپ ئۇنىڭ كۆكىسى — قارىنى كۆتۈرەتتى. خېلىلا سوغۇق
چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەستەزلىك چاپىنىنىڭ
ئىزمىلىرىنى يېشىۋېتىپ راھەتلىنىپ — كېرىلىپ ساپ ھاۋادىن
تويماي — تويماي نەپەس ئالاتتى.

ئۇ شۇنداق راھەتلەنگەن ھالدا ھويلىنى ئىككى — ئۈچ قېتىم
ئايلىنىپ چىقىپ، ياتىقىغا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرىغىمۇ
تاكى باش توخۇ چىللىغۇچە ئۆچمىدى. چۈنكى، ئۇ نادەم بىلەن
قىزىق پاراڭغا چۈشكەندى.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى بىلەن پاراڭلاشسا ھەم مىسكىن، ھەم
تۇمانلىق دىلى يورۇپ قالاتتى. ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان
ئىشلاردىن بالىدا نۇرغۇن سوئاللار تۇغۇلاتتى. ئەمما، ئۇ بۇ
سوئاللارنى يېشىشكە قانچە ئۇرۇنسىمۇ، نۇرغۇنلىرىنى يېشىلمەي،
چامى كەلمەي تېڭىرقاپ قالاتتى. ئۇنىڭدا پەيدا بولغان سوئاللار
ئەنۋەر ئەپەندى تەرىپىدىن قانائەتلىنەرلىك ھالدا يېشىپ
بېرىلەتتى. ھەر قاچان ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا
تېڭىرقىغان، گاڭگىرىغان ھالدا كىرىپ كېلەتتى — يۇ، يانغاندا
جۇشقۇن، يۈزى ئېچىلغان ۋە يۈزلىرىنى تەبەسسۇم ئورنىغان ھالدا
قايتاتتى.

— كەمبەغەللەر كېچە — كۈندۈز ئىشلىسىمۇ چاپىنى تىزىدىن

ئاشمايدۇ، قورسقىنىمۇ تۈزۈك باقالمايدۇ، — دېگەندى بىر كۈنى نادەم ئۇنىڭ ياتقىدا ئولتۇرۇپ، — بايلار ئەمگەكمۇ قىلمايدۇ، پىشانىسىدىن بىزدەك تەرمۇ ئاقمايدۇ، ئەمما لېكىن قورسقى توق، كىيىملىرى ياخشى، ھەممە نېمىسى تەل، نېمىشقا شۇنداق تۇر، گەنۋەر كا؟

— بۇنى ئەجەب سوراپ قالدغۇ؟

— ئاپامغا ئېيتسام، خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەيدۇ.

— بىكار گەپ، ئىشەنمە، ئەختەمبايدەك ئادەملەر ھىيلە ئىشلىتىپ، كەمبەغەللەرنى ئالداپ، ئۇلارنى قاششاق ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئۆزلىرى ئەمگەك قىلماي، باشقىلارنىڭ ئەمگىكى بىلەن بېيىغان. سەن ئەختەمباينىڭ ئەمگەك قىلغىنىنى كۆردۈڭمۇ؟

— ياق، كۆرمىدىم.

— شۇنداق، ئەمگەك قىلمايدۇ، ياشلىقىدىمۇ قىلمىغان. بۇنى

يېپىش ئۈچۈن خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەپ نادان خەقنى ئالدايدۇ، نادان خەق بۇنىڭغا ئالدىنىپ يۈرۈپۈرىدۇ. بولمىسا خۇدايىم ھەممە بەندىلىرىنى ئوخشاش ياراتقان.

— مۇنداق دەڭە، — نادەم چوڭقۇر تىندى.

— ھۆكۈمەتنى قارا، — دېدى ئەنۋەر سۆزگە باشقىدىنلا

كىرىشىپ، — بەئەينى بۇلاڭچىنىڭ ئۆزى بولدى. نېمىدېگەن كۆپ سېلىقلار بۇ، دېھقانلارغا ئۇۋال ئەمەسمۇ، باشقا سېلىقلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىدىغان خېيى ئۈچۈن «خەي پۇلى»، يەيدىغان سېيى ئۈچۈن «سەي پۇلى»، ئاتلىرىنىڭ يەيدىغان بېدەسى ئۈچۈن «بېدە پۇلى» ئالىدۇ. ھۆكۈمەت پۇت دەسسەپ تۇرۇش ئۈچۈن ئالمايدىغان سېلىقى قالمىدى. ئەتە — ئۆگۈن خەلق تىن ماڭغان يولۇڭ ئۈچۈن دەپ «يول ھەققى»، ئىچىدىغان سۈيۈڭ ئۈچۈن دەپ «سۈ ھەققى»، تېخى ھاۋادىن نەپەسلىنىۋاتسەن دەپ «ھاۋا پۇلى» ئالىدىغان ئوخشايدۇ.

— خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئويلىمايدىغان، — دېدى نادەم

ئاچچىق كۈلۈمسەرەپ، — قانداق ھۆكۈمەت بۇ، ئەنۋەر كاي؟
— شۇنداق ئۇششۇق ھۆكۈمەت، ھۆكۈمەت چىرىكلەشسە، شۇ
ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ، — ئەنۋەر قايناپ قالدى، —
چىرىكلەشكەنكەن، غۇلماي قالىدۇ، بۇ غۇلاشنىڭ ئالدىدىكى
تېپىرلاش، جان تالاشش ...

ئەنۋەر جىمىپ قالدى، نادەم خيالغا چۆكتى. ئۆيىچىمۇ،
تالا — تۈزمۇ سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ، غۇڭغۇيۇپ
قالغانىدى. نە بىرەر دەردمەننىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى، زاۋاللىق
تىلەۋاتقاندەك نە بىرەر ئىتنىڭ ھۇۋلىشى ئاڭلانمايتتى، ئەنۋەر
ئەپەندىنىڭ ياتقىدا پىل — پىل قىلىپ كۆرۈنۈپ تۇرغان چىراغ
يورۇقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتۈن يېزىدا ئۆلۈم جىمجىتلىقى
ھۆكۈم سۈرەتتى. شۇنداق جىمجىتلىقتا تۇيۇقسىزلا باش توخۇننىڭ
چىلىغىنى ئاڭلاندى. ئەمدى ھايال قىلماي توخۇلار تەرەپ —
تەرەپتىن چىلاشقا باشلايدۇ.
نادەم قايتتى.

بەشىنچى باب

1

ئەختەمباي شەھەردىن چىققان جاۋ جۇنگۇەن بىلەن بۆلۈكەيدىكى بىر توپنى تۈگىتىپ يانغاندى. باي يۇقىرىقى جاڭزىسىنى ئايلىنىپ كەتمەكچى بولغاندا، جاۋ جۇنگۇەن: مەنمۇ ئايلىنىپ كېلەي، سىزنىڭ ئۆيىڭىزدە بىر - ئىككى كۈن دەپ ئېلىپ ئاندىن ياناي، دېگەن. شۇنىڭ بىلەن توي ئىگىسى ئۇنى ياخشى ئاتقا - جىرەن قاشقىغا مىندۈرۈپ قويغانىدى. جاۋ جۇنگۇەن ھازىر يېزىغا تولا چىقىدىغان، بولۇپمۇ ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە تولا چىقىدىغان بولۇپ قالغان. ياناشىدا نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارغا ئىگە بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، بەلكى شۇنداق تۇر. بۈگۈنمۇ ئۇنىڭ شۇنداق تەمەسى بارمۇ، ئەختەمباي بىلەن جاڭزىغا كەلدى.

ئەختەمباينىڭ كۈمۈش ئېگەر - توقۇم توقۇلغان، مۇشۇ ئەتراپتا خېلىلا داڭقى بار قارا - ئالا ئېتى بىر ئورۇندا تۇرماي تېپچەكلەپ ئويىناپ تۇراتتى. ئۆيىدىن چارساقاللىق بىر بوۋاي چىقىپ ئۇلارغا سالام قىلدى - دە، ئىككىسىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى ۋە ئاتلارنى موما ياغاچقا باغلاپ قويدى. — ھە، نېمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر؟ — دېدى ئەختەمباي بېدە بېسىلغان لاپاسقا قاراپ.

— جامالدىن بىنەمدىن سامان توشۇۋاتىدۇ، — دېدى بوۋاي مۇلايىم قىياپەتتە بايغا قاراپ.

— سەنچۈ؟

— مەن كۈندىكى ئىشنى قىلىۋاتىمەن بىرنەچچە كۈن بولدى، قوناقلارنى قۇرۇتۇپ ساڭغا كىرگۈزۈۋاتىمەن. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، پاكىز سۈپۈرۈلگەن بىر پارچە كەڭرى بەردە يېپىلغان قوناق تۇراتتى. جاۋ جۇنگۇەن قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، يەرنى قاتتىق تېپىپ، قوناققا يېقىنلاشقان توخۇلارنى قوغلىۋەتتى.

— جامالىدىننىڭ ئىشى قانداقراق؟
— ياخشى.

— ياخشى بولغاندا، كۈندە ئۈچ قېتىم ئەكبىلىۋاتامدۇيا لەلەڭلەپ يۈرۈۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەختەمباي.
— تۈنۈگۈن ئۈچ قېتىم ئەكەلگەن، بىراق بەك كەچ قالدى، كېيىنكىسىدە يېرىم كېچىگە يېقىن كەلدى.

— ئەتتەنرەك ماڭسا ئەكبىلەيدۇ ئەمەسمۇ، ئېيتىپ قوي، ئەتە ئەتتەنرەك ماڭسۇن، ئاتلارغا بوغۇزنى كۆپرەك بەرسۇن، ئاندىن ئاشۇ بىنەم سامىنىدىن چوڭ قورۇغا بىرنەچچە ھارۋا ئەكبىلىپ تۆكۈۋەتسۇن. قىشچە ماللارغا بىنەم سامىنى بېرىدىغىنىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ نېمە ئۇ.
— مەن ئېيتاي.

باي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، لاپاس ئۈستىدىكى ئاستىنى كەڭرەك قىلىپ، ئۆزلىگەنسېرى كىچىكلىتىپ بېسىلغان بېدىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى ۋە ئىچىدە ئۇنىڭ قائىدىلىك ھەم چىرايلىق بېسىلغانلىقىدىن خۇرسەن بولدى، ئاندىن قوتانغا كىردى. ئۇ قارا غۇنان ئۆكۈزنى كۆرۈپ، تۇرغان ئورنىدا نۇرۇپلا قالدى. ئۇ ياق - بۇ ياققا قارىدى، ئايلىنىپ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتى.
— پاه، پاه، پاه، نېمىدېگەن سەمرىگەن بۇ - ھە، تۇرغۇزغىنا بۇنى، مەن ئۆكۈز بالىسىنىڭ مۇنداق سەمرىگىنىنى كۆرمىگەن.

— ھۆش - ھۆش، چۇھۇي، ھۆش.

ئۆكۈز ئېرىنچەكلىك بىلەن ئىرغاڭلاپ ئورنىدىن تۇردى. باي

ئۆكۈزنىڭ بىقىنلىرىنى تۇتۇپ كۆرگەندى، قولغا غىچچىدە ماي ئۇرۇلدى.

— پاه، پاه، تۇلۇمدەك سەمرىتۇ بۇ، تۇلۇمدەك، ئۈستىدە تۇخۇم توختايدۇ بۇنىڭ!
— بىچارە بالا كۆپ ئەجر قىلىپ باقتى بۇنى، ئەجرىگە لايىق ئوبدانلا سەمرىپ قالدى.

— بۇ ئۆكۈز سىزنىڭ ئەمەسمۇ؟ — جاۋ جۇنگۈەننىڭ تېخى جاۋاب ئالماي تۇرۇپلا كۆزلىرىدىن ئوت ياندى، لەۋلىرىنى تەمشىدى.

— مېنىڭ ئەمەس، — دېدى ئەختەمباي جاۋ جۇنگۈەنگە قايرىلىپ قاراپ، — جامالىدىن دېگەن بىزنىڭ مالانىڭ.
— شۇنداقمۇ، — جاۋ جۇنگۈەننىڭ كۆزى قىزاردى، — ياخشى بولدى، بەك ياخشى بولدى. مەن مۇشۇنداق بىر سېمىز مالنى ئىزدەپ يۈرەتتىم، بۇ ئۆكۈزنىڭ ماڭا ئۇچراپ قالغانلىقىنى قاراڭ، تەلپىم بار ئىكەن، باي.

— بۇ ئۆكۈزگە كۆزىڭىز چۈشۈپتۇ — دە؟
— مۇنداق گەپ، — دېدى ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئايدان قىلىپ، — بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، بىزنىڭ خوتۇننىڭ سىڭلىسىنىڭ تويى بولىدۇ، مۇشۇ ئۆكۈزنى تويىدا سويساق بەخۇدۇك يېتىدۇ، تويىنى باياشات ئۆزىتىۋالىمىز ئەمەسمۇ، بۇ يەرگە سىز بىلەن بىللە كەلگىنىم ياخشى بوپتىكەن.

باي ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى:
— توي قىلىشىڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىمىز، جۇنگۈەن. بۇ ئۆكۈزنى جامالىدىن بەرمەسىمىكىن، ئۇنىڭغىمۇ مۇھىم ئىشقا كېرەك.

— بېرىدۇ، باي، بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، مەن كۆزۈم چۈشكەن نەرسىنى ئالماي قويمايمەن. مەنمۇ پۇل بېرىمەن ئەمەسمۇ، تويىدىن كېيىن ئوبدان رازى قىلىمەن، ئۇنى.
باي ئويلىنىپ قالدى: «بۇ چاتاق ئىش بولىدۇ، تويىدىن كېيىن

پۇل بېرىمەن دېگىنى بىلەن بەرىمىر بەرمەيتەن، مەن بىلمەمدىم بۇلارنى، ئەمدى نېمە ئىش يۈز بېرىدۇ؟ ئەختەمباي ھەربىي ئەمەلدارنى جاغزىسىغا باشلاپ كېلىپ، جامالىدىننىڭ ئىسمىنى جاپا بىلەن باققان ئۆكۈزىنى ئۇنىڭغا بېرىۋېتىپتۇ، دېگەن گەپ سۆز تارقىلىدۇ، دېھقانلار مېنى نېمە دەرى ئەل ئىچىدىكى ئىناۋىتىم يەرگە ئۇرۇلماسمۇ؟ ھەممە ئىشتا مېنىڭ ئاغزىمغا قارايدىغان خەق ئەمدى كۆزگە ئىلماس بولۇپ قالماسمۇ؟ ... بۇلارمۇ بەك ئەدىگىلى تۇردى، ئوچۇق - ئاشكارا مۇشۇنداق زورلۇق قىلسا قانداق بولىدۇ، بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىۋاتىدۇ - ھە ... ئۇنىڭ ئۈستىگە جامالىدىننىڭ مەجەزى ئەسكى، باي ھەربىي ئەمەلدارغا خۇشامەت قىلىپ، ئۆكۈزۈمنى ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى، دەيدۇ - دە، ئەلنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالغىلى بولامدۇ؟ ... بىچارە بالغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى.»

— ئۆكۈزۈنى سىزنىڭ چوڭ قورۇغا ئاپىرىۋەتسۇن، مەن ئەتە سەھەر ماڭمەن، — دېدى جاۋ جۇنگۇەن قولىنى شىلتىپ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ ئىچى قاراڭغۇلاشقانداك بولدى - دە، جاۋ جۇنگۇەنگە يەر تېگىدىن كۆزلىرىنى ئالايىپ قارىدى. — ھە، قارايسەنغۇ؟

— ماقۇل.

— ماقۇلۇڭنى قوي، ھازىرلا ئاپىرىۋەت!

بوۋاينىڭ خوجايىنى ئەختەمباي بولسىمۇ، لېكىن ھازىر ئۇنىڭغا جاۋ جۇنگۇەن خوجايىنلىق قىلماقتا ئىدى. — قوناقنى توخۇلار بېزەپ قىلىۋېتەر، كەچقۇرۇن ئاپارساممىكىن دەيمەن، — دېدى بوۋاي جامالىدىننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ.

جۇنگۇەننىڭ ئاچچىقى كەلدى:

— بويۇن تولغىما، مەن بىلەن سودىلاشماقچىمۇ سەن - ھە! توخۇلارغا خوتۇنۇڭ قاراپ تۇرسۇن، ئاچچىق قوتاندىن ئۆكۈزۈنى! — ئاندىن ئۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئەختەمبايغا قاراپ دې -

دى، — خوش، باي، مۇشۇنداق گەدەنكەشلەرنى ئىشلىتىۋاتام-
سىز؟

ئەختەمباينىڭ ئۆز مالايلرىغا جاۋ جۇنگۇەننىڭ خوجايىنلىق
قىلىۋاتقىنىغا سەل ئاچچىقى كەلدى ئەتمالىم، بوۋاينى ئاقلدى:
— بوۋاي ياۋاش ئادەم، ھالال ئىشلەيدۇ. ئۇ جاڭزىنىڭ
كۆزەتچىسى، ئۆزلۈكىدىن قوناقلارنى قۇرۇتۇۋاتقىنىنى
كۆرمىدىڭىزمۇ؟

— مالايلارنى چىڭ تۇتۇش كېرەك، بوش تۇتسىڭىز
بېشىڭىزغا چىقىۋالىدۇ.

بوۋاي ئۆكۈزنى ئاچچىقتى. باي بىلەن جاۋ جۇنگۇەن ئاتلىرىغا
مىندى - دە، ئۆكۈزنى يېتىلىگەن بوۋاينى ئالدىغا سېلىپ
مەھەللە تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

چۈشنىن كېيىن ھاۋا تۇتۇلۇپ كەتتى. غەرب تەرەپتىن
ئاچچىق شامال ئۇرماقتا ئىدى. ئاسمان يۈزىنى قارامتۇل كۆكۈچ
بۇلۇتلار قاپلاپ كەتكەنىدى. قار ئۇچقۇندامدۇ، يامغۇر تامچىلامدۇ،
ھېچكىم ئۇنى ئويلىغىنى يوق، جاۋ جۇنگۇەن بۈگۈنكى
ئولجىسىدىن ئىنتايىن خۇشال، ئەختەمباي غەمكىن، بوۋاي
غەزەپلىنىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى. ئاشلىقى ئورۇلۇپ بولغان
ئېڭىزلار سارغىيىپ ياتاتتى. ئېڭىزلاردا قوي - كالىلار ئوتلاپ
يۈرەتتى. يىڭىندەك سانجىلىۋاتقان سوغۇقتىن شۈمشىشىپ
قالغان پادىچى بالىلار ئۆيگە قايتىشنىڭ غېمىدە دەممۇدەم
ئەتراپىغا، تۇتۇلۇپ كەتكەن ئاسمانغا قارايتتى.

بوۋاي كۈن ئولتۇرماستا خۇددى ماتەمدار كىشىدەك بېشىنى
سېلىپ قايتىپ كەلدى. بىردەمدىلا ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ
ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. «باي ئۆكۈزنى جامالىدىن
بەرمەسىمكىن، دېسە، ئۇ بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، دەيدا، —
دەپ ئويلىنماقتا ئىدى بوۋاي، — نېمىدىگەن مۇنتەھەملىك بۇ،
قاراڭلار ئۇنىڭ يوغىناپ كەتكىنىنى، بىر كۈنى بولمىسا بىر
كۈنى بېشىنى يەيدۇ ئۇ نىجىسلار!» تۇل خوتۇننىڭ ئوغلى

جامالدىننىڭ بۇ ئۆكۈزنى قانچىلىك جاپا ۋە قانچىلىك ئۈمىد بىلەن بېقىپ سەمرىتكە ئىلگىرى ئۇ ياخشى بىلەتتى. «ئىچى ئوبدان رازى قىلمەن دەيدا، ئۇششۇقلار، رازى قىلمىدۇ، رازى قىلىدىغان بولسا نېمىشقا جامالدىن كەلگۈچە تۇرۇپ تۇرمايدۇ ئوغرىلىغاندەك قاچىدۇ؟ ... — دەپ ئويغا كەتتى ئۇ يەنە، ئالغىنى ئالغان، بۇلغىنى بۇلغان، جامالدىن ھەققىمنى بەرمەمسەن، دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا بارسىچۇ قېنى، خورلىنىدۇ، ئاھانەت ئاڭلايدۇ، تاياق يەيدۇ، زورلۇقنى شۇ چاغدا كۆرىدۇ. قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ ھە، ھەرقانداق ناھەقچىلىكنىڭ سورىقى بولمايۋاتىدۇ ... بىرنېمە ياغىدىغاندەك قىلىدۇ، قوناقلارنى يىغىۋېتەي.» بوۋاي يېپىلغان قوناقلارنى يىغىشقا كىرىشتى.

ھايال قىلماي جامالدىنمۇ سامان باسقان ھارۋىسىنى ھەيدەپ يېتىپ كەلدى. يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان جامالدىننىڭ بويى ئېگىز، ئورۇق، مېھزى چۈس ئىدى. بولۇنغان بۇ ئىشلارنى ئاڭلىسا، ئۇنىڭ چېچىلىپ، دەرھال سەپرايى ئۆرلەپ كېتىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، بوۋاي ئۇنى چاي ئىچىۋالسون، دەپ ئۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن جامالدىن ھېچ نەرسىگە قارىماي، خۇددى بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقان ئادەمدەك چايىنى تېز ئىچىشكە باشلىدى. بىراق، تۇيغۇن بالا بىرنەرسىنى سەزدى ئەتمالىم، بوۋايغا لىپ - لىپ قاراپ:

— ھەي، بوۋا، بۈگۈن سۈلتىيىپلا قاپسەنغۇ؟ — دېدى.

— ھە، بالام، — دېدى بوۋاي مەيۈس ھالدا، — بەربىر ساڭا

دەيدىغان گەپ، ئۆكۈزۈڭنى بىر ھەربىي ئەمەلدار ئەكەتتى.

ئۇ چايناپ بولغان نېنىنى يۇتمايلا ھەيران بولغان ھالدا

بوۋايغا ئىتتىك قارىدى:

— نېمە دەيسەن ... نەنىڭ ئەمەلدارىكەن ئۇ؟

— بىلمەيمەن، ئەختەمباينىڭ ئۆيىدە بىر قېتىم

كۆرگەندىم، باي بىلەن بىللە كەلگەتكەن.

— نېمە دەۋاتىدىغانىسەن، نېمە گەپ بۇ؟

— راست، بالام، ماڭا ھەيدەتكۈزۈپ ھېلىلا ئەكەتتى، مەن چوڭ قورۇدىن ھازىرلا كەلدىم.

— نېمىشقا ئەكەتتى؟ — جامالىدىن ئالدىدىكى ئىچىپ بولمىغان چېينى نېرىراق سۈرۈپ قويدى.

— شۇ، سېمىزلىكىگە كۆزى چۈشتى — دە، سىڭلىمنىڭ تويىنى قىلاتتىم، ئۇنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.

جامالىدىن چېينى تاشلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى — دە، ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا باشلىدى.

— ئەكېتىۋېرىدىغان باغنىڭ ئالمىسىمكەن ئۇ، ھەربىي ئەمەلدار توي قىلسا ئۇنىڭغا مال كەممۇ، ئەختەمباي گەپ قىلمىدىما؟ — جامالىدىن جىلە بولۇپ، يۈزلىرى تاتىرىپ، ئارىدەك قوللىرى تىترەپ كەتتى.

— گەپ قىلدى، جامالىدىن بەرمەسىمكەن، توي قىلسىڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە بىز ياردەم قىلايلى، دېدى، نەدىكىنى، گېينى ئاڭلىمىدى. ماڭمۇ چاپسان ماڭ، دەپ بىرمۇنچە ئاھانەتلەرنى قىلدى. مەن نېمە دېيەلەيتتىم، بېلىدە تاپانچىسى تۇرسا ...

جامالىدىن ھارۋىدىن ئاتنى تېزلا چىقاردى.

— ئۇ ھەربىي ئەمەلدارغا سىلىق گەپ قىل، بالام، ئۆزۈڭنى، ئاپاڭنى ئويلا، قانچە قىلغان بىلەن ...

بوۋاينىڭ كۆز ئالدىغا نۇرغۇن ئىشلار گەۋدىلىنىپ كەلگەندى. ئۇ بېشىدىن ئىسسىق — سوغۇقنى كۆپ ئۆتكۈزگەن، كۆپنى كۆرگەن، ھاياتىدا باي — بەگلەر بىلەن، ئەمەلدارلار بىلەن ناھەق ئىشلار ئۈچۈن ئېلىشقانلارنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن تالاي قېتىم كۆرگەن. جامالىدىننىڭ مۇشۇ ئىش بىلەن بىرەر يامان ئاقىۋەتكە قېلىشىنى خالىمايدۇ — دە.

جامالىدىن تەرلەپ كەلگەن ئاتنى ياندىن مەنىدى - دە،
مەھەللە تەرەپكە قاراپ چاپتى.

— توقۇم سېلىۋالساڭچۇ؟ — بوۋاي ئۇنىڭ مەنىدىن
ۋارقىراپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچنېمە كىرمەيتتى.
ئۇ پەقەت «بۇلار نېمانچە بوزەك قىلىدۇ بىزنى - ھە؟» دەپ ئىچ
ئىچىدىن يېنىپ كېتىۋاتاتتى.

جامالىدىن بۇ يىل ئەتىياز بايغا يىللىقچى تۇرغاندا مۇنداق
كېلىشكەندى: باي ئۇنىڭ ھەققىگە بىر قۇر مانا كۆڭلەك -
تامبال، تۆت خۇ ئاشلىق، بىر تاي بەرمەكچى بولغان. ئۇ تايىنىڭ
ئورنىغا مۇشۇ غۇنان ئۆكۈزنى كۆرسەتكەن، شۇ چاغدا جامالىدىن
غۇنان ئۆكۈزنى كۆرۈپ ئىككىلىنىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئۆكۈز
شۇ قەدەر ئورۇق ئىدىكى، ئارانلا يەر دەسسەپ تۇراتتى. ئۈچ - تۆت
ئايدىن بېرى ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈپ قانچە قىلىسىمۇ توختىماي،
جېنى ئارانلا قالغانىدى. باي ئەنە شۇ ئۆكۈزنى بېرىپ قۇتۇلماقچى
بولغانىدى.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ چوڭلۇقىغا قىزىقىپ، ئۆلەرمەنلىكىدىن
يالتىيىپ ئىككىلىنىپ قالغاندا، باي:

— قورقما، كېسەل باشقا، ئەجەل باشقا، تۈزۈلۈپ كەتسە
بىرنەچچە تايىنىڭ پۇلىغا يارايدۇ، — دېدى.

— تۈزۈلۈپ قالسىغۇ، سىلى ئېيتقاندەك نالە گۆش، بولمىسا
سەككىز - توققۇز ئايلىق ئىش ھەققىم شامالغا ئۇچۇپ
كەتمەمدۇ؟

— ئۆكۈزنى ئۆزۈڭ بىلەن بىللە جاڭزىغا ئەكېتسەن، كەچ
كىرگۈچە ئوتلايدۇ، ئاخشىمى - ئەتىسى ئاتلاردىن ئاشقان بوغۇز
بىلەن باق، ئەجىر تاپسا ئالامەت مال بولىدۇ بۇ.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ بويىغا قىزىقىپ قالغانىدى.

— ئالسام ئالاي، پېشانەمدىن كۆردۈم، — دېدى جامالىدىن
بايغا قاراپ، — ئۇنداق بولسا گەپنى جىڭ، پىششىق قىلايلى.
ناۋادا پەلەك ئوڭغا تارتىپ بۇ جىنازىغا جان كىرىپ قالسا، كۆز

قىزىرىدىغان ئىش بولماس.

— توختام تۈزىمىز ئەمەسمۇ، توختام، تۇل خوتۇننىڭ بالىسى دەپ راپاۋەت قىلغاننى بىلمەيدىكەنسىنا، ئەخمەق بالا، — دېدى باي ئۆكۈزدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ.
شۇ بويىچە بىر — ئىككى مۇنەۋەرنىڭ ئالدىدا خەت توختام قىلىنىپ پۈتۈشكەندى.

جامالدىن كىشىلەردىن ئاڭلىغىنى بويىچە ئۆكۈزگە ھەر كۈنى بۇغداي كېپىكىگە تۈزنى ئۆتكۈزۈپ ئادا پ چېلىپ، تېرىقتەك كۆكتاشنى سوقۇپ، ئادا پقا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچۈرۈپ تۇردى. زېرىكمەي بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت باققاندىن كېيىن، ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈشى سەللىمازا ساقىيىپ، كۈندىن — كۈنگە سەمىرىشكە باشلاپ، بۈگۈنكىدەك باينىڭ كۆزىنى ئەمەس، ئەمەلدارنىڭ كۆزىنى قىزارتقۇدەك ھالغا كەلگەندى.
جامالدىننىڭ كۈنلىرىمۇ ئاز قالغان، ساماننى توشۇۋەتسە قالغان ھەققىنى ئەكەتمەكچى، غۇنان ئۆكۈزنى سېتىپ بۇ يىل قىش كىچىك ئانىسىنىڭ قىزىغا ئويلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. قېرىشقانداك ماۋۇ پېشكەللىكىنى قارىمىدىغان.

جامالدىن ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئاتتىن ئىرغىپ چۈشتى — دە، ئۇنى دەرەخكە باغلاپ قويۇپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ھويلا ئىچى جىمجىت بولۇپ، ئارىلاپ ئاتنىڭ پۇشقۇرغىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. «ياخشى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەرگە ئەكەتمەپتۇ»
ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى — بەدىنى غەزەپتىن تىترەپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى. يۈزلىرىمۇ تاتىرىپ كەتكەندى. ئۇ ئۇياق — بۇياققا قارىدى، كۆزىگە ھېچكىم چېلىقمىدى. «ئۆيگە كىرەيمۇ ياكى مەشەگە چاقىرايمۇ، — دەپ ئويلىنىپتۇ ئۇ، — نېمىشقا چاقىرىمەن، ئۆكۈزۈمنى ماڭا گەپ — سۆز قىلماي ھەيدەپ كەتكەنكەن، ئۇنداقتا مەنمۇ ئۆزۈمنىڭ مېلىنى ئۇلارنى چاقىرىپ سوراپ ئالاتتىممۇ؟ ھەرگىز چاقىرمايمەن. مەنمۇ

ھەيدەپ كېتىۋېرىمەن، شۇنداق قىلغىنىم يوللۇق. تايىنلىق
ئۆكۈزۈم قوتاندىدۇر.»

جامالدىن ئۇدۇل قوتانغا قاراپ ماڭدى. ئۇنى بىر نەرسىدىن
كۆرۈپ قالدۇمۇ ياكى ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىدىمۇ، ئەختەمباي
ئۆيدىن چىقىپ قالدى. جامالدىن ئاچچىقى بىلەن بايغا بىر
قارىدى - دە، قوتانغا قاراپ مېڭىۋەردى. باي ئۇنىڭ ئەلپازىنىڭ
ئوساللىقىنى كۆرۈپ سەل چۆچۈپ قالدى، ئەمما زورغا
كۈلۈمسىردى.

— توختا، بالام، خوش، بۇياققا كەپسەن، ئۆيگە كىر، — دېدى
ئەختەمباي يېنىك قەدەم تاشلاپ كېلىپ.

جامالدىن توختىدى، لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدا قان قالمىغان،
پۈتۈن بەدەنلىرى جالاقلاپ تىترەيتتى.

— ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالدىغان ئىشمىكەن؟ مەن ئۆكۈزۈمنى

ئەكەتكىلى كەلسەم، ئەكېتىمەن!

— راست، ئۆكۈز سېنىڭ، بۇنى ھەممە بىلىدۇ، لېكىن جاۋ
جۈنگۈەنگە كېرەك بولۇپ قاپتۇ ...

— كېرەك بولۇپ قالسا، ئەكېتىۋېرىدىغان گەپمىكەن، بۇغۇ
ئۆكۈز، ئەنە ئاۋۇ چۈجە - خورازنىڭمۇ ئىگىسى بار.

— ئۇ دېگىنىڭ توغرا، بالام، جاۋ جۈنگۈەن سىڭلىسىنىڭ

تويىنى قىلماقچىكەن، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.

— ئۆكۈزۈمنى ئەكەتكەن سىلى ئەمەس، باي ئاتا، سىلى بۇ
ئىشقا ئارىلاشمىسلا، ئۆكۈزۈمنى ئۇ قانداق ئەكەتكەن بولسا،

مەنمۇ شۇنداق ئەكېتىمەن. ھېلىغۇ سىڭلىسىنىڭ تويىنى
قىلىدىكەن، ئانىسىنىڭ تويىنى قىلىسمۇ ئۆكۈزۈمنى بەرمەيمەن!

ئەمەلدارلار ماڭا ئۆكۈز بېقىشىپ بەرمىگەن.

شۇ ئەسنادا ۋاڭ - چوڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ جۈنگۈەن
چىقىپ قالدى - دە، جېدەلنىڭ چوڭى چىقتى. ئىككى ئوتتۇرىدا

ۋارقىراش، تىللىشىش باشلاندى، ھەتتا جاۋ جۈنگۈەن بىر پاي
ئوقمۇ ئاتتى.

ئەنۋەر ئەپەندى قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى ئۆزىنىڭ يېڭى دوستلىرى بىلەن مۆڭدۈشۈپ - سەردىشىپ ئۆتكۈزۈدىغان بولدى. ئۇنىڭ دوستلىرى كۆپىيىپ قالدى. يېڭى دوستلار بىلەن ئۆتىدىغان قىزىق سۆھبەتلەر كۆپىنچە ئۆزىنىڭ ياتقىدا، بەزىدە كېۋىرنىڭ ئۆيىدە بولاتتى، سۆھبەتكە كېلىدىغانلارمۇ ئۆز قەرەلىدە كېلىپ تۇراتتى.

بۇ يىل قىش نادەم ئىككىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىدا ئەختەمباي ئۇنى مەكتەپكە بېرىشتىن توختاتتى. — قورۇنىڭ ئىشلىرىغا ئۈلگۈرلەمس بولۇپ قالدىڭ، ساۋاتىڭمۇ چىقىپ قالدى، قالغىنىنى ئۇزۇڭ تېپىۋالسەن، ئەقىللىك بالمۇسەن، — دېدى. باينىڭ بىر يىلدىن ئوشۇقراق تېۋىپقا داۋالتمىشى بىلەن ۋارسجاننىڭ سەۋدايلىقى ئوڭلىنىپ قالغانىدى. نادەمنىڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بېرىشىنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ئۇنىڭ ۋارسجانغا يېرىم كۈن ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بارغانلىق ۋاقتىنى باي كېچىسى جۇۋاز ھەيدىتىپ تۇلىتىۋالغاندا، نادەم باينىڭ خۇپىيانە سىرىنى بىر چۈشەنگەن، مانا ئەمدى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى. گايىتىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ناھايىتى توغرىلىقىنىمۇ ئۇ تازا ئېنىق بىلدى. مانا مۇشۇ ئىشتىن كېيىن نادەم ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتقىغا پات - پات كېلىپ پاراڭلىشىدىغان بولۇپمۇ قالغانىدى. باشقىلارمۇ ئەپەندىنى كۆپ يوقلايدىغان، ئىزدەيدىغان بولدى.

ئۇلار بۈگۈن كېۋىرنىڭ ئۆيىدە تا يېرىم كېچىگىچە قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

جامالىدىن كېۋىرگە قاراپ:

— كېۋىركا، بۈگۈن پەيزىڭ يوقتەك تۇرىدۇغۇ، كەم بولۇپ قالدىمۇ نېمە؟ — دېدى.

— ئىككى چىنە بوزىغا ئېغىز تەگمىسە، — دېدى گايىت كۈلۈپ، — بۇنىڭ پەيزى ئۈچۈپ كېتىدۇ — دە.

— ھە، بىز دۇنيانىڭ ھەممە نېمىسىدىن كەچكەن ئادەم مانا ئالدىڭلارغا بىر چىنە چاي قويالمايمىز يا يۈگۈرۈپ قويۇپ چاي قاينىتىپ بېرىدىغان خوتۇن يوق، — دېدى كېۋىر بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، — بىزگە خوتۇنمۇ شۇ، بالىۋاقىمۇ شۇ، ئۆي — جاھانمۇ شۇ دېگىنە، بوزىدىن باشقا نېمە بار ئەمدى؟

— كېۋىر كامنىڭ تەركىمىدۇنياچىلىقىنى تاشلاپ ئىچكۈلۈككە يېقىنمۇ كەلمەيدىغان چاغلىرى كېلىدۇ. ئۇ چاغدا بوزاڭنى زورلاپمۇ ئىچۈرەلمەيسەن، — دېدى ئەنۋەر مەنىلىك قىلىپ.

— توغرا ئېيتتىڭ، ئۇكا، جاھان تۈزەلسە، بىزمۇ تۈزۈلۈپ كېتىمىز، — دېدى كېۋىر.

ئەنۋەر ئەپەندى: جاھاننى بىرى تۈزەپ بەرمەيدۇ، ئۇنى تۈزەيدىغان سەن بىلەن بىز، دېمەكچىدى، بىراق نېمىشىقىدۇر توختاپ قالدى.

گايىت دېدى:

— كېۋىر، جامالىدىن ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارنى راسا كېلىشتۈرۈپ ئوخشاتقان كۈنى، سېنى جامالىدىننىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن دەپ تازا ئىچتى دەيدۇغۇ؟

— راست ئاداش، راست، خۇشاللىقىمدا راسا ئىچىپتىمەن، — دېدى ئۇ جامالىدىنغا قاراپ.

— بۈگۈن نادەم كېلەلمەمدۇ نېمە، مۇشۇ چاغقىچە يوق، — دېدى ئەنۋەر بىتاقەت بولۇپ، ھەممىنىڭ كۆزى ئىشىكتە ئىدى.

كېۋىر جامالىدىنغا قاراپ:

— ئۇكا، خەقلەردىن يېرىم — يارتا ئاڭلىدۇق، ئۆز ئاغزىڭ بىلەن بىر ئېيتقىن، ھەربىي ئەمەلدارنى زادى قانچىلىك ئوخشىتالىدىڭ؟ — دېدى.

— مەن ئوخشاتقاچقا، سەن ئىچكەنسەن، — دېدى جامالىدىن. باشقىلار پاراقىدە كۈلۈپ كەتتى.

ئەنۋەر ئەپەندى سۆھبەتنى كۆڭۈلدىكىدەك باشلىۋېلىش ئۈچۈن
ھېلى ئېيتىلغان سۆزلەرنى تەكرارلاپ دېدى:

— قېنى، جامالىدىن سۆزلىگىنە، ھەربىي ئەمەلدار
ئۆكۈزۈڭنى تارتىۋالغاندىن كېيىن زادى نېمە ئىش بولدى؟
يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان تەقەززالىق بىلەن ھەممە ئۇنىڭ
ئاغزىغا قارىدى. جامالىدىن ھەم كىشىنى ئېچىندۈرىدىغان، ھەم
غەزەپلەندۈرىدىغان ئىشنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىنەمدىن سامان توشۇۋاتقان مەزگىلىم ئىدى. بىر كۈنى
سامان بېسىلغان ھارۋىنى ھەيدەپ جاڭزىغا كەلسەم، باي تەلەتى
سۆرۈن بىر ھەربىي ئەمەلدار بىلەن جاڭزىغا كەپتىكەن، ھەربىي
ئەمەلدارنىڭ كۆزى مېنىڭ ئۆكۈزۈمگە چۈشۈپ، ئۇنى ھەيدەپ
كېتىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ بېشىمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى.
ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىپ ياۋىداق مىنىدىم. دە، مەھەللىگە
ئۇچقانداك يېتىپ باردىم. ئەلپازمىنى بۇزۇپ ئەختەمباينىڭ
قورۇسىغا كىردىم. ھېلىمۇ ياخشى ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەرگە
ئەكەتمىگەنكەن. باي پەيدا بولۇپ:

— بالام، ئۆكۈزۈڭنى جاۋ جۈنگۈەن ھەيدەپ كەلدى، تويغا
سويماقچىكەن، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەۋاتىدۇ. جېدەل
چىقارما، ئۆزۈڭنى ئايا، ھازىر ئۇلارغا گەپ قىلىش بۇياقتا
تۇرسۇن، تىكىلىپ قاراپ قويساڭمۇ تۇتىدىغان بولۇۋالدى. ئۇ
سېنى رازى قىلىمسا مەن رازى قىلاي، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا مال
بېرەي، سەن جاڭزىغا كېتىۋەر، گەپ قىلما، بالام، گېپىمنى
ئاڭلا، — دېدى.

— ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالىدىغان گەپمىكەن، ئۆكۈزۈمنى
ھەرگىز بەرمەيمەن، ئۆز مېلىمغا ئۆزۈم ئىگە بولالمايدىم، —
دېدىم. دە، قوتانغا قاراپ ماڭدىم. ئۆڭسۈلى ئۆچكەن باي
ئالدىمنى تورىۋالدى:

— ئۇنداق قىلما، بالام، جاۋ جۈنگۈەن چىقىپ قالسا
جېدەلنىڭ چوڭى چىقىدۇ.

قورۇدىكى ۋاڭ - چۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ دېگەن ھەربىي
ئەمەلدار چىقتى. ئۇ پېشايۋاندا تۇرۇپ، بىزگە مەنسۇپتىمىگەن
نەزىرىدە قاراپ:

— ھە، نېمە گەپ بۇ، بۇ كىم بولىدۇ، — دېدى. باي:
— بۇ، ئۆكۈزنىڭ ئىگىسى، جاڭزىدىكى جامالىدىن دېگەن
بالا، ئۆكۈزۈمنى كىم ئالدى، ئوقۇپ باقاي، دەپ كەپتۇ، — دېدى.
— ئۆكۈزۈنى مەن ئالدىم، ماڭا كېرەك بولۇپ قالدى، — دېدى
جاۋ جۇنگۇەن، — سەن كېتىۋەر، كېيىن ھەققىڭنى
بېرىۋېتىمەن.

— ئۆكۈز ماڭمۇ كېرەك، ئۇنىڭغا كىمىنىڭ كۆزى چۈشسە
ئەكېتىۋېرىدىغان ئىش نەدە بار ئىكەن، سىزنىڭ قانۇنىڭىزدا
شۇنداق دېيىلگەنمۇ؟

— سەن تېخى ھالىڭغا باقماي قانۇندىن گەپ ئاچسەنغۇ،
ساڭا قانۇندىن گەپ ئېچىشنى كىم قويۇپتۇ. ماڭ يۈگۈر،
مالايلىقىڭنى قىل!

ئاچچىقىم شۇنداق كەلدىكى، «سىز» لەشنى قويدۇم:
— قېنى ئېيتقىنا، قانۇندا پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكىنى
ئەمەلدارلار خالىغانچە تارتىۋالسا بولىۋېرىدۇ، دېيىلگەنمۇ؟ —
دېدىم.

ئۇنىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى:
— ئاغزىڭغا كەلگەننى جۆيلۈمە!
— سەنمۇ خىيالىڭغا كەلگەننى قىلما!
— يوقال ھارمى! جېدەل تېرىساڭ ساڭا ياخشى ئاقىۋەت يوق!
— مەن مۇشۇ قورۇنىڭ مالىيى، نەدىن كەلدىڭ، ئاۋۋال سەن
يوقال! سەن يوقالساڭ مۇشۇ جېدەلمۇ بولمايتتى.

ئىككىمىز ۋارقىرىشىپ - تىللىشىپ كەتتۇق. جاۋ جۇنگۇەن
پېشايۋاندىن چۈشمەي قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ جان - جەھلى
بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى. ئەختەمباينىڭ چىرايى تاتىرىپ، نېمە
قىلارنى بىلمەي ئۇياق - بۇياققا ماڭاتتى، ھېلى جاۋ جۇنگۇەننىڭ

ئالدىغا، ھېلى مېنىڭ ئالدىمغا كېلەتتى، لېكىن نېمە دەپىشىنى بىلمەيتتى، ئېغىزىنى گەپكە ئۆمەللەتتى - يۇ، توختاپ قالاتتى. قورۇنىڭ تاملىرىدىن ئۇچۇپ چىققان ۋاڭ - چوڭنى ئاڭلاپ، سىرتتا تۇرۇپ گەپ تىڭشاۋاتقان كىشىلەر قورۇغا بىر - بىرلەپ كىرمەكتە ئىدى.

— مېنىڭ مېلىمنى ئەكىتىدىغانغا سېنىڭ نېمە ھەققىڭ بار، بىراۋنىڭ مېلىغا زورلۇق قىلىشقا شۇنچە سۆلىتىڭ بىلەن يۈزۈڭ قانداق چىدىدى، ھەي ناھەلىي، — ئادەمنىڭ غەزىپى كەلسە كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىكەن، ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان بەلگىلەر، مەيدىسىدىكى مېداللار، بېلىدىكى قاپلىق تاپانچىلىرى كۆرۈنمىدى.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، ھارىمى، — دەپى ئۇ بىگىز بارمىقى بىلەن مېنى جونۇپ تۇرۇپ، — ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن جۇمۇ، مېنى بوش چاغلىما...
— سېنىڭ ئۆمرۈڭ كىشىلەرگە مۇشۇنداق زورلۇق قىلىش بىلەن ئۆتۈپتىكەن - دە.

— ئەستاغپۇرۇللا ... ئېغىرلىق قىلغاننى بىل، ھېلى پۇشايمان قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قالسىەن!
ئۇنىڭ چاشقاننىڭكىدەك كىچىك كۆزلىرى يېنىپ، كۆتمەك بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلدى، بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپچەكلەپ، يەر تېپىپ، ئۇياق - بۇياققا تاشلىنىپ غالۋاردى، بويۇن تومۇرلىرى بىر ئىلىك كۆپتى. مەن، ئۆزۈمنىڭ مېلىنى نېمىشقا سەندىن سوراپ ئالاتتىم، دەپىم - دە، ئۇنىڭ پوپوزىلىرىغا قارىماي قوتان تەرەپكە ماڭدىم.

— توختا، — دەپى ئۇ پېشايۋاندىن چۈشمەي، — بىلىپ قوي، قولغا چۈشكەن مالنى مۇنداق ئاسانلا بېرىۋېتىدىغان جاۋ جۇنگۇەن تېخى تۆرەلمىگەن. قېنى، قوتاندىن ئۆكۈزنى ئاچقىپ باققىنا، مەن بىر كۆرەي!
مەنمۇ بوش كەلمىدىم:

— ئۆزى ئەجىر قىلىپ، بېقىپ ئۆستۈرۈپ نەيىبار قىلغان
مالنى بۇلاڭچىغا بېرىۋېتىدىغان جامالمۇ تېخى تۈرەلمىگەن،
سەنمۇ بىلىپ قوي، موللام ماڭا مۇنداق ئۆگەتمىگەن
— پاه، قالتىس گەپلەرنى قىپسەنا، جۈرئەتلىك يېڭىنى
بوپسەن جۇمۇ سەن، — دېدى ھاياجانلانغان گايىت پانىمىشخا
ئۇرۇپ.

ئەمەلدارنىڭ مۇتتەھەملىكىدىن ئاچچىق ئۈچىمىگە يىغىلىپ
قالغان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايماي چىقاردىم. ئەمەلدار زەھەر
يۇتقان يىلاندىك تولغىنىپ، ئاغزىغا كەلگەن گەپلەرنى چىقىرالمى
چىچاشسىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنى بىر قۇر ئوڭشاپ
دېدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ھۇ ھايۋان! ... ھەممىڭ ھايۋان! ...
يوقىلىش كۆزۈمدىن رودۇپايلا! ...
جامالىدىنغا بولدى قىل، گەپ قىلما، دەپ شەرەت قىلىۋاتقان
كىشىلەر جاۋ جۈنگۈەن قولىنى تاپانچىسىغا ئايرىشىغا كەينىگە
داجىدى.

— خەلقنىڭ شىللىسىگە مىنىۋالغان، قېنىنى شورايىدىغان
سەندەك ئۆلەرمەنلەرنى رودۇپاي دېسە بولىدۇ، كىشىنىڭ مېلىغا
بىسوراق چاڭگال سالغان ئادەمنى ھايۋان، ياۋۇز بۆرە دېيىش
كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ ئوغرى، بۇلاڭچى!

— يارايەن، ئوغۇل! مۇشۇنداق تىغدىن ئىتتىك گەپلەرنى
قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ نېمە ئارمان! — دېدى كېۋىر تاماكىسىنى
قاتتىق شوراپ، — قورقۇش دېگەن خىيالىڭىمۇ كەلمەپتۇ - دە.
— ئادەمنىڭ غەزىپى ئۆرلىسە، قورقۇش، ئېھتىيات قىلىش،
ئەندىشە دېگەنلەر ئۆزىنى كۆرسىتەلمەيدىكەن.

— ئاغزىڭنى باس، ھارسمى، كىم بۇلاڭچى - ھە! ... سەن
كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىسەن، ھازىر كۆرگۈلۈكۈڭنى
كۆرسىتىمەن، — دېدى ئۇ تېپىرلاپ ۋە يېنىدىن تاپانچىسىنى
سۇغۇرۇۋالدى. ئەختەمباينىڭ ئوڭى ئوچتى - دە، جاۋ

جۇنگۈەننىڭ ئالدىغا باردى.

— ئۇنداق قىلماڭ، جاۋ جۇنگۈەن، ئۇنى كەتكۈزۈۋېتەي، خۇدا ھەققى، ئۇنداق قىلماڭ، ئۇ تۇل خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى، ياشلىق قىلىپ ...

ئۇ ئەختەمباينىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلماي تاپانچىسىدىن ئوق چىقاردى، بىراق ئاسمانغا قارىتىپ ئاتتى. يىغلىغان ئادەملەر تاپانچىنىڭ ئۇنى ئاڭلاپ ھويلىدىن دۇررىدە چىقىپ كېتىشتى. بىراق، مەن ئورنۇمدىن قوزغالمىدىم. ئاتساڭ ئاتارسەن، مۇنداق خارلىنىپ ياشىغاندىن كۆرە، ئۆلگەنمۇ ياخشىغۇ، دەپ ئويلىدىم.

ئۇلار جامالىدىننىڭ گېپىگە تازا بېرىلىپ، قىزىشىپ ئولتۇرغاندا، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.
— تازا كېچىكتىڭغۇ؟ — دېدى بىرى.

— باي كۆلەڭگە بولۇۋېلىپ قوزغىلامىدىم، چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئۇزاقتىن كېيىن ماڭدىم، — دېدى نادەم ئىشىك تۈۋىگە جايلىشىپ. نادەم ئولتۇرغانلارغا ئاستا قارىدى، ھەممىسىنىڭ چىرايىدا جىددىلىك، قىزىقىش يېنىپ كەتكەندى.

جامالىدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇنداق قىلىپ، ئۇ پېشايۋاندىن چۈشۈپ مەن تەرەپكە ماڭدى. «مېنى ئىككى كاچات ئۇردى — دە، بوپتۇ، ئۇرسا ئۇرسۇن، بىر باش بىلەنلا ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويۇپ، راسا سالاي، دەردىمنى چىقىراي، ئاندىن قېچىپلا كەتسەم بولىدۇغۇ، ئۇ مەندىن ئۆكۈزنى ئالغانغا خۇش، مەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغانغا خۇش بولمامدىم» دەپ ئويلاپ تۇرسام، نەدىندۇر ئاپام كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ياش يۇقى ئىدى.

— ۋاي جېنىم بالام، ساق ئىكەنسەنغۇ، يۈر، كېتەيلى، بولدى ئۆكۈزۈڭدىن كەچ. ماڭ، بالام، «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپتىكەن، ھېلىمۇ ساق قاپسەن، بىر ئۆكۈزنى دەپ

ئۆزۈڭنى سېلىپ بېرەمسەن، — ئايام قاقشاپ تۆكۈلۈپ تۇراتتى، —
ئۇلار بىلەن تەڭ بولغىلى بولامدۇ، ئەرز بېشىڭ ئايام بولسا،
ئۇنداق ئۆكۈزدىن نەچچىنى تاپسەن، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى.
ئاخىر ئايامنىڭ كۆڭلىنى ئايام قورۇدىن چىقىتىم ۋە باغلاپ
قويغان ئاتنى يېشىپ ئايام بىلەن كەتتىم. ئادەم ئانىنىڭ زارىغا
چىدمايدىكەن.

— شۇنداق قىلىپ، سەككىز — توققۇز ئاي باققان، ھەقىقىمگە
بېرىلگەن تامدەك ئۆكۈزۈمدىن ئايرىلىپ قالدىم. بولغان ئىش
مۇشۇ. دۇنيادىن قۇل بولۇپ ئۆتىدىغان ئوخشايىمىز، — جامالدىن
سۆزىنى توختاتتى — دە، ئۇلۇغ — كىچىك تىنىپ ھەم
غەزەپلەنگەن، ھەم مەيۈسلەنگەن كۆزلىرىنى سەپداشلىرىدىن
قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— شۇ — دە! — دېدى كېۋىر موخوركىسىنى قاتتىق
شوراپ، — مەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئىچىمەن ئەمەسمۇ؟ باش — ئۇچى
يوق چىگىچ خىياللار مېنى ئىچۈرىدۇ. زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ
يولى نەدە زادى؟ كۆردۈققۇ، مەھەللىمىزنىڭ ئەتىۋارلىق قىزى
نومۇسىنى دەپ سۇدا ئۆلدى، ئۇنىڭ يىگىتى ئوقتا ئۆلدى. يەنە
قايسىمىز نېمە ئىشتا، قانداق قاپقانلاردا ئۆلۈمىز، بۇنى كىم
بىلىدۇ؟ ئۆلگەنلەر ئۈچۈن يىغلىدۇق، قاقشىدۇق، لېكىن
ئىنتىقام ئالدىغان ئەر چىقىمىدى. بۇ قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدىغان
چىراغ يوق ئوخشايدۇ، دەردىمىزنى ئىچىش، چېكىش، ئىچىۋېلىپ
ناخشا ئېيتىش، مۆرىتى كەلسە جامالدىنغا ئوخشاش
ئەمەلدارلارنى تىللىۋېلىش بىلەن چىقىرىدىغان ئوخشايىمىز!

ئۇنىڭ كۆكەرگەن كالىپۇكلىرى تىترەيتتى، ئۆسكىلەڭ ساقال —
بۇرۇتى تىك — تىك بولۇپ كەتكەندى. ئۇ كۆك تاماكىسىنى يەنە
ئورىدى ۋە ئەلەم بىلەن شورىدى. ئۇنىڭ ئېغىز — بۇرندىن
كۆپكۆك ئاچچىق ئىس بۇرۇقتۇم بولۇپ ئېتىلىپ چىقتى.

— بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس كېۋىركا، — دېدى ئەنۋەر
ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ، — ھەممىمىزنىڭ بېشىدا دەرد — ئەلەم

بار، دەرد - ئەلەمگە چىدىماي ھەممىمىز تەركىدۇنيا بولۇپ كەتسەك بولامدۇ؟ سەن مىڭ تەركىدۇنيا بولۇپ، ئىچىۋېلىپ خىيالىنىڭ پەيزىنى سۈرگەن بىلەن يەنە بەربىر ئەركىن ئادەم ئەمەس سەن - دە، يەنە باينىڭ ئالدىغا بارىسەن، يەنە شۇنىڭغا ئىشلەيسەن، شۇنىڭ دېگىنىنى قىلىسەن، سەن خالىساڭمۇ، خالىمىساڭمۇ ئۇ ساڭا دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ. بوزخانا سېنى سېھىرگەر قىزدەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭغا پۇل كېرەك، تېرىكچىلىك كېرەك، شۇ چاغدا يەنە شۇلارنىڭ قاپقىغا، چىشىنىڭ ئېقىغا قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

تالادا شىۋىرغان ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇ قار ئۇچقۇنلىرىنى قەغەز چاپلانغان دېرىزىگە ئۇراتتى، ئۆيىچىمۇ ئاستىلاپ سوۋۇۋاتاتتى. كېۋىز جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، ئېڭىكىنى ئالدىنىغا قويۇپ يانپاشلاپ ياتاتتى. گايىت تامغا يۆلىنىپ ئەنئەنە ئەپەندىگە قاراپ ئولتۇراتتى. جامالىدىن بولسا نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ كۆزىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي، تىپتىنچ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇرۇپ قالغانىدى.

تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان نادەممۇ خىيالغا كەتكەن: جاھان نېمىشقا تۈزلەلمەيدۇ، ھەممە ئادەم كېۋىز كامدەك بولۇپ كەتسە، جاھاننى كىم تۈزەيدۇ؟ ئاكاممۇ ھېلىقى «قانلىق ياشلار» دېگەن ئويۇننى بىكارغا قويىمىغاندۇ؟ ئەمەلدارلارنىڭ، بايلارنىڭ قىلمىشلىرىنى چۇۋۇپتىكەنغۇ، ئۇمۇ جاھاننى تۈزەيمەن دەپ ئويلىغانمىدىكىنە؟ ئاكامنى تۇتۇپ شەڭگەن يامۇلغا سولغاندا، كىشىلەر «نېمىشقا ئۇنى تۇتسىلەر، نادىر راستىنى يازدىغۇ» دەپ ئۇ يەرگە بارالمىدى؟ بوزەك بولغانلارغا ئىچ ئاغرىتىپ، بوزەك قىلغانلارغا غەزەپلىنىپلا يۈرەمدۇق؟ زادى بۇنىڭ نېمە چارىسى بار؟

ئۇنىڭ تېخى نازا چوڭقۇر يېشىلمىگەن سوئاللىرى كۆپ ئىدى. شۇڭا، ئۇ: «ئەنئەنە كام بىر نېمە دە، ئۇنىڭغا ئەگەشسەك، بىر گەپ بولار» دەپ ئويلىدى - دە، ئەنئەنە ئەپەندىگە ئۈمىدلىك كۆزى بىلەن ئىكلىدى.

كېۋىرنىڭ كىچىك ئۆيىدە بىر پارچە تىتمىلىپ كەتكەن كىگىز، بىر يوتقىنى، بىر قۇم قازان، بىر قۇم چوگۇن بولۇپ، مورا ئوچاقتا كۈل باسقان بىر ھۆل كۆتەك تۇراتتى. مورا ئېشىدا قارا چىراغ نىمجان ئاسلاننىڭ كۆزدەك پىلىلداپ يانانتى. ئەنۋەر سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— كۈنلەر مانا مۇشۇنداق ئېغىر ئۆتمەكتە، قاراڭلار كېۋىركامنىڭ ئۆيىنى، مۇشۇمۇ ئۆي بولدىمۇ، تۇرمۇش بولدىمۇ؟ كەمبەغەللەر تىنىم تاپماي ئەمگەك قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ راھىتىنى كىم كۆرۈۋاتىدۇ؟ بىز نېمىشقا كەمبەغەللىكتىن باش كۆتۈرەلمەيمىز؟ نېمىلا بولسا، تەقدىر - تەقدىر دەيدۇ، تەقدىرگە تەن بەر دەيدۇ، بۇ قانداق تەقدىر؟ ئەمگەك قىلغان ئادەم ئۇنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتىنى كۆرمىسە، ئەمگەك قىلمىغانلار تەييارغا ھەييارلىق قىلسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە بۇلاڭ - تالاڭ قىلسا، بۇ قانداق تەقدىر؟ بىر ئادەم ناھەقتىن - ناھەق بوزەك قىلىنسا، ئۇرۇلسا، ئۆلتۈرۈلسە، يەنە بىرى زورلۇق قىلسا، بىراۋنىڭ ئەجرىگە چاڭگال سالسا، خۇددى ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارلارغا ئوخشاش جامالىدىننىڭ ئۆكۈزىنى ئوچۇق - ئاشكارا تارتىۋالسا، ھەتتا قاتىللىق قىلسا، بۇ ھۆكۈمەت قاتىلىنى قوللىسا، مۇكاپاتلىسا بۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ؟ بۇنىڭ زادى سورىقى يوقمۇ؟

ئەنۋەر بىر مېنۇتتەك جىم تۇرۇپ قالدى. ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ، سۆزلىرىنىڭ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ تۇرۇشاتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— ياق، سورىقى بار، سورىقى بولىدۇ، خەلق قوزغىلىپ زۇلۇمغا قارشى تۇرىدۇ. ھەددى - ھېسابسىز نۇرغۇن ئالۋان - ياساق، چېكىدىن ئاشقان زورلۇق، زۇلۇم خەلقنى قوزغىلىشقا مەجبۇر قىلىدۇ. جامالىدىن نېمىشقا ھەربىي ئەمەلدارنىڭ ھەيۋىسىدىن، ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن قورقىمىدى؟ زۇلۇم، زورلۇق، كەمسىتىش ئۇنى جاندىن تويدۇردى، قارشىلىق قىلىشقا مەجبۇر

قىلدى. قارشىلىق كۆپىيىۋەرسە نېمە بولىدۇ؟ بىرلەشكەن قۇدرەتلىك كۈچ بولىدۇ. مانا بۇ سورىقى بولغانلىقى. چۈنكى، بۇنداق كۈچنىڭ ئالدىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پۈت تىرەپ تۇرالمىدۇ!

چوڭقۇر خىيال بىلەن ئولتۇرغانلار ھەم ھاياجان بىلەن قىزىقىپ، ھەم قورقۇپ - چۆچۈپ ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى. كېيىنكى قولىدىكى تاماكىسى قۇرۇق كۆيۈپ، كۈلى يانپىشىغا چۈشتى. گايىتنىڭ كۆزى ئۆزى تۇيىمىغان ھالدا يوغان ئېچىلغان، جامالىدىننىڭ ئاغزى يۇمۇلماي قالغان نادەمنىڭ خۇشاللىق ۋە ھاياجاندىن كۆز چاناقلىرىدا مونچاقتەك ياش يالىتىرىغان، چىراغ قاپقارا ئىس چىقىرىپ تۈتەپ يانماقتا، ئىس ۋە تەر پۇرىقى بىلەن تولغان ئۆي ھاۋاسى ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغان لاۋادەك قىسىلماقتا ۋە چىڭقىلماقتا ئىدى. ئۆيىچىدە ئاجايىپ جۇشقۇن كەيپىيات، ئۈمىد ۋە ئەندىشە ئارىلاشقان ھاياجان تەنتەنە قىلماقتا ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قوينىدىن ئەختەمباينىڭ خوتۇنىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ تىتىلىپ كەتكەن كىگىز ئۈستىگە تاشلىدى. — كۆردۈڭلارمۇ، مانا بۇ ئەختەمباينىڭ مېنى سىلەرگە قارشى قويۇش ئۈچۈن بەرگەن پارىسى. ئۇ مېنى ئۆيىگە كۆچۈرۈپ ئاپىرىۋالماقچى، بالا قىلماقچى. كەمبەغەللىرىنىڭ ئوقۇشىغا، ھەتتا نادەمنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشىغا ياردەم قىلماقچى بولدى. نېمىشقا شۇنداق قىلىدۇ؟ ئۇ ھىيلىگەر! قىلىدىن سوقۇۋاتقان بوراننىڭ شەپسىنى سېزىپ، ئۆزىنى ئىنسانلىق، مەرىپەتچى قىلىپ كۆرسەتمەكچى. ئۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن، ئادەملەرنى ئۆزىگە تېخىمۇ قاتتىق باغلاپ، بايلىقىنى كۆپەيتىمەكچى، يەنە بىر جەھەتتىن، بىزنىڭ بىرلىشىۋاتقىنىمىزنى سېزىپ، بىزنى پارچىلىماقچى، بىر - بىرىمىزگە قارشى قويماقچى، بىرىمىزنىڭ قولى بىلەن يەنە بىرىمىزنى بوغماقچى! كەمبەغەلگە شۇنچە غەمخورلۇق قىلغۇسى كەلگەن بولسا، نېمىشقا جامالىدىننىڭ ئۆكۈزىنى بېرىشكە

قىستايدۇ ۋە ۋەدە قىلغان مېلىنى بەرمەيدۇ؟ نېمىشقا گايىت،
نادەملەرنى ئازراق ھەق بىلەن كېچە - كۈندۈز ئىشلىتىدۇ؟
توغرا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھازىر ئۇلارنى ئىشەنچ
مەنستەيدىغان، كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى، شۇڭا ئۇلارنىمۇ
ئانچە - مۇنچە قارشىلىق قوزغىلىدىغان بولۇپ قالدى، بۇ
تەرەپلەرنى كۆرۈشمىز كېرەك. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت
چىرىكلەشكەندە، ھىمايىچىلىرىنىمۇ چەتكە قاقىدۇ.

ئولتۇرغانلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئەنئەرنىڭ سۆزىنى
بېرىلىپ ئاڭلىماقتا. ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ، نەلەرگە
بارغانلىقىنى ھېچكىم ئويلىغىنى يوق. ئۇلار ئەنئەرنى ئەپەندىنىڭ
يەنە كۆپرەك سۆزلىشىگە تەقەززا بولۇپ ئولتۇرماقتا ئىدى.
ئەنئەرنى ئەپەندى سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەختەمبايدەك بايلارنىڭ ئۆيۈر - ئۆيۈر يىلقىلىرى، قورۇ -
قورۇ قويلىرى، ئېسىل كىيىم - كېچەك، ئالتۇن - جابدۇقلىرى
نەدىن كەلگەن؟ ئۆزلىرى ئىشلەپ تاپقانمۇ؟ ئۇلارنىڭ بېلىنى
ئېگىپ قويماي، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ يۈرگەنلىكىنى سىلەر
بىلىسىلەرغۇ، ھەممىسى كەمبەغەللەرنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە
كەلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئەختەمباينىڭ دادىسى
رۇستەمباي ئەسلىي كەمبەغەل ئىكەن، ئەمما ناھايىتى ھىلىگەر
ئىكەن. تۆت ئېغىز سۆزنى جايلاپ قىلالىغانلىقى ئۈچۈن،
يۈزبېشى بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى قورقۇتۇپ، بۇنىڭغا
سىلىق - يۇمشاقلىق قىلىپ مال - دۇنيا يىغىپتۇ. ھىيلە
ئىشلىتىپ، ئالدامچىلىق قىلىپ، ئىشلەمچىلەرگە ئاز ھەق
بېرىپ، ئاخىر «باي» ئاتىلىپ كېتىپتۇ. باي بولغاندىن كېيىن
ھىيلە - مېكرىنى چۆرۈۋېتىپ، قاتتىق قوللۇققا، زالىملىققا
ئۆتۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئۇنىڭ دۇنياسى ئەختەمبايغا قايتۇ.
ئەختەمباي ئائىلە ئىگىلىكىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھىيلە -
مېكر، ئالدامچىلىق قىلىش، تورپاقنى چىمىدىپ ئۆلتۈرۈش
يولىغا ماڭدى. ئىشلەمچىلەرنى ياغلىما گەپلەر بىلەن كۆپ

ئىشلىتىپ، ئاز ھەق بېرىپ ئىشلەتتى. مىسالى، گايىتىكامنى ئالايلى، گەپ يوق ئىككى كۈنلۈكچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ. بازاردىكى كۈنلۈكچىلەر كۈنىگە ئۈچ تەڭگە ئالىدۇ ...

— گايىت كۈنلۈكچىنىڭ بەشىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەڭە ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر كۈلۈپ قويۇپ.

— بۇغداي ئورۇسا، — دېدى ئەنۋەر، — كۈنىگە بەش خودىن، چالغا چاپسا ئالتە پۈتتىن چاپىدۇ، بېدە باغلىسا كۈنىگە مىڭ باغدىن ئوشۇق باغلاپ بولىدۇ. تاغار كۆتۈرسىچۇ؟ ئون پۈتلىق تاغارنى دەم ئالماستىن ھۆكۈمەت سېڭىنىڭ يۇقىرىسىغا كۆتۈرۈپ ئاچقىدۇ. بوپتۇ، ئىككى كۈنلۈكچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەيلى، بۇ ئالتە تەڭگە بولىدۇ، بىر ئايدا بىر يۈز سەكسەن تەڭگە بولىدۇ. لېكىن، باي ئايلىقىغا يىگىرمە تەڭگە بەرمەيدۇ. ھە، مەيلى، يىگىرمە تەڭگە بېرىدۇمۇ دەيلى، باينىڭ يانچۇقىغا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ؟ بىر يۈز ئاتمىش تەڭگە چۈشىدۇ. بىر يىلدا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ، بەش يىل، ئون يىلدىچۇ؟

— پاھ، مۇنۇ ھېسابنى قارا، بىز ھېچنېمىنى چۈشەنمەيدىكەنمىز، — جامالىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئەكەلگىنە، كېۋىركا، بىر شوربۇلاي ...

— سېغىن سېسىر ئىكەنمىز - دە! — دېدى گايىت پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، — گۇلارنى ھۆركىرەتكەنلەر بىزدەك يالاڭ تۆشلەر ئىكەنمىزغۇ ... بىز ئازراق ھەققە ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ تۆگە ساندىقلىرىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى بىز تېپىپ بېرىپتىكەنمىز - دە ...

ئۆيدىكىلەر قاتتىق ھاياجانلانغان، غەزەپلەنگەندى. گويىا يىراقتا كۆرۈنگەن يورۇقلۇق بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قولغا بىر كىيىملىك رەختنى ئېلىپ پۇلاڭلىتىپ سۆزلىدى:

— ئەختەمباي نېمىشقا مېنى ئۆزىگە تارتتى؟

— ئەلۋەتتە چۈشىنىشلىك ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر بېشىنى

لەڭشىتىپ، — بىزنىڭ بېشىمىزنى تۇتۇپ بېرىشىڭىزنى تىلەيدۇ. سىز تۇتۇپ بېرىسىز، ئۇ ساغىدۇ، شۇ، خاتا خەب قىلىپ قويدۇمۇيا؟

— توغرا، — دەيدى ئەنۋەر، — مۇشۇنداق قىلماقچى! گايىت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاپپاق لۇڭگىنى قولغا ئېلىپ: — بىزنىڭ قوللىرىمىز قاپقارا بولغىنى بىلەن مانا مۇنداق پاكىز رەختلەرنى تاپالايدۇ. باينىڭ سوۋغىسىنى پۈتۈمغا پايتىما قىلىپ سېستىمىۋېتەي! — دەيدى. كۆپچىلىك قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

— ئەكەلگىنە ماۋۇ سوپۇننى، باش — كۆزۈمنى راسا بىر يۇياي، — دەيدى كېۋىر مۇ قول سوزۇپ.

— مە، جامالىدىن، مونۇ رەختنى ئال، — دەيدى گايىت جامالىدىنغا رەختنى تاشلاپ، — تويۇڭغا كېرەك بولىدۇ، قېيىنئاتاڭغا تېزۋاسقىغا ياراپ قالار ھېچ بولمىسا!

— مە، ئاكا ئىچ، ئەمما پەيتىنى تېپىپ ئىچ، — ئەنۋەر پۇلنى كېۋىرگە چۆرۈدى.

— ئەمدى چۈشىنىشلىك بولۇۋاتىدۇ، ئەپەندىم، — دەيدى كېۋىر شۇنىڭدىن كېيىن، — ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرمىغۇچە، ئۇنىڭ زۈلمىدىن، زالىملىقىدىن، بۇلاڭچىلىقىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدۇ دەڭ، — ئۇ قىزىپ كەتكەن ئاللىقانلىرىنى بىر — بىرىگە سۈركىدى.

— نەق شۇنداق، بوينىمىزغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزمىگۈچە ھەرگىز ئەركىن نەپەس ئالالمايمىز. قايسى كۈنى ئېيتىلغان چۆچەك ئېسىڭلاردا باردۇ؟ تاغدا بۇرنىڭ دەستىدىن قويمۇ، ئېشەكمۇ، ئۆچكىمۇ، توخۇمۇ ئەركىن — ئازادە يۈرەلمەيدىكەن. ئاخىر ئۇلار بىرلىشىپ بۇرگە ھۇجۇم قىلىش نىيىتىگە كەپتۇ. بىرى تېپىپ، بىرى ئۈسۈپ، بىرى چوقۇپ بۇرنى قوپالماس قىلىپ قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇلار ئەركىن يۈرەلەيدىغان بوپتۇ. خەلقنىڭ مۇشۇنداق چۆچەكلەرنى چىقىرىشتىكى مەقسەت —

مۇددىئاسى نېمە؟ ئويلاپ باقتىڭلارمۇ، تازا چوڭقۇر ئويلاپ
بېقىڭلارچۇ قېنى؟

ئۇلار ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزىنى بېرىلىپ تىڭشىدى.
ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا چىگچىلىنىپ تۇرغان تۈگۈچلەر
يېشىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئەنۋەرگە نىسبەتەن چىن كۆڭلىدىن
رازىمەنلىك ۋە ھۆرمەت تۇيغۇسى ئۇرغۇماقتا ئىدى.

— ھە، بۇ سىرتماقمۇ ئۈزۈلەر، بۇنداقمۇ كېتىۋەرمەس، —
دېدى گايىت خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ئەنۋەر قاتتىقراق ئاۋاز بىلەن دېدى:

— چوقۇم ئۈزۈلىدۇ؟

نادەم ئۈمىدلىك كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ جىددىي تۈس ئالغان
چىرايىغا تىكىلدى.

ئالتىنچى باب

1

ئۇ كۈندىكىگە ئوخشاش ئىش كىيىملىرىنى كىيىپ سەھەردە ئىشقا ماڭدى. يەر - جاھان يورۇپ كەتكەن بىلەن قۇياش تېخى چىقمىغان. تۈنۈگۈن قاراڭغۇ چۈشكۈچە كوچىلاردىن كۆتۈرۈلگەن چالڭ - توزانلار كېچىچە بېسىقىپ، ھاۋا سۈزۈلۈپ كەتكەن. شەھەر ۋالڭ - چوڭلىرى تېخى باشلانمىغان بولۇپ، شەھەر ئىچى تىنچ ئىدى.

ئۇ يارىشىملىق بۇرۇت قويغان ۋە ھەر قېتىم ساقلىنى ئالغاندا بۇرۇتنى قىرقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىش كىيىملىرى باشقا ئىشچىلارغا ئوخشاش مايلىشىپ - كىرلىشىپ كەتمەيتتى. پاكىز ئىشلەيتتى ۋە ئىش كىيىملىرىنى پات - پات يۇيۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن ئېگىز كۇمىلاچ تامنى بويلاپ ئېغىر قەدەم بىلەن زاۋۇت دەرۋازىسىغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. بىراق، ئۇنى يولنىڭ چېتىدە يۈز بېرىۋاتقان مۇنۇ بىر ئىش توختىتىپ قويدى.

— نېمە بولدى، ئۇكا؟

— قارىمامسىز، باغدىن ئالما ئەكىلىۋاتسام، مۇنۇ ساقچى، توختا، بۇياققا كەل، دېدى. ئالدىغا كەلسەم، ئالماننىڭ سەرخىللىرىدىن يەتتە - سەككىزنى ئېلىۋېلىپ پۇلنى بەرمەي زورلۇق قىلىۋاتىدۇ، — دېدى چىرايدا قان قالمىغان ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بالا، — ئۇنىڭ يېنىدا ئىككى سېۋەت ئالما بولۇپ، بالا ئەپكەشنى تۇتقىنىچە ساقچىغا غەزەپلىك

كۆزلىرىنى تىكىپ تۇراتتى.

ساقچى بالىنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماي، ھە دەپ يوغان
بىر ئالمنى كارىسىلدىتىپ يەۋاتاتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ئاكا، مۇشۇنداق زورلۇق قىلسا بولامدۇ؟ —
بالىنىڭ يانغان كۆزلىرىدە يېلىنىش - يالۋۇرۇش، ئۆزىگە ياردەم
تېلەش، شۇنداقلا يىغلىۋېتىدىغاندەك روھىي ھالەت ئەكس
ئەتمەكتە ئىدى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى ساقچىغا بىرنېمە دەي دېگۈچە،
ساقچى ئۇنىڭغا قوللىرىنى شىلتىپ گۈلەيدى:

— سەن يولۇڭغا مېڭىۋەر، ئارىلاشما! ... — ئۇ ھېچ ئىش
بولمىغاندەك ئىككىنچى ئالمنى مەيدىسىگە سۈركەپ قويۇپ
ئېغىز سالىدى.

— ئەرزىڭدەكمۇ پۇل ئەمەسكەن، ساقچى ئەپەندى، — دېدى
ئۇ پەس ھەم سىلىق ئۇن بىلەن، — بېرىۋەتسىڭىز بوپتىكەن ...
— يوقال كۆزۈمدىن! ساڭا سالچىلىقنى كىم قويدى - ھە! —
ساقچى ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەپلەپ كەلدى.

ئۇ ئۇنىڭ قوپال ھەم ئاھانەتلىك سۆزلىرىگە ئېتىبارمۇ
قىلماي، باققال بالغا قارىدى:

— بولدى، ئوكا، يولۇڭغا ماڭ، بەش - ئالتە تال ئالمىغا
ئۆلمەيسەن، — دېۋىدى، باققال بالا ئۇنىڭغا:

— بىكاردىن - بىكار ئالمىلىرىمنىڭ باش - بۇرنىنى
ئۇنىڭغا يېڭۈزۈپ قويامدىم؟ — دېدى جىلە بولۇپ.

— بولدى، كەت، بىكار ھېلى ھارام تاياق يەيسەن، گېپىمنى
ئاڭلا، ئوكا، ماڭ دەيمەن، ماڭ ...

باققال بالا سېۋەتلىرىگە ئەپكەشنى ئۆتكۈزۈپ غودۇڭشىپ،
ئاچچىقىدا سېۋەتلىرىنى داۋالغۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى باشقا گەپ قىلماي، خاتىرجەم ئالما
يەۋاتقان ساقچىنىڭ ياڭقىمغا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت سالىدى.
ساقچى ئۇيۇقسىز بېرىلگەن كۈچلۈك زەربىدىن ئارقىسىغا

«تېرىڭغىدە» ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ مۇنداق بولار دەپ قىلچە ئويلىمىغان، ھازىرغىچە مۇنداق زورلۇقلىرى ئون - تىنسىز داۋاملىشىپ كەلگەندى. لېكىن، ئىشچى كىيىملىك ئادەم بىر مۇشت بىلەن توختاپ قالمىدى. كۆزلىرى يېرىم ئېچىلىپ ئوڭىدىسىغا ياتقان ساقچىنىڭ ئاچ بىقىنىغا ئىككى - ئۈچى تېپىۋەتتى - دە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يولىغا راۋان بولدى. ساقچى ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتتىمۇ ياكى تاياق قاتتىق تەگدىمۇ، ئىشقىلىپ، ھوشسىزلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

شەرق قان رەڭگىگە كىرگەندە، قۇياش تاغلار ئۈستىدىن كۆنۈرۈلۈپ چىقتى. قىزغۇچ، قېنىق ھال رەڭ قۇياش شولىسى دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۈچىلىرىدا ئوينىماقتا، ئۇنىڭ ئارا - ئارىلىرىدا قۇشقاچلار ۋىچىرلىشىپ، شەھەر ۋالى - چۇڭلىرىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە. ئىشچىلار گۈدۈكتىن بۇرۇن زاۋۇتقا يېتىپ كېلىپ ھەرقايسى سېخلارغا كىرىپ بولۇش كېرەك. ئۇلار ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ دەرۋازىدا تۇرغان ساقچىغا ئىشچىلىق كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ زاۋۇت ئىچىگە كىرمەكتە. ئالدىرىشىپ كەلگۈچىلەر بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. گۈدۈكتىن كېيىن قالغان ئىشچىلار ھەرگىز زاۋۇتقا كىرگۈزۈلمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك ئىش ھەققىمۇ بېرىلمەيدۇ، بۇ زاۋۇت بىنا بولغاندىن تارتىپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۈزۈم، خىلاپلىق قىلغۇچىلار كەچۈرۈلمەيدۇ.

ئۇ تۆمۈر دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ، دەرۋازىۋەنگە كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ كىرىپ كەتتى. ئۇ كىرىپ ئون - يىگىرمە قەدەم ماڭار - ماڭمايلا گۈدۈك چېلىنىپ قالدى. زاۋۇت ئىچىدە يۇڭ، تېرە، تېرە ئاشلىغان سېرىقسۇ ۋە تېرىدىن چىققان گۆش قالدۇقلىرى بىخسىپ تۇراتتى. بۇ سېسىقچىلىققا زاۋۇتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر كۆنۈپ كەتكەن بىلەن زاۋۇت ئالدىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەم ئېغىز - بۇرنىنى ئېتەتتى.

ھېلى كۈچىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىش ئۇنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ، بىراق ئۇنىڭ چىرايىدا نە قورقۇش، نە ئەندىشە - ئەنسىزلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى: «ئەمدى ئۇ زورلۇق قىلىشقا ئاسانلىقچە پېتىنالمىدۇ، ئەڭ بولمىغاندا، ھىمايە قىلىدىغانلارنىڭ چىقىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالدۇ.» دەپ ئويلىماقتا ئىدى ئۇ. ئۇ سېخ ئىشىكىگە يېتىپ بېرىشىغا كەينىدىن بىرى چاقىرىپ قالدى:

— زەينىدىن!

زەينىدىن ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلۇپ، زاۋۇتنىڭ پاكىنىك بوغالتىرى ھەسەنجاننى كۆردى - دە، توختىدى.

— سېنى خوجايىن ياردەمچى ماستىرلىق (تېخنىكىلىق) دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپتۇ، دەپ ئاڭلايمەنغۇ، — ئۇ كۈلۈمسىرەپ گەپ قىلىۋاتقاندەك قىلغان بىلەن چىرايىدا قانداقتۇر مەنسىتمەسلىك، تەنە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— شۇنداق ئوخشايدۇ، — زەينىدىن ئېرەنسزلىك بىلەن جاۋاب بەردى - دە، مېڭىشقا تەمشەلدى.

— باش تېخنىكتىن ياخشى ئۆگەن، — دېدى ھەسەنجان بوغالتىر يېتىپ كېلىپ، — ماستىرلىق ئاستا - ئاستا ساڭا قالىدىغان ئوخشايدۇ.

زەينىدىن ئۈنچىقماي سېخقا كىرىپ كەتتى.

ئەمما، ھېلىقى تاياق يەپ ھوشسىزلىنىپ قالغان ساقچى ئون بەش - يىگىرمە مىنۇت ئۆلۈكتەك يېتىپ ھوشىغا كېلىپ قالدى. ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ كىيىم - كېچەكلىرىنى قېقىشتۇرۇپ ئۇياق - بۇياققا قارىدى. ئالمىچىمۇ، ئۆزىنى تۇيۇقسىز ئۇرۇۋەتكەن ئادەممۇ كۆرۈنمەيتتى. «مېنى ئۇرۇشقا يېتىنغان قانچىلىك نېمىدى ئۇ، ئۇنى تاپماي قويمايمەن. كىيىم - كېچەكلىرىگە قارىغاندا ئىشچىدەك قىلىدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاچچىقىدا سەپرايى ئۆرلەپ، — مۇنۇ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولسا كېرەك.» ئۇنىڭ كۆكسىرىپ كەتكەن ئوك قاپىقى ۋە ئىچىنىڭ

قەيىرىدۇر بىر يەرلىرى زىڭىلداپ ئاغرىپ تۇراتتى. ئاغرىق ئوچ ئېلىش ئىستىكىنى قوزغاپ، ئۇنى ھەر كويغا سالماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا ئالايغان كۆزلىرى نېرىدا — ئىككى سېۋەننى تەپكەش بىلەن كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمگە چۈشتى «ئەنە ھېلىقى ئالمىچى، يىراققا كەتمەپتۇ، ئۇ ئۇنى بىلىدۇ، بىلىمىمە بولۇشامدۇ» ئۇ شۇنداق ئويلىدى — دە، ئاغرىقىنى ئۇنتۇپ، شۇ ياققا قاراپ يۈگۈردى. بېرىپ قارىسا، ئۇ ھېلىقى ئالمىچى بالا بولماي، چوڭ ياشلىق ئادەم ئىكەن. ئۇ ئۇ يەردىن يېنىپ زاۋۇتقا قاراپ يۈگۈرگەندەك تېز ماڭدى. زاۋۇت ئىچىگە كىرىپ چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن ئۇ ياق — بۇ ياققا قارىدى. ئۇ نەگە بېرىشنى، قايسى بۆلۈم — ئىشخانلارغا كىرىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. قاتتىق سوقۇۋاتقان يۈرىكى ئۇنىڭ نەگە بولسىمۇ، تېز رەك قەدەم تاشلىشىنى ئۈندەپ تۇراتتى. ئاخىر ئۇ ئۇزۇن كەتكەن ئىشخانا بىناسىغا كىردى — دە، زالىدىكى نۇرغۇن ئىشكىلەرنىڭ بىرىگە كىردى. بۇ بوغالتىر ھەسەنجاننىڭ ئىشخانىسى ئىدى. ھەسەنجان بوغالتىر ئۇنىڭغا سەپسىلىپ قاراپ:

— خوش، ساقچى ئەپەندى، نېمە ئىش بىلەن كىردىڭىز، بىرسىنى ئىزدەپ كىردىڭىزمۇ قانداق؟ — دەپ سورىدى.
— شۇنداق، بىر ئىشچىنى ئىزدەپ كىردىم، سىلەرنىڭ بىر ئىشچى مېنى ئۇرۇپ قاچتى، — ئۇ كۆكەرگەن يېرىنى كۆرسەتتى.

— قانچان؟

— ھېلىراقتا، تېخى يېرىم سائەتمۇ بولمىدى.

— نېمىشقا ئۇردى؟

— بىلمەيمەن.

— بۇ قانداق گەپ؟ سەۋەبسىزلا ئۇردىمى؟

— مۇنداق گەپ، بىر ئالمىچىدىن ئالما ئېلىپ، ئەمدى پۇلنى

بېرىۋېتەي دەپ تۇرسام، تۇيۇقسىزلا ئىشچى كىيىمىنى كىيگەن بىرى ئۇرۇۋەتتى، بولمىسا مەن ئۇنىڭدىن تاياق يەيدىغان ئادەم

ئەمەس ئىدىم، تۇيۇقسىزلا ...

— بىكاردىن - بىكار سىزنى نېمىشقا ئۇرغاندۇ؟ مەن ھەيران قېلىۋاتىمەن.

— نېمىشقا ئۇرغانلىقىنى ئۇنى تېپىپ كۆرسىتىپ قويماقچىمەن ھەم تاپماي قويمايمەن !

— ئۇنى تونۇمسىز؟

— كۆرسەم تونۇيمەن.

— يېزىنى نېمە قىل دەيسىز؟

— ئىشچىلارنىڭ ھەممىسىنى تېزلىك بىلەن ھويلىغا يىغىڭ،

ئۇنى كۆرسەملا جەزمەن تونۇيمەن، بولۇڭ ...

ھەسەنجان بوغالتىر ئاچچىق كۈلدى.

— مەن زاۋۇت خوجايىنى ئەمەس ھەم مۇنداق قىلغىلىمۇ بولمايدۇ، بىر مىنۇت ئىش توختىسا، زاۋۇتقا قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى بىلەمسىز؟ خوجايىنىمۇ ئىشنى توختىتالمايدۇ، ساقچى ئەپەندى.

— ئۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئىشىم يوق، ھۆكۈمەتنىڭ ساقچىسىغا مۇشت ئاتقان ئادەم سىلەرنىڭ زاۋۇتتا، ئۇنى تاپمىسام، تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان يەرگە ئاپارمىسام ھەرگىز بولمايدۇ، ئۇقتىڭىزمۇ؟

ساقچى ناھايىتى تېرىكچى جىلە بولۇپ كەتكەنىدى. بوغالتىرنىڭ ئۆزىگە يانداشمايۋاتقانلىقىدىن بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلايتتى، چالۋاقاپ ئۇياق - بۇياققا ماڭاتتى، دېرىزىدىن سىرتلارغا قارايتتى. ئاچچىقى شۇنچىلىك تۇتقاندىكى، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى ۋە ئارىلاپ تېپىك يېگەن بىقىنلىرىنى تۇتۇپ بېسىپ - بېسىپ قوياتتى، كۆكەرگەن قاپىقىنى سىلايتتى. بوغالتىرنىڭ غەم تارتماي ئولتۇرغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا ئەلەم قىلماقتا ئىدى.

— سىز ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن خوجايىنىغا ئېيتىپ باقاي، — دېدى بوغالتىر.

ئۇ، خوجايىننىڭ يېنىغا مەنمۇ كىرەي، دېمەكچىدى، بىراق ئاغزىنى ئۆمەللەپ گەپ قىلغۇچە، بوغالتىر چىقىپ كەتتى. ھەسەنجان خوجايىننىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئادەپ بىلەن ئىشىكىنى يېنىك چەكتى. خوجايىن رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى.

— ھە، نېمە ئىش؟

بوغالتىر ئۆرە تۇرغان پىتى بىر ساقچىنىڭ كەلگەنلىكىنى، ساقچىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان گەپلەرنى تولۇق بايان قىلدى ھەم ساقچىنىڭ ئەلپازىنىڭ يامانلىقىنى، ئۆزلىرىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ تۇرۇۋېلىۋاتقانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— بىكاردىن - بىكارغا ئۇرۇپتۇما؟

— شۇنداق، ئۆزى شۇنداق دەيدۇ.

— بىكاردىن ئۇرمىغاندۇ، بىرەر سەۋەبى باردۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ساقچى تۇرسا، پۇقرالار ھازىر ساقچىدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ، ساراڭ ئادەممۇ ساقچىغا قول كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭدا چوقۇم بىر سەۋەب بار.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، خوجايىن.

— ئۇ ئالمىچىدىن ئالما ئالغان، تايىنلىق پۇلىنى بەرمەي زورلۇق قىلغاندۇر، شۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئىشچى كېلىپ قېلىپ، ئالمىچىغا ئىچى ئاغرىپ، ساقچىنى ئۇرۇپ قاچقان بولۇشىمۇ مۇمكىن.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، خوجايىن، لېكىن بۇ گەپلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا تىلىم بارمىدى، — دېدى ھەسەنجان بوغالتىر.

— مەنمۇ قورقتۇم دېگىنە... ھازىر ھۆكۈمەت ئادەملىرى بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. مۇنداق ئىشلار كۆپىيىپ كەتتى. ئازراق بولسىمۇ ھەق بېرىشى كېرەك - دە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ بىزنىڭ ئىشچىمۇ، گەمەسمۇ ئۇنىمۇ بىلمەيمىز. ئىشچى كىيىمى كىيىۋالسىلا بىزنىڭ زاۋۇتىنىڭ ئىشچىسى بولىۋەرمەيدۇ - دە، چىداملىق بولىدۇ، دەپ ئىشچى كىيىمى كىيىپ يۈرگەنلەرمۇ

كۆپ. ئۇنىڭ خىيالىدىكى ئادەمنى بىز نەدىن تېپىپ بېرەلەيمىز. چىقىپ ئېيت، سەنمۇ ياخشى دەپسەن، ئىشنى بىر مىنۇت ئەمەس، بىر سېكۇنتمۇ توختاتقىلى بولمايدۇ. بىزنىڭ زاۋۇتتىن گۇمان قىلسا، چۈشتە ئىشچىلار تاماققا ماڭىدۇ، شۇ چاغدا دەرۋازىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ تونۇۋالسۇن. تېخى ئىشنى توختىتىپ ھويلىغا يىغىپ بەرگۈدەكمىز، ئېلىشىپ قاپتۇمۇ ئۇ، بۇ گېپىنى دەرياغا بېرىپ ئېقىتىۋەتسۇن! — خوجايىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

ھەسەنجان بوغالتىر يېنىپ چىقىپ، ساقچىغا خوجايىننىڭ گېپىنى ئوچۇق ئېيتتى. ساقچى غودۇڭشىپ ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەپ قايتىپ چىقتى - دە، دەرۋازىنۇەننىڭ يېنىدا ھېلىقى ئىشچىنى تۇتماقچى بولۇپ تۇردى. ئۇ يېنىدىن تاماكا چىقىرىپ ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ چېكىپ ئولتۇردى.

چۈش بولاي دەپ قالغاندا، قارا كۆك سارجىدىن كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، بوينىغا تېگى كۈل رەڭ، كەرىشنىۋاي يوللۇق گالىستۇك ئاسقان خوجايىن قىزىل گىلەم سېلىنغان يۆلەنچۈكلۈك خادىكتا ئولتۇرۇپ زاۋۇت ئىچىدىن چىقىپ كەلدى. تۆمۈر دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلدى. خوجايىن خادىكنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلەنگەن پېتى دەرۋازا تۈۋىدە ئولتۇرغان ساقچىغا قارايمۇ قويماي تاراقلاپ چىقىپ كەتتى. ساقچى ئۇنىڭدىن ئەيمەنگەن بولسىمۇ، لېكىن كەينىدىن كۆزلىرىنى ئالايىتىپ قاراپ قالدى.

ھايال ئۆتمەي گۈدەك چېلىندى. ئىشچىلار ئالدىراش سېخ - سېخلاردىن چىقىپ كېلىشتى. ئىشچىلار قايتىدىغان چاغدىمۇ دەرۋازا ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمەيتتى. ھېرىپ - چارچىغان ئىشچىلار دەرۋازىدىن قىستىلىشىپ چىماقتا ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمىگىنى ساقچىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ چىقىۋاتقان ھەربىر ئىشچىغا سەپسىلىپ قارايتتى. لېكىن، ئۇنىڭغا تونۇش ھېلىقى چىراي

كۆرۈنمەيتتى. ساقچى ئۇنى ھازىرلا تۇنۇۋالدى، دېگەن ئۈمىد تە
 دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانلارنىڭ تۈگەپ قالغانلىقىنى تۇپىيى قالىدى.
 ئۇ ئۆگۈسۈلى ئۆچكەن ھالدا ئۇياق - بۇياققا قاراپلا قالىدى. ئۇنىڭ
 كۆزلىرىدىن بىردە غەزەپ، بىردە مەيۈسلۈك ئىپادىلىنىپ
 تۇراتتى، ئۇ ئۇنى قانداقمۇ كۆرمەي قالغاندۇ؟
 لېكىن، زەينىدىن ئىشتىن چۈشۈپلا زاۋۇتنىڭ كەينىدىكى باغ
 تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ئاللىقاچان ئۆيىگە كەتكەندى.

2

گۈدۈك چېلىنىش بىلەن سېخ - سېخلاردا يەنە ئىش
 باشلىنىپ كەتتى.

بۇ چوڭ سېختا ئىنتايىن يوغان قورساقلىق، چەمبەرلەنگەن
 ئون دانە تۇڭ بار. ھەربىر تۇڭغا ئەللىك - ئاتمىش تېرە ۋە يۈز
 چېلەككە يېقىن سۇ سىغىدۇ. سۇ تۇڭىنىڭ يېنىدا ھاك
 قاچىلانغان ئۆي بولۇپ، ئۇ ئۆيدىن ئۆتكەندىن كېيىن تېرە
 قىرىدىغان سېخ بار. بۇ سېختىكى ئىشچىلار ھەرقاچان ھاك
 سۈيىگە مىلىنىپ ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە ھېلىدىن - ھېلى ھاك
 پۇرقىراپ تۈزۈپ تۇرىدۇ ۋە دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ ئىشلىگۈچىلەرنى
 قاقىلدۇرۇۋېتىدۇ. ئىشچىلار ھاك تۈزۈپ تۇرغان ئۆيدىن ھەر
 كۈنى ھاك گېلىپ تۇڭغا تۆكىدۇ. ئۈستىگە يۇمشاپ كەتكەن
 تېرىلەرنى تاشلايدۇ، تېرە ھاك سۈيىدە بەلگىلىك ۋاقىت
 تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى ھاك سۈيىدىن سۈزۈۋالىدۇ. مۇشۇ
 ئىشلارنىڭ ھەممىسى قول بىلەن قىلىنىدۇ. ھەر كۈنى مۇشۇنداق
 تەكرارلىنىشلار، قول ئۈزگىلى بولمايدىغان ئىشلار ئىشچىلارنى
 ماغدۇرىدىن كەتكۈزىدۇ، يىلىكىنى قۇرۇتىدۇ. ئۇلارنىڭ
 ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى قېتىملىق گۈدۈك ئاۋازغا تەقەززا
 بولۇشنىڭ سەۋەبلىرىمۇ مۇشۇ. ئەمما، تۇرمۇش غېمى، كۈن
 ئۆتكۈزۈشنىڭ كويى ئۇلارنى كېچىكمەسلىككە ئۈندەپ تۇرىدۇ.

ئۆمرى مۇشۇ ئىشقا باغلىنىپ ئۆتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ باشقا ئىلاجىمۇ يوق.

بۇ سېختا ئىشلەيدىغان ھەربىر ئىشچى ھاكىمى سۇغا تۆكۈپ ئېرىتكەن ۋاقىتتا قوللىرى چىدىغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئېچىشىپ كېتىدۇ ۋە نەپەس يېتىشمەيۋاتقاندا كە دېمى سىقىلىدۇ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ئاچچىق ياش قۇيۇلىدۇ. تېرە سۈزۈش سېخىدىكى ئىشچىلارنىڭ قول - پۇتلىرى ھەمىشە ھاك سۈيىگە مىلىنىپ تۇرغانلىقتىن، يېرىلىپ سويۇلغان يەرلەردىن قىپقىزىل گۆشلىرى كۆرۈنۈپ قالىدۇ. ئارىلاپ - ئارىلاپ ئىشچىلارنىڭ: «كۈن كۆرمەك نېمانچە تەستۇر»، «ياشىغانغا مېڭ تويدۇققۇ...»، «كىچىك ۋاقىتىمىزدا ئۆلۈپ كەتكەن بولساق، بۇ ئېغىر ئازابىلارنىمۇ تارتماس ئىدۇق» دېگەن نالىلىرى ئاڭلىنىپ قالىدۇ. ئىشچىلار شۇنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەندىكى، ياشاش دېگەن - ئازابلىنىش دېگەن گەپ ئىكەن.

زەينىدىن تېرە قىرىش سېخىدا، ياشانغان ئىشچىلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ تېرە قىرىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دىققىتىنى زاۋۇتقا كەلگىنىگە بەش - ئالتە ئاي بولغان رېشىت ئىسىملىك ياش ئىشچى تارتقانىدى. ئۇ مەغرۇر، قىيىنچىلىققا بويسۇنماس ياش ئىدى. سېختىكىلەر ئۇنى «شوخ يىگىت» دەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ تېنى ساق، قاۋۇل ئىدى. ھازىرمۇ ئۇ شۇنچە جاپالىق ئىشنى ئويلاپمۇ قويماي «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىنى غىڭشىپ ئېيتىپ ئىشلەۋاتاتتى. ئىشتا ھەرقاچان باشقىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. زاۋۇتنىڭ ھەربىر سايما، ماتېرىياللىرىغا ئۆزىنىڭ مۈلكىدەك كۆيۈنەتتى. ئۇنىڭ زاۋۇت مۈلكىگە شۇنچىلىك كۆيۈنۈپ كېتىشلىرىگە باشقىلار ھەيران قالاتتى. ئۇ بۇ زاۋۇتقا كەلمەستىن بۇرۇن باشقا بىر تېرە زاۋۇتىدا ئىشلەپ، ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئىگىلىۋالغانىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئىشنىڭ ئۈنۈمى ياخشى ئىدى. زاۋۇت باشلىقلىرى ئۇنى ماختاپ ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئۇنىڭ بىر قىزىق مەجەزى بار ئىدى. خاپا بولۇپ قالسا ياكى

كۆڭلىگە ياقمىغان بىرەر ئىش بولسا، ھەرقانداق ئادەمگە، ھەتتا قايىقى يامان بوغالتىرىغىمۇ قاتتىق گەپلەرنى قىلىشتىن يانمايتتى. تېخى خوجايىنىغىمۇ يامان گەپلەرنى قىلىشقا چۆرگەن قىلالايتتى. گەپ توشۇيدىغانلار ئۇنىڭ يامان گەپلىرىنى خوجايىنىغا يەتكۈزۈپ قويسا، خوجايىن: «بوپتۇ، ئۇ قارام نەرسە، قارا كۈچى بار، ئىشىنىڭ ئۈنۈمى ياخشى، قولىدىن ئىش كېلىدۇ، بىزگە خېلى كۆپ پايدا يەتكۈزۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئېشەكنىڭ گۆشى ھارام بولغان بىلەن كۈچى ھالال ئەمەسمۇ...» دەپ كۈلۈپلا قويايتتى. ئۇ راستلا جان كۆيدۈرۈپ كۆپ ئىشلەيتتى، ھالال ئىشلەيتتى. ئەمما، ياشانغان ئىشچىلار ئۇنىڭدىن دائىم ئەنسىرەيتتى: «مۇشۇ بالا بىر كۈنى ئۆزىگە بىر بالا تېپىۋالمىسا بولاتتىغۇ» دەيتتى، ئۇ ئەنسىرەشلەردىن ئۇنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى.

— ئۇكام، — دېدى بىر ياشانغان ئىشچى زەينىدىن گە قاراپ كۆيۈمچانلىق بىلەن، — سىز ئەمدى ياردەمچى ماستىر بوپسىز، نېمىشقا يەنە تېرە قىرىدىغان پىچاقنى كۆتۈرۈپ يۈرىسىز، سېخ ئىشخانىسىغا چىقىپ ئولتۇرۇڭ.

يەنە بىر ئىشچى مۇنداق دېدى:

— بۆلۈمگە چىقىپ ئولتۇرۇڭ، بىراق بىزنى ئۇنتۇپ قالماڭ.

زەينىدىن كۈلدى:

— ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمەن، قەيەردە بولساممۇ سىلەرنىڭ مەنپەئەتلىكلارنى دەيمەن، بۇ مېنىڭ چىن سۆزۈم.

سېختىكى ئىشچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك زەينىدىن گە تىكىلدى، ئۇلارنىڭ مۆلدۈرلىگەن كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

— ئىشچىلار بىر - بىرىگە كۆيۈنۈشى، بىر - بىرىنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلىشى كېرەك، شۇنىمۇ قىلالمىسا ئۆمۈرنىڭ نېمە مەنىسى قالىدۇ؟ راست دەيمەن، مەن قەيەردە بولاي خىيالىم

سەلەر دە، — دەدى زەينىدىن قولىدىكى تېرىنى قىرىۋېتىپ.
 ئۇنىڭ ئالدىنى ئۈستىدىكى بۇرتۇپ چىققان كۆپكۆك
 تومۇرلىرى چىڭقىلىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئىش قىلىۋېتىپ
 ئىشىدىن كۆزىنى ئۈزۈمەي قىلغان سۆزى، باشقىلارنىڭ
 تەنتەنىلىك يىغىنلاردا سۆزلىگەن سۆزىدىن ساپ، سەمىمىي،
 راست ئىدى. ئىشچىلارنىڭ گېپىنى قىلىدىغان، يىغىسىنى
 يىغلايدىغان زەينىدىننى خوجاينى قانداق قىلىپ ياردەمچى
 ماستىرلىققا تاللاپ قالدى؟ ئۇنىڭ ئىشچىلارغا كۆيۈنىدىغان،
 مەنپەئەتنى ئويلايدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەمدۇيا؟ ئۇنداق ئەمەس،
 بىلىدۇ، ئوبدان بىلىدۇ. بىراق، زاۋۇتنىڭ باش ماستىرى بۇ
 يەردىن كەتمەكچى، ئۇنىڭ ئورنىغا بىر باش ماستىر بولمىسا
 بولمايتتى، ئىشچىلارنىڭ ئارىسىدا ئۇنىڭدىن باشقا مۇۋاپىق ئادەم
 يوق ئىدى. زەينىدىننىڭ قولىدىن ئىش كېلىدۇ. تېخنىكىلىق
 ئىشلارنى ئۇنىڭدەك ياخشى بىلىدىغان، خام تېرىنىڭ زاۋۇتقا
 كېلىپ پىششىقلىنىپ ئىشلىنىپ چىقىش جەريانىدىكى ئىشلارنى
 ئۇنىڭدەك ئېنىق چۈشىنىدىغان باشقا ئادەممۇ يوق ئىدى.
 خوجاينى شۇڭا ئۇنى تاللىغان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن
 باش ماستىر قىلماقچى.

3

بازاردا ئۇن، گۆش، چاي، تۇزنىڭ نەرخى يەنە ئۆرلەپ كەتتى.
 ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى:
 — ئالغان مائاشىمىز بىر ئايلىق يېمەك — ئىچمەككە
 يەتمەسە، بىز قانداق قىلىمىز، مۇشۇمۇ كۈن ئېلىشمۇ؟
 — كىيىم — كېچەكلىرىمىز بىر ياقتا تۇرۇپ تۇرسۇن،
 قورسىقىمىزنى تۈزۈك باقالمىساق، بىز قانداق ئىشلەيمىز؟
 — نېمىدېگەن ئوسال تۇرمۇش بۇ...
 جانغا تاقىلىۋاتقان ئىشتىن غۇلغۇلا، قارشىلىق چىقماي

قالمايدۇ. بۇنداق نارازىلىقلار سېخ - سېخلاردا، كوچىلاردا، ھەرقايسى ئۆيلەردە تۇغۇلۇپ تۇراتتى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ھەسەنجان بوغالتىر سېخلارغا كىرىپ مۇسۇق دەيدى:

— قېرىنداشلار، مەن خوجاينىغا ئېيتىپ ئايلىق ئىش ھەققىڭلارنى ئۆستۈردۈم. ئەگەر بۈگۈن چىقىپ بازاردىن يېمەك - ئىچمىكىڭلارنى ئېلىۋالماڭلار ئەتە باھا يەنە ئۆرلەپ كېتىشى مۇمكىن، بۈگۈن چۈشتىكى ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويماڭلار، — دەيدى.

قولغا ئۆتكەن ئايدىكىگە قارىغاندا كۆپرەك پۇل تەگكەن كېرىم ئاخۇننىڭ دەرھال بوغالتىرغا رازىمەنلىكى ياندى:

— ھەسەنجاننىڭ كۆڭلى ياخشى ئادەم - دە، ئۇ بىزنىڭ ناممىزدىن خوجاينىغا تەلەپ قويۇپ ئىش ھەققىمىزنى ئۆرلىتىپتۇ.

ھەسەنجان بوغالتىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ماستىر زەينىدىن كۆپچىلىككە قاراپ مۇنداق دەيدى:

— باشقا ماللارنىڭ نەرخى ئۆرلەپ، خوجاينىنىڭ ماللىرى توختاپ قالغىنى يوق، يەنى بىز ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنىڭمۇ نەرخى ئۆرلىدى. شۇڭا، خوجاينى مائاشىمىزنى بىر ئاز ئۆرلەتتى، بۇنىڭغا ئىشچىلارنىڭ بىر نەچچە كۈندىن بېرىقى غۇلغۇلا - قارشىلىقلىرى سەۋەب بولدى.

زەينىدىننىڭ سۆزى ئىشچىلارنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويدى. ئۇلارنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، خىيالدا ھېلى ئېيتىلغان ئىككى خىل سۆزنىڭ سالمىقى ئۈزۈپ يۈرەتتى. مائاشىنىڭ بىر ئاز ئۆرلىگەنلىكى ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ كۆڭلىنىڭ ياخشىلىقى، ئىشچىلارغا ئىچ ئاغرىتقانلىقىمۇ ياكى مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىپ، ئالغان مائاشىنىڭ قورساققا يەتمەيۋاتقانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىمۇ؟ ياخشى ئۈنۈم يارىتىش ئۈچۈن، ھېچبولمىغاندا قورساق توق بولۇش كېرەك، خوجاينى بۇ

نەرەپلىرىنى ئويلىماي قالامدۇ؟ بەلكى ئۇنىڭ باشقا
ئويلىغانلىرىمۇ باردۇر؟

«زەينىدىن راست بىزنى خىيالىدىن چىقارمايدۇ، ئۇنىڭ
خىزمىتى ئۈستەلدە ئولتۇرۇشقا ئالماشقان بولسىمۇ، يەنىلا بىزنى
ئويلاۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ قەيەردە بولساممۇ سىلەرنىڭ
مەنپەئەتلىرىنى ئويلايمەن، دېگىنى چىن سۆز ئىكەن.» ئۇزئارا
پىچىرلاشلاردىن كېيىن، سېخ ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى.
پەقەت قوللاردىكى پىچاقلارنىڭ تېرىگە سۈركىلىۋاتقانلىقى
ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئېچىۋېتىلگەن دېرىزىلەردىن شامال شوپۇرلاپ
كىرىپ تەرلىگەن ۋە چارچىغان ئادەملەرگە بىر ئاز ئارام بەرگەن
بولسىمۇ، كۆڭۈللەر غەش ئىدى. مۇشۇ تۇمان، غەشلىكلەر
كۆتۈرۈلۈپ كېتىدىغان كۈنمۇ بولارمۇ؟ ئوي - خىياللارنىڭ
تۈگۈنى مۇشۇ ئىدى.

كەچتە ئىشتىن قايتقان ئىشچىلار تۆمۈر دەرۋازىغا چاپلاپ
قويۇلغان مۇنۇ ئېلاننى كۆرۈپ توختاپ قېلىشتى - دە، ئېلانغا
قىزىقىپ قاراشتى. زاۋۇتتا قانداق ئۆزگىرىش بولسا، دائىم
قېلىن ئاق قەغەزگە يېزىلىپ مۇشۇ يەرگە چاپلىناتتى.
— ئۇنلۇكرەك ئوقۇغىنا! — دەپ ۋارقىردى بىرى.
ئېلان مۇنداق يېزىلغانىدى:

«ئىشچى قېرىنداشلار!

زاۋۇتىمىز يېقىندىن بۇيان تىجارەتتە زىيان تارتىپ قالدى.
مەھسۇلاتلىرىمىز سېتىلماي نەرخى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتىدۇ.
مۇشۇنداق كاساتچىلىق پەيتىدە زاۋۇتىنى تاقاپ قويماسلىق
ئۈچۈن، مەھسۇلاتلارنىڭ نەرخىنى تۆۋەنلىتىش زۆرۈر
بولۇۋاتىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشتىكى
جىددىي ئېھتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئىش ھەققىنى
تۆۋەنلەتمەي، ئىش كۈنىنى ئىككى سائەت كۆپەيتتۇق. ئەگەر
بۇنىڭغا نارازى بولىدىغانلار بولسا، ھېساباتنى ئۈزۈپ باشقا ئىش

— غەلىتە گەپقۇ بۇ، مېنىڭ بىلىشىمچە، يېقىندا سېتىلغان بىر تۈركۈم مەھسۇلاتتىن ئېلىنغان پايدا بۇرۇنقى پايدىلاردىن خېلى يۇقىرى بولغانىدى، بۇ ئېلاندا زىيان تارتتۇق دەپتە، توۋا، ماستىر زەينىدىن ياقىسىنى تۇتۇپ ۋە ئۆزىنىڭ ئۈنلۈك سۆزلۈۋەتكىنىنى تۇيماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر خىل گەپلەر، غۇلجۇللار كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

— نېمە گەپ بۇ، — دېدى كېرىم ئاخۇن ئۇستا زەينىدىننى بىر چەتكە تارتىپ. ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى پارقىراپلا قالغانىدى.

— نېمە گەپ بولاتتى، كۈنىگە ئىككى سائەت ئارتۇق ئىشلەڭلار، دەپتۇ. كۆردىڭىزمۇ، بىزگە راپاۋەت قىلىدىغان خوجايىننىڭ ھىيلىسىنى، ئۈستىلىق قىلىپ بۇرۇن بىز بىلەن تۈزگەن شەرتنى بۇزۇپتۇ، — دېدى زەينىدىن يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن نەلەرگىدۇر تىكىلىپ.

— ھەي ۋىجدانسىزلار، — دېدى كېرىم ئاخۇن ئۇستا تىترەۋاتقان لەۋلىرىنى بېسىپ تۇرۇپ، — كۈنىگە ئون سائەت ئىشلەپ بېرىۋاتساق شۇنىڭغا قانائەت قىلماي، يەنە ئىككى سائەت قوشۇپتۇما؟ ... بوپتۇ. نەگە باراتتىم، مېنىڭ يەنە قانچىلىك ئۆمرۈم بار، خۇدا بىلىدۇ، ئۆمۈر بويى مۇشۇ زاۋۇتتا ئىشلەپ كۈچۈمدىن ئايرىلدىم. خۇدا، مېنىڭ بالىلىرىمنى خوجايىنلارغا ئىشلەيدىغان ئىشچى قىلمىغايسەن ... مۇشۇ ئېغىر كۈنلەرنىڭ چېكى بارمىدۇ؟ ئۈستىمىزدىكى ئېغىرچىلىقلار كۆتۈرۈلۈپ كېتەرمۇ؟ ... — كېرىم ئاخۇن ئۇستا تېخى ئەللىك ياشتىن ئەمدىلا ئاشقان بولسىمۇ، ئۆزىنى سەكسەن - توقسان ياشلىق بوۋاي چاغلایتتى. چۈنكى، ئۇ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىدىن ئايرىلىپ، ئىككى مۇرىسى چىقىپ، نۇرسىز كۆزلىرى پىلدىرلاپ رەزگى ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ غەزەپ بىلەن شۇ

سۆزلەرنى ئېيتتى - دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ، توپلىشىپ ئېلاننى ئوقۇۋاتقان ۋە بەزىلىرى بىردە قايغۇرۇپ، بىردە غەزەپلىنىۋاتقان ئىشچىلارغا قارىدى، - قېنى، قېرىنداشلار گەپ قىلساڭلارچۇ؟ - دېدى.

— ئۇستام، مەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلاي، - دېدى ياشراق بىر ئىشچى پەس ئاۋاز بىلەن، - بىز ئىشچىلار نېمىشقا قويغا ئوخشاش ياشايمىز، نېمىشقا خوجايىننىڭ دېگىنىگە كۆنۈپىمىز؟ بوشاڭلىق قىلغانىپىرى بوزەك قىلىدۇ، نېمىشقا ئۆزىمىزنى رۇسلاپ چىڭراق تۇرمايمىز؟

— ئۆزىمىزنى چىڭراق تۇتايلى دەپسەك كۈچىمىز ئاجىز، ئۆزىمىز زىيان تارتىپ قالىمىز، ھۆكۈمەت بىزنىڭ گېپىمىزنى قىلمايدۇ، ھېلى مىلىتىق تۇتقانلار كېلىدۇ. قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايدۇ - دە، - دېدى يەنە بىر ئىشچى كۆپچىلىككە قاراپ.

پاكار بويلىق، تەمبەل كەلگەن، يېشى ئوتتۇز بەشلەردە يار بىر ئىشچىنىڭ سۆزى باشقىچە بولدى:

— خوجايىننىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەۋەرمەمدۇق، ئەمگەكچان ئادەم كۆپ ئىشلەشتىن قورقاتتىمۇ، بىر ئاز جىقراق ئىشلىگەنگە نېمە بولاتتۇق.

كېرىم ئاخۇن ئۇستا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قارىدى:

— مەنمۇ ياش ۋاقتىمدا سېنىڭدەك كۈچلۈك، يولۋاستەك يىگىت ئىدىم، بىز قىرىپ راسلاپ چىققان تېرىلەرنى دۆۋىلەيدىغان بولسا، ئېگىز تاغ بولىدۇ. ھازىر قېرىدۇق، كۈچ - قۇۋۋىتىمىز تۈگىدى. كونا ئىشچىلار خۇددى مېغىزىنى ئېلىۋالغان ئۇرۇقچىدەك شاراقلاپ قالدۇق. مۇشۇ ھالدا يەنە ئىككى سائەت ئوشۇق ئىشلەيسەن دەپسە، تۈگەشمەمدۇق. ياق دەپسەڭ، قوغلىۋېتىدۇ، قانداق قىلىمىز، نېمە دەپسە خوپ، دەپ تۇرامدۇق؟

— مەن سىلەرگە بىر يېڭى خەۋەرنى ئېيتاي، - دېدى زەينىدىن كۆپچىلىككە قاراپ، - يېقىندا ئالتە شەھەردىن نۇرغۇن

ئىشلەمچى بالىلار چىقىپتۇ، بىز ئىشلىمەيمەن، دەپ كېتىپ
قالساق، شۇلارنى ئېلىپ ئورنىمىزنى تولدۇرماقچى.
بۇ سۆز بىلەن تۇشمۇتۇشتىن ۋارقىراشلار ئاڭلاندى.
— كۈچىمىز بار چاغدا ئىشلىتىپ، كۈچىمىزدىن قالغاندا
قوغلامدىكەن ...

— بىزنىڭ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىمىزنى مۇشۇ زاۋۇت يەپ
بولدى ...

— قېنى، قوغلاپ باقسۇن، بىزنى ئۈنچىلىك بوزەك
كۆرمىسۇن ...

— ئۆزىمىزنى بىر تونۇتۇپ قويىمىساق بولمىدى ...
ئۇلار شۇنداق دەپ ۋارقىراشقان بولسىمۇ، باشلىرىنى تۆۋەن
سېلىشىپ، ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى.

يەتتىنچى باب

1

ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى. ئىشچىلارنىڭ غەزەپ - نەپرەتى ئاشماقتا ئىدى. مال باھاسى دەممۇدەم ئۆرلەۋاتسا، بەرگەن پۇلى بىر ئايلىق يېمەك - ئىچمەككە يەتمەۋاتسا، «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەن» دېگەندەك، يەنە ئىش ۋاقتىنى ئۇزارتىۋاتسا، بۇنىڭغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ؟ ئىشچى دېگەنمۇ ئادەم، ئۇ ماشىنا ئەمەس. ئۇ يەيدۇ، ئىچىدۇ، كىيىم كىيىدۇ... ئىشچىلار مانا بۇلارنى ئويلىغانسىرى يۈزلىرى تاتىرىپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپەتتى، مۇشتلىرى تۈگۈلەتتى. شوخ يىگىت دەپ ئاتالغان رېشىتمۇ ئەمدى بېشىغا يۈگەن سېلىنىپ قالغاندەك ئۈنسىز بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىمۇ ئاڭلانماس بولۇپ قالدى. ئىشچىلار قەتئىي نىيەتكە كەلمىگۈچە، ھازىرقى يۈز بېرىۋاتقان ناھەقچىلىكلەرنى تۈگەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىش تاشلاپ، خوجايىن بىلەن ئوچۇق سۆزلىشىش كېرەك، زاۋۇت گۈدۈكىنى چېلىپ، ھويلىغا يىغىلىپ تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش كېرەك. بىرنەچچە ئادەم تەرىپىدىن بىرلىككە كېلىنگەن بۇ گەپ ھايت - ھۈيت دېگۈچە سېخ - سېخلاردىكى ئىشچىلارغا يەتكۈزۈلدى. ئۇلار گۈدۈكىنىڭ چېلىنىشىنى كۈتۈپ تەقەززا بولۇپ تۇردى. شۇ چاغدا گۈدۈك مەزگىلسىزلا دەھشەتلىك ئاۋازدا ياڭرىدى. ئىشچىلار سېخ - سېخلاردىن قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ زاۋۇت ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا توپلىنىشتى. گۈدۈك ئاۋازىنى ۋە ئىشچىلارنىڭ ۋاڭ -

چۇڭلىرىنى ئاڭلاپ ئىشخانىسىدا ئولتۇرالمىي قالغان ھەسەنجان بوغالتىر سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ گۈۈڭ ئاۋازىنىڭ ئىشچىلارنىڭ ئىشىنى تاشلاپ، ئىدارە ئالدىغا يىغىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئەمما، خوجايىن ئىشچىلارغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم خەۋەر بار، دېمىگەن، ئۇنىڭ ئۆزۈمۇ ھازىر يوق. بۇ نېمە ئىشتۇر؟ ھەسەنجان باشلىق بىرنەچچە خىزمەتچى ھودۇقۇپ - تەمتىرەپ ھويلىغا چىقتى. ئىشچىلارنىڭ روھىي كەيپىياتى باشقىچە، ئۇلار قاپاقلىرىنى تۈرۈشۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈشۈپ، جۇشقۇن ھالدا ئۇلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئىشچىلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كېرىم ئاخۇن، رېشىت، توختى قاتارلىقلار خوجايىننى كۆزلىرى بىلەن ئىزدەمەكتە ئىدى. خوجايىن كۆرۈنمەيتتى.

ھەسەنجان بوغالتىر كۆپچىلىككە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: — كېرىم ئاخۇن ئاكا، سىلەر زاۋۇتنىڭ ئۆز ئادىمىغۇ، گۈدۈكنى چېلىپ ئىشنى توختاتقىنىڭلار نېمىسى، ئىش بىردەم توختاپ قالسا قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى سىلەر بىلىسىلەرغۇ، ھەرقانچە گەپ بولسا چىرايلىق دېيىشىشەك بولىدۇغۇ، بۇ قىلغىنىڭلار بولمىدى، — دېدى.

— سەن تولا كاپىشما! — دېدى توختى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ غەزەپ بىلەن، — خوجايىننىڭ نەدىلىكىنى چاپسانراق ئېيت، ئىشچىلارنىڭ ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپى بار، بىزگە سەن كېرەك ئەمەس، خوجايىن كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ! ...

ھەسەنجان بوغالتىر ئالسىپ قارىدى - دە، غەزەپلىك كۆزلىرىنى كۆرۈپ، كۆزىنى ئۇلاردىن قاچۇرۇپ دېدى:

— خوجايىن ھازىر ئىشخانىدا يوق، ئىشچىلار بولسا ماڭا دەڭلار، خوجايىن كەلگەندە ئۆزۈم يەتكۈزۈمەن، قانداقلا ئىش بولسا ھەل قىلغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ، بۇنچىۋالا غەلۋە قىلىپ كېتىشنىڭ نېمە ھاجىتى.

— بىز مانا ھازىردىن باشلاپ ئىش تاشلىدۇق، بىزنىڭ ئۈچ

تۈرلۈك شەرتىمىز بار، بۇ شەرتلىرىمىزگە خوجاينى قاچان ماقۇل بولىدىكەن، شۇ چاغدا ئىشقا چۈشمىز، بولمىسا ئىشقا چۈشمەيمىز!

— توغرا! — دەپ ۋارقىراشتى كۆپچىلىك.

— قېنى، شەرتىڭلارنى ئېيتىپ بېقىڭلار، — دېدى بوغالتىر.

— بىرىنچى، ئىشچىلارنى ئىشتىن بوشتىش مەنىنى قىلىندۇ؛ ئىككىنچى، ئىش ۋاقتى ئۇزارتىلمايدۇ، ئىش ھەققى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا بېرىلىپ تۇرىدۇ؛ ئۈچىنچى، ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجاينى ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ.

بۇ شەرتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەسەنجاننىڭ چىرايىدا قان قالمىدى، يۈزلىگەن كۆزلەرنىڭ ئۆزىگە قارىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئۇ ھودۇققان ھالدا:

— مەن تېلېفوندا خوجاينى چاقىراي، شەرتىڭلارغا ئۆزى

جاۋاب بەرسۇن.

ئۇ بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى، كەينىدىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىمۇ كىردى. ئۇ تۇرۇپكىنى قولغا ئېلىپ:

— ئالۇ، ئالۇ، ماڭا ساقچى ئىدارىسى كېرەك، ساقچى

ئىدارىسى ... — دېدى.

توختى ئۆزىنى تۇتۇۋالماي كۈلۈۋەتكىلى تاس قالدى.

چۈنكى، زاۋۇت بىلەن ساقچى ئىدارىسى ئوتتۇرىسىدىكى تېلېفون سىمىنى بۈگۈن ئەتىگەن ئىشچىلار كېسىپ تاشلىغانىدى.

بوغالتىر بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا ھودۇقۇپ قالدى.

— بۇ ئۈچ تۈرلۈك شەرتىڭلار مېنىڭچە بولىدۇ، لېكىن

خوجاينى كەلسۇن، مەسلىھەتلىشىپ كۆرەيلى، — دېدى ئۇ، —

سىلەر ئىشچىلارغا ئېيتىپ قويۇڭلار، ئىشنى ئىشلەپ تۇرسۇن،

مەسلىھەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن بىر گەپ بولار.

— بولمايدۇ، بۇ كۆپچىلىكنىڭ قارارى، — دېدى رېشىت

قەتئىيلىك بىلەن، — بىز جاۋاب ئالماستىن ئىشقا چۈشمەيمىز!

ئۇلار ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىنى

بىلەتتى. شۇڭا، بۆلۈمدىن قايتىپ چىقىش - دەپ كىمكى ئوتتۇرىدا بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى كۆپچىلىككە سۆزلەپ بەردى. كۆپچىلىك ئۆز قارارىدا مەھكەم تۇردى، خوجايىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمىغۇچە ئىشقا چۈشمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشنى ۋە ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن زاۋۇت ئىچىدە بوغالتىر ھەسەنجان باشلىق بىرنەچچە خىزمەتچىلەردىن باشقا بىرمۇ ئادەم قالمىدى. نەچچە يۈزلىگەن ئىشچىلارنىڭ سېخ - سېخلاردىكى ھەر خىل مەشغۇلاتلىرى بىلەن خۇددى قايناۋاتقان قازاندىكى پورۇقلاپ تۇرىدىغان زاۋۇت ئىچى بىردىنلا بوران ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك جىمىپ، سۈرلۈك تۈسكە كىرىپ قالدى. ئاستا ئورۇۋاتقان شامال قەغەز پارچىلىرى ۋە غازاڭلارنى ئۇچۇرۇپ يۈرەتتى. سېخلارنىڭ ئىچى غۇڭغۇيۇپ قالدى ...

ئىش تاشلاش يۈز بېرىپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، كۈن ئىسسىق بولغىنى ئۈچۈن ھاك سۈيىگە چىلانغان مىڭلىغان تېرە بىخسىپ بۇزۇلۇشقا باشلاپ، ئېچىغان پۇراقلار تارقالمىقتا ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ يېڭىدىن ئالتە شەھەردىن چىققان ئىشلەمچى بالىلارنى قوبۇل قىلسا، ئىشنىڭ يولىنى بىلمەيدۇ، مۇشۇ ئىش بىلەن زاۋۇتنى تاقىسا تېخىمۇ بولمايدۇ. خوجايىن ناھايىتى قىيىن بىر مەسىلىگە دۇچ كەلگەنىدى. ئاخىر ھېچقانداق ئامال قىلالمىغان خوجايىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىگە:

— بولىدۇ، شەرتىڭلارغا ماقۇل بولىدۇم، — دېدى ۋە ئوقتۇرۇش قىلىنغاندىن كېيىنلا ئىشچىلار ئىشقا چۈشتى. كۈنلەر ئۆتمەكتە ئىدى. خوجايىن ماقۇل بولغان ئۈچ شەرتنىڭ بىرىدە «ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەنىدى. لېكىن، خوجايىن تۈرلۈك باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ھازىرغىچە كېلىشىم تۈزۈلمەي كېلىۋاتاتتى. گەپ قىلماي قويۇپ بەرسە، كۈن ئۆتۈۋېرىدىغاندەك قىلىدۇ، خوجايىن ئۇنىڭدىن ئېغىز ئاچىدىغاندەك ئەمەس. بىر كۈنى زەينىدىن خوجايىننىڭ ئالدىغا كىرىپ كەلدى.

خوجايىن زەينىدىننىڭ بېشىدىن - گايىغىچە غەزىپىنى
يوشۇرۇپ قاراپ چىقتى:

— خوش، بۇياققا كىرىپسىز، بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟

— ئەلۋەتتە ئىشىم بار...

— ئىشخانڭىزدا ئولتۇرمايدىكەنسىزغۇ؟ — ئۇ زەينىدىننىڭ

ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى باشقا ياققا بۇرۇۋەتمەكچى
بولدى.

— ئىشخاندا ئولتۇرغۇم يوق، ئىشچىلار ئارىسىدا بولسام

ماستىرلىقنىمۇ ياخشى قىلالايمەن - دە، خوجايىن، ھېلىقى

كېلىشىم تېخىچە تۈزۈلمىدى، ئىشچىلار يەنە غۇلغۇلا

قىلىۋاتىدۇ، مېنى ۋەكىل قىلىپ كىرگۈزدى، بۇنىڭغا نېمە

دەيسىز؟

— بولىدۇ، تۈزەيلى، ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ قاپقىنى

سېلىپ، ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى: «ئۇنىڭ

خىزمىتىنى ئۆستۈرسەم، ئىشچىلار تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ ماڭا پۈت

ئېتىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان

بىلىمسىز...» دەپ ئويلىدى ئۇ ئىچ - ئىچىدىن يېنىپ.

— سىز بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ ئىشلەشكە توغرا

كېلىۋاتىدۇ، — دېدى زەينىدىن.

ئۇلارنىڭ كېلىشىم ھاسىل قىلىشىغا ئانچە ئۇزاق ۋاقىت

كەتمىدى. قىسقا تالاش - تارتىش قىلمىغاندىن كېيىنلا كېلىشىم

تۈزۈلدى.

يېڭى كېلىشىم بويىچە ھەر ئايدا ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى

ماستىر زەينىدىن بەلگىلەيدىغان بولدى. پۇل كۈندىن - كۈنگە

پاخاللىشىپ كېتىۋاتقانلىقتىن، ئىش ھەققىنى مەھسۇلاتنىڭ

تەنەرخىگە قاراپ بەلگىلەشكە توختاتتى.

ئىشچىلار ئەمدى رازى بولدى. بۇ ئىشچىلارنىڭ

كۆڭلىدىكىدەك كېلىشىم بولغانىدى. زەينىدىننىڭ ئىشچىلار

تەرەپتە تۇرۇپ ۋەدىسىدە تۇرغىنىدىن ھەممىسى ئۇنىڭغا ئاپىرىن

ئېيتىشتى. ئەمما، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، خوجايىن بۇنىڭغا چىدىمدى، ئۇ بوغالتىر ئارقىلىق ئىش يۈرگۈزمەكچى بولدى.

خوجايىننىڭ ئوي - خىيال، پىلانلىرىغا ماسلاشقان ھەسەنجان بوغالتىر زەينىدىننىڭ بەلگىلىگەن ئىش ھەققىنى يۈزۈپ ئۆزلىرىنىڭ دېگىنىنى قىلدى. بۇنى ئۇققان زەينىدىن سېختىن چىققان پېتى بوغالتىرنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن بىرقانچە ئىشچىنىڭمۇ كىرگەنلىكىنى ئۇ تۇپماي قالدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يېنىپ، بەدەنلىرى تىترەپ، چىرايلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— بۇنىڭغا سىزنىڭ ئارىلىشىدىغان نېمە ھەققىڭىز بار، بۇ خوجايىن بىلەن تۈزگەن كېلىشىم نۇرسا؟ — دېدى زەينىدىن ئۇڭۇپ.

— ئالدىرىما، سېنى بىلىمەن، زەينىدىن، سېنىڭ نېمە قۇتراتقۇلۇقلارنى قىلىپ يۈرگىنىڭنىمۇ بىلىمەن، — بوغالتىر قىزىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە جىلە بولۇپ ئىشخانا ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

زەينىدىن «سىز» نى قويۇپ، «سەن» لەپ چۈشتى:

— خوش، ماقۇل، سەن نېمىنى بىلىسەن، نېمىگە ئاساسلىنىپ ئىش ھەققى كېلىشىمنى بۇزۇڭ؟

— ھازىر مەھسۇلاتتا زىيان ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ، بازار كاسات، سەن ماستىر تۇرۇپ خوجايىنغا مۇشۇنداق زىيان سالساڭ بولامدۇ، سېنىڭ ئىشچىلار ئارىسىدا پىتنە - پاسات تېرىۋاتقىنىڭنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟

— تۆھمەت قىلما، ماستىرلىققا ئۆستۈردى، دەپ ئىشچىلارنىڭ مەنپەئەتىنى يەرگە تۇرۇشقا ۋىجدانىم كۆتۈرمەيدۇ مېنىڭ! ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىش تۈزگەن كېلىشىم بويىچە بولمايدىغان بولسا، مەن بۇ يەردە ئىشلىمەيمەن، ئۇقتۇڭمۇ!

— ئىشلەمسەن - ئىشلىمەمسەن ئۆزۈڭنىڭ ئىشى، بۇنىڭغا

مەن ئارىلىشالمىمەن، ئىشلىمەيمەن دېسەڭ يولۇڭ ئوچۇق، —
بوغالتىر ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ئالدىدىكى قانداقتۇر بىر
قەغەزلەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇ قىلغىنى ئەمدى ئىش
تۈگىدى، دېگىنى ئىدى.

زەينىدىن چۈشەندىكى، بوغالتىر كېلىشىمنى ئۆز ئالدىغا
بۇزالمىدۇ، ئۇنىڭ كەينىدە چوقۇم خوجايىن بار، خوجايىننىڭ
دېگىنى بويىچە ئۇ بۇزغان. زەينىدىن شۇلارنى ھېس قىلىپ،
ئەمدى بۇ يەردە ئىشلەشنىڭ ئورنى قالمىدى، دەپ ئويلىدى — دە،
ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى ۋە شۇ چىققانچە زاۋۇتىنىمۇ كەتتى.

بىراق، ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا، قارشىلىق كۈچىيىشكە
باشلىدى. بىرقانچە كۈن شۇ تەرىقىدە ئۆتتى. ئۇلار ئەمدى قانداق
قىلىشنى ئويلىشىۋاتقاندا، بىر كۈنى تۈيۈقسىزلا گۈدۈك
غوغۇلداپ چېلىنىشقا باشلىدى. مەزگىلسىز چېلىنغان گۈدۈك
ئاۋازى ئىشچىلارنىڭ يىغىلىشىغا بېرىلگەن سىگنال ئىدى.
ئىشچىلار سېخ — سېخلاردىن چىقىشىپ ھويلا مەيدانغا
يىغىلىشقا باشلىدى. ئىشچىلار، بۇ نېمە گەپ، نېمە ئىشتۇر،
دېگەندەك قىلىشىپ ئەنسىزلىك يانغان كۆزلىرى بىلەن بىر —
بىرىگە قاراشتى. ھەممىسى يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، خوجايىن
پۇقراچە كىيىنگەن بىر ئادەم بىلەن پەيدا بولدى. كىشىلەر ئۇنىڭ
خەنزۇ ياكى تۇڭگانلىقىنى بىلەلمىدى. پۇقراچە كىيىنگەن ئادەم
قولىنى بىر شىلتىۋىدى، قاسقان شەپكەسىنىڭ جىيىكى ئاق،
قارا كىيىملىك ئون نەچچە قوراللىق ساقچى يىغىلغان ئىشچىلار
ئالدىدا قاتار تىزىلىپ تۇردى.

— خوجايىننىڭ يېنىدا تۇرغان كىم ئۇ؟ — دېدى بىرى
پىچىرلاپ، — كۆرمىگەن نەرسىغۇ؟

بىلىدىغان بىرى جاۋاب بەردى:

— ھە، ساقچى باشلىقى ليۇ بىندې بولىدۇ، ئۈرۈمچىدىن
كەلگەن.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەسەنجان بوغالتىر بىر پارچە ئاق

قەغەزنى ئاچىقتى.

— ھازىر مەن خوجايىن نامىدىن سۆزلەيمەن. ئىشچىلار ئۆتكەن قېتىم ئوتتۇرىغا قويغان ئۈچ تۈرلۈك شەرت تۈزۈلگەن كېلىشىمنىڭ ئىناۋەتسىز ئىكەنلىكىنى جاكارلايمەن، — دېدى ئۇ ۋارقىراپ تۇرۇپ، — ئەمدى پىتىنە - پاساتچى، ئىشچىلار ئارىسىدا قۇتراتقۇلۇق قىلغان ئادەملەرنىڭ زاۋۇتتىن قوغلانغانلىقىنى ئېلان قىلىمەن: توختى، رېشىت، كېرىم ئاخۇن ... زاۋۇتتىن قوغلانغان ئىشچىلار ئون ئۈچ گىدى. ئارقىدىن بوغالتىرنىڭ ئۇنى يەنە ئاڭلاندى:

— بۇلارنىڭ ئورنىغا ئالتە شەھەردىن ئىش ئىزدەپ چىققان ئىشلەمچى بالىلارنى قوبۇل قىلدۇق. ئۇلار بىلەن ياخشى ھەمكارلىشىپ، كۈنلەر يېڭىلارغا ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئۆگىتىپ، ياخشى ئىشلەڭلار، چاتاق چىقارغانلارنىڭ ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ. يىغىن تۈگىدى، تارقىلىڭلار.

2

زەينىدىن زاۋۇتتا يۈز بەرگەن كېيىنكى ئەھۋاللارنى زاۋۇتتىن قوغلانغان كېرىم ئاخۇندىن ئۇقتى. بۇ چاغدا زەينىدىن شەھەر سىرتىدىكى — ئىلى دەريا بويىدىكى باشقا بىر زاۋۇتتا ئىشلەۋاتاتتى:

— بۇرە قانچە ياۋۇزلاشسا، قاپقانغا شۇنچە تېز چۈشىدۇ، كېرىم ئاخۇن ئاكا، — دېگەندى زەينىدىن شۇ چاغدا، — بۇ ئىشلارنىڭ سۈرىقى بولىدىغان چاغلار كېلىدۇ. تۈن ھەرقانچە قاراڭغۇ بولسىمۇ، بەربىر تاڭ ئاتىدۇ.

— شۇ كۈنكى ئىشلارنى سىز كۆرمىدىڭىز، بىزنى قوغلايدىغان چاغدا، — دېدى كېرىم ئاخۇن چوڭقۇر تىنىپ، — زاۋۇت ئىچىنى شۇنداق سۈر بېسىپ كەتتى. ئون نەچچە قوراللىق ساقچى كەپتۇ، ئۇلار بىزگە قوراللىرىنى تەڭشەپ تۇردى. لىۋ

دېگەن بىر باشلىقمۇ بار، ئۇنى ئۈرۈمچىدىن كەلگەن، دەيدۇ. ئەمما، ئۇ پۇقراچە كىيىنگەن، بىزنىڭ ھېچكىمنى مەنسىتمەيدىغان خوجايىن ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇ خېلى چوڭ ئەمەلدار ئوخشايدۇ.

— شۇنداق، ئۇ چوڭ ئەمەلدار، ئۆلكىلىك باش ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، غۇلجىلىق تۇڭگان، جالالتلىقتا شېڭ شىسەيگە ياراپ قالغاچقا ئۇنى ئۆستۈرگەن، — زەينىدىننىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ، يۈزلىرى ئوت ئالدى، — ھازىر غۇلجىدىكى ئادەم تۇتۇش، ئۆلتۈرۈشلەرنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ئەبلەخ! ئۇ ئۆزىلا ئەمەس، يېنىدىكى بىرقانچە ئادەملىرىمۇ پۇقراچە كىيىنىپ، ناگانلىرىنى قوينىغا يوشۇرۇپ، كوچا - رەستىلەرنى ئايلىنىپ تىختىڭلاپ يۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ياللىۋالغان لۈكچەكلىرىمۇ بار. قايسى كۈنى بىر مۇئەللىم گومىنداڭغا قارشى تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، كۆككۆۋرۈكنىڭ قايرىلغان يېرىدە ئاشۇ لۈكچەكلەر تەرىپىدىن پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ھېچقانداق گۇناھى يوق تۈرمىگە ئېلىنغان ئادەملەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كېلىۋاتىدۇ، مانا مۇشۇنىڭدەك سانسىزلىغان ئىشلارنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ليۇ بىندې! ... خوش، ئۆزىڭىزنىڭ كۈنى قانداقراق؟

— تۆت كوچا دوقمۇشىدا ياماقچىلىق قىلىۋاتىمەن.

— ھۈنرىڭىز ئەسقىتپتۇ - دە؟

— زاۋۇتقا ئوتتۇز يىل ئىشلەپ ئاخىر قالغان كۈنۈم مۇشۇ ... يامان ئەمەس، ئۈكام، ئۆيىنىڭ چاي - تۈزىنى قامداپ كېتىۋاتىمەن. جاپا تارتساڭ ھالاۋەت كۆرىسەن دەيدىغان، تارتىمىغان جاپا قالمىدى، ھالاۋەت بىزگە نېسىپ بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

— نېسىپ بولىدۇ، ياخشى كۈنلەرگە ئىگە بولىمىز، ئايىنىڭ

ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق بولىدۇ ئەمەسمۇ ... قاراڭغۇلۇقتىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك، قۇياشمۇ بۇلۇتلار

ئارسىدىن چىقىپ ئەتراپقا ئۇنىڭ سارغۇچ - قىزغۇچ شولىلىرى بېيىلدى. ھاۋانىڭ سەت تۇتۇلۇپ كەتكىنىگە قاراپ، ياغۇر بېغىپ قالارمىكىن، دەپ ئۆزىنى دالدىلىق يەرلەرگە ئالغاندا، قۇياش نۇرىنى كۆرۈپ كوچىلارغا چىقتى. قاينام - تاشقىنلىق بازار سورۇنى قايتىدىن جانلاندى. زەينىدىن كۆزىنى تۆت كۆچىدە دوقمۇشىدا مېغىلداپ يۈرگەن ئادەملەرگە تىكتى. بۇ بازار ئۆز قوينىغا نېمىلەرنى يوشۇرغاندۇ؟ كىشىلەر نېمىلەرنى ئويلاۋاتقاندۇ؟ ئاستا ئۇرۇۋاتقان شامال بورانغا ئايلانماسمۇ؟ ئايلىنىدۇ، ھېلىتىن ئۇنىڭ شەپىسى سېزىلىۋاتىدۇ، پات ئارىدا چوقۇم گۈركىرەپ بوران چىقىدۇ!

زەينىدىن ئەتىسى ئەتىگەندە ئىلى دەرياسى بويىدىكى چوڭ يولنى بويلاپ تېرە زاۋۇتىغا كېتىۋاتاتتى. ئەتىگەنلىك قۇياش پارلاپ چىققان، ئۇ شالاڭ يۇلتۇزلارنى ئارىلاپ ئۆرلىمەكتە. دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى تەرەپتىن سالقىن شامال ئۇرۇلماقتا. دەريا بويىدىكى ياغاچ زاۋۇتىدىن ياغاچ بېسىلغان ھارۋىلار ئۈزۈلمەي ئارقا - ئارقىدىن كەلمەكتە. بېشىنى سېلىپ كېلىۋاتقان زەينىدىننىڭ خىياللىرى چېچىلىپ كەتكەن ...

ئورۇققىنا كەلگەن، ۋىجىك، كەكە ساقاللىق بىر بوۋاي چەنزە بېسىلغان ھارۋىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. تويۇقسىز ھارۋىنىڭ ئىككىلا چاقى پاتقاققا پېتىپ قالدى. ھارۋىغا قېتىلغان ئورۇق، قىزىل ئۆكۈز شۇنچە كۈچەپ تارتىسمۇ، ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرالمىدى. ئۇنىڭغىچە يولۇچىلار يىغىلىپ كېلىپ، بىرى بۇلدىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۈچەپ كۆتۈرۈپ، بىرى مۈرىدەپ، يەنە بىرى ئىتتىرىپ دېگەندەك «ھە - ھۇ» دېيىشىپ، ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرىشىپ بەردى. بوۋاي خۇشاللىقىدا كىشىلەرگە قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتتى.

— قېنى، بوۋا، ماڭسىلا، بۇ رەھمەت ئېيتقۇدەكمۇ ئىش گەمەس، — دەپ بىرى يول چېتىدىكى ئېرىقتا قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

شۇ ئەسنادا باج ئىدارىسىنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان سېمىز باجگىرى كېلىپ قالدى - دە، قاپقىنى تۇرۇپ:

— سىلەر بۇ يەردە نېمە چۇقان سېلىپ يۈرىسىلەر؟ — دېدى.
— چۇقان سالغىنىمىز يوق، مۇنۇ ھارۋا پانتاققا پېتىپ قاپتىكەن، ھە - ھۇ، دەپ چىقىرىشىپ بەردۇق.

باجگىر ھارۋىغا كۆز يۈگۈرتۈپ:

— چەنزىلەرنى چۈشۈرۈڭلار، تەكشۈرىمەن، — دېدى.

— بۇ كونا چەنزىلەر، — دېدى ئوڭى ئۇچكەن بوۋاي، — ئالغان چاغدا باجلاتقان، ھازىر تامغىسى ئوچۇپ كەتتىمكىن ...
— بولمايدۇ، چۈشۈر دېدىم، چۈشۈر !

بوۋاي ئۈنچىقماستىن چىشىنى چىشلەپ چەنزىلەرنى بىر - بىرلەپ چۈشۈرۈشكە باشلىدى. باجگىر چۈشۈرۈلگەن چەنزىلەر ئارىسىدىن كونا، تامغىسى يوق ئۈچ تال چەنزىنى تېپىۋالدى. ئۇ خۇددى چوڭ بىر ئىش قىلغاندەك مەغرۇرلانغان ھالدا قولىنى شىلتىپ:

— ئۆلمەيدىغان قېرى ! سەن ھۆكۈمەتنىڭ باج قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغۇدەك بولدۇڭمۇ، مېنى كۆرمەيدۇ، دېگەنمىدىڭ، ئالدامچى، ھازىر جەرىمانە تۆلە، — دېدى ئۇ بوۋاينى جونۇپ تۇرۇپ.

— باجگىر بالام، — بوۋاي قورقۇپ - تىترەپ يالۋۇرغىلى تۇردى، — ماۋۇ ئۈچ تال چەنزىنى ئەسكى ئويۇمدىن سۇغۇرۇۋالغان، كونا چەنزىلەرنى باجلتىدىغان ئىشمۇ يوقتۇر، ئامالسىزلىقتىن سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋىدىم، خۇدا ھەققى، ماڭا رەھىم قىلىشىڭىز بولمىسا ماۋۇ يېڭىراقلىرىدىن قانچىنى ئالسىڭىز ئېلىڭ ...

— بولمايدۇ، نېمانداق غەرەز ئۇقمايدىغان نېمىسەن، جەرىمانە تۆلىمىسەڭ تۈرمىدە ياتسەن، ئۆكۈزىڭنىمۇ گەكېتىمەن.

ئەتراپتىكى كىشىلەر غەزەپلىنىۋاتسىمۇ، بىراق بىر ئېغىزمۇ گەپ - سۆز قىلالىمىدى.

— قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى، يېنىمدا بىر تېيىنىمۇ يوق ...
— قانچە پۇل لازىم، مانا مەن بېرىمەن! — دېدى ئىرگىلىو
ھارۋا ئۈستىدە ئۆرە تۇرغان سېرىق يۈزلۈك، كۆك كۆزلۈك بىر
كىشى ھارۋىسىدىن چۈشۈپ.

ھەممەيلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. ئۇ ئادەملەر ئارىسىدىن
ئىتتىك چىقىپ يانچۇقىدىن پۇل ئالدى. ئۇنىڭ يۈز -
كۆزلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت تۆكۈلۈپ تۇراتتى. سېمىز باجگەر
ئۇنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن
بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ كەتتى. بوۋاي كۆك كۆزلۈك ئادەمنى
قۇچاقلاپ كىچىك بالدەك يىغلىۋەتتى.

— سىز مېنىڭ بالىچاقلىرىمنىڭ ساۋابىنى ئالدىڭىز،
بەرگەن پۇلىڭىز ئۈچۈن مۇشۇ چەنزىلەرنىڭ يېرىمىنى ئېلىڭ،
ئۇكام ...

پۇل بەرگەن كىشى بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، چەنزىلەرنى
ھارۋىغا بېسىشىپ بەردى - دە، ئۇنى يولغا سالدى ۋە ھارۋىسىنى
ھەيدەپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ ئارقىسىدىن مېيىقىدا كۈلۈپ قاراپ
قالدى. ئادەملەر تارقىلىشقا باشلىدى.

— سىز كىم بولىسىز؟ — دېدى زەينىدىن مېڭىشقا
تەرەددۇتلىنىۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرەپ.

— ئىسمىم گايىت، بايدىن سوراپ يېزىدىن بىر ھارۋا سامان
ئەكىرگەن، شۇنى سېتىپ يېنىشىم ئىدى، بۇ ئىشقا
ئۇچراپتىمەن.

بوۋايغا خەيرخاھلىق قىلغان گايىت ئىسمىلىك بۇ دېھقاننىڭ
ئىشىدىن تەسىرلەنگەن زەينىدىن ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزاتتى:

— ئىشچىمەن، تونۇشۇپ قالايلى، ئىسمىم زەينىدىن، بوۋاينى
چوڭ بالادىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭىز ...

— شەھەردە ھارۋىلارنى سەيسىگە تۇتۇۋاتىدۇ، دەپ ئاڭلاپ،
شەھەرنىڭ سىرتىدىراق ماڭغانىدىم. بوۋايغا بەك ئىچىم ئاغرىپ
كەتتى، سامان ساتقان پۇلۇمنىڭ ھەممىسىنى بېرىۋەتتىم،

بولمىسا بوۋاي قانداق قىلاتتى، دەڭە.

زەينىدىن ئۇنىڭ كەمبەغەللىكىگە قارىماي بوۋايغا خەيرخاھلىق قىلغىنىغا قاراپ ئىشەنچلىك ھالدا:

— خەلقىمىز ئېغىر كۈندە قالدى، كۆردىڭىزمۇ، باجگىرنىڭ قاراپ تۇرۇپ زورلۇق قىلغىنىنى، — دېدى.

— بۇنداق ئىشلار ھازىر جىق، يېزىدىمۇ دېھقانلارنىڭ كۆرمىگەن كۈنى قالمايۋاتىدۇ... — گايىت نېمىشقىدۇر سۆزىدىن توختاپ قالدى. ئۇ بۇ ناتونۇش ئادەم بىلەن ھۆكۈمەتكە قارشى سۆزلەرنى قىلىشتىن ئېھتىيات قىلىدىمۇ، بۇ يەردىن دەرھال كېتىش ئويىغا كەلدى.

— خوش، مەن ياناي، يەنە ئۇچرىشىپ قالارمىز، ئالدىرايتتىم.

— خوش، ئامان بولۇڭ.

سەككىزىنچى باب

1

بۇ يىل ئادەمنىڭ بويى لوڭغىدە ئۆسۈپ يېڭىت بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بۇرۇتى خەت تارتقان، يۈزى تولغان. ئۇ سەككىز خۇ بۇغداي بېسىلغان ئىرگىلو ھارۋىنى ھەيدەپ، باش توخۇ بىلەن شەھەرگە ماڭدى، يول بويى جىرەن قاشقىنى ئىلداملىتىپ ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا شەھەرگە كىردى.

دۇكانلار تېخى ئېچىلمىغان، ئادەملەر كوچىلارغا تولۇق چىقىمىغان، شەھەر ۋالڭ - چۇڭلىرى تېخى باشلانمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭغا «پوش - پوش...» دېيىشكىمۇ ۋە ھارۋىسىنى ئاستىراق ھەيدەشكىمۇ توغرا كەلمىدى، جىرەن قاشقا يېزا يولىدا قانداق ئىلداملىق بىلەن ماڭغان بولسا، شەھەر كوچىسىدىمۇ شۇنداق ئىلداملىق بىلەن ماڭدى. ئادەم ئەختەمباينىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە بۇغداينى ھۆرنىساخاننىڭ دۆڭمەھەللىدىكى بىر تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈرۈۋېتىپ، بىر چىنە چاي ئىچىپلا كەينىگە ياندى. ئەمما، كۆرە دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە بىر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالدى.

قوللىرىدا سىم قامچىسى بار ئىككى ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا ئېرىدىن ۋارقىردى:

— ھەي ھارۋا، توختا!

ئادەم بوجىنى تارتىپ ھارۋىنى توختاتتى.

— سەيسىگە، ھارۋاڭنى بۇياققا بۇرا، — دېدى ئۇلار يېتىپ

كېلىپ.

ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالغان نادەم:

— نېمە سەيسە بۇ؟ — دېدى ئۇلارغا قاراپ.

— نېمىلىكى بىلەن سېنىڭ ئىشىڭ بولمىسۇن، نېمىلىكىنى ھازىر بىلىسەن.

— بۇ ھارۋا مېنىڭ ئەمەس، باينىڭ.

— باي تۇرماق ئەۋلىيا بولسىمۇ، ماڭ دېگەندىن كېيىن ماڭ! —
ئۇلارنىڭ تەلەتتىن دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

— سەيسەڭنى مەن بىلمەيمەن، بايدىن سورا، — دېدى نادەم
ۋە ئاتنىڭ بوجىسىنى سىلكىدى.

— بۇرنىنىڭ يېزى خېلى ئۆسۈپ قالغان ھارمىغۇ بۇ، —
دېدى ئۇلارنىڭ بىرى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ، ھارۋىغا يانداپ
كېلىپ، نادەمنىڭ دۈمبىسىگە قامچا بىلەن بىرنى سالىدى، قامچا
نادەمگە خېلى ئوبدانلا تەگكەن بولسىمۇ، لېكىن غەزىپىنى بېسىپ
تۇرۇپ دېدى:

— بىكاردىن - بىكار نېمە زورلۇق قىلىسەن؟

— زورلۇق، — دېدى چېرىكلەرنىڭ بىرى، — تېخى
زورلۇقنى كۆرمىدىڭ، مانا ئەمدى كۆرسەن، — ئۇ قامچىسىنى
ئېگىز كۆتۈرۈپ غەزەپ بىلەن نادەمگە ئېتىلىپ كەلدى ۋە باش -
كۆزىگە تارسىلىدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. چېرىكلەر ئەنە شۇ
تەقلىدە نادەمنى ھارۋىسى بىلەن قوشۇپ ھەيدەپ ماڭدى.

چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن
كېتىۋاتقان نادەم، ئۆزىگە ئوخشاش سەيسىكەشلەرنىڭ بىردەمدىلا
ئوندىن ئاشقانلىقىنى كۆردى.

بۇ ۋاقىتتىكى سەيسىلەر ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈنەتتى. بىرى،
بىر كۈنلۈك ھەقسىز سەيسە، يەنە بىرى، بىر ئايلىق سەيسە
بولۇپ، بۇ شىخودىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ئوزۇق - تۈلۈك،
كىيىم - كېچەك يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىسى ئىدى. بۇنىڭغا
تۆۋەن ھەق — پەقەت ئاتلارنىڭ يەم - بوغۇزىغا يەتكۈدەك ھەق
بېرىلەتتى. لېكىن، بۇ ھەقمۇ مەھەللىلەرگە چۈشكەن ھارۋا

سېلىقىدىن يىغىلغان پۇلدىن ئاجرىتىلالتى نادەم شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۈگمەنگە شاخىدىن بۇغداي توشۇدى. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، يېمەكلىكى چۈپ بولدى. ھارۋاڭنى چاققان ھەيدىمەمسەن، دەپ يەنە بىرنەچچە قېتىم تاياق يېدى، خورلۇققا چىدماي، بىر چېرىكنىڭ قولىدىكى قامچىنى تارتىۋالغانلىقى ئۈچۈن، بىرنەچچە چېرىك بىرلىشىپ ھارغۇچە دۈمبالدى. ئەسلىدە ئۇ بىر كۈنلۈك سەيسىگە تۇتۇلغانىدى، لېكىن چېرىكلەرگە يېنىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئىككى كۈن ئىشلىگەندىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى.

ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى - دە، يولنىڭ چېتىدە توختاپ، بۇلاق سۈيىدە يۈز - كۆزنى يۇدى، چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن يۈزىنى ئېرتىپ، بۇلاق سۈيىدىن ئوچۇملاپ ئېلىپ قانغۇدەك ئىچتى. شۇ چاغدا ئانىسىنىڭ تاپىلغان ئىشى يادىغا كەلدى - دە، ھارۋىسىنى ھەيدەپ تاشلەپكە بازىرىغا قاراپ يول ئالدى. لېكىن، بازارغا يەتمەي تۇرۇپلا بىر تونۇشى ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ باش - كۆزى توپا، كىيىملىرىگە قويۇق ھاك چاچراپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، نادەم:

— نېمە بولۇپ كەتتىڭ ئەزىمەتكا، — دېدى.

— قويساڭچۇ ئۇكا، بۇ پېشكەللىكى، — دېدى ئەزىمەت ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — قازانچى ساقچىسىدىن كېلىۋاتمەن.

— نېمە بولغان؟

— ھە، نېمىسىنى دەيسەن، ئۆگزىدە توققۇز - ئون باغ بېدە قالغان، بۇ ماشىكىلار شۇنى پۇراپ تېپىپتەكەن، ئۆگزىگە بېدە باسقان گۇناھىم ئۈچۈن قازانچى ساقچى ئىدارىسىنى ئاقلاپ بېرىپ، كېلىۋاتمەن.

ئەزىمەت نادەمدىن ئۈچ - تۆت ياش چوڭ بولۇپ، يىگىرمە بىر - يىگىرمە ئىككى ياشلارغا كىرىپ قالغان ھەم بۇلارنىڭ شىرەم تۇغقىنى ئىدى.

— توۋا، — دەپ ياقىسىنى تۈتتى نادەم، — بېدە دېگەننى
ئۆگزىگە باسماي نەگە باسدۇ ئەمەسە؟

— بۇ ھۆكۈمەت ھازىر ئۆزىنىڭ سايىسىدىن ئۆزى
چۆچۈيدىغان بولۇپ قالدى، — دېدى ئەزىمەت ئۇياق — بۇياققا
قاراپ قويۇپ، — ئۆگزىلەرگە ئوت — چۆپ ياسماسلىق، بىر
يەرگە يىغىلىپ تۇرماسلىق، كېچىسى بالدۇر ئۇخلاش، چىراغ
ياقماسلىق... توغرىسىدا پەرمانلارنى چىقارغان ئەمەسمىدى بۇ
يۈرىكى پوك — پوكلار.

— ھە، مۇنداقمۇ ئىشلار بار دېگىن، بۇ ھۆكۈمەت بىر
ئۇششۇق بولدى دېگىنە، نېمىلەر بولۇۋاتىدۇ، ئەگىلا قارىساڭ،
تۇتقۇن، ئالۋان، ئور — يىقت!

ئەسلىدە شەھەردىكى ساقچى ئىدارىلىرىنى ئاقلاپ، تازىلاش
ئۈچۈن يۇقىرىدىن پۇل كېلىپ قالغانىكەن، قازانچى
ساقچىسىنىڭ باشلىقى بۇ پۇلنى ئۆز يانچۇقىغا سېلىش ئۈچۈن،
تەۋەسىدىكى مەھەللىلەرنى يېرىم كۈن ئارىلاپتۇ. ئاخىر ئۇ،
ئۆگزىلىرىگە بېدە بېسىپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر — پەرمانىنى
بۇزدى، دەپ ئۈچ كىشىنى تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى مۇشۇ
ئەزىمەت، ئىككىنچىسى قورۇسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئېغىلنىڭ
ئۈستىگە بەش — ئون باغ قورايىنى چىقىرىپ قويغان بىر كىشى.
ئۈچىنچىسى يېڭىلا ئۈچ يۈز باغ بېدە ئېلىپ ئۆگزىگە ئەمەس،
قورۇ ئىچىگە ئېگىز قىلىپ بېسىپ قويغان يەنە بىر كىشى
ئىدى. ساقچى باشلىقى بۇ ئۈچ كىشىنى ھازىر ئاپىرىپ
سولايمەن، كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، دەپ ۋارقىراپ،
نوقۇشتۇرۇپ تۇرغاندا، نەدىندۇر گەيچاڭ تۆپىلەپ كېلىپ قاپتۇ
ۋە ئارىغا چۈشۈپتۇ.

— باشلىق جانابلىرى، ئىلتىپات قىلسىلا، مەن سورىۋالاي،
بۇلارنىڭ ئۇششاق بالىلىرى بار، قىلغان گۇناھى ئۈچۈن ساقچى
ئىدارىسىنى ئاقلاپ بەرسۇن.

باشلىق گەيچاڭنىڭ سالاسىغا تەسلىكتە «كۆنۈپتۇ». ئەزىمەت

بۇ ئىشنى نادەمگە سۆزلەپ بەردى.

— يۈر، بىزنىڭكىگە چۈش، — دېدى گەزىمەت، — بىر كىچىك قون، پاراڭلىشىمىز.

— خوش، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش پېشكەللىككە يولۇقۇپ ئاتارمان قۇتۇلدۇم. ئىككى كۈن كېچىكىمۇ قالدىم، تېخى باي نېمە دەيدىكەن؟

ئۇلار خەيرلىشىپ ئايرىلدى.

نادەم ھارۋىسىنى ھەيدەپ تاشلەپكىگە كەلدى. بۇ يەر قاينىغان بازارلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئىدى. تۆت كوچىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك پۇللۇق ماللار سېلىنغان دۇكانلار بولۇپ، ۋاپۇرۇش بازىرى، تۇماق بازىرى، يەل - يېمىش بازىرى، قاسساپ بازىرى ۋە باشقا بازارلارمۇ مۇشۇ تاشلەپكە بازىرىغا تۇتىشىپ كېتەتتى. ئادەتتىكى سودا - سېتىقتىن باشقا، ئالتۇن - كۈمۈش، مەرۋايىت، ياقۇت سودىلىرىمۇ دەل مۇشۇ بازاردا بولاتتى. بازاردىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن بەزى كۈنلىرى ئات - ھارۋىلار بۇ يەردىن ئۆتەلمەي قالاتتى، ھاۋاغا چاڭ - توزان، بىخسىغان بۇس ئۈزلۈكسىز كۆنۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئۆز مېلىنى ماختاپ ۋارقىراۋاتقان ئۇششاق ئوقەتچىلەرنىڭ ئىنچىكە، بوم ئاۋازلىرى بىلەن دېۋانلەرنىڭ مۇڭلۇق نالىلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى كۆزىدىن ئايرىلغان ياكى باشقا يەرلىرى ناكا بولغان ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يېتىم - يېسىرلارغا ياخشىلىق قىلىش توغرىسىدا نالىسا، بەزىلىرى قانداقتۇر بىر مۇڭ بىلەن مەشرەپ، ھۇۋەيدا، سۈپى ئالايارلارنىڭ بېيىتلىرىنى، غەزەللىرىنى ھۆكەمەت قىلىپ ئېيتىشاتتى.

كەڭرەك يەرلەردە ئۇچىسىغا ئۇزۇن قارا - ئالا يوللۇق چاپان، پېشىغا كۇلاھ كىيىۋالغان، بېلىگە كىچىك - كىچىك بوغما قاپاق، چوڭ قۇلۇلە قاپلىرىنى ئېسىۋالغان، سۆزلەۋېرىپ لەۋلىرى قۇرۇپ، تەرلەپ - پىشىپ كەتكەن مەدداھلار بىرنەچچە شاگىرتلىرىنى «دوست - دوست» دېگۈزۈپ، ئەتراپىغا يۈزلىگەن

ئادەملەرنى يىغىۋېلىپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، قوللىرىنى شىلتىپ، جەڭنامە قىسسەلىرىدىن مەدداھلىق قىلماقتا ئىدى. قايسىبىر دىۋانە ئۆز نالىلىرى ئارىسىغا:

خەلق ھوشيار بولغايسەن،
ئەتراپىڭغا باققايسەن.

دېگەن بېيىتلارنى قىستۇرۇپ، ئۆزىمۇ ئەتراپىغا سەپىلىپ قاراپ قويدى. كىشىلەر ئارىسىدا كىملىرىدۇر پىچىرلىشىپ ۋە ئىشارىلىك سۆزلەرنى قىلىشىپ، باشلىرىنى بىلىنەر - بىلىنمەس ھالدا سىلكىپ قويۇشتى. لېكىن، باشقىلار مۇنداق خۇپىيانە ھەرىكەتلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمەيتتى. شۇنداق ھەرىكەتلەرنى كۆزىتىپ يۈرگەنلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى.

تاشلەپكە بازىرىدا باھا ھەيئىتىنىڭ ئادەملىرى كۆپ ئىدى. سىرتتىن يۈزەكى قارىغان كىشى ئۇلارنى مال باھاسىنىڭ مۇقىم بولۇشىنى كۆزىتىپ يۈرىدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئىشنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە زەن سېلىپ قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئىشى ئاساسەن ئۆز يانچۇقلىرىنى تولدۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس.

ئادەم ئېتىنى تۈۋرۈككە باغلىدى - دە، بىر دۇكانغا كىرىپ ئانچە باھا تالاشمايلا ماتادىن بىرنى ئالدى ۋە ئۆزى شەھەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئانىسى تىكىپ بەرگەن چاپىنىنىڭ ئىچىدىكى يانچۇقىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ بېرىۋاتقان چاغدا، دۇكان ئىچىگە باھا ھەيئىتىنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كەينى - كەينىدىن كىرىپ كەلدى. ئادەم ھەيران قالدى، دۇكاندارنىڭ قولى تىترەپ، كۆزى چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇلار ئادەمدىن ماتانى قانچىگە ئالغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆردى - دە، دۇكاندارغا تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىراشقا باشلىدى.

— سەن نېمىشقا تاختاي باھاسىدىن بىر تەڭگە ئاشۇرۇپ

ساتسەن؟ باھانى بىز بېكىتىپ بەرگەن ئەمەسمىدۇق - ھە؟
— سەن باھانى خالىغانچە بۇزۇپ، شۇنچە يوغىنىپ كەتتىڭمۇ،
ئائىنىساب!

ئۇلارنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشكەندى.
ئۇلار پەشتاختىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، جاھازلارغا تىزىپ
قويۇلغان ھەممە ماتانى دۇكاننىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاشقا
باشلىدى.

— ھەممىسىنى ئۆتكۈز! —
باھا ھەيئىتىنىڭ ئادەملىرى دۇكاندارنىڭ شۇ گۇناھى ئۈچۈن
ھەممە ماللىرىنى ئۆز باھاسىدىن يېرىم ھەسسە چۈشۈرۈپ
ئۆتكۈزۈۋېلىۋاتاتتى.
دۇكاندار ئىككى پۈكلىنىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى:
— خۇدا ھەققى، رەھىم قىلىڭلار، ئىككىنچى مۇنداق
قىلماي، مەن بىلمەي ...

— تولا كاپشما، ئوغرى كازراپ!
دۇكاندار ياخشى بىلەتتى، ئۆتكۈزۈۋېلىنغان بۇ ماتالار ئەتىدىن
باشلاپ مۇشۇ ئەمەلدارلارنىڭ باشقا شېرىكلىرى ئارقىلىق
ئېلىنغان باھاسىدىن بىر يېرىم ھەسسە ئۈستۈن باھا بىلەن شۇ
بازارنىڭ ئۆزىدىلا سېتىلىۋېرەتتى، ئەلۋەتتە بۇنى تۈتىدىغان ياكى
سۈرۈشتۈرىدىغان باشقا ئەمەلدارلار بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ زىيانغا
چىدىماي، ئوت ئۈستىدىكى قىلدەك تولغىنىپ، كۆزلىرىنى
مۆلدۈرلىتىپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ كېچىككە كىرىدىغان
بولسام، قەسەم ئىچىپ بېرەي، پۈتۈن مېلىمنى مۇسادىرە
قىلىڭلار.

باشقا سودىگەرلەرمۇ ئۇنىڭ يېنىنى ئېلىپ، بىرمۇنچە
چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ باقتى، لېكىن ئۇلارنىڭ گېپىگە
قۇلاق سالدىغان بىرەر ئەمەلدار چىقاتتىمۇ؟! شۇنچە مال
ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى قىزارتىۋەتكەن تۇرسا، ئۇنىڭدىن قولغا

كېلىدىغان تاپاۋەتنى ئاللىقاچان ھېسابلاپ بولغاندۇر، بەلكىم. نادەم بولۇۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپلا قالدى. باھا ھەيئىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ دۇكاندارغا بېرىۋاتقان پۇلىنىمۇ تارتىۋالغانىدى.

— مەن ماتانى ئالمىدىمغۇ، — دېدى نادەم قولىدىن پۇلنى تارتىۋالغان ئەمەلدارغا قاراپ، — مېنىڭ پۇلۇمنى بېرىۋەتمەمسىلەر؟

— سەنمۇ تاختاي باھاسىنى بۇزدۇڭ، سېنىڭ پۇلۇڭمۇ قايتۇرۇلمايدۇ، — دېدى ئۇ.

— ماتانى قىممەت ساتقان سودىگەر مەن بولمىسام، قانداق بۇزىمەن؟

— سەنمۇ تولا كاپشماي يولۇڭغا ماڭ، — دېدى بىر پارچە قەغەزگە نېمىلەرنىدۇر يېزىۋاتقان ئەمەلدار كەينىگە ئاچچىقى بىلەن بۇرۇلۇپ قاراپ:

— مېنىڭ پۇلۇمدا سىلەرنىڭ نېمە ھەققىڭلار بار؟

نادەم بىرىگە قاراپ ماڭدى. لېكىن، ئەنۋەرنىڭ «ئۇزۇڭنى تۇت» دېگەن سۆزىنى ئەسلىپ توختىدى. ھېلىقىلار نادەمنىڭ ئۈستىبېشىغا سەپسىلىپ قاراپ، ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلىپ كېلىشتى ۋە بىرى:

— خېلى تىلىڭ چىقىپ قالغان سەھرا ئىقۇمى سەن، ھەققىڭنى ئالساق، يۈر بىز بىلەن ماڭ، — دەپ گۈلەيدى.

شۇنداق قىلىپ، نادەم ئانىسىنىڭ بىر ماتا ئۈچۈن مىڭ تەسلىكتە يىغىپ بەرگەن پۇلىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى - دە، غەزىپىنى ئىچىگە يۈتۈپ ھارۋىسىنى ھەيدەپ ماڭدى ۋە ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ خىيال قىلىشقا باشلىدى: «مۇنداقمۇ زورلۇق بولىدىكەن، بۇ زورلۇق يېزىدىمۇ، شەھەردىمۇ ئوخشاشلا ئىكەن، شەھەر بۇزۇلۇپتۇ، بۇ ھۆكۈمەتنىڭ پەيلى بۇزۇلۇپتۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ (ھۆكۈمەت بارغانسېرى غالىجىرلىشىۋاتىدۇ) دېگىنى شۇ ئىكەن - دە،

غالجىرلاشقان بولسا ياخشى، بېشىنى يەيدۇ، تاياق - توقماق ئېلىپ بۇ غالجر ئىتىنى ئۇر - ئۇر قىلىدىغان كۈن پاتراق كىلىشىپ، ئەمدى مېنىڭ تاقىتىم تۈگىدى، قولۇم قىچىشقىلى تۈردى، نادەم شۇنداق خىياللار بىلەن ھارۋا ئۈستىدە يېنىڭ تەۋرىنىپ كېتىۋاتقان شۇ ۋاقىتتا، ئەنۋەر ئەپەندى بەستلىك بىر كىشى بىلەن شەھەرنىڭ بىر كوچىسىدا پاراڭ قىلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

— تۈرلۈك ئالۋان - ياساقلار، ئېغىر سېلىقلار خەلقنى قۇرۇق قاقشال قىلىپ قويدى، — دەيدى ھېلىقى بەستلىك ئادەم، — دېھقانلارنىڭ تۈگىدىغان دەن سېلىقى، ئارپا، بېدە سېلىقى، تۇياق بېجى، شەھەرلەردىكى تۈرلۈك سەيسىلەر نەچچە ھەسسەلەپ كۆپەيدى، — يېشى ئوتتۇزدىن ئەمدىلا ھالقىغان، ئۆتكۈر كۆزلۈك، قويۇق قوشۇما قاشلىق، بەستلىك كەلگەن بۇ ئادەم گىمنازىيەدىن قوغلانغان ئوقۇتقۇچى نىزامىدىن ئىدى. ياش ئوقۇتقۇچى ئەنۋەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلاپ كېتىۋاتاتتى.

— ھازىر دېھقانلار ئۈچۈن، — دەيدى ئەنۋەر، — كۈنلەر شۇنچىلىك قاتتىقكى، ئۇلار جېنىنى قويدىغان يەر تاپالماي قېلىۋاتىدۇ، ئاسمانغا چىقاي دېسە يىراق، يەرگە كىرەي دېسە قاتتىق، ھۆكۈمەتنىڭ زورلۇقى شۇنچىلىك ھەددىدىن ئاشقان ... — شۇنداق، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىش دېگەن مانا شۇ، — دەيدى نىزامىدىن كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكىپ تۇرۇپ.

كىشىگە چىرايى سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى چۈس ئىدى. ئۇ سۆزلىرىنىڭ سالمىقى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە ئاسانلا جەلپ قىلاتتى.

— ھازىر ئىشىيونلۇق، پايلاقچىلىق، چېقىمچىلىق ئەۋجىگە چىقتى، — دەيدى ئۇ يەنە، — كەينىمدىمۇ پايلاقچى باردەك قىلىدۇ، بەزى كۈنلىرى بىزنىڭ كوچىدا ناتونۇش ئادەملەر پەيدا بولۇپ قالىدۇ ۋە ئۇزاققىچە ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ، كىشىلەرگە يەر ئاستىدىن قارايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تىرىكچىلىكمۇ تەس

بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا، بالىلارنى موڭغۇلكۈرەگە ئاچقىپ
قويساممىكىن دەۋاتىمەن، ئۇ يەردە ھەدەڭنىڭ تاغىسى بار.

— ئۆزىڭز ئانچە كېچىكمەسىز؟

— ئەھۋالغا قارايمەن.

نزامىدىن ئەسلىدە ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ
ئىلمىي مۇدىرى ئىلياس ئەپەندى بىلەن يېقىن ئۆتەتتى. ئىلياس
ئەپەندىنى ھۆكۈمەت ئوقۇغۇچىلارغا كوممۇنىستىك تەشۋىقات -
تەربىيە بەردى، دەپ قولغا ئالغاندىن كېيىن، نزامىدىننى ئۇنىڭ
بىلەن يېقىن مۇناسىۋىتى بار، دەپ مەكتەپتىن قوغلاپ
چىقىرىۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئۇن زاۋۇتىغا ھاممال،
پىلىچى خاڭدا كۆمۈر تارتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ، ھازىرغىچە
ئائىلىدىكى بەش جاننى بېقىپ كېلىۋاتاتتى. ھازىر بولسا ھېچ
يەردىن ئىش تاپالماي، تۇرمۇشى ئېغىرلاشماقتا ئىدى.

— شۇنداق قىلىپ ئىلياس ئەپەندىنىڭ ھېچ دېرىكى بولمىدى -
دە، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا قاراپ.

— ئۈرۈمچى تۇرمىسىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، ھېچبىر
ئىزدېرىكى يوق، — دېدى ئۇ ھەسرەتلىنىپ.

قاياقلىرى تۇرۇلگەن، لەۋلىرى مەھكەم يۈمۈلغان نزامىدىن
قانداقتۇر بىر چوڭقۇر خىياللارغا غەرق بولۇپ كېتىۋاتاتتى.
ئۇلار ئىككىسى بىرىيان كوچىدىن چوڭ كوچىغا چىققاندى،
ئالدىدىن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان ۋە تېخى ئاخىرى
قوزغالمىغان ھارۋىلار كارۋىنىغا يولۇقتى. ھارۋىلارنىڭ
ھەممىسىگە ئۇن بېسىلغانىدى.

— مانا بۇ گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۈچۈن شىخوغا ئېلىپ
بارىدىغان ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك، — دېدى
نزامىدىن ئەنۋەرگە قاراپ، — بۇلارنىڭ ھەممىسى سەيسىگە
تۇتۇلغان ھارۋىلار!

ئۇلار ئىككىسى تېخى ئەللىك - ئاتىش قەدەم ماڭار -
ماڭمايلا، كىشىلەر دۈررىدە قىلىپ كەينىگە قاراشتى. ئۈچ چېرىك

ئىككى دېھقاننى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلمەكتە ئىدى. ھەر ئىككىسىنىڭ قولىغا كوزا سېلىنغان، كىيىملىرى جۈل - جۈل، يۈزىدە قان داغلىرى، كۆكەرگەن ئىزلار بولۇپ كۆزلىرى غەزەپتىن چاقناپ تۇراتتى. ئۇلارغا ئەگەشكەن نۇرغۇن كىشىلەر ئېچىنغان قىياپەتتە كەلمەكتە ئىدى.

— مانا، خەلقىمىز مۇشۇنداق كۈنگە قالدى، — دېدى نىزامىدىن قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، — بىز دۇنياغا خورلۇق تارتقىلىلا كەلگەنمۇ، بىزنىڭ غۇرۇرىمىز يوقمۇ؟ بار. بىزنىڭمۇ باش كۆتۈرۈپ چىقىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ، يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇشال بولىدىغان كۈنىمىزمۇ كېلىدۇ، ئۇزاق قالماي ... — ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ئۇ، — بۇ ئۆلۈمتۈكلەرنىڭ قىلغان - ئەتكىنى مۇشۇ تۇرسا، ئۇنىڭغا كىممۇ قارشى چىقىمىسۇن! بۇلار قانچە ۋەھشىيلەشسە، بىزگە شۇنچە پايدىلىق! ئۇلار ئۆزلىرى خەلقنى قوزغاپ بېرىدۇ، تەربىيەلەيدۇ! ۋەھشىيلىك كۈچەيگەنسېرى، خەلقنىڭ قولىغا قورال ئالدىغان كۈنى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ.

ئەنئەنە چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، ئىككى دېھقاننىڭ يېرىلىپ كەتكەن يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىغا قاراپ ئېچىنغان ھالدا مۇنداق دېدى:

— ھەقىقەتەن دېھقانلارنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەت ئاز ئەمەس، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتمەنغۇ، دەن سېلىقى، ئالۋان - ياساق دېگەننى، ئاشلىق بولىدۇ، بولمىدىمۇ ئۇنىڭغا قارىماي، كىمىنىڭ قانچىلىك يېرى بولسا، يېرىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئالغان ھوسۇلى سېلىققا يەتمەي، يېرىدىن، ئات - ھارۋىسىدىن ئايرىلىپ كېتىدىغان دېھقانلار ناھايىتى كۆپ. «دەن سېلىققا تۇشلۇق ئاشلىق ئالامىدىم» دېسە، ئۇنامدۇ، «ھۇي كاززاپ، ئاشلىقنى نەگە تىقىپ قويدۇڭ!» دەپ ساۋايدۇ، ھەق ئىش ئۈچۈن قارشى چىقسا، كۆرىدىغان كۈنى مانا مۇشۇ، بۇمۇ تىرىكچىلىك بولىدۇ، بۇنىڭ دادىغا زادى كىم يېتىدۇ؟!

— ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەيمەك دېگەندەك، دېھقانلار بۇ سېلىقتىن باشقا چېرىك ئاتلىرى ئۈچۈن يەنە ئارپا، بېدە سېلىقى تۆلەيدۇ.

— بۇنىڭ قىزىق يېرى شۇكى، — دېدى ئەنۋەر قىزىشىپ، — ئارپا، بېدە تېرىمىغان دېھقانمۇ، ئارپا، بېدە تېرىغان ھېسابتا ئۇنى باشقىلاردىن سېتىۋېلىپ، بۇ سېلىقنى تۆلەيدۇ. بۇ ئىشلارغا ئادەمنىڭ بىر تەرەپتىن كۈلگۈسى كېلىدۇ، بىر تەرەپتىن غەزىپى. بۇنداق سېلىقنى تۆلىيەلمىگەن دېھقاننىڭ پۇتىغا كىشەن، قولىغا كويىزا، بويىغا قوۋۇق سېلىنىدۇ. باشقىلارغا ئىبرەت قىلىنىپ، يېزا كوچىلىرىدا سازايى قىلىنىدۇ — دە، ئاخىر بۇ ئىككى دېھقانغا ئوخشاش شەخسەن يامۇلىغا ئەكېتىلىدۇ.

— سەن ئاڭلىمىغان بولۇشۇڭ مۇمكىن، يېقىندىن بېرى يەنە ئىككى سېلىق چىقتى، — دېدى نىزامىدىن، — بىرى، چېرىكلەر يەيدىغان كۆكتات ئۈچۈن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «سەي پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىرى، چېرىكلەر كىيىدىغان خەي، پايپاق ئۈچۈن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «خەي، پايپاق پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، تۇياق بېجى ① دېگىنىمۇ بىر بالا. — نېمىدېگەن تۈگىمەيدىغان سېلىقلار بۇ — ھە! زورلۇق، ئۇششۇقلۇق بولار، ھەرقانچە بولسا شۇنچىلىك بولار، — دېدى ئەنۋەر غەزىپىنى باسالماي، ئۇنىڭ ئاۋازى جاراڭلاپ چىقىپ كەتتى.

— ئاستا سۆزلە، ئاستىراق، — دېدى نىزامىدىن ئۇياق — بۇياققا قاراپ قويۇپ.

ئۇلار ئىككىسى سۆزلەشتىن توختاپ، تەگسىز خىياللار

① تۇياق بېجى — بىر زەڭگىلىكتىكى ئومۇمىي مال سانىدىن ئېلىنغان باج. زەڭگىلەر باجنى ھەر بىر چاڭغىراققا (ئائىلىگە) چاچىدۇ. ھەر بىر چاڭغىراق ئۆز ئۈستىگە چۈشكەن تۇياق سانىنى مېلىنىڭ بار — يوقلۇقىغا قارىماي تۆلەيدۇ. بۇ سېلىق بولۇپمۇ قازاق خەلقىنى بەك قاقشاتقان.

ئىچىدە ئۇنىسىز كېتىۋاتاتتى، يۈزلىرىدە يۈرەكتىن كېتىپ چىققان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى ۋالىلداپ چاقنايتتى. يۈرەكلىرى كۆكرەك قەپەسلىرىگە پاتمايۋاتقانداك دولقۇنلىناتتى. ئۇلارغا ھەممە نەرسە — كوچىدا ئۇياقتىن — بۇياققا كېتىۋاتقان ئادەملەرمۇ، دەل — دەرەخلەرمۇ قانداقتۇر بىر كۈچلۈك غەزەپكە كەلگەندەك كۆرۈنمەكتە ئىدى.

2

يېزىغا قايتقان نادەم بوينىكىپسىك مەھەللىسىگە يېقىنلاپ كەلدى — دە، يەنە بىر ئىشقا يولۇقۇپ قالدى. نادەم ھارۋىسىنى ئەمدىلا قايرىپ مېڭىشىغا، نەدىندۇر يېتىپ كەلگەن بىر ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا ۋارقىردى: — ھارۋاڭنى بۇياققا ھەيدە، سەيسىگە ماڭىسەن، — دېدى قايىقىنى تۇرۇپ.

نادەم كۆزىنى ئالايىتىپ:

— نېمانداق تۈگىمەيدىغان سەيسە ئۇ. مەن سەيسىدىن ھازىرلا كەلدىمغۇ، — دېدى ۋە ھېچنېمە ئاڭلىمىغانداك ھارۋىسىنى ھەيدەپ ماڭدى. ھېلىقى چېرىك ئېتىنى دېۋىتىپ كېلىپ: — كىمىڭنى ئەخمەق قىلىسەن! — دەپ نادەمنىڭ باش — كۆزىگە قامچا بىلەن بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى. نادەم شۇنچىلىك غەزەپلىنىپ كەتتىكى، ھارۋىنىڭ ئۈستىدىن ئۆزىنى چېرىككە ئاتتى — دە، ئۇنى ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ چۈشتى ۋە ئاچ بىقىنىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى سالىدى. چېرىك «ۋايىجان...» دەپ ئىچى ئېلىشىپ يىقىلدى، بىراق شۇ ئەسنادا يەنە نەدىندۇر ئۈچ — تۆت ئاتلىق چېرىك چېپىپ كېلىشتى — دە، نادەمنى قوللىرىدىكى كالتە ئاق تاياق بىلەن دۇمبالغىلى تۇردى. بىرىنىڭ تايىقى ئۇنىڭ بۇرنىغا تېگىپ كېتىپ، قان كەتتى... كىشىلەر ئولاشتى، نىزامىدىن بىلەن ئەنۋەرمۇ ئادەملەر توپلىشىپ تۇرغان

بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى. ئەنۋەر نادەمنى كۆردى - دە، بىردىنلا
ۋارقىرىۋەتتى.

— ھوي، نادەمغۇ بۇ! نا... .

نزامىدىن دەرھال ئۇنىڭ بىلىكىگە ئوقۇپ، ئۇنى
توختىتىۋالدى - دە، پەس ئاۋاز بىلەن:

— ئۆزۈڭنى باس، — دېدى.

— بىچارە دېھقانغا ئۇۋال ئەمەسمۇ، — دېدى توپ ئىچىدىن

بىرى.

— تېخى ياش بالىكەن، — دېدى يەنە بىرى.

— قورسىقىڭنى بېقىشىۋاتقىنىمىزنىڭ گۇناھى مۇشۇمۇ، ھە!

— ھەي، قانخورلار، — دېدى يەنە بىرى. چېرىكلەر

كۆپچىلىككە دېۋەيلەپ:

— نېمە دېيىشىۋاتىسەن، پىتتە - پاساتچىلار، — دەپ

ۋارقىردى.

ئۇلار قولىدىكى تايماقلىرىنى كۆتۈرۈشكەندى، غەزىپىنى

باسالماي تىترەپ كەتكەن ئەنۋەر نزامىدىنغا قارىدى، نزامىدىن

بېشىنى سىلكىپ قويغاندى، ئەنۋەر چېرىكلەرنى كۆرسىتىپ:

— ئۇرايلى! بۇ خۇمىسلارنى! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

كۆپچىلىك خۇددى بىر قوماندانلىقنى كۈتۈپ تۇرغان

ئەسكەرلەردەك «ئۇرايلى!» بىلەن تەڭلا چېرىكلەرنى ئاتتىن

تارتىپ چۈشۈرۈپ، ئۇرۇپ، دەسسەپ بىردەمدىلا ھوشسىز

قىلىۋەتتى. بۇنىڭ كەينىدىن بولىدىغان ئالامەتلەرنى پەملىگەن

ئەنۋەر نادەمگە دەرھال ۋارقىردى:

— نادەم، ھارۋاڭنى ھەيدە، تېز ماڭ!

— ئەنۋەرگا، سىز...

— بول، چاپسان ھەيدە!

نادەم ناھايىتى چاققانلىق بىلەن ھارۋىسىنى تارقىلىتىپ

ھەيدەپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭغىچە ئۆگىسۈلى ئۆچكەن بىرنەچچە

چېرىك يۈگۈرۈپ كەلدى - دە، ئۇرغۇچىلارنى ئىزدەپ ئۇياق -

بۇياققا چاپتى. لېكىن، ئۇلارمۇ، نىزامىدىن بىلەن ئەنئەنەمۇ ئاللىقاچان بۇ يەردىن كەتكەندى.

دەرۋەقە مۇنداق ئىشلار شەھەردە خېلى كۆپىيىپ قالغانىدى، شەھەرنىڭ سەل سىرتىدىكى تاللىق ئىچىدىن، چوڭ كۆۋرۈكلەرنىڭ ئاستىدىن، ئېرىقلارنىڭ ئىچىدىن گومىنداڭ ئۇچۇچىلىرىنىڭ، كوماندىرلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرى پات - پات تېپىلىپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى كۈندۈزى كۆزلىرىنى پارقىرتىپ، ئەتراپقا سەپسىلىپ يۈرگەن بىلەن، كېچىلىكىگە ئىشەنچى قالمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، قانداقتۇر بىر ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، «قاتىللارنى تۇتۇش» دېگەن نام بىلەن شەھەردە ئادەم تۇتۇشنى جىددىيلەشتۈردى.

ئۇلار ئىككىسى قەدەملىرىنى تېز - تېز ئېلىپ كېتىۋاتاتتى: — مەن ساڭا ئابدۇكېرىمنى تونۇشتۇرۇپ قويماي، — دېدى نىزامىدىن ئەنئەزگە، — ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىگە بارىمىز. ئۇ كىشى بىزگە يول كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ بىرى. ئەنئەرنىڭ خىيالى دولقۇنلاندى.

— مانا كۆردۈڭمۇ، — دېدى نىزامىدىن پەس ئاۋاز بىلەن، — خەلق ھازىر نېمە دېسە، خوپ دەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشتىن ئۆتۈپ كەتتى، — ئۇ يەنە مەنىلىك قىلىپ مۇنداق دېدى، — تۇن قانچىلىك قاراڭغۇلاشسا، يۇلتۇزلار شۇنچە روشەنلىشىدۇ.

3

ئەنئەز ئابدۇكېرىمنى بۇرۇن كۆرمىگەندى. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ، نىزامىدىن ئۇنىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ تەرجىمانى، دېگەندى. مانا ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ، ئابدۇكېرىمنىڭ كىچىك ئانىسى ئەكىرىگەن چايدىن ئىككى پىيالىدىن ئىچىشتى - دە، يەنە گەپكە كىرىشتى. ئاۋۋال

نزامىدىن ئۆزىنىڭ ياش دوستىنى — ئەنۋەرنى ئابدۇكېرىمگە تونۇشتۇردى.

— مەن بۇرۇن سىزنى كۆرمىگەن، ئەمما، ئىسمىڭىزنى ئاڭلاپ تۇرغانىدىم، — دېدى ئابدۇكېرىم. نزامىدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە، كوچىدا كۆرگەنلىرىنى ئۇنىڭغا باشتىن — ئاياغ سۆزلەپ بەردى.

— زۇلۇم چېكىدىن ئاشتى، خەلقنىڭ تاقىتى تۈگىدى، — دېدى ئابدۇكېرىم سالماقلىق بىلەن، — خەلق ھازىر ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبا، ئوت تەگسۈنچۈ، دەرھال پارتلايدۇ!

ئەنۋەر ئابدۇكېرىمنىڭ بويى — تۇرقىغا سەپسىلىپ، گەپلىرىگە دىققەت قىلىپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم ئوتتۇرا بويلۇق، قارا قاشلىق، ئورۇقراق كەلگەن، چاققان، تېتىك ئادەم بولۇپ، يېشى نزامىدىندىن كىچىك ئىدى. ئەمما، گەپ — سۆزلىرىنىڭ ئېنىقلىقى، سالمىقى، ئەپچىل ھەرىكەتلىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە ئوڭايلا جەلپ قىلىۋالاتتى.

ئۇ نزامىدىننىڭ ئائىلە تۇرمۇشىدىن گەپ ئاچتى.

— خوش، شۇنداق قىلىپ ھامال ئەپەندى، تۇرمۇشىڭىزنى قانداق قىلىۋاتىسىز؟

— ھەرھالدا تۇرمۇش كېتىۋاتىدۇ، ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، — دېدى نزامىدىن بېشىنى لىڭشىتىپ.

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئابدۇكېرىم، — ئائىلىنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىمۇ يامان، لېكىن تۇرمۇشىمىزنى تۈزەيدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ، چىداش كېرەك.

— شۇنداق، ھازىرچە نېمە ئامال بار دەيسىز. قىزىق، مەن بىر يەرگە ئىشقا كىرسەم، بىرەر ھەپتە ئۆتەر — ئۆتمەيلا قوغلاپ چىقىرىلىمەن، — دېدى ئۇ.

— تېجىمەل ئادەمنىڭ دۇنياغا سىغىمىقى تەس، — دېدى ئابدۇكېرىم چاقچاق ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بىر سائەتتىن ئوشۇقراق ئولتۇردى. كەچ كىرىپ قالغان بولۇپ، كوچىدىكى ۋاراڭ — چۇرۇڭلارمۇ ئاستا —

ئاستا بېسىلىشقا باشلىدى. كوچا تەرەپتىكى دېرىزىدىن ئولتۇرۇۋاتقان كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۇيغۇنچىگە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ قىزغىن گەپلىرىنى تەبرىكلەۋاتقانداك يۈزلىرىدە جىلۋىلىنىپ ئويىنايتتى.

— مەن ياناي، — دېدى ئەنۋەر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئەتە ئەتىگەنلىككە دەرسكە ئۆلگۈرۈشۈم كېرەك.

ئۇ ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن نىزامىدىنغا قولىنى ئۇزارتتى — دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئىككىسى ئورۇندۇقلىرىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئابدۇكېرىم مۇنداق دېدى:

— ھازىرقى ۋەزىيەتنى ئاساسەن مۇنۇ ئىككى تەرەپتىن مۆلچەرلەشكە بولىدۇ. بىرى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى راسا پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى. يەنە بىرى، خەلق ئويغىنىپ كەتتى. بىز بىرەر ئۇچقۇننى چىقارساقلا، ئۇ دەرھال يالقۇنغا ئايلىنىشى مۇمكىن. قايسى كۈنى بىز تاملارغا بېيىشتۇرغان، كوچىلارغا، قورۇلارغا تاشلىغان تەشۋىقات ۋە رەقىلىرىدىن خەلق زور ئىشەنچكە ئىگە بولغانداك تۇرىدۇ، ئەمدى گەپ خەلققە بېتەكچىلىك قىلىدىغان رەسمىي بىر تەشكىلات قۇرۇش. بىز ھازىر مۇشۇ ئىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىمىز.

ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن دولقۇنلىنىپ ئېيتىلدى. ئۇنىڭ كىشىگە ئۈمىد، ئىشەنچ بەخش ئېتىدىغان سۆزلىرىدىن نىزامىدىن ھاياجانلاندى، يۈرەكلىرى دولقۇنلىنىپ، تېز — تېز ئۇرۇشقا باشلىدى ۋە يۈزلىرىدە خۇشاللىق ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يېنىپ كەتتى.

— ئەنۋەرنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، — دېدى نىزامىدىن قىزىق ھېسسىياتلار ئىچىدە، — يېزىلاردىمۇ كىشىلەر: توپدۇق بۇنداق قاششاق تۇرمۇشتىن، يا خۇدا جاننى ئالساق، يا بىزنى ياخشىراق بىر يولغا سالساق، دېيىشمەكتە ئىكەن، ئۇ ئۆزىمۇ ئەتراپىغا توپلىغان يەتتە — سەككىز كىشىنى خېلىلا ياخشى

تەربىيەلەپتۇ.

— ياخشى، ئۇلارنىڭ تەسىرى باشقىلارغىمۇ ئۆتسۇن دە، —
دېدى ئابدۇكېرىم ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئويىمچىدە ئويماقتىن —
بۇياققا مېڭىپ، ۋەزىيەتتىكى يېڭىلىقلارنى بايان قىلىشقا
باشلىدى:

— ھازىرقى ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىش تېز. يېقىندا نىلقىدا
گومىنداڭنىڭ گەزەپ ئات ئېلىش سېلىقىغا قارشى بىر دولقۇن
قوزغالدى. خەلق غەزەپنىڭ پارتلىشىغا بۇ سېلىق بىر پىلتا
بولدى. ئۇلار ئوۋ مىللىتىلىرى ھەم ئەمەلدار، چېرىكلەردىن
تارتىۋالغان قوراللار بىلەن قوراللىنىپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ
كېتىپتۇ.

نزامىدىن تېخىمۇ ھاياجانلاندى ۋە سوئال نەزىرىدە ئۈمىدلىك
كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ:

— ئۇلار قاراملىق بىلەن ئىش قىلمىسا بولاتتىغۇ ئەمدى، —
دېدى.

— ياق، ئۇلارنى تەشكىللەۋاتقان ئادەملەر بار، شۇنداقتمۇ
بىز دەرھال ئادەم ئەۋەتتۇق. ئۇلارغا قوشۇلۇۋاتقانلارمۇ خېلى
باردەك قىلىدۇ، ئۈنىمۇ ئوقۇپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى — دە، بىر مىنۇتتەك
ئويلىنىۋېلىپ مۇنداق دېدى:

— ياش ئوقۇتقۇچىڭىزنىڭ يېڭىتلىرى سىنالغان بولسا،
مۇشۇ ئىشلاردىن شەپ بەرسەكمۇ بولىدۇغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ۋاقىت يەتتى، كىشىلەرنىڭ تەشئالىقى ئەمدى
ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدۇ!

— ئەگەر سىزگە مۇنڭغۇلكۈرەگە چىقىشقا توغرا كەلسە، ئۇ
يەردە بىزنىڭ بىرنەچچە قازاق، قىرغىز يولداشلىرىمىز بار،
شۇلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىسىز، بۇ ئەھۋالنى بايا ئۇقتىڭىز.

ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن نزامىدىن بىر — بىرىنىڭ
قوللىرىنى چىڭ سىقىپ خوشلاشتى.

توققۇزىنچى باب

ئەنۋەر ئەپەندى دادىسىدىن بىر يېشىدا يېتىم قېلىپ ئانىسىنىڭ قولىدا قالدى. لېكىن، يامان كۈن كۆرمىدى. ئانىسى ئوغلۇمنى ئۆگەيلىمەدىكىن دەپ ئىككىنچى قېتىم ياتلىق بولمىدى، تاپقان - تەرگىنىنى يالغۇز ئوغلغا يېگۈزۈپ باقتى. ئۇ ئاش - تاماققا ناھايىتى ئۇستا بولغانلىقى ئۈچۈن، قورسىقىغا ئامراق بىر باينىڭ قورۇسىدا ئۇزۇن يىل ئۆي خىزمەتچىسى بولۇپ تۇرۇپ قالدى. باي ئۇنىڭ ئەتكەن تامىقىنىڭ تەملىكىلىكى ۋە مەزىلىكىلىكىدىن ئىنتايىن رازى ئىدى. شۇڭا، باينىڭ ئۆزىمۇ، خوتۇنىمۇ ئۇنى مالاي قاتارىدا كۆرمەي، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتەتتى. ئەنۋەر ئانىسىنىڭ باھانىسىدە ئاشۇ ئېسىل تاماقلاردىن ھەر كۈنلۈكى بەھرىمەن بولاتتى. باي كىتاب ئوقۇشقا زوقمەن ئىدى، ئۇ باشقا بايلاردىن ئۆزىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا، ئەنۋەر ئون ياشقا كىرگەندە، باي ئۇنى ئالدىغا چاقىرىۋېلىپ:

— ھە، ئەنۋەر، سېنى ئوقۇتۇپ قوياي، مىللىتىمىز ئىچىدىن نادانلاردىن بىرى بولسىمۇ كېمەيسۇن، قانداق، ئوقۇمسەن؟ — دېدى.

ئەنۋەر تىرىنقىنى تاتىلاپ، يەرگە قاراپ ئۈنسىز تۇردى، ئانىسى:

— باي ئاتاڭنىڭ شەپقىتىگە رەھمەت دېگىن، ئوقۇيمەن دېمەمسەن، — دېدى خۇشال بولۇپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ باينىڭ ئوغللىرى بىلەن غولجا شەھىرىدىكى «مەكتەبى ھۆسەينىيە» گە كىردى. مەكتەپتىمۇ مالاي

خوتۇننىڭ بۇ بالىسىغا خەير خاھلىق قىلىدىغان ئوقۇتقۇچىلار چىقتى. ئەنئەنە بىلىقتىكى كوچا ئويۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ، تىرىشىپ ئوقۇپ، پاتلا باشقىلاردىن ئۈزۈپ كەتتى. بۇ ھال مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ كىچىككىنە بالىغا كۈچلۈك ھەۋىسىنى قوزغىدى. مەكتەپ بويىچە سىنىپلار ئارا ئۆتكۈزۈلىدىغان سۆز مۇسابىقىلىرى، دېكلاماتسىيە كېچىلىرىدە ئۇ دائىم بىرىنچىلىكنى قولدىن بەرمەي مۇكاپاتلىنىدىغان بولدى. ئۇنىڭ يازغان گىئىئاللىرى مەكتەپ تاختىسىدا پات - پات ئۆلگىلەر سۈپىتىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تەقدىر نامىلەر ھەم ماددىي مۇكاپاتلارنى كۆتۈرۈپ كەلگەندە، ئانىسى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك بولۇپ خۇشاللىقتىن كۆز يېشى قىلاتتى. باي شۇنداق چاغلاردا:

— مانا، مانا نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بۇ، بىزنىڭ مىللىتىمىزدىن ئەمدى ئاسماندا ئۇچىدىغانلارمۇ، سۇدا ئۈزىدىغانلارمۇ چىقىدۇ، — دەيتتى.

ئەنئەنە شۇنداق تىرىشىپ ئوقۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئانىسى تۇيۇقسىز ھوشسىز بولۇپ يىقىلىپ، پەقەت ئىككى كۈن يېتىپلا تۈگەپ قالدى. كىچىككىنە ئەنئەنە قارا يېتىم بولۇپ، ساماندىك سارغىيىپ كەتتى. بىراق، ئوقۇشتىن بوشىشىپ قالمىدى. شۇك بولۇپ كەتكەن بىلەن يەنە ئالدىنقى ئورۇننى بەرمىدى. ياخشىسى بايمۇ ئۇنى ئوقۇشتىن توختاتمىدى. ئەمما، ئالتە يىللىق مەكتەپنىڭ ئاخىرقى يىللىقىنى ئوقۇۋاتقاندا مۇنداق بىر كۆڭۈلسىزلىك بولدى: يېرىم يىللىق ئوقۇشتىن خۇلاسە چىقىرىلىپ، مەكتەپ بويىچە چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئاتا - ئانىلار چاقىرىلدى. باي مەكتەپ زالىغا چاپلانغان يوغان ئاق قەغەزدە ئۆز مالىيىسى ئەنئەنەنىڭ ئوقۇشتا ئەلا كېتىۋاتقانلىقىنى، ئەنئەنە بىلەن تەڭ مەكتەپكە كىرگەن ئۆز ئوغلنىڭ تېخىچە ئۈچىنچى سىنىپتىن كۆچمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەزەبلىنىپ ئۆچتى. باشقا بايلارنىڭ ئالدىدا نومۇس قىلىپ

ئۆلمىدى، ئۇنىڭ بېرىسى بولدى. ئۇ مەرىپەتپەرۋەرلىكىنى شۇ
ھامان ئاسماننىڭ قەرگە چۆرۈۋەتتى - دە، ئەنۋەر بى دەريھال
ئوقۇشتىن توختاتتى.

يېرىم يىل ئوقۇشتىن قالغان ئەنۋەر «ھۆسەينىچە»
مەكتىپىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياردىمىدە باينىگمۇ
ئىلكىدىن قۇتۇلۇۋالدى ۋە يېڭىدىن ئېچىلغان ئىلى مىللەتلەر
گىمنازىيەسىگە قوبۇل قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مەكتەپ
تەمىناتىدا ئوقۇش پۇرسىتىگىمۇ ئىگە بولدى. بۇ يەردە ئۇ
ئۆزىنىڭ ئوقۇشتىكى ئالاھىدە ياخشى نەتىجىسى بىلەن
باشقىلارنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى. بەزى دۆلەتمەن
ئائىلىلەرنىڭ ھاكاۋۇر، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان
بالىلىرىمۇ «ۋاي ئەنۋەر» دەپ تۇرىدىغان ۋە ئۇنى - بۇنى سوراپ،
ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆرگۈلەيدىغان بولدى. بۇ مەكتەپتە سەۋىيەلىك،
چەت ئەلدە ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارمۇ كۆپ ئىدى. ئۇلار
ئەنۋەرنىڭ زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنىڭ
يۇقىرىلىقىنى سېزىپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن
قارايدىغان ۋە چەت ئەلدىن ئەكەلگەن كىتابلىرىنى پات - پات
بېرىپ تۇرىدىغان بولدى.

— بۇ بالىدىن جەزمەن بىر ئىش چىقىدۇ، — دەيتتى ئۇلار، —
تەشكىلاتچىلىقى كۈچلۈك، ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىق
قىلالايدۇ، قولىدىن ئىش كېلىدۇ...

ئەنۋەر كېيىنرەك نىزامىدىن بىلەن تونۇشۇپ، بارا - بارا
ئۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىن بولۇپ قالدى ھەم ئۇنىڭ مەسلىھەتى
بىلەن يېزىغا خىزمەتكە چىقتى. ئەنۋەر يېزىغا چىققاندىن
كېيىن، بىرىنچى بولۇپ تونۇشقان، يېقىن بولغان ئادىمى نادەم
بولدى. ئاستا - ئاستا گايىت، كېۋىز، جامالىدىن ھەم باشقىلار
بىلەن يېقىن سۆھبەتداش بولۇپ قالدى. بىرنەچچە يىل ئۇنىڭغا
ھېچقانچە ئۇزاق بىلىنمىدى، خۇددى بىر قىزىق، تەسىرلىك
ھېكايە سۆزلەنگەندەك ئۆتۈپ كەتتى. كۆڭلىگە بىرەر مەقسەتنى

پۈككەن ئادەم، ئۇنىڭدىن بەلگىلىك ئۈنۈمگە ئېرىشسە، قىلغان ھەرىكىتىدىن، ئېيتقان سۆزىدىن، باسقان قەدىمىدىن رازى بولىدۇ. ئەنئەنە بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدىلا گىمنازىيە ئوقۇغۇچىسى ئەمەسمىدى؟ ئۇ سېرىق پارتىدا ئولتۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرىدىن قانچە قېتىملاپ گۈزەل ھايات قۇرۇپ، بەخت يارىتىش توغرىسىدىكى يالقۇنلۇق نۇتۇقلارنى ئاڭلىمىغان؟ يېرىم كېچىلەرگىچە، ھەتتا بەزىدە ئاپپاق تاڭلار ئېتىپ كەتكۈچە قانچە ئونلىغان پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىي كىتابلاردىن ئوقۇمىغان؟ مۇلاھىزە قىلمىغان؟ شۇ كىتابلاردىكى مەزمۇنلار ئۇنىڭ قەلبىگە كۈن نۇرىدەك قۇيۇلدى، سىڭدى، ئۆزلەشتى. ئۇ چاغلاردا كىشىلىك تۇرمۇشقا توغرا قاراش توغرىسىدىكى شۇ نۇتۇقلار ئاشكارا سۆزلىنەتتى، ئۇنداق كىتابلارمۇ ئاشكارا ئوقۇلاتتى. ئەمدىچۇ؟ مەنئى قىلىندى، چەكلەندى، لېكىن ئۇنىڭ ئوقۇغانلىرىنى، ئاڭلىغانلىرىنى باشقىلارغا يەتكۈزۈشنى ھېچكىم چەكلىيەلمىدى. ئۇنىڭ گايىت، كېۋىر، جامالىدىن ۋە نادەملەر بىلەن ئۆتكۈزۈلدىغان سۆھبەتتى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇ شۇنىڭدىن ئىنتايىن رازى ئىدىكى، سۆھبەتداشلىرى ئادەبىي، نادان يېزا ئادەملىرىدىن ئاستا - ئاستا ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلەيدىغان ئاڭلىق ئادەملەرگە ئايلىنماقتا ئىدى.

بۈگۈن ئۇ باشقىلار يىغىلغۇچە ئىككى كۈندىن بېرى كۆرۈۋاتقان «ئاممىباب پەلسەپە»^① دېگەن كىتابنى كۆرۈشنى داۋاملاشتۇردى. ھايال قىلماي سۆھبەتداشلىرى كەينى - كەينىدىن كىرىپ كەلدى - دە، سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ قالغان بۇ ئۆي بىردەمدىلا پاراڭچىلارنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرى بىلەن ئاۋاتلىشىپ كەتتى. ئەنئەنە ئەپەندى ئۆزى ياسىۋالغان بۈگۈلۈكتە، قالغانلىرى ئۇزۇن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ قىزىق پاراڭغا چۈشتى.

① «ئاممىباب پەلسەپە» - بۇ ئەي سىچىننىڭ 1940 - يىللارنىڭ بېشىدا يازغان، ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان كىتابى.

ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ كىتاب ئوقۇۋاتقان، ئۇلارنىڭ ئاستىنى سىزىۋاتقان ۋە بەزى قۇرلىرىنى خاتىرىگە كۆچۈرۈۋاتقان چاغدىكى جىددىي تۈس ئالغان چىرايى، ئەمدى تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ھالەتكە كۆچكەندى.

مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كىچىكى نادەم، بىراق ئۇ ئەمدى كىچىك بالا ئەمەس. ئۇ دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا ئولتۇراتتى، كېيىنرەك كۆپ ئويلايدىغان بولدى. ھازىر چو؟ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئۆز قاراشلىرىنى، باھالىرىنى ئېيتالايدۇ. ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نۇرغۇن سۆزلىرى ئۇنى قايىل قىلغان. ئۇ ھازىر ئوقۇتقۇچىسى ئېيتقان چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنىڭ تېگىگە يېتەلەيدىغان ئون سەككىز ياشلىق ئېغىر - بېسىق ئويچان يىگىت.

ئۇلارنىڭ مۇنداق يىغىلىشلىرى تالاي قېتىم بولدى. ئەنئەنە ئەپەندى ئەمدى بۇرۇنقىدەك سۆزلىرىنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايدۇ ياكى ئاسماقچىلاپ گەپ ئېلىپ كۆرمەيدۇ، ئوچۇق - يورۇق سۆزلىشىۋېرىدۇ.

— گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ھازىر تازا چىرىكلەشتى، — دېدى ئۇ نىزامىدىندىن ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا بىر - بىرلەپ يەتكۈزۈپ، — چىرىگەن نەرسە بەرىبىر ئۆرە بولالمايدۇ، ئىتمۇ غالجىرلاشسا ئۆلمەي قالمايدۇ. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى جەزمەن غۇلايدۇ. ئۇلارنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان زۇلۇمى ئېغىرلاشقاندىن، نارازىلىق، قارشىلىق كۈچىيىدۇ، ئەمەلىيەتتە شۇنداق بولۇۋاتىدۇ.

— شۇنداق، — دېدى گايىت، — دېھقانلارغا ھۆكۈمەت بەش تەڭگە سېلىق چاچسا، بۇ يەردە ئون تەڭگە قىلىپ ئېلىۋاتامدۇ. — تۈنۈگۈن، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپلا نادەم، — ئەللىكېشى ئارپا، بېدە سېلىقى يىغىلى كەلگەندە نۇراخۇنكام: «مېنىڭ سېلىققا بېرىدىغان ھېچنەمە يوق، ئالساق خۇدا بەرگەن جان بار. قولۇڭدىن كەلگەننى قىل، سەنلەرگە خوش - خوش، دەپ

قول قوۋۇش ئۈرۈپ يۈرۈپ كەلگەن يېرىمىز مۇشۇ» دېدى. ئەللىكېشى: «تولا تېرە تاراقشىتما، ھېلى چېرىكلەر چىقسا موللام مۇشۇك بولۇپ كېتەرسەن» دېسە، ئۇ: «چېرىكلەر چىقسا ئەمدى كالتەك بىلەن بېشىغا يەيدۇ. مانا مەن جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم، يۈگۈر، چېرىكلرىڭنى باشلاپ چىق»، دېدى. ھازىر كىشىلەر قورقماس بولۇپ كېتىپتۇ.

— سەۋر — تاقەتتىڭمۇ چېكى بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ئەيەندى، — ئاخىر پىچاق سۆڭەككە يەتتى — دە، ئەمدى ھۆكۈمەتنىڭ چېرىكلرىمۇ خەلقنىڭ غەزىپىنى باسالمايدۇ.

ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن نېمە قىلىش توغرىسىدا سۆھبەتداشلىرىغا قانداق گەپ ئېچىشنى ئويلاپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. كېچە بەك قاراڭغۇ ھەم سۈرلۈك ئىدى. پىلىدىغان جانسىز چىراغ ئۆيىنى سۇس يورۇتقان، ئۆي جىمجىت، تالامۇ جىمجىت ئىدى، ناگان — ناگاندا يىراقلاردا ھاۋىشۋاتقان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، نەلەردىندۇر ئارىلاپ — ئارىلاپ سۇس ئاڭلىنىپ قالىدىغان ناخشا سادالىرى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۇلار ھەممىسى مانا شۇنداق سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ ئويلىشاتتى، باش قاتۇرۇشاتتى.

ئەنۋەر ئاخىر گەپنى ھەممە تونۇش بولغان ناسىر ئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمىدىن، نادىرنىڭ تۈرمىدىن چىقارغان خېتىدىن باشلاشنى، يەنى ئاشۇلار ئۈچۈن، مېڭىلغان — ئون مېڭىلغان قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كېرەكلىكىدىن باشلاشنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى — دە، بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ نادەمگە قاراپ گەپ باشلىدى:

— سېنىڭ خوجايىنىڭ ناھايىتى ھىيلىگەر ئادەم، داداڭنىڭ ئۆلۈمىنىڭ سىرلىق بولۇپ قېلىشى ئاشۇنىڭ ھىيلىگەرلىكىدىن. مېنىڭچە، داداڭ ئەختەمباينىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن، نۇرغۇن كىشىلەر بۇ سىرنى بىلمەيدۇ. ناسىر ئاخۇنكامنىڭ ئۆلۈمى باجگىرنى بىر كاچات

ئۈرۈپ ئۆلتۈرۈپ قويغىنى ئۈچۈن ئەمەس بۇ بىكار گەپ، بۇ يەردە ئەختەمبايلارنىڭ ھىيلىسى بار.

— مانا بىز بىلىمىز، — دېدى گايىت ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — ناسىر ئاخۇنكام ناھايىتى يوللۇق كىشى قىلىدىغان، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان ئادەم ئىدى. يولسىز ئىش بولدىمۇ، جېنىنى تىكىپ قويايتتى. شۇڭا، بايلار ئۇنى ناھايىتى ئوچ كۆرەتتى. ئاشۇنى كۆزدىن يوقاتساق، بىزنىڭ ئىشىمىزدىن قۇسۇر تاپىدىغان ئادەمدىن قۇتۇلىمىز، دەپ ئويلايتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەلەمدىن يانغانىدى. كېتىۋاتقان قىزىپ قالدى:

— ئۇ ئادەم مەھەللىمىزنىڭ شۇڭقارى ئىدى. رەھىمىتى بىزنىڭ يۈلەنچۈكىمىز، بېشىمىزنى سىلايدىغان ئاتىمىز ئىدى! جامالىدىننىڭ ئورۇق يۈزلىرى تاتىرىپ، بويۇن تومۇرلىرى كۆپتى، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولۇپ دېدى:

— ئادەم ئۆلتۈرۈش ئۇلار ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەمغۇ، قەيەردىن يارىلىپ قالغان ئادەملەردۇر؟ نېمانچە قارا كۆڭۈل، نېمانچە ۋەھشى!

ئەنئەنە ئەپەندى جامالىدىننىڭ سۆزلىرىنى يېشىپ، شەرھىلىگەندەك سۆزلەپ كەتتى:

— نېمىشقا ئۇلار بەخۇدۇك ئادەم ئۆلتۈرەلەيدۇ؟ ئادەم ئۆلتۈرۈش شۇنچە ئاسان ئىشىمۇ، ئادەمنىڭ جېنى قۇشقاچنىڭ جېنىمۇ؟

ئۇ سوئال نەزىرى بىلەن ئادەمگە قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى مانا ئەمدى باشقىچىلا تۇس ئالدى، قارا كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ، لەۋلىرى تىترەپ، چىرايى سۈرلۈك تۇس ئالدى. ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئادەتتىكىدەك تىڭشاپ ئولتۇرغان ئادەمگە ئۇنىڭ سوئالى ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلغانىدى.

ئۇلار كىشىنى ئويغاتقۇچى شۇنداق قىزىق - يالقۇنلۇق

سۆزلەر تەسىرىدىن ۋاقتنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەيتتى. پۈتۈن مەھەللە قاتتىق ئۇيقوغا كېتىپ، يېزىدا گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى، شۇنداق جىمجىتلىق ئىچىدە بىر ناخشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى، ناخشىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى دانە - دانە، ئوچۇق ۋە مەردانە ئىدى:

يامۇلنىڭ ئىچى زەيلىك،
بۇ دەردلەرگە نېمە دەيلىك.
ئەركىنلىككە بەل باغلاپ،
ياخشىلىقنى ئىزدەيلىك.

شۇ چاغدا باش توخۇ كېچىنىڭ قارا باغرىنى يېرىپ قىچقاردى. باش توخۇنىڭ ئاۋازى خۇددى كۆمۈردەك قاپقارا تۈننى ئاستا - ئاستا قوغلاۋاتقان تاڭنىڭ شەپسىدىن دېرەك بېرەتتى. ناخشا قوشقىنىڭ مىسرالىرى قەلبىنى ھايانغا سالغان ئەنئەنە ئەپەندى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ مەقسىتىنى ئېچىشقا ئۆتتى:

— خوش، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، بويۇنغا چۈشكەن سىرتماقنى سۆرەپ يۈرۈۋېرىمىزمۇ؟ ئەركىنلىك ئۈچۈن بەلنى باغلاپ ياخشىلىقنى ئىزدەيمىزمۇ؟ ۋاقىت يەتتى، سىرتماقنى ئۈزىدىغان ۋاقىت يەتتى! سىرتماقنى ئۈزۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقىت يەتتى!

چوڭقۇر خيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان نادەم ۋە باشقىلارمۇ شۇ سۆزدىن كېيىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ بىر - بىرىگە قاراشتى ۋە ئۈمىد - ئىشەنچ چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن ئەنئەنە ئەپەندىگە تىكىلىشتى. بۇ ئالامەتلەرنى بايقاپ ئولتۇرغان ئەنئەنە:

— قانداق قىلىش كېرەك؟ مانا بۇنىڭ ئۈچۈن نادەمنىڭ ئاكىسىنىڭ ئۆلۈشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن تۈرمىدىن چىقارغان خېتى بىزگە ياخشى جاۋاب بېرىدۇ، — دېدى - دە، بۈگۈنكى ئاستىدىكى كىچىك ساندۇقتىن نادىرنىڭ تۈرمىدە يازغان خېتىنى

ئالدى. بۇ خەت ئانىسىغا يېزىلغان. ئەنئەنە ئەپەندى خەتنى بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن گۈلپەمخاننى يوقلاپ بارغاندا، مەن ساقلاپ قويماي، دەپ ئېلىۋالغانىدى. گۈلپەمخان خەت تۈرمىدىن چىقىرىلىپ قولغا تەگكەن چاغدا، پەقەت بىر قېتىملا ئوقۇتۇپ ئاڭلىغان، ئادەم بولسا ئۇنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەرسىز، باشقىلار تېخىمۇ خەۋەرسىز ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىر قىسىم بولۇپ، ئاكىسىنىڭ خېتىگە تەلمۈرۈپ قارىدى، باشقىلارمۇ تەقەززالىق بىلەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاشقا ئىنتىزار ئىدى. ئۇلار ئۆز ئۆمۈرلىرىدە تالاي سالام خەتلەرنى ئاڭلىغان، لېكىن ئۇ خەتلەرگە مۇنداق تەشەنلىق، تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرمىگەندى. بۇ خەت گويىا ئۇلارغا دەھشەتلىك قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يول تېپىپ بېرىدىغاندەك ياكى قەدىمىنى قايقا يۆتكەشكە بۇيرۇق بېرىدىغاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى. ئەنئەنەمۇ قانداق قىلىش كېرەك؟ دېگەن سوئالغا مۇشۇ خەت بىلەن جاۋاب بەرمەكچى. شۇڭا، ئۇمۇ دولقۇنلۇق ھېسسىياتقا چۆمۈلگەندى. خەت نېپىز تاماكا قەغەزىگە ئۇششاق قىلىپ يېزىلغان. ئەنئەنە ئوقۇشقا كىرىشتى، خەتتە مۇنداق دېيىلگەندى:

«ئانا!

ساڭا مەن تۈرمىگە كىرگەندىن بېرىنچى بىرىنچى خېتىمنى، شۇنداقلا ئاخىرقى خېتىمنى يېزىۋاتىمەن. كىشى دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن، ئۇنىڭ بېشىدا ئاخىر بىر كۈن ئۆلۈم بار، لېكىن كىشى دۇنياغا كېلىپ ئەرزىگۈدەك ئىشلارنى قىلىپ ئۆلسە، ئۇ ياش بولسىمۇ ئۆزىدىن رازى بولىدۇ. ئۇنى باققان ئاتا - ئانىسى، ئەل - يۇرتىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

مەن دۇنياغا كۆز ئاچقان كۈنۈمدىن تارتىپ ماڭا ئانىلىق مېھرىڭنى تۆكۈپ، پۈتۈن ياشلىقىڭنى سەرپ قىلىپ، مېنى ئاسراپ ئۆستۈردۈڭ، (بەختلىك بول بالام) دەپ بار - يوقۇڭغا

قارماي ئوقۇتۇپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنى چوڭ قىلغۇچە ئېغىر
يىللارنى ھاياش قىلىپ مۈكچەيدىڭ، يۈزلىرىڭگە قورۇقلار
چۈشتى، چىشلىرىڭ سارغايىدى، چاچلىرىڭ ئاقاردى. ئۆمۈر
سائىتى يىگىرمە ئۈچكە سوققاندا مانا مەن ھازىر قاراڭغۇ
زىنداندا يېتىپتىمەن. بۇرۇمغا قان پۇرايدۇ. ئەجەل ئۆز
سايىسىنى ئۈستۈمگە چۈشۈرۈپ تۇرماقتا. ئېھتىمال ئەتە كۆز
يۇمارمەن، ئېھتىمال ئۈگۈن، ئېھتىمال خېتىمنى
داۋاملاشتۇرالماسمەن. ئەمدى بۇ بەربىر، شۇنداق ئىكەن، ئانا،
مەن بەختسىز بولۇپ قالدىممۇ؟ سەنچۇ؟ بەزىلەر مېنى (نادىر
بەختسىز) دېيىشىدۇ، سېنىمۇ، (بەختسىز ئانا) دېيىشەر، ياق،
بۇ، بەختنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىك!»

ئەنۋەر ھاياجانلىنىپ ئوقۇۋاتقان خېتىنى توختىتىپ نادەمگە
قارىدى، نادەمنىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ئېتىلىپ چىققان
ئىككى تامچە ياش ئۇزۇن كىرىپكىدە ئىلىنىپ توختاپ مەڭزىگە
تېمىپ چۈشتى. ئۇ قۇرۇغان كالىپۇكىنى تىلى بىلەن نەمدەپ
قويۇپ، خەت ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«ئانا، مېنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىم - تەربىيەچىلىرىم ھەقىقىي
ھاياتقا كۆزۈمنى ئېچىپ، دوست - دۈشمەننى تونۇتتى. كىشىلىك
ھاياتىمىزنى ساقلاش ئۈچۈن ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز قولىمىزدا
تۇتۇپ كۈرەش قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئۆگەتتى. قاراڭغۇچىلىق
بىزنى ئورنىۋالغان زۇلۇمنى پەقەت كۈرەش بىلەنلا يوقاتقىلى
بولدىغانلىقىنى چۈشەندىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، جېنىم ئانا، سېنى
ۋە مىليونلىغان جاپاكەش خەلقىمنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن
مۇستەبىت ھاكىمىيەت ۋە ئۇنىڭ مالايلارنىڭ قىلمىشلىرىنى
پاش قىلىش، خەلقىنى ئويغىتىش يولىدا ھەرىكەت قىلدىم،
ئەپسۇسكى قولغا چۈشۈپ قالدىم. بىراق، بۇنىڭغا ھەرگىز
پۇشايمان قىلمايمەن، بۇنداق بولۇشىمۇ بىلەتتىم.

ئانا! كىشى دۇنياغا ئاچچىق ئەلەم يۇتقىلى، خورلىنىش بىلەن
بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئونسىز يۈرگىلى، پاسكىنىچىلىقتا
بۇلغىنىپ قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرگىلى كېلەمدۇ؟ كىشى دۇنياغا
كىم نېمە دېسە، خوپ دەپ ئۆز ئەجرىنى باشقىلارنىڭ يېرىگە
تۈكۈپ، بىر بۇردا ناننىڭ غېرىبى بولۇپ، تويماس يالماۋۇز دەك
ھەممىنىڭ بايلىقىنى يۇتۇۋاتقانلارنىڭ قايىقىغا ۋە چىشىنىڭ
ئېقىغا قاراپ ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كېلەمدۇ؟ ئۆمرىمىز
شىرقىراپ ئاققان لاي سۇدەك ئۆتۈپۈرمەدۇ؟

ئانا! مەن بەختسىزمۇ؟ ياق، بەختسىز ئەمەسمەن، مېنىڭ قەلبىم
دەردتىن، ھەسرەتتىن، ئادالەتسىزلىكتىن ئاغرىغانلىقىغا خۇشالمەن.
ئەگەر مېنىڭ قەلبىم ھېچنېمىگە ئاغرىمايدىغان بولۇپ قالسا،
بۇنىڭدىن ئارتۇق بەختسىزلىك بولاتتىمۇ؟!

ئانا! سەن بەختسىزمۇ؟ ياق، سەنمۇ بەختسىز ئەمەسسەن. سەن
مېنى ئۆستۈرۈپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنىڭ ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى
سائەتلىرى قالدى، سەن ئۆز خەلقىڭنىڭ بەختى ئۈچۈن چېلىش
سېپىدە قۇربان بولغان ئوغلۇڭنىڭ بەختلىك ئانىسىسەن!

مەن تېخى ھېچقانچە ئىش قىلمىغانىدىم، قىلىدىغان نۇرغۇن
ئىشلىرىم بار ئىدى، مەن ئىشىنىمەنكى، ئارزۇلىرىم چوقۇم
ئەمەلگە ئاشىدۇ. پات يېقىندا تەڭلىك - ئازادلىق ئۆز جامالىنى
كۆرسىتىدۇ!

ئانا! پاسكىنىچىلىقلارنى، ئىپلاسىلىقلارنى، خورلىنىشلارنى
قان بىلەن يۇيۇپ، باش كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ. ئىشەن،
ئانا! ئەمدى زۇلۇم ئۇزاققا بارمايدۇ.»

ئەنۋەر خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەندە نادەم يىغلاۋاتاتتى. بىراق، ئۇ
تىرىنقىنى تاتىلاپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغىنى يوق، ياش
تامچىلىرى ئېقىۋاتقان كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، چىشلىرىنى
كىرىشتۈرۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ ئولتۇراتتى. باشقىلارنىڭمۇ
كۆزلىرىدىن ياش ئەگىگەن، يۈزلىرى جىددىي تۇس ئالغان،

يۈرەكلىرى قىنىغا پاتىمغاندەك تومۇرلىرى تېز ئۈرۈپ
ھاياجانلانغانىدى. ئۇلارغىمۇ گويا چەكسىز كەتكەن قاراڭغۇلۇق -
زۇلمەت ئىچىدىن يالقۇنلىنىپ بىر ئوت كۆرۈنۈۋاتقاندەك
بىلىنمەكتە ئىدى.

— كۆڭلۈڭنى بۇزما، يىغلىما، نادەم، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا
تەسەللى بېرىپ، — مانا، ئاكاڭ قانداق ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭ
ھاياتى قانداق ھايات ئىكەن؟ ئېزىلمۇتقان، يانچىلمۇتقان
چاپاكەش خەلقى ئۈچۈن ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇر
ئىنقىلابچى ئىكەنلىكىنى كۆردۈققۇ! سەن شۇنداق ئاكاڭ
بولغىنى ئۈچۈن پەخىرلەن، خۇشال بول!

ئەنۋەرنىڭ سۆزىدىن كېيىن نادەم ئۆپكىدەپ كەتتى.
غەزەپتىنمۇ ياكى ھەسرەت - ئەلەمدىنمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ كۆڭلى
قاتتىق بۇزۇلغانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاكىسى نادىر شۇنداق
ئېنىق گەۋدىلىنىپ كەلدىكى، «خەت يېرىم دىدار» دېگەنلەر كەم
ئېيتقانكەن. ئەنە ئۇنىڭ ئاكىسى، ئۆز ئىنىسى بىلەن يۈزمۇيۈز
ئولتۇرۇپ مۇڭداشماقتا، سىرداشماقتا! ...

ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىغا كېلەچەككە تولۇق ئىشەنگەن
سۆزلىرىنى ھاياجان بىلەن ئېيتماقتا! ...
ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىنى يالقۇنلۇق - قايىناق كۈرەش
ئىچىگە چاقىرماقتا! ...

بۇ خىتابلار نادەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى شۇنداق
دولقۇنلاتقاندىكى، گويا ئۇ ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبىدەك
قىسىلماقتا ئىدى.

— بولدى قوي، يىغلىما، — دېدى ئەنۋەر، — ھازىر
يىغلايدىغان پەيت ئەمەس، يىغا بىلەن نادىر ئەپەندىنىڭ ئۈمىدىنى
ئاقلىغىلى بولمايدۇ.

— يىغلاش بىلەن ئىش تاڭتمايدۇ، ئۇكا، بۇ خەت بىزنىڭ
ئەمدى قانداق قىلىشىمىز خۇسۇسىدا كۆڭلىمىزگە بىر ئوي
سېلىپ قويدى، — دېدى گايىتمۇ سارغۇچ بۇرۇتىنى سىلاپ

تۇرۇپ ئويلانغان ھالدا.

جامالىدىن چوڭقۇر خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ دېدى:
— بولدى قىل، نادەم، ئاكاڭنىڭ خېتى سېنىڭمۇ، مېنىڭمۇ
كۆزىمىزنى ئاچتى، بىزنى ئويغاتتى. راست ئەمەسمۇ، ئۆزىمىز
پاسكىنىچىلىقتا بولغىنىپ، قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرۈۋاتىمىزغۇ
نادەمنىڭ كۆز يېشى توختىمىدى، ئۇنىڭ يېشى ھېچ
توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— ھە، بوپتۇ، يىغلىۋال، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ئورنىدىن
تۇرۇپ، — سېنىڭ بۇ يىغاڭ بىكار كەتمەس، ئاز كۈندە بۇ
يىغىلار ئېتىلغان ئوق بولۇپ قالار، — ئۇ ئۆيىچىدە ئۇياقتىن —
بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

بۇ ھالەت خېلىغىچە داۋام قىلدى.

— ئاھ... قانلىق يارا... — نادەم كۆزىنى ھېلىغىچە تىكىپ
تۇرغان بىر نۇقتىدىن ئۈزۈپ بىردىنلا ئەنۋەرگە تىكىلدى، —
ئەنۋەرگا، مېنىڭ كۆكسۈمدە قانلىق يارىلار بار...

— شۇنداق، — دېدى ئەنۋەر مېڭىشنى توختىتىپ دەرھاللا، —
پۈتۈن ئەلنىڭ كۆكسىدە قانلىق يارىلار بار. يارىنى ساقايتىش
كېرەك. ئۇنى كىم ساقايتىدۇ؟ ئاسماندىن بىرى چۈشمەدۇ ياكى
باشقا ياقىتىن بىرى كېلەمدۇ؟

مانا ئەمدى ئوقۇتقۇچىسى ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.
بىر مىنۇتتەك جېملىق ھۆكۈم سۈردى.

— ياق! — دەۋەتتى نادەم بىردىنلا ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق
چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى، — بىز، پەقەت بىز
ساقايتىمىز!

— مانا، بارىكاللا، ئوغۇل! مانا ئەمدى ئەركىن ئادەمسەن، مانا
ئەمدى ئۆز خالىغىنىڭنى قىلالايسەن، بىز ئاكاڭنىڭ ئىزىنى
بېسىپ، ئۇ ئويلىغان زامان ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم!

ئۇ كۆڭلىگە پۈككەن نىيىتىگە يېتىپ، گويىا تىككەن
كۆچتىنىڭ مېۋىسىنى يېگەندەك ھۇزۇرلىنىپ كەتتى. شۇڭا،

دولقۇنلانغان يۈرىكىنى باسالماي كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:

— توغرا ئېيتتىڭ، ئىنىم، بۇ يارىنى بىز ساقايتىمىز، بۇ يارا قوللىمىزغا مىلىتىنى ئالغاندا چوقۇم ساقىيدۇ؟
— توغرا، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن گەپ بار، — دېدى كېۋىرمۇ ئۆزىنى باسالماي.
نادەمنىڭ ئاكىسىنىڭ كېلەچەككە تولۇق ئىشەنچ بىلدۈرگەن خېتى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ يالقۇنلۇق بۇ سۆزى كۈرەش يولىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى بۇ يولغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار ھالغا كەلتۈرگەن ۋە ئۇلارنى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن جانلاندىرۇۋەتكەندى.

ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئوقۇغۇچىسى قوللىرىنى بىر - بىرىنىڭ مۇرىسىگە قويغاندا، ھەر ئىككىلىسىنىڭ يۈرىكى يالقۇنلۇق بىر پەدىگە تەڭ تەپمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر نىلقا تاغلىرىدا يۈز بېرىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن تېخى گەپ ئاچمىدى. ھازىرقى ئەھۋالغا قارىغاندا، دوستلىرى كۈرەش يولىغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار تۇرغاندەك قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئويغىنىپ قوزغالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ نىلقا تاغلىرىدىكى يېڭىلىقلاردىن سۆزلەشنى يەنە بىر قېتىملىق سۆھبەتكە — ئۆگۈنلۈككە قالدۇردى. شۇنىڭغىچە نىزامىدىنغا خەت يېزىپ، دوستلىرى بىلەن تاغقا چىقىپ كېتىشكە ئۇنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى بىلىش قارارىغا كەلدى.

— بىز يىمىرىلمەس كۈچ بولۇپ ئويۇشتۇق، — دېدى ئەنۋەر جىددىي ھالدا، — ئەگەر ۋەزىيەت تەقەززالىقى بىزنى كۈرەشكە چاقىرسا... — ئۇ ھەممىسىگە سەپسالدى، نادەم، گايىت، كېۋىر، جامالىدىنلار خۇددى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييار تۇرغان جەڭچىلەردەك يۈرەك - باغرىنى دولقۇنلىتىۋاتقان بىرنەرسىگە ئىنتىلىپ تۇرۇشاتتى، — بېلىمىزنى باغلاپ مەيدانغا چۈشەلەيمىزمۇ؟ — ئۇ سىناق نەزىرىدە سەپداشلىرىغا قارىدى.

— جېنىمىز پىدا، ئۇكا، — دېدى كېۋىر ياڭجىراق ئاۋاز بىلەن، — سەن نەگە باشلىساڭ بىز شۇ يەرگە تەييار! — باشقىلارمۇ كېۋىرنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، ئارقا - ئارقىدىن مەردانە ئاۋازلىرىنى جاراڭلاتتى. ئۇلار قەسەم ئىچىشتى، ۋەدە بېرىشتى. ئۇلار ئەمدى دەردىمەن دېھقانلار ئەمەس، ئۇلۇغ نىيەت يولىدا ئاتلانغان، ئەركىنلىك ئۈچۈن جېنىنى تىككەن قەھرىمان جەڭچىلەر ئىدى. ئۇلار قايتىپ چىققاندا، تاڭمۇ يورۇي دەپ قالغانىدى.

ئەنۋەر نادەمنى ئايرىپ قالدى:

— مەيەرگە كەل، ئولتۇر، — دېدى ئەنۋەر، — نىزامىدىن ئاكامنى تونارسەن؟
— سىزنىڭ سۆزلەپ بەرگىنىڭىز بويىچە كۆرسەم چوقۇم تونۇيمەن.

— ئۇنداق بولسا، مەن خەت يېزىپ بېرىمەن، سەن ئەكىرىپ جاۋابىنى ئاچىق!
— بولىدۇ.

نادەم بىردىنلا نىزامىدىننىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كۆرىدىغان بولىدۇم، دەپ ھاياجانلاندى ۋە يۈرىكى قىن - قىنىغا پاتماي ئۇرۇپ كەتتى.

— بىراق ...

— ھە، قانداق دەيسەن؟

— بايغا نېمە دەيمىز؟

— بايغا؟ ... — ئەنۋەرمۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— توختاڭ، ئامال تاپتىم، — دېدى نادەم ئالدىراپ، — ئاپام ئاغرىپ قالدى، ئۇنىڭغا قارايدىغان ئادەم يوق، شەھەردىن تۇغقىنىمىزنى ئاچىقاي دەپ، بايدىن سورىمامدىم. ھازىر راستلا ئاپامنىڭ مىجەزى يوق.

— ئۇ ئامالنىمۇ بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ۋە قولغا قەلەم ئالدى - دە، خەت يېزىشقا ئولتۇردى. ئۇنىڭ قەلىمى قەغەز

ئۈستىدە تېز - تېز يورغلاشقا باشلىدى.

«نزامىدىن ئاكا!

سىزگە ئالاھىدە يېڭى خەۋەر يەتكۈزۈمەن:

مەن ئىشلىرىمدىن بىرىنچى قېتىملىق غۇنۇمىگە ئېرىشتىم،
جىددىي كۆزىتىشلەردىن ئۆتكەن جەڭچىلەردىن گۈرۈپپا
قۇرۇلدى، يېزىدىمۇ تەشكىللىك بىر ئۇلۇغ كۈچ دۇنياغا كەلدى!
بۇ خەتنى گۈرۈپپىمىزنىڭ قەيسەر جەڭچىسى، نەۋائىغا، كوچىدا
ھېلىقى چېرىكلەر بىلەن ئېلىشقان نادەم ئىسىملىك يىگىت
ئەكىرىپ كەتتى، جاۋابىنى تېزىرەك بېرەرسىز.

ھازىر مېنىڭ ئۆلۈمۈمدىن قورقماس، مەردانە، قەيسەر
جەڭچىلىرىم تەييار بولدى، نىلقا تاغلىرىغا قاراپ سەپەر قىلساق
قانداق دەيسىز؟ بىز تەقەززالىق بىلەن بۇيرۇق كۈتمەكتىمىز!»

ئەنۋەر ئەپەندى قىسقا خەتنى تۇمارچە قىلىپ قاتلىدى - دە،
نادەمگە ئۇزارتتى:

— مانا، تېز ئەكىرىپ، تېز قايت.

— بولىدۇ.

نادەم كەينىگە بۇرۇلدى.

— توختا، — دېدى ئەنۋەر ئويلىنىپ تۇرۇپ، — ئەگەر
ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا چاتاق بولىدۇ، خەتنى
قەيەرگە سالىسەن؟

نادەممۇ ئويلىنىپ جاۋاب بەردى:

— مانا، تاپنىمنىڭ ئاستىغا، — ئۇ پۈتتىكى چورۇقنى

كۆرسەتتى.

— يارايىسەن — دېدى ئەنۋەر.

نادەمنىڭ ھېلىلا ياشقا تولغان كۆزلىرىدىن كۈلكە كۆرۈندى.

— يەنە بىر ئىنتايىن مۇھىم ئىش بار، — دېدى ئەنۋەر، —

ئەتراپىنى ياخشى بايقا، نزامىدىن ئاكام، بۇنىڭدىن كېيىن

بىزنىڭكىگە كىرگەندە ئەتراپنى ياخشى كۆزىتىپ كىر،
دېگەندى. ھازىر شەھەردە پايلاقچىلار كۆپ، ئەگەر كوچىدا،
دەرۋازىنىڭ ئالدىدا يۈچۈن كىشىلەرنى بايقىساڭ، كىرمەي يېنىپ
چىق، سەگەك بولمىساق بولمايدۇ، ئۇكام.

— بايقاپ كىرمەن.

نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ ئىشىك تۈۋىگە كەلگەندە،
ئەنۋەر ئۇنى يەنە توختىتىۋالدى:

— ئۆيىنى بىلسەنغۇ؟

— سىز دەپ بەرگەن كوچىدىغۇ؟

— ھەئە، شۇ كوچىغا كىرىپ، ئۈچىنچى دەرۋازىغا كىرسەن.
ئۆيىنىڭ ئىشىكىگە تۇم قارا كىگىز قېقىلغان.

— چۈشەندىم.

نادەم چىقىپ كەتتى.

ئونىنچى باب

1

بۇ شەھەرنىڭ توغرا كۆۋرۈك بازىرى ئەڭ ئاۋات بازارلارنىڭ بىرى. ھازىر بۇ يەردە كىشىلەر تامغا چاپلانغان رەسىملىك تەشۋىقات ۋە رەقىسىنى قىستا - قىستا بولۇپ كۆرۈشمەكتە. بۇ تەشۋىقات ۋە رەقىسىگە رەسىم سىزىلغان، رەسىمگە قاسقان شەپكىسىنىڭ ماڭىلىغا ئون ئىككى قىرلىق كاكار تاقىغان گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ كۆكسىگە مىلتىقنىڭ ئىشتىكىنى غەزەپ بىلەن ئۇرۇۋاتقان بىر قوزغىلاڭچىنىڭ رەسمى چۈشۈرۈلگەن. رەسىمنىڭ ئاستىغا: «يوقالسۇن گومىنداڭ!»، «ياشسۇن ئىنقىلاب!» دېگەن شوئار يېزىلغان.

بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان كىشىلەر توپى ئىچىدە يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، رەسىمگە زوقلىنىپ قاراپ تۇرغۇچىلارمۇ، بۇ خەۋەرنى باشقىلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، تېزلا بۇرۇلۇپ ماڭغۇچىلارمۇ ۋە ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، دەپمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكۈچىلەرمۇ بار. كىشىلەر تېخى تۈنۈگۈنگىچە «ئازادلىق» نامى بىلەن چاپلانغان تەشۋىقات ۋە رەقىلىرىنى كۆرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا گومىنداڭغا قارشى باش كۆتۈرۈشنىڭ، ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشۇشنىڭ لازىملىقى يېزىلغانىدى. ئەمدى بولسا، باش كۆتۈرگەن ئىنقىلابچىنىڭ جانلىق قىياپىتى گەۋدىلىنىپتۇ! بۇ، كىشىلەرنى ھاياجانغا سالماي مۇمكىنمۇ؟!

بىردەمدىن كېيىن ئەتراپقا ساقچى يېغىپ كەتتى، ئۇلار

نوپلانغان كىشىلەرگە ئالىيىپ قاراپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— دەرھال تارقىلىش رودۇپايلا، بولمىسا ھازىر كالىلاخىدىن ئىسى چىقىدۇ!

بۇ يەرگە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى، رەسىملىك تەشۋىقات ۋە رەقىسى توغرۇلۇق خەۋەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا، قۇلاقتىن - قۇلاققا يېتىپ، ھايال بولماي نەچچە يۈزلىگەن كىشى يىغىلدى. ساقچىلارنىڭ شۇنچە قاتتىق ۋارقىراش، دېۋەيلەشلىرىگە، دوقىلىرىغا كىشىلەر پىسەنت قىلمىدى، ساقچىلار قوپاللىق بىلەن ۋارقىرايتتى:

— تارقىلىش رودۇپايلا! ئۆلگۈڭ كېلىشتىمۇ، نېمانچە بېزەڭلىشىپ كەتتى بۇ خەق؟!

لېكىن، خەلق تارقالمىدى، ساقچىلار ئۇلارغا تاشلىنىپ، تاراسلىتىپ قامچا سالدى. ئادەملەر قالايمىقان قېچىشتى، پىتىراشتى، بىرەر يۈز مېتىر يەرگىچە بېرىشىپ توختاپ قېلىشتى ۋە يەنە يىغىلىشقا باشلىدى. كوچىدا ئەنسىزلىك بىلەن ئۇياقتىن - بۇياققا چىرقىرىشىپ ئۆتكەن ماشىنىلار، ئاتلىق چېرىكلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك ئىشلار قىلىنىۋاتسىمۇ، كوچا - كوچىدا يۈرگەن كىشىلەر خۇددى قىياندەك ئاقاتتى. غەزەپكە كەلگەن كىشىلەرنىڭ كوچىغا چىقىشىنى توسۇپ قالغىلى بولمايتتى. بۇنىڭدىن قانلىق يارىلارنىڭ ئېغىز ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى.

«ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ يەر ئاستى خىزمىتى جىددىيلەشكەن ۋە ئۈنۈم بېرىشكە باشلىغانىدى. ھەر كۈنى تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا كوچىلارنىڭ تاملىرىغا، سىم تاناب تۈۋرۈكلىرىگە تەشۋىقات ۋە رەقىلىرى، رەسىملىرى چاپلىناتتى، ھويلىلارغا تاشلىناتتى، ھەر كۈنى چېرىكلەر تەرىپىدىن يۈزلەپ ۋە رەقىلەر يىرتىلىپ تۇرسا، ئەتىسى ئەتىگەندىلا يەنە يۈزلەپ ۋە رەقىلەر پەيدا بولۇپ تۇراتتى. ۋەزىيەتتىكى بۇ ئۆزگىرىشلەر

قوزغىلاڭ بولىدىغانلىقىدىن شەپە بېرەتتى ۋە خەلقىگە ئىشەنچ پەيدا قىلاتتى.

زەينىدىن سائەت تۆتكە يىگىرمە مىنۇت قالغاندا، سۈر باسقان كۆچىلارنى بويلاپ، ئالتە شوئار مەھەللىسىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بۈگۈن مۇنداق بىر باغاق تاپشۇرۇۋالغانىدى:

«تەكلىپنامە»

مۆھتەرەم زەينىدىن، چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە، ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق قورۇدا ئۆتكۈزۈلىدىغان توي مۇراسىمىغا قاتنىشىپ بېرىشىڭىزنى سورايمىز.

ئېھتىرام بىلەن: مامۇت ئاخۇن

1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى»

زەينىدىن ئويلىنىپ قالدى: بۇ ئاجايىپ ئىشقا، يا مەن ساھىبخانىنى تونۇمىسام، بۇ باغاق قانداقلارچە ماڭا كېلىپ قالدى؟ ... بۇرۇن تېرە زاۋۇتىدا ئىشلىگەن ئىشچى مامۇت ئاخۇنمۇ يا؟ ... ياق، ئۇ مامۇت ئاخۇن باشقا مەھەللىدە، ئۇنىڭ مېھمان چاقىرغۇدەك ھالىمۇ يوق. ئۇنداق بولسا بۇ زادى كىم؟ ... بۇ لىۋى بىندى دېگەن جاللاتنىڭ ئويۇنى بولمىسۇن يەنە؟ بۇ ئەبلەخ ئىلى ۋىلايىتىگە كەلگەندىن بېرى كوپا - بازارلاردا پۇقراچە كىيىنىپ، ئىچىگە تاپانچا ئېسىۋالغان، پىچاق سېلىۋالغان قارا كۆڭۈل لۈكچەكلەر كۆپەيدى. بۈگۈن مەن بۇ باش - ئۇچى يوق باغاقنى تاپشۇرۇۋالدىم، لىۋى بىندى بىرەر باھانە - سەۋەب تېپىپ قولغا ئالماقچىدۇر، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ مەركىزىدە مۇشۇ سىر يوشۇرۇنغاندۇ، بەلكى؟ ... ھازىر سىرلىق ئىشلار ئازمۇ؟ ...

ئۇ شۇلارنى ئويلاپ، قولىدىكى چىرايلىق ئىشلەنگەن باغاققا سىنچىلاپ قاراپ قويۇپ يولىنى داۋام ئەتتى. ئۇنىڭ باش

ئۈستىدىكى قارا بۇلۇتلار ھېلى يامغۇر قويۇۋېتىدىغاندەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. كوچىدىكى ئۇياق - بۇياققا ئۆتكۈچىلەر ئالدىرىشىپ ماڭماقتا ئىدى.

نزامىدىن ئېرەنسزلىك بىلەن كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنىشىمۇ، لېكىن كوچىدا كېتىۋاتقان ھەربىر كىشىگە زەن قويۇپ ماڭماقتا ئىدى. ئەگەر يولدا بىرەر پېشكەللىككە ئۇچراپ قالغۇدەك بولسا قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنداق ئىشلار ئاز بولۇۋاتامدۇ؟ كىشىلەر ھەر كۈنلۈكى ئونلاپ - يۈزلەپ تۇتۇلۇپ كېتىۋاتامدۇ؟! ھۆكۈمەت ھازىر شۇنچىلىك ۋەھشىلىشىپ كەتتىكى، ئۇنىڭ ساقچىلىرى ئۆزلىرىگە ئاللىبى قاراپ قويغۇچىلاردىنمۇ گۇمان قىلىدىغان بولۇپ كەتتى. بىرەر پاكىت بىلەن تۇتۇش ئەمەس، ئالدى بىلەن تۇتۇش، ئاندىن پاكىت ئىزدەش، ياساشقا ئۆتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ماھىيىتى مۇشۇ. شۇڭا، مېنى نېمە ئاساس بىلەن تۇتسەن، دېگىلى بولمايدۇ، تۇتۇپلىۋالسا، پاكىتنى پەيدا قىلماق تەس ئەمەس. ياخشىسى تۇتۇق بەرمەسلىك! يىراقتىنلا ساقچىغىمۇ، پۇقراچە كىيىنگەن كىشىلەرگىمۇ سەپسىلىپ ماڭغان تۈزۈك. نىزامىدىن شۇنداق ئىش - پېشكەللىك يۈز بېرىپ قالغۇدەك بولسا قانداق قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئويلاپ، ئوڭ قولىنى يانچۇقىدىن چىقارماي كېتىۋاتاتتى.

كەينىدىن بىرى ئۇنىڭغا يېتىشىپ كەلدى:

— سالام، ئەپەندى، نەگە؟

ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— سالام، زەينىدىن! — دەپدى قول بېرىپ.

زەينىدىن يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى نىزامىدىن بىلەن تونۇشۇپ قالغان. بۇ ئۇچرىشىش بىلەن ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدا جۇشقۇنلۇق ياندى.

— توپغا! — جاۋاب بەردى نىزامىدىن.

— نەدىكى توپغا؟

— ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى تويغا.

— مۇنداق دەڭە، ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى توي

مۇراسىمىغا قاتناشقىلى مېڭىپسىز — دە؟

زەينىدىن ئىشىنىڭ دەل ئۈستىدىن چۈشكەنىدى. ئۇلار خېلى

يېقىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما باسقان قەدەملىرىنى بىر —

بىرىدىن يوشۇرۇپ يۈرۈشكەن. مانا ئەمدى ئىككىسىنىڭ بىر

يولدا ئىكەنلىكى ئايان بولۇپ، سىر تۇتۇشقا ئورۇن قالمىغانىدى.

شۇڭا، ئۇ ئىشەنچلىك ھالدا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ:

— ئەلۋەتتە، ۋاقىت يەتتى، زەينىدىن، ھەرىنىڭ زەھىرىدىن

قورققان ئادەم ھەرگىز ھەسەل بېيەلمەيدۇ، — دېدى.

— توغرا ئېيتتىڭىز، ئەپەندىم، — ئۇنىڭ بايقى

گەندىشلىرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. شۇڭا، جىددىي ھالدا

مۇنداق دېدى، — ھامىنى بىر ئۆلۈم، ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش

قىلىشتا ئۆلۈمدىن قورقماسلىق كېرەك!

— شۇنداق، — دېدى نىزامىدىنمۇ جىددىي ھالدا، —

گومىنداڭچىلار بىزنى «سىڭكۇ» دەپ كېلىۋاتىدۇ، دۇنيادا بۇنىڭ-

دىنىمۇ ئارتۇق خورلۇق بولماس. خورلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن

كۈرەش قىلىشقا، ئۆلۈمدىن قورقماسلىققا توغرا كېلىدۇ. ئادەم

ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك نەرسە — ئازادلىق — گەركىنلىك! مۇشۇ

يولدا «سىڭكۇ» لارنىڭ قانداق ئىشلارنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىنى

كۆرسىتىپ قويۇش ۋاقتى يەتتى. بىزنىڭمۇ تارىخىمىز يېزىلىۋا-

تىدۇ، خورلانغان ئادەملەر تارىخنىڭ داۋامىنى: كۈرەش قىلماق،

بەختكە يەتمەك، دەپ يازىدۇ. چۈنكى، خورلۇق چەكلىك بولىدۇ،

كۈرەش چەكسىز بولىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟! — نىزامىدىن

توختاپ ئۇنىڭغا قارىدى، ئۇنىڭ ئۆز سۆزىدىن ئۆزى ھاياجانلىنىپ

قويۇق قاشلىرى تىكلەشپ، چىرايى تېخىمۇ سۈرلۈك تۈسكە

كىرگەنىدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى زەينىدىن نىزامىدىننىڭ سۆزلىرىدىن

ھاياجانلىنىپ، — ھازىر ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى تويغا

قائىنىشىمىز، كەچ كىرگەندە، يۆلەن تارىقىمىز دە! — ئۇ
ھۇزۇرلىنىپ قىزىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر — بىرگە
سۈركىدى.

نزامىدىن كۈلۈمسىرەپ:

— ھاي — ھاي يۆلەن، ھاي يۆلەن، بەخت نەدە، يارى —
يار ئازادلىققا بەلنى باغلاپ چىققان يارى — يار، دەيمىز دەڭمە، —
دېدى.

ئىككىسى كۈلۈشۈپ كەتتى، بۇ كۈلكە ئىچ — ئىچىدىن
ئۇرغۇپ چىققاندى.

ئۇلار دوقمۇشتىن قايرىلىپ، ئالتەشۇئار مەھەللىسىگە
كەلدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى بىر ھويلىدىن داپ، دۇتار، تەمبۇر
ئاۋازى ئاڭلاندى. يەنە بىرنەچچە ھويلىدىن ئۆتسىلا، نەغمە — ناۋا
ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتقان ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق ھويلىغا
باراتتى. ئىككىسى قەدەملىرىنى تېزلەتتى. ئەللىك ئالتىنچى
نومۇرلۇق ھويلىدا توي مەرىكىسى قىزىپ كېتىپتۇ، بىرنەچچە
ئادەملەر پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ساز چېلىۋېتىپتۇ. ھويلا ئىچى
يۈزلىرىدىن خۇشاللىق، تەبەسسۇم ئىپادىلىنىپ تۇرغان
مېھمانلار بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ. زەينىدىن مامۇت ئاخۇن
ئىسىملىك ساھىبخانا بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرماقتا ۋە
ئەتراپىغا سەپسىلەپ قارماقتا ئىدى. ناخشا — ساز، ئويۇن —
تاماشا داۋام قىلماقتا ئىدى.

مېھمان كۈتۈۋاتقان بىرى ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— ساھىبخانا ئىككىڭلارنى ئاۋۇ ئۆيدە بىرەر پىيالە چاي
ئىچىشكە تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ، قېنى مەرھەمەت.

ئىككىسى پاكارغىنا بىر ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى.
مېھمان كۈتكۈچى ئۇلارنى ئۆيگە كىرگۈزۈۋېتىپ، ئىشىكىنى
يېپىپ قويۇپ كەتتى.

بۇ ئۆيدە يەنە بىر مېھمان كۈتكۈچى بار ئىدى، ئۇ:

— قېنى، ئىچكىرىكى ئۆيگە، — دېدى.

ئىككىسى ئىچكىرىكى ئۆيگە سالام بىلەن كىردى. ئىچكىرىكى ئۆيدە چۆرىدەپ كۆرپىلەر سېلىنغان، كۆرپىلەر ئۈستىدە لىققىدە كىشىلەر ئولتۇرۇشاتتى. نىزامىدىن بىلەن زەينىدىن ئولتۇرغان ئادەملەر بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى - دە، كۆرپىدىن ئورۇن ئالدى. ياش بىر يىگىت ئولتۇرغانلارنىڭ قولىغا سۇ ئالدى - دە، داستىخان سالىدى. نان، تاتلىق - تۇرۇملار سېلىنغان پەتنۇسلارنى قويدى، ئاندىن چاي تارتىلدى. زەينىدىن قولىغا چىنىنى ئېلىپ ئۆيىدىكىلەرگە سەپسالىدى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا ئېغىر - بېسىقلىق، خۇشخۇيلىق، كۆتۈرەڭگۈ روھىي ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ تېخى گەپ - سۆز باشلانماي تۇرۇپلا كىشىلەرنىڭ نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ ياخشى تونۇيدىغان ئادىمى تۆردىكى قاتارنىڭ چېتىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ نەۋاقتا زەينىدىن گەپ، پات ئارىدا مەلۇم جايدا بىر يىغىن ئېچىلىدۇ، دېگەندى. ئۇ يىغىن مۇشۇ بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى.

— مېھمانلىرىمىز كېلىپ بولدى، قېنى توي مۇراسىمىمىزنى باشلايلى، يولداشلار، — دېدى تۆردىكى قاتاردا ئولتۇرغان ئابدۇكېرىم ئابباسوف كۈلۈمسەرەپ، — بۇ يىغىلىش بىز تەشنا بولۇپ كەلگەن «ئازادلىق» تەشكىلاتى رەھبەرلىكىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى. يىغىندا ھەرقايسى چوڭ گۈرۈپپىلارنىڭ مەسئۇللىرى چاقىرىلدى. ھازىر ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش تېز بولماقتا. ئويغانغان خەلق تەشكىللىك بىر كۈچنىڭ رەھبەرلىكىگە موھتاج، بىز ئويۇل تاشتەك مۇستەھكەم ئويۇشتۇق. ۋاقىت پىشىپ قالدى. يولداشلار، مانا ئەمدى مەڭگۈ ئۆچمەس كۈرەشچان تارىخ يارىتىشنىڭ پەيتى كەلدى. بىز بۈگۈنكى خەلقىمىزلا ئەمەس، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىغان ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. بىز ھەرگىز ئۇلارنىڭ قارغىشىغا قالماسلىقىمىز كېرەك. بىز قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە بەل باغلىدۇق،

شۇڭا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ ئەيىبلەشنى پۇختا ئىشلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ، — ئۇ سوۋۇپ قالغان چايدىن ئىككى يۈتۈم ئىچىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. ئىككى نىلقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكىتى جىددىي، بىزنىڭ ئەۋەتكەن ئادەملىرىمىز خەلقنى تەشكىللەش — ئۇيۇشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ رەھبەرلىكىگە ياخشى ياردەم بەرمەكتە. قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىزگە قويۇۋاتقان ئورۇنلۇق تەلەپلىرىمۇ بار...

يىغىن باشقۇرغۇچى يىغىندا ئولتۇرغانلارغا جىددىي ھەم ئېغىر ۋەزىپىلەرنى يۈكلەمەكتە ئىدى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار زاۋۇتلارنىڭ بوشتىلىغان ئىشچىلىرىدىن، غۇلجا شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلاردىن ۋە زىيالىيلاردىن بولۇپ، يىگىرمىگە يېتەتتى. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى نىزامدىن تونۇمايتتى. بىرنەچچە تونۇشلىرىدىن باشقا ئابدۇكېرىم ئابباسوفنى ئەڭ ياخشى تونۇيتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن سىرداش دوست ئىدى. ئۇلار ئۈرۈمچىدە تونۇشقان، نىزامدىن ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئەڭ بۇرۇن ئوقۇش تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، شۇ يەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغاندا، ئابدۇكېرىم تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇلار شۇ مەزگىلدە تونۇشۇپ قېلىپ دوستلۇق ئورناتقان، كېيىن نىزامدىن ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇكېرىممۇ كېلىپ، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىگە تەرجىمان بولۇپ ئورۇنلاشقان.

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى جىددىي كەيپىياتتا سۆزلىگۈچىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم سىرتتىكى ئەھۋاللارنى، ليۇ بىندېنىڭ ئىلىغا كەلگەندىن بۇيانقى ئېلىپ بېرىۋاتقان خۇپىيانە ھەرىكەتلىرىنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭغا قارشى كەيپىياتىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى، خەلقنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشىنى ئۇزاق سۆزلىدى. باشقىلارمۇ

ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلدى.

ئابدۇكېرىم يەنە نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ يېقىنقى ھەرىكەتلىرىنى، گومىنداڭنىڭ بەزىبىر ئورگانلىرىغا تۇيۇقسىز تېگىپ قويۇپ، ئۇلارنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەنلىكىنى بايان قىلىشقا باشلىدى. ئابباسوفنىڭ ئېيتقىنى ئولتۇرغانلار ئۈچۈن يېڭىلىق ئىدى.

— ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، — دېدى ئۇ، — بۇ يىل يەنى 1944 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىدا پاتىخ مۇسلىموف يولداشلىرىدىن ئايرىلىپ، قاچقۇن بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىر نىلقا ناھىيەسىنىڭ غۇلاستاي دېگەن تېغىغا بارىدۇ. ئۇ يەردە سۇۋانبېك ئىسىملىك ئاغىسىنىڭ ئۆيىدە ياتىدۇ. ئەتىسى سۇۋانبېك جېلىلىۈزىدىكى خەمەت مۇسلىموفنى تېپىپ كېلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن رەپىق بايچۇرىن، ھوشۇرەم مەمەتوف، ئوسمان ئىبراھىموف، نۇرۇم ئوبۇلوفلارمۇ كېلىدۇ. بۇلار سۇۋانبېكنىڭ ئۆيىدە ئۇچرىشىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئۆچمەنلىكى گىنتايىن كۈچلۈك بولغان غېنى مەمەتباقيۇفنىڭ قاش دەرياسى ئەتراپىدا يۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. ئۇلار غېنىنى تېپىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن غېنىمۇ، ئاكىسى ئەكبەر بىلەن سېيىتمۇ كېلىدۇ. ئەكبەر بۇ چاغدا يوشۇرۇنۇپ يۈرەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشىگە زېرەكلىك ھەم چاققانلىق بىلەن قىلىنغان مۇنداق بىر ئىش سەۋەب بولغان، بۇنى سىلەرگە قىسقىچە ھېكايە قىلىپ بېرەي: بىر كۈنى گومىنداڭچىلار ئۇنىڭ ئۆيىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىرگەن. ئەكبەر ئۇلارغا: «مېنى تۇتۇپ كەتسەڭلار مەيلى، قارشىلىقىم يوق، لېكىن مەن ئۆمرۈمدە ئۆيۈمگە كەلگەن كىشىنى مېھمان قىلماي قايتۇرغان ئەمەسمەن. ئاۋۋال سىلەرنى ئەنە، ئاۋۇ ئوغلۇقىم بىلەن مېھمان قىلىمەن، شۇنىڭدىن كېيىن چىرايلىقچە ئالدىڭلارغا چۈشۈپ ماڭمەن» دەپتۇ. ئۇلار رازى بولۇشۇپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئەكبەر خوتۇنغا ئاتتى ئېگەرلەپ يار

بويىغا تەييار قىل، دېگەن گەپنى شەرتلەپ ئوقتۇرۇپ
 ئولگۈرۈپتۇ. ئەكبەر ئوغلاقنى تۇتۇشقا كىرىشىپ ئۇنى قوغلاپ -
 قوغلاپ يار بويىغا چۈشۈپتۇ - دە، تەييار قىلىنغان ئېسىغا مېنىپ
 قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ تاغ ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ
 يۈرگەن يېرىدىن كەلگەن. مانا بۇلار نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ
 باشلامچىلىرى، تەشكىللىگۈچى، رەھبەرلىك قىلغۇچى
 كۈچلىرى، شۇنداقلا يەنە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىرنەچچە ئون
 كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ كوماندىرلىرى. يېقىن ئارىدا ئۇلار
 بىرنەچچە يۈز، بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ
 كوماندىرلىرى بولغۇسى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئۇلاستاي
 تېغىغا يىغىلىپ، گومىنداڭ تۈزۈمىگە قارشى كۈرەش قىلىش
 ئۈچۈن قەسەمياد قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سۆيۈملۈك خەلقىنى ئازاد
 قىلىشقا بەل باغلىغان. ئۇلار ئالدى بىلەن گومىنداڭچىلارنى
 ئالاقزادىلىككە سېلىش، ئەنسىزلىككە چۈشۈرۈشنى ئويلاشقان.
 غېنى بىلەن ئەكبەر بىردىن مۇھاپىزەتچىسىنى ئېلىپ، غۇلجا
 شەھىرىگە يوشۇرۇنچە كىرگەن. غېنى يېرىم كېچىدە گومىنداڭ
 قوشۇنلىرىنىڭ ئىلىدىكى قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ دەرۋازىسىدا
 تۇرغان ئىككى قاراۋۇلنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ،
 ئۇلارنى ئېتىپ تاشلاپ، قولىدىكى قورال، بېلىدىكى
 ئوقدانلىرىنى ئېلىپ ئايرودۇرۇم تەرەپكە قېچىپ كەتكەن.
 ئەكبەرمۇ نەق شۇ چاغدا ئايرودۇرۇم دەرۋازىسىدىكى ئىككى
 قاراۋۇلنى ئېتىپ، ئۇلارنىڭمۇ قورال، ئوقدانلىرىنى ئەپقاچقان،
 ئۇلار تۈتى ئۇچرىشىپ تاغقا يول ئالغان ۋە ئەتىسى ئۇلاستايغا
 يېتىپ بارغان. بۇ ئىش گومىنداڭ ئۈچۈن ئاجايىپ چوڭ ۋەھىمە
 پەيدا قىلغان. گومىنداڭچىلار پايپىتەك بولۇشۇپ، خۇددى يامان
 چۈش كۆرگەن ئادەمدەك كۆزلىرىنى پارقىرتىپلا قالغان ۋە
 ئىدارە - ئىدارىلەردە ئەنسىزلىك يانغان ...

ئابدۇكېرىم بىر تىنىۋالدى. يېنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ
 ھاياجانلانغان، تەبەسسۇم ئەكس ئەتكەن چىرايلىرىدا دېرىزىدىن

چۈشۈپ تۇرغان كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئوينىماقتا ئىدى. ئولتۇرغانلار سۆزگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتكەندىكى، ئابدۇكېرىم سۆزدىن توختىغان بولسىمۇ، قىمىر قىلماي، خۇددى قېتىپ قالغان ئادەمدەك ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالغانىدى. بەزىلەر ئىشنىڭ بۇ دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى، بىلگەنلەرمۇ ئومۇمىي كەيپىياتقا ئۆزلۈكىدىن ئەگىشىپ، جىمىپ ئولتۇرۇپ كېتىشكەندى. ئادەملەرنىڭ بىر ئىرادىگە كەلگەنلىكى، ئۆزلىرىنى ئۇلۇغ بىر ئىشقا ئاتىغانلىقى جىددىي تۈس ئالغان قىياپەتلەردىن، بەزىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يانغان، بەزىدە تەبەسسۇم چاقىنغان كۆزلەردىن، يىمىرىلگەن لەۋلەردىن بىلىنىپ تۇراتتى. شۇ ھالدا بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئاڭلىنار - ئاڭلانماس پىچىرلاشلار باشلاندى.

ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يەنە خەۋەرلەرگە قارىغاندا، نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى گومىنداڭچىلارنىڭ قولىدىن نۇرغۇن قورال - ياراغلارنى تارتىۋالغان. ئۇلار بىر تۈركۈملا ئەمەس، تۈركۈم - تۈركۈملەپ تاغدا بىمالال ھەرىكەت قىلماقتا. پاتىخ، غېنى ئەترىتىدىن قىرىق ئادەم، ئوسمان، نۇرۇملار ئەترىتىدىن ئوتتۇز ئادەم، ئەكبەر ئەترىتىدىن يىگىرمە ئادەم، سېيىت ئەترىتىدىن ئون ئادەم بولۇپ، ھەممىسى يۈز ئادەم نىلقا ساقچى ئىدارىسىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتكەن ۋە كۆپ مىقداردا مىللىتىق، ئوق - دورا غەنىمەت ئالغان. ئۆزلۈكىدىن كېلىپ ئەترەتلەرگە قوشۇلغانلارغا قورال - ياراغ تارقىتىپ بېرىلگەن. مانا بۇلار نىلقىدىكى ئاساسلىق ئەھۋاللار ...

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ يەتكۈزۈۋاتقان مەلۇماتلىرىدىن تېخىمۇ روھلىنىپ ھاياجانلاندى. ئۇنىڭ سۆزىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ كەتكەنلەر ئۈزۈلدۈرمەي تاماكا چېكىشەتتى، ئۆيىچىنىڭ كۆپكۆك تاماكا ئىسىغىغا تولغانلىقىنى ھېچكىممۇ سەزمەيتتى. ئادەم دەرد تارتىپ

قايغۇرسا ياكى خۇشال بولۇپ ھاياجانلانسما تاماكا خۇمارى قاتتىق تۇتىدۇ. شۇ تاپتا قوزغالغان ھاياجان ئۇلارنى ئەنە شۇنداق ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلار ئابدۇكېرىمدىن يەنە بىشى ئاڭلىمىغان سۆزلەرنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى. ئولتۇرغانلار ئۆز ھاياتىدا كىرىمگەن كىچىكلەرغا كىرگەنلىكىدىن، تاشلانمىغان قەدەملەرنىڭ تاشلانغانلىقىدىن سۆيۈنمەكتە ئىدى. ئادەم شۇنداق نەرسە، ئارزۇ - ئارمىنىنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرسىلا ھېس - تۇيغۇلىرى قوزغىلىپ، ئۆزىنى شۇ يولدىكى پىداكار ھېسابلايدۇ. شۇنداقلا ئۇلار ئۆزلىرىنىلا ئەمەس، كەلگۈسىنىڭ، بالىچاقلىرىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن چېلىشقا ئاتلانغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى بەختىيارلىق ئىلكىدە سېزىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئابدۇكېرىمنىڭ سۆزلىرىگە تەشنا، ئۆزلىرىنى قانداق ۋەزىپىلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىغىمۇ تەشنا.

ئابدۇكېرىم تېخى سۆزلەنمىگەن، ئەمما سۆزلەش ئۈچۈن كۆڭلىگە پۈككەن سۆزلەرنىڭ سالمىقىدىن ھاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— بىز ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن ئاتلىنىپ چىقتۇق، تارىخ يانمايدۇ، مەردلەر باسقان ئىزىدىن قايتمايدۇ! ... گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزنى ھېچ ئىش قىلالمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ، راست شۇنداقمۇ؟ قوللىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ؟ — ئۇ مەردانە، جۇشقۇن چىرايىلارغا تىكىلدى، — كېلىدۇ، كېلىۋاتىدۇغۇ. دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەر قىلالغان ھەرقانداق ئىشنى بىزمۇ قىلالايمىز، ئۆزىمىزنى باشقۇرالايمىز، يۇرت سوريالايمىز ... ئەمما، بىز بۈگۈن مەھكۇم مىللەت، ئىشىنىشىمىز كېرەككى، پات يېقىندا ئازاد مىللەتكە ئايلىنىمىز!

كەلگۈسىگە يانغان ئىشەنچتىن كىشىلەر ئولتۇرالمىدى. جىددىي تۈس ئالغان چىرايىلار ئوت ئالدى. داستىخان يىغىشتۇرۇلمىدى، ئۈستى - ئۈستىلەپ قايناق چاي قويۇلماقتا ئىدى. ئاندىن لېگەن - لېگەنلەردە پولۇ تارتىلدى. ئۆي ئىگىسى

ئولتۇرغانلارنى تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلاتتى. لېكىن،
ھەممىنىڭ يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى سۆزلىگۈچىدە ئىدى.

— قېنى، تاماق يېگەچ ئاڭلايلى، — دېدى ئابدۇكېرىم
سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چارلاپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا
قارىغاندا، غۇلجىدىكى چوڭ — كىچىك تېرە زاۋۇتلىرى شىخودا
تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈچۈن ئېگەر — توقۇم،
كەمەر، جۇۋا، قولچاق، پىيما ئىشلەۋېتىتۇ. دېمەك، گومىنداڭ
قوشۇنلىرى تاغ رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋېتىتۇ.
ئۇلار شۇ جايدىكى قوشۇنلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ، نىلقىدا يانغان
ئونى ئۆچۈرمەكچى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى ئادەملەرنى قاتتىقراق
يۆتسەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرمەكچى ... بۇنىڭغا نىسبەتەن
بىزدىمۇ پۇختا تەييارلىق بولۇشى كېرەك.

ئابدۇكېرىم قىزىق چاپىدىن بىرنەچچە يۈتۈم ئىجتى — دە، تۆت
يانچۇقلۇق ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتتى.
قورساق ئاچىدىغان مەزگىل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ھېچكىم
تۈزۈككىنە تاماق يېگىنى يوق. ھەممىسىنىڭ ھېسسىياتى
دولقۇنلىنىپ، كۆز ئالدىدىكى ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئويلاپ
تۇرغانلىقى ئۈچۈن تاماققا ھېچكىمنىڭ ئىشتىھاسى تارتمايتتى.
بۇ ئولتۇرغانلار ئۆز خەلقىنىڭ تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىشقا
رەھبەرلىك قىلىش تارىخىنىڭ ئۇلارغا يۈكلىگەن مۇقەددەس
ۋەزىپىسى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن ۋە شۇ كويىدا
يالقۇنلىنىپ يېنىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر !

ئابدۇكېرىم ھاياجاندىن سەل — پەل تىترىگەن قولىنى
يانچۇققا سېلىپ، تۇمارچە قىلىپ قاتلانغان بىر پارچە خەتنى
ئالدى.

— مانا بۇ خەت نىلقىدىن كەلگەن، — دېدى ئۇ خەتنى
پۇلاڭلىتىپ، ھەممىسى خەتكە ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلدى، —
خەتكە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەترەت كوماندىرلىرى ئىمزا قويغان.
ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىڭلار:

«... ئەھۋالدا تېز ئۆزگىرىش بولۇشى مۇمكىن. ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن ئۆز ھەرىكەتلىرىمىزنى چاپسانراق كېڭەيتىشىمىزگە توغرا كېلىۋاتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرىمىز ھازىر نېلىقنى ئىشغال قىلىشقا جىددىي تەييارلانماقتا. ئەمما، ھازىر نىلقا تاغلىرى سوغۇق، يەنە بىر - ئىككى ھەپتىدىن كېيىن قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كېتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرىمىزنىڭ پاختىلىق كىيىمى يوق، بۇ ئەھۋال بىزنىڭ ھەرىكەتلىرىمىزگە توسقۇنلۇق قىلماقتا. ئەگەر سىلەر گومىنداڭ تىكتۇرۇۋاتقان ۋە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن شىخوغا ماڭدۇرماقچى بولغان قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ بىزگە يەتكۈزۈپ بەرسەڭلار ئىدى، ئىنتايىن ياخشى بولغان بولاتتى. بىزنىڭ قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشىمىزگە ناھايىتى چوڭ ياردەم بولاتتى. بىر ئىلاجىنى قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز.»

كۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن شولىسى يىتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە يىغىن قاتناشقۇچىلىرى تارقىلىپ كېتىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، ۋەزىيەت تەقەززاسى بويىچە ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىش مۇزاكىرىسى باشلاندى. بۇ ئىش ئانچە ئۇزاققا سوزۇلمىدى. ئارىدىن ئون بەش - يىگىرمە مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، يىغىن باشقۇرغۇچى قىسقىچە غۇلغۇلىدىن كېيىن ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى:

بىرىنچى، شەھەر قوزغىلاڭچىلىرىنى قورال - ياراغ بىلەن تەمىنلەشكە تۆت كىشى؛

ئىككىنچى، تەشۋىقات ۋە ياشلار خىزمىتىگە ئىككى كىشى؛
 ئۈچىنچى، گومىنداڭنىڭ تىكتۇرۇۋاتقان قىشلىق كىيىملىرىنى، ئېگەر - جابدۇقلىرىنى قولغا چۈشۈرۈشكە ۋە

نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە تۆت كىشى؛
تۆتىنچى، نىلقا بىلەن داۋاملىق ئالاقە قىلىپ تۇرۇشقا ئىككى
كىشى مەسئۇل قىلىندى. نىزامدىن بىلەن يەنە بىر كىشى يېقىن
ئارىدا نىلىقىغا ئەۋەتىلىدىغان بولدى.
يىغىن تارقالدى.

ھويلىغا چىققاندا ئابدۇكېرىم نىزامدىنغا دېدى:
— خوش، نىزامدىن ئەپەندى، ئۆيىڭىزگە قارايدىغان ئادەم
يوق، بالىلىرىڭىزنى قانداق قىلىشنى ئويلاۋاتىسىز؟
— موڭغۇلكۈرەگە ئاچىقىپ قويۇش قارارىغا كەلدىم.
— كېچىكىپ قالامسىزكىن؟
— ياق، ئۇ يول بىلەن ماڭمايمەن، سۇمۇل تەرەپ بىلەن
ماڭمەن. گەۋلىيا چوققا ئارقىلىق ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدۇ.
— ئۇنداقتا قاتناشنى ھەل قىپسىز - دە؟
— ھەئە، نۇراخۇن بۇلاقنىڭ يېنىغىچە ئاپىرىپ قويىدىغان
ماشىنا تاپتىم، ئۇ يېقىنغا ئۇلاغ تېپىلىدۇ، ناھايىتى يېرىم
كۈنلۈك يول.

— ياخشى، بالىلىرىڭىزنى خاتىرجەم قىلغىنىڭىز تۈزۈك.
— ھەمراھىم بىلەن ئوبدان كېلىشىۋالساق، بەلكى يول
چىقىپ قالسا، شۇ ياق بىلەنلا كېتىپ قالارمەنمىكىن.
— ئىشقىلىپ، يول بىخەتەر بولسا، ئۇنداق قىلىشىڭىز
تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، — ئۇ ئويلىنىپ قالدى - دە، يەنە مۇنداق
دېدى، — ئۇنداق بولسا سىز بىلەن بەزىبىر مەسىلىلەرنى
ئوبدانراق سۆزلىشىۋالايلى، يۈرۈڭ، بىللە يانايلى.

ئابدۇكېرىم بىلەن نىزامدىن كوچىغا چىققاندا، قاراڭغۇ
چۈشۈپ كەتكەندى. كوچا سىرلىق جىمجىتلىقى، بىرمۇ
ئادەمنىڭ كۆزىگە چېلىقماسلىقى بىلەن سۈرلۈك تۈسكە كىرىپ
قالغانىدى. ئۇلار ئارامبەخش ساپ ھاۋادىن راھەتلىنىپ نەپەس
ئالدى. سوغۇق شامال يۈزىگە ئۇرۇلغاندا، ئابدۇكېرىم ئۆزىنىڭ
قاتتىق چارچىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەنسىزلىك پەيدا قىلىپ،

يېقىنلا بىر يەردە تۇيۇقسىز ئىتنىڭ ھاۋشىچىنى، ئادەملەرنىڭ
ۋاراكى - چۈرۈڭى ئاڭلاندى. ھەر ئىككىسى ئۆز كۆڭۈللىرىدە،
ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ بۇ يەرگىمۇ قەدىمى يېتىپتۇ دەپ دەپ
ئويلىدى.

ئىككىسى يانمۇيان مېڭىپ، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ
تۇنىڭ سىرلىق قويندا بىردەمدىلا كۆزدىن غايىپ بولدى.

2

غۇلجا شەھىرىنىڭ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىيلەشتى. ليۇ
بىندېنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھەر كۈنى دېڭۈدەك گۇمانلىق دەپ
قارالغان ئادەملەر تۇتقۇن قىلىناتتى. ئۈزۈلدۈرمەي تۇتقۇن
قىلىش كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ۋەھىمە - ئەندىشە پەيدا قىلماقتا
ئىدى.

بۈگۈن توغرا كۆۈرۈك ئەتراپىدا ئەھۋال ئۈشتۈمتۈتلا
ئۆزگىرىپ كەتتى. دۇكاندارلار دۇكانلىرىنى تاقىدى، كىرا
ھارۋىلىرى نەلەرگىدۇر مۆكۈنگەندەك غايىپ بولدى. ھەممىلا
جايدا مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا يالتىراپ تۇرىدىغان ئىشتىكلەرنى
يېكىتىۋالغان كوچا قاراۋۇللىرى تۇرۇپ كەتتى. گومىنداڭچىلار
خۇددى گۇناھكارلارنى ئېلىپ ماڭغاندەك ئىدارە خىزمەتچىلىرى
ھەم پۇقرالارنى توغرا كۆۈرۈك يېنىدىكى كۈلۈبقا يىغماقتا ئىدى.
مەلۇم بولدىكى، ليۇ بىندې خەلققە سۆزلىمەكچىكەن. ئەمما،
كىشىلەر گۇمانسىراشقا باشلىدى.

— نېمانچىلا سۈرلۈك يىغىن بۇ ...

— كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا تۇرۇپ كەتكەن ساقچىلار ليۇ
بىندېنى قوغداۋاتامدۇ ياكى ئىلقا پارتىزانلىرىدىن
ئەنسىرەۋاتامدۇ؟

— بىزنى كۈلۈبقا يىغىۋېلىپ ئوققا تۇتامدۇيا؟ ...

ئادەملەر كۈلۈبقا لىق تولغاندا، ليۇ بىندې بىلەن ئابدۇكېرىم

ئابباسوفى سەھنىگە چىقتى. ئابدۇكېرىم لىيۇ بىندېنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن چاقىرتىلغانىدى. لىيۇ بىندې ئىلىدا پەيدا بولغاندىن بېرى مۇنداق يىغىنلارنى كۆپ ئاچقان ۋە ئىدارىلەرگىمۇ كۆپ بارغان. ئۇ ھەر قېتىملىق چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا خەلق كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۇرۇناتتى ۋە ئۆز كۆڭلىدىكى بىئاراملىقنى يوشۇرۇشقا كۈچەپ تىرىشاتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ نىلقا بىلەن غۇلجىنىڭ قاتنىشىنى ئۇزۇپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن قوراللىق پارتىزانلارنىڭ نىلقا تاغلىرىدا نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقى، بۇ ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ ھۆكۈمەتنى قانداق ئالاقىزادىلىككە سېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇراتتى.

لىيۇ بىندې سۆزىنى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، خۇددى خاتىرجەم ئادەم قىياپىتىدە مۇنداق باشلىدى:

— ھەر مىللەت ھەر كەسىپتىكى پۇقرالار، قېرىنداشلار، ئەمدى خاتىرجەم ئۆز ئىشىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، يېقىندا نىلقا ۋەقەسى باستۇرۇلدى. بۇ غېنى، پاتىخ، ئەكبەر قاتارلىق ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى ئىدى. ئۇلار بىزگە ھەيۋە قىلىپ، تۇيۇقسىز نىلقا ناھىيەلىك ساقچى ئىدارىسىگە بېسىپ كىرىپ، ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ كەتكەن. ئەمما، بۇ ئىش يامان نىيەتلىك ئادەملەر تەرىپىدىن چوڭايتىلىپ سۆزلىنىپ، پۇقرالار ئارىسىدا ۋەھىمە پەيدا قىلغان. لېكىن، بۇ ئۇنداق ۋەھىمە پەيدا قىلغۇدەك چوڭ ئىش ئەمەس. كىشىلەر ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلار، نەچچە مىليون مۇنتىزىم ئارمىيەسى، زامانىۋى قورال - ياراغلىرى بار ھۆكۈمەت بۇ ئىشقا قاراپ تۇرمدۇ، بىرنەچچە ئوغرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە كۈچى يەتمەسمۇ؟ گەلۋەتتە يېتىدۇ، يەتتى، ئۇلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋەتتى. دۆلەت ئارمىيەسىنىڭ كۈچىنى سەل چاغلماسلىق كېرەك. ئەمدى بۇ ئالتە توك - توكنىڭ ئىشىغا ھەيران بولۇپ، گاڭگىراپ - تەمتىلەپ يۈرمەڭلار، مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست.

ئۇنداق بۇزۇق پىتنە - پاساتچىلارنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەسلىك لازىم. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاڭلىساڭلار ھەرگىز ئىشەنمەڭلار، ئۇنداق يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ئىخۋالىرىنى ۋاقتىدا ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىڭلار، شۇ چاغدا سىلەرمۇ خاتىرجەم بولىسىلەر ...

ئابدۇكېرىم ئابباسوف ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن سەھنىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تەنە، مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى باشقىچە سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلدى: «ئالتە ئوغرى» دېگەن سۆزىنى «نۇرغۇن ئادەم» دەپ، «ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى» دېگەننى «خەلق ھەرىكىتى» دەپ، «ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ چىققان» دېگەننى «نۇرغۇن قورال - ياراغلارنى ئاچقىپ كەتكەن» دەپ ئۆرۈدى. ليۇ بىندې ئۇيغۇرچىنى بىلەتتى. ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چىرايى ئوڭىدى، تېپىرلاپ ئۇياق - بۇياققا ماڭدى ۋە ئابباسوفنى سۆزلەۋاتقان يېرىدىن ئىتتىرىۋەتتى - دە، كۆزلىرىنى ئالايىتىپ، تەرنى تۇرۇپ ئۆزى ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە چۈشتى. ئابباسوف ئۇنىڭ خاپا بولۇپ غەزەپلەنگەنلىكىنى ۋە ئۇنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى پەملىدى - دە، پەيتنى غەنىمەت بىلدى. ئۇ سۆزلەۋاتقان پەيتتىن پايدىلىنىپ، تەرەت قىلىۋېلىش باھانىسى بىلەن ھاجەتخانىنىڭ ئارقىسىدىكى پاكاز تامىدىن ئۇياققا سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى ۋە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە غايىب بولدى.

ليۇ بىندې سۆزىنى تۈگىتىپ كەينىگە، ئىككى يېنىغا قارىدى. ئابدۇكېرىمنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ بۇلۇڭ - پۇچقاقلارنى ئىزدەشتۈردى. ئۈرۈمچىدىن ئەكەلگەن ئالتە نەپەر كانۇپىلىرىنى ئۇياق - بۇياققا چاپتۇردى، لېكىن ئۇنى ھېچنەدىن تاپالمىدى. ئۇنىڭ تېزلىك بىلەن قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى سۆزلىگەن پىتنە - پاساتچى، ئىخۋاگەرنىڭ چوڭى يېنىدا ئىكەن ئەمەسمۇ ... ئۇنى

تۇتۇش كېرەك، تۇتماي بولمايدۇ، چاپسانراق تۇتمىسا بالاننىڭ چوڭىنى شۇ تېرىيدۇ، قاپقانغا چۈشكەن بۇرنى قاچۇرۇپ قويغىنىمىزنى قارىمامدىغان، ئەستايغۇرۇللا ...

ليۇ بىندې شۇلارنى ئويلىدى - دە، يۈرىكىنىڭ ئەلەم ئوتىدا كۆيۈۋاتقانلىقىنى، قەيەردۇر بىر يەرلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھەسرەتلىنىپ ھېس قىلدى: «قارا بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇقىنى، مېنىڭ سۆزۈمنى تەپ تارتماي، تەتۈرسىگە تەرجىمە قىلغىنىنى ... — دەپ ئويلىدى ئۇ تېپىرلاپ ئوياق - بۇياققا مېڭىپ، — خەپ سېنى، ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى ساڭا تونۇتۇپ قويمايدىغان بولسام، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمەيدىغان بولسام!...»
ئۇ دەرھال بۇيرۇق چۈشۈردى: شەھەرنى قورشاشلار! ھەممە يەرنى ئالا قويماي ئاخشۇرۇڭلار! ئىزدەپ تېپىپ قولغا ئېلىڭلار!

3

چۈشتىن كېيىنكى ئىختىيارىي ھەرىكەت ۋاقتىدا ئىلى گىمنازىيە مەيدانى ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولغان، مەيداندا بەزىلەر ۋالېبول، ۋاسكېتبول ئوينىۋاتىدۇ، بەزىلەر تورنىققا ئېسىلىپ موللاق ئېتىۋاتىدۇ، بەزىلەر ئېرىق ياقىلىرىدا ئولتۇرۇشۇپ دەرس تەييارلىشىۋاتىدۇ، پاراخلىشىۋاتىدۇ.

مەيداندا ئىككى كۆك چاپانلىق پەيدا بولدى. ئۇلار ئىدارە تەرەپكە ماڭدى. قۇرغۇي كۆرگەن قۇشقاچلار تۇيۇقسىز جىم بولغاندەك، پورۇقلاپ قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك ھالەت يۈز بەردى: ئوقۇغۇچىلار كۆك چاپانلىقلارغا قارىشىپ بىر - بىرىگە ئاستا پىچىرلىشاتتى، يەنە بىرلىرى ئەكسىچە خۇشال بولۇپ، يەنە بىرلىرىگە ھەيۋە قىلىپ:

— ئالتە ئوغرىغا يان باسقان، كوچىلاردىكى ھۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىق ۋەزەقىلىرىنى ئوقۇغانلارنى قويماي تۇتسا بولىدۇ! تۇتۇش، قاماش، ھەتتا ئۆلتۈرۈش كېرەك! — دەيتتى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان تولىمۇ چىرايلىق بىر قىز ئېپىز
لەۋلىرىنى چىشلەپ تىترەپ: «ۋىجدانسىز!...» دەپ پىچىرلىدى. دە،
چەتكە بېرىپ ئېرىق بويىغا بىر كېسەك قويۇپ، قولىدىكى
كىتابى بىلەن يۈزىنى يېپىپ ئولتۇرۇۋالدى، بۇ رەھمان
ئىسىملىك ئوقۇغۇچى ئىدى.

ئىككى ئوغۇل ئوقۇغۇچى ئورنىك ئوينىغان بولۇپ پەرۋاسىزلا
سۆزلەشتى:

— كىمنى تۇتار، باتىرغازى، سەن پەرەز قىلىپ باققىنا؟ —
دېدى ئورۇققىنا كەلگەن تۇڭگان يىگىت ئۇيغۇر تىلىدا پىچىرلاپ.
— كۆردۈڭمۇ ئىسھاق، — دېدى بايقى باتىرغازى ئىسىملىك
قازاق بالا رەھماننى شەرەت قىلىپ، — بۇ كۆك ئىتلار ئۇنىڭغا
قول سالمىسا بولاتتىغۇ! قارا، چىرايى تاتىرىپ كېتىپتۇ.

كۆك چاپانلىقلار مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرىنىڭ شەرەتلىپ
كۆرسىتىشى بىلەن مەيداندا توپ ئويناۋاتقان ئىككى ئوقۇغۇچىنى
چاقىردى. ئىككىسى ئويۇننى تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.
مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى مېجەزىگە يات ھالدا
سىپايلىشىپ:

— بۇلارنىڭ سىلەرگە ئېيتىدىغان ئايرىم سۆزى بار ئىكەن،
ئاڭلاپ بېقىڭلار، — دېدى.

كۆك چاپانلىقلار ئىككى ئوقۇغۇچىنى باشلاپ ماڭدى. بۇ
يەرگە يىغىلغان ئوقۇغۇچىلار بىردىنلا غەزەپلەندى، لېكىن غەزەپ
ئۇلارنىڭ تۈگۈلگەن مۇشتلىرىدا، تاتارغان يۈزلىرىدە، يانغان
كۆزلىرىدە ئۇچقۇنداپلا قالدى، پارتلىيالمىدى، چۈنكى ۋەھىممۇ
بار ئىدى. شۇڭا، ئوقۇغۇچىلار ۋەھىممە ئىچىدە ۋاڭ - چوڭ
قىلىشىپ، ئىككى ساۋاقداشنى چوڭ دەۋۋازىغىچە ئۇزىتىپ
مېڭىشتى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن دۈرۈلدەپ
كېلىشىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا تارقىلىپ كېتىش توغرىسىدا
بۇيرۇق بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار پىچىرلاشقان، تىترىگەن ۋە

بەزىلىرى ياش كۆزلىرىنى سۈرتكەن ھالدا جاي - جايلىرىغا تارقىلىپ كېتىشتى. ئەمما، ھېچكىمنىڭ قولى ئويۇنغا يارمىدى، مەكتەپ ئىچى سۈرلۈك تۈس ئالدى.

— ساپلا يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تۇتىغۇ؟ — دېدى باتىرغازى تامدەك تاتىرىپ.

— ئۇلارنى ئىلىياس ئەپەندى بىلەن نىزامىدىن ئەپەندىنىڭ شايكىلىرى دەپ تۇتۇۋېتىپتۇ !

— بۇ كۈن بىزگىمۇ يارمىدۇ؟ تۇتۇلۇشنى كۈتۈپ قاراپ تۇرامدۇق؟ ئوقۇشنى تاشلايلى، بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ كېتەيلى، —

دېدى باتىرغازى، — يامىنىغا كەلسە نىلىقىغا كېتىمىز !
— ئۇنى ئويلىشىمىز، — دېدى ئىسھاق پەس ئاۋازدا.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسى بىنا بولغاندىن بېرى ئۆز پېشىدىن ئېغىر يىللارنى ئۆتكۈزۈپ كەلمەكتە ئىدى. گىمنازىيەدە ئۇزاق مۇددەت تۇرۇپ قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئاز، ئۇلاردىن ئۈچ يىل، ئىككى يىل، بىر يىل ھەتتا بىرنەچچە ئايلا ئىشلەپ يۆتكىلىپ كېتىدىغانلىرى، قوغلىنىپ كېتىدىغانلىرى، ئۆزلۈكىدىن بىر كېچىدىلا يوقىلىپ كېتىدىغانلىرى كۆپ. يۈز بېرىۋاتقان بۇ سىرلىق ھاللاردىن ئوقۇغۇچىلار دەسلەپتە ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ يۈرگەن بولسىمۇ، كېيىنرەك بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىدىغان ۋە قۇلاقنى قۇلاققا يېقىپ پىچىرلىشىدىغان بولۇپ قالدى.

كېيىنكى ئىككى يىلدىن بېرى گىمنازىيەدە مۇنداق ئۆزگىرىشلەر ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار دائىرىسىدىن چىقىپ، ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىمۇ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىدىغان، كېچىسى ئۇخلاۋاتقان چېغىدىلا چاقىرتىلىپ ئەكېتىدىغان ئەھۋاللار كۆپەيدى. شۇ نەرسە ئېنىق بولۇپ قالدىكى، ھېلىقى كۆك چاپانلىق ناتونۇش ئادەملەرنىڭ مەكتەپتىمۇ تىلى باشقا، دىلى بىر يېقىنلىرى چىقىپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەكتەپ تۇتۇپ كېتىلگەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنى سۈرۈشتۈرمەيتتى.

رەيھان يۈزىنى كىتاب بىلەن يېپىپ ئۆپكىدەپ ئىخلىۋەتتى.
ئۇ پەرىشان ھالدا چىگچلەنگەن خىيالىنى ئۆزىنىڭ
ئوقۇتقۇچىسى ئىلياس ئەپەندىگە يۆتكىدى.

ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئۆتكۈر سۆزلىرى، تەنكىلى
ھەرىكەتلىرى، ئوقۇغۇچىلارغا بولغان غەمخورلۇق
كۆيۈمچانلىقلىرى، يېنىكمۇ ئەمەس، ئېغىرمۇ ئەمەس مەجەزى،
بىر كۆرگەندىلا كىشىنىڭ ئېسىدە قالدۇغان يېقىملىق قىياپىتى
كىملىرىگە تەسىر قىلمىغان؟ شۇڭا ھەممىسى ئۇنى ئاغزىدىن
چۈشۈرمەيتتى. ئۇ ۋالىبول ئوينىسا ئاجايىپ ماھىر، بىرەر
سەھنە كىتابى ئوينالسا، چىۋەر رېژىسسور، كۆڭۈل ئېچىش
پائالىيىتى بولسا، داڭلىق ناخشىچى ئىدى.

بىر قېتىم گىمنازىيە تەنھەرىكەتچىلىرى بىلەن گومىنداڭ
ئوچقۇچىلىرى پۈتۈملۈك مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. شۇ چاغدا ئىلياس
ئەپەندىنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا قىلغان ئىككى - ئۈچ جۈملە سۆزى
ئۇلارنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشتى. مۇسابىقىە ھەرەمباغ
گازارمىسىنىڭ ئالدىدا - پەسلىكتىكى توپ مەيدانىدا ئېلىپ
بېرىلدى. ئويۇن تازا جىددىلىشىۋاتقاندا بىر ئوقۇغۇچى
پومزەكنى ئوڭ پۇتىغا ئېلىپ شۇنداق قاتتىق تەپكەندى، پومزەك
ئوقتەك ئۈچۈپ كېلىپ، ئۇچقۇچىلارنىڭ بىر ئويۇنچىسىنىڭ
ئاغزىغا تېگىپ، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى قېلىن كالىپكىنى بېرىۋەتتى - دە،
قان شۇرقىراپ ئېقىپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ ھاۋا رەڭ مايكىسىنى
بۇلغىۋەتتى. ئۇچقۇچى ئاغزىنى تۈتۈپ يۈگۈرگىنىچە پومزەكنى
تەپكەن ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئاناڭنى ... لۈكچەك! سەن قەستەن قىلدىڭ، — دەپ
ئۇنىڭغا دېۋەيلىدى. مۇسابىقىە بۇزۇلۇپ، كىشىلەر يىغىلىشىپ
كەتتى. ئۇچقۇچى تېرىكىپ يامان تىللار بىلەن ئۇنى تىللاشقا
باشلىدى. سەپرايى ئۆرلەپ، تېپىرلاپ، سەكرەپ كەتتى، پەيلىنى
بۇزۇپ، مەيداندىن چىقىپ، سېلىپ قويغان كىيىملىرى
ئارىسىدىن تاپانچىسىنى ئىزدىدى. شۇ چاغدا ئىلياس ئەپەندى

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:
— ھەممىڭلار ئالدىغا بېرىڭلار، مەختەك قاندىلىپ تۇرۇڭلار، —
دېدى.

ئۇچقۇچى كىيىملىرى ئارىسىدىن تاپانچىسىنى تېپىپ،
غالۋارىخان ھالدا ھېلىقى ئوقۇغۇچىغا تەڭلىگەن چاغدا،
مۇسابىقىگە چۈشكەن ۋە مۇسابىقىنى كۆرۈشكە بارغان ئەللىكتىن
ئوشۇق ئوقۇغۇچى مۇشتلىرىنى تۈگۈپ، كۆزلىرىنى ئالايىتىپ،
جىددىي قىياپەتتە ئۇنىڭ ئالدىدا مەختەك قاندىلىپ تۇرۇشانتى.
ئۇچقۇچى بۇ ھالنى كۆرۈپ كىچىك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ
كەينىگە داچىدى. قالغانلىرىمۇ بوشىشىپ قالدى. باشقا
ئۇچقۇچىلار كالىپكى بېرىلغان ھېلىقى ئۇچقۇچىنى ئارىغا ئېلىپ
غودۇڭشىپ:

— كۆرسىتىمىز، سەنلەرگە تېخى كۆرسىتىمىز! —
دېيىشىپ توپ مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىلياس ئەپەندى سەپ بولۇپ تۇرغان
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سىلەر كىم؟ — دېدى تەمكىنلىك بىلەن، — سىلەر
خەلقنىڭ ھەقىقىي پەرزەنتلىرى، سىلەر ئۇلاردەك لۈكچەك،
نىيىتى قارا ئادەملەر ئەمەس، ئۇلار كىم؟ ئۇلار شوھرەتپەرەس،
قائىدە - تۈزۈمنى ئاياغ ئاستى قىلىدىغان، خەلققە زورلۇق
قىلىدىغان نىيىتى قارا، لۈكچەك ئۇچقۇچىلار. سىلەر ھازىر بىر
يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ ئۇلارنى يەڭدىڭلار، بىز
مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي ئويۇشقان كۈچ بولساقلا ئۇلارنى
ئاخىرغىچە يېڭەلەيمىز!

مانا مۇشۇ ئىشلار ئۆتۈپ ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىتلار
ئۆتتىكىن، ئىلياس ئەپەندى بىر كېچىدىلا تۇيۇقسىز يوقىلىپ
كەتتى.

قىزنىڭ خىيالى مانا ئەمدى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى
كۆرىدىغان يەنە بىر ئادىمى نىزامىدىن ئەپەندىگە يۆتكەلدى.

ئىلياس ئەپەندى ئىززىتىلا يوقىلىپ ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئىزدەك - سوريقىنى قىلىپ نىزامىدىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا باردى. نىزامىدىن ئەپەندى دەسلەپتە كۈلۈمسىرىدى، كېيىن قاپقىنىنى سالغان ھالدا:

— نەگە كېتەتتى، ئەجدىھا يۈتۈپ كەتتى! — دېدى غەزەپ بىلەن، — ھازىرچۇ؟ ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى ئىتتىكلەپ ئوقۇغۇچىلارغىمۇ يېتىپ كەلدى!

قىزنىڭ نېپىز لەۋلىرى پىچىرلىدى: «بۇ جاللاتلار تازا ئەدىگىلى نۇردى ... جىگەرلىك ئادەملەر، ئاق - قارىنى پەرق ئەتەلەيدىغانلار، ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغانلارنى قويمىدىغان ئوخشايدۇ! ...» ئۇ يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى ئويلىغان بولاتتى، بىراق شۇ چاغدا بىرى:

— رەيھان! — دەپ چاقىرىپ قالدى.

رەيھان چۆچۈپ يانغا قارىدى، ۋارىسجان ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى.

— رەيھان! — دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ نەملەشكەن چىرايلىق كۆزلىرىگە، تاتىرىپ كەتكەن، لېكىن يېقىملىق يۈزىگە كۆز ئۆزىمەي تەلمۈرۈپ، — يوقىلاڭ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەڭ. قاراڭ، ئۇ ئىككىسىنى تۈتۈپ كەتكىنىگە ئىچ ئاغرىتىپ تېخى بىغلاپسىز، قورقۇپ كەتتىڭىزمۇيا؟ ھە، راست، قىز بالا دېگەن قورقۇنچاق بولىدىغان ...

— قورققۇنۇم يوق! — دېدى قىز كۆزلىرىنى ۋارىسجاندىن قاپچۇرۇپ نەلەرگىدۇر قاراپ.

— ئەمىسە نېمىشقا شۇنچە تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ چوڭ ئاپام كۆرسە خاپا بولىدۇ، — دېدى ۋارىسجان قىزغا تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، — رەيھان، سىز ئازابلانسىڭىز مەن ... راست كېيىمنى ئېيتسام مەن سىزگە قاراپلا تىتىلداپ كېتىدىكەنمەن! — يالغان گەپ قىلماڭا! — دېدى قىز يەرگە قاراپ، —

ساۋاقداشلىرىڭىز، ئوقۇتقۇچىلىرىڭىز تۇتۇلۇپ كېتىۋاتسا، ئىچ ئاغرىتىپمۇ قويمايسىز، كىم بىلىدۇ خۇشال بولۇۋاتامسىز تېخى، ماڭا قاراپ تىتىلداپ كەتكۈدەك تېخى !

— ئۇلار كىم، سىز كىم؟ — دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ دولقۇنلۇق، قاپقارا چاچلىرىغا، ئاپپاق بويىنى ۋە غىجىم چاچلار ئارىسىدىكى ئالتۇن ھالقا ئاسقان قۇلاقلىرىغا يەۋىتىدىغاندەك ئاچ كۆزلۈك بىلەن تەلمۈرۈپ، — سىز دېگەن مېنىڭ بەختىم ... ۋارىسجاندىن تولا ئاڭلىغان بۇ سۆزلەرنى قىز يامان كۆرەتتى. رەيھان قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ۋارىسجانغا قارىدى. — يەنە لاۋزىلاشقىلى تۈردى...

ۋارىسجان گىمنازىيەگە كىرگەندىن كېيىن رەيھاننىڭ كەينىگە كىرىۋالدىغان بولدى. دەسلەپ تارتىنىپ ئاشقىلىق دەردىنى ئىچىگە يۈتۈپ يۈردى. قىزغا بولغان مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىپ يوشۇرۇنچە ئون نەچچە پارچە خەتمۇ يازدى. لېكىن، بىرىنىمۇ بېرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. كېيىنرەك شەھەر تۇرمۇشى، شەھەر بالىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇشى، قىزلار بىلەن بولغان مۇئامىلىدىكى ئەركىن - ئازادلىكى ئۇنىڭغا بارا - بارا تەسىر قىلىپ، ئۇلاردىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن رەسمىي بىرىنچى خېتىنى يېزىپ رەيھانغا تۇتقۇزۇپ قويدى. جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى، ئۈچىنچى خېتىنى، ئۇنىڭغىمۇ جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، تۆتىنچى، بەشىنچى قېتىملىق خەتلىرىنىمۇ يازدى. ئومۇمىي جاۋابىسىز قالدى. بولمىسا كېيىنكى خېتىگە ئۆز مۇھەببىتىدىن باشقا، دادىسىنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى، ئۇ تەئەللۇقات ئاخىر ئۆزىگە قالىدىغانلىقى، توي قىلسا، رەيھان بىلەن شاھانە تۇرمۇش ئۆتكۈزىدىغانلىقى ھەققىدىمۇ يازغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خەت يېزىشنى توختىتىپ، رەيھانغا سالجىمدەك يېپىشىۋالدى. كۆرگەنلا يەردە بايقىدەك تېتىقسىز گەپلەرنى قىلاتتى. ئۇرۇق - تۇغقانچىلىقنى تولا تەرىپلەپ، پات - پاتلا ئۇلارنىڭ ئۆيىگە

بېرىۋالاتتى ۋە ئانىسى ئارقىلىق سوۋغا - سالاملارنى كۆپلەپ كىرگۈزۈپ تۇراتتى. يېزىغا چىقسا ئانىسىغا «گۈلسۈمجان چوڭ ئاپاملار ئۇنىدىن قىسىلىپ قاپتۇ» دەپ تاغىلاپ ئون ئەكەرگۈزۈپ، رەيھاننىڭ ئانىسىغا «ئاپام سىلەرگە لەڭمەن ئېتىپ يېسۇن دەپ بىنەم ئۇنىدىن كىرگۈزۈپتۇ» دەيتتى. ۋارسىجان ئۆزىنى رەيھانغا قانچە يېقىن تۇتقانسېرى، رەيھان ئۆزىنى ئۇنىڭدىن شۇنچە يىراق تۇتاتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى، ئۇنىڭ كۆيۈشۈپ كەتكەن پۇتى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك كۆيۈپ كەتكەندەك بىلىندى، ئۇ ئېڭىشىپ تىزىنى ئۇۋۇلىغان ھالدا:

— باشقىلار نېمە كويدا، سىز نېمە كويدا؟ — دېدى ۋە سىرتقا قاراپ ماڭدى، ۋارسىجان چاقىرىۋىدى، قايرىلىپمۇ قويمىدى. ۋارسىجان قايىققا مېڭىشنى بىلمەي كۆزلىرى ئىمىر - چىمىر بولدى - دە، ئۆزىنى باشقۇرالمىغان ھالدا رەيھاننىڭ كەينىدىن مېڭىپ كوچىغا چىقىپ قالدى ۋە ئالدىغا كېلىپ قالغان نادەمنى بايقىمىدى.

— ھە، ۋارسىجان، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قاراپ، — نېمە بېشى تەۋرەپ قالغان ئادەمدەك قىلىپ يۈرسەن؟ ۋارسىجان چۆچۈپ كەتتى ۋە كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى. چۈنكى، ئۇ نادەمنى مۇنداق ئۇچرىتىپ قالمىغان دەپ ھەرگىز ئويلىمىغانىدى.

— ھە، نادەم، ھوي... قاچان چۈشتۈڭ، — دېدى ئۇ ھەيران بولۇپ.

نادەم بۇنىڭ سەۋدايلىقى تېخى بارمۇ نېمە، دەپ ئويلىدى - دە: — ھازىر چۈشۈشۈم، قانداق ئەھۋالنىڭ، — دېدى ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ.

— ياخشى، ياخشى، — دېدى ئۇ ئۆزىگە كېلىپ، — ئاپاملارنىڭ ئەھۋالى قانداق، مەھەللە ئىچى تىنچلىقمۇ؟ نادەم قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— سەن كۆرگەندەك.

نادەمنىڭ بىر قولىدا توقاچ، قەنت - گېزەك سېلىنغان خالتا، يەنە بىر قولىدا چاناققا لىق قايماق تۇراتتى. ئۇ بايدىن شەھەرگە كىرىش ئۈچۈن بىر كۈنلۈك رۇخسەت سورىغاندا، ئەختەمباي دەسلەپتە ئۈنمىغان، كېيىن ئوقۇۋاتقان ئوغلىغا خالتا كىرگۈزۈش ئېسىگە كېلىپ قېلىپ:

— بوپتۇ، كىرسەڭ كىر، ۋارىسجانغا خالتا ئالغاچ كىرسەن، ئەمما بۈگۈندىن قالغۇچى بولما، — دېگەندى.

— ماۋۇ خالتىلارنى ئاپاڭ كىرگۈزدى، — دېدى نادەم قولىدىكىلەرنى ئۈنىڭغا سۈنۈپ.

— يۈر، ياتاققا كىرمەسەن؟

— ياق، ئاپام ئاغرىپ قالغان، ھازىر تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە بارىمەن.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى يېزىپ بەرگەن خەتنى ئېلىپ نىزامىدىن بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ شەھەرگە چۈشكەندى. بويىنكىپسىك مەھەللىسىدىن چۈشۈپ كېلىپلا كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىدىن بىر ئەندىشىلىك چىقىپ تۇرغانلىقىنى سەزدى. شوڭلاشقا، ئۈنىڭمۇ يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى - دە، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ، ئۇدۇل ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە كەلگەندى. مانا ئەمدى ئۇ نىزامىدىننىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىغا، مېڭىش - تۇرۇشلىرىغا سەپسىلىپ ماڭاتتى ۋە ئارىلاپ يۈتىدىكى خەت قىستۇرۇلغان چورۇققا قاراپ قوياتتى.

نادەم نىزامىدىننىڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيى يار كوچىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۇ دوقمۇشقا قارىدى - دە، تېنى شۈركۈنۈپ، يۈرىكى بىردىنلا تېز - تېز ئۇرۇپ كەتتى. چۈنكى، بۇ يان كوچىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدە كۆزلىرىنى چاۋا يېگەن مۈشۈكتەك پارقىرىتىپ كۆك چاپانلىق بىر كىشى ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يادىغا دەررۇلا نىزامىدىننىڭ ئەنۋەرگە ئېيتقان سۆزلىرى كەلدى.

نادەم ئويلىدى: «بۇ كىم ئۆزى؟ پايلاقچى بولۇپ قالمىسۇن

يەنە، قانداق قىلىش كېرەك؟ كىرىش كېرەك ياكى كىرمەسلىك كېرەكمۇ؟ بۇ بىر قىسما مەخلۇق بۇ يەردە نېمىشقا پەيدا بولۇپ قالدى؟ ھە، ئۇقۇلدى، بىخۇدلۇق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ دېمەك، ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى بۇ يەرگە يېتىپتۇ - دە...»
ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام - ئىلدام تاشلاپ، نىزامىدىن ئولتۇرغان ئۈچىنچى قورۇغا بۇرالمى ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇ ئايلىنىپ چوڭ كوچىغا چىقىپ، ئازراق ماڭار - ماڭمايلا بىر توپ ئادەمنىڭ بىر ئىستولىغا ئولشىۋالغانلىقىنى كۆردى. ئىستولىنىڭ كىشىلەرنىڭ بويىدىن ئېگىزلىك يېرىگە بىر پارچە قەغەز يېپىشتۈرۈلغانىدى: «بارايمۇ، بارمايمۇ، - دەپ ئويلىدى ئۇ، - ئادەملەر نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىۋالدى، ئۇلارنىڭ قىزىقىپ ئوقۇۋاتقىنى نېمىدۇ؟ بېرىپ باقاي، بىرەر ئىشتىن خەۋەردار بولارمەن.» ئۇ كىشىلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ھېلىقى قەغەزگە كۆز تاشلىدى - دە، ھەيران بولۇپ تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، يۈزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولدى... قەغەزنىڭ يۇقىرى تەرەپ ئوڭ بۇرجىكىگە ئەنئەنە ئىپادىسى تەسۋىرلەپ بەرگەن ئادەمنىڭ خۇددى ئۆزى - نىزامىدىننىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەندى! ئۇ ئۆزىگە ئىشەنمىگەن ھالدا تازا زەن قويۇپ يېنىپ - يېنىپ قارىدى، شۇ، نىزامىدىننىڭ نەق ئۆزى.

ئادەم «ئېلان» نى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا ئىلى مىللەتلەر گېمنازىيەسىنىڭ سابىق ئوقۇتقۇچىسى نىزامىدىننىڭ خوتۇن - بالىلىرىنى ئېلىپ قايماقچى قىلىپ كەتكەنلىكى، ئەگەر كىمكىم ھۆكۈمەتكە سادىقلىق بىلەن خىزمەت كۆرسىتىپ ئۇنى تۇتۇپ بەرسە، ئون سەر ساپ ئالتۇن بېرىلىدىغانلىقى ئېيتىلغانىدى.

ئادەم «ئېلان» نى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى - دە، خۇددى ھېچنېمە كۆرمىگەن ئادەمدەك، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا بىر خىل قەدەم تاشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

«نەگە كەتكەندۇ، - دەپ ئويلايتتى ئۇ، - شەھەردە خۇپىيانە

يۈرەمدىغاندۇ؟ ئابايا ئۇ قورۇغا بۇرۇلمىغىنىم ئەجەب ياخشى بويىتىكەن - دە، بولمىسا تازا تۇزاققا چۈشىدىكەنمەن.»

ئۇ شۇنداق ئوي - خىياللار بىلەن كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ خىيالغا ئەمدى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ھازىر شەھەردە ئەھۋال جىددىي، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەتمۇ كۈچلۈك، ھۆكۈمەتنىڭ ئادەم تۇتۇشمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن، دېگەن سۆزلىرى كەلدى. «ئەنۋەر كام شەھەرنىڭ ۋەزىيىتىنى بايقىغاچ چىق دېگەندى، - دەپ ئويلىدى ئادەم يەنە، - بۇ توغرىلۇق ۋارسجاندىنمۇ بەزى نەرسىلەرنى ئوقۇش مۇمكىنمۇ، توختا، شۇنىڭ يېنىغا باراي...»

ئۇ گىمنازىيە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسى مەيدانىدا ئوقۇغۇچىلارنى چۆچۈتكەن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرنىڭ ئىشخانىسىدىن كۆك چاپانلىق ئىككى كىشى چىقتى. يېقىندىن بېرى ئوقۇغۇچىلارغا بۇ كۆك چاپانلىقلار ئوبدانلا تونۇش بولۇپ قالغاچقا، ھەممىسى ئۇلارغا سەپىلىپ، قەدىمىنىڭ قايىقىغا تاشلىنىدىغانلىقىغا دىققەت قىلدى. شۇ چاغدا تەرتىپ مۇدىرى دېرىزىدىن بوينىنى سوزۇپ قاراپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككىسى رېشاتكىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پىچىرلىشىپ پاراڭ قىلىشىۋاتقان باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل كەلدى - دە، ئۇلارغا نېمىدۇر بىرنېمىلەرنى دەپ، ئىككىسىنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. ئوينىلىۋاتقان ئويۇنلار چېپىدە توختاپ قالدى، ئوقۇغۇچىلار دۈرىدە قىلىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئىككى ئوقۇغۇچىنى ئالدىغا سېلىپ كېتىۋاتقان ھېلىقى كۆك چاپانلىق باشقا ئوقۇغۇچىلارغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— سىلەرنى باش ساقچى چاقىرىۋاتىدۇ، بىرنەرسىنى سورىماقچى، ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ھازىرلا قايتىپ كېلىسىلەر.

كۆك چاپانلىق باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنى مەكتەپنىڭ جەنۇب

تەرىپىدىكى چوڭ دەرۋازىدىن ئاچقىپ، ئوڭ قولىغا بۇرۇلدى،
باتىرغازى بىلەن ئىسھاق ئۆزلىرىنى نېمىشقا ئەكېتىپ
بارغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، نۇرغۇنلىغان ئوقۇغۇچىلار مۇنداق
ئەكېتىشنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشەنتتى. بىر ئوقۇغۇچى:

— بۈگۈن بۇلار تۇتۇپ كېتىلدى، ئەتە كىملىرى تۇتۇپ
كېتىلىدىكەن... — دېدى ئېغىر خورسىنىپ.

شۇ چاغدا مەكتەپ قورۇسىغا نادەم كىرىپ كەلدى. ئۇنى ياتاق
دېرىزىسىدىن كۆرۈپ قالغان ۋارىسجان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.
— ئەمدى قايتماقچىمەن، — دېدى نادەم، — گەپ — سۆزۈڭ
بارمۇ، ئالغاچ كېتەي.

— ئاپاملارغا سالام ئېيتىپ قوي، باشقا گەپ — سۆزۈم يوق، —
دېدى ئۇ.

— نېمە، مەكتەپ ئىچى ئەنسىزلىغۇ، — دېدى نادەم
توپلىشىپ بىر قىسما ھالەتتە تۇرغان ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ.
— ھازىر مەكتەپتىن بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى كۆپ
چىقىۋاتىدۇ.

— بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار؟

— ھەئە، ھۆكۈمەتكە قارشى بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارنى تۇتۇپ
كېتىۋاتىدۇ، يېڭىراقىلا ئىككى ئوقۇغۇچىنى مۇشۇ مەيداندىن
تۇتۇپ كەتتى.

— قاچاندىن بېرى جىق تۇتۇۋاتىدۇ؟

— مۇشۇ بىر ھەپتىدىن بېرى.

نادەم شەھەردە تۇتقۇن قىلىشنىڭ كەڭ قانات يايغانلىقىدىن،
ھۆكۈمەتنىڭ تازا تېپىرلاپ، ئەنسىزلىككە چۈشۈپ قالغانلىقىنى
بايقىدى.

— دىققەت قىل، — دېدى ئۇ، — بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارغا
چېتىلىپ قالما يەنە.

— مەن نېمىشقا چېتىلاتتىم، — دېدى ۋارىسجان قاپقىنى
تۈرۈپ، — ئۇنداق بۇزۇقلارغا قارشى كۈرەش قىلىدىغان

ئادەمەن.

نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بەختسىزلىكلەردىن ۋارىسجاننىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى. باشقىلار يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن غەزەپلىنىپ ياكى ئەندىشە قىلىپ يۈرۈۋاتسا، ئۇ خاتىرجەم يۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان، قىزىقىۋاتقان نەرسىلىرىنى ئۇ ئويلاپمۇ قويمىتتى. ۋەزىيەتتىكى شۇنچە تېز ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ مەيلىنى قىلچىمۇ تارتالمايتتى. قانچە ئونلىغان ساۋاقداشلىرىنىڭ قارا دەرۋازا ئىچىگە كىرىپ كېتىشى ئۇنىڭدا تېرىقچىلىكمۇ ئېچىنىش پەيدا قىلالمىدى. بەلكى شۇنداق ئوقۇغۇچىلارغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى سىنىپتا، ياناقتا، مەيداندا ۋە كۆرگەن ھەربىر كىشىگە ئېيتىپ يۈرەتتى.

ئادەم ۋارىسجاننىڭ شۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۆزىنىڭ ئىچىگە بىر قارىدى - دە.

— ئەمىسە، مەن ياناي، — دېدى كەينىگە بۇرۇلۇپ.

— خوش.

ئۇلار سۇسلا خوشلاشتى.

4

ۋارىسجان گىمنازىيەگە كەلگەندىن باشلاپلا چېچىنى ئالدۇرماي ياساتتى، ئۇ يېزىدىن كىيىپ كەلگەن ئىككى يانچۇقلۇق ئاددىيراق تىكىلگەن چاپىنى، قىزىل مانچېستىر دوپپىسىنى، تىك ياقىلىق كۆڭلىكىنى تاشلىدى. بېشىغا شەپكە كىيدى. ئۇچىسىغا قايرىما ياقىلىق ئاق كۆڭلەك، تۆت يانچۇقلۇق ئىسكەتلىك تىكىلگەن چاپان، كەم ئۇچرايدىغان سارجىدىن شىم، پۇتغا چىرايلىق پاسونلۇق كەرىشىنۋاي شىبلىت كىيىپ، ئۆزىنى ياساپ - تۈزەپ يۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بۈگۈن ئادەم بىلەن خوشلىشىپ يېنىپ، مەكتەپ زالىدىكى يوغان تاش

گەينەككە قارىدى، كېلىشكەن يىگىت! «مۇزاق نىل كېسەل تارتىپ، شالاڭلاپ كەتكەن چېچى ئاينىپ - قويزۇقلىشىپ، قويدۇق سارغۇچ قېشى بىر ئاز قارىداپ، ئۆزىمۇ سەمرىپ قالغىچقا، يوغان پارقىراپ تۇرىدىغان كۆزىمۇ كىچىكلەپ، زەپىرانىدەك سېزىقىداپ كەتكەن يۈزىگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ كېلىشكەن يىگىت بولۇپ قاپتۇ: «پاھ... قالىتىس يىگىت بولۇپ قاپتىمەن...» دەپ ئويلىدى ئۇ، - رەيھاننى قىزلىق نومۇسى شۇنداق قىلدۇرۇۋاتىدۇ، ئاسانلىقچە باش ئەگمەيدۇ، لېكىن ئاخىر ئىندەككە كېلىدۇ. مەن بۈگۈن ئۆيىگە بېرىپ قونۇپ كېلەيچۇ! چوڭ ئايام خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، رەيھانغا لەڭمەن ئەتكۈزۈپ يېمىسەم خۇمارىم بېسىلمايدىغان ئوخشايدۇ. ياق، ئۇنىڭ ئوقۇش پۈتكۈزۈشىنى كۈتۈپ نېمە قىلىمەن، دادامغا ئەلچى قويىمەن، ئانىسىنى دادام كۆندۈرسە، قىزنى زورلاپ بولسىمۇ ئۇناتقىلى بولىدۇ...»

ئۇ شۇ خىيال بىلەن رەيھانلارنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنى رەيھاننىڭ ئانىسى راستلا قىزغىن كۈتۈۋالدى، بىراق ئۆيدە رەيھان يوق ئىدى. ئۆي ۋارىسجانغا كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى.

چوڭ ئايپا، رەيھان يوققۇ؟ ھازىر ئەنسىزچىلىك بولۇۋاتىدۇ. مەن تېپىپ كېلەيمۇ؟ - دېدى.

موماي ئۈنىمىدى، بىراق ئەنسىرەپ قالدى: - ۋاي خۇدايىمەي، قانداق قىلارمەن... سەل توختايلى، كېلىپمۇ قالار.

ۋارىسجان ئىلاجسىز قاراڭغۇ چۈشكۈچە كۈتتى، ئۆيىنىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭدى، قولىغا كىتاب ئېلىپ ۋاراقلاپمۇ كۆردى، ھويلىغا، دەرۋازا ئالدىغا چىقىپمۇ باقتى، كوچىنىڭ بېشىغا ئۈمىدىلىنىپ قارىدى، رەيھاننىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى. ئۇ ئېتىلىۋاتقان لەڭمەننىڭ مەزىلىك پۇراقلىرىنىمۇ سەزمىدى. ئاخىر ئالدىغا كەلگەن تاماقنى ئىشتىھاسزلىق بىلەن يەۋاتقاندا،

رەيھان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھاياجانلانغان، روھلانغان كۆزلىرىدە شادلىق ئۇچقۇنلىرى چاقىنغانىدى. قىزنى كۆرۈپ ۋارىسجاننىڭ ئاچچىقلىرى تارقاپ، خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئۇنى - بۇنى سوراپ، قىزغا زادى ئارام بەرمىدى، قىز بولسا ۋارىسجاننىڭ سوئاللىرىدىن بىزار ئىدى، لېكىن ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ۋارىسجانغا ئوچۇق چىراي ۋە سىلىق مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئاخشىمى ئۇلار بىللە دەرس تەييارلىدى، ۋارىسجان قىز بىلەن بىر جوزىدا ئولتۇرغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلدى. ئۇ نە دەرسكە، نە چوڭ ئاپىسىنىڭ سوئاللىرىغا قىزىقمايتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى رەيھانغا بولغان ئىشىق - ھەۋىسى بىلەن ئۆرتىنەتتى ...

ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ كۆرۈپ تۈزۈك جاۋاب ئالالمىغان گۈلسۈمخان ئاخىر قىزىنىڭ كۆڭلىدىكى تاپقاندىك رەيھانغا قاراپ:

— يۈگۈر، ۋارىسجان بالامغا سارايدىكى سىم كارىۋاتقا ئورۇن سېلىپ بەرگىن، — دېدى. رەيھان ساراينغا كىرىپ كەتتى. ۋارىسجان ئىچىدە موماينى مىڭنى تىللىدى: «قاقباش! قارا، مېنى يالغۇز ئۆيگە سولاپ قويماقچى بولۇۋاتقىنىنى! ...» دەپ ئويلىدى. رەيھان ئۆيدىن كۈلۈپ چىقىپ، ۋارىسجانغا:

— يېتىڭ، ئورۇن سېلىپ قويدۇم، — دېدى ۋە ئاپىسىغا بۇرۇلۇپ، — بىزمۇ ياتايلى، ئاپا، — دېدى.

ۋارىسجان ئىشىكلىرى ھىم يېپىلغان ئۆيدە يالغۇز يېتىپ ئۇخلىيالمى، ئۇ ياق - بۇ ياققا تولا ئۆرۈلۈپ ئازاب چېكىۋاتقان ئاشۇ كېچىدە، يېزىغا ئاللىقاچان يېتىپ چىققان نادەم، شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، نىزامدىننىڭ نەگىدۇر قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئەنئەنە ئەپەندىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن، گەختەمباينىڭ چوڭ قورۇسىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. ئۇ يول بويى بىرلا نەرسىنى — «نىزامدىنكام قېچىپ كەتمىگەن بولسا چاتاق بولاتتىكەن - دە، نەگىمۇ كەتكەندۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كېتىۋاتاتتى.

نادەم مەكتەپ قورۇسىغا يېتىپ كېلىپ، ئەتراپتا تازا زەن سېلىپ قاراپ چىقتى - دە، ئاندىن تام ياقىلاپ قاراڭغۇ دېرىزە تۈۋىگە كەلدى. ئۇ ياق - بۇ ياققا يەنە بىردەم قاراپ تۇردى، ھېچقانداق تىۋىش سەزمىگەندىن كېيىن، دېرىزىنى چەكتى.

— تاك - تاك - تاك، تاك - تاك - تاك ...

— كىم، كىم سەن؟

— مەن، مەن، ئەنۋەر كا، بۇ مەن ...

— ھە، نادەممۇ سەن.

ئۇخلىماي چوڭقۇر خىيال بىلەن ياتقان ئەنۋەر دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چىراغنى ياقىتى - دە، ئىلغۇچنى چۈشۈرۈپ ئىشكىنى ئاچتى.

— سالامەت چىقىپسەن، خوش، ئىشلار قانداق؟ — ئالدىراپ سورىدى ئۇ.

نادەم شەھەردە كۆرگەنلىرىنى ئەنۋەر ئەپەندىگە بىر - بىرلەپ تولۇق سۆزلەپ بەردى.

ئەنۋەر بىردەم ئويلىغاندىن كېيىن:

— ئەمدى بىزنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشىمىزنىڭ ئورنى قالمىدى، —

دېدى جىددىي ھالدا، — بىزنىڭ ئەمدى جايىمىز نىلقا، شەھەردە تۇتقۇن قىلىشنىڭ ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقى - نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ غەلبە قىلىۋاتقانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

نادەم خۇشال بولۇپ ئەنۋەرگە قارىدى.

— ھازىرلا ماڭايلى! — دېدى ئۇ ئالدىراپ.

— گايىتىكىملارغا خەۋەر قىل، ئەتە كەچقۇرۇن يىغىلايلى،

قالغان گەپلەرنى شۇ ۋاقىتتا قىلىمىز!

ئون بىرىنچى باب

1

نزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ قولغا چۈشۈپ قالدى. ئالدارباي كوجاڭ ئۇنى كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى ئاقىلبەكنىڭ ئۆيىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان يېرىدىن ئۈچ قوراللىق چېرىكىنى يوشۇرۇنچە باشلاپ كېلىپ تۇتۇۋالدى ۋە ئىككىسىنىڭ قولىنى كەينىگە مەھكەم باغلاپ، غۇلجا شەھىرىدىكى باش ساقچىغا ئېلىپ ماڭدى.

نزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ، ئابدۇكېرىم ئېيتقان كىشىلەرنى تاپالمىدى، ئۇلارنى سىجىل ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈشكۈمۇ ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. چۈنكى، بۇ يەردىمۇ ۋەزىيەت قالايمىقان بولۇپ، ئۆي ئاختۇرۇش، ئادەم تۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكىنى خوتۇننىڭ تاغىسى ھەسرەتلىنىپ سۆزلەپ بەردى. ئېھتىمال ئۇلار پاناھلىق جايلارغا مۆكۈپ كەتكەندۇ، ئېھتىمال ئۇلار قولغىمۇ چۈشۈپ كەتكەندۇ ياكى باشقا ياقىلارغا سەپەر قىلغاندۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنى سۈرۈشتۈرۈش ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر ئىدى، شۇڭا ئەتىسلا خوتۇن - بالىلىرىنى تاغىسىنىڭ ئۆيىدە قالتۇرۇپ، ئۆزى كەتمەكچى بولدى. بىراق، كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى يىگىت ئاقىلبەك بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئاقىلبەك ئويچان، جىگەرلىك يىگىت بولۇپ، نزامىدىن بىلەن پىكىرداش چىقىپ قالدى. نزامىدىن ئۇنىڭغا شەھەردىكى يېڭىلىقلارنى، شەھەر خەلقىنىڭ ئويغىنىپ قالغانلىقى، گومىنداڭ

ھاكىمىيىتىگە قارشى روھىي كەيپىياتلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى، خۇددى بىرەر شەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى ئۇزاق سۆزلىدى. ئاقىلبەكمۇ بۇ پەرىسكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى، خەلققە چۈشۈۋاتقان ئېغىرچىلىقلار قانچە ئاشقانسىرى قارشىلىقنىڭمۇ شۇنچە كۈچىيۋاتقانلىقىنى، شۇڭا تۇت - تۇتلارنىڭ باشلىنىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلىدى.

— گەھۋال شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — ۋەزىيەت بىزنى كۈرەشكە چاقىرماقتا. گەپ بىزنىڭ كۈرەش مەيدانىغا چۈشۈشنى خالاش - خالىماسلىقىمىزدا قالدى، — نىزامىدىن بۇ سۆزنى ھەرگىز تاسادىپىيلا ئېيتىمىدى.

— نىزامىدىنغا، — دېگەندى ئاقىلبەكمۇ ئوتتەك يالقۇنلىنىپ يېنىپ، — ئەمدى نېمىسى قالدى، خەلقىمىزنىڭ ئۈستىدىكى قارا بۇلۇتلارنى سۈرۈۋەتمىگۈچە، كۈن يۈزىنى كۆرۈش تەسقى ئەمدى، — نىزامىدىن ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن قانداقتۇر بىر پىداكارلىقنىڭ پىنۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى نىلقا تاغلىرىغا قاراپ يول ئالماقچى بولۇشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاقىلبەك يارقىلىق ئىككى ئات تاپماقچى بولۇپ كېلىشكەندى. بىراق، ئاتلىرى ۋاقتىدا كەلمەي، بىر كۈن كېچىكىپ قېلىپ قولغا چۈشۈپ قالدى. چۈنكى، مۇڭغۇلكۈرەگىمۇ باش ساقچىنىڭ نىزامىدىننى تۇتۇش توغرىسىدىكى «ئېلان»نى چاپلىنىپ بولۇنغانىدى.

ئۇ يول بويى خادىك ھارۋىدا ئولتۇرۇپ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ كەلدى. ھارۋا بارغانسېرى غۇلجىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە. بۈگۈن ياماتوغا يېتىپ بارسا ئۇ يەردىن غۇلجىغا بېرىشمۇ ئاسان، ئېھتىمال ئۇ يەردىن ماشىنىغا سېلىپ ماڭار، ئۇ چاغدا بىردەمدىلا باش ساقچىنىڭ دەھشەتلىك قارا دەرۋازىسى ئالدىغا بېرىپ توختايدۇغۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر چارە تېپىش كېرەك. ئاقىلبەكمۇ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ كېتىۋاتىدىغانىدۇ.

بۈگۈن سەپەرنىڭ ئۈچىنچى كۈنى، ئۇلار تېكەستىن تاڭ

قاراڭخۇسىدا بىر يۈتۈم سۈمۈ ئىچمەي يولغا چىققاندى. چۈش مەزگىلىدە سارۇچىن مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. ھارۋا ئالدارباي كوچاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەھەللىدىن بىرەر كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تاغنىڭ باغرىغا كېلىپ توختىدى. ئۇلار سارۇچىندىكى كىچىك ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، سەي قورۇيدىغان چوڭ ساپلىققا تېگىپ جاراڭلىغان چۆمۈچنىڭ ئاۋازى بىلەن ئەڭ مەزىلىك تاماقنىڭ پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلدى. شۇ چاغدا ئالدارباينىڭ نەپسى تاقىلداپ ئاغزىغا سېرىقسۇ كەلدى. ئۈچ كۈندىن بېرى ئات ئۈستىدە گۈلتۈرۈپ، بەللىرى تېلىپ ئاغرىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ تاپتا قورسقى ئىنتايىن ئېچىپ كەتكەن ئالدارباي ھارۋىكەشلىك قىلىپ كېلىۋاتقان چېرىككە قاراپ:

— ياخشى قارا، ئاتقىمۇ بوغۇز بەر، مەن كەلگەندىن كېيىن سەن بارىسەن، ئاندىن يولغا چىقىپ كېتىمىز، — دېدى ۋە نىزامىدىن بىلەن ئاقىلبەگكە قاراپ، — مەن كەلگۈچە ھەممە ئىشلىرىڭنى پۈتكۈزۈۋېلىش، — دېدى.

ئۇ ئاشپۇزۇلغا قاراپ ئېتىنى يۇرۇتۇپ ئالدىراپ ماڭدى. يوللاردا نىزامىدىن بىلەن ئاقىلبەكنىڭ قورسقىنى توپدۇرۇۋېلىش ۋە ھاجەتلىك ئىشلىرى ئۈچۈن قوللىرى بوشىتلاتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ بىراقلا يېشىلەتتى. كوچاڭ تاپانچىسىنى، ھارۋىكەش مىلتىقىنى ئۇلارغا تەڭلەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىشلىرى پۈتكەندىن كېيىن، قوللىرى قايتىدىن كەينىگە مەھكەم باغلىناتتى — دە، ئىككىسى نۆۋەتلىشىپ غىزالىناتتى.

ھارۋىكەش ئاۋۋال ئاقىلبەكنىڭ قولىنى يېشىپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە ناننى تاشلاپ بەردى. ئۇ يەپ بولغاندىن كېيىن نىزامىدىننىڭ قولىنى يەشمەكچى بولدى.

نىزامىدىن كۈيۈشۈپ كەتكەن پۇتلىرىنى قاتتىق - قاتتىق بېسىپ ھارۋىنىڭ ئەتراپىدا مېڭىپ يۈرۈپ ئويلايتتى،

قۇتۇلۇشنىڭ بۇنىڭدىن ئارتۇق پەيتى بولمايدۇ. مۇنۇ رومۇپايىنى ئۇجۇقتۇرۇۋەتسىلا ئىش تامام. ئاقىلبەكمۇ قانداق قىلىمىز دېگەن مەنىدە نىزامىدىنغا لىپ - لىپ قىلىپ قاراۋاتىدۇ. نىزامىمىز كۆزى بىلەن ھارۋىكەشنىڭ بېلىدىكى خەنجەرنى شەرەت قىلىدى. بۇ چاغدا ھارۋىكەش يەم توشتۇرۇلغان تۈۋرىنى ئاتنىڭ بويىغا ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. نىزامىدىن ئۆزىنىڭ بەستلىك، كۈچلۈك گەۋدىسى بىلەن يان تەرەپتىن ھارۋىكەشنىڭ مۇرسىگە شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئۇ ئوڭىدىسىغا بىراقلا يىقىلدى، نىزامىدىن ئاچىقىنىغا ئۆتۈك بىلەن قاتتىق تېپىۋىدى، بۇ زەربىدىن ھارۋىكەشنىڭ دەپى ئىچىگە چۈشۈپ، ئۈنىنىمۇ چىقىرىۋالدى. ئاقىلبەك قولىدىكى ناننى تاشلاپ، چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ بېلىدىكى خەنجەرنى ئالدى، نىزامىدىننىڭ ئوڭ پۇتى ئوڭىدىسىغا چۈشكەن كالانىپاينىڭ كېكىردىكىنى قاتتىق باستى. ئۇ تېپىرلاپ پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ:

— ۋاي ... جا ... ن ... قا ... قاچ ... تى، — دەيتتى.
 خەنجەر ئۇنىڭ بىرقانچە يېرىگە ئۇرۇلغاچقا، ئۇ ئاستا - ئاستا تېپىرلاشتىن قېلىپ خىرقىراشقا ئۆتتى.
 — بولدى چاققان كەس، — دېدى نىزامىدىن ئەتراپىغا تېز - تېز قاراپ.

ئاقىلبەك يېڭىلا قانغا بويالغان خەنجەر بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ بوغقان قارا قىل ئارقاننى كېسىپ تاشلىدى.
 — ئاتنى چىقار.

ئاقىلبەك ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا تۇتۇندى. نىزامىدىن ھارۋىكەشنىڭ بويىدىن مىلتىقنى ئاۋايلاپ ئالدى. ئىككىسى ئاتقا مىنگەشتى - دە، تاغ تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. تاڭ ئاتماستىنلا ھارۋىنى، ئۈچ ئادەمنى سۆرەپ كەلگەن ۋە تېخى بوغۇزغا ئەمدىلا ئېغىز تەگكەن كۈل رەڭ ئات يەنە ئىككى ئادەمنى كۆتۈرۈپ، ھۇرۇنلۇق بىلەن چاپماقتا ئىدى.

ئالدارباي كوچاڭ ئاشپۇزۇلدىن ياخشى تاماق يەپ چىقتى. ئۇ

يۈزىدىكى، بويۇنلىرىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈپ ئېتىغا مىنىدى - دە،
ھارۋا توختىغان جايغا قاراپ ماڭدى. ھاۋا ئىسسىپ كەتكەنىدى.
ئۇ ئېزىلىپ ئۇيقۇسىز كۆزلىرىنى يېرىم ئېچىپ كەلمەكتە
ئىدى. ئۇ ئالدىدىكى ھارۋىنى كۆرۈپ بىردىنلا توختاپ قالدى ۋە
چۆچۈپ كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، ئادەممۇ، ئاتمۇ كۆرۈنمەيتتى.
«ئوغرىلار، ھەممىسىنىڭ تىلى بىر ئىكەن - دە. نېمىشقا
بىلمىگەندىمەن. ئەجەب بىخۇدلۇق قىپتىمىنا، ئەستايغۇرۇللا...»
ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ، ھارۋىنىڭ ئالدىدا قانغا مىلىنىپ
سۇنايلىنىپ ياتقان ھارۋىكەش چېرىكىنى كۆردى - دە، ئەرۋاھى
ئۇچۇپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىلا ھەقىقىي ئىشنى چۈشەندى. ئۇنىڭ
يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. ئەتراپىغا ۋە يىراقلارغا
سەپسىلىپ، ئوڭ تەرەپ جىرا ئىچىدە ئاتقا مىنگىشىپ ئىككى
كىشىنىڭ كېتىۋاتقانلىقىنى ئىلغا قىلدى ۋە شۇ ھامان ئۆزىگە
جان كىرگەندەك تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى - دە،
ئېتىغا قامچا سالدى:

«تۇتالارمەنمۇ، ئەجەب ئىش بولدى، جۇيىڭنىڭ ئالدىدا نېمە
دەرمەن، باش ساقچىنىڭ ئالدىدا نېمە دەرمەن. ئون سەر ساپ
ئالتۇننى قولۇمدىن چىقىرىپ قويارمەنمۇ، ماۋۇ پېشكەللىكىنى
قارمامدىغان...» شۇنداق ئوي - خىياللار بىلەن ئېتىنى قامچىلاپ
قاچقانلارغا يېقىنلىشىپ قالدى.

نزامىدىن ئاتتىن چۈشتى - دە، ئاقىلبەگكە:

— سەن ئۆرلەپ مېڭىۋەر! — دېدى.

بۇ جىرا ئىچى قويۇق ئارچىزارلىق ۋە تېۋىلغىلىق ئىدى.
نزامىدىن ئۆسكىلەڭ بىر تۈپ ئارچىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ،
مىلتىقىنى بەتلەپ قاراپ تۇردى. ئالدارباي ئەگرى - بۈگرى
يالغۇز ئاياغ يول بىلەن ئىتتىكىلەپ كەلمەكتە ئىدى. يولغا غۇلاپ
چۈشكەن تاشلار ئاتنىڭ مېڭىشىغا كاشىلا قىلاتتى، شۇڭا ئۇ
ئېتىنى تىللاپ تېرىكىپ كېلەتتى. ئەللىك مېتىر چامىسى
ئالدىغا كەلگەندە نزامىدىن: «ئاتايمۇ، — دەپ ئۆز - ئۆزىگە

پېچىرلىدى، — كۆكسىگە ئاتايمىكىن، ياق، كىيىمى بۇلغىنىپ كېتىدۇ، كىيىمى كېرەك، ياخشىسى ماڭلىيىغا ئاتاي.»
 ئۇ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن ئاتتى: «ياخ ئىچى جاراڭلاپ يىراقلاردا ئەكس سادالار ئاڭلاندى. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاقىلبەكمۇ كەينىگە ياندى. ئالدارباي ئوق تېگىشى بىلەن كەينىگە بىر سىلكىنىپ ئاتتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى.
 — تېز ھەرىكەت قىلايلى، — دېدى نىزامىدىن يېتىپ كەلگەن ئاقىلبەككە.

ئىككىسى ئالدارباينىڭ كىيىملىرىنى يەشتى، قان تەگكەن يەرلىرىنى بۇلاق سۈيىدە يۇدى.

— قېنى، كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىي، — دېدى نىزامىدىن ئالدىراپ. ئاقىلبەك كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، تاپانچىسىنى بېلىگە ئاستى. ئۇلار بۇلاق سۈيىدىن قانغۇدەك ئىچتى. كوجاڭنىڭ ئېتىنى ئاقىلبەك، ياۋىداق كۈل رەڭ ئاتنى نىزامىدىن مىنىپ بولۇشقا چېپىپ ياماتو تەرەپكە قاراپ كەتتى.
 ئۇلار دەريانى بويلاپ چاپماقتا ئىدى. ياماتو مەھەللىسىگە كىرمەستىن تۇرۇپ ئاتلىرىدىن چۈشتى.

ئاقىلبەك ئارقان بىلەن نىزامىدىننىڭ قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلىدى ۋە ياۋىداق ئاتنىڭ ئۈستىگە مىندۈرۈپ، ئاتنىڭ ئارقىنى ئالدارباينىڭ ئېتىنىڭ بويىغا باغلاپ ئۆزى ئالدارباي كوجاڭنىڭ ئېتىغا مىندى - دە، نىزامىدىننى ئالدىغا سېلىپ ياماتودىكى كېمە يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئىلى دەرياسى يېيىلىپ ئاقماقتا. دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى كېمە بويلىرىدا قاراۋۇللۇق پونكىتلىرى قۇرۇلغان. ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئىلى سىلىڭبۇسىدىن چىققان بىر تۈركۈم قوراللىق قىسىم كېمە بويىنى ساقلاپ ياتماقتا ئىدى. ئۇلار ئۇياقتىن - بۇياقتىن ئۆتكۈچىلەرنى ناھايىتى قاتتىق تەكشۈرەتتى، سەل گۇمانلىقراق دەپ قارىغان ئادەملەرنى ياكى تونۇشتۇرۇشى بولسىمۇ سورىغان سوئاللارغا سەل - پەل دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەرگۈچىلەرنى شۇ

يەردە تۇتۇپ قالاتتى ياكى تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. كېمە بويىدا ئەنسىزلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. قاراۋۇللۇق پونكىتى يېنىدا ئىككى قازاق كىشىگە بىر ئەسكەر مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇراتتى، نېرىراقتا بىرنەچچە ئادەم قوللىرى باغلانغان ھالدا تۇراتتى. بۇ يەردىكى ئەسكەرلەر بولسۇن، كوماندىرلار بولسۇن، ناھايىتى ئەسەبىيلىشىپ كەتكەن، ئادەمگە يەۋەتكۈدەك قارايتتى، چىرايىدىن دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

ئاقىلبەك «كوجاڭ» قاراۋۇلغا تۆش يانچۇقىدىن تونۇشتۇرۇشنى ئېلىپ ئۇزاتتى. ئۇ تونۇشتۇرۇشقا بىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ئىككىسىنى قويۇپ بەرمەكچى بولغانىدى، بىراق، نېرىقى ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدىن كۆزىتىپ تۇرغان بىر ئوفىتسېر چىقىپ كەلدى. نىزامدىن ئاقىلبەككە: «ئەگەر بىرەر چاتاق چىقىپ قالسا، بىرنەچچە پاي ئوق چىقىرىپ دەرياغا سەكرەش كېرەك» دەپ پىچىرلىدى.

تەلەتتىن دەھشەت يېغىپ تۇرغان ئوفىتسېر ئۇنىڭغا ئۇزاق قاراپ چىققاندىن كېيىن، بىر قېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئاقىلبەككە سوئال بېرىشكە باشلىدى.

— جىنايەتچى ئىككى دېيىلگەن، ئۇ بىرغۇ؟

— بىرى تېكەس داۋىنىدا قېچىپ كەتتى.

— قېچىپ كەتتى؟

— ھەئە قېچىپ كەتتى.

— ھارۋا قېنى؟

— داۋاندا ھارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ، بىز ھارۋىنى جۈندەيمىز

دېگۈچە كېچىدە قاياققا قاچقىنىنى بىلەلمەي قالدۇق.

ئوفىتسېر ئويلىنىپ دېدى:

— قولى بوشىمدى؟

— ياق، باغلانغان، بىر ئادىمىمىز ھارۋىنىڭ يەنە بىر ئېتىنى

مىنىپ ئۇنى ئىزدەپ كەتتى. باش ساقچى ئىدارىسى ھايال قىلماي

ئەكېلىڭلار دېگەچكە، مەن دەرھال بۇنى ئېلىپ يولغا چىقتىم.

ئەگەر مۇمكىن بولسا، سىلەر بىزگە يارىم قىلىپ ئۇنى ئىزدىشىپ بەرسەڭلار، قاچقۇننىڭ قولى باغلاقلىق بولغاچقا، ئانچە يىراققا كېتەلمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

— بۇ ئىشنى باش ساقچىنىڭ ئۆزىگە خەۋەر قىل !

— سارۇچىنىدىن خەۋەر قىلىۋەتتىم.

— بىزنىڭ چولمىز تەگمەيدۇ، خوش، بۇنىڭ جىنايىتى

نېمىكەن؟

— بىز بىلمەيمىز، باش ساقچى بىلىدۇ، بۇ شۇلارنىڭ

بۇيرۇقى بىلەن تۇتۇلغان، بىز پەقەت يەتكۈزۈپ بەرسەكلا بولىدۇ.

ئۇ «ئۆتۈپ كەت» دېگەن مەنىدە قولىنى شىلتىپ كېمە

تەرەپنى كۆرسەتتى. ئاقىلبەك نىزامىدىنغا قاراپ:

— ماڭ ! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى. نىزامىدىن ئېتىدىن

سىيرىلىپ چۈشۈپ كېمىگە چىقتى. كەينىدىن ئاتلارنى يېتىلەپ

ئاقىلبەك چىقتى. كېمىنىڭ زەنجىر تاقىسى يېشىلدى، پالاق

ھەرىكەتكە كەلدى. ئىككىسى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ قاتقا ئۆتكەندىن

كېيىن كالىچى مەھەللىسىدىن چىققۇچە نىزامىدىننى باغلاقلىق

ھەيدەپ ماڭدى، مەھەللىدىن ئۈزۈلۈپ چىقىپ ئىككىسى توختىدى.

— يارىسەن، ئاقىل !

— تازا بايلىدۇقمۇ؟

— ئۇنىڭ سوئاللىرىغا تەمتىرىمەي قالتىس جاۋاب بەردىڭ،

ئۇمۇ راست شۇنداق ئوخشايدۇ دەپ ئىشەندى.

— ئەمدى كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ قالمىغىدى، دەپ

ئەنسىرەۋاتمەن، — ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى.

— تېز بولايلى !

نىزامىدىننىڭ قولى يېشىلدى. ئىككىسى ئىككى ئاتقا مىنىپ

قاش دەرياسى بويىدىكى قويۇق جاڭگاللىققا كىرىپ كەتتى، بۇ

جاڭگاللىق بىلەن نىلقا يولغا چىققىلى بولاتتى.

سارۇچىنىدا بولۇنغان ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ يولغا چىققان

توققۇزتارا ناھىيەلىك ساقچىنىڭ سارۇچىن پونكىتىدىكى ئىككى

ئاتلىق چېرىك ئاتلىرىنى قارا تەرگە چۆمدۈرۈپ ياماتودىكى كېمە يېنىغا يېتىپ كەلدى. قاراۋۇلدىن ئىككىسىنى سۈرۈشتۈردى. ھېلىقى ئوفىتسېر چىقىپ، ئەھۋالنى ئوقۇپ چىرايى جىددىيلەشتى، تېپىرلاپ ئۇياق - بۇياققا يۈگۈردى.

— ھازىر ماڭدى، ھازىر، دەرھال يېتىشىۋالغىلى بولىدۇ.

قارا، بۇ ئوغرىلارنىڭ بىزنى ئالدىغىنىنى!

كېمە بويىدا ئويۇر - توپۇر ۋە ئالاقزادىلىك باشلىنىپ كەتتى. ئىككى چېرىككە يەنە ئىككى ئاپتومات ئاسقان ئاتلىق ئەسكەر قوشۇلدى. ئۇلار ناھايىتى ئالدىراشچىلىقتا كېمىدىن چۈشتى - دە، ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى.

ئىز قوغلاپ چىققان ئاتلىقلار چوڭ يول بىلەن ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ ئۇدۇل شەھەرگە قاراپ كېتىپ قالدى.

ئۇلار ئىككىسى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ، توقايلىق، چاتقاللىقلار ئارىسىدا يول يۈرۈپ، يېڭىئاۋات يېزىسى يېنىدىكى ئېرەنلىكنىڭ ئۇدۇلغا كېلىپ توختىدى. نىزامىدىن ئۇ قاتتىكى بۆك - باراقسان ئېرەنلىك ئىچىدە پاناھلىنىشنى ئويلىدى - دە، ئېرەنلىككە ۋە دەريا ئېقىنىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز، ئات سېلىش خەتەرلىكمۇ، قانداق؟ قاراڭغۇ چۈشكۈچە توقايلىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يېتىش مۇمكىنمىدۇ، كەينىدىن ئىز بېسىپ چېرىكلەر كېلىپ قالسا قېچىپ ئۆلگۈرۈش تەس بولارمىكىن، ئەگەر ئۇ قاتقا ئۆتۈپ ئېرەنلىك ئىچىگە كىرىۋالسا، قوغلاپ كەلگۈچىلەر ئۇ قاتقا ئۆتكۈچە، بۇلارمۇ كۆزدىن غايىب بولالايدۇ.

نىزامىدىن خېلى ئويلىغاندىن كېيىن ئاقىلبەككە مەسلىھەت قىلدى.

— قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئۇ قاتقا ئۆتۈپ، ئېرەنلىك ئىچىدە ياتساق قانداق؟ دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز ئىكەن، سۈيىمۇ كۆپىيىپ كېتىپتۇ، ئېقىتىپ كېتەرمۇيا؟

دەريا ياقىسىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئاقلىبەك ئىككىلىمەيلا
جاۋاب بەردى:

— ئېقىتىپ كەتسىمۇ چىقىۋالغىلى بولىدۇ، ئاتلىرىمىزەن
ئايىرلىنىپ قالماساقلا بولدى.

ئىككىسى ئاتلىرىنى كېچىككە سالىدى. راست دېگەندەك
ئاقلىبەك مىنگەن ھارۋا ئېتى سۇنىڭ تېز ئېقىنىغا بەرداشلىق
بېرەلمەي مۇدۇرۇپ يىقىلدى — دە، يەنە تۇرۇپ كەتتى. يىقىلغان
ئاقلىبەك ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئۇ قاتقا چىقىۋالدى.
ئېرەنلىك ئىچى ھەقىقەتەن پىنھان جاي ئىدى، ئىككىسى
قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتۈپ ياتتى.

كۈن ئاستا — ئاستا ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. ھاۋا
ئوچۇق بولۇپ ئاسمان بوشلۇقىدىكى سان — ساناقسىز يۇلتۇزلار
قويۇق ئېرەنلىكلەر ئارىسىدىن جىمىرلاپ كىشىگە ئېيتقۇسىز
گۈزەللىك بەخش ئېتەتتى. سالقىن شامال يۈزلەرنى يەلپۈپ
يۈرەككە خۇشاللىق ۋە ھاياتقا بولغان مۇھەببەت تۇيغۇسىنى
قوزغىتاتتى — دە، ئاچلىق ۋە ھارغىنلىقىمۇ ئۈنۈتۈلدۈراتتى.
نزامىدىن بىلەن ئاقلىبەك تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەللىكىگە مەھلىيا
بولۇپ، قوللىرىنى بېشىغا قويغىنىچە ئوڭدا يېتىشتى. نزامىدىن
كۆزىنى يۇلتۇزلار ئالىمىدىن ئېلىپ خىيال سۈرۈپ كەتتى.
«ئەمدى بالىلىرىم نېمە كۈن كۆرەركىن، ساقچى ئەمەلدارلىرى
ئۇلارغا نېمە كۈن كۆرسىتەركىن؟ خەير مەيلى، نېمە كۆرسە
كۆرىدۇ، بۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ھەرقانچە كۈن كۆرسە چاپكەش
خەلقىم كۆرۈۋاتقان كۈننى كۆرىدۇغۇ...» ئۇنىڭ خىياللىرى
ئاخىر بېرىپ نىلقا تاغلىرىدا، قاش دەرياسى ياقىلىرىدا،
توقايلىقلاردا پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. ئاقلىبەكچۇ؟ ھە، ئۇمۇ
خىيال قىلىپ ياتىدۇ، ئۇمۇ قېرى، ئاغرىقچان دادىسىنى،
ئىنىسىنى ئويلاۋاتىدۇ. «دادام، ئىنىم قالدى، ئەمدى ئۇلار قانداق
كۈنگە قالار، ساقچىنىڭ ئاتارمەن — چاپارمەنلىرى ئۇلارنى نېمە
كۈنلەرگە سالار، ئوغلۇڭنى تاپ دەپ قىينار... كىچىككىنە

ئىنىم كۆز ياشلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئەلەتتىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان ئادەم سىياقىدىكى ۋەھشىيلەردىن قورقۇپ يىغلاپ... يىغلىما، ئىنىم، ئۆمرىمىز يىغلاش بىلەن ئۆتتى. بەس، ئەمدى يېتەر، مەن بۇ يولغا كىردىم، مۇشۇ يولدا كۆز ياشلىرىڭنى قۇرۇتوشقا تىرىشىمەن، جەزمەن قۇرۇتمەن!...

ھەممە ياق جىمجىتلىققا چۆمدى. دەريا شاۋقۇنى بىر خىل سادا بىلەن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاچ قالغان ئاتلىرىنى ئوتقا قويدى، ئۆزلىرىمۇ ئالدارباينىڭ خۇرجۇنىدىكى نان بىلەن غىزالاندى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئۇلار ئابىرال تېغى باغرىنى بويلاپ يۇقىرىلاپ ماڭدى. ھەممە ياق جىمجىت ئىدى. يىراق - يىراقلاردا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ۋە يېقىن ئەتراپلاردا ئاچ بۆرىلەرنىڭ دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاتلىرىنى تېزلىتىپ ئەشرەپ مەھەللىسىدىن يانداپ ئۆتۈپ بەشىدۆڭگە يېتىپ كەلدى.

— مۇنۇ ئەتراپلارنى بىلىپ قوي، — دېدى نىزامىدىن، — بۇ بەشىدۆڭ، قازاق مەھەللىسى، ئەنە ئاۋۇ قارىيىپ كۆرۈنگەن قاراباغ مەھەللىسى، — ئۇ يەنە كۆرسەتتى، — ئاۋۇ سېپىل، سالا ھەم بىز كۆرۈپ كەلگەن سامىيۇزى، يېڭىئاۋات يېزىلىرى قوشۇلۇپ قاش رايونىنى تەشكىل قىلىدۇ، بۇ يەردە بىزنىڭ قوزغىلاڭچىلىرىمىزمۇ بار.

ئۇلار بەشىدۆڭدىن ئۆتۈپ سولغا بۇرۇلۇپ، تاغ ئىچىگە كىرىپ بىر سائەتتىن كۆپرەك ماڭدى. ئېگىز تاغنىڭ تۆپىسىگە چىققاندا سۈبھى كۆتۈرۈلۈپ ئۇ قات كۆرۈندى. قويۇق توقايلىقلار ئارىسىدا ئېقىپ كېلىۋاتقان قاش دەرياسى يىلان باغرىدەك تولغىنىپ سوزۇلۇپ ياتاتتى.

نىزامىدىن قامچىسىنىڭ ئۇچى بىلەن تۆۋەن تەرەپنى كۆرسىتىپ مۇنداق دېدى:

— بىز دەريانىڭ ياقىسىدىكى ئەنە ئاۋۇ مەھەللىگە بېرىپ چۈشىمىز، قورساقنى، ئاتلارنى ئوبدان تۇيدۇرىمىز، ياخشىراق

ئۇخلايمىز. ئۇ يەردە بىزنىڭ ئادەملەر بار. مەيدان ئۆتىدىغان كېچىكلەرگە ئات سالدۇرۇپ، ئۇ قاتقا — ئۇلاستايغا ئوتتۇپ كېتىمىز، ئۇلاستاي بىزنىڭ مەنزىلىمىز !
ئۇلار ئېتىنى دېۋىتىپ ئاقتۇبەك مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

بىرنەچچە كۈندىن بېرى شەھەردىن كېلىۋاتقان ئەنسىز خەۋەرلەر ئەختەمباينىڭ ئائىلىسىگە ۋەھىمە سالدى، بولۇپمۇ باينىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخان ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، نېمە قىلارنى بىلمەي قالدى. ئۇنىڭ قولى ئىشقا بارماي، يۈرىكى دۈكۈلدەپ بىردەم ھويلىغا چىقاتتى، بىردەم ئۆيگە كىرەتتى. ئۇ شۇنداق دەككە — دۈككەدە كېچىچىمۇ ئۇخلىيالماي تولىغىنىپ چىققانىدى. ئاخىر تاقەت قىلالماي، ئەمدىلا ئەتىگەنلىك چايغا ئولتۇرغان ئېرىگە ۋاپاسقا باشلىدى:

— نېمانداق قۇدۇققا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئۇنسىز ئولتۇرىدىلا، ۋارىسجاننى قانداق قىلىمىز، شۇنچە بالا — قازانىڭ ئىچىدە يۈرۈۋاتسا.

— نېمە قىل دەيسەن، ئۇمۇ تىرىك جان بولغاندىكىن بىر ئىشنىڭ يولىنى قىلىۋاتىدىغاندۇ، — دېدى ئەختەمباي ئانچە ئېرەن قىلماي.

— توۋا قىلدىم خۇدايىم، دەۋاتقان گېپىنى، شۇنچە خەلق يالغان ئېيتامدۇ، كۆرۈپ چىققانلار دەۋاتمامدۇ، ھەر كۈنى كېچىسى ئۈزۈلدۈرمەي ئادەم تۇتۇۋېتىپتۇ، تۇت — تۇت قىلىۋاتقانلار گىمنازىيەدە ئەڭ كۆپ دەيدۇ.

— يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياغزا دېگەن گەپ بار، ئۇنچىلىكىمۇ ئەمەستۇ، ئۆزۈڭنى مۇنچىلىك ئەنسىزلىككە سالما، — دېدى ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى تىندۈرماقچى بولۇپ.

— سىلى تالا ئادىمى بولغاندىكىن، شەھەردىكى ئەنسىزچىلىكلەرنى مەندىنمۇ جىق ئاڭلىغانلا، — دېدى ھۆرنىساخان ۋە تېخىمۇ چېچىلىپ ئۆز — ئۆزىگە سۆزلەپ كەتتى، — جېنىم بالامنى قانداقمۇ قىلارمەن، ئالتوپىلاننىڭ ئىچىدە سەن كىمنىڭ بالىسى دەپ سۈرۈشتۈرۈپ تۇراتتىمۇ، شۇنچە ئىشلار بولۇۋاتسا، ھېچنېمە كۆرمىگەندەك يۈرۈۋاتقىنىنى قارىمادىغان.

ئايال كۆز يېشى قىلدى. ئەختەمباي شەھەردىكى ئادەم تۇتۇشلارنىڭ بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان، بىراق گىمنازىيەدە ئوقۇۋاتقان ئوغلىدىن خاتىرجەم ئىدى. ئۇ ھۆرنىساخاندىك ۋەھىمىگە چۈشۈپ كەتمىگەنىدى. خوتۇننىڭ ئەنسىزلىكىگە چۈشۈپ ۋاپىساپ كېتىشىدىن ھەم يېڭىدىن — يېڭى خەۋەرلەردىن مانا ئەمدى ئۆزىمۇ بىر ئاز ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدى ئەتىلىم، قىزىقىلغان ساقلىنىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— قانداق، ئادەمنى كىرگۈزەيلىمۇ؟ — دېدى.

— دەۋاتقىنىنى ... بۇ چاغقىچە شەھەرگە يېتىپ بارغان بولسا بولاتتى، — دېدى ھۆرنىساخان ئاچچىقى بىلەن. ئەختەمباي ئىچىۋاتقان چېيىنى تاشلاپ ھويلىغا چىقتى — دە، ۋارقىردى:

— ئادەم، ھاي ئادەم!

ئادەم بوغۇز ئېتىۋاتتى، باينىڭ ئۇنى ئاڭلاپ، كېپەك يۇقى قولىنى ئۇۋۇلاپ ئېغىلىدىن چىقتى.

— بول بالام، خادىكىنى قوشۇپ شەھەرگە چۈش، ۋارىسجاننى ئاچىق.

ئادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ لاپاس ئاستىدىكى كىچىك ئۆيدىن شىليا — خامۇتلارنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ چىقتى ۋە لاپاس ئاستىدىكى خادىكىنى سۆرەپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئەكەلدى. ئاندىن بوغۇز يەۋاتقان قارا ئاتنىڭ بويىدىن توۋرىنى ئالدى — دە، ھارۋىغا قوشۇشقا باشلىدى.

ئەختەمباي ئۆيدىن پەقەت خادىك ھارۋىغا سېلىش ئۈچۈنلا توقۇتقان قىزىل گىلەمنى ئاچىقىپ، ھارۋىغا بىر ئات

قوشۇلغانلىقىنى كۆرۈپ نادەمگە دەيدى:

— بىر ئات قوشقىنىڭ نېمىسى، مالڭ، يۈگۈر، قاشقىنى ياندا
ھۆرنىساخانمۇ سارايدىن كۆك يوللۇق ئۇزۇن يېپەندۈرۈشنى
كۆتۈرۈپ چىقتى، نادەم ھارۋىغا گىلەمنى يېيىتىپ سالدى دە،
قاتلانغان كۆرپىنى كەينىگە قويۇپ قويدى.

— چېيىڭنى ئېچىپ تېز مالڭ.

ئەختەمباينىڭ گېپى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، ھۆرنىساخان يەنە
قاپقىنى تۈردى:

— يەنە چاي ئېچىپ دەۋاتىدىلىغۇ، مەن ئالدىرايمەن
كەتكىلى، ئېشىكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى دەپ، توۋا قىلدىم،
ئادەمنىڭ جېنىغا تېگىپ مۇنۇ ئادەمنىڭ گېپىنى، بىر پارچە نان
ئېلىپ ماڭمامدۇ.

— ئەمىسە نان ئاچقىق بېرمەمسەن، — ئەختەمباي
خوتۇنغا گۆلەيدى.

شۇ ئەسنادا باياتىن بېرى بولۇۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان
گايىت جۇۋازخاندىن چىقتى. پار ئات قوشۇلغان خادىك تەييار
بولغانىدى. ئۇ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئاچتى.

— ئۇچقاندەك مالڭ، — دەيدى ئەختەمباي.

— شەھەرگە كىرگەندە ئارقا كۆچىلاردىن ئۆت، يولنىڭ ئوي —
چوڭقۇرىنى بايقا، ئادەم يىغىلغان يەرلەرگە يولما.

— ۋاي شورمەي، ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قايتىمەن، —
ھۆرنىساخان يەنە چالۋاقاپ سۆزلەشكە باشلىدى، — رەيھانئايىنىمۇ
بىللە ئاچىق، قىز بالا دېگەن شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە
يۈرسە بولاتتىمۇ!

نادەم خادىك ھارۋىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرۇپ بوجىنى
سىلكىدى، خادىك دەرۋازىدىن چىقتى. گايىت دەرۋازىنىڭ قاناتلىرىنى
ياپتى — دە، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كۈلۈمسىرەپ پىچىرلىدى:

— كۆردۈڭمۇ، خوجايىنلارنىڭ جېنى سىرقىراۋاتىدۇ.

— ھە، يۆلەكچىلىرى تېپىرلاۋاتىدۇ — دە، — دەيدى نادەممۇ

— ئەتىگەنرەك چىقىشقا تىرىش.

خادىك ھارۋا يېنىك جاراڭلاپ بىردەمدىلا مەھەللىدىن ئۇزاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ھارۋىنى كۆتمە ئېرىق كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزمەي، ئاتلارنىڭ بېشىنى بۇراپ، كۆۋرۈك يېنىدىكى كېچىككە سېلىپ سۇغاردى. ئاندىن ئېرىقتىن ئۆتۈپ ئوڭغا بۇرۇلدى - دە، بىر جۈپ مەجنۇنتال ئاستىدىكى سۈزۈك بۇلاق يېنىغا كېلىپ توختىدى، خادىكتىن ئىرغىپ چۈشۈپ، ئابايا ھۆرنىساخان ئاچىقىپ بەرگەن ناننى ئېلىپ، ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن بۇلاق تۈۋىگە كەلدى.

بۇلاق سۈيى بۇلدۇقلاپ تۇرغان كىچىك قايناملاردىن ئېتىلىپ چىقاتتى. بۇلاقنىڭ گىرۋەكلىرىدىكى يالپۇزلار تېخىچىلا كۆكرىپ، سۈزۈك سۇدا يۇيۇلۇپ يالىتىراپ تۇراتتى. سۇنىڭ تېگىدىكى قۇم ۋە ئۇششاق تاشلار ۋىلىلداپ ئاللىقانداق گۈزەل كۆرۈنۈشلىرى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى. بۇلاقنىڭ ئەتراپى چىملىق بولۇپ، يولۇچىلار ھەرقاچان بۇ يەردىن ئۆتسە بىردەم ھاردۇق ئالماي ئۆتمەيتتى. نادەم يۈزىنى چاپىنىنىڭ پېشىگە، قولىنى ئىككى قولىتۇقىغا تىقىپ ئېرتتى - دە، ئاندىن نېنىنى سۇغا چىلاپ يېيىشكە باشلىدى.

ئۇ نېنىنى يەپ بولۇپ، ئوچۇملاپ بىرنەچچە قېتىم سۇ ئىچتى. ئاندىن ئۇزۇن يېكەندازنى تۆت قاتلاپ ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرۇپ، خادىك ھارۋىنى ئىتتىك ھەيدەپ ماڭدى. ئۇ شەھەرگە مۇشۇ خادىك ھارۋىنى ھەيدەپ بىرنەچچە قېتىم كىرگەن، ھېچقاچان مۇشۇنداق ئازادە، ئەركىن ئولتۇرۇپ كىرمىگەندى. ئۇنىڭ يېنىدا: «كۆزۈڭگە قارا، ئالدىرىما...» دەپ ئولتۇرىدىغان ئەختەمباي يوق ياكى «ئىتتىك ھەيدىدەڭچۇ، نېمانداق سۆرەلمىلىك قىلسەن...» دەپ چاپاندەك چىقىپ ئولتۇرىدىغان ھۆرنىساخانمۇ يوق ئىدى. نادەم يۇمشاق كۆرپىدە راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا سەپسالاتتى. ئېتىزنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس

ئېلىپ كېتىۋاتقان نادەمنىڭ خىيالغا باينىڭ ھېلىلا قورۇدىكى كايىشلىرى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققان، چېرىكلەرگە مۇشت ئاتقان دەپ كىملىرىندۇر تىللاشلىرى كەلدى. «نومۇسىنىڭ باي، دەپ نەپەت بىلەن پىچىرلىدى ئۇ، — سەن تىللاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاز كۈندە نېمە ئىشلارنى تەۋرىتىدىغانلىقىنى كۆرسەن، سەن باش قويۇۋاتقان چېرىكلەرنىڭ نېمە كۈنلەرگە قالدىغانلىقىنىمۇ كۆرسەن، ھېلىمۇ ياخشى، ياقاڭدىن ئېلىپ يەرگە ئۇرغىنى، بولمىسا قانچىلىك خۇشامەتچىلىك قىلاتتىڭىز...»

نادەم خىيال بىلەن شەھەرگە كىرىپ قالغىنىنى تۇيماي قالدى، ئۇنىڭغا شەھەر ئادەھلىرى جىددىيلەشكەندەك، بىر — بىرىگە گۇمانسىراپ قارىشىۋاتقانداك كۆرۈندى.

نادەم خادىك ھارۋىنى ھەيدەپ مەكتەپ قورۇسى ئىچىگە كىردى. مەكتەپ ئىچىدە ۋاڭ — چۇڭ، شاۋقۇن — سۈرەندىن، تۈرلۈك تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىدىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار توپ — توپ بولۇشۇپ ئەنسىزلىك بىلەن پاراڭ قىلىشىۋاتاتتى. مەكتەپ ئىچىنى سۈر باسقان، قانداقتۇر بىر ۋەھىملىك، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. بىردەم ئۆتمەيلا كۆزلىرى پارقىراپ قالغان ۋارىسجان يېتىپ كەلدى، ئامانلىق سورىمايلا:

— نېمىگە چۈشتۈڭ، نېمە بولدى؟ — دېدى ئەنسىزلىك بىلەن.

— سېنى دەرھال قايتىپ چىقسۇن، شەھەردە تۇرۇش خەتەرلىك دەپ مېنى چۈشۈردى، — دېدى نادەم، — رەيھانئاي دېگەن قىزنىمۇ بىللە ئاچىقسۇن دېدى.

— ناھايىتى ياخشى، تازا ۋاقتىدا چۈشۈپسەن، — دېدى ۋارىسجان، — مەن رەيھاننى ئىزدەپ تاپاي، ساقلاپ تۇر.

ۋارىسجان شۇنداق دېدى — دە، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى. نادەم مەكتەپ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە سەپسىلىپ قاراپ تۇراتتى. ھايال قىلماي رەڭگى ئۆچكەن ۋارىسجان ئوتتۇرا

بويلۇق، زىلۋا، قاش - كىرىپكى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، ئويناق قوي كۆزلۈك، ئوڭ مەڭزىدە بىر تال خالى بار بىر قىزنى باشلاپ كەلدى.

— مانا، دادام مۇشۇ خادىك ھارۋىنى چۈشۈرۈپتۇ، ئاپام قىز بالىنىڭ شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە تۇرۇشى ياخشى ئەمەس، دەپتۇ، — دېدى ۋارىسجان ئىككىلىنىپ تۇرغان رەيھانغا. قىز نادەمنىڭ چورۇق تارتىۋالغان پۇتلىرىغىچە سەپسىلىپ قارىدى.

— بۇ كىم بولىدۇ؟

— بۇ بىزنىڭ نادەم دېگەن مالىيىمىز، دادام ئاچىق دەپ ئالايتەن چۈشۈرگەن، چاپسان بولۇڭ، چىقىپ كېتەيلى، باشقىلارمۇ كېتىۋاتىدۇغۇ.

— ئەمىسە ئاپامدىن سوراپ ماڭايلى، — دېدى رەيھان.

— چوڭ ئاپام بەرىبىر ئۇنايدۇغۇ.

— ئۆيگە بېرىپ چاي ئىچىپ، ئاپام بىلەن خوشلىشىپ ماڭارمىز! — ئۇلار ھارۋىغا چۈشۈپ مەكتەپ قورۇسىدىن تېز چىقىپ كەتتى. رەيھاننى ئاچىقىپ كېتىش ۋارىسجاننىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش، شۇڭا ئۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى.

ئۇلار رەيھاننىڭ ئۆيىگە كەلدى. ۋارىسجان ئۆيىگە ئالدىراپ ماڭدى، قىز نادەمگە قاراپ:

— يۈرۈڭ، چاي ئىچىپ ماڭىمىز! — دېدى.

— رەھمەت! — دېدى نادەم بايلارغا بولغان نەپرىتىنى ئىپادىلىگۈچى قوپال ئاۋاز بىلەن، — ئابايا تاماق يېدىم.

قىز نادەمگە تىكىلىپ قارىدى. قويۇق قارا قاش، ئويچان كۆزلىرى تولىمۇ چىرايلىق، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان يىگىت قىزىدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇراتتى.

— يۈرۈڭ، تارتىمىڭ! — قىز نادەمنىڭ كىر چاپىنىنىڭ

يېڭىدىن چىمدىپ تۇتۇپ تارتتى.

— بولدى رەيھان! — دېدى ۋارىسجان كەينىگە بۇرۇلۇپ، —

نادەم ھارۋىسىنى جۆندەپ تۇرسۇن، بىز چوڭ ئاپام بىلەن

خوشلىشىپ چىقايلى!

قىز نادەمگە يېنىشلاپ - يېنىشلاپ قاراپ ئۆيىگە ماڭدى.
نادەم بىر تاسمىنى يېشىش بىلەن ئاۋارە ئىدى.
ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن ۋارسىجان:
— نېمانچە قىلىسىز، ئۇنىڭ جۇلداراپ تۇرغان كىيىملىرىنى
تۇتقىنىڭىز نېمىسى؟ — دېدى.

— مالاي بولسىمۇ ئادەمغۇ! — دېدى قىز نارازى بولۇپ، —
ئۇلار بولغاچقا بىزنىڭ نېنىمىز پۈتۈن، ۋارسىجان!
— كىتابىي گەپ! — دېدى ۋارسىجان كۈلۈپ، — كىتابتا
يېزىلغىنىنى تۇرمۇشقا كۆچۈرۈپ ئەكېلىشكە بولمايدۇ، رەبھان!
— ئەمما، ھەقىقەتنى ئىقرار قىلمايمۇ بولمايدۇ!
ئۇلار تالاش - تارتىش بىلەن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇلارنى
خېلىدىن كېيىن گۈلسۈمخان موماي ئۈزىتىپ چىقتى.

ۋارسىجان بىلەن رەبھان خادىكىنىڭ كەينىگە سېلىنغان
يېكەندازنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى. نادەم ھارۋىدا ئولتۇرار -
ئولتۇرمايلا ئاتلار ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كەتتى.

رەبھان يېنىدا ئولتۇرغانلىقى ئۈچۈنمۇ ۋارسىجان ناھايىتى
خۇشال ئىدى. ئۇ بىردە نادەمگە، بىردە رەبھانغا خەنزۇ قىلاتتى.
ئۆزىچە يوقىلاڭ ئىشلارغا قاقاقلاپ كۈلەتتى. تۇرۇپلا غىغشىپ
ناخشا ئېيتىپ قوياتتى. مانا ھارۋا جاراڭلاپ خەنزۇ بازىرىغا
كەلدى. بۇ يەرمۇ ئوقەتچىلەرنىڭ قاينىغان يېرى. ئوقەتچىلەرنىڭ
تىلى بىلەن ئېيتقاندا، خۇدانىڭ نەزىرى چۈشكەن بازار ئىدى.
ۋارسىجان ھارۋىنى توختىتىپ، نادەمگە پۇل بىلەن قول
ياغلىقىنى ئۇزارتتى:

— يۈگۈر، سامسا ئېلىۋالايلى.

نادەم ئاشپۇزۇلغا قاراپ ماڭدى، كىشىلەر ھارۋىنىڭ
كەينىدىكى يۆلەنچۈككە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ۋارسىجان بىلەن
رەبھانغا زوقلانغاندەك قارىشاتتى، ۋارسىجان ئادەملەرنىڭ
قاراشلىرىدىن بەخت ۋە چەكسىز ھۇزۇر ھېس قىلاتتى.

ئاشپۇزۇلدىن مەزىلىك تاماق ۋە ھاراق ئىچىپ، چالا مەست بولغان بىر ئوفىتسېر سەل دەلدەڭشىگەن ھالدا چىقىپ كەلدى. ئۇ ھارۋىغا يېقىنلاپ كەلدى - دە، ۋارىسجان بىلەن رەيھاننىڭ باش - ئايىغىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى، ۋارىسجانغا يېقىن كېلىپ: — بۇ پار ئات قوشۇلغان ئېسىل ھارۋىنى سەيسىگە تۈتمەنغۇ دەيمەن؟ — دېدى ھىجىيىپ.

ۋارىسجان:

— ياق، بۇ بازاردا كىرا قىلىدىغان ھارۋا ئەمەس، سەھرادىن كىرگەن، — دېدى.

— سەھرادىن بولامدۇ، شەھەردىن بولامدۇ، ھەممىگە سەيسە بار، ئالدىغا ئۆتۈپ ھارۋىنى ھەيدە، مېنى ئاپىرىپ قويسەن! چىرايى سارغىيىشقا باشلىغان ۋارىسجان ھارۋىدىن چۈشتى: — بىز گىمنازىيەنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى، ئۆيىمىزگە چىقىپ كېتىۋاتىمىز، — دېدى ئۇ.

قول ياغلىققا چىگىلگەن سامسىنى ئەكەلگەن نادەم ئوفىتسېرغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ئوفىتسېرنىڭ كۆزى رەيھانغا چۈشتى:

— ئۇھ، بۇ چىرايلىق خېنىمنى قارىمامدىغان، يېنىڭىزدا ئولتۇرسام قارشى چىقماسسىز، چىرايلىق قىز!

— ھۆرمەتلىك ئوفىتسېر، بىز ئۆيىمىزگە كېتىۋاتىمىز!

— ئاپپاق قىز، شەھەردىكى لۈكچەك - ئوغرىلارنىڭ ھەرىكىتىدىن قورقۇپ كەتكەن ئوخشىمامسىز؟ — ئوفىتسېر ھاراقنىڭ كۈچى بىلەن گەتراپتا تۇرغان ئادەملەرنى، بىرنەچچە كۈندىن بېرىقى ئۆزىگە يېپىشقان قورقۇنچ ۋە ئەنسىزچىلىكلەرنى بىراقلا ئۇنتۇپ، ھىجىيىپ قىزغا يېقىنلاپ كەلدى.

— نېرى تۇر! — دېدى قىز نەپرەت بىلەن ۋە ئۇنىڭدىن يۈزىنى ئۆرۈدى. ھارۋىغا ئادەملەر ئولاشتى.

— ئوفىتسېر جانابلىرى، — دېدى ۋارىسجان ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، — بىزنى يولدىن قويمالڭ، ئەختەمباينىڭ بالىسى

بولمىز بىز.

نادەم ئوفتسىپىرغىمۇ، ۋارسجانغىمۇ غەزەپلىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئوفتسىپىر ۋارسجانغا:

— سىزنىڭ بايلىقىڭىزدىن بۇ قىز نەچچە ھەسسە ئۈستۈن، — دېدى ۋە قىزغا قاراپ ھىجايىدى، — ھاياتىڭىزنىڭ خاتىرجەملىكىگە پەقەت مەنلا كېيىللىك قىلالايمەن، نېمانچە سەپرا مەجەز بولۇپ كەتتىڭىز؟ سىزدەك گۈزەل قىزلارغا مۇنداق قىلىش ياراشمايدۇ، ماڭا قاراڭ، ئاپپاق قىز، — ئوفتسىپىر رەيھاننىڭ ئېڭىكىنى تۇتۇۋىدى، رەيھان ھارۋىدىن ئىرغىپ چۈشتى — دە، ئۇنىڭ كاختىغا كۈچ بىلەن بىرنى سالىدى. ئوفتسىپىرنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتتى. قىزنىڭ بۇ مەردلىكىگە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەرمۇ، نادەمۇ ھەيران قالدى. گەمدى ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى.

رەيھاندىن كېلىشتۈرۈپ بىر كاچات يەپ، سەپرايى ئۆرلەپ كەتكەن ئوفتسىپىر:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ھايۋان! — دېدى — دە، يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى، — يۈرىكىڭنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرسىتىپ قوياي ساڭا ... ئالدىغا چۈشۈپ ماڭ، ھېلى ئۆلسەن بولمىسا.

ۋارسجاننىڭ جان — پېنى چىقىپ كەتتى، كۆزىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ يېلىنىشقا باشلىدى:

— جېنىم ئاكا، نېمە دېسىڭىز بېرەي، خۇدا ھەققى، بىزگە رەھىم قىلىڭ... — ئۇ يىغلامسىراپ ئوفتسىپىرنىڭ مۇرىسىنى سىلاشقا باشلىدى. ئوفتسىپىر ئۇنى ئىتتىرىۋېتىپ رەيھانغا ئېسىلدى. باياتىن بېرى غەزىپىنى ئاران — ئاران بېسىپ تۇرغان نادەمنىڭ ھېچ تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ شۇنداق تېز كەلگىنىچە كۈچىنىپ تۇرۇپ ئوفتسىپىرنىڭ قۇلاق تۈۋىگە بىر مۇشت سالىدى، تۇيۇقسىز بېرىلگەن بازغاندەك ئېغىر زەربىدىن

ئۇ ئوڭدوسغا چۈشتى - دە، يېتىپلا قالدى قولىدىكى تىلپانچىسى
نەگدۇر قاڭقىپ چۈشتى.

تېخى بايلا ۋارسجاننىڭ كەمسىتىشىگە يولۇققان بۇ مالاي
يىگىتكە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەر ئاڧىرىن ئېيتىشىپ كەتتى:

— يارايىسەن يىگىت، ئاتاڭغا رەھمەت!

— گەجەب بايلىدىڭ بۇ مۇناپىقى!

نادەم ئالدىراپ دەيدى:

— بولۇڭلار، ھارۋىغا چىقىڭلار!

نادەم قامچىسىنى پۇلاڭلىتىش بىلەنلا چاپقان پار ئات ھارۋىنى
خەنزۇ بازىرىدىن ناھايىتى تېزلا ئېلىپ كەتتى. توپادەڭنىڭ كەڭ
كوچىسىغا چىققاندا ئۇ ئاتلىرىغا قامچا سېلىپ بولۇشىغا قويۇپ
بەردى. لېكىن، شۇنچە تېز چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتلارغا قانائەت
قىلماي، ۋارسجان ئوڭسۇلى ئوچىكەن ھالدا كۆزلىرىنى ئالاق -
جالاق قىلىپ:

— ۋاي... بول، كەينىمىزدىن كېلىپ قالسا ئوڭلىغىمىز شۇ! —

دەپ ئولتۇرالمىي قالغانىدى. دەھشەتلىك بىر قورقۇنچ بىلەن بىر
ئالدىغا، بىر كەينىگە قارايتتى. نادەم بولسا خۇددى ئۇنىڭ
سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك، ئاڭلىسىمۇ پىسەنت قىلمايۋاتقاندەك
شۇنداق تەمكىن ۋە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. رەيھانچۇ؟
ئۇ يېشى بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان بۇ ئىككى
يىگىتنىڭ قىلىقلىرىغا، روھىي ھالەتلىرىگە، مىجەز - خۇلقىغا
سەپسىلىپ، نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ جىمجىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ
كۆڭلىدە ئۆزىگە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرغان بۇ قورقۇمىسىز،
مەرد مالاي يىگىتكە نىسبەتەن بىر خىل رازىمەنلىك ۋە ھۆرمەت
پەيدا بولغانىدى، ئۇ يىگىتكە چىن كۆڭلىدىن رەھمەت ئېيتىشنى
خالايتتى، لېكىن يىگىت قايرىلىپ قويمايتتى.

ھارۋا توپادەڭ مەھەللىسىدىن ئۇزاق چىققاندا، نادەم ئاتلارنىڭ
بېشىنى ئۆزى بىلىدىغان ئېتىز يوللىرىغا بۇردى ۋە ئاتلارنى
بىر خىل چېپىشقا چۈشۈردى. ئۇ شۇ ۋاقىتتىلا قىز توغرىسىدا

ئويلاشقا باشلىدى ۋە قىزغا قاراپ قويدى. قىز كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى، ئۇ قىزنى قەيەردىدۇر بىر يەردە كۆرگەندەك قىلاتتى. رەيھان شەھەردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىر سودىگەرنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ، ئەختەمباينىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخانغا شىرەم تۇغقان كېلەتتى. ئۇ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئانىسى گۈلسۈمخان بىلەن يالغۇز قالغان، ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە كىرىپ ئوقۇۋاتاتتى. قىز كىچىكىدىن تارتىپلا كىتاب ئوقۇشقا، مەسىلىلەرگە يولۇقسا پىكىر يۈرگۈزۈشكە زوقمەن بولۇپ ئۆسكەن، ئۇ ھەر يىلى تەتىلدە ئەختەمباينىڭ چوڭ بېغىغا دەم ئېلىشقا چىقاتتى. نادەم باي قورۇسغا مالا يولۇپ كەلگەن يىلى بۇ قىزنى باغدا، ئېرىق قىرىدا كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغان يېرىدە كۆرگەن، ئۇ چاغدا قىزمۇ كىچىك ئىدى، شۇ چاغدا نادەم باغدا سۇ تۇتۇپ يۈرەتتى. ئاق پوپىلىندا ئىسكەتلىك كۆڭلەك كىيگەن، كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرمەي ئولتۇرغان بۇ قىز نادەمگە ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنگەن. سۇ تاشقىنلاپ كېتىپ، قىزنىڭ ئەتراپىنى سۇ بېسىپ كەتكەن، قىز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ نازۇك ھەرىكەت بىلەن:

— ھوي بالا، قولىمنى تارتقىنا، — دېگەن. نادەم تارتىنىپراق كېلىپ قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۇدىن ئۆتكۈزۈپ قويغان. مانا بۇ يېقىملىق ھالەت نادەمنىڭ ئېسىدىن بىرنەچچە ئايغىچە كەتسەن. ئۇ شۇنىڭدىن بېرى قىزنى كۆرمىگەنىدى. ئارىدىن تۆت - بەش يىل ئۆتۈپ، مانا ئەمدى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوفىتسېرنى بىر كاچات ئۇرغانلىقى، ئۇنىڭ ۋىجدانلىق قىز بولۇپ ئۆسكەنلىكىنىمۇ كۆرسىتىپ تۇراتتى.

ئاتلارنىڭ توختىماي چېپىشى بىلەن ئۇلار بىردەمدىلا مەھەللىگە يېتىپ چىقتى. ئۇلار دەرۋازىدىن كىرگەندە ھارۋىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ ئەختەمبايمۇ، ھۆرنىساخانمۇ ئۆيدىن چىققانىدى، ئوغلىنىڭ سالامەت چىققانلىقىنى كۆرگەن ھۆرنىساخاننىڭ

يۈرىكى ئورنىغا چۈشتى:

— ۋاي ... جېنىم بالىلىرىم، سالامەت چىقىڭلارمۇ. — دېدى
ھۆرنىساخان، — ئەجەبمۇ ئەنسىرىۋىدىم سىلەردىن قانداق
رەيھانغا، گۈلسۈمخىندەنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ؟
— ياخشى، ھەممىڭلارغا سالام ئېيتتى، — دېدى رەيھان
ھارۋىدىن چۈشۈۋېتىپ.

نادەم تەرگە چۆمۈلگەن ئاتلارنى ھارۋىدىن چىقىرىشقا
باشلىدى.

— تۈت - تۈت قىلىۋاتىدۇ دېۋىدى، جېنىم چىقاي دېدى،
شەھەر ئىچى قانداقراق، — سورىدى ھۆرنىساخان.

— قانداق بولاتتى، — دېدى ۋارسجان ئابايىقى قورقۇنچىلارنى
ئۇنتۇپ، ھېچ نەرسىنى پىسەنت قىلمىغان قىياپەتتە، — يامان
ئادەملەرنى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلارنى تۇتۇۋاتىدۇ.

— ھىم ... شۇنداق بولىدۇ ئەلۋەتتە، — باي تەستىقلاپ
سۆزلىدى، — دېگەنبىلەن بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىماي
چىقىپسىلەر.

— نەدىكىنى، تاس قالدۇق پىيادە قالغىلى.

— ھە، ھە ... نېم بولۇپ؟ — سورىدى ئەختەمباي.

— ھارۋا سەپسىسىگە ماڭسىن دەپ خېلى كۈنى سالىدى

دېمەسەن تېخى.

— گەھۋالنى چۈشەندۈرمىدىڭمۇ، — دېدى ئەختەمباي
ئوغلىنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا.

— ساقچى ئەمەلدارى ئوخشايدۇ، ئۆزى مەست، تېخى رەيھانغا
چىقىلىپ ...

— ھە؟ ...

— تاس قالدى بىزنى ئېتىۋەتكىلى، نادەم بىر مۇشت
ئۇرغاندى، يېتىپلا قالدى، بىز ئاران قېچىپ قۇتۇلدۇق.

— بىر مۇشت ئۇرغان ماۋۇ ئەسكىلىكىنى قاراڭلار، —
ئەختەمباي چۆچۈپ كەتتى.

— ھەئە، رەيھانغا چاڭگال سېلىپ ئېسىلغان ...
نادەم يول بويى چېپىپ كەلگەن ئاتلارنى قاڭغۇرۇپ باغلاپ
لاپاس ئاستىدىن چىققاندى، ئاچچىقى كېلىپ تىترەپ كەتكەن
باي ئۇنىڭغا ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەخمەق، ئاش يەۋاتقان تاۋاقنى
چېقىپ بۇ نېمە قىلغىنىڭ — ھە؟

گەپ قىلماي غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ تۇرغان نادەمنىڭ
ئاغزىدىن مۇشۇ گەپ گويا ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى:

— ئۇنىڭ نومۇسىزلىقىغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ.
ئەگەر ئاشۇلارنىڭ تاۋىقىدا ئاش يەۋاتقان بولساق بۇ تاماقنى ئەمدى
ئىت يېسۇن، ئۇنداق تاۋاقنى چېقىپ، كۈكۈم — تالقان
قىلىۋېتىش كېرەك!

— نېمە! نېمە دېدىڭ ھوي تۈزكۈر، — باينىڭ كۆزلىرى
چانقىدىن چېقىپ كېتىشكە تاس قالدى.

رەيھان ئەختەمباينىڭ ئەلپازىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى كۆرۈپ
گەپكە ئارىلاشتى:

— باي ئاتا، بۇ نادەم ناھايىتى مەرد يىگىت ئىكەن، بىزنى ئۇ
نومۇسىزنىڭ تاپانچىسىدىن قۇتقۇزۇپ قالدى، بولمىسا قانداق
ئاقىۋەتكە قالاتتۇقكىن؟ — دېدى نادەمنى ئاقلاپ.

— ھەرھالدا، — دېدى ئەختەمباي ئاچچىقى بېسىلماي، —
ھۆكۈمەت ئادىمىگە مۇشت ئېتىش — ئاش بەرگەنگە مۇشت بەردى
دېگەن سۆز. كۆرە بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇقىنى، بۇنىڭ
ئاقىۋىتىنى ئويلاش كېرەك — دە، بۇنىڭ ئەختەمبايغا كېلىدىغان
دەردىسىنى ھېسابقا ئېلىش لازىم — دە! مۇشتسىزمۇ ياخشى
گەپ بىلەن قۇتۇلغىلى بولار ئىدى.

ھۆرىنساخانمۇ نادەمنى ئەيىبلەشتىن قالمىدى.
— ھەر بالا كېلىدۇ بۇنىڭ قاپقىدىن! — دېدى قاپاقلىرىنى

سۈزۈپ.

— سىلەر ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى كۆرمىدىڭلار، — دېدى رەيھان

يەنە ئارىغا چۈشۈپ، — ئۇ لۈكچەككە مۇشت مالال تەگدى.
— قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار، بولغۇلۇق بوپتو، تېمە كەلسە ئۆزى
كۆرەر، — دەدى ھۆرنساخان ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ.
ۋارسىجان بىلەن رەيھان كىيىملىرىنى قېقىشىپ ئۆيگە
كىرىپ كەتتى. نادەم بولسا خادىكىنى سۆرەپ لاپاس ئاستىغا
ماغدۇ.

ئۇ بۈگۈن كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتقىغا
يىغلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇمغانىدى.

3

ھۆرنساخاننىڭ بۇ قىزغا يېقىنچىلىق قىلىپ، ۋاي
رەيھاننى، دەپ كېتىشىنىڭ تۇغقانچىلىقىدىن باشقا
سەۋەبلىرىمۇ بار. ئۇ ئوغلى ۋارسىجانغا مۇشۇ قىزنى ئېلىپ
بەرمەكچى، بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئويلاپ كېلىۋاتقان ئوي،
بۇنىڭدىن گۈلسۈمخاننىڭمۇ خەۋىرى بار، بەزىبىر ئەگىتمە
گەپلەرنىڭ مەنىسىدىن رەيھانمۇ خەۋەرسىز ئەمەس. بىراق، قىز
ھازىرغىچە بۇ توغرىدا ئويلاپمۇ كۆرگىنى يوق، رەيھان بۇ يەرگە
ھەر قېتىم چىققاندا، ھۆرنساخان قىلغىلى قىلىق تاپالماي خۇش
بولۇپ، گەپ ئەگىتىپ قىزنى چېكىپ قويىتتى. رەيھان بولسا
ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇۋالاتتى. بۈگۈن مۇنداق خۇپىيانە
مەنىدىكى سۆزلەرمۇ بولۇنمىدى، شەھەردىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر
ھەققىدە ئۇزاق پاراڭ بولۇپ، ئاخىر يېتىپ قېلىشتى.

ئەمما، رەيھان بۈگۈن تۈزۈككىنە ئۇخلىماي، تۈن قايرىلغۇچە
خىيال بىلەن تولغىنىپ چىقتى. بۇ خىيال نەدىن كەلدى؟
ناھايىتى چۈشىنىشلىك، بۇ خىيالنى مالاي يىگىت نادەم پەيدا
قىلدى. يىگىتنىڭ ساقچى ئەمەلدارغا مۇشت ئېتىشى،
ئەختەمبايغا ئېيتقان سۆزى، ئۆزىنىڭ تەمكىن، خىيالچانلىقى
قىزنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. ياش ۋە ھېسسىياتچان قىز

ئۈچۈن يىگىت توغرىسىدا خىيال قىلىش ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم ئازابلىق، ئۇنىڭ خىيالىدا، ئەتىلا ئۇ يىگىت بىلەن پاراخلىشىش ئىستىكى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كەتتى. پۈتۈنچە چورۇق تارتقان، ئۇچىسىغا كونا، ياماق چۈشكەن يالاڭ چاپان كىيگەن، قارا قاشلىق، كەم سۆزلۈك، مەردانە يىگىت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىردەمۇ نېرى كەتمىدى، بولۇپمۇ نادەمنىڭ تەمكىن ھەرىكەتلىرى، ناھەق ئىشقا غەزەپلىنىشى، ئورۇنلۇق مەردانە سۆزلىرى ئۇنىڭ خىيالىدا تەكرارلىنىۋەردى، ئۇنىڭغا زادىلا ئارام بەرمىدى. رەيھان نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغان، ئۇ شۇ كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلار دەك ئادەم بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. بۈگۈن خۇددى شۇنداق بىر ئادەمنى كىتابتا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ھاياتىدا — كۆز ئالدىدا كۆردى! ئۆزى ئەسكى چاپان ئىچىدە تۇرسىمۇ، يۈرىكى ئالماستەك چاقناپ تۇرغان نادەمنى، سۆلەتلىك كىيىم — كېچەكلەر ئىچىدىكى ۋارىسجانغا سېلىشتۇرۇپ كۆردى: «قاراڭلار، — دەپ ئويلايتتى قىز، — قاراپ تۇرۇپ زورلۇق قىلىۋاتقان ئىپلاس بىر ئەمەلدارغا ۋارىسجان نېمانچە خۇشامەت قىلىدۇ، يېلىنىدۇ — يالۋۇرىدۇ، ئۇنىڭدا ھەقىقىي ئىنسانلىق ۋەجدان يوق ئىكەنمۇ؟! نادەم مانا ئۇ ھەقىقىي ۋەجدان ئىگىسى، مەرد — جۈرئەتلىك يىگىت، مەن ئوقۇغان كىتابلاردىكى قەھرىمانلارغا ئوخشاش. ۋارىسجان دەك قورققان، خۇشامەتچى ئادەملەر بىلەن قانداقمۇ ئۆمۈرلۈك دوست — سىرداش بولغىلى بولسۇن، كىشى نادەمدەك ئادەم بىلەن ئۆمۈرلۈك دوست — سىرداش بولسا، ئۇنىڭدا نېمە ئارمان قالىدۇ؟...»

شۇنداق قىلىپ، رەيھاندا بۈگۈنلا كۆرگەن نادەمگە نىسبەتەن ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى ۋە شۇ تۇيغۇ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ خىيال سۈردى. ئۇ ھۆرنىساخاننىڭ نەچچە قەۋەت قىلىپ سېلىپ بەرگەن يۇمشاق كۆرپىسىنىڭ ئۈستىدە ئەمەس، گويا قاتتىق تاشنىڭ ئۈستىدە ياتقان دەك تولغىنىپ ئۇخلىيالمى، پۈتۈن تۈننى ئازاب بىلەن ئۆتكۈزدى. تەقەززا بولۇپ كۈتكەن تاڭ سۈبھىسىدىن دېرەك كەلگەندە بولسا ئۇ ئۇخلاپ قالدى.

ئون ئىككىنچى باب

قاراقسىز قېلىپ ئوڭخۇل - دوڭخۇل بولۇپ كەتكەن بۇ تاشيولدا ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان ھارۋىلار كارۋىنى كەلمەكتە. تاغ ھاۋاسى سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە يىراقتا قالغان سايرام كۆلىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق شامال يېتىپ كېلىپ، يۈزلەرگە يىغىندەك سانجىلماقتا. كۈن كۆنۈرۈلۈپ ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن بولسىمۇ، سوغۇق تېخى بوشىغىنى يوق ھەم بوشايدىغاندەكمۇ ئەمەس، ھارۋا ئۈستىدە ئولتۇرغانلارنى شۈمشەيتىپ قويغان. سەپەرگە ئاتلانغانلار ئەتىگەندە بىر - ئىككى پىيالى قىزىق چاي ئىچىپ ماڭغان بولسا بەلكى مۇنچىلىكمۇ توڭلاپ كەتمەس ئىدى. ئۇلار ئۈتەيدىن سەھەر يولغا چىققان، بۈگۈن سەپەرنىڭ ئالتىنچى كۈنى. ئۇلارنى گومىنداڭنىڭ بىر ئىزۋوت ئاتلىق ئەسكىرى قوغداپ كېلىۋاتىدۇ. ئىزۋوت كوماندىرى كارۋان بېشىنىڭ: «چاي ئىچىپ قورساقنى تويدۇرۇپ ماڭايلى، بۈگۈن سوغۇق ئەدەپ قاپتۇ» دېگىنىگە ئۇنىماي، ئەتىگەنلىك چايىنى داخپىيەنزىدە ئىچىمىز، دەپ ھارۋىلارنى مەجبۇرىي ماڭدۇرغان. مانا ئەمدى ئۇلارنىڭمۇ قورساقنى ئېچىپ ئات ئۈستىدە ئولتۇرالمىدى، يا ئۇ گەپنى ئېغىزىدىن چىقىرىۋالدى.

بۇ كارۋان گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قىسىملىرىغا قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماڭغان بولۇپ، تېخى يولىنىڭ كۆپ قىسمى ئالدىدا ئىدى. قوماندانلىق شىخوغا ئون كۈندە يېتىپ بېرىشنى بەلگىلىگەن. شۇڭا، ئىزۋوت كوماندىرىمۇ ئون كۈندە يېتىپ بارمىساق بولمايدۇ، دەپ ھارۋىلارنى ھە دەپ

ئالدىراتماقتا ئىدى.

— ھەي رودۇ، ئۇخلاۋاتسەنغۇ، يولۇڭغا قارا!

— ئات ئۆزى يول تېپىپ ماڭىدۇ.

— ئىتتىك ماڭ، لايغەزەل!

— ھارۋا توختاپ قالغىنى يوق، مېڭىۋاتىدۇغۇ.

— چۈمۈلىدەك ماڭماي ئاتنى ئۇرمامسەن، تازىمۇ ئۆلۈمتۈك

نېمىكىنە بۇ، قارا، كەينىدە قالدىڭ.

— ئاتنى ئۇرسام بولدۇرۇپ قالسا، سەن ئاستىڭدىكى ئاتنى

بېرەمسەن؟

ئۇ قوللىدىكى قامچىسىنى كۆتۈرگەنىدى، ئۇنىڭغىچە كارۋان

بېشى بىلەن ئىزۋوت كوماندىرى كېلىپ قالدى. ئۇلار ئارىغا

چۈشۈپ ئىككىسىنى بېسىپ قويدى، ئەمما ئىزۋوت كوماندىرى

ھارۋىكەشكە گۈلەيدى:

— تاكالاشمى ھارۋاڭنى تېز ھەيدە، ئۇخلاپ قېلىپ ھارۋاڭ

كاتاڭغا چۈشۈپ ئۈرۈلۈپ كەتسە قانداق قىلسەن؟

كارۋان بېشى گەپكە ئارىلاشتى:

— ئاتلار ئۆگىنىپ كەتكەن، ھەرگىز كاتاڭغا چۈشۈرۈپ

قويمىدۇ، ئۇنداق يەرلەردە ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.

كارۋان ئېغىر چامداپ يۈرمەكتە. يول بويىدىكى قاقشال قوراي -

چاتقاللار تىترەپ شىۋىرلىماقتا. كىمدۇر بىرى بوش ئاۋازدا

ناخشا ئېيتماقتا:

سايرامنىڭ كۆلى دەيدۇ،

بىز بارغۇچە توڭلايدۇ.

غەمدە قالغان بېشىمنى،

خۇدايىم ئۆزى توڭلايدۇ.

— بېشىڭنى توڭلايدىغانلار بىردىنلا چىقىپ قالارمىكىن،

ئىلاخۇنكا، — دەپدى بېلىنى قارا لەستىك پوتا بىلەن

باغلىۋالغان، قارا بۇرۇتلۇق كارۋان بېشى ئۇ مۇزلاپ كېتىپ
ھارۋىدىن چۈشۈپ پىيادە ماڭغانىدى.

— ئۇنداقلار چىقىپ قالسا قالتىس خۇش بولىمىن دېگەن،

مۇنۇ تەلەتى سۆرۈن مۇز چىرايلاردىن قۇتۇلارمىزمۇ ئۇكا؟
— ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، دەپتىكەن، — دېدى ئۇ.

كۈلۈمسىرەپ، — بەلكى قۇتۇلۇپ غەمدە قالغان بېشىمىز
ئوڭلىنىپ كېتەر ... — كارۋان بېشىنىڭ شۇنداق دېيىشىگە
سەۋەب بار ئىدى. كارۋان بېشى زەينىدىننىڭ يېقىن تونۇشى
ئىدى. ئۇ پەنجىم، خۇدىيار يۈزى، كېپەك يۈزى قاتارلىق يېزىلارنىڭ
دېھقانلىرىغا ھارۋا سەيسىسى چۈشۈپ ئۇلار ماڭماقچى بولغاندا،
زەينىدىن كارۋان بېشى بىلەن كۆرۈشكەن، داخىيەنە ئەتراپىدا
بىر گۈرۈپپا قوراللىق پارتىزانلارنىڭ كارۋاننى قوغداپ
كېتىۋاتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ئوق ئېتىپ، ئۇلارنىڭ
قولدىكى كىيىملەرنى تارتىۋالدىغانلىقىنى ۋە ئۇنى نىلقىغا
يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

— ئۇنداقتا بىز نېمە ئىش قىلىپ بېرىمىز؟ — دېگەندى
كارۋان بېشى بۇ گەپكە قىزىقىپ.

— بىز ئۇلارغا تېگىش قىلغاندا، ئۆزۈڭلەرنى دالدىلىق
پەرلەرگە ئېلىپ، بىزگە ماسلىشىپ بەرسەڭلار بولىدى. قالغىنىنى
ئۆزىمىز بىلىمىز، — دېگەندى زەينىدىن چېكىلەپ.

كارۋان بېشىنىڭ كۆزى ئەتراپتا، چاتقاللىقلار، ھەربىر تۈپ
يۇلغۇنلارغىچە سەپسىلىپ كېتىۋاتىدۇ، كېلىدىغانلارنى تۆت كۆزى
بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ. بىردەم كارۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، بىردەم
كەينىگە ئۆتۈپ، كۆڭلى تارتقان ئادەملەرگە بۇ خەۋەرنى
يەتكۈزۈۋاتىدۇ. ئاڭلىغانلارمۇ خۇش بولۇپ، قىن - قىنىغا پاتماي
قېلىۋاتىدۇ ۋە ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراۋاتىدۇ. كارۋانمۇ
ئاسانلىقچە يولغا چىققان ئەمەس، يولغا چىقىشقا قارشىلىقمۇ
قىلغان، لېكىن قارشىلىقنى ئاقتۇرالمىغان. ئۇنداق بولۇشى بۇ
يىل ئاشلىق ياخشى ئوخشىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈرلۈك ئالۋان -

ياساقلار كۆپىيىپ ئېغىرلىشىپ كەتكەن. كۈننىڭ قاتتىقلىقىدىن ھېچ ئىلاج قىلالماي، جان ساقلاش ئۈچۈن ئۆزئارا سۆزلىشىپ تاغدىن ياغاچ كېسىپ كېلىپ ساتساق بولارمۇ ياكى خاڭلارغا چۈشۈپ كۆمۈر تارتساق بولارمۇ ۋە ياكى شەھەرگە كىرىپ مەدىكارچىلىق قىلساق بولارمۇ دەپ تۇرغاندا، ھۆكۈمەت پەرمان چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى شىخوغا ماڭدۇرماقچى بولغان. ئۇلار ئۆزئارا پىچىرلىشىپ، ھارۋىلارنى كۆيدۈرۈۋېتىپ، ئاتلارنى تاغقا چىقىرىۋەتسەك قانداق بولار، دېيىشىۋاتقاندا، يېزىلارغا چىققان ھەربىي ئەمەلدار: ئاتلىرىڭلارنى تاقىلىتىمىز، يەم - بوغۇزنى ئاشۇرۇپ بېرىمىز ھەم پۇلىنىمۇ نۇرغۇن بېرىمىز، دەپ تۇرۇۋالغان. بۇ پەرماندىن قۇتۇلماقچى تەسكە چۈشكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ ئۇزۇن يولغا چىققان. راست، ئاتلارنى تاقىلاتتى، يەم - بوغۇزنىمۇ بېرىۋاتىدۇ، لېكىن ھازىرغىچە پۇل بەرگىنى يوق. قايتىپ كەلگەندە بېرىمىز دەيدۇ، راستلا بېرەمدۇ - بەرمەمدۇ، بۇنى خۇدا بىلىدۇ.

ئىزۋوت كوماندىرىمۇ ئەتراپقا زەن قويۇپ، دىققەت قىلىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەندىشىسى باشقىلارنىڭكىدىن كۈچلۈك. چۈنكى، سەپەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن باشلىقى: يولدا پەخەس بولۇڭلار، ئالتە ئوغرىنىڭ ئادەملىرىگە ئۇچراپ قېلىشىڭلار مۇمكىن، ئەگەر ئۇچراپ قېلىپ سىلەرگە ھۇجۇم قىلسا، قاتتىق ئېلىشىڭلار، كىيىم - كېچەكلەرنى ئۇلارغا ھەرگىز بېرىپ قويماڭلار، دەپ قاتتىق تاپىلغانىدى. ئەسكەرلىرىگە ئەندىشە - قورقۇنچ سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۇ بۇ گەپلەرنى باشلىقنىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە ئۇلارغا دېمىدى. شۇڭلاشقا، ھەر كۈنى كېچىسى قەيەرنى قونالغۇ قىلسا، شۇ يەرگە ئون نەپەر ئەسكىرنى پوستقا قويۇپ، ئۆزىمۇ ئاز ئۇخلاپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەندىشىلىك خىياللارغا پېتىپ، بەش كۈنلۈك سەپىرىنىڭ تىنچ ئۆتۈپ كەتكىنىگە خۇش بولۇپ، قالغان سەپىرىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئەتراپىغا يالت - يۇلت قاراپ كېتىۋاتاتتى.

داخىيە نىزىگە ئاز قالغاندا، تۇيۇقسىز چاقماق چاققانداك تاڭ -
 تۇڭ قىلىپ ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئوقنىڭ قىياقتىن
 چىققانلىقىنى ھېچكىم سەزمەي قالدى. ئوق ئاۋازى بىلەن ئەڭلا
 ئۈچ ئادەم ئات ئۈستىدىن غۇلاپ چۈشتى. بۇنىڭ بىرى ئالدىدا
 كېلىۋاتقان ئىزۋوت كوماندىرى، ئىككىسى ئۇنىڭ كەينىدە
 كېلىۋاتقان ئەسكىرى ئىدى. جىمجىت كېلىۋاتقان كارۋان
 بىردىنلا پاتىپاراقچىلىققا چۈشتى. زەينىدىن باشچىلىقىدىكى ئون
 نەپەر قوراللىق پارتىزان بۇنىڭدىن بىر سائەت ئىلگىرى كېلىپ،
 بۇ يەرگە — يۇلغۇنلۇق، چاتقاللىقلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى.
 تېزلىك بىلەن ئاتلانغان پارتىزانلار ئاپتومات، مىلتىقلىرىدىن
 ئوق ئۈزۈپ قىيقاس - چۇقان بىلەن ئوقتەك ئۇچۇپ كەلمەكتە
 ئىدى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئىشتىن ئوڭى ئوچۇپ، كۆزلىرى
 چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالغان ئەسكەرلەر بويۇنلىرىغا
 ئاسقان قوللىرىنى ئالغۇچە يەنە بىر قانچىسى يىقىلدى. ئېتىدىن
 چۈشۈپ ئۆزىنى ھارۋىنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ، ئالدىدا كېلىۋاتقان
 زەينىدىننى نىشانغا ئالغان يوغان باش ئەسكەر كارۋان بېشىنىڭ
 كەينىدىن كېلىپ كۈچىنىپ تۇرۇپ ئورغان قامچىسىدىن
 يىقىلدى. پارتىزانلار قىيقاس - چۇقان بىلەن يېتىپ كەلدى.
 قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قوغداپ كېلىۋاتقان قىسىمنىڭ
 ھايات قالغانلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ قولىنى كۆتۈردى. ئۇلار
 ئەتىگەندىن بېرى سوغۇقتىن تىترىگەن بولسا، مانا ئەمدى
 پارتىزانلاردىن قورقۇپ، ھايات قالمىزمۇ، دەپ تىترىمەكتە
 ئىدى.

تاغ تەرەپتىن بىرنەچچە كىشىنىڭ ئۆگە ۋە ياۋىداق ئاتلارنى
 ھەيدەپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

— زەينىدىن ئىكەنسىزغۇ، ئۇكامۇي ... — كارۋان بېشى
 زەينىدىننىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئاتتىن چۈشتى:

— قالىتىس يەردە ئۇچرىشىپ قالدۇق - ھە؟

— قارالڭ سىزنى ... ئۇچرىشىپ قېلىشىمىزنى

بىلەتتىڭىزكەن - دە، داخپىيە نىزدە پەيدا بولىدىغان مەن دېسىڭىز بولماسمىدى ... ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرىتىپسىلەر جۇمۇ، بىزنىڭمۇ جېنىمىز پىدا، ئۇكا، مۇنۇ ئۆلەرمەنلەرنى ئېتىۋەتمەمسىلەر؟
— قول كۆتۈرگەنلەرنى ئاتساق بولمايدۇ.

— غۇلجىغا مۇشۇنداق قول كۆتۈرۈپ بارسا، باشلىقلىرى بەربىر ئېتىۋېتەر؟

— ئۇلار نېمە قىلسا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى.

تۆگە، ئاتلارغا ھارۋىلاردىكى قىشلىق كىيىم - كىچەكلەر ئارتىلىپ مەھكەم چىگىلدى. ئەسىرلەر جىڭغا يولغا سېلىندى. يۈكلەر تاغ - تەرەپكە - ئاچالغا ماڭدۇرۇلدى.

— سىزمۇ نىلقىغا ماڭامسىز؟

— ئەھۋالغا قارايمەن. سىلەر غۇلجىغا قايتىڭلار، ئەمما ئىككى - ئۈچ ھەپتىگىچە ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەڭلار، خوش، - زەينىدىن ئەسىرلەر كۆزدىن يىتۈپ، خېلى ۋاقتىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى - دە، سەپداشلىرىغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئات سالدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۆلۈكلەر ئۈستىدە قۇزغۇنلارنىڭ ئۇچۇپ يۈرگەنلىكى كۆرۈندى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

غۇلجا تارىخىدا سۈرلۈك، پاجىئەلىك بىر كۈن باشلاندى. تۈنۈگۈن كەچقۇرۇن چىققان شامال بۈگۈن تاڭغا يېقىن بورانغا ئايلىنىپ، دەھشەتلىك گۈركىرەپ توپىلارنى توزۇتتى، دەل - دەرەخلەرنىڭ بەزىسىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىدى، بەزىسىنى قاراسلىتىپ سۇندۇرۇۋەتتى. ئەخەت - چاۋارلارنى ئۇچۇرتۇپ قايىقلارغىدۇر پىرقىرتىپ تاشلىدى. سارغايغان يوپۇرماقلار كوچىلاردىكى ئېرىق ۋە گوداڭلارغا تىقىلدى. ئۇچار قۇشلار، جان - جانىۋارلار ئۈچەكلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. كۈن يۈزىنى توسۇپ چاڭ - توزانغا تولغان ئاسماندىن توپا يېغىپ، شەھەر گويا خارابىلىككە ئايلانغاندەك كۆرۈمسىز ھەم سۈرلۈك بىر تۈسكە كىرىپ قالدى.

باش ساقچى ھەم تارماق ساقچىلاردىن تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان چېرىكلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ساقچى ئوفىتسېرلىرى تاڭنىڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ، خۇددى چاشقاننى ماراپ ياتقان مۈشۈكتەك تەييارلىنىپ تۇرۇشاتتى.

تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ئۇلار ھەرىكەتكە كەلدى، قىلىچلىرىنى قېپىدىن چىقىرىپ، مىلىتىق - تاپانچىلىرىنى بەتلەپ، نىشانلانغان ئورۇنلارغا قاراپ يۈگۈردى. «قىزىل پاچاقلار»، «ئىسيانچىلار»، «نىلقىدىكى ئالتە ئوغرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار» دېيىلگەنلەرنى ۋە «گۇمانلىق ئادەملەر» نى بىراقلا تۇتۇش ئىشى باشلاندى.

چېرىكلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ساقچىلار يۈگۈرگىنىچە كوچىلارغا كىردى - دە، ئالدىنلا بەلگىلەنگەن دەۋازىلارنى، ئىشىكلەرنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى. تېز ئېچىلمىغان ئىشىكلەرنى ئۇرۇپ - سۇندۇرۇپ ئۆيلەرگە باستۇرۇپ كىردى. ھايال قىلماي ئۇلار كىرگەن ئۆيلەردىن قورقۇپ كەتكەن بالىلارنىڭ قىيا - چىيا قىلغان ئاۋازلىرى، ئاياللارنىڭ داد - پەريادلىرى ۋە بوۋاي - مومايلارنىڭ نالىلىرى كۆتۈرۈلدى.

چوڭ كوچىلاردا، تار ھەم يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا ئىككىدىن - ئۈچتىن چېرىكلەر تۇرۇۋېلىپ، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۆيلىرىدىن، قورۇلىرىدىن چىقىشقا رۇخسەت قىلمىدى. بازاردا دۇكانلار تاقىلىپ، سودا - سېتىق توختىدى. بوش ۋە ۋاڭ - چۇڭسىز قالغان كوچىلارنى سۈر بېسىپ كەتتى.

مانا، ئۆيلەردىن قوللىرىغا كويىزا سېلىنغان ياكى قوللىرى كەينىگە قىلىپ باغلانغان ئادەملەرنى چېرىكلەر ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن يىغا - زار بىلەن ئەگىشىپ چىققان ئاتا - ئانىلار ۋە بالىچاقىلار خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان چۈجىلەرنى ئەسلىتەتتى.

تۇتۇلغان بالىسىدىن ئەگىشىپ بىر موماي چىقىپ كەلدى. موماينىڭ كۈمۈش رەڭ چاچلىرى چۇۋۇلغان، كۆڭلەكلىرى تىتىلغان، چىرايى ئاقارغان بولۇپ، بىردە ھەيدىلىپ كېتىۋاتقان قىزغا، بىردە مىلتىق تەڭلەپ كېتىۋاتقان چېرىككە ئېسىلاتتى ۋە ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قاقشاپ نالە قىلاتتى. ئىككى قولى كەينىگە باغلانغان قىز ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى رەيھان ئىدى. قىز بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىنى كېرىپ، گويا ئانىسىنىڭ داد - پەريادىنى ئاڭلىمىغاندەك مەردانە قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چۇۋۇلغان قارا چاچلىرى يۈزلىرىگە چۈشكەن، كۈچلۈك شامال چاچلارنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ يەلپۈپ تۇراتتى.

— بالامنى قويۇپ بەر، قانخورلار، — دەيتتى موماي غەزەپلىك

ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، — نېمە گۇناھى ئۈچۈن تۇتۇشسەن،
گېيتىشە قېنى؟

رەيھان يېزىدىن تېزلا قايتىپ كىرگەنىدى. چۈنكى ئۇ قاچىچە
قىلىپمۇ بىرىنچى قېتىم كۆرۈپلا يۈرىكىدە ئىسسىق بىر ئويغۇ
پەيدا قىلغان مالاي يىگىت — نادەم بىلەن قايتا كۆرۈشەلمىدى.
ۋارىسجاننىڭ تېتىقسىز قىلىقلىرى، ئانىسىنىڭ خۇشامىتى ئۇنى
بىزار قىلىۋەتكەن، شۇڭا ئۇنىڭ يۈرىكى قىسىلدى. ئىچى پۇشتى،
ھاياتىدا نېمىدۇر بىرىنچە كەملىك قىلدى. ئۇ ئىچ پۇشۇقنىڭ
سەۋەبىنى تېپىش، سۆيۈملۈك دوستلىرى بىلەن بىر سەپتە
تۇرۇش ئۈچۈن شەھەرگە قايتىپ كىردى. ئەتىسلا مەكتەپكە
قاراپ ماڭغانىدى، ئانىسى ئۇنى توستى:

— جېنىم بالام، بارما، سەن كەتكەندىن كېيىن، دېدىمغۇ،
مەكتىپىڭ تېخىمۇ ئەنسىزلىشىپ كېتىۋېتىۋىدەك.

— نېمە دېگىنىڭ بۇ، ئاپا، مەكتەپتىن، ساۋاقداشلىرىمدىن
ئايرىلىپ قالسام بولامدۇ، نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىنى ئۆز
كۆزۈم بىلەن كۆرۈشۈم كېرەك، — دېدى قىز ئانىسىغا، ئۇ
ئاخىر ئانىسىنىڭ رايىغا باقمىي مەكتەپكە كەلگەنىدى.

رەيھان يېزىغا چىقىپ كىرگەن ئارىلىقتا يەنە بىرىنچە
ساۋاقداشلىرىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىنى ئۇقتى. قىز ئىچى
قايناپ، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى — دە، يۈز بېرىۋاتقان بۇ
ئالامەتلەرگە پەرۋاسىزلىق قىلىپ يۈرۈشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ
بىلدى: «يېزىنىڭ ئادەملىرىنى نادان، ياۋاش دەيدۇ تېخى، — دەپ
ئويلىدى ئۇ، — ئەنە، نادەم يېزىنىڭ بىر مالاي بالىسىغۇ،
غالۋارىغان ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ راسا ئەدىپىنى بەردىغۇ،
ئۇ شۇنچىلىك جۈرئەتلىك، ۋىجدانلىق يىگىت ئىكەنغۇ، بىزدە
شۇنچىلىك جۈرئەت، ۋىجدان، نومۇس يوقمۇ؟ شۇنچە زورلۇق،
ناھەقچىلىكلەرگە نەپەرەتلىنمەي، موللا مۇشۇك بولۇپ يۈرەمدۇق؟...»
ئۇ كەچكى تاماق ۋاقتىدا مەكتەپ ئاشخانىسىدا ئورۇندۇقنىڭ
ئۈستىگە چىقىپ جۈرئەتلىك بىلەن قايناپ تۇرۇپ مۇنداق نۇتۇق

سۆزلىگەندى:

— ساۋاقداشلار! ھازىر مەكتىپىمىزدە بىرقانچىلىغان ئۇستازلىرىمىز، ساۋاقداشلىرىمىز تۇتۇپ كېتىلدى، ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە؟ بىز بىلمەيمىز. مەكتەپ تەشكىلىنىڭ بۇنىڭ بىلەن نېمىشقا كارى بولمايدۇ، بۇ ئىشنى بىز نېمىشقا سۈرۈشتۈرمەيمىز؟ بىز بىر - بىرىمىزگە نېمىشقا مەسئۇل بولمايمىز؟ ھەممىمىزنى تۇتۇپ بولغۇچە قاراپ تۇرىمىزمۇ؟ ئويلاپ باقايلى، ساۋاقداشلار، گومىنداڭچىلار بىزنى نېمىشقا ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ؟ نېمىشقا بىزنى خالىغانچە بوزەك قىلالايدۇ؟ گۇناھسىز ئادەملەرنى خالىغانچە تۇتقۇن قىلالايدۇ، ئۇنىڭ ئاغزىدىكى «باراۋەرلىك»، «خەلقچىللىق»، «ئادىللىق» دېگەنلەر نەگە كەتتى؟ بىز نېمە قىلسا خوپ دەپ يۈرمەدۇق؟ قاراڭلار! كوچىلاردا، ئۆي - ئۆيلەردە نېمە ئالامەتلەر بولۇۋاتىدۇ، بىر يەردە زورلۇق، بىر يەردە يىغا - زار بىر يەردە قان... بىر يەردە ئۆلۈم.. بىز بۇلارنى كۆرمەسكە سېلىپ، قۇلاق يوپۇرۇپ يۈرمەدۇق؟ ھېچبولمىغاندا ھۆكۈمەت ئالدىدا ھەققانىي گېپىمىزنى قىلىش، ھەققانىي مەيداندا تۇرۇش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەمدۇ؟ بەزى ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ ھەققانىي گەپلىرى، نۇتۇقلىرى، بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدلىرى ئېسىمىزدىن چىقتىمۇ؟ ئۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىققۇدەك ئىرادە، كۈچ، ۋىجدان بىزدە يوقمۇ؟

ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، يۈزىگە چېچىلغان بىرنەچچە تال چېچى تىترەيتتى، چىرايى سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى. ئۇ قۇرۇغان لەۋلىرىنى نەمدەپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ئاغزىغا قارىدۇق، ئاغزىغا قاراپ مەشەگە كەلدۇق، لېكىن ھەق سادا چىقمىدى، كېيىن بىلسەك ئۇلارنىڭ ساقچىلار بىلەن، ھېلىقى مولۇندەك قارىشىپ يۈرگەن كۆك چاپانلىقلار بىلەن تىلى بىر ئىكەن. بىز ئەمدى چۈشەندۇق، جۈرئەت قىلىپ باش ساقچى ئىدارىسىگە بېرىشىمىز، تۇتۇلۇپ

كېتىلگەنلەرنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ گۇناھسىزلىقىنى جاكارلىتىپ، ياندۇرۇپ چىقىشقا جەزمىي ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك! ...

شۇ چاغدا ھاياجانلانغان ئوقۇغۇچىلار چاۋاك چېلىشىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللانغانىدى. مانا شۇ سۆزى ئۈچۈن رەيھان بۈگۈن تۇتۇلدى.

بىر چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلگەن موماينىڭ مەيدىسىگە ئۇرغانىدى، موماي كەينىگە سەنتۈرۈلۈپ يىقىلىپ چۈشتى - دە، يېتىپ قالدى. رەيھان كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— ئايا! ئاپام! ... — دەپ قاتتىق ۋارقىردى. ئۇنىڭ ئاۋازى بورانغا قوشۇلۇپ ساداسىز يوقىلىپ كەتتى.

چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئۇنى ئالدىغا ئىتتەردى، قىز تىرەجەپ تۇرۇۋېلىپ بىردىنلا ئالغا ئېتىلىپ چىقىپ ھېلىقى چېرىكنى كۈچەپ قاتتىق تەپتى، چېرىك ئوڭىدىسىغا چۈشتى - دە، ئىككى دومىلاپ بېرىپ ئېرىقنىڭ ئىچىگە تىقىلدى. قولىدىكى مىلتىقى قاڭقىپ نېرىغا چۈشتى. شۇنىڭدىن كېيىن باشقا چېرىكلەر رەيھاننىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇپ ئۇنى يىقىتتى ھەم دەسسەپ كېتىشتى. قىز ھوشىدىن كەتتى، ساقچىلار ئۇنى سۆرەپ ماڭدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە قاتتىق ئازاب ۋە خورلۇق ھېس قىلدى، ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى قوغدايدىغان نادەمنىڭ بولۇشىنى تولمۇ ئارزۇ قىلاتتى. نادەم ... يېزىلىق شۇ مالاي يىگىت، رەيھانغا ئېسىلغان ئوفىتىسپرنىڭ ئەدىپىنى راسا كېلىشتۈرۈپ بەرگەن ئەمەسمىدى، نېمىدېگەن جۈرئەتلىك، نېمىدېگەن ۋىجدانلىق، قورقماس يىگىت - ھە؟ ھازىر ئۇ بۇ يەردە بولغان بولسا، چېرىكلەرگە شىردەك ئېتىلماستىدى، قانچىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، رەيھاننى ھىمايە قىلماستىدى ... مانا، چېرىكلەر يەنە بىر تار كوچىدىن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى چار ساقاللىق بىر ئادەمنى ھەيدەپ چىقماقتا، ئەمما ئۇنىڭ قولى

باغلانمىغان، يېنىدا بىللە كېلىۋاتقان پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى
ئۇنىڭغا قاراپ:

— بالاڭنىڭ نەدىلىكىنى ئېيتامسەن — يوقمۇ؟ ياخشىلىقنى
ئىزدەمسەن — يامانلىقنىمۇ؟ — دېدى تەرىنى تۇرۇپ.

— ئېيتىۋاتمەنغۇ، ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا چىقىپ كەتكەن
دەپ، نەگە بارىدىغانلىقىنى ھازىرقى ياشلار ئاتا — ئانىسىغا
ئېيتامدۇ، — دېدى چار ساقاللىق كىشى، — ئەزىرايى، مەن
بىلمەيمەن.

— سەن بىلمەيسەن، شۇنداقمۇ — ھە ... مەن سېنى ھازىر
بىلىدىغان قىلىمەن، ھازىر بىلىدىغان يەرگە ئاپىرىمەن، توختاپ
تۇر، — دېدى ئۇ پارقىرىغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىككىنىچە،
ئۇنىڭ چىرايىدىن ۋەھشىيلىك يېغىپ تۇراتتى.

ھەربىر ئۆيىدىن تۇتۇپ چىققان ئادەملەرنى كىچىك كوچىلاردىن
ئاچىقىپ، بوش ۋە جىمجىت قالغان چوڭ كوچىغا يىغدى. شۇ
ئەسنادا ساندۇق كوزۇپلۇق قىزىل سىرلانغان ئىككى ماشىنا
چىرقىراپ كېلىپ توختىدى، پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى
ماشىنىنىڭ كەينىدىكى ئىشىكىنى جالاقلىتىپ ئاچتى. تۇتۇلغان
ئادەملەرنى ئىتتىرىشىپ چىقىرىپ، ساندۇقنىڭ ئىچىگە
سولىدى. ئىشىك ئېتىلىشى بىلەنلا ماشىنا يەنە دەھشەتلىك
چىرقىراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

شامال گۈركىرىمەكتە، دەل — دەرەخلەر شاۋقۇن سالماقتا.
«ھۆكۈمەتنىڭ ئالتە ئوغرى دېگىنى ئىنقىلابچىلار ئىكەن»،
«ئىنقىلابچىلار ھازىر نىلقىدا غەلبە قىلىۋېتىپتۇ»، «ئازادلىق
تەشكىلاتى ھازىر قالىتس ئىشلەۋاتىدۇ»، «خەلقنىڭ ئاھ — دادىغا
يېتىدىغانلار چىقىپ قالدى» دېگەن گەپ — سۆزلەر ئېغىزىدىن —
ئېغىزغا، قۇلاقتىن — قۇلاققا ئۆتۈپ، پەقەت غۇلجا شەھىرىدىلا
ئەمەس، بەلكى ئىلى تەۋەسىدە قاتتىق غۇلغۇلا قوزغىغاندىن
كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇ ئىشنى «ئىلى ۋەقەسى» دەپ
ئاتىدى. «ئىلى ۋەقەسى» دېگەن بۇ گەپ چىقىش بىلەنلا، ھۆكۈمەت

ئىچىدە دەررۇ قانداقتۇر بىر ۋەھىمە پەيدا بولۇپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، ئولتۇرسا - قويماس شۇنىلا ئويلايدىغان، شۇنىلا سۆزلەيدىغان، ئويلانغانسېرى تېخىمۇ قورقىدىغان، ھەتتا كېچىلىرى چۈشىدىمۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى چۈشەپ، جۆيلۈپ ئويغىنىپ كېتىدىغان، ئۆيدىمۇ، تالادىمۇ ئۆزىنى سۇر بېسىپ تۇرىدىغان بىر ھالەت پەيدا بولۇپ قالغانىدى. يۇقىرىدا يۈز بېرىۋاتقان ئالامەتلەر مۇناسىۋىتى بىلەن يېقىندا ئۆلكىلىك ساقچىدىن ئالتە نەپەر كانئوۋىنى ئەگەشتۈرۈپ لىۋ بىندې ئىسىملىك ئەمەلدار كەلگەنىدى. ئۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى تىنچىتىش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان تەدبىرلەرنى قوللاندى. بۈگۈنكى مۇنۇ دەھشەتلىك تۇتقۇن ئەنە شۇ تەدبىرلەرنىڭ بىرى ئىدى.

2

ئەختەمباي مەنسۇر شاڭيونىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— بۇ ئىشنى ھۆكۈمەتكە ۋاقتىدا مەلۇم قىلىش كېرەك، كېچىكتۈرۈشكە ھەرگىز بولمايدۇ، زادى بوشاڭلىق قىلما.

— تەخسىر، بىراق ئۇنىڭ ياتىقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ كىملىكىنى ھازىرچە بىلمىدۇق، ئەگەر ئۇلار كىملىرى دەپ سوراپ قالسا نېمە دەيمىز؟ — دېدى مەنسۇر شاڭيو.

ئەختەمباي ئويلىنىپ قالدى.

باش ساقچى ئىدارىسى يېقىندا شەھەر، ناھىيە، رايون، يېزىلارغىچە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلغان، خەلقنى قۇتراتقان، كېچىلىرى ئۇخلىماي بىر يەرگە يىغىلىپ گەپ - سۆز قىلغان، «ئالتە ئوغرى» بىلەن مۇناسىۋىتى بولغان ياكى مۇناسىۋىتى بار دەپ گۇمان قىلىنغان ئادەملەرنى مەلۇم قىلىشنى تەلەپ قىلغانىدى.

— سەن كىرىپ مۇنداق دېمەمسەن، — دېدى ئەختەمباي خيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — «ئۇنىڭ ياتقىدا بەزى كۈنلىرى بېرىم كېچىگىچە، ھەتتا تاڭ ئاتقۇچە گۈدۈڭلىشىپ پاراڭ قىلىپ مەجلىس ئېچىپ چىقىدىغانلار بار، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بايقايلى دېگۈچە، ۋاقىت ئۆتۈپ كەتمسۇن، ۋاقتىدا مۇشۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلايلى، دېدۇق. يېقىن ئارىدا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ئېنىقلاپ يەنە مەلۇم قىلماقچىمىز.» قانداق دەيسەن؟ بەلكى شۇنىڭ ئۆزىنىلا ئەكىرىپ كەتسە، قالغانلىرىنى سوراق بىلەن بىلىۋېلىش تەس دەمسەن. بۇ يەردە بۇقىدەك ھۆركىرىگەنلەر ئۇ يەرگە كىرگەندە موللا مۇشۇك بولۇپ، بۈگۈنكىنى دەيمۇ، تۈنۈگۈنكىنى دەيمۇ، دەپ تىترەپ كېتىدۇ، ھەي ساددا شاڭيوي.

— تەخسىر، بۇ ھۆكۈمەتمۇ، ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. ئويلاپ ئىش قىلايلى دەيمىنا، بىز ئۇلارنى چاققان بىلەن ئەتە — ئۆگۈن ئۇنىڭ سورىقى بولۇپ قالارمىكىن ...

— سورىقى بولسا نېمە قورقسەن، سەن دېگەن ئاۋام خەلق سايلىغان، ھۆكۈمەت تەستىقلىغان شاڭيوي، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر — پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلمىسام بولامدۇ، دېمەمسەن، كىم شاڭيوي بولسىمۇ دەيدىغان گەپ بۇ.

— مۇنۇ نىلقىدىكى ئىش ئالتە توك — توكنىڭ ئىشى ئەمەستەك قىلىدۇ، ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە قانداق قىلىمىز؟

— ھەي ئەخمەق شاڭيوي، ناۋادا ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە، ساڭا، ماڭا تەگمەيدۇ، ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى. ئۇلارغىمۇ پۇقرا كېرەك، ئۇلارنى قوللاپ، دېگىنىنى قىلىپ يۈرۈۋېرسەن «ئەل قايان، سەن شۇيان» ئەمەسمۇ ... بېسىپ كىرسە، مەنمۇ، سەنمۇ ئۇلارنى باقىمىز تېخى، ئەگەر ھۆكۈمەتنى قۇرۇۋالسا، ئۇلارمۇ خەلققە سېلىق سالىدۇ، سەن يەنە كېرەك بولمىسا، بولمىسا قانداق پۈت دەسسەپ تۇرىدۇ، دەيسەن.

ئەمما، شۇنى بىلگىنىكى، ئۇلارنىڭ سېلىقى بۇلارنىڭكىدىن يەڭگىل بولىدۇ. سېلىق ئېغىر بولغاچقا ئۇلار گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىۋاتىدۇ. شۇنىمۇ مۆلچەرلىيەلمىدىڭمۇ؟

— مەيلى ئەمىسە، شۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلىپ تۇراي.
— ھۆكۈمەت ئۇقتۇرۇش چىقارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا جاۋاب قىلىش كېرەك ئەمەسمۇ، بۇنداق ئىشنى ھەرگىز بوش چاغلىماسلىق كېرەك، بۇ ئەپەندى دېگەن خەقتىن ھەر بالا چىقىدىكەن. ھېلىقى ناسىرنىڭ ئوغلى نادىر دېگەنمۇ ئەپەندى ئەمەسمىدى، ئەنە شۇمۇ، ھەممە بالانى تېرىپ ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىپ، ئاخىر ئۆز بېشىنى يېدىغۇ...

ئەختەمباينىڭ شۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، مەنسۇر شاڭيونىڭ ئالدىدا كەڭ يول ئېچىلغاندەك بولدى — دە، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا شۇ كۈنى شەھەرگە ئات چاپتى.

مەنسۇر شاڭيو چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيگە ھۆرنىساخان ئېتىلىپ كىردى:

— نېمە؟ ئۇنى تۇتۇپ بېرەمسىلەر؟ ھۆرلىقا قانداق قىلىدۇ؟
جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى دەسسەگەندەك قىزنىڭ خىيالىدا يوق ئىشنى ئۆزلىرى قوزغىدىلا، ھۆرلىقا ھازىر چوقۇر ئەپەندىگە ئوت — كاۋاپ بولۇپ كۆيۈپ يۈرىدۇ، — ئۇ ئاچچىقلاندى، — تۇتۇپ كەتسە ھۆرلىقا نېمە بولار؟

— قوي، خوتۇن! — دېدى ئەختەمباي چېچىلىپ، — ئۇ چاغدا شەپقەت قىلغىنىمۇ توغرا ئىدى، ھازىر بۇنداقلارنى تۇتۇپ بەرگەنمۇ توغرا، لېكىن بىرىگە تىنغۇچى بولما، يامىنىغا كەلسە مەنسۇر تۇتۇپ بەرگەن دەپ قۇتۇلمەن، كىم بىلىدۇ، بۇ «ئالتە ئوغرى» دېگىنى كېيىن يۇرت سورايدۇ تېخى!

ئۇلارنىڭ سارايدا قىلىشقان گېپى يان ئۆيگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆيدە ھۆرنىساخاننىڭ سىڭلىسىنىڭ قىزى ھۆرلىقا ئىسىملىك گۈزەل قىز ئالىقانلىرى بىلەن ئېڭىكىنى تىرەپ، دېرىزە يېنىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. باي ئۇ قىزنى ئەنۋەرگە

چېتىپ قويۇش ئۈچۈن بىرنەچچە يىل بۇرۇن بۇ يەرگە ئەكەلدۈرگەن. ھۆرنساخان قىزنى ئەپلىك پەيتلەرنى تېپىپ ئەنۋەر بىلەن ئىككى - ئۈچ قېتىم ئۇچراشتۇردى. دەسلەپكى قېتىمدا قىزغا بۇ چوقۇر ئەپەندى بىر قىسما كۆرۈندى، لېكىن ئوقۇتقۇچىنىڭ گەپ - سۆزلىرىنىڭ جايىدىلىقى، كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ پاكىز - رەتلىكلىكى، ئەخلاق - پەزىلىتى، ئاياللارغا بولغان تەبىئىي ھۆرمىتى قىزنى تەسىرلەندۈرۈپ قويدى. شۇ كۈنى كېچىسى قىز يېرىم كېچىگىچە ئويلاپ چىقتى: چوقۇرلۇقىلا بولمىسا چىرايمۇ يامان ئەمەس، چىرايىغا چاي قۇيۇپ ئىچكىلى بولاتتىمۇ. كەمبەغەل بولسا مەيلى ئەمەسمۇ، مېنى تېخىمۇ ھۆرمەت قىلىدىغان بولىدۇ، گېپىمدىن چىقمايدۇ. باي بالىلىرىغا تەگسەم، مېنى خارلاپ قويسا، ئۇنىڭدىن ئارتۇق دەرد بولامدۇ، يامانلىسام، ياش تۇرۇپ تۇل قالسام تۈگمەس ئازاب. ئۇ چاغدا تۇرمۇش لەززىتى قېنى؟ «ئېيىق بولسىمۇ ئېرىم بولسۇن» دېگەنلەر بىكار ئېيتىمىغاندۇ، ئەڭ ياخشىسى ئاتا - ئانىسىنىڭ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ يوقلۇقى، ماڭا قېيىنئاندىر چىلىق قىلىدىغىنى يوق، نېمە قىلسام شۇنى قىلىمەن، ماڭا كۆرپە سالمىدى، چىنىنى چىنىگە ئۇردى، دېگەنلەردىن خالىي، ھېچنېمىسى بولمىغاندىن كېيىن، «بالا قۇل» بولۇپلا ئۆيگە كىرسە، بىزنىڭ يالغۇزلۇقىمىزدا ئائىلىمىزگە پاشپاناھ بولمامدۇ، سىڭىللىرىمنىڭ بېشىنى سىلاپ ئوقۇتمامدۇ. باشقا يەرگە ياتلىق بولۇپ كەتسەم، ئاپام، سىڭىللىرىم قانداق قىلىدۇ؟ بىزنىڭ ئائىلىگە تازا باب ئىكەن، باي ئاتامنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن، تازا مۇۋاپىق ئادەم تېپىپتۇ. ھۆر ھەدەمگە ئېيتاي، مەيلى دەي ...

مانا شۇنداق شېرىن خىياللار بىلەن ھۆرلىقانىڭ كۆڭلىدە شۇ كۈنى كېچىسىلا ئەنۋەر ئەپەندىگە نىسبەتەن ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى. ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىن كېيىن، بۇ ئىسسىق تۇيغۇ مۇھەببەت - كۆيۈككە ئايلاندى. بىراق،

ئېچىنىشلىق يېرى، ھۆرلىقا ئەنۋەر ئەپەندىدىن مۇھەببەتلىك سۆز ئاڭلىيالىمىدى. ئۆزى ئويلغانلىرىنى دەي دېسە، قىزلىق نومۇسى يول قويمىدى. مانا مۇشۇ تەرىپى ئۇنى قىيىنلاشتۇرماشتى. مۇھەببەت ئوتى ئوچاقتا يانغان ئوتقا ئوخشىمايدۇ، ئۇ بەزىدە يانسۇ، بەزىدە ئۆچىدۇ، ئەمما مۇھەببەت ئوتىنى ئۆچۈرگىلى بولمايدۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئوت - كاۋاپ بولۇپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئالدىدىكى خۇشال كۈنلەرنى كۈتۈپ بۇ ئۆيدىن كەتمىدى.

بۇ باينى بايقىدەك قورقۇنچلۇق خۇپىيانە پاراڭ قىلىدۇ، دەپ ئەسلا ئويلانمىغان. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندا دەسلىپدە پۈت - قولىدا جان قالمىدى، كېيىن ئاستا - ئاستا دەريماننى يىغىپ، ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى.

3

ئۇلارنىڭ قەدىمى شەھەر سىرتىغىمۇ تاشلاندى. چۈشتىن كېيىنكى مەزگىل، ھاۋا تۇتۇق، يامغۇر ياغىمىغان بىلەن ئاسماندا ساڭگىلىشىپ تۇرغان قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار گويا قايغۇلۇق كۆڭۈلگە ئوخشايدۇ.

يېزا يولىدا تۆت ئاتلىق كىشى كېتىۋاتاتتى. ئالدىدىراق ماڭغان يالغۇز بىرى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارى بولۇپ، پۇقراچە كىيىنىۋالغان، بېلىدىكى بەلباغقا ئېسىقلىق تۇرغان تاپانچىسىنى چاپىنىنىڭ پېشى يېپىۋالغانىدى. قالغان ئۈچى گومىنداڭ چېرىكلىرى بولۇپ، مىلتىقىنىڭ بېغىنى قولتۇق ئاستىدىن ئېلىپ بويىغا ئېسىۋالغان. ئۇلار ئەتراپقا كۆز سېلىشىپ، ئۆز ئارا پاراڭ قىلىشىپ ماڭاتتى. ئالدىدىكى ئەمەلدار بولسا ھېچ نەرسىگە دىققەت قىلماي ۋەھىملىك خىياللار بىلەن قورقۇش، ئەنسىزلىك ئىلكىدە كېتىۋاتاتتى.

«ئەگەر قارشىلىق قىلسا قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى يالغۇز

بولسىمۇ بىر نۆرى، مىلتىقلارنى بەتلەپ كىرىش كېرەك. قارشىلىق قىلسا ياكى بىزگە ھۇجۇم قىلسا بىرنى ئاتارمىز، ئىككىنى ئاتارمىز، قالغانلىرى قاراپ تۇرامدۇ، بىزگە يېپىشماستۇ، ئۇلاردا قورال بولسىچۇ؟ ھازىر خەلقنىڭ پەيلى يامان... — ئۇنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى چىگىچلەشتى، — ئەگەر ئالدىمىزغا يېزىنىڭ پۈتۈن دېھقانلىرى ئارا — گۈرەكنى كۆتۈرۈپ چىقىپ: يوقال كۆزىمىزدىن، سەنلەرگە بوزەك بولىدىغان ئادەم يوق، ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمىز، دېسە، قانداق قىلىش كېرەك...»

ئۇنىڭ ۋەھىملىك خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، يول بويىدىكى يوغان بىر تۈپ چىغىنىڭ كەينىدىن بىر توشقان چىقىپ قاچتى، ئەمەلدارنىڭ ئاستىدىكى ئات ئۈرۈكۈپ تۇيۇقسىزلا يانغا تاشلاندى. ئۇ ئات ئۈستىدىن يەرگە موللاق ئېتىپ چۈشتى — دە، خۇددى كۈچلۈك دۈشمىنىگە ئۈشتۈمتۈت دۇچ كېلىپ قالغاندەك، يېنىدىن تاپانچىسىنى ئالدىراپ — تېنەپ چىقىرىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇياق — بۇياققا قارىدى ۋە توشقان قاچقان تەرەپكە ئىتتىكلا تاپانچا تەڭلىدى، ھەتتا ئوق ئۈزۈشكە تاسلا قالدى. قالغان ئۇچى بۇ كۈلكىلىك ھالەتنى كۆرۈپ پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بىراق، توپىغا بۇلغىنىپ بىر قىسما قىياپەتكە كېلىپ قالغان باشلىقنىڭ سوغۇق تەرىنى كۆرۈشى بىلەن كۈلكىلىرىدىن چىپىدە توختاشتى — دە، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ كىيىم — كېچەكلىرىنى قېقىشقا باشلىدى. چېرىكلەر باشلىقنى ئۈرۈكۈپ خارتىلداپ تۇرغان ئېتىغا تەسلىكتە مىندۈرۈپ يولغا راۋان بولدى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن مەزگىلدە ئۇلار مەنسۇر شاڭيۇ بىلەن بىللە ئەختەمباينىڭ يوغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى.

ئەنئەنە ئەپەندى، نادەم، گايىت، كېۋىر ۋە جامالىدىنلار ئاخىرقى ئۇچرىشىشتىن تارقالغاندا تون يېرىم بولغانىدى. ئۇ ياتىقىغا كىرىپ ئەمدىلا يېتىشىغا بىرى دېرىزىسىنى چەكتى، بۇ

بۇرۇنقى چېكىشلەرگە ئوخشىمايتتى، ئەنۋەر ئويلىنىپ دېرىزە يېنىغا كەلدى:

— كىم؟

— بۇ مەن، ھۆرلىقا! — دېدى قىز تىترىگەن ئاۋاز بىلەن.

قېچىڭ، تېز قېچىڭ، سىلەرنى تۇتقىلى شەھەردىن چېرىكلەر چىقتى!

قىزنىڭ سۆزلىرى ئۈزۈك - ئۈزۈك چىقماقتا ئىدى. ئەنۋەر بۇنداق تۇتقۇن بولۇشنى ھېلىلا پەرەز قىلغان، لېكىن مۇنداق تېز بولۇشنى ئويلىمىغانىدى. جىددىي پەيتتە ئۆزىگە خەۋەر يەتكۈزگەن مۇنۇ باينىڭ قىزىغا يۈرىكىدە ھۆرمەت ۋە يەنە چۈشىنىپ بولمايدىغان يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولدى - دە، ئۇ دېرىزىنى ئاچتى. قىز ئۆزىنى قاچۇرمىدى، بەلكى ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى ...

— مەن ... مەن سىزنى ... — قىزنىڭ ئۆپكىسى ئۇرۇلۇپ، ئېيتماقچى بولغان سۆزىنى ئېيتالمىدى. بىراق، ۋۇجۇدىدىكى ئىشقى - مۇھەببەتنى ئىككى كۆزىدىن تامچا بولۇپ توختىماي تۆكۈلۈۋاتاتتى. ئەنۋەر چۇ؟ ئۇ ھۆرلىقانىڭ ئۇزاقتىن بېرى ئۆزىگە كۆيۈپ - پىشىپ يۈرگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. لېكىن، ئۆزى بۇ ھەقتە ئويلىشىپ باقمىغان، ھازىرقى پەيتتە، ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان جىددىي پەيتتە، مۇھەببەت كۈچى بىلەن بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ - ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن بۇ قىزغا يۈرىكىدە يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولغان ئەنۋەر بىرىنچە دېيىشى كېرەك ئىدى، قىزنىڭ ئېيتالمىغان سۆزىنى ئېيتىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ھازىر ئۇنداق پەيت ئەمەس، ئۇنىڭغا ئۆلگۈرگىلى بولمايدۇ - دە، ئەنۋەر پەيتنىڭ جىددىيلىكىدىن ئەپسۇسلاندى.

— تېز قېچىڭ، تېز قېچىڭ، — دېدى قىز يىغلاپ تۇرۇپ، — ئامان بولۇڭ ئەپەندىم!

— رەھمەت سىزگە، — دېدى ئەنۋەر يېقىملىق تۇيغۇ بىلەن، — مەن سىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى، ماڭا قىلغان ياردىمىڭىزنى،

بىزنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرىمىزغا قىلغان ياردەم دەپ بىلىمەن !
سىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن ! ئامان بولۇڭ ھۆرلىقا ! رەھمەت
سىزگە .

قىز ئەنۋەرنىڭ قولىغا بىرنېمىنى تۇتقۇزدى - دە ، كەينىگە
بۇرۇلدى . مانا ئەمدى ئۇ ئۇنىڭ ئامان قېلىشىغا ئىشەنچ قىلىپ ،
خۇشال ھالدا قاراڭغۇ كېچىدە غايىب بولۇپ كەتتى .

ئەنۋەر قىزنىڭ تۇتقۇزغىنى چۆرىسىگە گۈل ئىشلىگەن
چىرايلىق قول ياغلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ
قالدى . ئەمما ، ھازىر مۇھەببەتلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ ئويلىنىپ
تۇرىدىغان چاغ ئەمەس ، قاچىدىغان چاغ ، تېز قاچىدىغان چاغ !
سەپداشلىرىنى بىللە ئەپقاچىدىغان چاغ !

ئۇ تېز قېچىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلاندى .

ئارىدىن بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى .

مەنسۇر شاڭخېيونىڭ يول باشلىشى بىلەن چېرىكلەر
مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ ، قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ
ئەنۋەرنىڭ ياتقى ئالدىغا كەلدى - دە ، بىر - بىرىگە قاراپ تۇرۇپ
قېلىشتى . ياتاق قاراڭغۇ ئىدى . ئىشكىنىڭ ھالقىسىدا قۇلۇپ
يوق ، دېمەك ئۇ بار ، ئۇخلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن ، تازا نەق
ئۈستىگە چۈشكەنگە ئوخشايىمىز دەپ ئويلاشتى ئۇلار .

پۇقراچە كىيىنگەن باشلىقنىڭ ئىشارىسى ئارقىلىق بىر
چېرىك ئىشكىنى تارتتى ، لېكىن ئىشك ئېچىلمىدى .

— ئاچ ئىشكىنى ، ئاچ !

...

قاراڭغۇ ياتاقتىن ھېچ جاۋاب چىقمىدى ، ئاخىر ئۇلار
ئىشكىنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى .

— ھوي ئەنۋەر ، ئىشكىنى ئاچ !

ئۇلار ئىشكىنى مۇرىدىدى ، مىلتىقنىڭ قوندىقى بىلەن قاتتىق
ئۇرۇشقا باشلىدى . تەرەپ - تەرەپتىن گىتتار ھاۋىشىپ كەتتى .
كىشىلەر ئۆيلىرىدىن چىقىپ مەكتەپ تەرەپكە ئەنسىزلىك بىلەن

قۇلاق سالىدى. ئىچىدىن دەم سېلىنغان قىشنىڭ قاراسلاپ ئۆرۈلدى. قاراڭغۇ ئۆي جىمجىت بولۇپ، ناھايىتى سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۆيگە كىرىشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالماستى. پۇقراچە كىيىنگەن باشلىقنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاخىر ئۈچ چېرىك مىلتىقلىرىنى تەڭلىشىپ مۈكچەيگەن ھالدا، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆيگە كىردى. شۇنىڭدىن كېيىن قالغانلىرىمۇ كىردى، بۇلۇڭ - بۇلۇڭدىن ئوق چىقىپ كېتىدىغاندەك ياكى كىملىرىدۇر بۇلارنىڭ ئۈستىگە تاشلىنىدىغاندەك بىر سۈرلۈك ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.

پۇقراچە كىيىنگەن ھېلىقى باشلىق يېنىنى ئاڭتۇرۇپ سەرەڭگىسىنى تەسلىكتە تېپىپ دېرىزىدىكى قارا چىراغنى ياققاندى، ئۆيىڭچى سۇس يورۇدى. ھەممىسى ئۇياق - بۇياققا قاراشتى. ئۆيدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى، پەقەت ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئورۇن - كۆرپىلىرىلا رەتلىك تىزىپ قويۇلغانىدى.

— ئەنۋەر قېچىپتۇ! — دېدى مەنسۇر شاڭخو كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، ھەممىسى ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قالدى.

پۇقراچە كىيىنگەن باشلىق ھەيران بولۇپ:

— ئۇنىڭغا كىم خەۋەر قىلدى؟ ئۇ بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ - ھە؟ — دېدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە قارا بۇرۇتى تىترەۋاتاتتى.

ئون تۆتىنچى باب

1

يىغىن دەريا ياقىسىدىكى قويۇق تاغ تېرىكى ئارىسىدا —
چىملىقتا ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى، ھەربىر پارتىزان ئەترىتىنىڭ
مەسئۇللىرى قاتناشقان بۇ يىغىندا نىزامدىن سۆزلىمەكتە. ئۇ
دەريا لېۋىدىكى غوللۇق تاغ تېرىكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ
پارتىزانلارنىڭ ھەرىكەتلىنىش يوللىرىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى.

— بىز گومىنداڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىگە قارشى ئورۇش
قىلىۋاتىمىز، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىرنەچچە يۈز كىشىلىك
قوشۇنغا ئايلىندۇق، ئەمدى نىلقا ناھىيەسىنى ئازاد قىلىشقا
كۈچىمىز يېتىدۇ. نىلقىنى تېز ئازاد قىلىپ غۇلجا شەھىرىگە
يۈرۈش قىلىمىز. ئۇ يەردىكى ئازاب چېكىۋاتقان
جانىگەرلىرىمىز بىزنىڭ يولىمىزغا قاراپ تەقەززا بولماقتا.
شۇنىڭ ئۈچۈن، بىزنىڭ يۈكىمىز ئېغىر، سەپىرىمىز ئۇزۇن،
ئەمما ئىشەنچىمىز زور. بۇ يولدا قۇربان بولۇش بىز ئۈچۈن
شەرەپلىك. قان تۆكمەي، ئەزىز جاندىن كەچمەي بىزگە ئازادلىق
يوق!

ئەترەت باشلىقلىرى قېلىن قەغەزلىرىگە قوپال قىلىپ
ئورالغان تاماكىلىرىدىن پۇرقىرتىپ قويۇق ئىس چىقىرىپ،
ئۇنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلىماقتا
ئىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە قالمايىقان ھالدا ئولتۇرغان بۇ
ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەللىك ياشتىن ئاشقان، بەزىلىرى تېخى
ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا تولغان. گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە

قارشى يانغان قەھر - غەزەپ ئۇلارنى مۇشۇ سەپكە ئۇيۇشتۇرغان. قايسىبىرلىرى قېرى ئاتا - ئانىسىنىڭ رايىغا باقمىي، قايسىبىرلىرى يالغۇز ئوغۇللۇققا قارماي ۋە قايسىبىرلىرى بەش - ئالتىدىن بالىلىرىنى تاشلاپ بۇ يەرگە توپلانغان ئادەملەر ئۇلار ئەزىز جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويغان پىدائىيلىق نىزامىدىننىڭ سۆزلىرى ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئارزۇلىرى ئىدى. شۇڭا، ئۇلار نىزامىدىننى باشلىشىپ قوللىشىشتى. نىزامىدىن ئۆتكەندىكى ئۇرۇشلاردىن بىر قۇر خۇلاسىە چىقىرىپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— بىز پارتىزانلارمىز، پارتىزانلارنىڭ ۋەزىپىسى بىر يەردە ئاز ۋاقىت تۇرۇش، قىسقا دەم ئېلىش، كۆپ ھەرىكەت قىلىش. ھەرىكەت — پارتىزانلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۇسۇل. قېنى ئەنئەنە، سەن سۆزلىگىنە، — دېدى نىزامىدىن ئەنئەنەگە قاراپ، — ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق جەڭدە بىز نېمىشقا غەلبە قىلالماي قالدۇق؟

باشقا ئەترەت باشلىقلىرى ئەنئەنەگە قاراشتى، ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىپ جىددىي قىياپەتتە مۇنداق دېدى:

— بىزدىن ئىككى خاتالىق ئۆتتى، بىرى، ھەرىكىتىمىز تېز بولمىدى، بىر جايدا ئۇزاق ۋاقىت تىرىكىشىپ تۇرۇپ جەڭ قىلدۇق، شۇڭا دۈشمەن بىزنىڭ يوشۇرۇنغان ئورۇنلىرىمىزنى بىلىپ قالدى. يەنە بىرى، ئىنتىزامچانلىقىمىز يېتەرلىك بولمىدى، شۇڭا قالايمىقانچىلىق يۈز بەردى، نىشانلىق ئوق ئاتالمىدۇق.

— ئىنتايىن توغرا، ئەنئەنەنىڭ يەكۈنى ئىنتايىن توغرا، — دېدى نىزامىدىن ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئەنئەنەنىڭ ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇشتىن چىقارغان يەكۈنگە قايىل بولغانىدى.

نىلقا تاغلىرىغا يىغىلغان پارتىزانلار بىرنەچچە چوڭ ئەترەتلەرگە بۆلۈنۈپ، بىرنەچچە ئورۇندا ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى.

تۈنۈگۈن كېچىدە قوماندانلىق ئىشتابىدا يىغىن بولۇپ، يىغىندا ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسى، قورال - ياراغ يېتىشمەسلىك، رازۋېدكىنى كۈچەيتىش، ئىنتىزام ۋە ئوزۇق - تۈلۈك قاتارلىق مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنغانىدى، نىزامدىن ئۆز ئەترەتلىرىگە شۇ يىغىندا قارالغان ئىشلارنى يەتكۈزۈمەكتە ئىدى.

— بىزنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلاردىن كېيىن كەلگەن خۇلاسىمىز مۇنداق، — دېدى بەستىدىن پالۋانلىق چىقىپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك بىر ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرى سۆز ئېلىپ، — ھەربىر ئەترەتنىڭ رازۋېدكا ئىشى ئۆز ئالدىغا بولمىسا قاملاشمايدىكەن.

— توغرا، بىز بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلغان، مەن ھازىر يەتكۈزۈمەن، — دېدى نىزامدىن دەرھاللا، — بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇش ئەمەلىيىتى ئىسپاتلىدىكى، كوماندىر قابىل ئېيتقاندەك، ھەربىر ئوتتۇرا ئەترەتلەردە بىر رازۋېدكا گۇرۇپپىسى قۇرۇلمىسا بولمايدىكەن، پارتىزانلىق ئۇرۇشتا رازۋېدكا — غەلبە قىلىشنىڭ ئاساسى دېسەكمۇ ئارتۇقلۇق بولماس. بىر جايدا ئۇزاقراق تۇرۇش ئۈچۈن دۈشمەن ئەھۋالىنى تولۇق بىلىش كېرەك، بۇنىڭدا نېمىگە يۆلىنىمىز؟ ئەلۋەتتە، رازۋېدكا قىلىشقا يۆلىنىمىز، رازۋېدكىچىلىرىمىز كۆپچىلىككە يۆلىنىدۇ.

— كۆپچىلىككە يۆلەنگەندە، ھەرقاچان ئۈستۈنلۈكتە تۇرغىلى بولىدىكەن ھەم ئۇرۇشنىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە پايدىسى ناھايىتى زور بولىدىكەن، — دېدى ئەنۋەر، — بىز تاشداۋاندا بىر ماشىنا ئوق - دورىنى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق قولغا چۈشۈردۈق. دەسلەپتە تاي - تاي يۈك بېسىلغان ئىككى ماشىنىنى ئۆتكۈزۈۋەتتۈق، كېيىن شۇ يەردىكى مالچىلار بۇنداق ماشىنىلاردا ھەرقاچان قورال - ياراغ، ئوق - دورا بولىدىغانلىقىنى بىزگە ئېيتىپ بەردى، گۈچىنى ماشىنىنى قولغا چۈشۈرۈپ قارىساق، راست دېگەندەكلا يۈكنىڭ ئاستى

پۈتۈنلەي ئوق - دورا ئىكەن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — گۈزۈش قىلىشتا كۆپچىلىككە يۆلەنمەي بولمايدۇ. بىز قانداق قىلىپ پۈت تىرەپ تۇرۇۋاتىمىز؟ ئەلۋەتتە خەلق بىزنى قوللىغاچقا. يىغىن ئىككى سائەت داۋام قىلدى. نىزامىدىن ئۆز سۆزلىرىدە پارتىزان ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نۇرغۇن گۆڭگا ئىشلىرىنى يورۇتتى، باشقىلارمۇ سۆزلىدى. ئۇ تۈنۈگۈن كېچىدە بولۇپ ئۆتكەن يىغىننىڭ قارارلىرىنى تولۇق يەتكۈزۈپ بولدى. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

نىزامىدىن كەپسىگە كىرىپ كەتمەي، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە قانداقتۇر ئۈمىدلىك ئوي - خىياللاردىن ھاياجانلىنىپ، قامەتلىك تاغلارنىڭ ئۇچما چوققىلىرىغا قارىدى.

كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ھەيۋەتلىك تاغلارنىڭ تىك چوققىلىرىدا، دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا تاۋلانماقتا ئىدى. دەريا ياقىسىدىكى بۇ قويۇق توقايلىقتىن ناخشا ساداسى ياڭرىدى:

ئەجدادلىرىم، سېنىڭ ناخشاي،

يورۇق يۇلتۇز بولۇپ ياندى.

مەقسىتىڭنى جەڭلەردە،

ئوغلۇڭ يەلكىگە ئالدى.

...

ئوھۇ! نېمىدېگەن يالقۇنلۇق، نېمىدېگەن جاراڭلىق ناخشىلار بۇ - ھە! تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، يىراق - يىراقلاردا ئەكس سادالىرى جاراڭلاپ، تىنىق ئاسماندا خۇددى قىران بۈركۈتتەك پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ناخشىلار زامان - زامانلاردىن تارتىپ، ئاتا - بوۋىلارنىڭ يالقۇنچاپ تۇرغان ئارزۇلىرىنى ئەكس ئەتكۈزۈپ تۇرمامدۇ؟ ئەسىرلەردىن بېرى مۇشۇ قايناق ناخشىنىڭ ئىشىقىدا

يانمىغان، يۈرىكى پارە بولمىغان قايسى دەردەن بار ئىكەن؟
پىغانلىق ئەلەملىرىنى كۆكسىگە سىغدۇرالمى، ئەزىز جانلىرىنى
قۇربان قىلغانلار ئازمۇ؟! تاغ يۈرەك جەڭچىلەر قوللىرىغا
خەنجەر ئېلىپ، ئاشۇ خۇنۇك ئالەمنىڭ باغرىغا تىخ ئۇرغاندا
مۇشۇ ناخشىلارنى ياغراتقان ئەمەسمىدى - ھە، بۇ ناخشىلار باتۇر
ناخشىلار! باتۇر ئادەملەرلا ئېيتالايدىغان ناخشىلار! تەڭلىكىنى،
ئازادلىقنى چاكىلىدىغان تەشئالىق بىلەن كۈتكەن
ئەجدادلىرىمىزدىن، قوللىرىغا تاياق - توقماق ئېلىپ زۇلۇم
بىلەن ئېلىشقان مەردانە ئوغلانلىرىمىزدىن بىزگە مىراس بولۇپ
قالغان جەڭگىۋار ناخشىلار بۇ!

قويۇق توقايلىقتىن چىققان ئاقۇچ تۈتۈن ھاۋاغا
كۆتۈرۈلمەكتە، تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان قاش
دەرياسى بىر خىل ئاۋازدا شاۋقۇنلايدۇ، ئورمانلاردىن گويى
يىراقلاردىن كېلىۋاتقان قىيىقاس - چۇقانلاردەك سادا گۈركىرەپ
ئاڭلىنىدۇ، تىنىق ئاسمان ئاجايىپ گۈزەل ...

ئىزىمىدىننىڭ كۆزى يىراقتىكى ئېگىز، يوغان بىر تۈپ
دەرەخنىڭ مىدىرلاۋاتقان شاخلىرىغا چۈشتى. ئۇ شۇ ياققا زەن
قويۇپ قارىدى. ئۇ دەرەخنىڭ ئۇششاق شاخلىرىنى مىدىرلىتىپ
قاراۋۇلۇققا يېڭىدىن ئالمىشىپ چىققان نادەمنى كۆردى. ئۇنىڭ
ئۈچىسىدا پاختىلىق ئۈجۈركا، بېشىدا تېرە قۇلاقچا بولۇپ،
بويىغا دۈشمەندىن ئولجا ئېلىنغان ئاپتومات ھەم دۇرپۇن
ئېسىلغانىدى. بۇ يەردىكى جەڭگىۋار، كۆڭۈللۈك ھايات ئۇنىڭ
تاۋىنى كۈندىن - كۈنگە ئۆستۈرۈپ بارماقتا ئىدى.

يېزىنىڭ تۈنۈگۈنكى ئاددىي يېتىم بالىسى بۈگۈن ئۈستىگە
چوڭ ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ، دەرەخ ئاستىدا يۈزلىگەن
سەپداشلىرىنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىش بىلەن
كۆزلىرىنى بۈركۈت كۆزدەك يىراقلارغا تىكىپ تۇرماقتا. بىر
تالمۇ ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىمىغان نادەم مانا ئەمدى ئۇرۇش
شارائىتلىرىغا شۇنداق كۆنۈكۈپ كەتكەن، قانلىق كۈرەشكە،

دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشقا ئۆگىنىپ قالغان، ئۇ ھازىر ئۆزىنىڭ ئۈچۈۋاتقان ئوقۇلار، پارتلاۋاتقان بومبىلارغا پىسىنىشىمۇ قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا بۇ ھايات قوي - كالىلار بىلەن ھەپىلىشىشنى كۆڭۈللۈك ۋە مەنىلىك، ئۇ ئادەم ئىزى كەم چۈشىدىغان بۇ قۇيۇق توقايلىققا ئۆز خەلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كېلىپ سەپكە قوشۇلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ مۇرتى كەلسە ئۆلۈمگىمۇ ئوخشاشلا پىسەنت قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزى تۆۋەنگە - دەريانىڭ ئاراللارغا بۆلۈنگەن كېچىكلىرىگە چۈشتى، ئۈچ پارتىزان كېچىككە ئاتلىرىنى سالىدى، ئالدىدىكىسىنىڭ بېشى تېڭىلغانىدى. كەينىدىكى ئىككىسى ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقاندەك يانداپ - يېقىنداپ ماڭاتتى. ئۇچلىسىنىڭ بويىدا ئاپتومات، يېلىگە بومبىلار ئېسىلغان، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدىن ھارغىنلىق، ئاچلىق بەلگىلىرى چىقىپ تۇراتتى، چۈنكى بۇلار ۋەزىپە ئۆتەپ قايتقانلار ئىدى. ئادەم كېچىكتىن كۆزىنى ئېلىپ سول يانغا - ئېگىزگە قارىدى. تاغدىن توقايلىققا چۈشۈۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى. ئالدىدىكى كەڭ يەلكىلىك ئۆتكۈر كۆزلۈك پارتىزان، ئېغىر يارىدار بولغان ھوشسىز پارتىزاننى ئالدىغا ئېلىپ قۇچاقلاپ تۇتۇۋالغان، يارىدارنىڭ ئېتىنى يېتىلىۋالغانىدى.

دەريانىڭ يېيىلىپ ياتقان ياقىلىرىدا بىرنەچچە كۈندىن بېرى پارتىزانلار يوشۇرۇنۇپ تۇرماقتا ئىدى. ھەر خىل كىيىملىك ھەر مىللەتتىن تەشكىل قىلىنغان ۋە ئېقىنلار قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان دەريادەك كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىۋاتقان پارتىزانلارنىڭ قەلبى ئۈمىد بىلەن يالقۇنلاپ، كۆزلىرىدىن كۈرەش ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. ئۇلارنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ۋە تېتىك، خۇشخۇي ئىدى. ئەنە، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قارىغا ئېتىش مەشقى، دۈشمەنگە ئىشتىك ئۇرۇش مەشقى، يەر بېغىرلاپ يۈرۈش مەشقى، ئاتلىرىنى ياتقۇزۇش مەشقى، گىرانات ئېتىش مەشقى ... ئۆتكۈزۈمەكتە، بەزىلىرى كىچىك - كىچىك گۈلخانلار يېقىپ، چاي ياكى كالا

گۆشى سېلىنغان چېلەكلەرنى پورۇقلىتىپ قايناتماقتا، بەزىلىرى بولسا گۈلخانلارنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ياكى يانپاشلاپ يېتىپ ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلىمەكتە ئىدى.

2

تاغنىڭ كۆز ھاۋاسى سوغۇق، كەچ كىرگەنسېرى ئەتراپىنى نەم ھاۋا قاپلىماقتا ئىدى. چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوت چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا قىزغۇچ شولا يېپىپ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى نۇرلاندۇراتتى.

— دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، — دېدى ئاراش ئىسىملىك مۇڭغۇل يىگىت ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۆيدە ئاپام، مەن، سىڭلىم ئۈچىمىز قالدۇق، كۈن ئۆتكۈزۈش تېخىمۇ قىيىنلاشتى، دادامنىڭ قەرزى ئۈچۈن ئۆكەر ئامبالنىڭ مالچىلىقىغا تۇتۇلدۇم، ئۈستىبېشىمىز جۇل - جۇل كىيىم، يەيدىغىنىمىز خاربۇرسۇك^① ئىدى. تاپقىنىمىزنى ئامبالنىڭ ئالغىنىغا تۆكۈپ، ھېچ نەرسىنىڭ خۇۋلۇقىنى كۆرمەيتتۇق، كۈنىمىز بوزەك بولۇش بىلەنلا ئۆتمەكتە ئىدى. سىڭلىم ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغانىدى. باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۆكەر ئامبالنىڭ ئۆيىگە چىققان، ئوۋچىلىقنى ياخشى كۆرىدىغان ھەربىي ئەمەلدارنىڭ كۆزى ئۇنىڭغا چۈشۈپتۇ. ئەسلى بىزنىڭ ئادىتىمىزدە چوڭ ياشلىق كىشىلەرنىڭ كىچىك ياشلىق قىزىلارنى ئېلىشىغا يول قويۇلمايتتى.

بىر كۈنى ھەربىي ئەمەلدار ئۆيىمىزگە كىشى كىرگۈزۈپ، سۈيىنى ماڭا بەرسۇن، دەپتۇ. ئۆيىمىزگە ئەلچى ئەمەس، خۇددى بىر بالايىئاپەت كەلگەندەك بولۇپ كەتتۇق، ئاپام ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ھەربىي ئەمەلدار چىرايلىقچە بەرسە بەرسۇن، بولمىسا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىمەن، دەپ تۆمۈر

① خاربۇرسۇك — كېپەك ئۇنىدا پىشۇرۇلغان قارا نان.

تەرىقىنى بىزگە پاتۇرۇشقا ئۆتتى. ئاپام بىلەن سۈيىنىڭ كۆز يېشى قۇرۇمدى. كۆز يېشىغا زورلىماقتىن باشقا نېمە چارە بار، بىزنىڭ ھالىمىزنى كىم ئاڭلايدۇ، كىمگە بېرىپ ئەيىبلەيدۇ؟ سوراقچىلارنىڭ ئەڭ چوڭى شۇنىڭ ئۆزى تۇرسا. بىچارە سىڭلىمىم بىرنەچچە كۈنگىچە ھېچ نەرسە يېيەلمىدى، كېچىلىرى ئۇخلىيالمىتتى، مۇبادا ئۇخلاپ قالسا: «ئەنە ئەمەلدار ... ئەمەلدار كېلىۋاتىدۇ، ئاپا، ئاپا، ... مېنى قۇتقۇزۇڭلار ...» دەپ جۈيۈپ ئويغىنىپ كېتەتتى، ئۇ قورايەدەك قۇرۇپ كەتتى. مەن چىشىمنى چىشىمغا بېسىپ، غەزەپلىنىپ - ئازابلىنىپ يۈرەتتىم.

مانا شۇنداق ئازابلىق كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى ھەربىي ئەمەلدارنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كېلىپ، قارشىلىقىمىزغا قارىماي سۈيىنى بۇلاپ كەتتى. مەن چاڭ تۈزۈتۈپ يۈرۈپ كەتكەن بىر توپ ئاتلىق بۇلاڭچىلارغا قاراپ مۇشتلىرىمنى تۈگىنىمچە تۇرۇپ قالدىم، ئاپام بولسا ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى يەرگىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ «سۈيىن، سۈيىن ... جېنىم بالام سۈيىن! ...» دەپ ۋارقىراپ ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. يىغلىدىمۇ، قاقشىدىمۇ، ئۇنىڭدىن نېرىغا ئۆتەلمىدىمۇ. بىراق، خۇددى قانتىدىن ئايرىلغان قۇشتەك سىڭلىمدىن ئايرىلىپ قالدۇق. كىم ئۆز پەرزەنتىنى بۇرنىنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىشنى خالايدۇ؟! ئەمەلدار سىڭلىمنى بۇلاپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى سۈيىنىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلدى... بېشىمىزغا چېقىلغان چۈشكەندەك دەھشەتلىك بۇ خەۋەر كىچىككىنە كىگىز ئۆيىمىزنى زىلزىلىگە سالدى. تېخىمۇ قايغۇلۇق كۈنىمىز باشلاندى. ئاپام ئېسىنى يوقىتىپ يېتىپ قالدى. سۈيىن خورلۇققا چىدىماي، ۋىجدان ئازابىدا تولىغىنىپ، ئاخىر بىر خالىي پۇرسەتنى تېپىپتۇ - دە، تاغقا قاراپ قېچىپتۇ، ئانچە يىراق بولمىغان ئېگىز خادا تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قوغلاپ كەلگەنلەر يېتىپ كەلگۈچە: «خوش ئاپا، خوش ئاكا، خوش ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم، خوش تاغلىرىم ...» دەپتۇ - دە، ئۆزىنى چوڭقۇر ھاڭغا تاشلاپتۇ.

يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان قارقۇمچاق، خۇشخۇي، قاش - كۆزلىرىنى ئۇچۇرۇپ سۆزلەيدىغان بۇ يىگىتنىڭ كۆزىگە يىغا ياماشقاندى. ئۇنىڭ ياشقا تولغان كۆزىگە ھېكايە ئاڭلاپ ئولتۇرغانلارمۇ، توقايلىقلارمۇ، تاغلارمۇ غۇۋا كۆرۈندى. ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلار جىددىيلىشىپ، كۆزلىرىدىن زومىگەرلىككە، ۋەھشىيلىككە غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىپ، جىمجىت بولۇشۇپ كەتكەن، قۇلاققا نە ئەتراپنىڭ ۋاڭ - چۇڭى، نە دەريانىڭ شاۋقۇنى، نە ئورمانلارنىڭ گۈرۈلدەشلىرى ئاڭلانمايتتى. پەقەت سۆزلىنىۋاتقان ھېكايىنىڭ داۋامىنى ئاڭلاش تەقەززاسلا ھەممىنى چۇلغۇۋالغاندى.

ئاراش كىرىپكىلىرىدە ئىلىنىپ توختاپ قالغان ئىككى تامچە ئاچچىق ياشنى ئېرتتى - دە، قۇرۇغان لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۈيىن ئۈچۈن ئەمەلداردىن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشتۈم. مەن يالغۇز بولغاچقا مۇۋاپىق پەيت تېپىش كېرەك ئىدى. ئايامنىڭ پىلىلداپ قالغان نۇرسىز كۆزلىرى، تاتارغان لەۋلىرى مېنى ئىنتىقام ئېلىشقا ھەر كۈن، ھەر سائەت ئۈندەيتتى.

ئىنتىقامنى قانداق ئالىمەن؟ قەيەردە؟ قانداق ۋاقىتتا؟ مانا مۇشۇ خىياللار مېنى قىينايتتى. ئولتۇرسام - قوپسام ئويلايدىغىنىم ئىنتىقام ئېلىش! كۈنلەر ئۆتكەنسېرى قەلبىمدە قىساس ئوتلىرى لاۋۇلداپ، كۆزلىرىم بۈركۈتنىڭ كۆزىدەك يېنىپ، غەزەپلىرىم كۆكسۈمگە پاتماي قالدى.

ئاخىر پەيت تېپىلدى.

بىر كۈنى ئۇ يالغۇز ئوۋغا چىققاندا، بېقىۋاتقان ماللىرىمنى تاشلاپ قولۇمغا چوقماقنى ئېلىپ، ئۇنىڭ كەينىگە چۈشتۈم. ئۇ ئېتىنى بىر قارىغايىنىڭ يېنىغا قويۇپ مىلتىقىنى بەتلەپ ماڭغاندا، مۆكۈپ تۇرغان يوغان، قۇچاق يەتمەيدىغان قارىغايىنىڭ يېنىدىن چىقىپ، چوقماق بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا شۇنداق قاتتىق

سالدېمكى، ئەمەلدار «ۋايجان» دېيىشكىمۇ ئۆلگۈرلەمەي نەچچە يۈمىلاپ بېرىپ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چۈشكەن بوغان بىر قارىغايىنىڭ ئاستىغا يىقىلدى - دە، ئۇن - تىنسىزلا بولۇپ كەتتى.

— ئۇھ! ... — دېدى ئولتۇرغانلاردىن بىرى ئىختىيارسىزلا،
يارايسەن يىگىت!

— مانا سەن ھەقىقىي بۈركۈت ئىكەنسەن! — دېدى يەنە بىرى
ئۇنىڭ دولىسىغا قېقىپ.

ھېكايە ئاڭلاۋاتقانلارنىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى، قاتلانغان
ماڭغايلىرى بىردىنلا ئورنىغا كېلىپ، يۈزلىرى ئېچىلىپ
كەتكەندى.

قاراۋۇللۇقتىن ئالمىشىپ ئاراشنىڭ دەردلىك قىسىسىنى
ئاڭلاشقا ئۆلگۈرگەن نادەم ئۇلۇغ - كىچىك تىندى - دە،
كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ نېمىلەرنىمۇ ئويلاپ تۈرۈپ
قالدى.

ئاراش مانا ئەمدى ھېكايىسىنىڭ داۋامىنى ئۆزىنىڭمۇ چىرايى
ئېچىلغان ھالدا ئالدىرىماستىن، تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە
كىرىشتى:

— ئەمەلدارنىڭ نېرىغا قاڭقىپ چۈشكەن مىلتىقى بىلەن
ئوقدانلىرىنى چاققانلىق بىلەن ئالدىم - دە، نېرىراقتا ئوتلاپ
تۇرغان كۈمۈش ئېگەر توقۇملۇق داڭلىق كۆك ئېتىنى مىنىپ
تاغ ئىچكىرىسىگە قېچىپ كىرىپ كەتتىم.

مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مېنىڭ تاغلار ئارىسىدىكى يالغۇز
ھاياتىم باشلاندى. مەن ئەمەلدارنى ئۆلدى، دەپ ئويلىغاندىم،
بىراق ئۇ ئۆلمىگەنكەن، بىر ئايدىن كېيىن ساقىيىپ بىرنەچچە
قوراللىق چېرىكلەرنى باشلاپ چىقىپ مېنى ئىزدەپتۇ، ھەممە
يەرنى ئاخشۇرۇپتۇ، چېرىكلەر تاغ ئىچكىرىسىگە كىرىشتىن
قورقۇپتۇ. كىرگەن بولسا، يالغۇز بولساممۇ ئاخىرغىچە ئېلىشقان
بولاتتىم. بىراق، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى»

دېگەندەك، چېرىكلەر ئاپامنى ئوغلۇڭنى تاپ دەپ ھارغۇچە ئۇرۇپتۇ، موما ياغاچقا باغلاپ قويۇپتۇ، لېكىن ئاپامدىن ھېچ جاۋاب ئالالمىپتۇ. ئاپاممۇ مېنىڭ نەگە كەتكەنلىكىمنى ئەلۋەتتە بىلمەيتتى. مەن تاغ ئىچكىرىسىدە بولغىنىم بىلەن ھەممە خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ تۇراتتىم. چۈنكى، كەمبەغەللەر ماڭا كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇردى. تاغ ئارىسىدا يالغۇزدىن - يالغۇز بەش ئايلىق ھاياتىم ئۆتتى. بۇ جەرياندا مەن خېلى ئۇستا مەرگەن بولۇپ قالدىم. ئوۋچىلىق قىلىپ ئاتقان نەرسىلىرىمنى يەپ، تېرىلىرىنى يوتقان - كۆرىپە قىلىپ كۈن ئۆتكۈزدۈم.

بىراق، يالغۇزلۇق جېنىمغا تەگدى. ئاپامنىڭ كۈنى نېمە بولۇۋاتىدىغاندۇ، دەپ ئويلايتتىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق - دورىلىرىممۇ، ئوزۇقلۇقۇممۇ تۈگىدى. ئەمدى قىلتاق قويۇشقا ئۆتتۈم. قورساق بېقىشمۇ ناھايىتى تەسكە چۈشىدىغان بولدى. كۈنلەپ - كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان چاغلار بولۇپ تۇراتتى.

مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلابچىلارنىڭ نىلقا تاغلىرىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلۇپ كېتەي دېگەن ئويغا كەلدىم - دە، ئاتلىنىپ يولغا راۋان بولدۇم. كۆك ئات مېنى قانچىلىغان داۋانلاردىن ئۆتكۈزۈپ مانا بۇ يەرگە ئەكېلىپ تاشلىدى. مۇشۇ مىلتىق ھەربىي ئەمەلداردىن ئولجا قىلغان مىلتىق.

ئاراش ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، دەرەخكە يۆلەكلىك تۇرغان مىلتىقنى قولغا ئالدى. ھەممىسى بۇ مىلتىقنى قولدىن - قولغا ئېلىشىپ، يەنە بىر قۇر كۆرۈشۈپ چىقتى.

ھېكايە نادەمگە ھەممىدىن قاتتىق تەسىر قىلدى. ئاراشنىڭ سىڭلىسى، نادەمنىڭ ئاكىسى، يەنە بىرلىرىنىڭ ھەدىسى، ئىمىنىسى ... ئەڭ ئەزىز ئادەملىرى ئەنە شۇنداق بىمەھەل نابۇت بولدى ... كۆڭۈلدىكى بۇ داغلارنى مۇشۇ مىلتىق بىلەن يۈيۈۋەتكىلى بولامدۇ؟

تۇن قارا پەردىسىنى ئاستا - ئاستا يايماقتا، تاغلار قارىيىپ كۆرۈنمەكتە، دەريانىڭ شاۋقۇنى بارغانسېرى ئېچىمۇ قاتتىق ئاڭلانماقتا، چېلەكلەردە قايناۋاتقان كالا گۆشى شورپىسىنىڭ مەزىلىك پۇرىقى ئەتراپقا تارقالماقتا ئىدى.

مانا ئەمدى پارتىزانلار باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، يۇمشاق پىشقان گۆشنى مەززە قىلىپ يېگەچ، باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاشقا باشلىدى.

باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، تەقدىرلىرى ئوخشاپ كېتەتتى. ئىككىسى گىمنازىيەدىن تۇتۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن تۈرمىدە بىر كامېردا ياتتى. تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ قۇلىقى ئۇزۇن بولىدۇ. تۆت تامنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ سىرتتا بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ئۇقۇپ، كامېردىن - كامېرغا يەتكۈزۈشۈپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردىن كىمنى سوراققا ئاچىققانلىقىنى، ئۇنىڭ سوراقتىن قانداق قايتقانلىقىنى، ئۆزى مېڭىپ چىقۇۋاتامدۇ ياكى تاياق يەپ ھوشسىز قىلىنىپ سۆرەپ ئېلىپ چىقىلىۋاتامدۇ بۇنى قايتقۇچىنىڭ مېڭىشىدىن ۋە باشقا ئەھۋاللاردىن بىلىپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردا كىملەر ياتىدۇ، كىملەر باشقا يەرلەرگە يۆتكەلدى، قايسى كامېرغا يەنە كىملەر يېڭىدىن سولاندى - مانا بۇلارنىمۇ ئۇقۇپ تۇرىدۇ، شۇنداقلا تۈرمە خىزمەتچىلىرىنىڭ قەدىمىنىڭ سانىدىن ئۇلارنىڭ قايسى كامېرنىڭ ئالدىدا توختىغانلىقى ۋە كامېرغا كىرگەن - كىرمىگەنلىكىنى، پوزىتسىيەسىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى بەش قولىدەك ئېنىق بىلىپ تۇرىدۇ.

ئىسھاق بىلەن باتىرغازى تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن بىرنەچچە قېتىم سوراق قىلىندى. ئۇلارنىڭ سوئالى، قانداق تەشۋىقات ئاڭلىدىڭ؟ كىملەرگە تەشۋىق قىلىدىڭ؟ ئالتە ئوغرى بىلەن نېمە مۇناسىۋىتىڭ بار؟ دېگەنلەر ئىدى.

— ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، — دېدى ئىسھاق باتىرغازىغا قاراپ، باتىرغازى جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، بېشىنى ئاللىقىغا

قويۇپ يېنىچە ياتانتى.

— قاچايلى، — دېدى باتىرغازى ئۇنىڭ سوئالىنىڭ تېگىگە

يېتىپ.

— قانداق قاچىمىز؟

— ئۇنى ئويلىشىمىز.

كامپىرلارنىڭ ئېگىزلىكى ئۈچ مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، تامللىرى قېلىن، ئۈستى بورا - چەنزىلىك ئىدى. كامپىرنىڭ كەينى تېمىنىڭ يۇقىرىراق تەرىپىدە ئەسلىدە بىر كىچىك پەنجىرە بار ئىدى. تۈرمىدە ياتقانلاردىن بىرنەچچىسى بۇ پەنجىرلەرنى بۇزۇپ قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، پەنجىرنىڭ ئورنىنى يۆتكىدى. ئاۋۋالقى ئورۇننى ئېتىپ تاشلاپ، ئۆگزىدىن پەنجىرە ئاچتى ۋە ئۆگزىگە پەنجىرلەرنى كۆزىتىدىغان قاراۋۇل قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل قېچىش توختاپ قالغانىدى. باتىرغازى بىلەن ئىسھاق قېچىش ئورنىنى مۇشۇ پەنجىرە بولىدۇ دەپ قارارلاشتۇردى.

خوش، پەنجىرگە قانداق چىقىش كېرەك؟

— مەن سېنىڭ مۇرەڭگە دەسسەپ ئۆرە تۇرىمەن، — دېدى ئىسھاق يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، — سەن ئاستا - ئاستا ئۆرە تۇرىسەن، بۇنى بىرنەچچە قېتىم مەشىق قىلىمىز. شۇ چاغدا مېنىڭ قولۇم پەنجىرنىڭ ئاستىدىكى ئەنە ئاۋۇ چەنزىلەرگە يېتىدۇ. مەن چەنزىلەرگە ئېسىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، سەن ئىككى قولۇڭ بىلەن پۈتۈمنى يۇقىرى كۆتۈرسەن، مەن تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ چەنزىلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالىمەن. ئۇ يەرگە چىقىۋالغاندىن كېيىن ئىش ئاسان.

باتىرغازى ئىسھاقنىڭ بۇ قېچىش ئۇسۇلىدىن قاناگەت ھاسىل قىلىپ، كۆك كۆزلىرىنى پەنجىرگە تىككىنىچە:

— بولىدۇ، مۇھىمى قاراۋۇل ئۇخلاپ قالغان چاغ بولۇشى

كېرەك، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، بۇ مۇھىم پەيت.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىسھاق بىلەن باتىرغازى بىر نەچچە كۈنگىچە تۇرمىدىن قېچىش مەشقى ئۆتكۈزدى. ئۆگزىنىڭ گۈستىنى قارسىلدىتىپ ئۇياقتىن - ئۇياقتا ماڭىدىغان ئاۋاز بىر كېچىسى توختاپ قالدى. ئۇلاپ ئۈرۈپ تۇرۇشۇپ پەنجىرىگە قاراپ ئۇزاق تىڭشىدى.

— ئۇخلاپ قالغانىمىدۇ ياكى ئولتۇرامدىغانىدۇ، — دېدى ئىسھاق پەنجىرىدىن كۆزنى ئالماي.

— ئەگەر ئولتۇرغانلا بولسا، — دېدى باتىرغازى ئويلاپ، — ئۇ ئەلۋەتتە ئۇخلاپ قېلىشى مۇمكىن.

ئۇلار يەنە بىرھازاغىچە تىڭشاپ تۇردى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن، ئىسھاق:

— مەن چىقىپ باقاي، — دېدى، ئاندىن باتىرغازىنىڭ بەستلىك گەۋدىسىنى دەسسەپ پەنجىرىگە چىقتى - دە، چەنزىنى مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ قۇلىقىنى ئەينەككە ياقتى. قاراڭغۇ كېچە جىمجىت بولۇپ ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. ئۇ تۆۋەنگە بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— جىمجىت، — دېدى.

باتىرغازى دەرھاللا:

— ئال، — دېدى.

ئىككىسى تۈنۈگۈن قاراۋۇل ئالمىشىش پەيتىدىن پايدىلىنىپ پەنجىرىنىڭ ئەينىكىنى چىقىرىپ، يەنە ئورنىغا سېلىپ قويغانىدى. ئىسھاق رامدىن ئەينەكنى ئاۋايلاپ ئالدى - دە، باتىرغازىغا ئېڭىشىپ تۇرۇپ سۇنۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئوچۇق كۆزىنىڭتىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى. قاراۋۇل ھەقىقەتەن مىلتىقىنى تىزغا قويۇپ پۈشۈلداپ ئۇخلاپ قالغانىدى.

باتىرغازى پەنجىرىنىڭ ئاستىغا ئورۇن - كۆرىپلىرىنى قاتلاپ تىزىپ ئېگىزلىك ياسىدى. بەلباغلىرىدىن، كۆڭلەك - شىملىرىدىن ئېشىلىپ تەييارلاپ قويۇلغان ئىككى مېتىر

چامسىدىكى «ئارقاننى» ئىسھاققا ئاتتى ۋە «ئارقان» غا ئېسىلىپ - يامىشىپ يۇقىرىغا چىقتى. ئۇلار ئېھتىيات بىلەن بىر - بىرلەپ كۆزنەكتىن ئۆگزىگە چىقتى. باتىرغازى قەدەملىرىنى ئاۋايلاپ بېسىپ، قاراۋۇلنىڭ كەينىگە ئۆتتى، ئىسھاق ئالدىغا كەلدى.

كېچە قاراڭغۇ، ھەممە ياق جىمجىت، جىنازا يۇلتۇزى ساڭگىلاپ تۇرغىنىغا قارىغاندا، ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئەنسىزلىك بىلەن ھۇۋلايدىغان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، كۆمۈرگە ماڭغان ھارۋىكەشلەرنىڭ سوزۇپ ئېيتىدىغان مۇڭلۇق ناخشىلىرى ئاڭلانمايدۇ، پەقەت جېنى تېنىدىن جۇدا بولۇشقا ئازلا قالغان قاراۋۇلنىڭ پۇشۇلىدىغان ئاۋازىلا ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئىسھاق ئىككى بارمىقىنى قىسقىچ شەكلىگە كەلتۈرۈپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ باتىرغازغا ئىشارە قىلدى. باتىرغازى كۈچلۈك قوللىرىنى قاراۋۇلنىڭ كېكرىدىكىگە ئامبۇردەك سېلىپ قاتتىق قىستى. قاراۋۇل «غىق...» قىلىپ قالدى - دە، جان ئاچچىقىدا پۇتلىرىنى تېپىرلىتىپ ئۆگزىگە ئۇرۇشقا باشلىدى، ئىسھاق ئۇنىڭ پۇتلىرىنى تېزلىك بىلەن مەھكەم بېسىپ تۇرۇۋالدى، ھايال قىلماي قاراۋۇل جانسىز گەۋدىگە ئايلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

ئۇلار مىللىتىنى ئېلىپ ئۆگزىدىن سىيرىلىپ چۈشتى - دە، شۇئان كۆزدىن غايىب بولدى. تار كوچىلار ۋە ئېتىز يوللىرى بىلەن مېڭىپ سۇبھى كۆتۈرۈلگەندە ئۇچىئون يېزىسى گەتراپىغا كېلىپ يەتتى.

ئۇلار ئوڭغا بۇرۇلۇپ ئۇچىئون گەتراپىدىكى قويۇق قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى ۋە قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ئايىغى بېسىلغاندا يەنە يولغا چىقتى، تالڭ سۈزۈلگەندە سۇپتا يىغىغا كەلدى.

— بىزنىڭ سەپدىشىمىز رەيھان شۇ تۈرمىدە قالدى! — دېدى باتىرغازى ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، — ھاياتمۇ ياكى ئارمان بىلەن مەڭگۈلۈككە كۆز يۈمدىمۇ؟ بۇ تەرىپى بىزگە قاراڭغۇ، ئاجايىپ قىز ئىدى، ئىسىت! ...

— ھېلىقى ئوقۇغۇچىلارنى ئويۇشۇشقا چاقىرىپ نۇتۇق سۆزلىگەن قىز شۇمدى؟ — دېدى تىڭشىغۇچىلارنىڭ بىرى.
— نەق شۇ، ئۇ قىز بالا بولغان بىلەن ئون ئوغۇلغا بەرگۈسىز قىز ئىدى، — دېدى ئىسھاق، — بىز دەستەپەنە ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىغاندا، قىزنىڭ يىغلىغانلىقىغا قاراپ، قورقۇنچاقمىكەن دەپ ئويلايمۇ قاپتۇق، لېكىن ئۇ غەزىپىگە پايلماي يىغلىغانىكەن.

ئۇنىڭ سۆزىنى ياش بىر پارتىزان قۇۋۋەتلىدى:

— كىشى قاتتىق غەزەپلەنسەمۇ ھەقىقەتەن يىغلىۋېتىدۇ.

— مانا شۇنداق نۇرغۇن جىگەرلىك ساۋاقداشلىرىمىز تۈرمىدە. نىلقىنى ئالساق، شەھەرگە تېزرەك ھۇجۇم قىلىپ كىرسەك، شۇلارنى ئازاد قىلساق، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بولغان بولاتتى — ھە! ئەگەر ھاياتلا بولسا، بەلكى رەيھان بىلەن تۈرمىدە ئۇچرىشىمۇ قالارىمىز — دېدى باتىرغازى ھاياجانلىنىپ.

ئۇ رەيھاننىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئويلاپ، ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ — كىچىك تىنىدى، تىڭشىغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا قىزنىڭ تۈرمىگە چۈشۈپ قالغانلىقىغا ئېچىندى، ئۆرتەندى. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا رەيھاننىڭ جانلىق ئوبرازى گەۋدىلەنمىگەندى، پەقەت نادەملا بۇ قىزنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ باشقىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ قاتتىق ئېچىندى ۋە ئۆز — ئۆزىگە پىچىرلىدى: «رەيھان ھەقىقەتەن ئېسىل قىز ئىكەن. ئۇ قورقۇنچاق، خۇشامەتچى ئاشۇ ۋارىسجانغا كۆڭۈل بەرگەنمىدۇ؟ ... مەن ئۆمرۈمدە ئۇنداق مەردانە، ئۇنداق ۋىجدانلىق قىزنى كۆرمىگەن. ۋارىسجان ئوغۇل بالا تۇرۇپ ئوفتىسپەرغا قاتتىقراق ئىككى ئېغىز گەپ قىلالماي، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ خۇشامەت قىلغاندا، رەيھان قىز جېنىدا ئۇنىڭ يولسىزلىقلىرىغا چىداپ تۇرالماي قورقۇمسىزلىق بىلەن بىر كاچات سالدى، ئاجايىپ مەردانلىك قىلدى. ئەتراپتا قاراپ تۇرغان ئادەملەر ئۇنىڭ

مەردلىكىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ كەتتى، مۇنچىلىك ۋەجدانلىق قىزلىرىمىزمۇ بار ئىكەنغۇ، دېيىشتى ... ئەگەر ئۇ راستلا ۋارسجانغا كۆڭۈل بەرگەن بولسا زايە كەتمەيدۇ ... ياق، ياق، ئۇ كۆڭۈل بەرمەيدۇ، ھەرگىز كۆڭۈل بەرمەيدۇ! ۋارسجاندىن يىرگىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرمامدۇ، مەن ئېنىق بايقىدىم ...» نادەمنىڭ چىرايىدا قىزغا قايىل بولۇپ ئۇرغۇپ چىققان رازىمەنلىك ئۇچقۇندى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قىزنىڭ گۈزەل چىرايى، گومىنداڭ ئوفىتسىيىرىنى ئۇرغىنى، ئۆزىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ قولىدىن تارتقىنى، ئەختەمباي نادەمنى جىملىگەندە بايدىن نارازى بولغىنى ... بىر - بىرلەپ ئۆتتى.

ئۇلارنىڭ ھېكايىسى شۇ يەرگە كەلگەندە، تاغ كەينىدىن خۇددى كۈلۈمسىرىگەندەك تولۇن ئاي چىقىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ كۈمۈش نۇرلىرى ئەتراپقا يېيىلدى. تولۇن ئاي نۇرىدا دەريا ئەينەكتەك پارقراپ، دولقۇن ئۇرۇپ شاۋقۇنلىماقتا ئىدى. تاغ شامىلى يۈزلەرنى يەلىپۇپ ئۆتەتتى. دەريا ياقىسىنىڭ كەچكى گۈزەللىكى پارتىزانلار قەلبىدە جەڭگىۋار تۇيغۇلارنى ئويغىتىپ، ئۇلارنى روھلاندۇراتتى، ھاياجانلاندۇراتتى ...

ئۇلار ھېكايىلىرىنى تۈگىتىپ، ئورۇنلىرىدىن قوزغالغاندا، كەپىدە — چىراغنىڭ گۆڭگە يورۇقىدا ئولتۇرغان نىزامدىننىڭ تېخىچە ئىشى تۈگىمىگەندى. ئۇ ئەتە ئېچىلىدىغان ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ يىغىنىغا قويۇلىدىغان ئەترەتلەرنى قايتا ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش پىلانى بىلەن ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ ئىسمىلىكى ئۈستىدە ئىشلەۋاتاتتى.

ئون بەشىنچى باب

1

ئىلىقا ھاكىم ئىدارىسىنىڭ جۇنىس ئىسىملىك تەرجىمانى گومىنداڭنىڭ شەھەردىن چىققان ئۈچ يۈز كىشىلىك قوشۇنىنى ئۇلاستايغا باشلاپ كەلدى.

ئىسبوسىن سېينىڭ ئۈستىدە تۇرغان ئىككى قاراۋۇل تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇدا بۇ قوشۇنى كۆرۈپ قالدى، قوشۇن ساي ئېغىزىغا كېلىپ توختىغانىدى. ئىككى قاراۋۇلنىڭ بىرى چاتقاللىق ئىچىدىكى ئېتىنى يالغۇز ئاياغ يولغا ئېلىپ چۈشۈپ مىندى - دە، سايىنىڭ بېشىغا قاراپ ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

كەلگەنلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ دۈشمەن ئىكەنلىكى ۋە ساي ئېغىزىغا كېلىپلا توختىغانلىقى ئۇلارنىڭ مۇشۇ ساي ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. قاراۋۇللار بۇنى ئېنىق بايقىدى - دە، خۇشال بولۇپ ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇۋەتتى. قاراۋۇللارنىڭ خۇشال بولۇشى دۈشمەننىڭ ئالدىغا كېلىپ بەرگەنلىكى ئىدى. ھازىرقى ۋاقىتتا، بولۇپمۇ قورال - ياراغ يېتىشمەيۋاتقان پەيتتە دۈشمەننىڭ ئالدىغا بېرىپ ھۇجۇم قىلغاندىن كۆرە، ئۇلارنىڭ «مانا مەن» دەپ ئالدىغا كېلىپ بەرگەنلىكى ياخشى ئىدى. پارتىزانلار ئىشتابى مۇشۇنداق پەيتتى - گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئالتە ئوغرىنى قوغلاپ يۈرۈپ تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىمىز، دەپ ئۆزلۈكىدىن ئىزدەپ كېلىدىغان پەيتتى بىرنەچچە كۈندىن بېرى كۈتۈۋاتاتتى. مۇشۇنداق بىر پەيت كەلسە، قورال يېتىشمەسلىك

ھەل بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلايتتى. چۈنكى، ئۆزلۈكىدىن كېلىپ پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلۇۋاتقان پىدائىيلار نۇرغۇن ئىدى.

— ئۇلار مانا مۇشۇ ساينىڭ بېشىدا، — دەپى جۇنىس گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ باتالىيون كوماندىرىغا.

— سەن بۇ يەرلەرنى ياخشى بىلمەسەن؟ — دەپ سورىدى باتالىيون كوماندىرى.

— بەش قولىدەك ئېنىق بىلمەن، مەن مۇشۇ ئۇلاستايلىق، سىز خاتىرجەم بولۇڭ.

— ياخشى، — دەپى كوماندىر ۋە قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ يولغا سالدى، ئۆزى بولسا جۇنىس بىلەن بىللە ئىككىنچى قىسىمدا يولغا چىقتى.

ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن قاراۋۇلنىڭ خەۋىرى پارتىزانلارغا يەتكۈزۈلدى. قىسقا مۇزاكىرىدىن كېيىن، دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشنى ئەنئەرنىڭ ئىككىنچى ئەترىتى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئوتتۇز كىشىدىن تەشكىل تاپقان ئۈچ كىچىك ئەترەت ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى.

— بىز دۈشمەننى ئالداپ ساي ئىچىگە ئەكىرىمىز، — دەپى ئەنئەرى جىددىي ھالدا، — بىرىنچى ئەترەت يۇقىرىدىكى يالغۇز قارىغاي يېنىدا تەييار بولسۇن، ئىككىنچى ئەترەت مۇشۇ ئورۇندا تۇرسۇن، ئۈچىنچى ئەترەت دۈشمەننى تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولغۇچە ئوق ئاتمايدۇ، كەينىدىن ھۇجۇم قىلىش كېرەك. ئىككىنچى ئەترەت ئالدىدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر قىسىم ئادىمى بىلەن دۈشمەننى ئالداپ، يۇقىرىدىكى ئەترەت بىلەن ئۇچراشتۇرۇش كېرەك.

ئۈچ ئەترەت تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ دەرھال قوزغالدى.

دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى ساي بويلاپ ئىتتىكىلەپ كەلمەكتە ئىدى. ئالدىن ماڭغان ئۈچ رازۋېدىكى پارتىزانلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ تىنچ - ئامان كېتىپ بېرىشى

دۈشمەن قىسمىنى بىر ئاز خاتىرجەم قىلىشىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەربىر ئەسكىرى قەبەردىن ئوق چىقىپ قالار، بۇلار ئازىمۇ، كۆپمىدۇ دەپ ئويلاپ باراتتى. باتالىيون كوماندىرى: «بۇ ئازلا، ئاز، قورالنىڭ تايىنى يوق دېگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئەسكەرلىرى ئىشەنچسىز، ۋەھىمە بىلەن ماڭاتتى. ئۇلار قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن باسىمۇ تاشلارغا پۈتلىشاتتى، ساينىڭ ئىككى تەرىپى ئۇلارغا خۇددى ھومىيىپ قاراۋاتقان دەھشەتلىك ھايۋاندىك كۆرۈنەتتى. دېمىسىمۇ ئۈستىدىكى ئېسىلىپ تۇرغان يوغان تاشلار ھېلى چۈشۈپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

مەرگەن ئاراشنىڭ ئوقى گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان روتا كوماندىرىنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى، مانا شۇنىڭ بىلەن ئېتىشىش باشلىنىپ كەتتى. ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشىۋالغان پارتىزانلار دۈشمەننى نىشانغا ئېلىپ ئاتماقتا. تەرەپ - تەرەپتىن ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، غۈلتىلىۋاتقان تاش پارچىلىرى ئىچىدە قالغان دۈشمەن قوشۇنى نېمە قىلارنى بىلمەي قالدى. دۈشمەن باشلىقىدىن ئايرىلىپ تەمتىرەپ قالغاچقا قالايمىقان ئوق ئاتماقتا، ئاتقان ئوقلىرى تاشلارغا ۋە تاش ئارىلىرىغا كېلىپ تەگمەكتە ئىدى.

نادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسى مۇشۇ ئوتتۇرا قىسىمدا ئىدى.

— ئالتە، — دېدى نادەم.

— يەتتە، — دېدى ئىسھاق.

— سەككىز، — دېدى باتىرغازى. بۇ ساناقلار يوغان كۆتەكتەك تاشلارنى ئۆزلىرىگە دالدا قىلىپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى بىر - بىرلەپ يىقىتىۋاتقان «چاقماق» گۇرۇپپىسىدىكى رازۋېدكىچىلارنىڭ ئاۋازلىرى. ئۇلارنىڭ ئوقى ھېچ زايە كەتمەي، ئېلىنغان نىشانغا دەل تېگۈۋاتاتتى. ھەربىر تال ئوقنى دەل نىشانغا تەگكۈزۈۋاتقان جەڭچىلەر قارىغا ئېتىشىنى

ئۆگەتكەن ئۈستازى ئاراشنىڭ ماختىشىغا ئىگە بولۇپ تۇراتتى.
— سىناقتىن ئۆتتۈڭلار، ئەمدى كۆزگە ئېلىنغاننى
قويمىسىلەر، — دەيتتى ئاراش خۇشال بولۇپ.

نادەم رازۇپىدىكىچىلىرىنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى.
رازۇپىدىكىچىلار بىر ياقتىن ئېتىشىپ، بىر ياقتىن چېكىنىشكە
باشلىدى. قالغانلىرى ئوق چىقارماي، قىمىر قىلماي تۇرۇشتى.
گومىنداڭنىڭ ئالدىنقى قىسمى ئۇلارنى قوغلاپ ماڭدى، شۇنداق
قوغلاش بىلەن گايىت باشچىلىقىدىكى بىرىنچى ئەترەتكە دۇچ
كېلىپ قالدى. گايىتنىڭ بىرىنچى ئوقى ئېتىشقا بېرىلگەن
بۇيرۇق ئىدى، جامالدىننىڭ تاش ئۈستىگە قويۇۋالغان
پىلىموتىدىن ئېتىلغان ئوقلار دۈشمەننىڭ ئالدىنقى
قاتارىدىكىلەرنى يىقتىتى، جامالدىننىڭ يېنىدا كېۋىر ناخشىچى
بار ئىدى.

— دۈشمەن دېگەن مانا مەن دەپ، مۇشۇنداق ئالدىڭغا كېلىپ
بەرسە ئۇكا، — دېدى كېۋىر مىلتىقىنى قورۇلغا ئېلىۋېتىپ، —
بىر سائەتتە قانچىنى يىقتىقلى بولار؟

— قىزىقسەن — دە، كېۋىركا، ئۇ چاغدا ساڭا دۈشمەن
توشامدۇ، — دېدى جامالدىن ئۇدۇل قارىغىنىچە.

دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى خېلىلا ھالسىراپ قالدى.
گومىنداڭ قوشۇننىڭ كېيىنكى قىسمى باتالىيون كوماندىرى
بىلەن جۇنسىنىڭ باشچىلىقىدا ناھايىتى تېز كەلمەكتە ئىدى.
ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنىڭ يىراقلاپ كېتىشى ئۇلارنى شۇنداق
ئالدىرىتىۋەتكەنىدى. باتالىيون كوماندىرى: «زىۋازىلار» قاچتى،
راستلا ئاز ئىكەن، دەپ ئويلىدى، جۇنسى: مېنىڭ يول باشلىشىم
ئوڭۇشلۇق بولدى، دەپ خۇشال بولدى، يوللار ئوڭۇل — دوڭۇل
بولۇپ، ئۇلارنىڭ يۈرۈشىگە كاشىلا قىلىسىمۇ، لېكىن ئۇلار
سەپلىرىنى بۇزماسلىققا تىرىشىپ كەلمەكتە ئىدى.

ئۈچىنچى پارتىزانلار ئەترىتى جىمجىت، شەپسىز ھالدا
ئۇلارنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋەتتى. گومىنداڭ قىسمى بەخىرامان

كېتىۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا ئۈچ تەرەپتىن سايىنىڭ ئىككى يېقىدىن، ئارقىسىدىن ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. ئۇلار قانداق قىلىشنى، قاياققا قارىتىپ ئوق ئېتىشنى، قاياققا مۇكۈشنى بىلەلمەي قالدى. ئوق بىلەن بىللە سانسىزلىغان تاش پارچىلىرى دومىلاپ چۈشمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قىسمى پارتىزانلارنى كۆرەلمەيتتى، ئۇلار يەرگە چاپلىشىۋالغانىدى، خېلىدىن كېيىن پارتىزانلارنى ئارانلا ئىلغا قىلالىدى، شۇنىڭ بىلەن قىيىقاس - چۇقان باشلىنىپ كەتتى. پارتىزانلار تەرەپ - تەرەپتىن دۈشمەنگە يولۋاستەك تاشلاندى. مانا ئەمدى قورال يېتىشمەي تايلاق - چوماق بىلەن جەڭگە كىرگەنلەرنىڭ ئامىتى كەلگەنىدى. باياتىن بېرى ئۇلار دۈشمەنگە تاش پارچىلىرىنى غۇلىتىپ ھۇجۇم قىلغان، ئەمدىچۇ؟ پىتىراپ قاچقان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ، چوماقلىرىنى پۇلاڭلىتىپ نەچچىسىنى ئۇرۇپ يىقىتتى!

تاڭ يورۇماقتا ئىدى، گومىنداڭ قىسمى پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. مانا ئەمدى دۈشمەننى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ قىرىش جېڭى باشلاندى.

قاچالماي ياكى مۇكۈنەلمەي قالغان بىر قىسىم دۈشمەن سارغىيىپ - تىزلىنىپ باش ئەگدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە سول ئايىغىدىن ئوق يەپ تىرىك قالغان جۇنىسمۇ بار ئىدى. يىراقتىن تاراسلاپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى، ھەممىسى شۇ ياققا قاراشتى. ئاتلىقلار يېتىپ كەلدى. ئالدىدىكىسى نىزامىدىن، كەينىدىكىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك ئىدى. نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى - دە، تىترەپ تۇرغان، پۈتۈن نىلقا ناھىيەسىدىكى يەتتە ياشتىن - يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى ياخشى بىلىدىغان سېرىق يۈزلۈك جۇنىسنىڭ ياقىسىدىن ئالدى ۋە يەتتە ئوقلۇق تاپانچىسىنى ئۇنىڭ مەيدىسىگە تىرەپ:

— سېنىڭ تەقدىرىڭ ئاخىر مۇشۇنداق بولاتتى، لېكىن سەن ئويلىمىغان يەردىن بۇرۇنراق قولغا چۈشۈپ قالدىڭ، ئېيت،

ئىپلاس! نىلىقىدا يەنە قانچىلىك قوشۇن بار؟ — دېدى ئۇ
ۋارقىراپ تۇرۇپ.

— يوق... يوق... ھەممىسى مۇشۇ، شەھەردىن چىققان، —
دېدى جۇنىس تىترەپ.

— سەن بىزگە ياخشى خىزمەت قىلدىڭ، — دېدى نىزامىدىن
ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ ئاچچىق كۈلۈمسەرەپ، — بۇ
گېزەندىلىرىڭنى ئالدىمىزغا باشلاپ كەلمسەڭ، يىز شۇنچە
قوراللارغا قانداقمۇ ئىگە بولاتتۇق، — نىزامىدىننىڭ قاپقى
بىردىنلا تۇرۇلۇپ جىددىي تۈس ئالدى، — مانا ساڭا تارىخنىڭ
ھۆكۈمى! — ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن ئۈزۈلگەن بىر پاي ئوق
جۇنىسنى ئوڭىدىسىغا ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ پاتىزانلار ئۈستى —
ئۈستىلەپ تاشلاۋاتقان ئولجا مىلتىق، پىلىموت ۋە ئوق —
دورلارنىڭ يېنىغا يېقىلغانىدى. نىزامىدىن تاپانچىسىنى تېخى
قېپىغا سالماي تۇرۇپ، كېۋىر بىلەن جامالىدىن ئەسىر ئېلىنغان
باتالىيون كوماندىرىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلدى، ئۇ
قوشۇنلىرى پىتىراپ قاچقاندا، ئۆرلەپ قېچىپ ئالدى — ئارقىسى
ئوچۇق تاش كامارغا مۆكۈنۈۋالغانىكەن، كېۋىر بىلەن جامالىدىن
ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرگەنىدى. گايىتمۇ كۆك كۆزلىرىدىن
ئوت چاقنىتىپ ئەسىرلەرنى ئالدىغا سېلىپ، بۇ يەرگە يېتىپ
كەلدى، تەرەپ — تەرەپتىن پارتىزانلار بۇ يەرگە يىغىلىشقا
باشلىدى.

باتالىيون كوماندىرى ئالدىدا جانىسىز ياتقان يول
باشلىغۇچىسى جۇنىسنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى ۋە نىزامىدىننىڭ
قوللىدىكى تاپانچىغا بىر قارىدى — دە، بېشىنى تۆۋەن سالدى.
ھەممىسى نىزامىدىننىڭ سۈرلۈك يۈزىگە قاراپ، بۇنىمۇ
ئېتىپ تاشلىشى مۇمكىن، دەپ ئويلىغانىدى، نىزامىدىن ئۇلارنىڭ
ئويلىرىنى بىلىۋالغاندەكلا:

— ياق، بۇنىڭ تېخى قىلىدىغان ئىشى بار، ھازىر ئىشتابقا
يەتكۈزۈڭلار، — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا. ئۇنىڭ تۈرۈلگەن

قاپاقلرى غەلبە شادلىقى بىلەن جىلۋىلەنگەن يۈزلەرگە قارىغان
چاغدا ئېچىلىپ كەتكەندى.

2

يولۇچىلار كەم يۈرىدىغان بۇ يوللاردا بىرنەچچە كۈندىن بېرى
توپا - چاڭ بېسىلمايدىغان بولۇپ قالدى.

كىچىك ھەربىي ماشىنىلار ئۇياقتىن - بۇياققا، بۇياقتىن -
ئۇياققا ئۆتۈپ تۇراتتى. ماشىنىلار يوللارنىڭ شۇنچە ئوڭغۇل -
دوڭغۇل بولۇشىغا قارىماي قاڭقىپ - سىلكىنىپ شۇنداق تېز
يۈرەتتىكى، ئەگەر يولدىن مال - چارۋىلار ئۆتۈۋاتقان بولسا ئۆتۈپ
بولۇشنى كۈتمەيلا بېسىپ كېتىۋېرەتتى. ناۋادا، بىرى
ماشىنىلارغا دىققەت قىلىپ قاراپ قويسا، ئۇ چاغدا دەرھال
ماشىنىنى توختىتاتتى - دە، ئۇنى شۇئان تۇنۇۋالاتتى. شۇڭا، بۇ
يوللاردا ئادەم يۈرۈش كېمىيىپ كەتتى. يوللارنىڭ سۆرۈنلىشىپ
ئادەمسىز بولۇپ قېلىشى ماشىنا ئىچىدىكىلەرنى ئاللىقانداق
ۋەھىملەرگە سېلىپ قويدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماشىنىلار ناھايىتى
تېز، ئۇچقاندەك يۈرەتتى.

بۇ چاغ تاغ ئارىلىرىدا يامغۇر - يېشىن كۆپىيىپ قالغان
مەزگىل بولۇپ، بىردەم شارىلداپ يامغۇر ياغسا، بىردەمدە قار
ئارىلاش شامال ئۇرۇلاتتى ياكى لەپىلدەپ قار يېغىپ كېتەتتى.
ئوت - چۆپ، دەل - دەرەخلەر سارغىيىپ كەتكەن، سوغۇق
خېلىلا ئەدەپ قالغانىدى.

ئادەم بىلەن باتىرغازى تاشداۋاندا، ھۆل چۆپنىڭ ئۈستىدە
بېشىنى كۆتۈرۈپ - كۆنۈرۈپ قويۇپ يولغا قاراپ دۈم ياتاتتى.
ھەر ئىككىسىنىڭ قولىدا ئاپتومات بولۇپ، بەللىرىگە قاتار
قىلىپ بومبىلار ئېسىلغانىدى.

شەھەر تەرەپتىن چىقىۋاتقان ماشىنىلار يىراقتىن كۆرۈنۈشكە
باشلىدى. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان

ماشىنىلار يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئاتىشى - يەتمىش مېتىر يىراقلىقتىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاتلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇپ ئەپلىك يەرگە جايلىشىۋالغان نادەم بىلەن باتىرغازنىڭ كۆزلىرى ماشىنىدا ئىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن شەھەردىن قوشۇن يۆتكەپ چىققان ماشىنىلارنىڭ ئۈستى يېپىلمايتتى، ئۇلاستايدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن بۇ ماشىنىلارنىڭ كوزۇپتىن ئېگىز قىلىپ ياسالغان تۆمۈر جازىغا بىرپىنت ياپىدىغان بولۇۋالغان، ئۇنىڭ كۆز نەكلىرىدىن تىزىلىپ ئولتۇرغان ئەسكەرلىرى كۆرۈنەتتى.

ئىككىسى ماشىنىلارنى ساناۋاتاتتى.

— ئالتە ... يەتتە ... سەككىز ... توققۇز ...

ماشىنىلار تولۇق ئۆتۈپ بولدى. لېكىن، ئېيتقۇسىز ئېغىر دەككە - دۈككە ئۆتۈپ بولدى. ئىسپوسىن سېيىغا قايرىلىدىغان جايغا كەلگەندە، كوماندىرلارنىڭ يۈرەكلىرى ئۇرۇپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى. ساي ئېغىزىدىن سانسىزلىغان قوزغىلاڭچىلار قىيىقاس - چۇقان بىلەن ئاپتوماتلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ چىقىپ كېلىدىغاندەك ياكى ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن ھالدا بۆكتۈرمىگە چۈشۈپ قالىدىغاندەك ۋەھىملىك ھالەتلەر كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇ ۋەھىملىر ئۇلار يولغا چىقماستىنلا باشلانغان، نىلقىغا يېقىنلاشقان سېرى كۈچىيىپ بارغان. قىسمىنىڭ كوماندىرلىرى ئەسلىدە كىچىك ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئالدىدا ماڭغان، چوڭ قاراسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرى چۈشكەن قارا ماشىنىلارنىڭ بىر قىسمىنى ئالدىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئوتتۇرىدا ماڭغانىدى. ماشىنىلار تاشداۋاندىن ئۆتۈپ بولغاندا كوماندىرلار ئۇھ دەپ بىر ئاز خاتىرجەملىنىپ قالدى ۋە يۈزلىرىدە، قۇلاق چۆرىلىرىدە، بويۇنلىرىدا پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتتى - دە، تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

— قەيەرگە بارىدىكىن، چۈشكەن ئورنىنى بىلىۋېلىش كېرەك، — دېدى نادەم باتىرغازغا قاراپ.

— يۈر، ئاۋۇ تاغنىڭ ئۈستىدىن قارايلى، دەيدى باتىرغازى
قولى بىلەن جەنۇب تەرەپنى كۆرسىتىپ، تارا ئېنىق
كۆرۈندۈ.

ئىككى رازۋېدكىچى ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ
ماشىنلارنىڭ كەينىدىن قاراشتى. ماشىنلار بۇلاردىن خېلىلا
يىراقلاپ توختىدى - دە، ئادەملىرى چۈشۈشكە باشلىدى.

ئادەم تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ كىچىك قويۇن دەپتىرىگە
مۇنۇلارنى ئېنىق قىلىپ يازدى:

«جەمئىي يىگىرمە ئۈچ ماشىنا، بىرى پىكاپ، ئىككىسىدە
ئادەم يوق (پەس يېپىلغان بىرېزېنتنىڭ ئاستىدا ئوق - دورىلار
بولۇشى مۇمكىن)، ئېنىق ساناشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى.
ئۆتكەنكى سانلارغا قارىغاندا، ھەر بىر ماشىنىدا ئوتتۇزدىن ئادەم
بولۇشى مۇمكىن، دېمەك، ئالتە يۈز ئادەم بابىشنىڭ تېمىغا
چۈشتى دېگەن سۆز.»

ئىككىسى ئاتلىرىغا مىنىدى - دە، ئالدىراشلىق بىلەن
ئىسبوسىن سېپىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ چاقتى.

دەل شۇ چاغدا، ئىلى - كۈنەس يولىدىمۇ گومىنداڭ
قىسىملىرى ئۈستى بىرېزېنت بىلەن يېپىلغان ماشىنلاردا
كېتىۋاتتى.

نىلقا پارتىزانلىرى تاغلاردا، ئورمانلىقلاردا، قاش دەرياسىنىڭ
بىردەم ئۇ قېتىدا، بىردەم بۇ قېتىدا ۋە بەزىدە ناھىيە ئىچىدە
يۆتكىلىپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى. گومىنداڭ قىسىملىرى
ئۇلارنى ھېچنەدىن ئاپالمايتتى، لېكىن كۈتۈلمىگەن يەردە
تۇيۇقسىزلا دۇچ كېلىپ قالاتتى ۋە شۇ ئۇلارنى تەمتىرەش،
ھودۇقۇشتىن ئوڭشاپ ئورۇن تۇتۇپ جەڭ قىلىشقا تۇتۇنغۇچە
بىرتالاي كۈچلىرىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. ئۇلار رۇسلىنىپ جەڭ
باشلىغاندا، پارتىزانلار ئاللىقاچان كۆزىدىن غايىب بولغان
بولاتتى. ئۈچ يۈز كىشىلىك قوشۇن ئۇلاستايدا تارمار
قىلىنغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ ئىلى

سىلىڭبۇسى بىر پۈلك ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇ پۈلك پارتىزانلارنى ئۇچ تەرەپتىن قورشاپ پۈتۈنلەي يوقىتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ چىققاندى. ئۇلار يەنە بىر مۇستەقىل باتالىيوننى سۇلتانئوۋەيس مازارى مەھەللىسىدە زاپاس قىلىپ توختىتىپ قويدى. بىر پۈلك ئەسكەرنىڭ بىر قىسمى بابىشنىڭ تېمىغا كېلىپ چۈشتى، قالغان قىسمى ئىلى - كۈنەس يولىنى بويلاپ يولغا چىقىپ ئىككىگە بۆلۈندى.

— گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇچ تەرەپتىن قورشاپ بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى، — دېدى نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرىغا، — بىرىنچى چوڭ ئەترەت، — ئەكەبەر قىسىملىرى باسىڭەن ئېغىزىدا ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىدۇ، بىزنىڭ قىسىمىز بابىشنىڭ تېمىنى ئالىدۇ، ئۈچىنچى چوڭ ئەترەت — ئابابەكرى قىسىملىرى ناھىيەنىڭ غەربىي شىمال چېتىدىن ئۇلارنى كۈتۈۋالىدۇ.

ئەترەت كوماندىرلىرى نىزامىدىننىڭ سۆزلىرىنى تازا زەن قويۇپ ئاڭلاپ ئولتۇرۇشتى.

تاشداۋاندىن گۆتكەندىن كېيىن، دەريا بويىدىكى كەڭرى كەتكەن چىملىقتا «بابىشنىڭ تېمى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر قورۇ بار، مانا شۇ چوڭ قورۇغا گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەسكەرى كېلىپ چۈشكەنىدى. بۇلارنىڭ سىلىڭبۇغا بەرگەن ۋەدىسى چىڭ، بۇ قېتىم پارتىزانلارنى بىراقلا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان.

ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى كۈتۈش كېرەكمۇ ياكى ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىش كېرەكمۇ؟ ھۇجۇم قىلىنسا قانداق مەزگىلدە قىلىنىش كېرەك، ئەترەتلەر ھۇجۇمغا قايسى تەرىقىدە قاتنىشىدۇ؟ ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرى مۇزاكىرىسى مۇشۇ مەسىلىنى ئويلىشىۋاتاتتى.

ئەنۋەر سۆز ئالدى:

— گومىنداڭ قىسىملىرى بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى بىلمەيدۇ،

ئۆتكەنكى ئۇرۇشلارنىڭ تەجرىبىسىگە قارىغاندا، ئۇلار كېچىدىن بەك قورقىدۇ، شۇڭا ھۇجۇم كېچىدە بولغىنى تۈزۈك. — ئۇلارنىڭ يىغىلىپ ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ بېرىش بىز ئۈچۈن ناھايىتى ئوبدان پەيت، — دېدى يەنە بىر ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرى قابىل، — بىز يېقىنلاپ بارغۇچە ئۇلار پەقەت تۇيماسلىقى كېرەك.

— ئەگەر ئۇلار مەزگىلدىن بۇرۇن تۇيۇپ قالسا، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپ، — ئوچۇقچىلىق يەردە بىز كۆپ چىقىم تارتىپ كېتىمىز ياكى چېكىنىشكە مەجبۇر بولىمىز. ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇم تېخىمۇ قىيىنغا چۈشىدۇ.

ئوتتۇرىغا يېقىلغان گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئەترەت كوماندىرلىرى ھەر بىر جەڭلەردىن ھاسىل قىلغان تەجرىبىلىرى بويىچە، بابىشنىڭ تېمىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئوڭۇشلۇق تارمار قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرى ھەققىدە سۆزلىمەكتە ئىدى. نىزامدىن خېلىدىن بېرى گەپ قىلماي، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى ۋە بەزىدە سول قولىدا تۇتقان كىچىك دەپتىرىگە بىرنېمىلەرنى يېزىپ قوياتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ماۋزۇر ئاسقان ئاقىلبەكمۇ دىققەت بىلەن گەپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇردى.

— شۇنداق، بىز ھۇجۇم قىلىمىز، — دېدى نىزامدىن جىددىي ھالدا، — مەن بىزنىڭ رازۋېدكىچىلىرىمىز ئىگىلىگەن ئەھۋال بويىچە ئۇ يەرنىڭ يەر تۈزۈلۈشىنى، ئۇ يەرگە چۈشكەن قوشۇنلارنىڭ سانىنى رەھبەرلىككە مەلۇم قىلدىم. قوماندانلىق بىزگە مۇنداق يوليورۇق بەردى: بىرىنچى، بىزنىڭ ھۇجۇمىمىز تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا — ئۇلار تازا تاتلىق ئۇيقۇدىكى ۋاقىتتا بولىدۇ. ئىككىنچى، بىزنىڭ ئۈچ ئوتتۇرا ئەترىتىمىز ئۈچ تەرەپتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر تەرەپنى، يەنى دەريا تەرەپنى ئوچۇق قالدۇرىدۇ. ئۈچىنچى، بۇ ئۇرۇشنىڭ غەلبىسىنى

قولغا كەلتۈرگۈچە رازۇپدكىچىلىرىمىز رازۇپدكا ئىشىنى — بولۇپمۇ چوڭ يول بويىدىكى رازۇپدىكىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. شەھەردىن قوشۇمچە ياردەم كېلىپ قالسا، يولنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن ئالاھىدە بۆكتۈرمە قويۇلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بابىشنىڭ تېمىغا تاڭ ئالدىدا ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى.

ھۇجۇم باشلاندى، بابىشنىڭ تېمىغا يەر بېغىرلاپ يېقىن كېلىپ قالغان پارتىزانلارنى ئۆگزىدىكى قاراۋۇل كۆرۈپ قالدى ۋە ئەنسىز ۋارقىراپ ئوق چىقاردى، بۇنىڭ بىلەن ھەممىدىن بۇرۇن باتالىيون كوماندىرى ئويغىنىپ كەتتى — دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇنىڭ خىيالغا دەررۇ قومانداننىڭ تاپشۇرۇقى كەلدى. ئۇ بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا قوماندان ئۇنىڭغا: «ئالتە ئوغرى» نى يوقىتىپ غەلبە بىلەن قايتىسىڭىز، شۆھرىتىڭىزنىڭ، مەرتىبىڭىزنىڭ قانچىلىك ئۆرلەيدىغانلىقىنى ئېسىڭىزدە چىڭ تۇتۇڭ، دېگەندى.

ئۇ تاپانچىسىنى يالڭاچلاپ تۇتقىنىچە، بېلىنى مۇكچەيتىپ، ئوقلار ۋىزىلداپ ئۆتۈۋاتقان چوڭ ھويلىغا چىقتى. بابىشنىڭ تېمىغا شىددەتلىك ھۇجۇم بولۇۋاتقان چاغدا، نادەم، باتىرغازى باشلىق بەش نەپەر رازۇپدىكىچى تاشداۋاندا ئىدى. ئۇلار يولغا يېقىن يوغان تاش يېنىدا يېتىۋېلىپ يولنى ۋە يىراقلارنى كۆزىتىپ تۇرۇشاتتى. ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈرلەشلەر ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇرۇش شارائىتلىرىغا كۆنۈكۈپ قالغان ئادەملەرگە قانلىق ئۇرۇشلار كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى تىرىكچىلىكتەك، ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان ھەربىر مىنۇت ئادەتتىكى بىر ئىشتەك بىلىنىدۇ. ئۇلار ئوقلار ئارىسىدىمۇ تىرىكچىلىك، ئۆمۈر ۋە ئۇنى قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلاۋېرىدۇ ...

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا يېزىسى، ئانىسى، ئىنىسى، باينىڭ قورۇسى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتقى، كېۋىرنىڭ بىر ئېغىزلىق

كىچىك ئۆيى ۋە باشقىلار كېلىشكە باشلىدى.

«چاپاكەش يېزىلىقلىرىم، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بېشىڭ ئاتام ھەم ئانام! ئۇلار ئاجايىپ ئادەملەرنى يېتىشتۈرگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپچىلىكنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ مەيدانغا چىقىپ، مەردلەرچە ئۆلگەنلىرىمۇ بار؛ زاماننىڭ ئوڭشالمىغانلىقىدىن ئىچى قايناپ، سەۋدەبىي — دەرۋىش بولۇپ كەتكەنلىرىمۇ بار، بىراق بۇنداق ئىشلار بىلەن ھېچ ئىش ھاسىل بولمىدى. كىشىلەرنىڭ چاپالىق تۇرمۇشى بۇرۇنقى قىلىپتا قېلىۋەردى. زۇلمەتلىك جەمئىيەتتىن ئىبارەت قېرى قارىياغاچنى تەۋرەتكەن بولسىمۇ، يىقىتالمىدى. نېمىشقا يىقىتالمىدى؟ ئەنئەنەدىكى ئىپتىقانى توغرا، ئۇلار چىڭ بىرلىشەلمىدى. ئاخىر بىز ئۇيۇشتۇق، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس، دەپ ئۇيۇشتۇق. قوللىمىزغا قورال ئالدىق. چاپاكەش خەلقىمىز بىزگە زور ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىدى چۈشىنىشلىك، بىز ئۇنى ئاقلايمىز. تەڭلىكىنى، ئازادلىقنى سېغىنغان، ئارزۇ قىلغانلارنىڭ تەشەنالىقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز. ئاپام مەندىن ئەنسىرىگەندۇ؟ لېكىن، ئىشىمدىن رازى بولىدۇ. ھازىرچە چۈشەنمەيدۇ، بەربىر چۈشىنىدۇ. مەن كىمنىڭ ئوغلى؟ ئەلۋەتتە ئاپامنىڭ. بۇ تارلىق قىلىدۇ، يېزامنىڭ، دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ! ئاپامنى قەدىرلەيمەن، ھۆرمەت قىلىمەن، لېكىن چۈشەنمەسلىكتىن ئايىغىمغا ئېسىلىۋالسا، بوپتۇ دەپ جەڭگىۋار سەپتىن چۈشۈپ قالامدىم، ئۇنداقتا قانداقمۇ دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ ئوغلى بولمەن؟! كىچىككەن ئىنىم ئەمدى باشقىچە ئادەم بولۇپ يېتىشىدۇ، خورلۇق كۆرمەيدۇ، باشقىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرىمايدۇ، بەخۇدۇك ئوقۇيدۇ، بىز تۇتقان مىلتىققا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئەنئەنە ئەپەندى ئېيتقان سوۋېت ئىتتىپاقىدىكىدەك كەمبەغەللىرىدىن يېتىشىپ چىققان ئالىم بولىدۇ. بىزنىڭ ئىچىمىزدىمۇ نى — نى ئادەملەر دۇنياغا كېلىدۇ ...

تېخى يېقىندىلا باينىڭ قورۇسىدا ئۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەن مالاي ئىدىم، مەيلى بۇنىڭغىمۇ ئۆكۈنمەيمەن، ئاچچىق - چۈچۈك ئىشلارنى بېشىمدىن كەچۈردۈم، شۇڭا دېمەتلىكلىرىمدىن بۇرۇنراق ئويغاندىم. ئەختەمباينىڭ بايلىقى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ گادايلقىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلاپ باقتىم، ئەنۋەر كامىنىڭ ياتقىدا، كېۋىر كامىنىڭ ئۆيىدە بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم. ئەنۋەر كامىنىڭ قاراڭغۇ دىلىمغا چىراغ ياقىتى. ئاق - قارىنى پەرق قىلىشقا باشلىدىم. بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت، دەرد - ئەلەملەرنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم، بۇ تەڭسىز جەمئىيەت بىزنى قانچىلىك بوزەك قىلمىدى؟ (چېرىككىمۇ، ئەمەلدارغىمۇ، باشقىمىزغىمۇ بوزەك بولۇشىمىزنىڭ سەۋەبى: مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىڭ يەلكىمىزنى بېسىپ تۇرغانلىقىدا) دېگەننى شۇ ياتاققا چۈشەندىم! ھايات دېگەن ئاجايىپ نەرسە ئىكەن، بۇرۇن كىم ئىدۇق، ئەمدى كىم بولدۇق؟ قېنى ئەمدى بېشانىمىزگە بىرى «تاك» قىلىپ چېكىپ باقسۇنچۇ؟ ياق، جېنى ئون ئەمەس!...»

ئۇ ئۆز خىياللىرىدىن ئۆزى ھاياجانلىنىپ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتتى ۋە ئالدىدىكى كەڭ كەتكەن بوشلۇققا نەزەر سالدى. ئۇنىڭ دىققىتى ئەمدى دەريا ياقىسىدىكى توقايلىققا مەركەزلەشكەندى. دەريانى بويلاپ ئۈزۈندىن - ئۈزۈنغا سوزۇلغان توقايلىق كېچىنىڭ قارا پەردىسى ئاستىدا ئاجايىپ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇ ياققا ئېتىشىش بولۇۋاتاتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاسماندا يالت - يۇلت قىلىپ ئوت پەيدا بولاتتى. تۇرۇپلا قاتتىق گۈلدۈرلەش، پارتلاش ئاڭلىناتتى، ئاسماندىن يىلاندىك كۈشۈلداپ ئوق ئۇچۇپ ئۆتەتتى، نېمىدۇر تۈتەپ كۆيەتتى...

— بىزمۇ ئاشۇ ئۇرۇشقا قاتناشقان بولاتتى، قوللىرىم قىچىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى باتىرغازى ئۇ تەرەپكە قاراپ، — مېنىڭچە، ئەمدى دۈشمەن ئۆتمەيدۇ، ياتقىمىز بىكار.

نادەم كۈلۈمسىرىدى:

— بۇ گەپلەرنىڭ توغرا ئەمەس، ھەرقايسىمىز ئۆز ئورنىمىزدا تۇرمىساق بولامدۇ، بىر يەرگە يىغىلىۋالساق كۈچلۈك دۈشمەننىڭ بۆكتۈرمىسىگە چۈشۈپ قالغىمىز. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۇ يەردە جەڭ قىلىۋاتقانلاردىن كەم ئەمەس، بىز ئەترىتىمىزنىڭ كۆزى، قۇلقى، مۇشۇنداق ھەر خىل كۆزگە كۆرۈنمەس ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلالىساق، كۈچىمىزنى ساقلاپ قالالايمىز، كۈچلۈك دۈشمەننىمىزنى يېڭەلەيمىز ئەمەسمۇ، — نادەم شۇ سۆزلەردىن كېيىن، كۆزىنى قويۇق توقايلىقلاردىن ئېلىپ قىزغۇچ تاملار باغرىغا تاشلىدى. باتىرغازى خېلى جىمجىتلىقتىن كېيىن ئويلىغان ھالدا يەنە گەپ باشلىدى:

— تۇرمۇشتا كىشىگە نۇرغۇن نەرسىلەر، ھادىسىلەر دۇچ كېلىدىكەن، شۇنىڭغا قاراپ كىشىنىڭ تونۇشى، كۆز قاراشلىرى ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىدىكەن، مەن گىمنازىيەگە كىشىلەر بىلىملىك بولسىلا، باشقىلارغا بوزەك بولمايدۇ دېگەن قاراش بىلەن ئوقۇشقا كىرگەن. لېكىن، ئىككى يىللىق ھايات مېنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئىستىبات ھاكىمىيەت ھەربىر بىلىملىك ئادەملەرنىمۇ بوزەك قىلالىغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. نۇرغۇن تەجرىبىلەردىن قولىمىزدا مۇشۇ قورال بولسىلا، ھېچكىم بىزنى بوزەك قىلالمايدىغانلىقىنى ئاستا - ئاستا بىلىپ يەتتىم، — ئۇ نادەمگە قاراپ دېدى، — ئەلۋەتتە سەندىمۇ شۇنداق قاراشلار، ئۆزگىرىشلەر بولغاندۇ؟!

— مېنىڭمۇ سېنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، — دېدى نادەم ئويچان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ، — بالىلىق چېغىمدا بىزنىڭمۇ يەرلىرىمىز، ئات - ھارۋىلىرىمىز بولغان بولسا، ئاپام ئىككىمىز كىشىلەرگە سارغايماي كۈن ئۆتكۈزەتتۇق، دەپ گويلايتتىم. كېيىنرەك بايلارنىڭ خورلىشى ماڭا بەك تەسىر قىلىدىغان بولدى. شۇ چاغدا مۇشۇلار يوقالسا، جاھان كەمبەغەللەرگە كەڭتاشا قالىدىكەنمۇ دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئۇلار ھەرگىز ئۆزۈڭدىن يوقالمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى

قوغدايدىغان قورالى، ھۆكۈمىتى بولىدىكەن، شۇڭا ئۇلارنى يوقاتماي بولمايدىكەن. مانا قارا، باتىرغازى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز، قېرىنداشلىرىمىز دەرد - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەت بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى. بىزنىڭ ئىشىمىز ئۇلارغا يىغلاش، ئېچىنىش، ئۇلارنى ئەسلەپ خاتىرىلەپ تۇرۇش ئەمەسكەنغۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن قوللىمىزغا قورال ئېلىپ، ئاشۇلارنى بوزەك قىلغانلارنى يوقاتساق، ئۇلارغا ھەقىقىي ئېچىنغان، ئۇلارنى ھەقىقىي خاتىرىلىگەن بولىمىزكەنغۇ؟ مانا بىز ھازىر ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، ئېھتىمال ھايات قالارىمىز ياكى ئۆلەرىمىز، ئۆلسەك ھېچقانداق ئىش ئەمەس، ئېغىرى بىرەر مەقسەت - ئارزۇنىڭ بولماسلىقىدا. قىسقىسى، ھەربىر پارتىزان بىر كىچىك ئۇرۇشتىمۇ مەن نېمە قىلىمەن، ۋەزىپىنى قانداق ئىجرا قىلىمەن، دۈشمەننى قانداق يوقىتىمەن؟ دېگەننى ئويلىغىنى تۈزۈك.

ئىككىسى جىمجىت ھالدا كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي تۇرۇپ قېلىشتى. ئادەمنىڭ سۆزىدىن باتىرغازى ھاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— مەن ھازىرغىچە بەش گومىنداڭچىنى ئاتتىم، يەنە ئوننى ئېيتىپ ئۆلسەم ئارمىنىم يوق.

— مەن ھاياتقا توپىمايمەن، — دېدى ئادەم جىددىي ھالدا، — مېنىڭ ئارمىنىم ناھايىتى كۆپ. قېنى سەن ئېيتقىنا، ئادەمنىڭ كۈچى نېمىدە؟

ئۇ سەپىدىشىغا يېنىچە قارىدى.

— ئادەمنىڭ كۈچى، — دېدى باتىرغازى دەرھاللا، — بىر مەقسەت ئۈچۈن ئىرادە تىكلەشكە.

— شۇنداق، — دېدى ئادەممۇ، — ئىرادە ئادەمنىڭ قىلغان ئىشلىرىدا كۆرۈلىدۇ. سەن دۇنياغا كېلىپ قانچىلىك ئىش قىلدىڭ؟ بۈگۈنكى خەلقىمىزلا ئەمەس، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز سېنى ئەسلىگۈدەك ئىش قىلالىدىڭمۇ، يوق؟ بۇنىڭ ئۈچۈن تېخى

نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا توغرا كېلىدىغان كۈنلىرىمىزنى مەنلىك ئۆتكۈزەلسەك، كېيىن پۇشايمان قىلىۋېدىغان بەختلىك ئادەم بولىمىز. بىز ھازىر بەختلىك ئادەملەرمىز، چۈنكى قوللىمىزغا جۈرئەت بىلەن قورال ئېلىپ، دۈشمەنلىرىمىزنى ئېتىۋاتىمىز. ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىمىز، ئارمانلىرىمىز بەك كۆپ، باتىرغازى!

تۇيۇقسىزلا قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، ئۇلار شۇ تەرەپكە باشلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشتى.

— قاچتى! — دەۋەتتى باتىرغازى ھاياجانلىنىپ، — دەريا تەرەپكە قاچقان بولۇشى مۇمكىن.

— ھە، ئەمدى قالغىنى سۇدا ئۆلىدۇ، — دېدى نادەممۇ ھاياجانلىنىپ.

قىيقاس - چۇقان تېخىمۇ قاتتىق ئاڭولانماقتا ئىدى. بۇ قىيقاس - چۇقانغا تەنتەنە قىلىۋاتقاندىكى دەريامۇ قەھر بىلەن شارقىرىماقتا ئىدى.

سۈبھى كۆتۈرۈلۈپ ئەتراپقا ئاجايىپ گۈزەل، ئاقۇچ نۇر تارالماقتا، سوغۇق تاغ شامىلى يېنىك گۈركىرىمەكتە. بىرپەستىن كېيىن ئېتىشىشلارمۇ، قىيقاس - چۇقانلارمۇ بېسىلىپ قالدى. ئەتراپ ئاستا - ئاستا يورۇدى - دە، ھەممە نەرسە ئوچۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ قىمىرلىماي دۈم ياتقىنىغا بىر سائەتتىن ئاشقان، ئۇلار ئەمدى مۇزلاشقا باشلىغانىدى. باتىرغازى ئەنە شۇ چاغدا ئۆزلىرىنىڭ خېلىدىن بۇيان بىر نېمە يېمىگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى.

— مۇزلىدىڭمۇ؟ — دېدى ئۇ، — قېنى ئەمەسمە، قورساقلىرىمىزغا ئازراق بىر نېمە بېرەيلى.

ئۇ تۈنۈگۈن بېلىگە تۈگۈۋالغان پىششىق كالا گۆشىنى ئالدى - دە، ياغلىقنى يېشىپ ئوتتۇرىغا قويدى.

— مايلىق يېرىنى ماڭا قويۇپ بەرگىن، — دېدى ئۇ. — مايلىق گۆش بىزگە ياقمايدۇ دەمسەن؟ — دەپ چاقچاق

قىلدى نادەم بىر پارچە مايلىق گۆشنى قولىغا ئېلىپ.
ئۇلار گۆش بىلەن قورساقلىرىنى يېرىم - يارتا تويدۇرۇشۇپ
ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، بابىشنىڭ تېمى ئوچۇق
كۆرۈنىدىغان يەرگە كەلدى. بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ شۇ ياققا
قارىشىپ، بابىشنىڭ تېمى ئەتراپىدا ۋە دەريا ياقلىرىدا ياتقان
ئۆلۈكلەرنى ھەم ئۆلۈكلەر ئۈستىگە ئولششۇالغان سان -
ساناقسىز قاغا - قوزغۇنلارنى كۆرۈشتى.
نادەم بۇ ئەتراپقا ئۈچ رازۋېدكىچىنى قالدۇرۇپ، باتىرغازى
بىلەن بىللە تېپىلغاق تاغ باغرىنى بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدى.

ئون ئالتىنچى باب

1

قاش قارايدىغان مەزگىلدە «چاقماق» گۈرۈپپىسى يولغا چىقتى ۋە تاغ ئارىسىدىكى يالغۇز ئاياغ يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. نادەم تاپشۇرۇققا ئاساسەن ئەتراپقا تازا زەن قويۇپ، كۆرگەنلىرىنى ئەستە قالدۇرۇشقا تىرىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ جىددىي پەيتلەردەمۇ ئانىسىنى، يالغۇز ئانىسىنى پات - پات ئويلاپ قوياتتى، ئۇلار قاچقاندىن كېيىنكى ئانىسىنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى ...

ئەنئەنە ئەپەندىنىڭ نادەم، گايىت، كېۋىز، جامالىدىنلارنى باشلاپ قاچقانلىقى مەلۇم بولدى. ئوفتسىپ مەنسۇر شاڭيونى: «سامان قورساق! — دەپ تىللىدى ۋە، — سېنى سولتەۋىتمەن!» دەپ ھەيۋە قىلدى. ئۇ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن بىردە شاڭيونى، بىردە چېرىكلەرنى تىللىدى، سىلكىدى، ئەختەمباينىڭ كەچكى مەزىلىك غىزاسىدىن كېيىنلا ئاچچىقى بىر ئاز ياندى.

ئۇلار شۇ ئاخشىمى ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك سارىيىدا قونۇپ قالدى. ئەمما، يېرىم كېچىگىچە پاراڭ قىلىشىپ چىقتى. ئوفتسىپ ۋەزىيەتتىكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى، نىلقا تاغلىرىدا پەيدا بولغان ۋەقەلەرنى سۆزلىدى. ئەختەمباي بىلەن مەنسۇر شاڭيو ئاڭلىغان مىش - مىش گەپلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئادىمىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقىدىن، ئۇنىڭ راستلىقىغا مانا ئەمدى ئىشەندى. ئۇ ھازىر نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ نىلقىغا قېچىپ بېرىپ

قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقى، شۇڭا كېچىلىرى توپلىشىپ پاراڭ قىلىشىدىغان پەيلى يامان ئادەملەرگە دىققەت قىلىشنىڭ لازىملىقى، ئەنئەنەلەرنىڭ يوقاپ كېتىشى نىلقىغا كەتكەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكى ھەققىدە سۆزلىدى. مانا بۇ ئىش ئوفىتسىپىردىلا ئەمەس، باشقىلاردىمۇ بىر خىل ۋەھىمە قوزغاپ قويدى.

ئوفىتسىپىر شۇ ئىشلارنى ئويلاپ باشقىلار قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدىمۇ ئۆزى قورقۇپ ئۇخلىيالمىدى ۋە ئۇخلىماي دېگۈدەك بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. تاڭ ئالدىدا ئۇ ئۇيقۇسى كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئاشخانىنىڭ ئىشىكىنى قاقىتى. ئۇ يەردە ھۆرلىقا ياناتتى. ئاخشام ئوفىتسىپىر ئۇنى كۆرۈپ قالغانىدى. ھۆرلىقا ئىشىكىنى ئاچتى ۋە ئوفىتسىپىرنى تونۇدى - دە، ۋۇجۇدى غەزەپ ۋە نەپرەتتىن تىترەپ، ئۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. بۇنى كۆرمىگەن ئوفىتسىپىر تېخىمۇ رەللە بولۇپ سەپرىلىشىپ كەتتى، بىر كۈندىلا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇ گۈلپەمخانىنى بۇ يەرگە چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. ئەسلىدە ئۇ پەقەت ئەنئەنە پەندىنىلا تۇتۇشقا چىققانىدى، لېكىن ھازىر ئۇنىڭغا تۆت كىشى قوشۇلۇپ قېچىپ، ئىش تېخىمۇ چوڭىيىپ كەتكەن، «ئەمدى شەھەرگە قايسى يۈزۈم بىلەن كىرىمەن، قېنى دېسە، نېمە دەيمەن، بەشەيلەن بىراقلا قېچىپتۇ دەيمەنمۇ» دەپ ئويلايتتى ئۇ. شۇ ئەسنادا چاقىرىلغان گۈلپەمخان نەۋرىسىنى يېتىلەپ يېتىپ كەلدى. ھويلىدا سوراق قىلىش يەنە باشلىنىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئوفىتسىپىرنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەنىدى. ئەمما، ئەختەمباي چىرايىنى ئېچىپ مومايغا چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى: — بۇلار ھۆكۈمەت ئادەملىرى، ئەسلىدە بۇلارغا ھېلىقى ئەنئەنە پەندى كېرەك ئىكەن، بىراق ئۇ بىزنىڭ ئادەمنى بىللە ئەكېتىپتۇ، سىلى ئۇلارنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ

بەرسىلە بولدى. نادەمنى ھېچنېمە قىلمايدۇ، ئاخشام ئۇقۇشماسلىق بولغان ئوخشايدۇ.

گۈلپەمخاننىڭ ئاچچىقى تارقالمىغاندى، ئاخشامنى سوراقتا يېگەن تايپىنى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈۋەتكەن، «دەردنى بەرگەن خۇدايىم دەرماننىمۇ قوشۇپ بەرمەدىكەن، نېمانچىمۇ قورقۇن بولۇپ كەتتىم...» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن يۈرەكلىك سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن بالىنى سىلىگە تاپشۇرغان، ھەپتىلەپ - ھەپتىلەپ ئۆيگە كەلمەيدۇ، كىچىككەنە جېنى بىلەن چوڭ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىۋاتىدۇ، بالىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى سىلەر بىلمەي، مەن نەدىن بىلەي؟
ئەختەمباينىڭ تەرى تۇرۇلدى:

— مەن كۆزەتچى ئەمەس ئۇنى ساقلاپ ئولتۇرىدىغان، بالىنى قاپۇرۇۋېتىپ ماڭا ئېسىلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان.

— مېنىڭ بالام نېمە گۇناھى ئۈچۈن قاچىدۇ، بالامنى يوقىتىۋېتىپ، ئەمدىزە، ماڭا دۆڭگىمەكچىمۇ، بالامنىڭ ئۆلۈكىگىمۇ، تىرىكىگىمۇ سىلى ئىگە، مەن ئۇنى ساق تاپشۇرغان.

— سېنىڭ بالاڭ، — دېدى ئەختەمباي ھەيۋە قىلىپ، — ھايۋان ئەمەس بويىدىن باغلاپ قويدىغان، ئىككى پۇتى بار، كۆزى بار، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرگىنىنى بىلمەسەن؟ ئۇ ھارمى ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىش ئۈچۈن قاچقانلىقىنى سەن بىلمەسەن؟

گۈلپەمخاننىڭ مانا ئەمدى قېتى قىزىپ، غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىدى:

— سەن بىلمەيدىغان بولۇپ قالدىڭمۇ، ئۆلگۈدەك ئىشلىتىشىڭ خوي بىلىسەن، سەندە ئىنىساب بارمۇ، ئادەم بالىسى سەندەك قۇۋ، ھىيلىگەر بولامدۇ، — ئۇ پۈتۈن دەردلىرىنى تۆكۈشكە باشلىدى، — ۋاي ئەختەمباي رەھىمدىل

دېسە ئىشىنىپ يۈرۈپتىمەن، سەن رەھىمدىلما، بالامنى ئىشلىتىپ قۇرۇق ئۈستىخان قىلىپ قويدۇڭغۇ. ھۇ، كىشىنىڭ تەشمەي قېنىنى شورايىدىغان ياۋۇز بۆرە! تاپ بالامنى، نەگە يوقانتىڭ!

پاي تېپىرلاپ، تېرىكىپ گۈلپەمخاننىڭ ياقىسىدىن ئالماقچى بولۇپ كەلگەندى، ئۇنىڭغىچە ئوفتىسېر گۈلپەمخاننىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى:

— ھەي، جەددال قېرى، سەن بالاڭنى قاچۇرۇۋېتىپ، يەنە باشقىلارغا تۆھمەت قىلسەنغۇ، — دېدى — دە، موماينىڭ ياقىسىدىن ئالدى، — ئېيتامسەن — يوقمۇ، ھازىر جېنىڭنى ئالىمەن، — ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇۋالدى، گۈلپەمخاننىڭ نەۋرىسى ئادىلجان قورقۇپ يىغلاپ كەتتى.

— ۋاي موما، جېنىم مومام ... جۈيى كېتىمىز.

— ئېيت، بالاڭ نەدە، مەن سېنى باغلاپ ئەكېتىمەن!

موماينىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالغانىدى:

— ئات، قانخورلار، ئات، نادىر بالامنىمۇ سەنلەر ئاتقاندىڭ، مېنىمۇ ئات، بۇ دۇنيانىڭ خورلۇقلىرىنى ئەمدى كۆرمەي كېتەي، ئاتە مېنى! ... — موماي ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم چامىدى، ئىككى ئەسكەر بۇيرۇق بويىچە موماينى باغلاش ئۈچۈن ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى. نەق شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش بولدى، ھۆرلىقا پېشايۋانغا يۈگۈرۈپ چىقتى — دە، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىنى توراپ:

— مومايدا نېمە گۇناھ، ئۇلارنى مەن قاچۇرۇۋەتتىم، — دېدى ئۇ ئوفتىسېرغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ، ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ گەپكە ئوفتىسېرنىڭ زەردىسى ئۆرلەپ، مومايغا تەڭلىگەن تاپانچىسىنى ئەمدى ھۆرلىقاغا تەڭلىدى. بۇنى كۆرۈپ ھۆرنىساخاننىڭ جان — پېنى چىقىپ كەتتى ۋە سۇغۇردەك چىرقىراپ ئوفتىسېرغا ئېتىلدى. ئەختەمباي نېمە قىلارنى بىلمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى ۋە تەسلىكتە ئايالىنى

تۇتۇۋالدى. ئوفتسىپىر ئىشەنچلىك بۇ ئادەملەردە، ئىشەنچلىك بۇ
ھويلىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ غەلىتە ئىشلاردىن قاتتىق چۈچۈدى.
ئۇ ئويلىدى: «ئەمدى ئىش چوڭىيىپ كەتسە، ئاخشامنى مومىلىنىڭ
ھويلىسىدىكى سوراقتىكىدەك ئادەملەر دۈكۈرلىشىپ كېرسە
ئۇلار ھومىيىپ قاراشسا، بەلكى ھەممىسى بىزگە بىراقلا
يېپىشسا قانداق قىلغۇلۇق، بۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن ئامان قۇتۇلۇپ
كەتكىلى بولامدۇ؟ بۇ نادان، ۋەھشى خەق تېرىمىزنى تەتۈر
سويمىسۇن يەنە» ئۇ ئۆزىنىڭ خىيالىدىن ئۆزى چۆچۈپ چىرايىدا
قان قالمىدى ۋە ئەختەمبايغا بىر ئالايدى - دە، قولىنى قاتتىق
سىلكىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى...

مانا بۇ ئىشلار ئادەمگە قاراڭغۇ، ئۇ ئانىسىنى ئويلايتتى،
ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەرىشان ئانىسى دائىم گەۋدىلىنىپ تۇراتتى.
ئۇ ئۆز - ئۆزىگە يەنە پىچىرلىدى:

— ئاپا، مېنى نەگە كەتكەندۇ دەپ ئويلاۋاتىدىغانسەن،
تىرىكىمدۇ، ئۆلگەنمىدۇ دەۋاتىدىغانسەن، ياق، ئاپا، مەن
ئۆلمىدىم، ئوغلۇڭ ئۆلمەيدۇ، ئۇ قولىدا قورال ئېلىپ دۈشمەنگە
قارشى كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، سېنى ۋە جاپاكەش خەلقىنى ئازاد
قىلىش ئۈچۈن ۋىزىلىدىغان ئوقلار ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتىدۇ.
خاتىرجەم بول، ئاپا، پات يېقىندا ئاپپاق تاڭ ئاتىدۇ، شۇ چاغدا
سەن بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشمەن.

ئۇنىڭ قەلبى ھاياجانغا تولغان، ئاشۇ تاڭغا بولغان تەقەززالىق
ۋە ئىشەنچ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت
چاقناپ كەتتى.

رازۋېدىكىچىلار چوڭ قارا سۇغا يېقىنلاپ كەلدى، مانا،
ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار
ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ چاپتۇرۇپ ئېگىز دۆڭ ئۈستىگە چىقتى
ۋە مەھەللىگە كۆز تىككىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى.

كۆمۈردەك قاراڭغۇ كېچە، پەسلىككە جايلاشقان مەھەللە تېخى
يېڭىلا ئۇيقۇغا چۆككەن، مەھەللە گويى تاغ سۈيىنىڭ بىر خىل

شارقىرىشىدا يېنىك تەۋرىنىۋاتقاندا كۆرۈنەتتى.

رازۋېدكىچىلار ئاتلىرىنى مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر ئەسكى تاملق ئىچىگە باغلاپ قويۇشتى - دە، ئۆزلىرى ئەتراپنى ياخشى كۆزەتكەندىن كېيىن ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۆستەڭنىڭ ئىككى يېقى قويۇق دەل - دەرەخلەر ۋە ئۆسكىلەڭ ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغانىدى.

نادەم رازۋېدكىچىلىرىنى ئەتراپنى كۆزىتىپ كېلىشكە ئەۋەتتى، ئۆزى بولسا باتىرغازى بىلەن تاغ تەرەپكە كەتكەن بىر كىچىك كوچىغا كىردى. ئۇلار كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر قورۇنىڭ ئالدىدا توختىدى - دە، ئاستا شەپە چىقارماي ئىككى بالداقلىق غورۇدىن ئېڭىشىپ چۈشتى، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەن پاكىر تاملق بۇ كىچىك قورۇ جىمجىت ئىدى. ئۆگزىگە بېسىلغان ئوت - چۆپ، ئاچا ياغاچتىن ياسىلىپ بۇلۇڭغا تىكلەپ قويۇلغان ئارا، كىچىك ئەينەكسىز پەنجىرىگە توراپ قويۇلغان تەڭنە بۇ قورۇدا ئادەم بارلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئىككىسى تۆت تەرەپكە بىردەم قاراپ تۇردى، ئۆيۈنچى جىمجىت، پەقەت يېنىك پۇشۇلدىغان بىر خىل ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. نادەم باتىرغازغا ئىشىكنى شەرەت قىلدى. باتىرغازى ئىشىكنى ئاستا چەكتى. ئۆيۈنچىدىكى پۇشۇلدىغان ئاۋازمۇ يوقالدى. ئۇ خۇددى شەرتلىك بەلگىدەك ئىشىكنى يەنە چەكتى:

تاق - تاق - تاق، تاق - تاق - تاق ...

— كىم، كىمسەن؟

كىمىنىڭدۇر بىرىنىڭ ھاسىرىغانلىقى تاشقىرىغا ئاشكارا ئاڭلاندى، بىردەمدىن كېيىن پىچىرلىشىش باشلاندى. ئۆيۈنچىدىن چىققان ئاۋاز بوۋاينىڭ ئاۋازىدەك قىلدى.

— بىز، بىز، — دەيدى باتىرغازى، — بىز، قورقماڭ.

— بىز دېگەن كىمدۇ بۇ كېچىدە، — بوۋاينىڭ قورقۇش كەيپىياتى ئىچىدىكى غودۇڭشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇنىڭ مۇنداق دەككە - دۈككىگە چۈشۈپ قېلىشى سەۋەبىسىز ئەمەس

ئىدى. چۈنكى، تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن بۇ مەھەللىدە كىشى قورققۇدەك ئىشلار بولۇپ ئۆتكەن:

گومىنداڭنىڭ بۇ يەرگە چۈشكەن قوشۇنلىرى كېيىنكى مەھەللىنى بېشىغا كىيىدى، پۈتۈن ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ، چىشە - قاچىلارنى ئۇرۇپ - سۇندۇرۇپ، ھەممىنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. قېرىلارنىڭ ساقىلىدىن تۇتۇپ، «بالاڭنى تاپ!» دەپ يۈزلىرىگە تۈكۈردى، ئوردى؛ مومايلارنىڭ ئاپپاق چاچلىرىغا چاڭگال سېلىپ، نوقۇدى، دۆشكەلدى؛ قارشىلىق قىلغان ياشلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىدى؛ بەزىلەرنىڭ ماللىرىنى بۇلاپ ئاچىقىپ سويدى؛ توخۇ، ئۆردەك - غازلارنى كاللىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ يۇڭدىدى؛ بوۋاي، مومايلارنىڭ نالىلىرىگە، بالىلارنىڭ يىغا - زارىغا، ئاياللارنىڭ ئېچىنىشلىق داد - پەريادىغا قارىمىدى، بۇ مەھەللىە بىنا بولغاندىن بېرى مۇنداق خورلۇق، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقنى ھېچكىم كۆرمىگەنىدى.

— قورقماڭ، ئاتا، بىز نىزامدىننىڭ ئادەملىرى، — دېدى باتىرغازى ئېغىزىنى ئىشكىنىڭ يوقۇقىغا يېقىپ تۇرۇپ.

قاراسۇلۇقلار ئۈچۈن نىزامدىننىڭ ئادەملىرى كىملىرى ئىكەنلىكى ئايان ئىدى، بوۋايغا قايتىدىن جان كىرگەندەك بولدى ئەتىمالىم، «چىراغ ياقساڭچۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە ئۆيىچى سۇس يورۇدى. بوۋاي ئىشكىنى ئاچتى، ئادەم بىلەن باتىرغازى ئۆيگە كۈلۈمسىرەپ كىرىپ كەلدى، ھەر ئىككىسىنىڭ بويىنىدا ئاپتومات، بەللىرىدىكى تاسمىسىغا ئۈچ دانىدىن قاتار قىلىپ گىراناتلار ئېسىلغانىدى. شالاڭ ساقاللىق ئورۇق بوۋاي ئىككىسىنى كۆرۈپ تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، موماينىڭمۇ قورقۇنچى تارقىلىپ كەتكەنىدى.

— ئەھۋالڭىز ياخشىمۇ ئاتا، — دېدى ئادەم بوۋاينىڭ قولىنى تۇتۇپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.

— يائىلا، سىلەرنىمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ، قېنى يۇقىرىغا چىقىڭلار، يۇقىرىغا، — دېدى بوۋاي ئېچىلىپ، مومايمۇ

پايتەك بولۇپ ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى.
— ئاۋارە بولماڭ، ئاپا، — دېدى باتىرغازى، — بىز
ئالدىرايمىز، سىلەر بىلەن بىر ئاز سۆزلەشكىلى كەلدۇق.
— نېمە، يەنە كېتەمسىلەر؟

نادەم دېدى:

— مەشەگە گومىنداڭچىلارنى كەلدى دەپ ئاڭلىدۇق، بىز
شۇنى بىلگىلى كەلگەن، بىز ...
بوۋاي ئىتتىكلا سۆزلەپ كەتتى:

— كەلدى، بالام، كەلدى، بىر بالا - قازا كەلدى، ئاشۇ
دۆڭدىكى ئاكا - ئۇكا باينىڭ چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۈشتى،
شۇ يەرگە جايلاشتى.

— شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، بالام، كېلىپلا ئالتە ئوغرىغا قوشۇلغانلار بارمۇ،
دەپ سۈرۈشتۈرۈپ كۆرمىگەن كۈننى كۆرسەتتى بىزگە. مىڭباي
زەڭگە ئۇلارنى كەينىگە سېلىپ، ئۈدۈل مۇھەممەت چالنىڭ
ئۆيىگە ئاپاردى، ئۇنىڭ بالىسى سىلەرگە قوشۇلۇپ كەتكەن
ئەمەسمىدى، بىلىدىغانسىلەر ئۇنى، ھېلىقى ئوغلاقچى جانات شۇ!
ئۇلار ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلمىسىمۇ، بوۋاينىڭ كۆڭلى
ئۇچۇنلا:

— ھەئە، بىلىمىز، — دېيىشتى.

— دۇنيادا مۇنداقمۇ تاش يۈرەك ئادەملەر بولىدىكەن، — دېدى
بوۋاي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چالنى بالاڭنى تاپ، ئۆيىگە
قاچان كەلگەن، نېمە دېگەن؟ دەپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، باش -
كۆزىنى قىپقىزىل قانغا بويىۋەتتى، جاننىڭ چىقىمىمۇ تەس
ئىكەن، ئۇرۇلغان تاپاقنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق، بىچارىنى چالا
ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋەتتى.

موماي كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى، بوۋاينىڭمۇ كۆڭلى
بۈزۈلۈپ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

— شۇنداق، ئاتا، — دېدى نادەم قاپقىنى سېلىپ، — بۇ

جالاتلارنىڭ خەلققە كۆرسەتمىگىنى ئاز قىلدى، ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى نەچچە كۈن سۆزلەيمىز تۈگىتەلمەيمىز، - بۇلار بوۋاي بىلەن مومايغا تەسەلى بېرىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۆتتى، - بىز سىلەرنىڭ ئۆز پەرزەنتىڭلار بىز، ئاشۇ زۇلۇمغا، خورلۇققا چىدىماي ئاتلىنىپ چىقتۇق، بۇ قانخورلارنى ئەمدى چوقۇم يوقىتىمىز.

- بارىكالا، بالىلىرىم، شۇنداق قىلىڭلار، بىزنىڭ كۆز يېشىمىز قۇرۇيدىغان چاغلار كېلەر ئەمدى!

- ئەلۋەتتە كېلىدۇ، - دېدى نادەم كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، - ئاتا، ئۇلار ماشىنىدا كەلدىمۇ؟
- ماشىنىدا كەلدى.

- قانچىلىك ماشىنىدۇ؟

- ۋاي بالام، ئۇنى سانغىلى بولامدۇ، ئادەم يەيدىغاندەك قىلىپ تۇرسا، نۇرغۇن ماشىنا، نۇرغۇن.

نادەم بىلەن باتىرغازى ئورنىدىن تۇردى، باتىرغازى:

- سىلەر خاتىرجەم يېتىڭلار، ئۇلار بۇ يەردىن يۆتكىلىپ كەتكۈچە بىز كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىمىز، - دېدى.

شۇ سۆزلەر بىلەن كۆڭۈللىرىدە قانداقتۇر بىر ئىشەنچ پەيدا بولغان بوۋاي بىلەن موماي ئىككى رازۇبىدكىچىنى كوچىغچە ئۈزۈتىپ چىقماقچى بولدى، نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ شەرەت بىلەن ئۇلارنىڭ يولىنى توردى - دە، ئۇنىسىز چىقىپ كەتتى. يېقىن ئەتراپتا ھاۋىسىغا ئىتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىتنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ قايسىدۇر بىر قورۇدىن ئاتنىڭ پۇرقىغىنى ئاڭلاندى، تۈنۈگۈنلا ساي ئىچىدىكى بۇ يېزىدا قايغۇلۇق، ھەسرەتلىك تۈگۈچلەر تۈگۈلگەن، شۇ سەۋەبتىنمۇ ئويقۇسى قاچقان ئادەملەرنىڭ ئۆي - ئۆيلەردە بوش ئاۋازدا گۇدۇڭلىشىۋاتقانلىقى تازا دىققەت قىلغان ئادەمگە ئاڭلىناتتى. بۇلا ئەمەس، ئۇلاستاىغا يېقىن يېزا - مەھەللىلەردە قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنلەر كۆپرەك بولغىنى ئۈچۈن، قايغۇ - ئازابتا قالمىغان ئائىلىلەر ئاز

ئەمەس ئىدى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاچچىق شامال ئۇرۇلماقتا، ئۆگزىلەرگە ئوت - چۆپ بېسىلغان قورۇلار مۇڭلۇق جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. گومىنىڭ قىسىملىرى كوماندىرلىرىنىڭ قورقىدىغىنى دەل مۇشۇنداق سىرلىق جىمجىتلىق، كىم بىلىدۇ، مۇشۇنداق جىمجىتلىقتا كىملىرى نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، بۇ خەققە ئىشەنگىلى بولمايدىكەن، دەپ ئويلايتتى ئۇلار. كوڭۇللەرگە ئەندىشە سېلىپ تۇرۇپلا ئىتلار ھاۋشىپ كەتسە، تۇرۇپلا شىۋىرلاۋاتقان شامال گۈركىرەپ كېتەتتى. شامالنىڭ تويۇقسىزلا گۈركىرەپ كېتىشى تېخىمۇ ئەندىشلىك ئىدى.

مەيلى جىمجىتلىق بولسۇن، مەيلى شامالنىڭ تويۇقسىزلا گۈركىرىشى بولسۇن، رازۇپدىكىچىلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پەيت. ئۇلار ناھايىتى ئەركىن، بىمالال ھەرىكەت قىلالايدۇ، ئەنسىرەش - ئەندىشىدە بولمايدۇ. ئۇلار قەيەرگە بارسۇن كېچىلەرنىڭ جىمجىت، تىنچ بولۇشىنى ياكى ئۇ يەرنىڭ شاماللىق بولۇشىنى تىلەيتتى.

نادەم بىلەن باتىرغازى بايىقى «چاقماق» گۈرۈپپىسى مۆكۈنۈپ تۇرغان جايغا كەلدى.

— بۇلار ھازىر ئۆستەڭ ئۈستىدىكى ئىككى چوڭ قورۇدا ئىكەن، — دېدى نادەم، — بۈگۈن كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالسا، ئەتە يەنە چوڭ يولغا چىقىشى مۇمكىن. باتىرغازىمۇ قوشۇمچە قىلدى.

— ياكى بولمىسا، چالنىقۇل ئارقىلىق بىز تۇرغان يەرگە ھۇجۇم بىلەن بېرىشىمۇ مۇمكىن.

بابىشنىڭ تېمىدىكى جەڭدە يېڭىلىگەندىن كېيىن، سۇلتانغۇۋەيىستىن چىققان بۇ قوشۇن ئۆستەڭ ئۈستىدىكى ئاكا - ئۇكا ئىككى چارۋىدارنىڭ چوڭ - چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۈشكەن، دەرۋەقە ئۇلار بۈگۈن كېچىنى تىنچ - ئامان ئۆتكۈزۈۋالسا، ئەتە يولغا چىققاندى.

ئسھاق يەر بېغىرلاپ بېرىقى قورۇغا يۈز مېتىردەك يېقىنلىشىپ بېرىپ، قورۇنىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلنىڭ ئۇيلاق - بوياققا مېڭىپ يۈرگەنلىكىنى بايقىدى ۋە شۇ چاغدا قورۇدىن بېرى چىقىپ ئۆزى تەرەپكە ماڭغانلىقىنى كۆردى - دە، دەرھال كەينىگە ياندى.

— تىرىك تۇتۇۋالايلىمۇ؟ — دېدى ئۇ نادەمگە ھاسىراپ تۇرۇپ، نادەم دەرھال:

— يوشۇرۇنۇڭلار، تېز، تېز ... — دېدى.

رازۋېدىكىچىلار سارغىيىپ كەتكەن قويۇق ئوت - چۆپلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ماراپ تۇردى. گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ بىر ئەسكىرى چېلەك كۆتۈرۈپ تار يول بىلەن رازۋېدىكىچىلار تۇرغان تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. ئۇ يېتىپ كەلدى - دە، ئۈستەڭنىڭ قىرىنى دەسسەپ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ چېلىكىنى سۇغا چۆكۈردى. شۇ ھامان نادەمنىڭ شەرتى بىلەن باتىرغازى كەينىدىن چىقىپ كۈچلۈك قولىنى ئۇنىڭ كېكىردىكىگە سالدى، چۆچۈپ كەتكەن گومىنداڭ ئەسكىرى بوغۇلۇپ قاتتىق ۋارقىراپ ئۆزىنى سۇغا ئاتتى، شۇ ھامان باتىرغازمۇ سۇغا بىللە سەكرەپ چۈشتى - دە، كېكىردىكىدىن بوغۇۋالدى ۋە قىرغاققا سۆرەپ ئاچچىقتى. قالغانلار تېزلىكتە ھەرىكەتكە كېلىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ تاغدى، بەلدىكى ئارقان بىلەن پۈت - قوللىرىنى ماتاپ قاتتىق چىگدى. لېكىن، شۇ چاغدا بېرىقى قورۇدىن ئۇلار تۇرغان يەرگە قارىتىپ ئوق ئېتىلىپ قالدى ھەم ۋارقىراشقان، تىللاشقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى، بىرنەچچىسى قوراللىرىدىن ئوق ئۈزۈشۈپ ئۈستەڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىغان نادەم ئالدىراپ:

— باتىرغازى، سەن مۇنۇ مەخلۇقنى ئاتقا ئارتىپ ئىشتابقا تېز يەتكۈز، قالغانلىرىمىز دۈشمەننىڭ ئالدىنى چاپسان تورايلى، — دېدى ۋە ئەسەرنى سۇدىن ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. باتىرغازى ئۇنى يۈدۈپ ئۈستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە ئەكەتتى. قىيا - چىيا قىلىشىپ

كېلىۋاتقان يىگىرىمىدىن ئوشۇق گومىنداڭ ئەسكىرى يېقىنلاپ قالغانىدى، رازۇپىدىكىچىلارنىڭ گىرانات، ئوقلىرى ئۇلارنى ئىلگىرىلەشتىن توختىتىپ، بىرنەچچىسىنى دومىلىتىۋەتتى ۋە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

مۇشۇ ئېتىشىشتىن كېيىن، پۈتۈن قاراسۇ دېگۈدەك ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلار ھاۋشىدى، ئاتلار كىشىنەپ بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلاشتى. كىشىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، چىراغلىرىنى ياقماي ئەندىشىلىك بىلەن پىچىرلىشىشقا باشلىدى. ئۇلارغا بۇ نېمە ئىش ئىكەنلىكى چۈشىنىشلىك: مۇشۇ قاراسۇدىن بىرنەچچە ئادەم پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن. گومىنداڭ قىسمىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئىككى چوڭ قورۇغا بۆلۈنۈپ ياتقانلىقىدىن پارتىزانلارنىڭ خەۋەر ئېيىپ كەلگەنلىكى ۋە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقى ئايان.

گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇۋىسىدىن يامراپ چىقىشقا باشلىدى. تۇيۇقسىز رازۇپىدىكىچىلارنىڭ كەينىدىن ئوق چىقىپ قالدى، رازۇپىدىكىچىلار بىرنەرسىنى چۈشەنگەندەك بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

— ئەمدى قورشاۋدا قالغان ئوخشىمىز، — دېدى ئاراش پەس ئاۋاز بىلەن.

— شۇنداق، ئەمدى بىر ئورۇندا تۇرۇشقا بولمايدۇ، يۆتكىلىپ ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك، — دېدى ئادەم رازۇپىدىكىچىلىرىغا بۇيرۇق بېرىپ.

رازۇپىدىكىچىلار كەينىگە سىلجىپ سۇغا چۈشتى ۋە ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئۆستەڭنىڭ ئېقىشىغا ھەم يۇقىرىسىغا كەتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئىز قوغلاپ، رازۇپىدىكىچىلارنى تاپالماي، قاياققا يۈزلىنىشىنى، نەگە قارىتىپ ئوق ئېتىشىنى بىلەلمەي تۇرغاندا، ئادەملەر كەتكەن تۆۋەن تەرەپتىن بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلدى، دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئوق چىققان تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

«ئاختۇرۇڭلار، جەنۇبقا ... دىققەت قىلىپ مېڭىڭلار، قوز قىماڭلار ...»
نادەم جىددىي ھالدا: «قورشاۋدا قالدۇق، يۈسۈپ چىقىپ
كېتىش تەس، ئەمدى ئېلىشماي بولمايدۇ» دەپ ئويلىدى.
ئۇ ئۇلاستايىدا قولغا تىرىك چۈشكەن ئوفىتسېرنىڭ سوراقتىن
بەرگەن مەلۇماتىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇنىڭ ئىقرار قىلىپ
ئېيتىپ بېرىشىچە، گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە مۇنداق بىر
تۈزۈم بار ئىكەن: بىر قىسمى ئۇرۇشتا ھالسىراپ قالسا ياكى
ئۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىپ كەتسە، ئىككىنچى قىسمى
ئۇنى ئۇقماسلىقى كېرەك ئىكەن. «دېمەك، بۇنىڭدىن پايدىلىنىش
كېرەك» — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بۇلارنىڭ ئىككى قورۇغا
جايلاشقانلىقى بىز ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى شارائىت.
نادەم ئىسھاقنى يېنىغا تارتىپ مۇنداق دېدى:

— سەن دەرھال يۇقىرىغا بېرىپ ئاراشقا ئېيت، ئۇلار نېرىقى
قورۇغا يېقىنلاپ بېرىپ بېرىقى قورۇغا گوت ئاچسۇن، بىز
بۇياققا گوت ئاچمىز، قانداق چۈشەندىڭمۇ؟
— چۈشەندىم، — ئۇ سۇ ئىچى بىلەن يۇقىرىغا ماڭدى. ئاز
ئۆتمەي رازۇپىدىكىچىلەر نېرىقى قورۇغا قارىتىپ ئوق ئاتتى.
قورۇدىنمۇ بۇلار تەرەپكە ئوقلار ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى.
نېرىقى قورۇدىكىلەر بولسا، يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئېتىشىشلارنىڭ
نازا تېگىگە يېتەلمەي جىمجىت ھالدا تۇرۇشاتتى. لېكىن، تىنچ
تۇرغان بىلەن ئۇلارنىڭ قوراللىرى بەتلەكلىك، مىنمىوتلىرى
تىكلەكلىك ئىدى.

نادەمنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان ئاراش ئۆزى باشلىغان بەش
نەپەر رازۇپىدىكىچى بىلەن ئاۋۋال سۇنىڭ ئىچىدە، كېيىن سۇدىن
چىقىپ، يەر بېغىرلاپ نېرىقى قورۇغا يان تەرەپتىن يېقىنلاپ
كەلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم — كېچەكلىرى ھۆل، سۇ سوغۇق،
كۈزنىڭ زەھەردەك ئاچچىق شامىلى جاندىن ئۆتەتتى، لېكىن
ئۇلار ھېچ نەرسە سەزمىگەندەك شەپسىز ئالغا سلجىماقتا
ئىدى.

شۇ ئەسنادا نېرىقى قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ۋىزىلداپ
يېغىشقا باشلىدى.

— جايدا، ئىنتايىن جايدا، — نادەمنىڭ كۆزلىرىدە گويى
غەلبە ئۇچقۇنلىرى چاقنىغاندەك بولدى، — ئەمدى بۇلارنىڭ
ئۆز يېغى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇشىمىز كېرەك! ئېتىڭلار!
ئۇلارنىڭ ئوقلىرى نېرىقى قورۇغا ئۇچۇشقا باشلىدى ھەم
ئۆستەڭ ياقلىرىدا ئەلەڭسىز يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ
ئۈستىگە مۆلدۈردەك ياغدى.

ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ ئېتىشىش ھەر ئىككى
قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى.
ئەنسىزلىك ۋە قورقۇنچقا سالدى.

«قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەندەك، نېرىقى قورۇدىكىلەر
نېرىقى قورۇنى «ئالتە ئوغرى» ئىگىلەپ بولۇپ، ئەمدى ئۇلار
بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككى
قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي
بىر - بىرى بىلەن ئېتىشىپ كەتتى، ھەتتا مىنمىوتلىرىنىمۇ
ئىشقا سېلىشقا باشلىدى.

توختاۋسىز ئوقلار ئېتىلىپ مىنمىوت ئوقلىرى گۈمبۈرلەپ
چۈشەتتى. شۇنداق ئېتىشىش داۋام قىلىۋاتقان چاغدا، قورۇنىڭ
كەينى تېمىدىن ئون نەچچە گومىنداڭ ئەسكەرى ئارتىلىپ
چۈشتى - دە، نادەملەر يېڭىلا كېلىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالغان
يوغان بىر تۈپ قارىياغاچ تۈۋىگە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى،
ئۇلار كەپقالدى، ئاتماسلىققا بولمىدى، رازۋېدكىچىلارنىڭ
ئوقلىرى بىرنەچچىسىنى يىقتى. بىراق، بۇ ھالنى كۆرۈپ،
چوڭ قورۇ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقانلار كۆپىيىپ كەتتى ۋە
قالايمىقان ۋارقىرىشىپ ئىلگىرىلەپ كېلىشكە باشلىدى.

نادەم جىددىي ھالدا ئويلىدى: «ئەھۋال قىيىنلاشتى، بۇ يەردىن
ھەممىزنىڭ قۇتۇلۇشىمىز ناتايىن...»
ئۇ رازۋېدكىچىلىرىغا دېدى:

— چېكىنىڭلار، تېز چېكىنىڭلار !

— سەنجۇ؟

— ماڭا قارىماڭلار، پەيتىنى قولدىن بەرمەڭلار. بولمىغان

چاپسان !

— نادەم !

— بۇيرۇق قىلىمەن ! تېز چېكىنىڭلار !

نادەم كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە ھەم ئاپتوماتىن ئوق ئاتاتتى، ھەم گىرانات تاشلايتتى. نادەمنىڭ ئوقىنىڭ پاناھىدا رازۇبىدىكىچىلار چېكىنىپ كەتتى. لېكىن، دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىۋەردى، بىردىنلا نادەمنىڭ ئۈستىگە بىر گەۋدە تاشلاندى، نادەم ئۇنى موللاق ئاتقۇزۇپ يەرگە ئۇرۇشىغا، يەنە ئىككىسى تاشلاندى، ئۈستىلەپ يەنە تاشلاندى ۋە ئۇنى مىدىرلىغۇسىز قىلىپ باغلىۋالدى. ئارىدىن ئون نەچچە مىنۇت ئۆتەر - ئۆتمەيلا، چوڭ قورۇنىڭ غەربىدىكى كىچىك ئىشىكتىن نادەمنى يالاپ بىر گۇرۇپپا ئەسكەر چىقتى ۋە تېزلىك بىلەن ئۇنى ماشىنىغا سالدى - دە، سۇلتانئۆۋەيسىگە ئەكەتتى.

«چاقماق» ئۆز باشلىقىدىن - قابىل يول باشلىغۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئۇ قانداق كۈنلەرگە قالار، تەقدىرى نېمە بولار، گومىنداڭ تۇتقان ئادەملەرنىڭ تىرىك قالغىنى ئاز. ئۇنى بىر ئىلاجى قىلىپ قۇتۇلدۇرۇش كېرەك ئىدى. قۇتۇلدۇرۇشۇمۇ ئاسان ئەمەس. قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش كېرەك. يامان يېرى، نەدىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش ۋە ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش «چاقماق» گۇرۇپپىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپە ئىدى.

تاك ئېتىشىغا ئاز قالغاندا، باتىرغازى باشلاپ كەلگەن ئەنۋەر باشچىلىقىدىكى ئىككىنچى پارتىزانلار ئەترىتى بىر - بىرى بىلەن تازا ئېلىشىپ ھالدىن كەتكەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۈستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى ۋە ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئەتىسى بىرنەچچە ئادەملىرى ئېغىر يارىدار بولغان

«چاقماق» گۈرۈپپىسىنى نادەمنىڭ يوقلۇقى ئېيتقۇسىز چوڭقۇر قايغۇغا سالدى. ئۇنىڭ يا ئۆلۈكى، يا تىرىكى تېپىلمىغانىدى. ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا تېزلا سىرداش دوست بولۇپ كەتكەن باتىرغازى، ئىسھاق، ئاراش... لارنىڭ ياشلىق كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ ئەنۋەرگە قارايتتى. بۇ ئىش ھەممىدىن كۆپرەك ئەنۋەرگە ئەلەم قىلغانىدى. ئۇلار بىرنەچچە يىل بىللە بولغان، ئۇلارنىڭ قايغۇسى، مۇڭلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى ئورتاق بولۇپ قالغان ئەمەسمىدى؟ ئەمدىلىكتە ئىلاجى يوق دەپ قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ، ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىش كېرەك!

ئەنۋەر ئەلەملىك ھەم ئازابلىق چوڭقۇر ئويغا پاتقاندى: «ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىش ھەقىقەتەن قىيىن، — ئەنۋەرنىڭ كۆزلىرىدە قەھەر - غەزەپلىك ئۇچقۇنلار ياندى، — ئادەم بىر تال توخۇسىنى يىتتۈرۈپ قويسىمۇ ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىدۇ، بىر قەيسەر جەڭچىمىزنى، سەپىدىشىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن مەردلىك قىلغان مۇشۇنداق ئەزىمەتنى ئىزدەپ تاپمىساق ھەم ئۇنى قۇتۇلدۇرمىساق قانداق بولىدۇ؟...» قاپقى تۇرۇلگەن ئەنۋەرنىڭ ئالدىدا قايتىدىن سەپلەنگەن «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۈرۈپپىسى قاتارلىشىپ تۇراتتى. ئەنۋەر ئويلىدى: «دېمەك، نادەمنى سۇلتانئۆۋەيسىگە ئەكەتكەن، ناھايىتى تېز ئەكەتكەن، ئۇ يەردە ئۇنى ئەلۋەتتە توختاتمايدۇ، پارتىزانلار سېپى ئىچىدىكى ئادەم، دەپ دەرھال شەھەرگە يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، ئالدىنى توراپ، ئۇنى جەزمەن قۇتۇلدۇرۇش كېرەك.»

— «چاقماق» گۈرۈپپىسى دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى ئەنۋەر، — سىلەرگە بۇيرۇق قىلىمەن: بىرىنچى، «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۈرۈپپىسىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى باتىرغازى بولىدۇ!

ئىككىنچى، «چاقماق» گۈرۈپپىسىنىڭ بىر قىسمى نادەمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھازىر دەرھال ئاتلىنىپ قوشكۆۋرۈككە

ماڭسۇن !

ئۈچىنچى، «چاقماق» گۈرۈپپىسى تېخى تۈگەتمىگەن ۋەزىيىتى
داۋاملىق ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، بۈگۈن كېچىگە
سۇلتاننۇۋەيسىگە قاراپ يولغا چىقسۇن !
پارتىزانلار ئىككىنچى ئەترىتىنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنىڭ
بۇيرۇقى بىلەن ئىسھاق باشلىق ئۈچ نەپەر رازىدكىچىغا گاپىتنىڭ
ئەترىتىدىن بىرنەچچە پارتىزانلار قوشۇلۇپ دەرھال
قوشكۆۋرۈككە يۈرۈپ كەتتى.
ئەنۋەر ئۆز ئەترىتىنى باشلاپ جالمنقۇل تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

2

ئايىسىز كېچە، ئايىسىز كېچىلەر ئۇلار ئۈچۈن ناھايىتى
قىممەتلىك ! ئۇلار ئۆزلىرىمۇ، مىنگەن ئاتلىرىمۇ مۇنداق
كېچىلەردە يول مېڭىشقا كۆنۈكۈپ كەتكەن. مۇنداق كېچىلەردە
رازىدكىغا چىقىشنىڭ كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭ
قەدرىنى ئۇلار باشقىلارغا قارىغاندا ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ.
باشقىلار تاتلىق ئۇيقۇنىڭ پەيزىنى سۈرگەندە، ئۇلار يوشۇرۇنۇپ
يۈرۈپ دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەشنىڭ ياكى دۈشمەن ئىچىگە
كىرىۋېلىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ، تۇيۇقسىز زەربە
بېرىشنىڭ پەيزىنى سۈرىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر مۇنداق ئايىسىز
كېچىلەردە بايقالمىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۇلار تېزلا
بايقىۋالىدۇ. يىراقتىن قارىيىپ كۆرۈنگەن نەرسە ئادەممۇ، دەل -
دەرەخمۇ، يوغان تاشمۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ، بۇنى ئۇلار
باشقىلاردىن ھەرقاچان ياخشىراق بىلىدۇ... شۇنىڭ ئۈچۈن
دۈشمەننىڭ ئايىسىز كېچىلەردىن ھەددى - ھېسابسىز دەرىجىدە
قورقۇشمۇ ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس.

رازىدكىچىلار سۈپىتاي^① نىڭ ئىچى بىلەن ماڭماي، ئۇنىڭ

① سۈپىتاي — يەر ئىسمى، يېزا.

جەنۇبىدىكى بىنەملىك بىلەن توپتوغرا سۇلتانىۋەھىس مازارى مەھەللىسىگە ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار ئېغىر ياتقۇدا سۇلتانىۋەھىسكە يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئاتلىرىنى يۈرۈتۈپ ناغرىخانا دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز چوققىلىق تاغقا چىقتى - دە، ئاتلىرىدىن چۈشمەي قامچىلىرىغا تايانغان ھالدا ئەتراپقا كۆز تاشلىدى.

ئۇزۇندىن - ئۇزۇن سوزۇلۇپ كەتكەن ئابرال تېغى ھەيۋەتلىك شىردەك بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىيىپ ياتماقتا، غول گىچىدىكى بۇ يېزا جىمجىت ئۇيقۇدا، مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان مىڭمارال تاغلىرىدىن كېلىدىغان سۇ بىر خىل شارقىراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ناغرىخاندىن قايتىپ چۈشۈپ، بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن مەھەللىگە يېتىپ كەلدى. لېكىن، مەھەللىگە كىرمەي، كەلكۈن سۇلىرى يالاپ - ئۇرۇپ، بەزى يەرلىرىدە ئۈچ - تۆت مېتىر چوڭقۇرلۇقتا يارلىق پەيدا قىلىپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىغا چۈشتى، ئاتلىرىنى شۇ يەرگە باغلىدى - دە، ئۆزلىرى مەسلىھەتكە ئولتۇردى:

— مانا، مەنزىلىمىزگە يېتىپ كەلدۇق، — دېدى باتىرغازى، — مۇشۇ يارلىق بىزنى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ بارىدۇ. بىز ئالدى بىلەن نادەمنىڭ نەدىلىكىنى ئوقۇشىمىز زۆرۈر. ئاراش سۆز قىستۇرۇپ دېدى:

— توغرا، ئۇ مەشەدىمۇ ياكى شەھەرگە ئەكەتتىمۇ، بۇنى ئوقۇمىساق بولمايدۇ، بۇ يەردىكى كىشىلەر بەلكى بىلەر.

— مەن ئوقۇپ كېلەي، — دېدى چوڭ قاراسۇدىكى جەڭدىن كېيىن رازۇپىدىكىچىلار سېپىگە قوشۇلغان جامالىدىن، — بۇ يەردە مېنىڭ تونۇشلىرىمۇ بار.

— بولىدۇ، سەن بار، ۋاقىت قىس، تېز قايتىشىڭ كېرەك، — باتىرغازى ئۇنىڭغا يەنە بىر رازۇپىدىكىچىنى قوشۇپ ماڭدۇردى.

— ئەجەب ھە، — دېدى ئاراش، — ئىسھاقلاردىن تېخىچە دېرەك يوق، ئۇلار قوشكۆۋرۈككە بارغۇچە نادەمنى ئەكەتتىمۇيا؟

— ياق، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئوتى بويىدە سوراق قىلمايدۇ، دەمسەن، ماڭغان بولسا بۈگۈن كېچىدە ماڭغاندۇ، — باتىرغازى شۇنداق دېدى — دە، شۇك بولۇپ قالدى قالغانلارمۇ شۇك بولۇپ كەتتى. ئۇلار ھەممىسىلا ئادەمنى ئويلاشماقتا ئىدى.

جىمجىت كېچە، پەقەت رازۇبىدىكىچىلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئارىلاپ — ئارىلاپ پۇرقۇپ قويۇشلا ئاڭلىنىپ قالاتتى، بولمىسا مەھەللە ئىچىدە خۇددى ھاياتلىق ئۇچۇپ قالغاندەك ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

تۇيۇقسىز ئىتلارنىڭ ھاۋىشى ئاڭلىنىپ قالدى. ھايات قالماي جامالىدىنلار يېتىپ كەلدى.

— يوق، — دېدى ئىتتىك كەلگەن جامالىدىن، — بۇنىڭدىن ئىككى — ئۈچ سائەت ئىلگىرى قولى باغلانغان بىرىنى گومىنداڭچىلار ماشىنىغا سېلىپ شەھەر تەرەپكە ئەكەتكەنلىكىنى بەزى كىشىلەر كۆرۈپتۇ.

رازۇبىدىكىچىلار قايغۇ بىلەن بېشىنى ئەگدى، ئېغىر خورسىندى. ئۇلار ئۈمىدىنى ئەمدى قوشكۆۋرۈككە كەتكەنلەرگە باغلاشتىن باشقا چارە تاپالمىدى.

3

قاراڭغۇ چۈشۈپ ھەممە ياق جىمىغاندىن كېيىن، ئىشىك ئالدىدا توختىغان ماشىنىغا قولى باغلانغان ئادەم ئولتۇرغۇزۇلدى. ئىككى يېنىغا مىلتىق تۇتقان ئىككى ئەسكەر ئولتۇردى. ماشىنا گۈرۈلدەپ ئوت ئالدى. قاراسۇدىكى ئۇرۇشتا جېنىنى ئاران قۇتقۇزۇپ قېچىپ كەلگەن باتالىيون كوماندېرى شوپۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئوفىتسېرغا:

— سىلنىڭغا ئېيت، بۇ، «ئالتە ئوغرى» نىڭ مۇھىم ئادىمى، ئىكەن، بۇنى جاۋ يىڭجاڭنىڭ ئۆزى تۇتتى، دەپ ئېيت،

ئۇقتۇڭمۇ، يولدا پەخەس بولۇڭلار، يوللاردىمۇ «ئوغرى» لارنىڭ ئادەملىرى بولۇشى مۇمكىن، ئالدىڭلاردىن توراپ چىقسا، بوشاڭلىق قىلماي، دەسسەتپ ئۆتۈپ كېتىڭلار، تېز مېڭىڭلار، — دېدى.

ماشىنا قىزىلكۆتەل ① گە چىرقىراپ يامشىپ چىقتى — دە، تۆۋەنگە — دۆڭمازارغا ② ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى. كېچىنىڭ سوغۇق شامىلى يۈزنى ھەرىدەك چېقىپ ئۆتەتتى. نادەم ئاسماندىكى سانسىزلىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ خىيال بىلەن كېتىپ بارماقتا ئىدى: «مېنى ئەلۋەتتە ئىلى قوماندانلىق ئىشتابىغا ئاپىرىدۇ، ئۇ يەردە سوراق قىلىدۇ. سوئاللىرى چۈشىنىشلىك، ماڭا سوئاللار بېرىلمىدىمۇ؟ قىيىناپ ئازابلىمىدىمۇ؟ ئەمدى ئۇ يەرگە ئاپىرىپ مېنىڭدىن جاۋاب ئالغۇدەكمەش، ئۇخلىماي چۈش كۆرۈشمە، ھېلىغۇ ئۇرۇپ باشلىرىمنى ياردىڭ، يۈزلىرىمنى كۆكەرتىڭ، كۆزلىرىمنى قانغا تولدۇردۇڭ، ئەمدى بەدەنلىرىمنى قىيما — چىيما قىلىشساڭمۇ باش ئەگمەيمەن! باش ئېگىش — نەسلى — پۈشتۈمغا يات! مەيلى، ھامان بىر ئۆلۈم، لېكىن ئۆلتۈرگەن دۈشمىنىم بەك ئاز بولۇپ قالدى — دە، ئىست...»

دۆڭمازاردىن ئۇزۇپ چىققان ماشىنا بەزى كاتاڭلىق يەرلەردە ئاستىلاپ، تۈز يەرلەردە ئىتتىكلەپ كېتىۋاتاتتى. نادەمنىڭ خىياللىرى داۋاملاشماقتا ئىدى: «شەھەرگە يېقىنلاپ كېتىۋاتمەن. بىكاردىنلا ئۆلۈپ كېتىمەنمۇ؟ بۇلارنىڭ قولىدىن ساق قۇتۇلۇشقا بولماسمۇ؟»

نادەم ئىككى يېنىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. بىر يېنىدىكىسى ئۇخلاپ قالغان، ئوڭ يېنىدىكىسى بولسا تېخىچىلا ئويغاق ئىدى: «جۈرئەت قىلىش كېرەك، — دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە، — مەن قوي ئەمەسقۇ باغلاپ قويسا تىپتىنچلا يېتىۋېرىدىغان، ھەرىكەت قىلىش كېرەك.»

① قىزىلكۆتەل — يەر ئىسمى، داۋان.

② دۆڭمازار — يەر ئىسمى، يېزا.

ئۇ ماشىنىنىڭ ئېغىر سىلكىنىشىگە ماسلىشىپ تەۋرىنىشكە باشلىدى. بۇ تەۋرەش ئۇنىڭ جىددىي ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەرىكىتىنى چاندۇرماسلىق ئىمكانىيىتىنى ياراتمايدى. ئۇ قولنى مەھكەم باغلاپ تۇرغان ئارغامچىنى ماشىنىنىڭ يان تۆمۈرىگە كۈچ بىلەن سۈركىمەكتە. نادەمنىڭ يەلكىلىرى تېلىپ چېكىسىدە تەر تامچىلىرى يالتىرىدى. لېكىن، ئارغامچا ھېچ بوشايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. «ماشىنا شەھەرگە يېقىنلا قالدى، غەيرەت قىلىش كېرەك» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە چىشىنى چىشىغا مەھكەم بېسىپ تېخىمۇ كۈچەندى. توختىماي سۈركىدى، ئۈشتۈم تۈت قوللىنىڭ بوشاپ قالغانلىقىنى سەزگەندە كۆزلىرىدە غەلبە شادلىقى چاقناپ كەتتى. «سەنلەر مېنى ئۆز ئىرادەڭگە بويسۇندۇرالىشىڭ ئىسلا مۇمكىن ئەمەس، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاۋۋالقى ھالىتىنى قىلچە ئۆزگەرتىمەستىن قولنى ئارقىسىغا تۈتۈپ تەۋرىنىپ ئولتۇرۇپ، — ئەمدى ئەپلىك بىر پەيت كەلسۈنچۇ قىنى؟»

دەل شۇ پەيتتە ماشىنا يەنە بىر قېتىم قاڭقىپ ئۇلارنى ئورنىدىن سەكرىتىۋەتتى. نادەم كۆردىكى، ماشىنا كۆۋرۈككە يېقىنلاپلا قالغانىدى. بۇ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇ تەييارلاندى.

قاتتىق سىلكىنىشتىن زىچلىداپ كەتكەن بېشىنى چاڭگاللىۋالغىنىچە ۋاي - ۋايلاپ ئولتۇرغان ئىككى دۈشمەن ئېسىنى يىغىپ ئۆلگۈرگۈچە، نادەم چاقماق تېزلىكىدە شۇنداق چاققان ھەرىكەت قىلدىكى، توپتەك قاڭقىپ پەستە شارقىراپ ئېقىۋاتقان چوڭ ئۆستەڭگە ئۆزىنى ئاتتى. ئالاقزادىلىك ئىچىدە نېمە قىلارنى بىلمەي قالغان دۈشمەنلەر ئالدىراشلىق بىلەن سۇغا قارىتىپ قالايمىقان ئوق ئۈزدى ...

نادەم ئوڭ پۇتىنى سۆرەپ دەسسەپ دەريا بويىدىن يولغا چىقتى ۋە قاياققا ماڭسام بولار، دەپ ئويلىنىپ قالدى.

ئۇ خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى: «ئەسلىدە بىزنىڭكىلەرنىڭ

بۈگۈن كېچىدە سۇلتانئۆۋەيسىكە كېلىدىغان كۈنى، قاراسۇدىكى ئىشلار قانداق بولىدىكىن ياكى ۋەزىپە ئۆزگىرىپ قالىدىمىكىن؟ نېمىلا بولسا سۇلتانئۆۋەيسىكە كىرىش كېرەك.» نادەم ئېغىر يانتقۇدا قىزىلكۆتەلگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇنى ئەگىپ سۇلتانئۆۋەيسىنىڭ جەنۇبىدىكى مەھەللىگە چۈشتى. ئېرىقنىڭ قىرىغا چۆكۈپ گەتراپنى كۆزەتتى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن: «ئۇلار كەلسە ئەلۋەتتە يارلىقنىڭ ئىچى بىلەن كېلىدۇ» دەپ ئويلىدى - دە، ئۆرلەپ مېڭىپ يارلىققا يۇقىرى تەرەپتىن چۈشتى ھەم شەپە بېرىپ ماڭدى.

— چاقماق ... چاقماق ...

ئۇ قەدەملىرىنى يېنىك تاشلاپ، ئاشۇ سۆزىنى تەكرارلايتتى:

— چاقماق ... چاقماق ...

— ھوي ... نادەمنىڭ ئۇنغۇ بۇ! — باتىرغازى ھەممىدىن

بۇرۇن بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغانىدى.

— راست، شۇنىڭ ئۇنى!

نادەم يېقىنلاپ كەلدى:

— چاقماق ...

— نادەم!

— نادەم! ...

سەپداشلىرىنىڭ ئاۋازىنى نادەم تونۇغانىدى:

— يولداشلار! ...

نادەمنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، سەپداشلىرىنىڭ

ھەممىسى ئېيتقۇسىز خۇشال بولۇپ ئۇنى ئورنۇپلاشتى:

— قانداق قۇتۇلدۇڭ، نەلەردە يۈردۈڭ؟ بىز قاتتىق قايغۇدا

قالغاندۇق.

— ئاستىراق، ئاستىراق، — دېدى نادەم ئۆز ھاياجىنىنى

باسالماي كەتكەن رازۇپىدىكىچىلارغا، — بۇ قىزىق ھېكايىنى

كېيىنرەك سۆزلەپ بېرى، ئاۋۋال مېنىڭ قورسىقىمغا بىرنېمە

بېرىڭلار.

باتىرغازى قوينىدىن بىر پارچە گۆش، جاھالدىن بىر پارچە نان ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزارتتى. نادەم مەزىلىك پىششىق گۆشنى ئېزىپ تېز چاپناپ يۇتۇشقا باشلىدى.

— ئاچپاقنىڭ ئۆزى بوپسەن - دە؟

— شۇنداق، سادىر پالۋاننىڭ «قورساق ئېچى يامان ئىكەن» شالۋۇرنى كاۋاپ قىلدىم» دېگىنى بىكار ئەمەس ئىكەن، — دېدى نادەم قاتتىق ناننى چاپناپ، — خوش، ۋەزىپە ئۆزگەرمىگەن ئوخشايدۇ - ھە؟

— ئۆزگەرمىدى، دەل ۋاقتىدا كەلدىڭ، — دېدى باتىرغازى خۇشاللىق بىلەن.

ئۆز باشلىقىغا ئىگە بولغان بۇ «چاقماق» گۈرۈپپىسى ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى.

«چاقماق» رازۋېدىكىچىلار گۈرۈپپىسى چوڭقۇر يارلىق ئىچىدىكى سۇدىن چىقماي، مەھەللە ئىچىگە ئىلگىرىلىدى. بۇ سۇ ئېقىپ بېرىپ مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ سۇغا قوشۇلاتتى. ئۇلار شۇ سۇ بىلەن چوڭ سۇغا چىقتى ۋە بىر ئاز مېڭىپ خېلىلا ئېگىز قىلىپ ياسالغان كۆۋرۈك ئاستىغا كىردى. كۆۋرۈك ئاستىدىن چىقىپ ئۆزلىرىدىن يۈز - يۈز ئەللىك مېتىردەك يىراقلىقتا تۇرغان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ پوتىنىنى كۆزەتتى.

غۇلجا شەھىرى بىلەن نىلقا ناھىيەسى ئوتتۇرىسىدا مۇھىم بېكەت بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ مەھەللىدە گومىنداڭنىڭ بەزىدە بىر كېچىدىلا بىر پۈلك ئەسكىرى پەيدا بولۇپ قالاتتى، بەزىدە ئازىيىپ بىر باتالىيونغا، بىر روتىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئەڭ بولمىغاندا بىر ئىزۋوت ئەسكىرى داۋاملىق تۇراتتى. بۇ يەر نىلقىغا ئەسكەر ئەۋەتىشنىڭ بىر ئوڭۇشلۇق كۆۋرۈكىگە ئايلىنىپ قالغان، نىلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن بۇ يولنى كېسىپ تاشلاش زۆرۈر ئىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئۆلگۈدەك قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ

ئۇلاردىن يېمىگەن ئازابى، تارتمىغان كۈنى قالمىدى. ئاشۇلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى، نۇرار جايى، ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشىكى، ئوتۇن - ياغىچى، سۇلتانئوۋەيس خەلقىنىڭ بېشىغا سېلىق بولۇپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئىككى ئايدىن بېرى ئۈستى - ئۈستىلەپ چۈشۈۋاتقان بۇ سېلىقلارغا قارشى نۇرغۇن كۆتۈرۈلۈشلەر بولدى. لېكىن، بۇنداق كىشىلەردىن ئون نەچچىسىنىڭ پۈت - قولى باغلىنىپ شەھەرگە ئەكىتىلدى، بىرنەچچىسى ئېتىپ تاشلاندى، بىرنەچچىسى پۈت - قولىدىن ئايرىلىپ مەڭگۈلۈك مېيىپ بولۇپ قالدى. لېكىن، گومىنداڭنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان كۈلپەتلىرىگە قارشى كۈرەش توختاپ - ئۆچۈپ قالغىنى يوق. شوڭخا، بۇ يېزىدا ھەر كۈنى ئېلىشىش بولۇۋاتاتتى. رازۇپدىكىچىلار تازا سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن، ئەسكەر تۇرۇۋاتقان قورۇنىڭ ئىككى قاناتلىق دەرۋازىسى ئوچۇق ئەتكەنلىكىنى، ئىككى قاراۋۇننىڭ دەرۋازىدىن كىرىپ - چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

نادەم دەرۋازىدىن كۆزىنى ئېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئاۋۋال ئاۋۇ ئىككى مەخلۇقنى جايلايلى، بىرەر «تىل»نى قولغا چۈشۈرۈپ قانچىلىك ئادىمى بارلىقىنى ئېنىقلايلى، بەلكى باشقا يەردە يەنە ئادەملىرى باردۇر، ئۈنمۇ ئوقۇپ، ئاندىن ئەنۋەر كامغا ئات سالدۇرۇش كېرەك، قانداق دەيسىلەر؟

نادەمنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. باتىرغازى بىلەن جامالىدىن ئوڭ تەرەپ ياندىن، ئاراش بىلەن نادەم سول تەرەپتىن دەرۋازىغا شەپسەز يەر بېغىرلاپ ماڭدى، قالغان رازۇپدىكىچىلار سۇدىن چىقماي ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشتى ...

تاڭ قاراڭغۇسىدا قاتتىق ئېتىشىش بولدى. قىيىقاس - چۇقان، تاڭ - تۇڭ، گۈلدۈر - گۈمبۈرلەر يېزىنى تىتتىدە - ۋەتتى. پۈتۈن يېزا ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، بالىلارنىڭ يىغلاشلىرى، ئادەملەرنىڭ غەم - ئەندىشىلىرى سۈبھى كۆتۈرۈلگەندىلا توختىدى.

تاڭ ئاتتى، مەھەللە جانلاندى. ئۇششاق بالىلار، قىز -

يىگىتلەر، ھاسا تاياقلىق بوۋاي - مومايلار ئۆي - كۆيلەردىن،
كوچا - كوچىلاردىن ئېقىپ كېلىپ يىغىلىشقا باشلىدى. ئۇلار
تەقەززا بولۇپ كۈتكەن بۇ پارتىزانلارنى ھاياجان بىلەن
تەبرىكلەشتى. قىن - قىنىغا پاتماي كۈلۈشتى.

ئۇچىسىغا پاختىلىق ئۈجۈركا، بېشىغا ئاق تېرە قۇلاقچا
كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن باغلىغان ۋە بەلبېغىغا
يالىڭاچلانغان تاپانچا قىستۇرۇلغان ئەنۋەر نادەم بىلەن بىر
مەيدانغا يېتىپ كەلدى. غەلىبە شادلىقى بىلەن يايىرىغان
كىشىلەرگە قاراپ ھاياجانلاندى. ئەنۋەر يوغان قارىياغاچ
كۆتكىگە چىقتى. پۈتۈن مەيدان گويا چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك
جىمىپ، ھەممەيلەن ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

— ئاتا - ئانىلار، ئاكا - ئۇكىلار، ھەدە - سىڭىللار — دېدى
ئۇ ئايرىپ - ئايرىپ سۆزلەپ، — بىز گومىنداڭ جاللاتلىرىدىن
سۇلتانئۆۋەيس مەھەللىسىنى ئازاد قىلدۇق! بىز گومىنداڭنىڭ
زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇق! ئەمدى پۈتۈن خەلقىمىزنى بۇ زۇلۇمدىن
قۇتۇلدۇرىمىز! ...

مەيداندا قىيقاس - چۇقان ياڭرىدى ...

— ئالدىمىزدىكى توسالغۇلار سۈپۈرۈپ تاشلاندى، — دېدى
ئەنۋەر نادەمگە كەڭ مەيداندىن يېنىپ چىقىۋېتىپ، — گومىنداڭ
پۈتۈن ئەسكىرىنى نىلقىغا ئاچقىدۇ، بىز نىلقا تاغلىرىدىكى
پۈتۈن پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىمىز، سېنىڭ
«چاقماق» گۇرۇپپىڭ ئاۋۋال مېڭىشى مۇمكىن، تەييارلىنىپ
تۇرۇڭلار.

— بىز تەييار! — دېدى نادەم خۇشاللىق بىلەن ئەنۋەرگە
قاراپ.

ئون يەتتىنچى باب

1

بىرنەچچە قېتىملىق ئېغىر مەغلۇبىيەتتىن كېيىن گومىنداڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن نىلقىغا تاشلاندى. مانا شۇ چاغدا — 1944 — يىلى 7 — نوپابىر كۈنى «ئازادلىق» تەشكىلاتى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدى.

بۇ تەشكىلات يازغان تەشۋىقات ۋە رەقىلىرى كوچىلارنىڭ كۆرۈنەرلىك جايلىرىغا چاپلاندى. كۆزلىرىدىن ئوت يانغان كىشىلەر قىن — قىنىغا پاتماي گويا قېلىن يەر قاتلاملىرى ئارىسىدىن پارتلاپ چىقىشقا يول ئىزدىگەن ماگمىدەك چايقىلىپ، كوچىلاردا دۈر — دۈر يامراۋاتقاندىك كۆرۈنەتتى. ئۇلار قىستىلىشىپ ۋە رەقىلەر چاپلانغان يەرلەرگە ئولىشاتتى. ئۆز ھاياجىنىنى باسالماغانلاردىن بىرى كىشىلەرنى خۇددى كۈرەشكە چاقىرغاندىك تەشۋىقات ۋە رەقىسىنى ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«قېرىنداشلار!

گومىنداڭنىڭ شەپقەتسىز زۇلۇمى چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىگە يەتتى. بېشىمىزنى كۆتۈرۈپ زوراۋانلىققا قارشى تۇرىدىغان ۋاقىت كەلدى! باشنى كۆتۈرۈش — قوزغىلىش دېمەكتۇر. قولغا قورال ئېلىپ قانلىق كۈرەش قىلماي ئازادلىققا چىققىلى بولمايدۇ. دۈشمەندىن قورقماستىن كېرەك. ئاتا — بوۋىلىرىمىز ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىقى ۋە گەركىنلىكىنى سۆيۈش روھى بىزنى ئىلھاملاندۇرماقتا... ھەر مىللەت خەلقى بىر نىيەت، بىر ئارزۇ يولىدا كۈرەشكە ئاتلىنىيلى...

بۇ سۆزلەردىن ئىلھاملانغان ئوقۇغۇچى تەشۋىق ۋە رەقەبى
ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ئىتتىك ئوقۇماقتا ئىدى. كەمبۇر بىرى
ئۇنىڭغا ۋارقىردى:

— ئالدىرماي دانمۇدانە قىلىپ ئوقۇ!
ئۇ داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇدى:

... دۈشمەن مەغلۇبىيەتلىك كۈنلىرى قانچە يېقىنلاشقانسىمۇ
شۇنچە تېپىرلىماقتا، ياۋۇزلۇقنىڭ كۈندىن - كۈنگە
ئېشىۋاتقانلىقى ياۋۇزلارنىڭ يوقىلىشىدىن بېشارەت بەرمەكتە.
نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى تۈركۈم -
تۈركۈملەپ يوقىتىشى بۇنىڭغا ئىسپات! دۈشمەن ھالاكەتلىك
تەقدىرىدىن ھەرگىز قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ! بىز چوقۇم غەلبە
قىلىمىز!

قوزغىلايلى قېرىنداشلار!

ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشايلى قېرىنداشلار!

قوللىمىزغا قورال ئالايلى قېرىنداشلار!

يوقالسۇن گومىنداڭ!

ياشسۇن ئىنقىلاب!

توپلاشقان كىشىلەرگە قاراپ بىر توپ قوراللىق چېرىكلەر
يىراقتىن يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. كىشىلەر گويا ئۇلارنى
كۆرمىگەندەك پىسەنت قىلماستىن ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشاتتى.
كوچا تاملىرىغا، سىم تاناپ تۈۋرۈكلىرىگە مۇنداق تەشۋىقات
ۋە رەقىلىرى چاپلىنىۋاتقىنىغا ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. بۇ
ۋە رەقىلەر قانچىلىك يىرتىلىپ تۇرسا، شۇنچىلىك چاپلىناتتى،
كۆپىيىپ تۇراتتى. ھۆكۈمەت قانچىلىك چارە - تەدبىرلەرنى
قوللىنىپمۇ ئۇنى توختىتىپ قالالمىدى. بۇ ھال خەلقنىڭ
ئارزۇلىرىنى ئىشەنچكە ئايلاندۇردى. ھازىرقى خەلق بىر ئاينىڭ
ئالدىدىكى خەلق ئەمەس ئىدى. ئۇ چاغلاردا چېرىكلەر كىشىلەرنى
قوغلىسا قاچاتتى ياكى قېچىپ كېتىپ، يەنە قايتىپ كېلىپ

توپلىشاتتى. ھازىرچۇ؟ قاچمايدۇ، چېرىكلەرگە نەپرەتلىك سۆزلەرنى ياغدۇراالايدۇ، قۇرۇق قوللىرىغا قارىماي ئۇلارغا ئېسىلىدۇ، ئېلىشىدۇ. بۇ ھال پۈتۈن شەھەر كوچىلىرىدا ئومۇملىشىپ قالدى. شۇڭا، قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىكى ھەرىكەتنى جىددىيلەشتۈرۈش، تېزلەشتۈرۈشكە كىرىشتى.

چوڭ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئۈستەلنى چۆرىدەپ يەتتە كىشى ئۆرە تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇغداي ئۆڭلۈك، قىرغىما قارا بۇرۇتلۇق، خۇشخۇي كىشى — ئەخمەتجان قولىدىكى قېرىنداش بىلەن ئۈستەلگە يېپىلغان غۇلجا خەرىتىسىگە قىزىل ئىستىرىپلىكلارنى قويماقتا ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئابدۇكېرىم ئاباسوف خەرىتىگە كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇراتتى. ئۇلار بىر سائەتتىن بېرى مۇزاكىرە قىلىپ، شەھەرنىڭ ئەڭ دەسلەپ ھۇجۇم قىلىدىغان نۇقتىلىرىنى بەلگىلەۋاتاتتى. كۈننىڭ خېلىلا سوغۇقلۇقىغا قارىماي، ئۇلار چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتكەن، بىردەم ئۇياقتىن — بۇياققا ماڭاتتى، بىردەم خەرىتىگە قارايتتى. ئۇلار ھەممىسى جىددىيلەشكەندى. ئېلىنغان مەلۇماتنىڭ تازا ئېنىق بولۇشىنى قايتا تەكشۈرۈشكە كەتكەن كىشى ئۆيگە كىردى — دە، دوكلات قىلدى.

— مەلۇمات تۈنۈگۈنكىگە ئوخشاش: گومىنداڭ قوشۇنلىرىدىن نىلقىغا يۈرۈش قىلىپ كەتكىنى بەش مىڭ ئۆپچۆرىسىدە، غۇلجىدا قالغىنى 382 — پولىكىنىڭ ئىككى باتالىيونى، 4 — پولىكىنىڭ بىر باتالىيونى، ئاۋىياتسىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بولۇپ جەمئىي بىر مىڭ بەش يۈز — بىر مىڭ ئالتە يۈز ئەتراپىدا، بۇلار ئايرودۇرۇم، باش ساقچى ۋە شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى گازارمىغا توپلاشقان، ئاز بىر قىسمى ئىلى قوماندانلىق ئىشتابىدا تۇرۇۋاتىدۇ.

دوكلات قىلغۇچى كىشى ئالدىرىماي، رەقەملەرنى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ مەلۇم قىلدى.

— دېمەك، مەلۇمات ئىشەنچلىك بولدى، — دېدى ئەخمەتجان

قاسمى، ئۇ قولدىكى قېرىنداش بىلەن خەرىتىنىڭ بىرقانچە يېرىگە كۆرسەتكۈچ بەلگىسىنى قويدى - دە، مۇنداق دەيدى:

— غۇلجىدىن بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار نىلقىغا كەتكەن، بىز تېخى ئاجىز، نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى ھازىرغىچە يېتىپ كېلەلمەيۋاتىدۇ. ئۇلار يول بويى مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى قىلىۋاتىدۇ، — ئۇ دۈشمەنلەر بىلەن كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە بىرنەچچە ھەسسە تۆۋەن تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكەتلىنىش يوللىرىنى كۆرسىتىپ سۆزلىمەكتە ئىدى، — بىز گومىنداڭچىلار توپلاشقان چوڭ ئورۇنلارغا ھازىرچە ھۇجۇم قىلمايمىز، ئاساسى ئاجىز ئورۇنلارغا، كېيىنكى چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇملىرىمىزغا يول ئاچىدىغان ئورۇنلارغا ئاۋۋال ھۇجۇم قىلىمىز. قېنى، بىز مۇشۇنداق ھۇجۇملارنى باشلايلىچۇ، ئويغانغان خەلقىمىز خۇددى ئولغاغان قىياندەك سېپىمىزگە كەينى - كەينىدىن كېلىپ قوشۇلىدۇ. چۈنكى، خەلقىمىز ئىنقىلاب قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى، چۈشەندى، بېشىغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەتلەرنى مۇشۇنداق ئىنقىلاب بىلەن يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغانلىقىنى بىلدى. بىز ئىنقىلاب قىلىشقا ھەقىقىي، بىز ھەققانىي ئىش قىلىۋاتىمىز، جاندىن كەچسەك كېچىمىزكى، بۇ يولدىن ئەمدى يانمايمىز! چۈنكى، بىز زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلىشقا جۈرئەتلىك خەلق! يولداشلار، مەن ھازىر ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىمەن.

ئۇ خەرىتىدىكى كۆرسەتكۈچ بەلگىلىرى قويۇلغان ئورۇنلارنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرۇپ، تەقسىملەنگەن ۋەزىپىلەرنى بىر - بىرلەپ ئېلان قىلدى:

— ئابباسوف گۇرۇپپىسى ليۇ بىندېنى تىرىك تۇتۇشقا ماڭىدۇ. مەن بىر ئىشنى قىستۇرۇپ ئۆتەي: ئابدۇكېرىم قاتارلىق بىرنەچچە كىشىلىرىمىزنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قولغا ئالماقچى بولغاندا، چەت ئەلگە قېچىپ چىقىپ كەتكەندى. ئۇلار 6 -

نويابىر كۈنى كېلىپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىنراق ھەم ئاھالىسى
 شالاڭ ئالتەشوار مەھەللىسىدىكى روزاخۇننىڭ قورۇسىغا
 چۈشتى. روزاخۇننىڭ قورۇسى بىزنىڭ ھازىرقى مەخپىي
 ئىشتابىمىز. ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ليۇ بىندې ئۆيىگە
 ئوغرىلىقچە بارىدىكەن، ئۇ ھازىر بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە
 قۇۋلىشىپ كەتكەن، ئاشكارا يۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان. بىر
 كۈن باش ساقچى ئىدارىسىدە ياتسا، بىر كۈن ۋالىي
 مەھكىمىسىدە ياكى بولمىسا يېرىم كېچىدە ئۆيىگە بېرىۋېلىپ
 ئۆزىنى كۆرسەتمەي يوشۇرۇنۇپ تۇرىدىكەن، ئۇ ئەندىشىلىك،
 ۋەھىمىلىك، ئالاقزادىلىك ھالغا چۈشۈپ قالغان. خەلق ئالدىدا
 گۇناھقا بوغۇلغان ئادەملەرلا مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ ھەم
 ئۇنىڭ خاتىرجەم كۈنىمۇ بولمايدۇ. ئۇنى ئىمكانقەدەر تىرىك
 قولغا چۈشۈرۈش، خەلقنىڭ سوتلىشىغا تاپشۇرۇش كېرەك! شۇنى
 چۈشىنىش كېرەككى، تىرىك قولغا چۈشىسە، خەلقنىڭ
 قوزغىلاڭغا بولغان ئىشەنچى ئاشىدۇ. ئەگەر ۋەزىيەتتە باشقا
 ئۆزگىرىش بولمىسا، ئابباسوف گۇرۇپپىسى يەنە ئېزلا توپادەڭ
 تۈرمىسىنى ئازاد قىلىپ، مەھبۇسلارنى بوشتىدۇ. ئۇ يەردە نىلقا
 قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئادەملىرى بار. سىز، — دېدى ئۇ يېتىدىكى
 بىر كىشىگە بۇرۇلۇپ، — شەھەرلىك ساقچىغا سېپىل ياقىسى
 تەرەپتىن كېلىپ تېگىپ تۇرىسىز، قارشىلىق كۈچلۈك بولمىسا،
 ئىشغال قىلىشىڭىز مۇمكىن، ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىچىدىكى
 ئەھۋاللارنى كۆزىتىش كېرەك. سىز، — دەپ ئۇ يەنە بىر
 كىشىگە ئېيتتى، — دۈشمەننىڭ چارلاش قىسىملىرىنى
 ئىسكەنجىگە ئالسىز ۋە يوق قىلىسىز. بىز ئۈچدەرۋازا
 مەھەللىسىنى ئىشغال قىلىپ، كەلگۈسىدە گومىنداڭنىڭ
 قوماندانلىق ئىشتابىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ يولىنى ئاچمىز.
 بىرنەچچە كۈندىن بېرى بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان بۇ كىشىلەر
 يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن بۆلۈمدىن بىر —
 بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى.

مەغلۇبىيەت گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى ئالاقزادىلىككە سېلىپ قويدى. گومىنداڭنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تېلېفون يېنىدىن نېرى كەتمىدى. ئۇ ئۈرۈمچىدىن ياردەم كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى.

گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ تېخىمۇ سەپرالىشىپ كەتتى. ئادەم تۇتىدىغان كۆك ماشىنىلارنىڭ ئۇنى ئۆچمەيدىغان بولدى. بۇنداق ھەرىكەت قايسى كۈنى قوزغىلاڭچىلار توپادەڭ تۈرمىسىنىڭ بىرنەچچە چېرىكلىرىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، ئۆز ئادەملىرىنى قۇتقۇزۇپ ئەكەتكەندىن كېيىن تازا ئەۋج ئالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغىلاڭچىلار كېچىلىرى شەھەر ئىچىدىكى بەزى گومىنداڭ ئورگانلىرىغا تەگكەندىن كېيىن، بىردەمدىلا غايىب بولۇپ كېتىپ، ھۆكۈمەتنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەندى. شۇڭا، گومىنداڭنىڭ بىر كۆزەتچى ئايروپىلانى ئۇلارنى كەينىدىن قوغلاپ، ھېچ يەردىن ئىز - دېرىكىنى ئالالمىدى. شۇ ئاچچىقىغا پايلىماي، جىرغىلاڭدا پادا - پادا بولۇپ ئوتلاپ يۈرگەن كالىلارنى ئوققا تۇتۇۋېتىپ ياندى. يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە قاراپ، كىشىلەر: «توۋا، مۇنداقمۇ ھۆكۈمەت بولىدىكەنە، بۇلارنىڭ بېشى ئايلىنىپ قالغانمۇ نېمە...» دېيىشتى.

كوچىلاردا ئەسكەرلىق چۈشكەن ماشىنىلار چىرقىرىشىپ ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىشاتتى. «توپلانماڭلار، تارقىلىڭلار، كوچىلارغا چىقماڭلار...» دېگەن تەشۋىقاتلار قۇلاقنى ياراتتى. كۈلۈبلاردا يىغىن ئېچىش، بازارلاردا توپلىنىش، مەسچىتلەرگە كىرىپ ناماز ئوقۇش مەنىسى قىلىندى.

لېكىن، كىشىلەر كەينى - كەينىدىن كېلىپ، ئۆزلىرىنى ئىنقىلابقا بېغىشلىغانلىقىنى، قولىغا قورال ئالمىغۇچە

يانمايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە ئىدى. ئۈچدەرۋازنىڭ چوڭ كوچىسىدا، ھەرقايسى يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا گومىنداڭنىڭ سۈر كىيىملىك ئۆلۈكلىرى ياتاتتى ھەر خىل كىيىملىك قوراللىق قوزغىلاڭچىلار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دەرەخلەرنى دالدا قىلىپ، يوشۇرۇن ھەرىكەت بىلەن ساي تەرەپكە ئاقاتتى. شۇ چاغدا بىردىنلا قىيقاس چىقىپ كەتكەندەك گۈرۈلدىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. قىزىق ئىش، بۇ نېمە ئاۋازدۇر؟ ئۇ يەر - بۇ يەردە ئېتىشىشلار بولۇۋاتقان، كوچىلاردا خاتىرجەم ماڭغىلى بولمايدىغان پەيتتە، گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە ئېلىنغان يەرلىك بالىلاردىن ئىككى يۈزدىن ئوشۇقراقى رەتلىك تىزىلىپ تاشيول بويلاپ قورالسىز ھالدا مەشىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىسىدا سوغۇقنىڭ خېلى قاتتىقلىقىغا قارىماي، غەلۋىرەدەك ماتانى كۈلدە بويلاپ تىكتۈرۈلگەن شىم - تۇجۇركا، پۇتدا خەي بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ئىككى ئوفتسىپى ئۇلارنى باشقۇرۇپ كوماندا بېرىپ كېلىۋاتاتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئاپتومات ئوقى ئىككى ئوفتسىپىنى شۇئان يىقتىقاندەك، يېڭى ئەسكەرلەر نېمە قىلارنى بىلمەي ھودۇقۇپ قالدى.

بۇ ھالقىلىق پەيت ئىدى. پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن قوزغىلاڭچىلاردىن بىرى چاققانلىق بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— قېرىنداشلار! قورقماڭلار، ھودۇقماڭلار، بىز ئۆز ئادەملەر، — بىر قولىدا ئاپتومات تۇتقان، بېلىدىكى كەمەرگە بومبىلار ئېسىلغان كىشى جاراڭلىق ئاۋازدا سۆزلىمەكتە ئىدى، — گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاب باشلاندى، خەلق تەۋرەپ كەتتى! ... ئەگەر خالساڭلار مەن بىلەن ئىشتابقا مېڭىڭلار!

ئۇلار ئابباسوفنىڭ قىسقا سۆزىنى ئاڭلاپلا خۇددى شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ۋارقىرىشىپ كەتتى:

— ھۇررا! ھۇررا! ...

— جېنىمىز پىدا، ھۇررا! ھۇررا! ...

— بۇ كىيىمىڭلار بولمايدۇ، بىزنىڭ يىگىتلىرىمىز سىلەرنى دۈشمەندىن پەرقلەندۈرەلمەيدۇ، يۈرۈڭلار، ئىشتابقا بارايلى، — دېدى ئابدۇكېرىم كۈلۈمسىرەپ.

ئىنقىلابقا قوشۇلۇۋاتقان قورالسىزلارغا قورال تارقىتىپ بېرىش — ئىشتابنىڭ بېشىغا چۈشكەن چوڭ غەم ئىدى. ئۇلارنى قوراللاندىرماي بولمايتتى، بىراق قورال يېتىشمەيتتى. قوزغىلاڭچىلار بۇيرۇق بويىچە كوچا - كوچىلارغا تارقالدى. چوڭ كوچىلارنىڭ، يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا، كۆۋرۈك باشلىرىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە يوشۇرۇن زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالماقتىن ئۆزگە ئامال يوق ئىدى ھەم بۇ ئاسان ئىدى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى غۇلجىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىش بۇيرۇقىنى ئېلىپ ماڭغاندا، يولدا گومىنداڭنىڭ بىر بۆلۈك قىسىملىرى تاغدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توربۇلغانىدى. دۈشمەن بىلەن ئاۋۋال ئەكبەر باتۇر ئەترىتى ئۇرۇشقا كىردى. لېكىن، كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە دۈشمەن ئۈستۈن ئىدى، شۇڭا ئوڭۇشلۇق جەڭ قىلالىمىدى. ئارقىدىن غېنى باتۇر ئەترىتى، ئوسمان ۋە نۇرۇملار ئەترىتى ياردەمگە كېلىپ، قاتتىق جەڭ بولدى. دۈشمەن نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ چېكىنىپ كەتتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇلارنى قوغلاپ ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىش كېرەكمۇ ياكى بولدى قىلىش كېرەكمۇ ۋە ياكى بىر قىسىم ئەترەتلەر قېلىپ، قالغانلىرى شەھەرگە يۈرۈش قىلىش كېرەكمۇ؟ شەھەرگە بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا كىرىش زۆرۈر ئىدى. كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئەترەتلەر تولۇق يولغا چىقتى.

بۈگۈن تاڭغا يېقىن تۇيۇقسىز ئېتىلغان ئوقلار پۈتۈن شەھەر خەلقىنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتتى. ئۇندەرىشىپ ئويغانغان

كشىلەر ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازغا قاراپ چېلىدىن بېرى كۈچلارغا چاپلانغان تەشۋىقات ۋە رەقسىدىكى گەپلەرنىڭ بۈگۈن ھەقىقەتكە ئايلانغانلىقىغا ئىشەندى.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن ئېتىشىشلار بىر ئاز پەسلەپ قالسىمۇ دۇكانلار ئېچىلماي، سودا - سېتىق توختىدى. ھەر كۈنلۈكى ئىش ئىزدەپ چوڭكۆۋرۈككە كېلىدىغان مەدىكارچىلار كۆرۈنمىدى. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىش ئورۇنلىرىغا ماڭالمىدى. ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار مەكتەپلىرىگە بارمىدى. ھەر كۈنى ئەتىگەلىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا چىقىرىلىدىغان گومىنداڭنىڭ ئون ئىككى بۇرچەكلىك بايرىقىمۇ ئۇزۇن موما ياغاچنىڭ ئۈچىغا چىقالماي قالدى.

نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى ئادەملەر ئەتىسى بىلىۋېلىشتى. كېچە نىلقا پارتىزانلىرى غۇلجا شەھىرىگە ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن. غېنى باتۇر، پاتىخ مۇسلىمۇف، سېيىت ھەم ئوسمان ئىبراھىموف، نۇرۇم ئوبۇلوف، ھۇشۇرەم مەمەتوفلار رەھبەرلىكىدىكى ئەترەتلەر غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىي ھەم شەرقىي تەرىپىدىن كىرىپ غۇلجا قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن قوشۇلغانىدى. جاسارەتلىك ئىككى قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ قوشۇلۇشى گويا ئىككى ھەيۋەتلىك دەريانىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئۇلۇغ ئېقىنغا ئايلاندى. ئەمدى ئىشتابىنى ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى مەخپىي ئورۇندىن شەھەر ئىچىگە يۆتكەش زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئىشتابىنى يۆتكەش، ئارقا سەپ خىزمىتى ھەم پارتىزانلارغا كىيىم - كېچەك، ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىش زەينىدىن تاپشۇرۇلدى. ئالتە شوئار مەھەللىسى بىلەن ئۈچدەرۋازا مەھەللىسى ئارىلىقىدىكى ئۆستەڭ بويىدىكى چوڭ قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ۋاقىتلىق ئىشتابى جايلاشتى. كىشىلەر تېخىمۇ جانلاندى، پارتىزانلارغا ئاتاپ داش قازانلار ئېسىلدى، خىزمەت قىلغۇچىلار پۇت - پۇتىغا، قول - قولغا تەگمەي يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. بىرى ئوتۇن ياراتتى، بىرى سۇ

توشۇپتتى، بىرى قازان - قومۇچلارنى يۇياتتى؛ بىر ياقتا قازاقلار
ئەكىرگەن ئۆكۈز - قويلار سويۇلسا، بىر ياقتا شىبەلەر
ئەكىرگەن تاغار - تاغارلاپ گۈرۈچلەر يۇيۇلماقتا ئىدى؛ يەنە بىر
تەرەپتىن ماشىنىچىلار، تۇماقچىلار ئەكەلگەن پاختىلىق چاپان،
كالتە جۇۋا ۋە قۇلاقچىلار بىر ئۆيگە توشۇلۇۋاتاتتى؛ بەزىلەر
ئۆزلىرىنىڭ مىنىشلىك ئاتلىرىنى پارتىزانلارغا ھەدىيە قىلماقتا
ئىدى. بۇلا ئەمەس، يېقىن مەھەللىلەردىن، ھەتتا گومىنداڭ
ئىشغالىيىتىدىكى جايلاردىن پارتىزانلار ئۈچۈن چېلەك -
چېلەكلەپ سۇيۇقئاش، چۆچۈرىلەر، قازان - قازانلاپ پولۇ
ئەكەلگۈچىلەر كۆپەيمەكتە ئىدى. شۇ تاپ كىشىلەر ئۆزىنىڭ
پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى مۇشۇلارغا سەرپ قىلىۋاتقانداك قىلاتتى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ چاقىرىشى بىلەن بۆلۈمگە كىرگەن
نىزامىدىن ئۈستەل يېنىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا
ئولتۇردى. ئابدۇكېرىم تېز - تېز يېزىۋاتقان خېتىنى تۈگەتتى - دە،
ئۇنىڭغا قاراپ دېدى:

— كۆردىڭىزمۇ خەلقنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، ئۇلارنىڭ بۇ
قوللىشى جەڭچىلىرىمىزگە كۈچ، ئىلھام ۋە زور مەدەت بولماقتا.
نىزامىدىن ئەپەندى، مۇشكۈل ۋەزىپىلەر ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ،
سىزنىڭ قىسىملىرىڭىزنىڭ ۋەزىپىسىمۇ ئېغىر.

— ئەلۋەتتە، — دېدى نىزامىدىن جىددىي ھالدا، — تاغلاردا
قىلىنغان ئۇرۇشتىن بۇ يەردىكىسى قىيىنراق بولۇشى مۇمكىن.
— شۇنداق، تاغدىكى ئۇرۇشلاردا دۈشمەنلىرىمىز بىزنى
ئىزدەپ ئالدىمىزغا مانا مەن دەپ كېلەتتى، ئەمدى بىز ئالدىغا
بارىمىز. ئاساسىي ئىشقا كېلەيلى، — دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي
تۈردە، — ھازىر بىز ئالدىدىغان ئىككى قورغان بار. بىرى،
ۋىلايەتلىك باش ساقچى، يەنە بىرى، سىلىڭبۇ، مۇشۇ ۋەزىپىنى
ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىساق، قالغانلىرىنىڭ ئىشى ئاسانراق، — ئۇ
قوشۇمىسىنى تۇرۇپ نىزامىدىنغا قارىدى. نىزامىدىن خىيالچان
كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ جىم ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم

سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئالدى بىلەن باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى، تۈرمىدىكى مەھبۇسلارنى تېزلىك بىلەن ئازاد قىلىش كېرەك. ليۇ بىندې ھازىر ئاساسەن باش ساقچىدا تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى، ھۇجۇمدىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىش لازىم. ئەگەر ئاتقان ئوقىمىز زەربە كەتمىسە، بۇ باش ساقچى ئۈچۈن قاقشاتقۇچ زەربە بولىدۇ، ئۇلار پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ھالغا چۈشىدۇ — دە، بىزنىڭ ئۇ يەرنى ئېلىشىمىز ئاسانلىشىدۇ.

— توغرا، — دەۋەتتى نىزامىدىن چارىدىن قانائەتلىنىپ جىددىي ھالدا، — ئۇ چاغدا باش ساقچى چوڭ تىرىكىدىن ئايرىلىپ بىر قانىتى سۇنىدۇ — دە.

— شۇنداق، بۇ ھەم بىزنىڭ ھۇجۇمىمىزنىڭ بىرىنچى غەلبىسى بولۇپ قالىدۇ.

شەھەرگە كىرگەن پارتىزانلارنىڭ قىلىۋاتقان ئۇرۇشلىرى ئۆزىنىڭ تېزلىكى، جىددىيلىكى بىلەن تاغلاردىكى ئۇرۇشلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. بۇ يەردە مىنۇت — سېكۇنتنىمۇ قولدىن بېرىپ قويۇشقا بولمايتتى. چۈنكى، ھازىر شۇ نەرسە ئايان بولۇۋاتاتتىكى، بىر مىنۇتنىڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىشى تۈرمىلەردىكى قانچىلىغان مەھبۇسلارنىڭ ئەزىز جانلىرىغا بېرىپ تاقىلىۋاتاتتى.

— رازۇبىدكا ئەشىدا سىزنىڭ رازۇبىدكىچىلىرىڭىز مۇشكۈل ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىپ، خېلىلا تەجرىبىلىك بولۇپ قالدى، — دېدى ئابدۇكېرىم ئويلىنىپ، — ھېلىقى يېزىلىق يىگىتنىڭ ئېتى نېمە ئىدى؟
— نادەم.

— ھە، نادەمنىڭ «چاقماق» گۈرۈپپىسىغا ئىككى ۋەزىپە تاپشۇرماقچىمەن. بىرى، ئالدى بىلەن ليۇ بىندېنى ئېتىش، يەنە بىرى، ۋىلايەتلىك باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەپلىك ئورنىنى كۆزىتىش، قانداق دەيسىز؟

— تولۇق ئورۇنلاشقا بولىدۇ! — دېدى نىزامىدىن قەتئىي ھالدا.
 — ئۇنداق بولسا، دەرھال ئورۇنلاشتۇرۇڭ! —
 نىزامىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ بۆلۈمىدىن چىقتى — دە،
 ئىككىنچى ئەترەتنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنى چاقىرىپ، ئابدۇكېرىم
 بىلەن كېلىشكەن ئىشلارنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇردى:
 — ۋەزىپىنىڭ جىددىيلىكىنى تولۇق چۈشەندىڭمۇ؟
 — تولۇق چۈشەندىم.
 نىزامىدىن ئويلىنىپ دېدى:
 — سەن ليۇ بىندېنىڭ كىملىكىنى بىلمەسەن؟
 — ئازراق ئاڭلىغان.
 — ھە، ليۇ بىندې خەلقىمىز ئالدىدا قاتمۇقات جىنايەتكە
 بوغۇلغان بىر قانخور! ئۇ بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى «ئىلى
 ۋەقەسى» دەپ ئاتىۋالغان. ئۇ ئىنقىلابىمىزنى بۆشۈكىدىلا
 تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن ئالاھىدە يارلىق بىلەن
 كەلگەن. ئۇ ئۆلكىلىك ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، يېقىندىن
 بېرى ئىلىدا يۈز بېرىۋاتقان ئادەم تۇتۇش، قىيناش، ئۆلتۈرۈش —
 چېپىش، ئېتىشىشلارنىڭ پىلانلىغۇچىسى ھەم ئاتامانى!
 ئەنۋەر بېلىدىكى كەمىرىنى چىڭىتىپ، قەددىنى رۇسلاپ
 قويدى. ئۇ ھازىرلا ھۇجۇمغا ماڭدىغاندەك جىددىيلەشكەندى.
 — ئاۋۋال ليۇ بىندېنىڭ يېتىپ — قوپىدىغان، ماڭدىغان
 كوچىسىنى، ئاندىن باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ بىز ئۈچۈن
 قولايلىق، ئەپلىك ئورنىنى رازۋېدكا قىلىش كېرەك.
 — رازۋېدكىچىلىرىمىز ھەممىگە تەييار، — دېدى ئەنۋەر
 بېشىنى ئىشەنچلىك سىلكىپ.
 — قېنى ئەمەس، «چاقماق» گۇرۇپپىسىنى چاقىر — دە،
 ۋەزىپىلەرنى بىر — بىرلەپ تاپشۇرۇپ دەرھال يولغا سال.

3

نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا، باش

ساقچىغا ئېلىپ چىقىدىغان يان كوچىلارنىڭ بىرىدە ئەپلىك جايغا ئورۇنلاشتى، تاڭ ئېتىشىنى ۋە ليۇ بىندېنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

ۋاقىت ئۆتمەكتە ئىدى.

— بىز ئاتىدىغان ئادەم كىچىك ئادەم ئەمەس، — دېدى نادەم ئاستا پىچىرلاپ، — ئۇ چوڭ ئەمەلدار، لېكىن چوڭ ئەمەلدارنىڭ ئەجلى بىزنىڭ قولىمىزدا، شۇنچىلىك چوڭ ئەمەلدارنى بىز ئاتىمىز، بىزگە شۇنچە چوڭ ھوقۇقنى كىم بەردى؟ خەلق قوللاۋاتقان ئىنقىلاب بەردى؟ شۇنداق ئەمەسمۇ؟!

ھاياجانلانغان ئىسھاق دەرھال سۆز قىستۇردى:

— گومىنداڭنىڭ ھەرقانچە چوڭ ئەمەلدارىمۇ، ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ھېچقانچە نېمە ئەمەس، ئۇ ھازىر چىرىلىدىغان ھاشارات، ئۆلەرمەن قۇرت!

— مانا بۇ ئىنقىلابنىڭ كۈچى، بۈگۈن شۇنچە چوڭ ئەمەلدارمۇ بىزگە ھېچقانچە نېمە ئەمەس بولۇپ قالدى. تۈنۈگۈنلا بىز يامان قورساق شاڭخېيغا قاپاق كۆتۈرۈپ قارىيالىمايتتۇق، گالۋاڭ خوتۇنلىرىنىڭمۇ ئېغىزىدىن چىققان بىر ئېغىز گەپ بىزنىڭ يۈرۈش - تۈرۈشمىزنى بەلگىلەيتتى، ھەتتە دەلدۈش بالىلىرىمۇ بېشىمىزدا ياڭاق چاقتى، گەجگىمىزگە مەنەتتى، ئىرغىتىپ تاشلىيالىمايتتۇق. ھازىرچۇ؟ ئۇلارنىڭ دۈمبىسىدىن ئىس چىقىرىشقا جۈرئەت قىلىپ تۇرۇپتىمىز، مانا بۇ ئىنقىلاب بەرگەن ھوقۇق! — دېدى نادەم ھاياجان بىلەن.

— شۇنداق، مىللىق قولىمىزدا، ئەمدى ئۇنىڭدىن چوڭىنىمۇ ئاتالايمىز، — دېدى باتىرغازى.

تاڭمۇ ئاتتى. بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن قارا خۇرۇم پەلتوسىنى يېپىنىۋالغان، كۆزىگە قارا كۆرەينەك تاقىغان ليۇ بىندې ئۈرۈمچىدىن ئۆزى بىلەن بىللە ئەكەلگەن ئالتە نەپەر كانئويىنى ئەگەشتۈرۈپ ھويلىدىن چىقىپ كەلدى - دە، كوچىنىڭ باش - ئايىغىغا سەپىلىپ قارىدى. نادەم ئۇنى قارىغا ئالدى.

— ئىككى قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتايلى، — دېدى باتىرغازى
ئاستا پىچىرلاپ.

— ياق، ئەگەر تەگمەي قالسا، ئىككىنچى ئوقنى ئېتىشقا
ئۆلگۈرلەمەي قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ئەمىسچۇ؟

— يۈرىكىگە ئاتايلى.

— بول چاپسان!

ليۇ بىندې ساقچى تەرەپكە بۇرۇلماقچى ئىدى، شۇ چاغدا
دەرۋازىغا قارىمۇقارشى بولغان دېرىزىدىن ئېتىلغان نادەمنىڭ
بىر تال ئوقى ئۇنى ئوڭدىسىغا ئۇچۇرۇۋەتتى. ئوق دېگەندەك
يۈرىكىگە تەگكەن ئىدى. ئالتە نەپەر كانۇپى باشلىقىنىڭ ئۆلۈكىنى
تاشلاپ، شۇ ھامان ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي قورۇنىڭ
ئىچىگە قاچتى.

ليۇ بىندې ئۆلگەندىن كېيىن، باش ساقچى ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن
دەرھال خەۋەر تاپتى. بىراق، ئۆلۈكىنى ئەكىرىپ كېتىش ئۈچۈن
ھېچقايسىسى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇنىڭ
يېنىغا كېلىشكە ئەڭ دەسلەپ بىر ئالا ئىت جۈرئەت قىلدى.
قۇيرۇقىنى دۈپدۈڭلەك قىلىپ كەينىگە قايرىۋالغان بۇ ئىت
كېلىپ، ئۆلۈكنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى پۇرىدى ۋە ئۇ ياق -
بۇ ياققا قاراپ قويۇپ، يانتان يېرىدە يېيىشنى ئەپسىز كۆردىمۇ
ئەتمەلىم، ئۆلۈكنىڭ مۇرىسىدىن چىشلەپ، ئېرىق ئىچىگە
سۆرىدى. شۇ ھەسنادا يەنە بىر قارا ئىت كېلىپ قالدى، بۇ تەييار
ئولجىدىن قىزغانغان ئالا ئىت قارا ئىتقا خىرىس قىلدى،
ئۇنىڭمۇ نەپسى تاقىلداپ كەتكەن بولسا كېرەك، قارا ئىتمۇ بوش
كەلمەي، ئۇزۇن ئۆتكۈر چىشلىرىنى پارقىرىتىپ ئۆلۈككە ئېغىز
سېلىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا باش ساقچى تەرەپتىن ئىتلارغا
قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلىپ قالدى. بىراق، ئېتىلغان
ئوقلار ئىتلارنىڭ بىرىگىمۇ تەگمىدى.

نەق شۇ پەيتتە نىزامدىننىڭ تەقەززالىقى بارغانسېرى ئېشىپ

ھېلىدىن - ھېلىغا ھويلىغا چىقاتتى. ئىشخانىسىغا كىرەتتى ۋە دەممۇدەم سائىتىگە قارايتتى، ۋاقىت ئۆتكەنسىمۇ ئۇنىڭ ئىچى تىتىلدايتتى، قويۇق قارا قاشلىرى تىك كۆتۈرۈلۈپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يالت - يۇلت قىلاتتى. بۇ ھالىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك دەرۋازا يېنىغا كېلىپ كوچىنىڭ بېشىغا سەپىلىپ قارىدى.

— كۆرۈنەمدۇ، — ئالدىراپ سورىدى نىزامىدىن.

— ياق، كۆرۈنمەيدۇ.

— نېمە كېلىدىغان ۋاقتى بولغىلى، نېمە بولغاندۇ - ھە، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە ھويلا ئىچىدىن ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ.

زەينىدىن ئىشتابتىن چىقىپ كېلىپ، نىزامىدىننى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى.

— نىزامىدىن!

— ھوي... زەينىدىن!

ھەر ئىككىسىنىڭ كۆزلىرىدە ھەيرانلىق ئوتلىرى ياندى، بىردەم داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئۆزلىرىنى بىر - بىرىگە ئاتتى. قوللىرىنى سىقىپ، قۇچاقلشىپ كەتتى.

— قانداق ئەھۋال ئىكەن... سىز موڭغۇلكۈرەگە چىقىپ كەتكىنىڭىزدىن كېيىن كۆرۈشمىدۇققۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ئۇزاق بولدى. ئۇ چاغلاردا ئىككى ئېغىز گەپ ئۈچۈن يان - يېنىمىزغا قارىشاتتۇق، ئەنسىرىشەتتۇق، مانا ئەمدى ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلىشىدىغان ۋاقىتتا كۆرۈشۈپ قالدۇق، نېمىدېگەن زور ئۆزگىرىشلەر بۇ - ھە؟

— شۇنداق بولدى، — دېدى زەينىدىن كۈلۈپ، — بىزنى مۇشۇنداق ئاشكارا سۆزلىتىۋاتقان ھەم بىزنى قورقماس ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان نەرسە، بەللىرىمىزدىكى مۇشۇ قورال!

ھەر ئىككىسىنىڭ بېلىدىكى كەمەردە، — بىرىنىڭكىدە يالىڭاچلانغان ماۋزۇر، يەنە بىرىنىڭكىدە قاپلىق تاپانچا ئېسىقلىق

ئىدى.

— خوش، ئۇياققا نېمانچە قاراپ كەتتىڭىز؟
— يىگىتلىرىم ليۇ بىندېنى ئېتىشقا كەتكەن، شۇلارنىڭ
يولىغا قاراپ كۆزلىرىمىز تېشىلەي دېدى.

— ئۇنى ئىرىك تۇتمىز دېيىشكەن، مۇمكىن بولماپتۇ — دە؟
— مۇمكىن بولمىدى، ھەم ۋاقتىمۇ ئۇزىراپ كەتتى. باش
ساقچىغا مەلۇم قىلىشتىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىپ تاشلاش زۆرۈر
بولۇپ قالدى. خوش، ئۆزىڭىز قايسى قىسىمدا؟ سىزنى
گومىنداڭنىڭ شىخوغا ئېلىپ ماڭغان قىشلىق كىيىم —
كېچەكلىرىنى قولغا چۈشۈردى، دەپ ئاڭلىۋىدىم؟

— ھە، ئۇ بۇرۇنقى ئىشلار.

— ئەمما، جېنىمىزغا ئەسقاتقان ئىشلار ...

— ئارقا سەپ خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىمەن.

— بىزنى كىيىم — كېچەك بىلەن قامدايدىغان،
قورسىقىمىزنى بېقىۋاتقان ئەسلىدە سىز ئىكەنسىز — دە، ياخشى،
ھەرقايسىمىز ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجى چۈشكەن ئىشلارنى
قىلىۋاتىمىز.

— خوش، نىزامىدىن، ئالدىرايمەن، كۆرۈشكۈچە غامان
بولۇڭ.

ئىككىسى قول سىقىشىپ ئايرىلىشتى.

— ئەنە، كېلىۋاتىدۇ! — دېدى ئاقىلبەك بىردىنلا
ھاياجانلىنىپ ئۇ تەرەپنى كۆرسىتىپ.

ئوچۇق دەرۋازىدىن بويۇنلىرىغا ئاپتوماتلىرىنى ئېسىشقان
نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار كىرىپ كەلدى. ئۈچ رازۋېدكىچىنىڭ
كۈلۈمسىرىگەن چىرايلىرىنى كۆرگەن نىزامىدىننىڭ تۈرۈلگەن
قاپاقلىرى ئورنىغا چۈشۈپ، كۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇششاق
قۇرۇقلار تارقىلىپ كەتتى.

— كېلىڭلار، ئەزىمەتلەر، — نىزامىدىن قولىنى ئۇلارغا
ئۇزارتتى، — ئىشلار قانداق؟

— ئولۇق ئىجرا قىلدۇق.

— يارايىسىلەر، يۈرۈڭلار، — نىزامىدىن ئۈچىيلىنى باشلاپ
ئۈچ پەلەمپەيدىن بىراقلا ئاتلاپ، كالتە پېشايۋانغا چىقىپ،
كەينىگە بۇرۇلۇپ ئاقىلبەككە دەيدى:

— ئەنۋەرنى چاقىر!

— مانا ھازىر.

ئۇلار تۆتى نىزامىدىننىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

«چاقماق» گۈرۈپپىسى يەنە يېڭى ۋەزىپىلەرنى كۈتۈپ تۇراتتى.

شەھەر ئىچىدە كوچا جەڭلىرى قىزىپ كېتىۋاتاتتى، جەڭ
ھېلى بۇ كوچىدا بولسا، بىردەمدىلا ئۇ كوچىدا بولاتتى،
ھويلىلاردىن پەرىشانلىققا چۈشكەن ئادەملەر ۋە ئۇششاق بالىلار
چىقىپ قايىقلارغىدۇر قاچاتتى ۋە ئەنسىز ۋارقىراشلار
كۆتۈرۈلەتتى. تاملار، ئىشىكلەر، يالالىڭچانلارغىن دەرخ غوللىرىدا
ئوق ئىزلىرى كۆپەيمەكتە ئىدى. ئەنسىزلىك ئۈستىگە
ئەنسىزلىك سېلىپ، ئەتىگەندىن بېرى ئۇن زاۋۇتىنىڭ گۈدۈكى
توختىماي غوڭغۇلداپ ۋارقىرىماقتا ئىدى.

نادەمنىڭ «چاقماق» گۈرۈپپىسى يېڭى ۋەزىپە بىلەن يۈرۈپ
كەتكەن چاغدا، نىزامىدىن ئۆزى بىر گۈرۈپپا پارتىزانلارنى باشلاپ
ئۇن زاۋۇتى تەرەپكە ماڭغانىدى. ئۇ كوچىدىكى دۈشمەن
قاراۋۇلىنى ئېتىپ تاشلاپ، ئۇن زاۋۇتىغا دوختۇرخانا تەرەپتىن
يېقىنلاپ كەلدى.

گۈدۈك توختىماي ۋارقىرايتتى، پىلىموتومۇ توختىماي
چاڭلىداپ ئېتىلىۋاتاتتى. نىزامىدىن قۇلاقچىسىنى كەينىگە
سۈرۈپ قويۇپ ئېگىزگە قارىدى. ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى
ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن ئېتىلىۋاتقان پىلىموتىنىڭ ئۇچى كۆرۈندى.
نىزامىدىن گۈرۈپپىسى بىناغا بېسىپ كىردى. گۈدۈك تېخىچىلا
غوڭغۇلدايتتى. ئۇلار كىرگەندە گۈدۈك تارتىدىغان خادىم بىر
ئۆلگەن گومىنداڭ ئەسكىرى ئېسىلىپ قالغانىكەن. پارتىزانلار
نىزامىدىننىڭ كەينىدىن يۇقىرىغا ئۆرلىمەكتە ئىدى. لېكىن،

ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئېتىلىۋاتقان پىلىموتنىڭ ئاۋازىدىن باشقا، تاپانچا ئۇنى ئاڭلاندى ۋە بىرىنىڭ چىرقىرىشى ئاڭلىنىپ شۇن ئوچتى. تاپانچا ئاتقان كىمدۇ، ئۇلار بىر - بىرىنى ئېتىۋاتامدۇ ياكى باشقا بىرى بارمىدۇ، دەپ ئويلىدى نىزامىدىن. كەينىدىنلا ئىشكىنىڭ جالاقىدە تېپىپ ئېچىلغانلىقى ئاڭلاندى. ئىشكىنى تېپىپ ئاچقان نىزامىدىن گۇرۇپپىسىدىن بۇرۇن بۇ يەرگە يېتىپ چىققان غېنى باتۇر ئىدى. ئىشكىنىڭ ئېچىلىشى بىلەن كەينىگە چۆچۈپ قارىغان گومىنداڭ پىلىموتچىسى ئۇلۇغ ئېچىلغان ئىشكىتىن كىرىۋاتقان گەۋدىلىك، كۆزلىرىدىن ئوت يانغان، گويا يولۋاستەك قەھرىلىك، زور ئادەمنى كۆرۈپ، قارا باسقاندەك دەھشەت بىلەن چىرقىراپ كەتتى ... غېنى باتۇر قولىدىكى يالىڭاچلانغان تاپانچىسىدىن ئوق ئۈزۈمىدى، ئۇ قەھىرى بىلەن كېلىپ پىلىموتچىنىڭ گەجگىسىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى - دە، دېرىزىدىن يەرگە بىراقلا چۆرۈۋەتتى. ئۇنىڭ سەت چىرقىراشلىرى «گۈپ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا ئوچتى. ئۇلار تۆتىنچى قەۋەتكە چىقىدىغان پەلەمپەيدە ئوچرىشىپ قالدى:

— ھە، سەنمىدىڭ، — دېدى غېنى باتۇر. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىر خىل روھىي ھالەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، — سەنمۇ توشقان تۇتۇشقا چىقىپتىكەن سەن - دە، كېچىكىپ قاپسەن، توشقانى مەن تۇتۇپ بولدۇم.

— سىزنىڭ كەلگەنلىكىڭىزنى ئوقماپتىمەن، ئوقسام كەلمەيتتىم.

— مېنى خەقتىن سوراپ ئىش قىلىدۇ دەمسەن، يۈر ئەمدى، پەستىكى ئۆلۈك توشقانى چۆرۈۋېتەيلى.

4

ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ھالقىغان مەزگىلدە باش ساقچىغا

قىلىنىدىغان ھۇجۇم باشلاندى.

بۇ پارتىزانلارنىڭ غۇلجا شەھىرىگە كىرگەندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق چوڭ ھۇجۇمى بولۇپ، ھۇجۇم ئادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ كۆزىتىشىگە ئاساسەن باش ساقچىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن باشلاندى. ھەر ئىككى تەرەپ ئېتىشماقتا ئىدى، ئېتىلغان ئوقلار ۋال - ۋۇل قىلىپ ئوت بولۇپ كۆرۈنەتتى، دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى قاراسلىتىپ سۇندۇراتتى، توپلارنى تۈزۈتاتتى. تاڭ ئاتقۇچە باش ساقچىنى ئېلىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، ئىلگىرىلەش بولمىدى. مۇستەھكەم قىلىپ ياسالغان كۆزىتىش پوتىيىدىكى پىلىموت پارتىزانلارنىڭ بېشىنى كۆتۈرگۈزمەيتتى. تاشلانغان قول بومبىلىرى كۆزىتىش پوتىيىگە يەتمەي، قېلىن تام ئەتراپىغا چۈشەتتى.

گايىتنىڭ كىچىك ئەترىتى ساقچىنىڭ ئارقىسىغا غەربىي جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلماقتا ئىدى. تاغلاردا، ئوچۇقچىلىق كەڭرى يەرلەردە تېز ھەرىكەتلىنىپ نۇرغۇن ياخشى جەڭلەرنى قىلغان ئۇنىڭ ئەترىتى بۇ يەردە تىقىلىپ قالغاندەك ھۇجۇمنى ئەپلەشتۈرەلمەيۋاتاتتى.

گايىت ئېڭىشىپ مېڭىپ، پاكار تامغا پىلىموتنى قويۇۋېلىپ ئېتىۋاتقان كېۋىرنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بېشىدىن دۈشمەن ئوقلىرى ۋىڭىلداپ تۇراتتى. ئۇ قولدىكى تاپانچىسىنى خۇددى كېۋىرغا تەڭلەۋاتقان ئادەمدەك قىلىپ دەپدى:

— تۆشۈككە، دەل ئالۋاستىلارنىڭ كۆزىگە ئات، — ئۇنىڭ سېرىق ساقاللىرى تىك - تىك بولۇپ كەتكەندى.

كېۋىر ھازىر ئۇستا پىلىموتچى بولۇپ قالغانىدى.

— نىشانلىق ئېتىڭلار ... — گايىت جەڭچىلىرىنى ئارىلاپ

يۈرۈپ شۇنداق دەيتتى.

— ھەسسەنەم ... — دەيتتى كېۋىر چاڭ باسقان كۆزىنى

يېڭى بىلەن سۈرتۈپ، — ئوقلىرىمنىڭ كۆزى بولغان بولسا، بۇ

چاغقىچە بۇ رودۇپايلارنى قويمىغان بولاتتى.

باش ساقچىنىڭ ئارقا تاملىرى قېلىن ھەم ئېگىز ئىدى. ئىچى تەرەپتىن بۇ تاملارغا يېپىشىۋېلىپ ئېتىۋاتقانلارمۇ نۇرغۇن، تام ئۈستىدىن بىرەرنىڭ بېشى كۆرۈنىدىمۇ، ئۇنىڭغا دەرھال ئەجەل يېتەتتى.

— تالڭ ئېتىشقا ئاز قېلىۋاتىدۇ، تالڭ ئاتقۇچە ساقچىنى ئېلىش كېرەك، تۈرمىدە ياتقان ئادەملەرنى ئازاد قىلىش كېرەك، — دەيتتى نىزامىدىن تېز — تېز بېرىۋاتقان بۇيرۇقلىرىغا قوشۇمچە قىلىپ. نىزامىدىن ساقچىنىڭ ئارقىسىغا ئۇدۇل چىقىدىغان كوچىنىڭ ئىككىنچى قورۇسىدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلماقتا. ئۇ پېشانىسىدىن پۇرۇلداپ چىققان تەرنى يېڭى بىلەن سۈرتتى — دە، ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ تۇراتتى. پېشانىسىدىكى قورۇقلار يول — يول بولۇپ چوڭقۇرلاشقان، يۈزى خۇددى يانغاندەك قارىداپ كەتكەن، چىشلىرى كىرىشكەن ئىدى. ئاقىلبەك نىزامىدىننى ھېچقاچان مۇنداق قىياپەتتە كۆرمىگەنىدى. نىزامىدىن تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ شۇ تاپتا نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى ئويلايتتى. باش ساقچىنىڭ يوغان ھويلىسى ناھايىتى قالايمىقان، ئۇياق — بۇياققا، پەرىشان ھالدا يۈگۈرۈش، قاتتىق ۋارقىراش — جارقىراشلار، ئوق ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، بىر سۈرلۈك سادا پەيدا قىلىپ تۇراتتى. بەزى بۆلۈملەردە قوللىرى تىترەپ، كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالغان ئوفىتسېرلار مۇھىم ھۆججەتلەرنى كۆيدۈرۈش بىلەن ئاۋازە ئىدى، ئۇلار بىر — بىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشماي، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىشاتتى. تىللىشاتتى ... باش ساقچى ئەمەلدارلىرى، گۈندىپايىلار كامېرلاردىن قوللىرى باغلانغان ئادەملەرنى ئاچقىپ، ھاجەتخانا ۋە چوڭقۇر قۇدۇقنىڭ ئاغزىغا ئەكېلىپ ئېتىپ ئىتتىرىپ تاشلاۋاتاتتى. ئەنە، ئورۇق، كىيىملىرى جۈل — جۈل بىر ئادەمنى ئاچقىتى، بۇ ئادەم ئەسلىدە قورايچى ئىدى. بىر

كۈنى ئۇ شەھەر ئەتراپىدىكى ئېرىق ياقىسىدىن بىر قۇچاق قوراي ئورۇپ كىرىپ، توغرا كۆۋرۈككە كەلگەندە ھېرىپ كېتىپ، سىم تاناپ تۇۋرۇكىگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. شۇ كەسپىدا بىر چىرىك كېلىپ، ئۇنىڭ نېمىشقا بۇ يەردە ئولتۇرغانلىقىنى سورىدى. ئۇ ھېرىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. چىرىك: «يالغان سەن قوراچى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، خەۋەر ئوغرىلاۋاتقان ئادەم» دەپ ئۇنى تۈرمىگە تاشلىدى، بىر ئايدىن بېرى بىر قېتىم سوراقتا تارتىلماي، مانا ھازىر ئۇ ھاڭ - تاڭ قالغان ھالدا ئۆلۈم ئاغزىغا كېلىپ قالدى. ئۇ ئېتىپ تاشلانغاندىن كېيىن، يەنە بىر گەۋدىلىك ئادەم قۇدۇق ئاغزىغا كەلتۈرۈلدى ... بۇ يەردە ئېتىلىپ ياكى چېپىلىپ قۇدۇققا تاشلىنىۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەڭدىن تولىسى مۇشۇنداق سەۋەبلەر بىلەن تۈرمىگە ئېلىنىپ، ھېچقانداق سۈرۈشتۈرۈلمەي بىئەجەل ئۆلۈۋاتقانلار.

كامېرلار يېتىشمەي يوغان لاپاسنى سولاقخانا قىلغان بۇ ئۆيدە ئەللىكتىن ئوشۇق ئادەم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە رەيھانمۇ بار ئىدى. ئۇ تۈرمىگە كىرگەندىن بېرى ئۆزىنى قىلچە يوقاتمىدى، بەزىلەردەك ناھەقچىلىكتىن قاقشاپ، كۆز يېشى قىلمىدى، بەزىلەردەك ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، كېسەل تارتقان ئادەمدەك سارغىيىپ بېشى ساڭگىلاپ كەتمىدى. باشقىلارغا چىداملىق بولۇش، ئۈمىدلىك بولۇش توغرىسىدا سۆزلەپ تۇردى. شۇڭا، ئۇنى بەزى تۈرمىداشلىرى، ھېلىمۇ قىز بولۇپ قاپتىكەن، ئوغۇل بولغان بولسا قانچىلىك چوڭ ئىشلارنى تەۋرىتەتتىكەن، قىز بالا تۇرۇپمۇ ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ، دېيىشەتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچرايتتى.

— قېرىنداشلار! — دېدى ئۇ قاتتىق ۋارقىراپ، — بولۇۋاتقان ئالامەتلەرنى ئاڭلاۋاتامسىلەر، بۇ يەردە ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، قېنى، جۈرئەت قىلايلى، ئىشىك - پەنجىرىلەرنى چاقايلى!

رەيھاننىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەڭ كىشىلەر خۇددى
باياتىن شۇ بۇيرۇقنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىشىك - پەنجىرلەرگە
ئېتىلدى ...

ئوق ئاۋازلىرى كۈچەيمەكتە ئىدى.
كۈچلۈك پارتلاش قېلىن تامنى تىترىتەتتى، تۈرمە ئۈستىدىن
ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۇچاتتى.

نزامىدىننىڭ تاقىتى تاق بولۇپ ئاقىلبەككە ۋارقىردى:
— ئەنۋەرنى دەرھال چاقىر!
— ھازىر.

كىيىم - كېچەكلىرى چاڭ - توزاندا بۇلغانغان ئەنۋەر
يالىڭاچلاپ تۇتۇۋالغان تاپانچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، ئۇنىڭ
ئالدىغا كىردى.

نزامىدىن ئويلاپ تاپقان چارىسىنى ئەنۋەرگە ئېيتتى:
— ئىككى تەرەپتىن بېرىپ، تام كەينىگە بومبا تاشلاش
كېرەك!

— مېنىڭچە، — دېدى ئەنۋەر ئالدىراپ، — ھەم ئالدى
تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش كېرەك ئىدى.

— ياق! — نزامىدىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى، —
دۈشمەننىڭ تېز بوشىتىشى ئۈچۈن ئۇياقنى ئوچۇق قالدۇرۇش
كېرەك. ئەمما، دۈشمەن قېچىپ چىققاندا، يوشۇرۇنغان
جەڭچىلىرىمىز ئالدىدىن توسۇپ ئوت ئاچسۇن!

— دەرھال ئورۇنلايمىز! — دېدى ئەنۋەر جىددىي قىياپەتتە
ۋە ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

— بومبىلار تاشلانسۇن! — قاتتىق ۋارقىردى ئەنۋەر.

— بومباڭ بىلەن بۇ سېپىل ئۆرۈلۈپ چۈشمەيدۇ.
ئۇلار كەينىگە قاراپ غېنى باتۇرنى كۆردى. ئۇنىڭ بىر
قارساڭ جىددىيلەشكەندەك، بىر قارساڭ غەم تارتماي تۇرغاندەك
قىياپىتىدىن بىرەر ئۈنۈملۈك ئەقىل - چارە تېپىپ قويغانلىقى
بىلىنىپ تۇراتتى. قارىغايىدەك ئېگىز بويى، تاغدەك بەستى ئۇنىڭ

كۈچ - قۇۋۋىتىنىڭ يېتىلگەنلىكىدىن دالەت بېرىشتى ھەم ئۇنى كىشىگە سۈرلۈك كۆرسىتەتتى.

— سادىر بوۋام ① سېپىلنى قانداق ئۆرۈگەن، يىلەمەسەن ئەخمەق؟ — دېدى باتۇر دۈشمەننىڭ ئوت توچكىسىدىن كۆز ئۆزمەي.

— لەخمە كولاپ، پىلتا يېقىپ ئۆرۈگەن، — دېدى ئەنۋەر دەرھاللا جاۋاب بېرىپ.

— شۇنى بىلىدىكەنەن، نېمىشقا شۇنداق قىلىشمايسەن — ھە ! ...

قېلىن سېپىل ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈۋەتتى.

— سېپىلنىڭ يېنىغا بارغىلى بولمايۋاتسا ...

— بارغىلى بولىدۇ، ئاكاڭ قارىغاي بىكارغا تام تەشمىگەن، يەنە بومبا تاشلا، سېپىل ئۈستىدىكى ئاۋۇ ئۆلەرمەنلەرگە توختىماي ئوت ئاچ ! ھېلى كارامىتىمنى كۆرسەن.

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، ئۇچى ئالقاندەك پاپىلاقلانغان لوم تۆمۈرنى ئېلىپ، كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان ئارىسىدا سېپىل ئاستىغا يېتىپ باردى. پارتىزانلار توختىماي ئوق ئۆزمەكتە ئىدى. ئۇ سېپىل ئاستىنى كولاپ، كولانغان يەرگە پورونى كۆمدى ھەم ئۇنىڭ بىر چېتىگە پىلتىنى تۇتاشتۇرۇپ، پىلتىغا ئوت ياقتى - دە، ئۆزى سېپىلگە چاپلىشىپ دېگەندەك يەر بېغىرلاپ نېرسىغا كەتتى.

ھايال قىلماي كۈچلۈك پارتلاش ئەتراپىنى تىترىتىۋەتتى، سېپىلنىڭ ئۆيدەك ئورنى غۇلاپ چۈشكەنىدى. قىيقاس - چۇقانلار، ھۇررا سادالىرى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ يەر - كۆكنى لەرزىگە سالدى. پارتىزانلار قول بومبىلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئېتىپ، ئېچىلغان يوغان تۆشۈكتىن قورۇ ئىچىگە

① سادىر بوۋام — سادىر پالۋاننى دېمەكچى.

كەلكۈندەك بېسىپ كىرمەكتە ئىدى.

قېلىن نام ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈۋەتتى. ئون ئىككى نەپەر جەڭچى كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ - توزاندىن پايدىلىنىپ ساقچى تېمىغا ئوڭ ۋە سول ياقىتىن يېپىشىپ كەلدى. كەينى - كەينىدىن تاشلانغان بومبا تەسىرىدىن بىر مېتىردەك تام گۆمۈرۈلۈپ چۈشتى.

— شوتىلار دەرھال قويۇلسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى نىزامىدىن ئاقىلبەككە.

ئوڭلىغان شوتىلار تامغا قويۇلدى. تۈتەكلەر ئارىسىدىن يۈزلىگەن ئادەملەر شوتىلارغا ياماشتى ۋە قول بومبىلىرىنى قورۇ ئىچىگە ئۈزۈلدۈرمەي ئاتتى. قىيقاس - چۇقانلار، ھۇررا سادالىرى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ، يەر - كۆكنى لەرزىگە سالىدى. ئاخىر ئۇلار تام ئۈستىگە چىقتى ۋە قورۇ ئىچىگە سەكرىدى.

گومىنداڭچىلار قېچىشقا باشلىدى.

— ئېتىڭلار! ... — قاتتىق ۋارقىردى گايىت.

تېخى يېڭىلا كېلىپ، ئۆگزىلەرگە، ئېرىق ئىچىلىرىگە، يوغان دەرەخلەر كەينىلىرىگە مۆكۈنگەن گايىتنىڭ پارتىزانلىرى قېچىپ چىقىۋاتقان دۈشمەنگە مۆلدۈردەك ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. كېۋىرنىڭ پىلىموتى توختىماي سايراپ كەتتى.

— يارايىسەن، كېۋىر!

قورۇ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈۋاتقان پارتىزانلار ھەربىر بۆلۈملەرگە دېرىزىلەردىن بومبا تاشلاپ، ئىشىكلەردىن ئوت ئېچىپ كىرىپ كەلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى، ئۇلار خۇددى قورۇ ئىچىدە شامال ئۇچۇرۇپ يۈرگەن غازاڭ يوپۇرماقلاردەك سارغىيىشقان، باشلىرىنى ئېگىشكەندى.

كامېر ئىشىكلىرى پاچاقلىنىپ تاشلاندى. ھايات قالغان مەھبۇسلار ۋارقىرىشىپ چىقىپ كېلىشتى.

رەيھانمۇ ئۆزلىرى چاققان ئىشىكتىن يۈگۈرۈپ چىققانىدى.

ئۇ بويۇنلىرىغا ئاپتومات ئاسقان باتىرغازى ھەم ئىسپاتلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى، مۇشۇنداق غەلبە سادالىرى ئىچىدە ئۇچرىشىپ قالغاچقا خۇشاللىقىدىن قىن - قىنىغا يانماي كېتىشتى.

نزامىدىن قاپاقلىرىنى تۈرگەن ھالدا، مەھبۇسلارنى ئېتىپ، چېپىپ تاشلىغان قۇدۇق بېشىدا تۇراتتى. ئۇ ئەلەم بىلەن مۇنداق دېدى:

— خەير ... بىز كېچىكتۇق، قېرىنداشلار ...
سۈبھى كۆتۈرۈلدى، يېڭى تاڭ باش ساقچى قورۇسى ئىچىدىكى مىڭلىغان ئادەملەر ئۈستىگە ئۆزىنىڭ ئاقۇچ نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈشكە باشلىدى.

5

مانا ئەمدى خەلقنىڭ قەلبىدىكى ئۇچقۇن يالقۇنغا ئايلاندى. خەلق قوللىرىغا چىققانلىكى نەرسىلەر بىلەن قوراللىنىپ ھۇجۇمغا ئىنتىلمەكتە ئىدى. ھەقىقەت رەۋىشتە ئالغا تاشلانغان مەردانە قەدەمنى توسۇش مۇمكىنمۇ؟! پارتىزانلار قوشۇنغا تەرەپ - تەرەپتىن، يېقىن - يىراقلاردىن كىشىلەر كېلىپ قوشۇلۇشقا باشلىدى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى چۆلدەرەپ كەتكەن كوچىلار ئادەملەر بىلەن تولۇشقا باشلىدى. ئۆي - ئۆيلەردىن، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزىلاردىن چىقىپ كېلىپ، بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان خەلق تويى سىلىڭبۇ تەرەپكە ئاقماقتا، ئۇلار سىلىڭبۇنىڭ قانداق ئېلىنغانلىقى توغرىسىدا بىر - بىرىگە ھېكايە قىلىشماقتا. كوچىلار ئاۋاتلىشىپ، شاۋقۇن - سۈرەنلەر ئاۋۋالقىدىنمۇ كۈچەيمەكتە ئىدى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئانىسىنىڭ رايىغا بېقىپ ئۆيىدە تۇرغان رەيھان بۈگۈن ھېچ چىداپ تۇرالمىدى. ئەتىگەنلىك

جېينى ئالمان - تالمان ئىچىپلا سىلىڭبۇغا ماڭماقچى بولدى.
ئانىسى ئۇنىڭ يولىنى يەنە توستى.

— ئۇنداق قىلما، بالام، قىز جېينىڭ بىلەن بۇ يولغا ماڭساڭ
بولامدۇ؟ يان كەينىڭگە.

— جېينىم ئاپا، يولۇمنى تورىما، ۋەتەننىڭ بېشىغا كۈن
چۈشكەندە ئوغۇللار باسقان قەدەمنى قىزلار ئېمىشقا
باسالمايدىكەن، مەن چوقۇم بارىمەن، ئاپا!

— نە كاشكى ئوغۇل بولساڭچۇ جېينىم بالام.

— ئاپا، ئويلىغىمنا، قانخورلاردىن قىساس ئالماي قانداقمۇ
تۇرالايمىز؟ ئۇلار بىزگە نېمە كۈنلەرنى سېلىمىدى، بىزنى
قانچىلىك خورلىمىدى، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۈرمىدىكى
ئازابلىرىنى، بىئەجەل ئۆلۈملىرىنى ئاڭلىدىڭغۇ؟ شۇلارنى كۆرۈپ
تۇرۇپ ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرسام قانداق چىدايمەن، سەنمۇ
قانداق چىدايسەن؟

رەيھاننىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چېچىلىپ، يۈزى
ئوت بولۇپ يېنىپ كەتكەن پۈتۈن غەزايى - بەدىنى غەزەپتىن
تترەيتتى. بولۇپمۇ تۈرمىدە ياتقاندىن بېرى كۆكسىگە پاتماي
قالغان غەزەپ - نەپرەتلىرىنى، ئېغىر ھەسرەت، ئاچچىق
ئەلەملىرىنى توختىماي تۆكمەكتە ئىدى:

— قولىمىزغا خەنجەر ئېلىپ بىزنى بوزەك قىلغانلارنىڭ،
بىزنى خارلىغانلارنىڭ، بىزنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىگەنلەرنىڭ
باغرىنى تىلىدىغان چاغ كەلدى، جېينىم ئاپا.

— جېينىم بالام، مېنىڭ يالغۇزلۇقىمدا ...

— ياق، — دېدى رەيھان كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — مەن
ئۆزۈمنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگىلى كېتىۋاتقىنىم يوق، ئىنتىقام
ئېلىشقا كېتىۋاتىمەن، قولىغا قورال ئالغان ئوغۇل - قىزلارنىڭ
ھەممىسى سېنىڭ بالىلىرىڭ. ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ!

رەيھان شۇنداق دېدى - دە، ئانىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى ۋە
ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.

ئۇ كوچىغا چىقىپ ئىشتابقا قاراپ ئېقىۋاتقان ئادەملەر توپىغا قوشۇلدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام - ئىلدام باساتتى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ پەقەت پارتىزانلار جايلاشقان ئورۇنغا بېرىپ، قولغا قورال ئېلىشنىلا ئويلايتتى.

رەبھان كارىدورنىڭ ئىچىدىكى بىرىنچى ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىردى. ئۆيگە پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلۇشنى ئىلتىماس قىلىشىۋاتقانلار تولغانىدى. ئۈستەلنىڭ يېنىدا ماۋزۇرىنى مۇرىسىدىن تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ ئېسىۋالغان بىر ھەربىي كىشى ئولتۇراتتى. باياتىن بېرى پىدائىي بولۇپ، سەپكە كىرىش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلىۋاتقان بوۋاينىڭ سۆزلىرى باشقىلارنى ھەم كۆلدۈرۈۋاتاتتى، ھەم تەسىرلەندۈرۈۋاتاتتى.

— باشقا سۆزىڭىزنى قويۇپ، مېنى خەتلەپ قويۇڭ بالام، — دەيتتى بوۋاي قايتا - قايتىلاپ، — پۈتۈن ئۆمرۈم باشقىلارغا تەرىمنى ئاقتۇرۇش بىلەن ئۆتتى، ئەمدى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى قانخور گومىنداڭغا ئوق ئېتىش بىلەن ئۆتكۈزەي. قېرى دەمسىزا، «بۆرە قېرىسا، قويلۇقى بار» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز، قېرى بولساممۇ ئىككى گومىنداڭچىغا تېتىيمەن!

بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئۆيدە تۇرغانلارنى كۆلدۈرۈۋەتتى. — سىزنىڭ تەلىپىڭىز ئورۇنلۇق، بوۋا، — دېدى ئۈستەلدە ئولتۇرغان ھەربىي كىشى، — بىراق سىز ياشىنىپ قالغان كىشى، گومىنداڭنى مانا مۇشۇ تۇرغان ياشلارمۇ يوقىتالايدۇ، سىزگە رەھمەت.

— قېرىلار گومىنداڭنى يوقىتالمىدىكەن، بۇ قانداق گەپ؟! — گومىنداڭنى يوقىتىمەن دېسىڭىز ھەسسە قاتىدىغان ئىشلار كۆپ، بوۋا.

— ياق، بۇ قانخورلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ تۇرۇپ ئاتىمىغۇچە يانمايمەن، باشقا گەپنى قويۇپ ماڭا مىللىتىق بېرىڭلار، مىللىتىق ئالغىنىم ئالغان، مېنىڭ!

بوۋاي بىلەن بولۇنغان سۆزلەر خېلى ئۇزاق داۋاملاشتى.
باشقىلارمۇ گەپ قىلىپ باقتى، لېكىن بوۋاي ھېچقايسىسىغا
كۆنمىدى، ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن
ئاخىر تەلىپىنى قاندۇرۇشقا توغرا كەلدى. ھەربىي كىشى قىزىق
بەش، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر كۆزى قارىغۇ ئادەمگە
قاراپ:

— بولىدۇ، سىزنىڭمۇ تەلىپىڭىزنى قاندۇرايلى، سىز ئارقا
سەپتە ئىشلەڭ، — دېدى.

— سىز مېنى ئۇرۇشقا قاتناشسا، قارىغۇ كۆزىنىڭ
كاشىلىسىغا ئۇچرايدۇ، دەمسىز؟ ھەي، سىز مېنىڭدىن
ئەنسىرەۋاتىسىزغۇ دەيمەن، ھېچبولمىغاندا مەن دۈشمەنلەرنى
چەنلەشتە بىر كۆزۈمنى قىسىپ ئاۋارە بولمايمەن.

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى ۋە بىرى گەپ قىستۇرۇپ
قوۋۋەتلەپ چاقچاق قىلدى:

— توغرا، دۈشمەننى چەنلەپلا تۇرغان كۆز — دە، بۇ.
تېخىمۇ قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن، — دېدى
ھەربىي كىشى كۈلكىدىن توختاپ، — ھەممىسى ئازادلىق،
ئەركىنلىك ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟

— مەن بۇ بىر كۆزۈمدىن قانداق ئايرىلغان، بىلەمسىز؟ —
دېدى ھېلىقى ئادەم ئۇلۇغ — كىچىك تىنىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى
بىردىنلا تىترەپ، يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ھەممىسى بۇ
ئادەمنىڭ ئېيتقان سۆزىگە قاراپ، ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر
پاجىئەنىڭ بارلىقىنى چۈشەنگەندەك ئەلەملىك قاراشتى.

ئەسلىدە بۇ ئادەم ھارۋىكەش بولۇپ، بۇنىڭدىن بىر يىل
ئىلگىرى گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قوشۇنلىرىغا ئوزۇق — تۈلۈك
يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىسىگە تۇتۇلغانىكەن. ئۇ يولدا زورلۇققا
چىدىماي چېرىكلەرگە يېنىپ قويغىنى ئۈچۈن، چېرىكلەر سىم
قامچا بىلەن ئۇرۇپ بىر كۆزىنى قۇيۇۋېتىپتۇ.

باياتن بېرى ئاقەتسىزلىنىپ تۇرغان رەيھان ئۈستەلىنىڭ
يېنىغا كەلدى:

— مەنمۇ ئىنقىلابچىلار سېپىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن كەلدىم، —
دېدى ئۇ ھەربىي كىشىگە قاراپ ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ
كەتكىنىنى سەزمىگەن ھالدا.

ماۋزۇر ئاسقان ھەربىي كىشى رەيھانغا تىكىلىپ قاراپ قويدى — دە،
جىمجىت ھالدا تۇرۇپ قالدى. باشقىلارمۇ قىزغا قارىشىپ
تۇراتتى. ھەربىي كىشى: «بۇ قىز بالا ئىكەن، يېشىمۇ ئون
سەككىز — ئون توققۇزلاردا بولۇشى مۇمكىن، كۈرەشلەرگە
بەرداشلىق بېرەلمەيمۇ» دەپ ئويلاپ قالغانىدى. شۇڭا:

— سىز قىز بالا ئىكەنسىز، ئۇرۇشتا قىيىنلىپ قالسىزغۇ
دەيمەن، — دېدى.

رەيھان سەل تېرىكتى ئىتمالىم، چىرايى تاتاردى ۋە ئۆز
تەلىپىنى قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئوغۇللار قىلالىغان ئۇرۇشنى قىزلارمۇ قىلالايدۇ،
ئوغۇللار ۋە تىنىم، خەلقىم، ئازادلىق دەپ قولغا قورال ئالغان
يەردە، بىز قىزلار چەتتە قاراپ تۇرايلىمۇ؟

ھەربىي كىشى كۈلۈمسىرەپ قويدى، باشقىلار قىزنىڭ
سۆزىدىن تەسىرلىنىپ بىر — بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

— بولىدۇ، سىڭلىم، بىزگە ھەربىي سانىتارلار كېرەك،
سىزنى شۇ يەرگە ئەۋەتەيلى، قانداق دەيسىز؟

— ياق، — ئېتىراز بىلدۈردى قىز، — قوللىمىزغا قورال
ئېلىپ، ئالدىنقى سەپكە بارمىغۇچە بىزنىڭ غەزىپىمىز ھەرگىز
بېسىلمايدۇ!

ئوچۇق ئىشىكتىن كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن، چىرايى
سۈرلۈك نىزامىدىن كىرىپ كەلدى. ئولتۇرغان ھەربىي كىشى
ئورنىدىن تۇردى. نىزامىدىن قوي كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ
تۇرغان قىزغا قاراپ:

— ھوي ... بىزنىڭ ئوقۇغۇچىمىزغۇ سىز، — دېدى ھەيران

قېلىپ.

— نىزامىدىن ئەپەندىم! ... — رەيھان ھاياجانلىرىنى ئېلىپ ئېچىپ
قىلارنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.

— مانا، بىزنىڭ ۋىجدانلىق قىزلىرىمىز بۇ، — دېدى ئۇ
رەيھانغا زوقلىنىپ، — قولىڭىزغا قورال ئالغىلى كەپسىز — دەپ
ھەربىي كىشى بىرىپمە دەپ دېگۈچە، رەيھان ھاياجانلىرىنى
ئالدىراپ سۆزلەپ كەتتى:

— شۇنداق، قورال ئالمىغۇچە غەزىپىمنى باسالمايمەن
ئەپەندىم!

— توغرا ئېيتىسىز، سىڭلىم، — دېدى نىزامىدىن ئۇنىڭ
مۇرىسىگە قېقىپ، — قوشۇنىمىز غەلبە بىلەن غۇلجا
شەھىرىگە بېسىپ كىردى. ھازىر خەلقىمىز دېڭىزدەك
دولقۇنلىنىپ تەۋرەپ كەتتى. ئىنقىلابىمىز ھەممىمىزنى —
ياشلارنى، قېرىلارنى، ئوغۇللارنى، قىزلارنى ... ھەربىي سەپكە
چاقىرماقتا، ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن
ھەممىسى شەرەپلىك! ئالدىنقى سەپكە بېرىشنى تەلەپ قىلىشىڭىز
بېرىڭ، سىڭلىم، ئالدىنقى سەپكە بېرىڭ. قىيىنچىلىق بىلەن،
مۇشەققەت بىلەن، ئۆلۈم بىلەن ھېسابلاشقان، ئىنقىلابىمىز
ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ. بېرىڭ، سىڭلىم، ئالدىنقى سەپتىكى
ئۇرۇش، نۇرغۇنلىغان شەپقەت ھەمىشەرىگە موھتاج!

نىزامىدىننىڭ يالقۇنلۇق سۆزلىرى رەيھاننىمۇ، ھەربىي
كىشىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئىلھاملاندۇرۇپ ھاياجانغا سالدى،
رەيھاننىڭ «ۋەتىنىم، خەلقىم» دەپ تەپكەن يۈرىكى كۈچلۈك
دولقۇنلىنىپ كەتتى، ئارزۇ — تىلەكلىرى قاناتلاندى.

كىشىلەر كۆز قىرىنىمۇ سېلىشقا ئەيىمىنىدىغان ئىشتاب
ئىچى ئەمدى مىڭلىغان ئىنقىلابچىلار ۋە خەلقلەر بىلەن تولۇپ
كەتكەندى. ئەنە ئەنۋەرمۇ يوغان بىر تۈپ دەرەخ تۈۋىدە كىملىر
بىلەندۈر پاراڭلىشىپ قوللىرىنى شىلتىپ كۈلمەكتە ئىدى. شۇ
چاغدا نادەم ۋارىسجان بىلەن ھېچ كۈتۈلمىگەندە ئۇچرىشىپ

قالدى. نادەم ئۇنىڭ قولىغا مىلتىق ئالغانلىقىغا ھەيران قالدى. — ئىنقىلاب باشلانغاندىن كېيىن، پۈتۈن خەلق تەۋرەپ كەتتى. دادام «مانا ئەمدى قانات قاقىدىغان ۋاقىتىڭلار كەلدى، گومىنداڭغا قارشى ئوق ئات» دېدى. مەنمۇ ئۆيدە تۇرالمىدىم، تۈنۈگۈندىن باشلاپ سىلەرنىڭ سېپىڭلەرگە قوشۇلدۇم، — دېدى ۋارسىجان.

ئۇ راستلا تۈنۈگۈن غۇلجا شەھىرى ئازاد بولۇش ئالدىدا قولىغا قورال ئالغانىدى. ئۇنىڭ دادىسى «ماڭ بالام، ئىنقىلابقا قاتناش، بۇ ئىنقىلابتىن بىزمۇ ئۆز ئۈلۈشىمىزنى ئېلىشىمىز كېرەك، بۇنداق توپىلاڭدا كىشىنىڭ بېشىغا ئويلىمىغان يەردىن تاج كىيىلىپ قالىدۇ، ئامەت كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ھېچبولمىغاندا توپىلاڭنىڭ ئىچىدە تۇرغىنىڭ ياخشى» دېدى. شۇ چاغدا ئانىسى ئوغلىغا يىغلاپ ئېسىلىۋالغاندا، ئەختەمباي «ھەي كەم ئەقىل، كالتە پەم خوتۇن، قويۇپ بەر، ھازىرچە بېرىپ تۇرسۇن، سەل كېيىن ئۆزۈم بېرىپ ئوق ئاۋازىدىن يىراقراق يەرگە ئەپلەپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن» دېگەنىدى.

نادەم قەلبىدە يانغان ئۆچلۈكىنى قوغۇشۇندەك ئېغىر سۆزلەر بىلەن ئىپادە قىلماي تۇرمىدى:

— گومىنداڭغا قارشى ئاتلىنىپ چىققانغا ئوخشايسەن، ئەجەب دەپتە، ئەسلىدە داداڭ گومىنداڭغا قالتىس ئامراق ئىدىغۇ؟

— دادام ئامراق بولسا، مەن ئوچ، — ۋارسىجاننىڭ يوغان كۆزلىرى پارقىرىدى.

— ھەرھالدا داداڭنى نارازى قىلىپ قويما، سېنى بەك ئەتمۇرالاپ چوڭ قىلغان ئەمەسمىدى.

ۋارسىجاننىڭ سېرىق يۈزى تىترىدى، ئۇنىڭ ئاچچىقى يۈزىگە تېپىپ چىققانىدى.

— سېنىڭچە، مېنىڭ گومىنداڭنى يوقىتىشىمغا يول قويۇلمايدىكەن — دە، ئويلاپ گەپ قىلىۋاتامسەن... —

— خەلق دۈشمەنلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن مەيدانغا چىقىش —

ئالاقشلاشقا تېگىشلىك زور ئىش، — دېدى نادەم مەنلىك قىلىپ.

شۇ ئەسنادا رەيھان ھېلىقى تىزىملاش بۆلۈمىدىن چىقىپ تۆۋەنگە چۈشۈپ كەلدى، ئۇنى ئەڭ دەسلەپ ۋارسىجان كۆردى. — ھوي ... رەيھان! رەيھانغۇسىز، قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى سىزنى؟ — دېدى ۋارسىجان.

رەيھان تەمكىن قىياپەتتە تۇرۇپ دېدى: — ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ قانداق شامال بولاتتى، شامال ئەمەس، ئىنقىلاب يورنى! نادەم رەيھاننىڭ بۇ ئورۇنلۇق جاۋابىدىن رازى بولۇپ قىزغا تىكىلىپ قارىدى.

رەيھان نادەمنى تونۇغانىدى ۋە نېمىشقىدۇر يۈزلىرى ھۈپپىدە ئوت ئېلىپ كەتتى. — نادەم ئەمەسمۇ سىز، تونۇماي قاپتىمەن.

— مەن تونۇدۇم سىزنى، — دېدى نادەم كۈلۈمسىرەپ. رەيھان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ يۈرىكىدىن قوزغالغان ئىسسىق تۇيغۇ بىلەن نادەمگە زوقلىنىپ قارىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە قوزغالغان تۇيغۇ بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن قوزغالغان ئەمەسمىدى، شۇ تاپتا بويىغا ئاپتومات ئاسقان، يۈزلىرى قارىداپ يېرىلغان، تالاي ئۇرۇشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ يىگىتكە قىزنىڭ مېھرى قايتىدىنلا يانغانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نادەمنىڭ ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنى بىر مۇشت بىلەن يىقتىغان مەنزىرە كەلدى.

— مەن سىزنى مۇنداق يەردە ئۇچرىتىمەن، دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدىم، — دېدى ۋارسىجان رەيھانغا قاراپ. ۋارسىجاننىڭ يۈزلىرىگە سەكرەپ چىققان ھەيرانلىقى تېخىچە بېسىلمىغانىدى. — مېنى قورال تۇتالمايدۇ، دەپ ئويلايمسىز، قىزلار زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلالمايدۇ، دەپ قايىسى تارىختا ئېيتىلىپتىكەن؟

— دۈشمەنلەرگە قارشى غەزەپكە كەلگەن ئادەم مەيلى قىز، مەيلى ئوغۇل بولسۇن، ھەممىسى قولغا قورال ئالالايدۇ! — دېدى نادەم قەتئىي ھالدا.

— ئاڭلىدىڭىزمۇ، مانا بۇ ھەقىقىي ئىنقىلابچىنىڭ سۆزى، — دېدى قىز چىن دىلى بىلەن نادەمنى قوللاپ.

قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالدى. — مانا ئەمدى بىر سەپتە ئىشلەيدىكەنمىز، بۇ ناھايىتى ياخشى بولدى، — دېدى ۋارىسجان خىجىللىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن گەپ پۈتكەپ، خۇددى ئۇ گەپلەرنى ئاڭلىمىغاندەك.

رەيھان ئويناق قوي كۆزلىرى بىلەن نادەمگە قاراپ — قاراپ قويدى. ئۇ تىزىمىدىنىڭ ئابايا ئېيتقان كەسكىن، يالقۇنلۇق سۆزلىرىگە قانداق قايىل بولغان بولسا، نادەمنىڭمۇ ھېلىلا ئېيتقان ھەققانىي سۆزلىرىدىن ئىنتايىن رازى بولغانىدى.

ئۇلارنىڭ يېنىغا كۈلۈمسىرەپ ئەنۋەر كەلدى، نادەم ئاپتوماتىي تۇتقان قولىنى تۆۋەن چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

— مانا ۋارىسجانمۇ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشۇلدى، — دېدى ئەنۋەر، — بۇ ئالقمىشلايدىغان ئىش. بىزنىڭ سېپىمىز گومىنداڭغا قارشى تېخىمۇ نۇرغۇن ئىنقىلابچىلارغا موھتاج.

ئەنۋەر باياتىن بېرى نادەم بىلەن ۋارىسجان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەردىن خەۋەردار ئىدى.

— قېنى، يۈر، — دېدى ئەنۋەر نادەمگە، — ئىشىمىزغا ماڭايلى.

ئۇ كېتىۋېتىپ مۇنداق دېدى:

— كىمىدىكىم بولسۇن، ئۇ گومىنداڭغا قارشى تۇرسىلا، بىز ئۇنى قارشى ئېلىشىمىز، ئالقمىشلىشىمىز كېرەك.

— بىزگە قىلمىغان ئەسكىلىكى، كۆرسەتمىگەن كۈنى قالغانمۇ ئەنۋەرگا، سىز بىلىشىمىزغۇ، تېخى دادىسى سىلەرنىڭ قانات قاقىدىغان ۋاقتىڭلار كەلدى، دەپتۈمىش.

ئەنۋەر كۈلدى:

— ئۇ ئىنقىلابچى بولمەن دېسە، ئايا كەڭرى يول،
ئېھتىمال، ئۇلارنىڭمۇ ئىنقىلابقا قاتنىشىشتا ئۆز مۇددىئاسى
باردۇر. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭ پەيتى ئەمەس، ھېساب ئالدىن
كۈنلەر ئالدىمىزدا، كەلگۈسىدە قىلىدىغان ئىشلارنى ھازىر
قىلىمىز دېسەك ئىنقىلابىمىز خاتالىققا ئۇچرايدۇ
نىزامدىنكامنىڭ سۆزلىرىنى ئۈنتۈپ قالساق تېخىمۇ بولمايدۇ،
ئۇ: بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز باسقۇچلارغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلىدۇ،
ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بار، دېگەن ئەمەسمىدى؟
— ئۇغۇ شۇنداق ...

ئۇلار ئىككىسى ئىشتاب ئىچىدىكى قايسىدۇر بىر بۆلۈمگە
كىرىپ كەتتى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

گۈلپەمخاننىڭ قولى ئىشقا بارماس بولۇپ قالغىنىغا ئۇزاق بولدى. ئوغلى بىر كېچىدە يوقاپ كەتكەندىن كېيىن ئەندىشىسى كۆپىيىپ، ھەر كۈنى قالايمىقان چۈشلەرنى كۆرۈپ چىقاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە نىلقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە، يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياغزا دېگەندەك، تارقالغان ھەر خىل گەپلەر ئۇنىڭغا ھېچ ئارام بەرمىدى. ئانا كۈندە كېلىپ تۇرىدىغان ياخشى خەۋەرلەر بىلەن يەنە: «ئۇلاستايدا گومىنداڭچىلار ئىككى پارتىزان بالىنى تۇتۇۋېلىپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇپتۇدەك»، «بىر تۇل خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى گومىنداڭچىلاردىن ئونى ئېتىپ بولۇپ، بىر تال ئوقىدا ئۆزىنى ئۆزى ئېتىۋاپتۇ»، «ساقچىنىڭ قارا دەرۋازىسىغا يەتتە - سەككىز ئادەمنى قولىقىدىن مۇخلاپ ئېسىپ قويۇپتۇ»، «چېرىكلەر نۇرغۇن پارتىزانلارنى تۇتۇۋاپتىكەن، ئۇلارنىڭ قېرىلىرىنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلاپ، ياشلىرىنى ماشىنىغا بېسىپ شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىپتۇ» ... دېگەندەك ئەنسىز خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلاپ تۇراتتى. ئىككى ھەپتە ئىلگىرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك بىر چۈش كۆردى: ئۇرۇش ئاياغلاشقان قانلىق مەيدان، قانچىلىغان ئۆلۈكلەر قانغا يېتىپ يېتىپتۇ. بەزىلىرى ئاران - ئاران مىدىرلايدۇ، بەزىلىرى قولىنى سوزىدۇ، لېكىن بېشىنى كۆتۈرەلمەيدۇ ۋە بەزىلىرى سۇس ئاۋازدا ئىگىرايدۇ ... گۈلپەمخان مۇشۇ مەيداندا قان كېچىپ ئوغلىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەك. شۇ چاغدا يىراقتىن بىر ئات

كۆرۈنۈپتۇ، ئات تىنماي بېشىنى سىلكىپ، ئاستا - ئاستا ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلگەنمىش، قارىغۇدەك بولسا، كۆمۈش ئېگەر توقۇلغان شۇنداق چىرايلىق ئېگىز تورۇق ئات. قوش بىلەن ئېگەرنىڭ قېشىغا قانغا بويالغان قىلچ ئېسىقلىق تۇرغان، ئانىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپتۇ - دە، ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى سىلاپ، ياللىرىنى تارايتۇ. شۇ چاغدا ئات زۇۋانغا كەپتۇ: «گەي قورقۇمسىز ئەرلەرنىڭ ئانىسى، سېنىڭ بالاڭ نەچچە يۈز دۈشمەننى مۇشۇ قىلچ بىلەن چاناپ، ئاخىر ماغدۇرسىزلىنىپ يىقىلدى، مەن سېنى ئىزدەپ كېلىۋاتاتتىم، سېنى يىغلىمايدۇ دەپ ئويلىغانىدىم، مۇنداق يىغلىغىنىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ ئېرىڭ زالىم بايلار بىلەن ئېلىشىپ ئۆلدى، چوڭ ئوغلۇڭ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش قىلىپ ئۆلدى. مۇنداق شەرەپلىك ئۆلۈملەرگە يىغلىساڭ خۇدا سېنى كەچۈرمەيدۇ، خەلقىمۇ كەچۈرمەيدۇ. ئال، قىلچىنى ئال! ئۇنى ئەمدى نەۋرەڭ تۇتسۇن...»

گۈلپەمخان ئۇندەرەپ ئويغىنىپ كەتتى. ئىككى - ئۈچ كۈنگىچە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي يۈردى. ئاخىر «چۈشكە نېمە كىرمەيدۇ؟» دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ بىر ئاز خاتىرجەملىنىپ قالسىمۇ، لېكىن ئوغلنىڭ تىرىك - ئۆلۈكى توغرىسىدا خەۋەر ئالالماي بۇرۇقتۇرما بولۇپ يۈردى. پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، ئاخىر ئۇ شەھەرگە كىرىپ چىققانلاردىن ئوغلنىڭ سالامەت ئىكەنلىكىنى ئۇقتى. شۇنىڭدىن كېيىن خۇشاللىقتا بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك بولدى. ئوغلنى كۆرۈشكە ئالدىراپ نېمە قىلارنى بىلمەي قالدى ۋە تۈنۈگۈن تەۋەككۈل قىلىپ نەۋرىسىنى يېتىلەپ شەھەرگە ماڭغانىدى، قولۇم - قوشنىلىرى يولدىن توسۇۋالدى.

— قويسىلا، ئۇرۇش تېخى بولۇۋاتسا، بۇ نېمە قىلغانلىرى. — كىچىك بالىنى سوغۇقتا يېتىلەپ ئاۋارە بولمىسىلا، ئەمدى ئۆزىمۇ كېلىپ قالار، شەھەر دېگەن مانىغۇ.

— بىر — ئىككى كۈن قاراپ باقايلى، ئەگەر كەلمىسە،
سىلنى بىز ئەكىرىپ چىقايلى.

ئۇ ئاخىر قولۇم — قوشنىلىرىنىڭ مەسلىھەتگە كۆندى.
ئۇ بۈگۈنمۇ ئەتىگەنلىك چاي ئىچىپ بولۇپ، قاچا —
قۇچىلارنى يىغىشتۇرماي، ئەتكەنچاينىڭ شامسىنى چايناپ،
جوزىغا تايىنىپ خىيال بىلەن ئۇزاق ئولتۇردى. ئادىلجان چېيىنى
ئىچىپ بولۇپ ھويلىدا ئويناۋاتاتتى. كىچىك دېرىزىدىن كۈن
نۇرى غۇۋا چۈشۈپ توراتتى. ئۆيىچى خېلىلا ئىللىپ قالغانىدى.
«كىشى ئۆز ئۆمرىدە ھادىس نۇرغۇن ئىشلارنى كۆرىدىكەن، —
دەپ ئويلايتتى ئانا، — بۇ نېمىدېگەن مالاھەتچىلىك — ھە،
ئۆلگەنلەر ئارماندا كەتتى، تىرىك قالغانلار بۇنى كۆرۈۋاتىدۇ.
مۇبادا نادىر بالام ھايات بولغان بولسا ئۆزىنى ئاتاتتىكەن — دە.
مانا، نادەم جېنىدا قولغا مىلتىق ئاپتۇدەك، توۋا، بۇ بالا مېنىڭ
يالغۇزلۇقۇمنى نېمىشقا ئويلمىغاندۇ؟...»

گۈلپەمخانىنىڭ ئوي — خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي
تۇرۇپلا، ھويلىغا ئاتلىق بىر كىشى كىرىپ كەلدى. ئادىلجان
ئويناۋاتقان ئويۇننى تاشلاپ ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قارىدى. ئاتلىق
كىشى بالغا كۈلۈمسىرەپ قارىغانىدى، ئۇ بىردىنلا تونۇپ قالدى — دە،
كەينىگە قايرىلىپ ئۆيگە قاراپ پىڭلىداپ يۈگۈرگىنىچە
ۋارقىردى:

— ۋاي موما، ئاكام كەيدى ... ئاكام كەيدى ...
يول بويى: «ئاپام نېمە دەيدىكەن، قانداق قارشى ئالىدىكەن،
ئاللا — توۋا سېلىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتارمىكەن» دەپ ئويلاپ
كەلگەن نادەم ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇنى يازلىق چايخانا تۈۋرۈكىگە
باغلىدى. گۈلپەمخان ئۆيىدىن ئالدىراپ چىقىپ كەلدى — دە،
ئوغلغا قاراپ يۈگۈردى:

— ۋاي جېنىم بالام، بارمۇ سەن؟ سېنىمۇ كۆرىدىغان كۈن
بولدىكەنغۇ ...

ئانا يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە نادەمنى باغرىغا باستى، ئۇنىڭ

پېشانىسىدىن سۆيىدى، سوغۇقتا يېرىلغان يېرىنى يۈزىنى سىلىدى. باياتىن تارتىنىپ تۇرغان ئادىلجانمۇ ئاكىسىغا ئوقتىك ئېتىلدى، ئاكىسى ئۇنى ئىككى قولتۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى.

— ئۆيگە كىر، بالام، ئۆيگە كىر.

گۈلپەمخاننىڭ ئوغلىنى كۆرۈپ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدە ياشلار مۆلدۈرلەشكە باشلىدى. نادەم ئادىلجاننى كۆتۈرگىنىچە ئۆيگە كىردى ۋە ئۆيىچىگە سەپسالدى. ئۆيدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوق. ئوچاق باشلىرى، تام چۆرىلىرى سېغىز لاي بىلەن سۇۋالغان، دېرىزىدىكى بىر جۈپ قاچا گۈل كۆكسىپ تۇراتتى، بىساتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز ۋە ئىللىق ئىدى.

— قانداق ئاپا ئەھۋالنىڭ، تېنىڭ تازىمۇ؟
— ياخشى، بالام، ئىشقىلىپ، ئايغىمدىن شامال ئۆتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئانا ئارانلا.

نادەمگە قىشلىق كىيىم سىڭىشقان: ئۇ تاشلانمىغان ئۇزۇن ئاق جۇۋا كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن مەھكەم باغلىغان، پۈتىدىكى بوز پىيىمنىڭ قونچىنى قايرىۋالغان، ئاق قۇلاقچىسىنى ئوڭ قېشىغا سەل سىڭار يان قىلىپ كىيىۋالغان.

ئادىلجان تامغا تىكلەپ قويۇلغان مىلتىقنى تۇتۇپ كۆرۈپ، ئاكىسىغا سوئال ياغدۇرۇشقا باشلىدى:

- ئاكا، بۇ يىمە؟
- بۇ مىلتىق، مىلتىقنى بىلەمسەن؟
- يىمە قىلسەن ئۇنى؟
- دۈشمەنلەرنى ئاتىمەن.
- مەنمۇ ئاتايىمۇ؟
- سەنمۇ ئاتىسەن.
- ئەكە ئاتىمەن.
- سەن چوڭ بولغاندا ئاتىسەن.
- ياق، ھازىر ئاتىمەن.

نادەم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— چوڭ بولغاندا چوقۇم ئاتسەن.

ئاكسىنى كۆرۈپ يايىراپ كەتكەن ئادىلجاننىڭ كەينى -
كەينىدىن بېرىۋاتقان سوئاللىرى پات - پات ئۆزگىرىپ تۇراتتى:
— ئاكا سېنىڭ ئېتىڭ چاپامدۇ؟

— چاپىدۇ.

— زىكىيالارنىڭ ئالا موزىمى تازا چاپىدۇ.

ئادىلجاننىڭ كىچىككەنە كۆزلىرىنى ئوينىتىپ كەينى -
كەينىدىن بېرىۋاتقان سوئاللىرى كىشىنىڭ ئامراقلىقىنى
كەلتۈرەتتى. نادەمنىڭ ئىنىسىغا زوقى كېلىپ ئۇنى ئەركىلىتىپ
سۆيدى.

باياتىن بېرى ئىككىسىنىڭ گەپلىرىگە زوقلىنىپ ئولتۇرغان
ئانا ئەمدى گەپ باشلىدى:

— توۋا، بالام، بۇ نېمە قىلغىنىڭ، مېنى تىرىك ئۆلسۇن
دېدىڭمۇ؟ — دېدى يىغلامسىراپ.

نادەم ئانىسىنىڭ سېغىنىش ۋە مېھرى - مۇھەببەت بىلەن
نەملەنگەن كۆزىگە بالىلىق ئەركىلەش بىلەن تەلمۈردى - دە،
ئانىسىنىڭ قاتمال قوللىرىنى تۇتتى ۋە كۈلۈمسىردى:

— خاپا بولما، ئاپا! — دېدى ۋە جۇۋىسىنى يەشتى، —
مېنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشىم ساڭا ئېغىر بىلىنگەندۇ، ساڭا
دەپ قويۇشقا ئۈلگۈرەلمىدىم. كۆرۈۋاتسەن، باشقىلارمۇ
كۆپچىلىكنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن قولىغا قورال
ئېلىۋاتىدۇغۇ، مەن قاراپ تۇرسام بولامدۇ، مەنمۇ ئوغۇل بالىمەن
دەپ بېلىمنى باغلاپ يۈرۈپتىمەنغۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئاپا؟
گۈلپەمخان مورا ئوچاقنىڭ كۈللىرىنى تازىلاپ قۇم چۆگۈننى
چوغقا قويدى.

— ھېچبولمىسا ماڭا دەپ قويۇپ كەتسەڭ بولمامدۇ، بالا
دېگەن ئانا - ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ، سەن كەتكەندىن
كېيىن مېنىڭ قانچىلىك سەدىپارە بولۇپ كەتكىنىمنى بىلمەسەن،

«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ھەلىقى ھارام تاماق دۆيۈزلەرنىڭ قىلىپ كەتكىنىچۇ تېخى.

— ئۇ ۋاقىتتا شۇنداق تۇيدۇرماي قېچىشقا توغرا كەلمىدى كەتمىسەم شەھەرگە ئەكىرىپ سولاپ قويىتتى.

— ۋاھ، نېمىشقا سولايدىكەن سېنى، سەن ئۇلارنىڭ ئارپىسىنى خام ئورۇغانىدىڭ؟

— ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئاپا، رەيھانگۈلگە بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇردۇم، — دېدى نادەم ئۆتكەن ئىشلارنى ئانىسىغا بىرمۇبىر چۈشەندۈرۈپ، — ئەنۋەر ئەپەندىمنىڭ چاقىرىقى بىلەن بىر خۇپىيانە تەشكىلات قۇردۇق، ئاخىر نىلقىغا بېرىپ ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلدۇق، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى يوقىتىپ، ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچىلەرنى ئازاد قىلىشقا جېنىمىزنى تىكىپ قولىمىزغا قورال ئالدۇق! بوزەك بولۇپرەتتۇقمۇ ئاپا، ئاكام ئۈچۈن قىساس ئالىدىغان چاغ مۇشۇ ئەمەسمۇ؟

مانا ئەمدى ئانىنىڭ چىرايى باشقىچىرەك تۇس ئالدى، يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەشكە باشلىدى، يۈرىكى سىقىلىپ دەم ئالالمايۋاتقان ئادەمدەك، كېكىردىكىگە ئۆتكۈر ۋە ئەلەملىك ئاغرىق تىقىلغاندەك بولدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا خىيالچان مۇئەللىم ئوغلى نادىر كەلگەندى!

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، قاراڭغۇ كېچىلەردە ئانىسىغا مۇڭداش بولۇپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن قاپاق تۇرۇپ ئولتۇرماقتا ...
ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، ئاپىسىنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك ئۆستۈرۈپ، بىزنىڭمۇ قەد كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز پات يېقىندا كېلىدۇ، ئاپا! دېمەكتە ...

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى ... ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلى يوق ئىدى، غۇيۇلداپ ئۆتكەن يىللار ئانىغا قىروۋدەك ئاپپاق چاچلارنى، چوڭقۇر قورۇقلارنى، مۇڭ - قايغۇلارنى سوۋغا قىلىپ ئۆتۈپ، ئۇنىڭ كۆيۈمچان تاغ يۈرەك ئوغلىنى بىللە ئەكەتكەندى. ئۇ

ئەمدى يېنىپ كەلمەيتتى.

ئانا مانتىدا ئولتۇرۇپ خۇددى ئېسەدىگەن ئادەمدەك بىردىنلا يىغلىۋەتتى.

— ئون گۈلىنىڭ بىر گۈلى ئېچىلمىغان بالام! ...

ئانا قاتتىق ئۆكسۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭ پىلىدىرلاپ قالغان كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى مونچاقتەك تىزىلىپ چىقىپ، قويۇق قورۇق بېسىپ كەتكەن يۈز ۋە ئېڭەكلىرىنى بويلاپ تېمىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ قەلبىدە نادر ئۈچۈن نەچچە يىللار چوغ بولۇپ يانغان، ئەمما مۇنۇ نادەم چوڭ بولغاندا ئۆچۈشكە باشلىغان بىر پارچە ئوت ھازىر مانا باشقىچىلا لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ ئەلەملىك يىغىسىغا قاراپ نادەمنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى. لېكىن، ئۇ غەيرەت قىلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئانىسىغا تەسەللى بېرىشكە، كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە باشلىدى:

— قوي، ئاپا، سەۋر قىل، ئاكام ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەشكەندى، مانا ئۇ ئويلىغاندەك زامان كېلىۋاتىدۇ، ئەمدى ھەممىمىز خۇشال بولىمىز.

نادىرنىڭ ئىزىنى بېسىپ قالغان ئادىلجان كىچىككىنە كۆزلىرىنى پىلىدىرلىتىپ ھەيرانلىق بىلەن بىر ئاكىسىغا، بىر مومىسىغا قاراپ - قاراپ قوياتتى. ئانا بېشىدىكى ئاقىرىپ - ئۆڭۈپ كەتكەن ياغلىقىنىڭ ئۈچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى ئېرتتى، ئۆزىنى بىر قۇر ئوڭشىدى، ئۇنىڭ دىلىدىكى دەرد - ئەلەملەر باياتىن بېرى ئاققان ياشلىرى بىلەن چىقىپ كەتكەندەك، گويا يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغ ئاغدۇرۇلۇپ تاشلانغاندەك ئۆزىنى خېلى يېنىك سەزدى، ئۇ چوڭقۇر ئۆھ تارتتى.

— بوپتۇ، بالام، — دېدى ئانا بىردىنلا غەيرەتلىنىپ، — سەن ئېيتقاندەك، مەندىن سورىدىڭ نېمە، سورىمىدىڭ نېمە، ھەق يولغا ماڭغان بالامسەن، ئەر يۈرەك جەڭچى بول، قولۇڭدىن مىلتىقنى تاشلىما، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، زالىملارنى

شەپقەت قىلماي يوقات! سېنى ئالدى بىلەن خۇدايىغا، ئۇنىڭدىن قالسا كۆپچىلىككە تاپشۇردۇم، — ئانىنىڭ تۇرۇلگەن قاپقىلىرى، يىمىرىلگەن لەۋلىرى ئاستا — ئاستا ئورنىغا كەلدى. ئانىسىنىڭ شۇنچىلىك غەيرەتلىك سۆزلىرىدىن نادەمنىڭ يۈرەك — بەغرى دولقۇنلاندى. چىرايى ئېچىلىپ، لېۋىگە تەبەسسۇم يۈگۈردى.

چاي قاينىدى، ئادىلجان قوشنىلاردىن ئەكىرىگەن قايماقلىق سۈت بىلەن گۈلپەمخان ئۆرۈكتەك ساپسېرىق ئەتكەنچاي ئەتتى. ئانا — بالا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشكە باشلىدى. ئانىمۇ، بالىمۇ بىرنەچچە ئايدىن بېرى مۇنداق مەزىزلىك ئەتكەنچاي ئىچىشىمگەندى. ئۇنىڭغىچە نادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قولۇم — قوشنىلار ئۆيگە كەينى — كەينىدىن كىرىپ كېلىشتى.

نادەم ئورنىدىن تۇرۇپ ھەممىسىگە ھۆرمەت بىلدۈردى:

— ۋەئەلەيھۇمۇ ئەسسالام، تىنچلىقىمۇ نادەم بالام، مانا قاراڭلار، يوغانلا يىڭىت بولۇپ كەتكىنىنى بۇنىڭ، ئانا بالىسى — دە، ئاتا بالىسى، — دېدى قاسىم بوۋاي زوقلىنىپ قاراپ.

— پىھ، پىھ... ئەسكەرلىك تازىمۇ يارىشىپتۇ بۇنىڭغا، چىرايى سەل قارىداپ قالغان بىلەن، بويىمۇ ئۆسۈپ سەمىپىلا قالغانمۇ نېمە، — دېدى ئۆيگە كىرگۈچىلەرنىڭ ئەڭ چوڭى جانارىخان موماي.

— ئاكىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدۇ — دە، ئەمدى مىلتىقنى

مەھكەم تۇتۇڭلار، بالىلىرىم، — دېدى يەنە بىر بوۋاي، — يائىلا، نېمىلەرنى كۆرمىدۇق!

ئۆيگە نادەمنىڭ تەڭتۇش دوستلىرىمۇ دۈكۈرلىشىپ كىرىپ كېلىشتى.

ئۇزۇندىن بۇيان مۇڭلۇق، شاۋقۇن — سۈرەنسىز بولۇپ كەلگەن بۇ ئۆي بۈگۈن ئىلھامبەخش، ئۈمىدلىك تىلەكلەرگە باي سۆزلەر، خۇشال كۈلكىلەر، شادلىق تەنتەنىلىرىگە تولۇپ كەتتى. گۈلپەمخانمۇ ئېچىلىپ — يېيىلىپ قالدى.

نادەم ئۆيگە كىرگۈچىلەرگە پارتىزانلارنىڭ تىلىقىدىن شەھەرگىچە بولغان سەپەرلىرى، قىزىق - قىزىق جەڭلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. قېرىلار ياشلارنىڭ ئامان - ئېسەنلىكى ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى، ياشلار بولسا ئازادلىق جەڭچىلىرى سېپىگە تېزىرەك قوشۇلۇشقا تەقەززا ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئۆيگە چوڭ ئۈمىد بىلەن كەلگەن نادەم ئوخشاشلا چوڭقۇر ۋەدە بىلەن ئۆيدىن چىقتى.

نادەم مەھەللىسىدىن چىقىپ بىر قىزغا ئۇچرىدى، قىز ئەختەمباينىڭ بېدىلىك بېغىنىڭ غورۇلانغان ئىشىكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇ تىۋىت شال ياغلىق بىلەن تۇمشۇقنى ئوربۇۋالغان، تىزىغا كېلىدىغان نىمكەش مەخمەل چاپان كىيگەن بولۇپ، نادەمنىڭ يولىنى توراپ تۇراتتى.

— نادەم! — دېدى قىز ئاتنىڭ ئالدىنى توراپ، — مېنى ئېتىڭغا مىنگەشتۈرۈۋالغىنا!

— نەگە بارىسىز؟ سىز ھۆرلىمقاغۇ؟

— ھەئە، مەن ھۆرلىقا، تونۇغان بولساڭ مىنگەشتۈرۈۋال، — دېدى قىز ئاتنىڭ ئۈزەڭگىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

— نەگە بارماقچىسىز؟

— سىلەر بارغان يەرگە! — دېدى قىز نادەمگە تىك قاراپ تۇرۇپ، — ئېيتقىنا، ئەنۋەر ئەپەندى سالامەتمۇ؟ — سالامەت.

ھۆرلىقا شۇنداق جاۋابىنى كۈتكەندى، كۈتكەن جاۋابى ئېيتىلدى! ئۇنىڭ يۈرەك - باغرى دولقۇنلىنىپ ئوتلۇق ھېسسىيات ئىچىدە نادەمنىڭ تۇرقىغا سەپسالدى: «تېخى يېقىندىلا باي قورۇسىدىكى بۇ مالاي بالا، مانا ئەمدى تازا ياراشقان ھەربىي كىيىم ئىچىدە بەردەم يىڭىتكە ئايلىنىپتۇ، مۇرىسىدىكى بەشئاتار مىللىق گەۋدىسىگە نېمىدېگەن سىڭىشكەن! ئەنۋەر ئەپەندى شۇ تاپتا قانداق بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئۇ مۇشۇلارنى باشلاپ

كەتكەن، تايىنلىق، ھازىر ئۇ كوماندىر ئۇنىڭ ئۈچىسىدا نادەمنىڭكىدەك ئۇزۇن جۇۋا ئەمەس، ياقلىرىغا، پەشلىرىگە جىيەك تۇتۇلغان كالتە جۇۋا، بېلىدە تاپانچا، مىنگىن ئېتى ئۈم قارا، پېشانىسىدە قاشقىسى باردۇر، نادەمدەك نەچچە يۈزلىگەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا تاق تۇرىدىغاندۇ. ھېلىقى كېچىسى ئۇ (مەن سىزنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن) دېگەندى، ئەپەندى دېگەن يالغان ئېيتمايدۇ، راست ئۇنتۇمىغاندۇ...» قىز ئويلىغانسىرى يۈرەك ئۇرۇشى ئىتتىكلەپ، يېقىملىق تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈشكە باشلىدى، كۆرۈش تەشنىلىقى كۈچىيىپ، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇردى. شۇ تاپتا ئەگەر قاننى بولغان بولسا ئۇچقان بولاتتى، ئاستىدا نادەمنىڭكىدەك ئېتى بولسا چاپقان بولاتتى. بىراق، ئامال قانچە، ھازىرمۇ نادەم ئېتىغا مىنگەشتۈرۈۋالسا، ئەنۋەر ئەپەندى تۇرغان يەرگە كۆزنى يۈمۈپ - ئاچقۇچە يېتىپ پارالايدۇغۇ؟

— ئەكەل ئېتىڭنى، غورۇغا يېقىنراق كەل، — دېدى ھۆرلىقا ئالدىراپ.

— ئاۋارە بولۇپ قالسىز.

— ئاۋارچىلىكتىن سەن قورقساڭ، مەن قورقمايمەن.

— ئېتىم شاش، مىنگەشتۈرمەيدۇ!

— ئۇنداق بولسا يول بولسۇن، پىيادە كېتىۋېرىمەن.

نادەم قىزغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى - دە، ئېتىنى دېۋىتتى. ئات قۇيرۇق تەرىپىدە قار قۇيۇن پەيدا قىلىپ، ئاق داستىخانەدەك كۆرۈنىدىغان چەكسىز ئېتىزلار ئارىسىدا يۈگۈرۈپ كەتتى. نادەم ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ: «كوڭۇل دېگەن - ھە، قارا مۇنۇ باي قىزى قەھرىشان دېمەي ئەنۋەر مۇئەللىمنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ» دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ خىيالى رەيھانغا يۆتكەلدى، قىزنىڭ كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرى نادەمگە ھامان ھەۋەس، ھۆرمەت ۋە نومۇسچانلىق بىلەن تىكلەتتى...

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
 بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
 دۈشمەن سوزسا بىزگە قولنى،
 يانچىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!

...

جەڭچىلەر ياتاقتا بۇ ناخشىنى خور قىلىپ ئېيتقاچ ھەر خىل مەشغۇلاتلار بىلەن بولۇۋاتاتتى. نادەم كىرىپ كەلگەندە ئۇلار خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئورنىۋالدى.

— قانداق بولدى، — دېدى ئىسھاق قارا كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، — ئاپاڭ غوۋغا كۆتۈرۈپ ئويناپ بېشىغا كىيدىمۇ؟

— ياق، بىز ئويلىغاندەك بولمىدى، — دېدى نادەم مىلتىقىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، — ئاپام مېنى كۆرۈپ دەسلەپ قاتتىق يىغلىدى، كېيىن بوپتۇ بالام، ئەسكەر بول، ئاكاڭنىڭ، داداڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دېدى. بىراق، ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكىنىمگە بەك خاپا بولدى، ئاخىر قولۇم - قوشنىلار بىلەن خۇشال ئۆزىتىپ قويدى.

— ياخشى بوپتۇ، — دېدى ئىسھاق، — ئانىلار شۇنداق بولىدۇ، بالىنىڭ سۆزىگىمۇ ئەڭ دەسلەپ ئانا كىرىدۇ، جامالىدىننىڭ ئانىسىدەك غوۋغا كۆتۈرسە تەس بولاتتى - دە.

ئۇ خۇددى كۆپىنى كۆرگەن ئادەمدەك سۆزلەپ كەتتى.
 باداشقانىنى قۇرۇۋېلىپ تازا بېرىلىپ ئاپتومات تازىلاۋاتقان باتىرغازىمۇ گەپ قىستۇردى:

— بايقۇش ئانىلار باغرىنى يېرىپ چىققان بالىغا چىدامدۇ، ئۇلارنىڭ يېشى كىرىپكىدىلا تەييار تۇرىدۇ، چۈشەنمەسلىكتىن شۇنداق قىلىدۇ، چۈشەنگەندىن كېيىن بەربىر رازى بولىدۇ.

— سىلەرغۇ ئاناڭلارنى كۆرۈپ كېلىپ خاتىرە جەم بولىدۇڭلار، —
دېدى ئاراش نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ، — مېنىڭ ئانام نېمە
دەۋاتىدىكىن، تىرىكىمدۇ، ئۆلگەنمىدۇ، تاغلاردا بىر تىنچ
ھايۋانلارغا يەم بولۇپ كەتتىمكىن، دەپ ئويلاۋاتىدىغاندۇ، مېنىڭ
بۇ يەرلەردە يۈرۈشۈم بەلكى ئانامنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغاندۇ،
ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ مەيۈس ئاھاڭدا دېدى، — بىچارە
ئانامنىڭ دەردى تاغلاردىنمۇ چوڭ — دە.

— بورتالانى ئازاد قىلىپ، ئاناڭنى چوقۇم خۇشال قىلىمىز، —
دېدى باتىرغازى.

— سېنى مۇشۇ ھالەتتە كۆرگەندە ئۇكا، ئاناڭ ئوغۇل تۇغۇپ
چوڭ قىلغىنىغا قالىتىس رازى بولۇپ كېتىدۇ — دە، — دېدى
پىلىموتچى كېۋىز قولىنى لاتا بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، — نادەمنى
كۆرۈپ گۈلپەمخىندەمدەك بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ.
— ئۇنى بىر دېمە.

كېۋىز شۇ سۆزلەرنى قىلدى — دە، ئۆز يۇرتى كۆز ئالدىغا
كېلىپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ، كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ
قالدى، ئاندىن ئاراشقا يەنە گەپ باشلىدى:
— ئاراش، ئاپاڭ مۇشۇنداق خۇشاللىق كۈنلەردە سۈيىن
بولسىچۇ كاشكى، دەپ ئويلايدۇ — دە.

— ئوغۇ تۇرغانلا گەپ، — دېدى ئاراش ئادەتتىكى قىياپىتىنى
ئۆزگەرتىپ، — لېكىن مەن بورتالانى ئازاد قىلىش جېڭىگە
چوقۇم قاتنىشىشىم كېرەك، ئانام بىلەن شۇنداق غەلىبىلىك
كۈنلەردە كۆرۈشىمە، بۇ كۆرۈشۈش ئەلۋەتتە ئۈنۈملۈك
خۇشاللىق بولىدۇ.
كېۋىز يەنە جىمىپ كەتتى.

— كېۋىزكا، قالىتىس خىيال سۈرۈپ كەتتىڭغۇ؟ — دېدى
نادەم ھەيران بولۇپ.

— ھەي... ئۇكا، خىيال سۈرمەي قانداق قىلاي، سىلەرغۇ
ئانىلىرىڭلارنى كۆرۈپ كەلدىڭلار، گايىتمۇ خوتۇن — بالىلىرىنى

كۆرۈپ كەلدى، مەنچۇ ... مەن ...

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى، غۇربەتچىلىكتە يالغۇز تىكەندەك ئۆتكەن ئۆمرى ھەممىسىگە، بولۇپمۇ ئۆز يۇرتلۇقلىرىغا ئايان ئىدى.

— نېمە غەم قىلسەن، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئېچىنغان قىياپەتتە قاراپ، — ئۆز يۇرتۇڭ بار، ئۆز خەلقىڭ بار، ھەر چىرايلىق كۈنلەر تېخى ئالدىمىزدا.

ئىسھاق چاقچاق قىلىپراق دېدى:

— غۇلجا تولۇق ئازاد بولغاندىن كېيىن يەڭگىمىزمۇ بولىدۇ، ئويۇڭدە مېھمان بولارمىز تېخى!

— مۇشۇنداق كىشىنىڭ پىغىنى ئۆرلىگەن چاغلاردا، يېرىم جىڭ بولسا قانداق ياخشى بولاتتى — ھە! — دېدى باتىرغازى كېۋىرنىڭ يۈزىدە پەيدا بولغان ئېچىنىش — ئەلەم ئۇچقۇنلىرىنى يوقاتماقچى بولۇپ.

— پاھ، ئۇ چاغدا كېۋىركام يايىراپ كېتەتتى — دە.

— ياق، ئۇنداق ئىشلاردىن ھازىر يىراقلاپ كەتتۇق، — دېدى كېۋىر كۈلۈمسىرەپ.

— ھېلى كوماندىر بەرسىغۇ ياق دېمەسسەن؟

— باش ساقچىنى ئالغان كۈنى ئايىغىمغا نەچچە بوتۇلكا پۇتلىشىپ يۈردى، قىيا كۆزۈمنى سالمىدىم جۇمۇ، ئوكا. ھاراق خۇمارى، ئايال خۇمارى ھەممىسى تۈگىدى، ھازىر بىرلا خۇمارىم بار، ئۇ بولسىمۇ دۈشمەنلەرنى قويماي يوقىتىش خۇمارى.

ئۇنىڭ چىن دىلىدىن چىققان چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى كۆپچىلىكنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

ئۈزۈنسىغا كەتكەن بۇ ياتاقتا نۇرغۇن جەڭچىلەر قىستىلىشىپ ياتاتتى. پارتىزان شەكلىدىن ئاستا — ئاستا مۇنتىزىم قىسىملارغا ئايلىنىۋاتقان بۇ جەڭچىلەر شۇ تاپتا ھەر خىل ئىشلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. يېڭىدىن پىدائىي بولۇپ سەپكە كىرگەنلەر قورال ئىشلىتىش، مىلتىق، پىلىموتلارنى

چۇۋۇپ قايتىدىن قۇراشتۇرۇش قاتارلىقلارنى مەشىق قىلىۋاتاتتى. كونا جەڭچىلەر كۆڭۈل قويۇپ ئۇلارغا ئۆگەتتى، يېڭىلار بولسا بېرىلىپ ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. كونا جەڭچىلەرنىڭ بەزىلىرى كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ يىرتىلغان جايلىرىنى ياماۋاتاتتى ۋە بەزىلىرى جۇۋىلىرىنى يېپىنىۋېلىپ شۇنچە ۋاڭ - چۇڭغا پىسەنت قىلماي ئۇخلاۋاتاتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتقىغا رەيھان بىلەن ۋارىسجان كىرىپ كەلدى:

— مانا كەپسىزغۇ، — دېدى رەيھان كۈلۈمسىرەپ، ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى، — ئەنۋەركام باياتىن بېرى سىزنى نەچچە سورىدى، قانداق، ئاپىڭىز تىنچلىقمىكەن؟

— سالامەت تۇرۇپتۇ، سىزگە سالام ئېيتتى.

— ۋىيەي ... — دەۋەتتى رەيھان ئەندىكىپ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، — يا ئاپىڭىز مېنى تونۇمسىز ...
باتىرغازى چاقچاق قىلدى:

— سىزنى تونۇشتۇرۇپ بولدى - دە، بۇ.

— ھەئە، تونۇشتۇرۇپ بولدۇم، بىزنىڭ بىر شەپقەت ھەمىشىرىمىز بار، جەڭچىلەرگە ناھايىتى كۆيۈنىدۇ، ئېتى رەيھانگۈل دېدىم. قانداق، تونۇشتۇرۇشۇم جايىدا بوپتۇمۇ؟

— دېگەنلىرىڭ راستلا بولسا، جايىدا، توغرا گەپ قىپسەن، — دېدى باتىرغازى.

— بىزنىمۇ تونۇشتۇرماي، يالغۇز رەيھاننىلا تونۇشتۇرغىنىڭ تازا جايىدا بولماپتۇ، — دېدى يەنە بىرى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن گۈلپەمخىندەم رەيھانگۈلگىلا سالام ئېيتتى - دە، — دېدى كېۋىرمۇ كۈلۈمسىرەپ.

شۇ تاپتا گولتۇرغانلار ئارىسىدىكى ئۈچ ئادەمدە ئۈچ خىل ھېسسىيات قوزغالدى. رەيھان قىزىرىپ كەتتى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە خېلىدىن بېرى تەكرارلىنىپ كېلىۋاتقان ئويلىرىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن ئېيتىلغانلىقىغا، بولۇپمۇ نادەمنىڭ «ئاپام سىزگە

سالام ئېيتتى» دېگەنلىكىگە قىزاردى. مەيلى قىزارسىمۇ ئۇ مۇنداق سۆزلەرنىڭ يەنە داۋاملىشىشىنى تىلەيتتى ۋە نادەمگە ئېيتالماي يۈرگەن گەپلىرىنى باشقىلارنىڭ دەۋەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ، يۈرەكلىرى تېز - تېز ئۇرۇپ قىزىرىپ كېتىۋاتاتتى. نادەم قىزىرىپ كەتتى، ئۇ: «ئاپام سىزگە سالام ئېيتتى» دېگەن گەپنى تۈپتۈز، مەقسەتسىزلا، ئادەت بويىچىلا ئېيتقانىدى. بۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ ئەندىكىپ، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كېتىشىنى ۋە باشقىلارنىڭ شۇنىڭغا يۆلەپ مۇنداق چاقچاق قىلىشلىرىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ «نېمىشقا مۇنداق سۆزلەرنى دېگەندىمەن» دەپ نومۇس قىلىپ قىزىرىپ كەتتى. ۋارىسجانچۇ؟ ئۇمۇ قىزىرىپ كەتتى، ئۇ بولۇۋاتقان بۇ گەپلەرنىڭ يۈرىكىگە زىخكەك سانجىلىۋاتقانلىقىدىن تېرىكىپ، غەزەپلىنىپ قىزىرىپ كەتتى. تەبىئىيىكى، مۇنداق سۆزلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن دۈشمەننىڭ بومبىسىدىنمۇ دەھشەتلىك ئىدى. قايسى كۈنى ئۇمۇ رەيھانغا: «ئاپام سىزگە ئالاھىدە سالام ئېيتتى» دېگەن، شۇ چاغدا رەيھان بۈگۈنكىدەك قىزارمىغان، باشقىلارمۇ بۈگۈنكىدەك مۇنداق مەنىلىك چاقچاقلارنى قىلىشمىغان... خەپ، بۈگۈن بۇلار مۇنۇ گاداي پۇشتىغا نېمانچە يان بېسىپ سۆزلەپ كەتتىكىن؟

رەيھاننىڭ قىزىرىشى، نادەمگە ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ قارىشى ۋارىسجاندا گۇمانلا ئەمەس، ئۆز نۆۋىتىدە غەزەپ ھېسلىرىنى قوزغىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى ئىچىگە يۈتۈپ كۈلۈمسىردى:

— ئەل - يۇرت ئامانمىكەن، بىزنىڭ ئۆيگە يولۇقمىغانسەن؟ —
دېدى ئۇ گەپنى باشقا ياققا يۆتكەپ.

— ئەل - يۇرت ئامان ئىكەن، ئۆيۈڭگە يولۇقالمىدىم، چۈنكى ۋاقىت توشۇپ قالدى.

رەيھان بىلەن ۋارىسجانمۇ يېڭىدىن تارقىتىپ بېرىلگەن قىشلىق كىيىملەرنى كىيىشكەندى. رەيھاننىڭ ئۇچىسىدا قايرىما ياقىلىق ئۇزۇن ئاق جۇۋا، پۇتىدا بوز پىيما، بېشىدا ئاق

قۇلاقچا بار ئىدى. ئۇ چېچىنى تۈرۈپ ئىچىگە تىشىۋالغانىدى. رەيھاننىڭ كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلىدىغان قوي كۆزلىرى بىلەن نادەمگە قاراپ ئوچۇق چىراي بىلەن بېقىشى، ئۇنىڭ ئۆسكىگە ھېلى بولۇپ ئۆتكەن سۆزلەر ۋارىسجانغا ھار كېلىپ يۈزىگىگە زىخەك سانجىلغانىدى.

دېمىسىمۇ، نادەم بىردەم يوقاپ كېتىدىغان بولسا قىز سەدىپارە بولۇپ ئۇنى ئىزدەپ كېتەتتى، كىرمىگەن بۇلۇم، ياتاقلىرى قالمايتتى. تاماق يېگەن چاغدىمۇ دائىم ئۇنىڭ يېنىغا كېلىۋالاتتى. تېخى قايسى كۈنى نادەمنىڭ قول ياغلىقىنى ئۈنمىسىمۇ قولىدىن تارتىۋېلىپ يۇيۇپ بەردى. ئۆيدىن ئەكەلگەن ئاپپاق مايلىق توقاچلىرىنى «ياق» دېسىمۇ ئۈنماي ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ كېتىشلىرىچۇ... ۋارىسجانغىچۇ؟ ئۇنداق قىلمايتتى، ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈرەتتى. بايا ۋارىسجان: ئۆيگە بىللە چىقىپ كېتەيلى، ئاپام سىزنى سوراۋاتىدۇ، سىزنى مۇشۇ تۇرقىڭىزدا كۆرۈشنى بەك ئارزۇ قىلىۋاتىدۇ، دېسە، قىز ئۈنمىدى، رەيھان ئۈچۈن ۋارىسجان ئارتۇقچە ۋە زېرىكىشلىك ئادەم بولۇپ قالدى. بۇنى ۋارىسجان سېزەتتى، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئۇ بۇنى ھار ئالسىمۇ چىدايتتى، ئۇنىڭ ئۈچۈن رەيھانسىز ياشاش چوڭ ھالاكەت، رەيھاننى كۆرمىگەن مىنىۇتلار ئازابلىق ئىدى. رەيھان نادەمگە قانچىلىك سەدىپارە بولسا، ۋارىسجانمۇ رەيھانغا ئۇنىڭدىن بەتتەر سەدىپارە ئىدى...

— ئىزدەپ كەتكەن بولسا، — دېدى نادەم، — مەن ئەنئەنە ئەپەندىگە يولۇقاي، ئۆزۈممۇ سەل كېچىكىپ قالدىم.
— قېنى يۈرۈڭ، كەلگەن بولسا مېنى چاقىرىپ چىقىڭ دېگەندى، — دېدى قىز ئورنىدىن ئاستا قوزغىلىۋاتقان نادەمنىڭ يېڭىدىن تارتىپ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ.

رەيھان بىلەن نادەم بىللە چىقىپ كەتتى.
ۋارىسجان تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن گەزايى - بەدىنى تىتىرىدى، بۇرۇنقى ئۆچمەنلىكىگە مانا ئەمدى

كۈنچىلىكنىڭ ئوتلىرى كېلىپ قوشۇلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىردەم قىزىرىپ، بىردەم تاتىرىپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولۇپ، سەنتۇرۇلۇپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئاستا بېسىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى - دە، ئويغا كەتتى: «ھە، ئەمدى بىلىدىم، رەيھاننى مۇشۇ تېگى پەس ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپتۇ - دە، بولمىسا نېمىشقا ئۇنىڭ ئالدىدا ئويناقلاپ، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتىدۇ، نېمىشقا ماڭا ئۇنداق خۇلق كۆرسەتمەيدۇ، مەن گەپ قىلسام تورۇڭ - تورۇڭ تېگىدۇ؟ قارا بۇنى، مېنىڭ بەختىمگە چاڭگال سېلىۋاتقان سەن ئىكەنسەن - دە، گاداي، «تۈزۈڭنى يەپ، تۈزلۈڭغا تۈكۈرەي»، دېگەن مۇشۇ ئىكەن - دە، سىرىنى ئەمدى بىلىدىم. توختاپ تۇر، نادەم، مەن سېنى ئەپلىمىگىنىمنى كۆر ئەمدى...» ئۇ ئۇزۇن قىلىپ تاماكا ئوراپ تۇتاشتۇردى - دە، ئەلەم بىلەن ئاچچىق ئىسنى ئىچىگە تارتتى، قويۇق ئىس ئېغىز - بۇرنىدىن پۇرقىراپ چىقتى. ئۇ ئاللىقانداق چوڭقۇر خىياللار دېڭىزغا غەرق بولغانمۇ بولاتتى، بىراق باتىرغازنىڭ يوغان ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى:

— ھاي - ھاي ... خالايقىلار، يۇڭ پۇراپ كەتتى، يۇڭ، قايسىڭ كۆيدۈرۈشتۈڭ؟!

ھەممىسى ئۆزىنىڭ يانلىرىغا قاراشتى، ۋارىسجاننىڭ يېنىدىن سۇس ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى.

— ھوي ۋارىس، قۇلاقچاڭغا قارا، تاماكاڭنىڭ ئوتى چۈشتىمۇ نېمە؟ - دېدى ئىسھاق.

— ئۆزۈڭ كۆيۈپ كەتسەڭمۇ، - دېدى كېۋىز چاقچاق بىلەن، - تۇيمايدىغان ئوخشىماسەن، نېمانچىلا خىيال سۈرۈپ كەتتىڭ بەڭگىنىڭ خىيالىدەك.

— ماۋۇ كاساپەتچىلىكنى قارىمامدىغان ... - دەپ غودۇڭشىدى قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان.

— جەڭچى دېگەنمۇ شۇنداق بولامدۇ، تازىمۇ بىغەم نېمىكەنسىنا، - دېدى باتىرغازى.

ۋارسىجان شۇ چاغدا ئۆزىگە كېلىپ، قۇلاقچىسىنى قولغا ئالدى - دە، تاماكا ئوتى چۈشكەن يەرنى باشخالىتىقى بىلەن بېسىپ ئۇۋۇلىدى. تېخى تۈنۈگۈنلا تارقىتىپ بەرگەن يېڭى ئاق قۇلاقچىسىنىڭ ئولتۇرۇپ چىكىسىگە تاماكا ئوتى چۈشۈپ، نۈگمىچىلىك ئورنى كۆيۈپ، ئەتراپى سارغىيىپ كەتكەندى. سىلتىقىنى چۇۋۇپ لاتا بىلەن سۈرتۈپ تازىلاۋاتقان ئاراش زاڭلىق ئارىلاش مۇنداق دېدى:

— قۇلاقچاڭغا ئەن سېلىۋالدىڭ - دە، مۇبادا يىتۈپ كەتسەڭ ئەمدى ئاسانلا تېپىۋالدىغان بولدۇق، سېنى.

— سەھراغا چىقىپ، بىزنىڭ قۇلاقچىمىزنىڭ پۈرمىسى مۇشۇنداق دەپ يۈرمە يەنە ئەخمەق.

ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتىقىدىن خېلى ئۇزاققىچە كۈلكە - چاقچاق ئاۋازى بېسىلمىدى.

3

قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ خىزمىتى جىددىيلەشتى. مۇشۇ جىددىي خىزمەت قىلغۇچىلارنىڭ ئىچىدە نادەم ئەختەمباينى خادىم بىلەن شەھەرگە ئەكىرگەندە كۆرگەن، باي بىلەن ئېرىق ياقىسىدا ئۇزاق پاراڭلاشقان ھېلىقى يوغان سەللىلىك چارساقال كىشىمۇ، باينىڭ بېغىغا مەشرەپ ئويناشقا چىقىدىغان شەھەرلىك بىرنەچچە بايلارمۇ بار ئىدى. نادەم بىلەتتى: ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا نەچچە ئونلىغان مالايىلار، يىللىقچىلار بار، شۇ مالايىلارنىڭ كۆرگەن كۈنى، تارتقان ئازابلىرى نادەمنىڭ، جامالىدىننىڭ، گايىتنىڭ كۆرگەن ئېغىر كۈنلىرىدىن قېلىشمايتتى. نادەم ئەختەمبايغا قانداق غەزەپلەنسە، نەپەرەتلەنسە، شۇ خوجايىنلارغىمۇ شۇنداق غەزەپلەنگەن، نەپەرەتلەنگەن.

ئەجەبكى، ئۇلار بۈگۈن قوزغىلاشچىلار قۇرغان ھۆكۈمەت ئىچىدە پايپىتەك بولۇشۇپ خىزمەت قىلىۋاتىدۇ، بۇ نېمە بولغىنى؟ ئۇ مۇنداق بولار دەپ ئويلىمىغان. قايسى كۈنى ئۇ نەق مۇشۇ مەسىلىنى ئەنۋەر ئەپەندىدىن سورىغاندا، ئەنۋەر ئەپەندى نىزامىدىننىڭ بىر گېپىنى ئېيتتى. نىزامىدىن مۇنداق دەپتۇ: «ئۇنداق ئادەملەر بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى قوللىسا، بىز ئۇلارنى چەتكە قاقمايمىز. ئۇلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرسەك، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشىمىز تېزىرەك، ئوڭۇشلۇقراق بولىدۇ، بۇ، ئەخمەتجان قاسىمى بىزنى دائىم ئەقىللىكرەك، زېرەكرەك بولۇشقا ئۈندەپ ئېيتىپ كېلىۋاتقان سۆز. شۇنىڭغا قارىماي يەنە بەزى خاتالىقلارمۇ يۈز بېرىۋاتىدۇ، ھەقىقىي ئىنقىلابچى خاتالىقلارنى تۈزىتىشكە جۈرئەتلىك بولىدۇ.» ئادەم مۇنداق سۆزلەرگە قايىل بولاتتى.

ئادەم ئاشۇ ئوي - خىياللار بىلەن ئىشتاب ئالدىغا كەلگەندە ئەختەمباي بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئەختەمباي ئىشتاب ئىچىدىن ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا چىقىۋاتاتتى. باينىڭ چىرايىنىڭ تاتىرىپ كېتىشىمۇ سەۋەبىمىز ئەمەس؛ ئۇ ھېلىلا بېشىغا كەمچەت تۇمىقىنى، ئۇچىسىغا موۋۋىتىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك پەرىجىسىنى كىيىپ، نىزامىدىننىڭ ئالدىغا كىرگەندى. ئۇ نىزامىدىن بىلەن ئۇياقتىن - بۇياقتىن پاراڭ قىلىشىپ، ئۆزىنىڭ ياڭغۇز ئوغلنىڭ قولىغا قورال ئېلىپ، قان كېچىپ ئالدىنقى سەپتە ئىشلەۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى ۋە بۇ يەرگە كېلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتىنى ئېيتتى:

— بىزنىڭ ۋارىسجاننىڭ خەت - ساۋاتى تولۇق، گىمنازىيەدە ئوقۇپ پېتىشكەن، ئۆزى كاتتا ھۆسنخەتچى، ئىشتابتا ئىشلەشكە تازا لايىق ئىدى.

نىزامىدىن شۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، باينىڭ بېشىدىن تارتىپ - تا ئايىغىغىچە بىر قۇر قاراپ چىقتى. قاپقى بىردىنلا تۈرۈلۈپ، چىرايى سۈرلۈك تۇس ئالدى.

— بىز كىمنى قانداق ئىشقا قويۇشنى بىلىشنىڭ تەكلىپىڭىز بولمىسىمۇ ھەل قىلالايمىز، باي ئاكا، بىزگە ھازىر ھۆسنخەتچىلەردىن كۆرە ئۆلۈم بىلەن ھېسابلاشمايدىغانلار بەكرەك زۆرۈر. قىسقىسى، بىزنىڭ ئىشىمىزغا ئارىلاشماڭلار. ئەختەمباي شۇ سۆزلەر بىلەن ئولتۇرغان ئورنىدا لاسسى ئولتۇرۇپ قالدى ۋە: «بىزنىڭ ئىشىمىز دېگىنىنى، بىزدەك بايلارسىز دۇنيادا قايسى ئىش ۋۇجۇدقا چىقىپتىكەن؟» دەپ ئويلىدى - دە، ياندى.

باي چىرايغا زورغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ نادەمگە يېقىنلاپ كەلدى:

— بەللى نادەممۇ سەن؟ مانا، مانا، ئاتا بالىسى - دە، ئاتا بالىسى، ئەھۋالنىڭ ياخشىمۇ، بالام؟

ئۇ كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىككى قولىنى ئۇزارتتى.

— شۇكۈر، — دەپ نادەم باينىڭ يۇمشاق قوللىرىنى تۇنجى قېتىم تۇتۇپ كۆرۈشۈپ.

— پاه، پاه، ھەر بىلىك نېمىدېگەن ياراشقان سىلەرگە - ھە، — دەپ باي زوقلانغان قىياپەت بىلەن، — ئاپاڭ سېنى كۆرۈپ بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ، رەھمەتلىك بىزنىڭ ناسىر ئاخۇن شۇ تۇرقۇڭنى كۆرگەن بولسىدى - ھە! — باينىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

نادەم بايغا ئوچۇق چىراي ئاچماي قاراپ: «ھە، ئەمدى سېنىڭ ناسىر ئاخۇنۇڭ بولۇپ قاپتۇ - دە» دەپ ئويلىدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆچلۈكى قوزغىلىپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى تىكەنلىشىپ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى تەسلىكتە بېسىپ تۇردى.

— بىزنىڭ ۋارىسجانلار بىلەن بىللە ئوخشاشسىلەرغۇ، مانا نېمىدېگەن ياخشى ئىش بۇ، كىچىكىڭلاردىن تارتىپ بىر ناننى تەڭ تالىشىپ يەپ، بىر ئىشتاننى تەڭ كىيىشىپ دېگۈدەك چوڭ بولدۇڭلار، ھازىر بولسا بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭ قىلىۋاتىسىلەر،

بۇ نېمىدېگەن ياخشى. ياتاقلىرىڭلار، تاماقلىرىڭلارمۇ بىر
ئوخشايدۇغۇ؟

— شۇنداق.

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا ۋارىسجان چوڭ بولغان ئاستى -
ئۈستى تاختايلىق ھەشەمەتلىك ئۆيلەر، ئۆزىنىڭ باي قورۇسىدا
ئۆتكەن ھاياتى، ھېلىقى زەي، قاراڭغۇ گۈندىخانسى،
ۋارىسجاننىڭ ئېسىل كىيىم - كېچەكلىرى، ئۆزىنىڭ كەچ
كۈزدە بەرگىدىن چۈشكەن يوپۇرماقتەك سارغىيىپ يېلىڭ
كىيىملەر بىلەن شۈمشىيىپ يۈرگەن چاغلىرى كېلىشكە
باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆچلۈكى تېخىمۇ قوزغىلىپ
كەتتى.

— ئەمدى غەيرەت قىلىڭلار، بالىلىرىم، — دېدى باي
چىرايىنى سەل ئۆزگەرتىپ، — گومىنداڭ دېگەننى تاكى
يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۈچە ھەرگىز توختىماڭلار، ئۇ
كاساپەتلەر بىزگە نېمە كۈنلەرنى سالمىغان، ئۇلارنىڭ تېرىسىنى
تەتۈر سويساقمۇ ئازلىق قىلىدۇ.

نادەم ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى - دە: «ساڭا نېمە كۈنلەرنى
سالغان بولغىدى، بالاڭغا بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇرۇپ
قويغىنىمغا دېمىگەن - ئەتمىگىنىڭ قالمىغان، ئەمدى زۇلۇم
تارتقان بولۇۋالغانلىقىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى.

— ئاپاڭنىڭ يالغۇزلۇقىنى ئويلىما، بالام، غەيرەت قىل، —
دېدى باي يەنە، — ئاپاڭغا مەن ئىگە، مەن ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ
تۇرىمەن، ئۇرۇق - تۇغقانداك بولۇپ كەتكەندىن، ئۇرۇشقا
قاتنىشىۋەر. «يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت» دېگەن مۇشۇ،
ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ.

نادەم: «ئاپامغا قانچىلىك قارىغانلىرىنى بىلىمەن، نېمە كۈن
كۆرسەتكەنلىرىنىمۇ بىلىمەن، ئەمدى بىز سىلەرگە موھتاج
ئەمەس، تەقدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا» دېمەكچىدى، لېكىن ئەنۋەر
ئەپەندىنىڭ گېپى يادىغا يەتتى - دە، مەنلىك قىلىپ:

— خەلق دۈشمەنلىرىنى تولۇق تۈگەتمىگۈچە مەلىئەتنى يەرگە قويمايمىز - دە، ئەمدى! — دېدى.

— پارايسەن، بالام، ھەر ۋاخ نامىزىمدا سىلەرگە دۇئا قىلىمەن — دېدى باي.

ئۇ خۇددى ئايرۇيلۇق ئادەم بىلەن خوشلاشقانداك، ئۇنىڭ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ خوشلاشتى.

ئەختەمباي يول بويى غودۇڭشىپ كېتىۋاتاتتى: «چىرايىنىمۇ ئاچمايدا ھارمى، يا تۈزۈكرەك سالام - سەھىتى يوق، ھېلىقى ئىشتاب ئىچىدىكى قاپقى يامان بىلەن نېمىدېگەن ئوخشايدۇ بۇ شۈمتەكنىڭ سۆزى! ھۇ... قارا كۆڭۈل، ھەممىسى ئوخشاش بۇ يالاڭ تۆشلەرنىڭ، دادىسىمۇ شۇنداق قارا كۆڭۈل ئەمەسمىدى، ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چار قۇيرۇق - دە، — باينىڭ غودۇڭشىغانسىرى قېنى قىزىپ، كۆڭلىگە ئاللىنىمىلەر كېلىپ، شالاڭ سارغۇچ بۇرۇتلىرى تىترەشكە باشلىدى، — ئالدىمدا چوڭ بولغان، ياخشىلىقىمنى كۆپ كۆرگەن ئەمەسمىدى بۇ نائىنساب ئەسكى، ھايۋان بالىسىنى باقساڭ ئاغزى - بۇرنۇڭنى ماي ئېتەر، ئادەم بالىسىنى باقساڭ ئاغزى - بۇرنۇڭنى قان ئېتەر، دېگەنلەر بىكار ئېيتىمىغان - دە، بىكار ئېيتىمىغان. تېخى تېگى بار گەپلەرنى قىلىۋاتىدۇ، توختاپ تۇر، مەن - مەن دېگەن داداڭنى ئەپلىگەن ئادەممەن، سەن نېمە ئىدىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا. ۋاقتى كەلگەندە بېشىمغا سەن چوڭ بالا بولىدىغان ئوخشىمامسەن، ئورۇس يېرىدە بولغان ئىشلارنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك... خۇپيانە قىلغان ئىشلىرىمنى پۇختىلىمىسام بولمىغۇدەك...»

4

ئېغىر ياتقۇ مەزگىلى، پۈتۈن يېزا جىمجىتلىق دېڭىزغا چۆمگەن، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

ياسىداق ئىچكىرىكى ئۆيدە ئەختەمباينىڭ بېلىگە ئىككى

مامۇق تەككىيە قويۇپ، تامغا يۆلەنگىنىچە خىيال سۈرۈپ
ئولتۇرغىنىغا ئۈچ سائەتتەك بولدى. ئۇنىڭ كىشىلەرگە دېگىلى
بولمايدىغان خىياللارغا چىرمىلىپ قالغىنىغا بىرنەچچە كۈن
بولغان بولسىمۇ، بۈگۈن چۈشتە ئوغلى ۋارىسجان بىر كېچە
قونۇپ كېلىشكە رۇخسەت ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، خىياللىرى
تېخىمۇ چېچىلىپ، بېشى ساڭگىلاپ كەم سۆزلۈك بولۇپ قالدى.
ئەختەمباينىڭ بۇ ھالىتىگە ھۆرنىساخان تاقەت قىلىپ

تۇرالماي تېرىكىپ بوغۇلدى ھەم ئېرىگە ۋاپاساپ كەتتى:

— نېمانداق بىر قىسما بولۇپ قالدىلا، ئوغۇللىرىنىڭ
كەلگىنى يامان بوپتۇمۇ، ئايلاپ - يىلاپ كەلمىسە بولاتتىمۇيا؟
نەدىكى بىرنېمىلەر كەلسە گۈلفەقەلىرى ئېچىلىپ كېتىدۇ،
ھېلىمۇ جېنىم بالام جېنىنى قولغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىدۇغۇ!
ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ چېچىلىپ، ئاچچىق بىلەن ئېيتقان
سۆزلىرىگە پەرۋامۇ قىلماي:

— ھىم... ئېشىڭنى ئەت، — دېدى — دە، ھويلىغا چىقىپ
كەتتى ۋە ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ
ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

ھۆرنىساخان كەكلىكتەك يورغىلاپ يۈرۈپ، ئوغلىغا غىزا
ئېتىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئوغلىنىڭ ئاسماندىن چۈشكەندەكلا
كىرىپ كېلىشى ئۇنى ئېيتقۇسىز خۇشال قىلىۋەتكەن ۋە ئاغزى
قۇلىقىغا يەتكەندى:

— قاراپ تۇرامسەن، گۈرۈچنى يۇمامسەن، ھېلىقىنىڭغا
ئېيت، ئوتۇن كەسلەپ بەرسۇن.

كەچقۇرۇنلۇقى سۈرگۈش بېسىلغان پولۇ يېيىلگەندىن
كېيىن، ئەختەمباي خىيال سۈرۈپ بىردەم ئولتۇردى — دە،
خۇددى ماغدۇرسىزلانغان ئادەمدەك ئورنىدىن قوپتى:

— ماڭا بىردەم ئاراملىق بېرىڭلار، بېشىم ئاغرىپ
كېتىۋاتىدۇ، — دەپ پەقەت مېھمانلارلا باشلىنىدىغان نېرىقى
ساراي ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

باينىڭ چىڭگىچ كىرىپ كەتكەن خىياللىرى خۇددى
يۆگمەچتەك ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىنى ئورۇنغان ئۇ
نېمانچىلا خىيال سۈرىدۇ، ئۇنىڭ خىياللىرىنىڭ چېكى بارمۇ
زادى؟

ھە، چېكى بار، باينىڭ خىياللىرىنىڭ تۈگۈنى نادەمنى
كۆزدىن يوقىتىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەش ئىدى. بۇنىڭغا سەۋەب
بولۇۋاتقان ئىككى ئىش بار: بىرى، نىزامدىننىڭ باينى ئىشتاب
ئىچىدە كۆزگە ئىلماي سىلكىۋەتكىنى؛ يەنە بىرى، نادەمنىڭ
ئابايا ئوچۇق چىراي ئاچماي «دۈشمەننى تولۇق تۈگەتمىگۈچە
مىلتىقنى يەرگە قويمايمەن» دېگىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەختەمباي
كەلگۈسى كۈنلىرىنى ئالدىن ئويلاپ، يوپۇقلارنى ئېتىشنىڭ
كويىدا ئىدى. چۈنكى، ناسىرئاخۇننى ھۆكۈمەتكە چاقۇ قىلىپ
ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى، نادىر ئەپەندىنىڭ تۈرمىدە ئۆلۈپ
كېتىشىمۇ ئۇنىڭ قولى بار، بۇلارنى ئويلىغاندا، ئەمدىلىكتە
ئۆزىنى قويدىغان يەر ئاپالماي قالاتتى. بۇ دېلۇلارنىڭ دەۋاڭىرى —
نادەم باينىڭ كۆزىگە تىكەندەك سانجىلىپ تۇرۇپتۇ. بۇ بۇرۇنقى
نادەم ئەمەس، شۇڭا ئۇنى ئۇچۇقتۇرماي بولامدۇ؟ بىراق، ھازىر
ئۇنى دادىسى بىلەن ئاكىسىغا ئوخشاش جىمىقۇرۇۋېتىش ئۇنداق
ئاسان ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدا مىلتىقى بار، قوراللىق
يۆلەكچىلىرى بار. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ئەپلىك چارىسىنى تېپىش
كېرەك ئىدى. باينىڭ شۇنچىلىك خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ،
ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ كېتىۋاتقانلىقى — نادەمنى ئۇچۇقتۇرۇش
ئىشىنى ئۆز ئوغلى ۋارىسجانغا تاپشۇرۇش كېرەكمۇ، يوق؟ دېگەن
بىر ئىش ئىدى.

ئەختەمباي ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ ئاخىر بۇ سىرنى
خۇددى نادەمگە ئوخشاش مىلتىق تۇتۇپ يۈرگەن ئوغلى
ۋارىسجانغا ئېيتىشنى مۇۋاپىق تاپتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئوغلى قايتىشتىن بۇرۇن ئەختەمباي ئۇنى
ھېلىقى ئۆيگە چاقىرىۋالدى. بالا ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ

ئولتۇراتتى. ئەختەمباي ئۆز مەقسىتىنى بالىسىغا قايسى يول بىلەن ئۇقتۇرۇشنىڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بىرىپەس سۆزسىز تۇرۇپ قالدى.

ئۇ شۇ ھالەتتە خېلى ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن، لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ساڭا ئېيتىدىغان بىر سۆزۈم بار، بالام، سەن مېنىڭ پۇشتۇمدىن تامغان بىردىنبىر ئوغلۇمىمەن، ئەلۋەتتە، مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قويمىدۇ دەپ ئويلايمەن. بىز سېنى ئەلنىڭ بالىلىرى كىيىمىگەنى كىيىدۈرۈپ، يېمىگەنى يېگۈزۈپ ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلدۇق، قاتارغا قوشتۇق، مانا ئەمدى تەپسە تاغنى ئۆرۈۋەتكۈدەك پالۋان بولۇپ يېتىشتىڭ. ئاتا - ئانا دېگەن بالىنىڭ ئالدىدا شۇنداق ئۇلۇغكى، ئەگەر بالا ئاتا - ئانىنى ھاپاش قىلىپ ھەرەمگە ئۈچ قېتىم ئايرىپ كەلسىمۇ، ئونىڭ قەرزى تۈگىمەيدۇ، دېمەك، سېنىڭ بىزنىڭ ئالدىمىزدا شۇنداق بالىلىق قەرزىڭ بار. ئەگەر سەن مېنىڭ دېگەنلىرىمنى ئادا قىلالساڭ، ئاشۇ بالىلىق قەرزىڭ تۈگەپ، ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا مەن سېنىڭدىن رازى بولىمەن. يەلكەمنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغمۇ غۇلاپ چۈشىدۇ، بالام.

ئەختەمباي سۆزىنى توختىتىپ، بالىسىغا تەلمۈرگەن قىياپەتتە قارىدى. ۋارىسجان دادىسىنىڭ نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنىڭ ئېگىگە يېتەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ ئولتۇراتتى. باي سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھازىر بىزنىڭ ئائىلىمىز كۈندىن - كۈنگە گۈللىنىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ گۈللىنىشىنى ئىستەيمىز، ئەلۋەتتە. ھەممىمىز دەرەمەتتە بولۇپ، باشقىلارنىڭ تېخىمۇ مەستلىكى كەلگۈدەك ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئارزۇيىمىز بار. ئەمما بالام، بىزنىڭ مۇشۇنداق گۈلدەك ئۆتۈۋاتقان ئۆمرىمىزگە قەست قىلغان ئادەملەر بولغان، بىزنى خاراب قىلماقچى بولغان ئادەملەر ئۆتكەن.

ۋارسجان مانا ئەمدى دادىسىغا سەل ھەيران بولغان قىياپەتتە قارىدى. ئەختەمبەي ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىنىڭ بالىسىغا ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ۋە ئۆز سۆزىگە قىزىقىۋاتقانلىقىنى سىنچى كۆزلىرى بىلەن سېزىپ چىرايى بىر ئاز ئېچىلدى:

— ئۇ ئادەملەر باشقىلار ئەمەس، بالام، ئۇلار ئادەمنىڭ دادىسى ناسىر دېگەن نىيىتى يامان، پەيلى بۇزۇق. ئۇ مەھەللىدىكى يالاڭ تۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ، بىزنىڭ يەرلىرىمىزنى، مال - مۈلكىمىزنى بۇلىۋالماقچى بولغان، شۇڭلاشقا بىز ئۇنىڭ جېنىنى ئالغاندۇق. ئىككىنچىسى، ئۇنىڭ ئوغلى، يەنى ئادەمنىڭ ئاكىسى ناسىر ئاتلىق كالتە قۇيرۇق. ئۇ كىشىلەرنى قۇترىتىپ يۇرت چوڭلىرىنى، ئۆلىمالىرىنى، جۈملىدىن بىزنى يوقاتماقچى بولغان، شۇڭا ئۈنمۈ بىز ئۆز ۋاقتىدا كۆزدىن يوقاتتۇق. لېكىن، سەن بۇ مۇتەھەملىرىنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلمەيسەن، ئۇ چاغدا كىچىك ئىدىڭ، بىلىپ قوي ئەمدى.

ئويلىنىپ ئولتۇرغان ۋارسجاننىڭ ئادەمگە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ قوزغىلىپ دادىسىغا قارىدى.

— مانا ھازىر بولسا ئاجايىپ ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، بالام، — دېدى باي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھېلىقى نىزامدىن دېگەن تەلەتى سۆرۈن، كېلەڭسىزنىڭ گەپلىرى باشقىچىلا، مۇنۇ ئادەم دېگەن ئائىنىساب ماڭا تۈزۈك چىراي ئاچمايدۇ، ئۆچلۈك قىلىپ يۈرىدۇ. ئەھۋالغا قارىغاندا، ئالدىمىزدا تېخى نۇرغۇن ئىشلار بولىدىغان ئوخشايدۇ. پەخەس بولمىساق بولمىغۇدەك. كۈنلەردىن كۈنلەر كېلىپ، بۇ سىرلار ئاشكارا بولۇپ قالسا، بالام، ئۇلارنىڭ پاختىكى ئوڭدا ئۇچىدۇ، ئورۇس يېرىدە مۇنداق ئىشلار كۆپ بولغان، بىز خاراب بولىمىز، بۇ گۈللەنگەن ئائىلىمىز ۋەيران بولۇپ كەتسە، بۇنىڭغا چىداپ تۇرغىلى بولامدۇ، ئۇ چاغدا پۇشايماننى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالمايلى يەنە. ئەنە شۇ چاغدا يۇقىرىقى ئىككى ئىشنىڭ دەۋاڭىرى ئادەم بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ساڭا ئېيتماقچى بولغان سۆزۈم بالام،

مۇشۇ قالايمىقان ئۇرۇش، ئالتوپىلاڭچىلىق ۋاقتىدا نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشنى گاتىلىق سۈپىتىم بىلەن ساڭا تاپشۇرىمەن. ئەگەر بۇ ئىشنى ئادا قىلالساڭ، مېنى ھەرەمگە ھاپاش قىلىپ ئاپارغاندىمۇ ئوشۇق خىزمەت قىلغان بولىسەن.

ئەختەمباي سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بالىسىنىڭ قانداق جاۋاب قايتۇرۇشىنى كۈتۈپ، چېقىر كۆزلىرىنى پارقىرتىپ تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. بىراق، دادىسىنىڭ ناھايىتى تەسلىكتە تاپشۇرغان ۋەزىپىسى ۋارىسجان ئۈچۈن ھېچقانداق يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەيرانمۇ بولمىدى، قورقۇپ - تىترەپمۇ كەتمىدى، ئەختەمباي ئويلىغاندەك غەيرىي ھال يۈز بەرمىدى. چۈنكى، ۋارىسجان بۇنىڭسىزمۇ نادەمنى يوقىتىشنىڭ قەستىدە يۈرەتتى.

— قانداق بالام، — دېدى ئەختەمباي بىر قىسما بولغان ھالدا كۆزلىرىنى پارقىرتىپ، — قورقۇۋاتامسەن يا؟
— ياق، دادا، دېگەنلىرىڭنى چوقۇم ئورۇنلايمەن! — دېدى ۋارىسجان قەتئىي ھالدا.

— ھەببەللى! — دېدى ئەختەمباي خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ سارغۇچ بۇرۇتى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، — ئوغۇل سەن - ئوغۇل، ئوغۇل دېگەن مانا مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك.

باياتىن بېرى يۈزىنى ئەنسىرەش، قورقۇش بەلگىلىرى قاپلاپ كەتكەن باينىڭ كۆڭلى تىنىدى. بالىسىغا رازى بولۇپ، بۇرۇتلىرىنى ئىككى بارمىقى بىلەن سىلاپ - سىلاپ قويدى.
— ماقۇل، دادا، ئەمىسە مەن قايتاي، — دېدى ۋارىسجان ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمىشلىپ.

— خوپ، بالام، ئەمما ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، بۇ سىرنى بىز ئىككىمىز بىلىمىز، بىر خۇدا بىلىدۇ، ئىنسانغا تىنغۇچى بولما، ئاپاڭغىمۇ بۇ خۇسۇستى ھەرگىز ئېغىز ئاچقۇچى بولما، — دېدى باي قايتا - قايتا تاپىلاپ.

ۋارىسجان دادىسىنى خاتىرجەم قىلىپ:

— مەن سېنىڭ سىزغان سىزنىڭدىن ھەرگىز چىقمايمەن،
دادا، بۇ قېتىم تاپشۇرۇقۇڭنى ئورۇنلاپ كېلىمەن، — دېدى.
— بارىكالا، ئوغلۇم!

ئۇ بىرىنچىدىن ئۆزىنى رازى قىلىش، ئىككىنچىدىن
دادىسىنى رازى قىلىش ئۈچۈن ئادەمنى كۆزدىن يوقىتىشقا
قەتئىي بەل باغلىدى.

گۈلپەمخان تۆۋەنكى مەھەللىدىن ئۆيىگە قايتىپ
كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئەختەمباينىڭ يېشىل سىرلانغان ھەيۋەتلىك
دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ھويلا ئىچىدە بىرنەچچە
ئادەمنىڭ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى. دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى
يېپىقلىق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي، غەزەپلىك
ھېسسىياتلار ئىچىدە ئادىلجاننى يېتىلەپ دەرۋازىدىن ئۆتۈپ
كەتتى. قىرىق — ئەللىك ماڭدام ماڭغاندىلا دەرۋازا ئېچىلىپ،
ئالدىدا ئېتىنى يېتىلەپ ۋارىسجان چىقىپ كەلدى، ئۇنىڭ
كەينىدىن ئەختەمباي، مەنسۇر يۈزبېگى، قەمىردىن ئەللىكبېشى،
ھۆرنىساخان ۋە باشقىلار چىقىشتى. قەمىردىن قولىتىقىدىن
يۆلەش بىلەن ۋارىسجان ئېتىغا مىندى. ھۆرنىساخان كۆز يېشى
قىلىپ تۇرۇپ، توقاچ، تاتلىق — تۇرۇملار بىلەن تولغان ئاق
خالتىنى ئوغلغا ئۇزارتتى.

— خوش، بالام، سالامەت بول!

— ئىشلىرىڭغا پۇختا بول، بالام، — دېدى ئەختەمباي.

— خەير — خوش، ئاقىيول بولسۇن! — دېيىشتى باشقىلارمۇ

تەرەپ — تەرەپتىن.

گۈلپەمخان ئۇلارغا ئاللىيىپ قاراپ قويدى — دە، قوشۇمىسىنى
تۈرگەن پېتى يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى — بەدىنى
تىكەنلىشىپ، يۈزىدە بىردىنلا غەزەپ — نەپرەت ئۇچقۇنلىرى
چاقنىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

1

قوراللىق قوشۇننىڭ بىر قىسمى ئىلى - ئۈرۈمچى تاشيولىنى بويلاپ شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇلار دۈشمەن ئىگىلەپ ياتقان ئورۇنلارنى تېزدىن ئىشغال قىلىپ يۈز كىلومېتىردەك ئىلگىرىلىدى. لېكىن، يېڭىدىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ يېنىدىلا - شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدا تۇرغان ھەرەمباغ تېخىچە ئېلىنمىغان، گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇ يەردە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى. مانا بۇ ئىش ھەممە ئادەمگە ئەلەم قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ ئىچىدە ئىنقىلابنىڭ ھازىرقى باسقۇچتىكى نىشانى توغرىسىدىمۇ بەزى ئېغىشلار يوق ئەمەس ئىدى. مانا مۇشۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى. ھاۋا رەڭ چوڭ زالىنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىگە بېغىر رەڭ دۇخاۋا پەردىلەر تارتىلغان، ئىشىكتىن تارتىپ يىغىن مۇنبىرىگىچە ئىران نۇسخىلىق قىپقىزىل چوغدەك گىلەملەر سېلىنغانىدى، بۇلۇڭدىكى قاڭخالىتىر بىلەن قاپلانغان تام مەشلەرنىڭ ئاستى - ئۈستىدىكى گەجىدىن ياسالغان چىرايلىق گەرنىزلىرى زالىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. سىرتتىن ئوق ئاۋازلىرى تىنماي ئاڭلىنىۋاتقانلىقىغا قارىماي، يىغىن زالىدا شۇنچە ئازادلىك ۋە خاتىرجەملىك كەيپىياتى ھۆكۈم سۈرەتتى. زالىغا ئادەملەر لىق تولغان. بۇلارنىڭ

ئىچىدە ئاق ساقال، سالاپەتلىك ئادەملەردىن تارتىپ، ئەڭ كىچىكى يىگىرمە ياشقا ئاران تولغانلارمۇ، پۇقراچە كىيىنگەن ئادەملەرمۇ، بەللىرىگە تاپانچا ئېسىۋالغان ھەربىي كىشىلەرمۇ بار ئىدى. پۈتۈن يىغىن ئەھلى رەھبەرلەرگە كۆز تىككەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجانغا كۆز ئۆزمەي قارىشىپ، ئۇنىڭ كىشىنى جەلپ قىلغۇچى ئاددىي، ئەمما تەسىرلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا تەشنا بولۇپ ئولتۇرماقتا ۋە ئارىلاپ بىر - بىرلىرى بىلەن پىچىرلاشماقتا ئىدى.

يىغىن باشلاندى.

يىغىن باشقۇرغۇچىنىڭ سۆزىدىن كېيىن، ئەخمەتجان قاسىمى مۇنبەرگە چىقتى. شۇ چاغدا زال ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. ئۇ يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تەكشى قاراپ چىقتى - دە، سۆزگە كىرىشتى. ئۇ سۆزلەپ كېلىپ، ئېغىر - يېسىملىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئىنقىلاب بولىدىكەن، ئۇنىڭ باسقۇچلىرى بولىدۇ. ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالدىغا نىشانىمۇ بولىدۇ، ئىككىنچى باسقۇچتىكى ۋەزىپىنى بىرىنچى باسقۇچتا ئىجرا قىلىشقا كىرىشسەك، خاتالىق كېلىپ چىقىدۇ. ھازىرقى باسقۇچ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا بىزنى قوللايدىغان، بىزگە مەنئۇي، ماددىي جەھەتتىن ياردەم قىلىدىغان ھەرقانداق ئادەمنى قارشى ئېلىشىمىز، ھىمايە قىلىشىمىز لازىم، دۈشمەننى كۆپەيتىپ، ئوڭۇشسىزلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى كەلتۈرۈپ قويماستىنمۇ لازىم. ئۇنداق بولسا، ھازىرقى باسقۇچتا بىز دوست - دۈشمەننى قانداق ئايرىمىز؟

ئۇ بىرەر كىشىدىن ئۆز سوئالىغا جاۋاب ئېلىشىنى ئويلىمايتتى، بەلكى ئاشۇنداق ئۆزى سوئال قويۇپ، ئۆزى جاۋاب بېرىش ئۇسۇلىدا سۆزلەشنى ياخشى كۆرەتتى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلارمۇ ئۇنىڭ بۇ سۆزلەش ئۇسۇلىغا ئوڭىنىپ

قېلىشقانىدى. شۇڭا، ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ جىمجىت
ئولتۇرۇشتى.

— مۇنداق ئايرىمىز، — جاۋاب بەردى ئۇ، — بارلىق
دۈشمەنلىرىمىز بىزگە ۋە بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزغا قارشى
تۇرماقتا. كىم ئىنقىلاب ئىشلىرىغا زىيان كەلتۈرسە، ئۇ بىزنىڭ
دۈشمىنىمىز، كىم بىز بىلەن بىر يولدا ماڭسا، ئۇ بىزنىڭ
دوستىمىز. باشقا خىل قاراشلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي خاتا.
ھازىر بىزنىڭ قىيىنچىلىقلىرىمىز كۆپ. قوشۇنلىرىمىزنىڭ
ئوزۇق — تۈلۈك، كىيىم — كېچەكلىرى كەمچىل، خەلقىمىز
نامراتلىقىغا قارىماي، ئېغىزىدىكى نانلىرىنى بىزگە بېرىۋاتىدۇ،
بەزىلەر قورۇ — قورۇ قوي، كالىلىرىنى بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر خالاپ
بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر بىزدىن قورقۇپ بېرىۋاتىدۇ، قانداقلا بولسۇن
بىزنى تەمىنلەۋاتىدۇ، بۇنى ھېسابقا ئالمىساق بولامدۇ؟! دۈشمەن
ئەنە، بىرلا ۋارقىرىساق ئاڭلىغۇدەك يەردە تۇرۇپتۇ. مەسىلىلەرنى
چوڭقۇرراق ئويلىغىنىمىز ياخشى. يېقىندا بىز ۋاقىتلىق
ھۆكۈمەت ئەزالىرى يېڭى ھەرىكەت پروگراممىسى تۈزۈپ
چىقىمىز، ئۇ چاغدا ھەر جەھەتتىكى ئىشىمىز بىرقەدەر
ئوڭۇشلۇق بولىدۇ.

يىغىن قاتناشچىلىرى ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىنى چوڭقۇر ئويلاپ
ئولتۇرۇشاتتى. ئۆيىچى كۆكۈچ تاماكا ئىسىغا تولغانىدى.
نىزامىدىن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن،
ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالماي، ھەربىر سۆزىنى مۇلاھىزە
قىلىپ، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان بەزى ئېغىشلارنىڭ سەۋەبلىرىنى
ئويلايتتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن تاشلىنىدىغان قەدەملىرىنىڭ
توغرا بولۇشىنى بەلگىلەشكە تىرىشاتتى. كىملىرىدۇر خاتىرە
دەپتىرىگە بىرىنچىلىرىنى يازاتتى ۋە بەزىلەر يېنىدىكىلەر بىلەن
پىچىرلىشىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ قويۇشاتتى.
ئەخمەتجان قاسىمى ئاندىن ئۇرۇش قىلىش مەسىلىلىرى
توغرىسىدا سۆزلىدى.

— ھازىر قوشۇنلىرىمىز ئىچىدە قورال - باراخ يېتىشمەسلىك بار، - دېدى ئۇ، - يېڭىدىن سەپكە كىرىۋاتقان پىدائىيلىرىمىزنىڭ قولىدا قورال يوق، ئاساسەن نەيزە، چوچاق بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. ئالدىمىزدا بۇمۇ ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ تۇرۇپتۇ. ھازىر يولداش ئىسھاقبېك ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىشنىڭ يېڭى پىلانى ئۈستىدە ئىشلەۋاتىدۇ، بىزمۇ يېقىن ئارىدا ھەرەمباغقا ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قىلىشنى ئويلىشىۋاتىمىز. بىزگە نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار، ئوڭۇشسىزلىقلار دۇچ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىمۇ يېڭىمىز. چۈنكى، بىزنىڭ خەلقىمىز باتۇر خەلق، ئېزىلىشكە قارشى كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك خەلق! بىز دەسلەپ ئاتلىنىپ چىققاندا، ئازغىنا قوشۇن ئىدى، ھازىر قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا - گويا كىچىككىنە بىر ئېرىق سۇدىن دولقۇنلۇق، قەھرىلىك دەرياغا ئايلاندى! ئەمدى كۈندىن - كۈنگە ئولغىيىمىز، زورىيىمىز! ...

يىغىن قاتناشچىلىرى ئۆز تارىخىدا ئاڭلاپ باقمىغان سۆزلەرنى ئاڭلاۋاتتى. قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، بۇلار بىزنىڭ قاپقىمىزغا قاراپ ياشىشى كېرەك، دەپ كەمسىتىلگەن ئادەملەرنىڭ شۇنچىلىك ئىشلارنى تەۋرىتىۋاتقانلىقى، غەم - قايغۇ، ئەندىشە - قورقۇشتىن باش كۆتۈرۈپ كۈرەش مەيدانىغا چىقىشقا جۈرئەت قىلغانلىقى، ئالتە توك - توك، دەپ قارالغانلارنىڭ ئۇششاق ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان دولقۇنلۇق ئۇلۇغ دەرياغا ئايلانغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟ مۇنۇ غۇلجىدىكى خەلقنىڭ ئاش - نېنىنى يەپ، كىيىمنى كىيىپ كېرىلىپ يۈرگەن ھەربىي ئەمەلدارلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارغا يوليورۇق بېرىپ ھەرىكەت يۆنىلىشىنى بەلگىلەپ بېرىۋاتقان ئۈرۈمچىدىكى قوماندانلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارنىڭ شېرىن چۈشلىرىنى كىم بۇزدى؟ كىم ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتتى؟ ... سۇلار ئاقىدۇ، كەينىگە يانمايدۇ، ئازادلىق، ئەركىنلىك بايرىقى يىقىلمايدۇ! «ئالتە ئوغرى» دەپ ئاتالغان،

باشقىلاردىن بۇرۇنراق ئويغانغان، كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك ئالتە باتۇر باشلىغان، مىڭلاپ - مىڭلاپ دەردەمەنلەرنى ئەگەشتۈرگەن ئىنقىلاب يولى ئۇنىڭ بوران - چاپقۇنى قان ئىچەر جاللاتلارنىڭ خانىدانلىقىنى تەۋرىتىپ، شېرىن چۈشلىرىنى بۇزۇۋەتتى ھەم ئۇلارنى ساقايماس تۇتاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلىپ قويدى، كېچىسى ئۇخلىيالمايدىغان، كۈندۈزى ئارامسىزلىنىدىغان ھالغىمۇ كەلتۈرۈپ قويدى. مۇشۇ ئولتۇرغانلار كۈندىن - كۈنگە زور رىيۋاتقان ئىنقىلابنىڭ يولباشچىلىرى، ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ رەھبەرلىرى، ئەسلىدە بۇلار زاۋۇتلارنىڭ ئىشچىلىرى، ئېتىزلارنىڭ دېھقانلىرى، مەكتەپلەرنىڭ ئاددىي ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى. بۇ ئاددىي ئادەملەرنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئۇچقۇنلارنى پەيدا قىلىپ، ئۇنى يالقۇنغا ئايلاندۇرغانلىقى ئەلۋەتتە ئۇلارنى تۇتاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلدۇ - دە ... مۇشۇ ئولتۇرغانلار ئۇلارنىڭ ئالدىنقى قۇللۇقتىن كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلغاندىلا ئەركىنلىكىنى قولغا ئالغىلى بولىدۇ، دېگەن كۈرەشچان تارىخ ياراتتى. ئۇلار ئۈزۈل - كېسىل ئازادلىق ئۈچۈن يەنە قەيەرگە ھۇجۇم قىلىش، قانداق ھۇجۇم قىلىشنى، ئۆزلىرى ئاچقان يولدا خاتالىقلاردىن قانداق ساقلىنىشنى كېڭىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتا ئىدىكى، كېڭەش ئۇلارنى يېپيىڭى دۇنيا قۇرۇشقا يېتەكلەيدۇ، ئىلھاملاندۇرىدۇ. ئالدىراخچۇلۇق - ئالدىراقسىزلىقتىن ساقلايدۇ. ئادەمنىڭ ھاياتىدا بىر قېتىملا تاللاش بولۇشى مۇمكىن، ئۇلار ئىنقىلاب يولىنى تاللىغانلار، يەلكىسىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىغانلار.

يالقۇنلۇق سۆزلەردىن ئولتۇرغانلار تەسىرلەندى، ھاياجانلاندى. ئەخمەتجان كىشىلەرگە يېقىملىق كۈلۈمسەرەپ قارىدى. ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىلا ئەمەس، بەلكى شۇ تۇرقىمۇ كىشىلەرگە ئىشەنچ، جۈرئەت ۋە ئۈمىد بېغىشلايتتى.

قەھرىتان قىش.

بۇ يىل قار قېلىن چۈشكەن، كائىناتتا زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئوزۇقسىز قالغان قاغىلار خىرە ئاسماندا ئاران - ئاران ئۇچۇشاتتى. سېغىزخانلارمۇ لەمپىلەرگە، دەل - دەرەخلەرگە قونۇۋېلىپ شاراقلاشلاردىن بەزىگەن. قېلىن قاردىن گومىنداڭچىلار ئېغىر ۋەھىمىگە چۈشكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەكتىن قىسىلغان، شۇڭا ئاسمانغا كۆز ئۆزمەي قاراپ ئۆز ئايروپىلانلىرىنىڭ كېلىپ مەدەت بېرىشىنى كۈتەتتى.

بۈگۈن چۈش مەزگىلىدە ئاسماندا غارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئاقۇچ بۇلۇتلار ئارىسىدىن بىردىنلا ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، كوچىلاردىكى كىشىلەر ئاسمانغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراشتى. ئايروپىلانلار شەھەر ئۈستىنى بىر ئايلاندى - دە، غارقىراپ شۇڭغۇپ كېلىپ، ئادەملەر ئۈستىگە پىلىموتتىن ئوق ياغدۇرۇۋەتتى. كوچىلاردا كىشىلەر ئۇياقتىن - بۇياققا قېچىشىپ، كىچىك بالىلار قىيا - چىيا قىلىشىپ، قالايمىقان ۋارقىراشلار، تىللاشلار، كايىش، نالە - زار بىلەن شەھەر ئىچى پاتىپاراق بولۇپ كەتتى.

— قېچىڭلار خالايتقلار! ... مۆكۈنۈڭلار! ...

بۇيرۇق بويىچە ئەنئەنىنىڭ قىسمى دەرھال كوچىغا چىقىپ، ئايروپىلانلارغا يېنىك قوراللىرىدىن ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. ھېچبولمىسا ئۇلارنىڭ پەسەلەپ ئۇچۇشىنى توسۇپ قېلىش مۇمكىن ئىدى.

ئايروپىلان ھۇجۇملىرىغا قارشى ئوق ئېتىش ناھايىتى قىزىق كوچا جېڭى ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەڭ ئاساسەن تاشلەپكە بازىرى، بويىنكىبىك مەھەللىسى، يېڭىھايات كوچىسىنىڭ جەنۇبى ۋە

قىزىلكۆۋرۈك تەرەپلەردە بولۇۋاتاتتى. گومىنداڭنىڭ دەسلەپتە كەلگەن ئۈچ ئايروپىلانى مۇشۇ تەرەپلەرنى جىمىقتۇرۇۋالسا، ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئايروپىلانلىرى ئوزۇق - تۈلۈك، ئوق - دورا قاچىلانغان شارلارنى ھەرەمباغ گازارىمىنىڭ ئىچىگە تاشلىماقچىدى.

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، غۇلجا شەھىرى گومىنداڭچىلاردىن تەلتۆكۈس تازىلىنىپ بولغانىدى. قالدۇق دۈشمەننىڭ بىر قىسمى لەڭشاڭ بۇتخانىسىدىن قىسىملىرىمىزغا ئوت ئېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينى تەرىپى سزالىق ۋە بايىكۆل مەھەللىسى ئىدى. بۇ يەرلەر يەر ئاستى يوللىرى بىلەن ھەرەمباغقا تۇتاشتى. ھەرەمباغ ئېگىزلىككە جايلاشقان، كەينى تەرىپى ئايروپىلان بىلەن تۇتىشىدۇ، دېمەك، ئۈچ ئورۇندىكى دۈشمەنلەر بىر - بىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇشاتتى.

نادەم بىلەن جامالىدىن يوغان قارىباغچ دەرىخىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ، تۆۋەنلەپ كەلگەن ئايروپىلانلارغا ئاپتوماتلاردىن ئوق ئۈزەكتە ئىدى. باشقىلار دۇكانلار لەمپىسىنى، چېدىرچە يېپىلغان يوغان دەرۋازىلارنى ئۆزلىرىگە پاناھ قىلىپ ئوق ئاتماقتا ئىدى. كوچىلاردا ئوق تېگىپ ئىڭراپ ياتقان كىشىلەرنى، كىچىك بالىلارنى كۆرگەن باتىرغازى دەرغەزەپ بولۇپ، كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمىدى. ئۇ بېشىدىن گەمىدىلا ئۆتەي دېگەن بىر ئايروپىلانغا ئاپتوماتىدىن تاراسلىتىپ ئوق ئۈزدى.

تامغا چاپلىشىپ تۇرغان ئەنۋەر قاتتىق ۋارقىرىدى:

— باتىرغازى ! ئۆت بۇياققا !

ئاسماندىن يەرگە، يەردىن ئاسمانغا بولۇۋاتقان ھۇجۇم تازا ئەۋج ئالغاندا، بىر ئايروپىلانغا ئوق تەگدى ! شەھەردە بىردىنلا قىياس - چۇقان ۋە ھۇررا ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئوق ئايروپىلاننىڭ موتورىغا تەگكەندى. قاپقارا ئىسلىرىنى

پۇرقىرىتىپ قاچقان ئايروپىلان ئاچالغىچى ئارانلا چەيدى،
لېكىن، كىشىلەر ئۇنىڭ چۈشكەن - چۈشمىگەنلىكىنى
كۆرەلمىدى.

جىددىي ئېتىشىشلاردىن كېيىن شەھەر ئۈستىدە يەنە
بىر مۇنچە ئايروپىلانلار كۆرۈندى. ئۇلار شەھەر ئۈستىنى ئايلىنىپ
ئاستا - ئاستا تۆۋەنلىدى ۋە تۆۋەنلىگىنىچە ھەرەمباغ
غازارمىسىنى مولجالاپ يۈزلىگەن شارلارنى تۆكۈۋەتتى - دە،
غوغۇلداپ ئۇچۇپ بىردەمنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى.
شەھەر ئۈستىنى ئاپپاق - ئاپپاق لەيلەپ يۈرگەن شارلار قاپلاپ
كەتتى. لېكىن، شارلار ھەرەمباغ غازارمىسى ئىچىگە ئەمەس،
نۇرغۇنلىرى يېڭىھايات ۋە بويىنىكېسىك مەھەللىسىگە چۈشتى.
مانا بۇ كوچا جەڭلىرىنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.
ھارغان جەڭچىلەر ياتاقلىرىغا قايتىپ كېلىشتى.

شەھەردە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. بىراق،
ئۇرۇش ۋاقتىدىكى جىمجىتلىق ھامان بىردەملىك بولاتتى.
«بۈگۈن گەجەب تىنچ كۈن بولدى» دەپ تۇرۇشۇڭغا، تاراسلىغان
ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى ياكى تۇيۇقسىزلا دەھشەتلىك
ئېلىشىشلار باشلىنىپ قالاتتى. نادەم بۇ جىمجىتلىققا قاراپ،
ئۇنىڭ كەينىدىن بولىدىغان شىددەتلىك جەڭلەرنى ۋە ھەرقاچان
شۇنداق تۇيۇقسىز جەڭلەرگە تەييار تۇرۇشنىڭ لازىملىقىنى
ئويلاۋاتاتتى. بۇ خۇسۇستا ھېچكىم ئۇنىڭغا بىرنېمە دېگىنى يوق،
لېكىن نادەمنىڭ قەلبى شۇنداق سېزىپ تۇرىدۇ. پات يېقىندا
قايناق جەڭلەر دېڭىزى ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان مەردلەرنى
ئۆز دۈرىدىغانلىقىنى ئۇ سېزىپ تۇرىدۇ.

رەبھان كىردى.

— غەلبەڭلارنى تەبرىكلەيمىز، يولداشلار، — دەپ قىز
نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئايروپىلانغا كىمنىڭ
ئوقى تەگكەندۇ؟

— بىلگىلى بولامدۇ، سانسىزلىغان ئوقلار ئېتىلىۋاتسا، —

دېدى نادەم بىپەرۋا ھالدا.

— ئاراش مەرگەننىڭ تەگكەندۇ، تايىنلىق.

ئاراش كۈلۈمسىرەپ ئېيتتى:

— ھازىر ھەممىسىلا مەرگەن بولۇپ كەتتى، مېنى يولدا

قويدۇ بۇلار.

— يالغۇز ئوق بىلەن ئايروپىلاننىڭ چۈشۈپ كېتىشى

ناتايىن، — دېدى رەيھان نادەمگە تەبەسسۇم بىلەن، — سىزنىڭ

ئاپتوماتىڭىزنىڭ ئوقمۇيا؟

بۇ سۆزلەر يېنىچە ياتقان ۋارىسجاننىڭ قۇلقىغا مۇشت بىلەن

ئۇرغاندەك تۈيۈلدى. بولۇپمۇ نادەمنى كۆرگەندە رەيھاننىڭ

ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتىشى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەلەم قىلاتتى.

ۋارىسجاننىڭ ئۇلارنىڭ كۈلۈشۈپ ئوچۇق چىرايى بىر - بىرىگە

قاراشلىرىنى زادىلا كۆرگۈسى كەلمەيتتى. شۇڭا، ئىچىدە:

«ئۇياتسىز نايىناقلار...» دەپ تىللىدى - دە، ئۇياققا قاراپ

يېتىۋالدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەيدا

بولغان كۈنچىلىك ئوتلىرى مانا ھازىر تېخىمۇ يېنىپ ئۇنى

ئازابلاۋاتاتتى ۋە شۇنداق ئويغىنىپ ياتقىنىچە ئاللىبىملىرىنى

ئويلىماقتا ئىدى ...

باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئىشمىكى ئىتتىك ئېچىپ

كىردى. ئۇنىڭ چوقۇر كۆزلىرى ئىللىق تۈس ئېلىپ نۇرلىنىپ

ئېچىلىپ كەتكەندى:

— يولداشلار، خۇش خەۋەر!

جەڭچىلەر كوماندىرىنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

— بورتالا، ئارىشنىڭ ناھىيەلىرى ئازاد قىلىندى!

— شۇنداقمۇ! ...

— كىمىنىڭ قىسمى ئازاد قىپتۇ؟

— غېنى باتۇرنىڭ!

جەڭچىلەر قىن - قىنىغا پاتماي ۋارقىراشتى. غەلبە خەۋىرى

ئۇلارنىڭ يۈرەك باغرىنى دولقۇنلاتتى ۋە كەينى - كەينىدىن

توختىماي ۋارقىراشتى:

— ھۇررا! ... ھۇررا! ...

— ئېخ ... مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، — دېدى ئاراش ھاياجاندا
ئارىلاش تىت - تىت بولۇپ، — سېنى ئازاد قىلىشقا
قانتىشالمىغىنىم، ئىست ... ئەلەم قىلدى - دە، ئەلەم.

— بۇ غەلبە خەۋىرى ھەممىمىزنى خۇشال قىلغاندا، ساڭا
ئەلەم قىلغىنى قىزىق ئىش - دە، ئاراش، — دېدى ۋارسجان.
— سىلەرگە ئەلەم قىلمىغىنى بىلەن ماڭا قىلىدۇ. ئەگەر مەن
ئازاد قىلىشقا قاتناشقان بولسام، بۇنىڭ خاسىيىتى ناھايىتى زور
بولغان بولاتتى - دە.

— بۇنىڭغا كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، ئاراش، — دېدى ئىسھاق، —
غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشىۋاتقانلىقىڭنىڭ خاسىيىتى
تېخىمۇ زور.

كوماندىر ئەنۋەر كۈلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ دېدى:

— ماڭا قارا، ئاراش، سەن غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا
قاتنىشىۋاتسەن، باشقا جەڭچىلىرىمىز بورتالا، ئارىشاڭ
ناھىيەلىرىنى ئازاد قىلىشقا قاتناشتى. بۇ ئىنقىلابتا
ھەممىمىزنىڭ ئۈلۈشى بار.

ئەنۋەر نادەمنى باشلاپ چىقىپ كەتتى - دە، ئۇنىڭغا مۇنۇ
يېڭى ۋەزىپىنى ئېيتتى:

— بۈگۈن كېچە يېڭىھايات مەھەللىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە
بىزنىڭ قىسىم ئورۇنلىشىدۇ ھەم لەڭشاڭ بۇتخانىسىغا شەرقىي
جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىمىز. سەن بىر جەڭچىنى باشلىۋال -
دە، بىز ئورۇنلىشىدىغان جايىنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى ئوبدان
كۆرۈپ كەل، ئەگەر بۇ يەرنىڭ خەرىتىسىنى سىز ئالساڭ تېخىمۇ
ياخشى.

ۋاقىت نامزدىگەرگە يېقىنلاپ قالغانىدى. نادەم ياتاققا
كىرگەندە ھەممەيلەننىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى، پەقەت ۋارسجاننىڭلا
كۆزلىرىنى تورۇسقا تىككىنىچە خىيال قىلىپ ياتقىنىنى كۆردى.

ئۇ ۋارسجاننى چاقىردى - دە، تېزلىك بىلەن شۇ ياققا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىككىسى ئۆز قىسمىنىڭ ئورۇنلىشىدىغان يېرىنى، يەر شارائىتىنى، پاناھلىق جايلارنى، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك ئورۇنلارنى يەر بېغىرلاپ يۈرۈپ، تولۇق بايقاپ بولغاندىن كېيىن قايتتى. «قىش كۈنى بىر تۇتام» دېگەندەك، ھەش - پەش دېگۈچە قاراڭغۇ چۈشۈپ بولغانىدى. ئۇرۇش ۋاقتىدا قاراڭغۇ چۈشتىمۇ، كوچىلار بوش قالاننى ياكى ئادەم كەمدىن - كەم كۆرۈنەتتى. ئىككىيلەن ئادەمسىز قالغان قاراڭغۇ كوچىدا قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ ماڭماقتا ئىدى.

ۋارسجاننىڭ يۈرىكى ئۈشتۈمتۈتلا قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى. چۈنكى، خىيالىغا دادىسى قاتتىق تاپىلغان ھېلىقى ئىش كەلگەنىدى. ئۇ خېلىدىن بېرى شۇ ئىشنى ئادا قىلىشقا چارە - پەيت ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇ بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلمەكچى بولدى. ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئىككىسى باشقا قىسىملارغا ئالمىشىپ كەتسە، دادىسى تاپىلغان ئىشنى ئورۇنلاش قىيىن بولاتتى - دە.

— پىمامنىڭ ئىچىگە نەدىن تاش كىرىۋالغاندۇ، ئەجەب پاتتا، — دېدى ئۇ غودۇڭشىپ ۋە ئولتۇرۇپ پىمىسىنى يەشتى. ئۇ دەممۇدەم ئادەمگە قارايتتى. بۇ چاغدا ئادەم ئۇنىڭدىن ئەللىك مېتىرچە يىراقلاپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەتراپىغا ئەنسىزلىك بىلەن بىر قاراپ چىقتى - دە، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ ئويلاشقا باشلىدى: «ئەمدىغۇ تازا پەيت كەلگەندۇ، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە كىم كۆرەتتى، يامىنىغا كەلسە ئۆزۈمنىڭمۇ قولىغا ياكى پۈتۈمغا ئاتمامدىم، چىدىساملا بولىدۇغۇ، ئەلۋەتتە چىدايمەن. ناۋادا، سۈرۈشتۈرۈپ قالسا، دەرەخنىڭ كەينىدىن تۇيۇقسىزلا ئىككى ئادەم چىقىپ ئېتىپلا قاچتى، مەن ئۇلارنى قوغلاشقا، ھەتتا ئېتىشىقىمۇ ئۆلگۈرەلمىدىم، دېسەم بولىمىدۇ...» ئادەم ئاستا كېتىۋاتاتتى، ۋارسجان مۇرىسىدىكى مىلتىقنى قولىغا ئالدى، ئادەمگە

قاراتتى. بىراق، شۇ چاغدا كوچىنىڭ بېشىدىن ئۈچ ئادەمنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ كىمدۇ؟ ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، ئەلەمگە چىدىماي ئۆز - ئۆزىنى ئەيىبلىدى. «ئىسىمىم ئىسىت ... مېنىڭ سۆرەلمىلىكىم ...» ئۇ شۇنداق دېدى. «دە، تېز - تېز يۈرۈپ نادەمگە يېتىشىۋالدى. لېكىن، ئۇ تەرلەپ ھاسىراپ كەتكەندى.

— نېمە بولدى، ۋارىسجان، پۇشۇلدايسەنغۇ؟

— تاش پاتقان يەر ئاغرىۋاتىدۇ.

— سېنى كىچىككەنە تاشلارمۇ بوزەك قىلىۋېتىپتۇ - دە، غەيرەت قىل، ئاز قالدۇق.

— ياتاققا بېرىپ رەيھانئايغا تاڭدۇرۇۋالمام ...

كۆزىتىلگەن يېڭى ئورۇنغا شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە كېلىپ ئورۇنلاشقان جەڭچىلەر بىرىنچى سەھەرنى ئاق قار، كۆك مۇز ئۈستىدە كۈتۈۋالدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن چۈشكىچە ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلانمىدى. لېكىن، چۈشتىن كېيىن غۇلجا ئاسمىنىدا يەنە ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، سانسىزلىغان شارلارنى تۈكۈۋېتىپ بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. شۇ شارلارنىڭ بىرى لەيلەپ كېلىپ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشتى. يوغان يەشكىنى ئېلىپ چۈشكەن شار، گومىنىڭ قىسىملىرىغىمۇ، پارتىزانلارغىمۇ ئوخشاش يىراقلىقتا تۇراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن — ئاكوپلاردىن، پوتەيلەردىن ۋە پاناھلانغان جايلاردىن، چولاق تاملار كەينىدىن سانسىزلىغان كۆزلەر يەشكەككە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىككى ياق جىمجىت، ھېچقايسىسى ئۇنى ئەكىتتىشكە ئادەم چىقىرىشىمىدى. ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنسىلا ئەجەل ئوقلىرى ئۇچۇپ كېلەتتى.

— بۇلارنىڭ كۈنى شۇنىڭغا قاراشلىق بولۇپ قالدى - دە، —

دېدى كېۋىر، — جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغاندا ئاسمانغا قارماقتىن باشقا نېمە چارىسى بار؟

— قېنى گايىتكە، پەرەز قىلىپ باققىنا، — دېدى كوماندىر

ئەنئەنە، — يەشكەننىڭ ئىچىدە نېمە باردۇر؟

— نېمە بولاتتى، ئوق — دورا باردۇر.

— ياق، — دەدى بىرى، — مېنىڭچە، يەيدىغان نېمە بار.

— كىم بىلىدۇ، قولاقلىرى شىڭتىيىپ تۇرغان جۇۋاۋىلار

بارمۇ تېخى؟

— مېنىڭچە، يەيدىغان نەرسە بار، — دەدى نادەم ئويلىغان

ھالدا، — ئوق — دورا بولسا يەشكى ئۇنداق يوغان بولمايتتى.

— ئوۋچىدەك كەچكىچە قاراپ تۇرامدۇق، نېمە بولسىمۇ

ئېتىپلا كۆمپەيىكۆم قىلىۋەتمەمدۇق، — باتىرغازنىڭ گېپى

ھەممىنى كۆلدۈرۈۋەتتى.

ئەنئەنە مۇنداق دەدى:

— مەيلى ئوق — دورا بولسۇن، مەيلى ئوزۇق — تۈلۈك

بولسۇن ھازىرقى پەيتتە بۇنى كىم قولغا چۈشۈرۈۋېلىش

ئىنتايىن مۇھىم. ئەگەر ئۇ ئوق — دورا بولۇپ قېلىپ دۈشمەنلەر

ئېلىۋالدىغان بولسا بىزگە تېخىمۇ كۆپ زىيىنى بولىدۇ، ئوزۇق —

تۈلۈك بولسا ماغدۇرغا كېلىۋالىدۇ. شۇڭا، ھېچبولمىغاندا

پارتلىتىۋېتىشىمىز مۇمكىن.

شۇ ئەسنادا دۈشمەن پوتىيىنىڭ ئاستىدىن ئۇچىغا ئىلمەك

تۆمۈر بېكىتىلگەن ئىنچىكە، ئۇزۇن ياغاچ چىقىپ كەلدى. ئۇ

يەشكەننىڭ يېپىنى ئىلدى — دە، سۆرىدى.

— تۆمۈرنى چەنلەپ ئېتىڭلار، — بۇيرۇق قىلدى ئەنئەنە.

ئوقلار ئىلمەك تۆمۈرنى ياغاچتىن ئۈزۈپ تاشلىدى،

ئىككىنچى ئىلمەك تۆمۈرلۈك ياغاچ چىقىپ كەلدى، ئۇمۇ

يەشكىنى ئېلىۋالدى — دە، ئۇنى پوتەينىڭ ئالدىدىكى ئېگىزرەك

يەرگە سۆرەپ چىقتى، بىراق نېمىدۇر بىرنېمىگە تىرىلىپ

توختاپ قالدى، ئۇچىنچى ئىلمەك چىقتى — دە، ئۇمۇ يەشكىگە

ئېلىندى ۋە ئىككىسى بىرلىكتە يەشكىنى سۆرەپ ماڭدى. يېرىم

مىنۇت ئۆتۈپ كەتسە، يەشكى ئۇلارنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىپ

كېتەتتى.

ئەنۋەر دەرھال بۇيرۇق قىلدى:

— يەشككە ئېتىڭلار!

پىلىموت، مىلىتىقلاردىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئوقۇلار يەشككىنى پاپاق - پاپاق قىلىۋەتتى ۋە شۇئان جەڭچىلەرمۇ پاراقلاپ قاتتىق كۈلۈپ كەتتى. چۈنكى، پاپاقلانغان يەشككىنىڭ ئىچىدىكى جىڭموما ھەم مانتىلار ئەتراپقا تېرىلىپ كەتكەنىدى.

— بىچارىلەرنىڭ ئاغزىغا سېرىقسۇ كەلگەنىدى - دە...

شۇنىڭدىن كېيىن ئەنۋەر بۈگۈن كېچە قىلىنىدىغان ھۇجۇم توغرىسىدا كېڭىشىش ئۈچۈن ئىزۋوت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ ئويماڭلىققا چۈشۈپ كەتتى.

3

كېچە.

ئالتۇن كىرىپكىلىرىنى چىمىلدىتىپ، ئاسمان گۈمبىزىگە زىننەت بېرىپ تۇرغان سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار غۇۋا نۇر چاپىدۇ، سوغۇق قاتتىق، زەھەردەك ئاچچىق شامال يۈزلەرنى چېقىپ، غۇبۇلداپ ئۆتۈپ تۇرىدۇ. پۈتۈن ئەتراپ ئاپپاق قار بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەچكە، قاراڭغۇلۇق ئانچە بىلىنمەيدۇ. ئاق قۇلاقچا، ئاق جۇۋا، ئاق پىيما كىيگەن جەڭچىلەر قارغا كۆمۈلۈپ ئالغا سىلجىماقتا. ئەگەر جەڭچىلەر بىر ئورۇندا تىپتىنچ ھالدا يېتىۋالسا، سىرتتىن قارىغان كىشى ئۇنىڭ ئادەم ياكى قار ئىكەنلىكىنى ئاجرىتالمايتتى.

لەڭشاڭ بۇتخانىسىنى ئېلىش ئۈچۈن باشلانغان جەڭ پۈتۈپ سەپ بويلاپ قاتتىق داۋام قىلماقتا. ھەر ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار كىشىنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ كېتەتتى. ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ، توپ ئوقلىرى چۈشۈپ، قار - توپا تۈزۈنلىرىنى ئاسمانغا ئۇچۇراتتى. ئاسماندا كۆكۈچ قارامتۇل ئىس بۇلۇنلىرى لەيلەيتتى. ئېتىشىشلار گاھ پەسلەپ،

گاھ ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. گومىنداڭ پوتەيلىرى مانا مەن دەپ ئاشكارا كۆرۈنۈپ نۇرسمۇ، لېكىن ئۇنى ئېلىش قىيىن ئىدى. چۈنكى، ئاشۇ پوتەي، ئاكوپلاردىن چىقىۋاتقان ئوقلار جەڭچىلەرنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشكە يول قويمايتتى. ھېلىدىن - ھېلىغا ئوق تېگىپ يىقىلغان جەڭچىلەرنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى، كۈچسىز ئىغراشلىرى ئاڭلىناتتى ... ئومۇمەن قىسىملىرىمىزغا ئاسانلىق يوق ئىدى. مۇنداق چاغلاردا بىر قەدەم ئالغا سىلجىش، بىر چولاق تامنى ئىشغال قىلىش چوڭ غەلبە ھېسابلىناتتى.

جەڭچىلەر ۋەيران قىلىنغان ئۆيلەرنىڭ تاملىرىنى دالدا قىلىشىپ، بەزىلىرى كىچىككىنە دۆڭلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا ئوت ئېچىشاتتى، جەڭ قاتتىق بولۇۋاتاتتى. لېكىن، تۆت سائەتتىن بېرى ئالغا سىلجىش بولمىدى، بۇ ھال ھەممىنىڭ ئىچىنى تىت - تىت قىلاتتى.

جەڭ مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئورۇنلاشقان ئەنۋەرنىڭ قىسمى سەپ بويىچە قاتتىق ئۇرۇشماقتا ئىدى. مەس سىمدەك سېرىق ساقال - بۇرۇتلىرىغا بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۈستىرا تەگمەي، يۈزلىرى سۈرلۈك تۈس ئالغان گايىت كۆك كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ ئۆز قىسمىغا بۇيرۇق بېرىپ تۇراتتى:

— بىرىنچى گۇرۇپپا ئالدىمىزدىكى چوڭ پوتەيگە يان تەرەپتىن ئىلگىرىلەش كېرەك، ئىككىنچى گۇرۇپپا ئوق بىلەن ئىلگىرىلەڭلار! قېنى كېۋىر، پىلىمونۇڭنى سايرات، كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئاكوپلاردىن ئۆمىلەپ چىقىۋاتقانلارنى كۆرگەنسەن، قول بومبىلار تەييارلانسۇن!

جەڭچىلەر ھېلى ھۇجۇم ھالىتىگە ئۆتسە، ھېلى مۇداپىئە ھالىتىگە ئۆتۈپ قالاتتى. يېرىمى ئۆرۈلگەن تامنىڭ ئۈستىگە پىلىمونۇنى ئورنىتىۋالغان كېۋىر پىلىمونۇنى سايرىتىپ، شەرقىي شىمال تەرەپتىن ئاۋۋال ئۆمىلەپ، كېيىن بېشىنى ئېڭىشتۈرۈپ ھۇجۇم بىلەن كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرنى دومىلىتىۋەتتى.

— پاه، پاه... بۇلبۇلدەك سايىردى - دە، پىلىمۇتۇڭ!
— مۇشۇ چەتتىكى پوتەيگە قاتتىق ھۇجۇم بىلەن بېسىپلا
بارساق بولاتتى - دە، — دېدى باتىرغازى غەزەپلىك كىچىلەرنى
پوتەيگە تىكىپ تۇرۇپ.

ئىسھاق بېشىنى سىلكىپ ئېيتتى:

— ياق، ئۇنداق قاراملىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!
— ئەنە ئاۋۇ چولاق تامغا ئۇلىشىۋالساق، — دېدى نادەم
شەرقىي جەنۇب تەرەپتە تۇرغان تامنى كۆزى بىلەن شەرەتلەپ
كۆرسىتىپ، — مۇشۇ چەتتىكى پوتەيگە يان تەرەپتىن ھۇجۇم
قىلىپ بېرىشقا ئاسان بولاتتى.

— توغرا، — دېدى رەيھان مىللىتى بىلەن دۈشمەن
پوتىيىنىڭ تۆشۈكىنى چەنلەپ تۇرۇپ، — بۇ ئۈنۈملۈك چارە!
ئۇنىڭ دۈمبىسىدە مۇرىسىگە بېغىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان دوختۇرلۇق
سومكىسى پۇلاڭلاپ تۇراتتى. ئۇلار تامنىڭ ئۈستىگە قوراللىرىنى
قويۇشۇپ تۇتقۇنچە ئۆرە تۇرۇشاتتى. شۇ ئارىلىقتا بىر
زەمبىرەك ئوقى چىرقىراپ كەلدى.

— ۋارس، يات! — دەپ ۋارقىردى ئىسھاق ۋە ئۇنىڭ ئىككى
مۇرىسىنى بېسىپلا يېتىۋالدى. ئۇلاردىن تۆت - بەش مېتىر
يىراقلىققا چۈشكەن ئوق ئەتراپىنى تىرتىتۋەتتى. قار - توپا
توزانلىرى ئىچىدە ھەممىسى بېشىنى كۆتۈردى:

— تازا ھاڭۋاقتى نېمىكەنسىنا، — دېدى ئىسھاق شۇ
ياتقىنچە ۋارىسجانغا.

— تاس قالدىڭىز - دە، شېھىت بولۇپ كەتكىلى، — دېدى
رەيھان ئۇنىڭغا قاراپ.

چىرايى تاتارغان ۋارىسجان:

— ئۇنداق ئاسان شېھىت بولۇپ كېتەتتىممۇ؟ — دېدى.

ۋارىسجاننىڭ سۆزى ئاياغلىشار - ئاياغلاشمايلا كەينى -
كەينىدىن يەنە ئىككى پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۈشتى. ئۇلار
قار - توپا توزانلىرى ئىچىدىن يەنە بېشىنى كۆتۈردى. بىراق،

گايىت بېشىنى كۆتۈرمەي ياتاتتى، باتىرغازى چاقچاق قىلدى:
— قورقما، ھوي گايىتىكا، بېشىڭنى كۆتۈر، نېكەم ئوق
چۈشۈپ بولغىلى.

لېكىن، ئۇ دۇم ياتقىنىچە ياتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان
ۋارىسجان بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى.

— قان ... قان ... بېشىدىن! — بىرنەچچىسى ئۇنىڭ
بېشىغا يىغىلدى ۋە ئۇنى ئاۋايلاپ ئاستا ئوڭدا قىلدى، ئۆڭسۈلى
ئۆچكەن نادەم:

— گايىتىكا! گايىتىكا! كۆزۈڭنى ئاچقىنا، — دېدى
ھودۇقۇپ. ئوق پارچىسى ئۇنىڭ چېكىسىنى قاتتىق يارىدار
قىلغان، قان ئوڭ مەڭزىنى بويلاپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇ كۆزىنى
ئاستا - ئاستا ئاچتى. رەيھان سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ
يارىلانغان يەرنىڭ ئەتراپىنى سۈرتۈپ، دورا چاپتى ۋە داكىنىڭ
ئىچىگە پاختا ئېلىپ تېڭىپ قويدى. گايىت ئاستا - ئاستا
ھوشغا كەلدى - دە، ئولشىۋالغانلارغا نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن
سەپىلىپ:

— مەن ... ئۆلمەيمەن ... قورقماڭلار، — دېدى. ئۇ
دەسلەپكى تېببىي ياردەم بىلەن بىر ئاز ئۆزىگە كېلىپ قالدى.
رەيھان ئۇنى ھاپاش قىلىپ كەينىگە ئەكەتتى، قالغانلار ئۆرە
تۈرۈشۈپ كەينىدىن قاراپ قېلىشتى. ھەممىلا ئادەم ئۇ ساق
قالارمۇ دېگەن ئەندىشىدە قالدى.

غەزەپلەنگەن نادەم ئاپتوماتىنى مەھكەم تۇتۇپ، ھېلىقى چولاق
تامغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ تامغا ئۇلاشتى - دە، ئاپتوماتىنى تامنىڭ
ئۈستىگە قويۇپ، پوتەيگە قارىتىپ توختىماي ئوت ئاچتى. ئۇنىڭ
كەينىدىن ئاراش يۈگۈردى. شۇ ئارىلىقتا پوتەيدىن ئوق چىقىپ
قالدى، بىراق ھېچكىمگە تەگمىدى. دۈشمەن پوتەيگە يان
تەرەپتىن ئۈنۈملۈك ھۇجۇم قىلىۋاتقان نادەم بىلەن ئاراشنى
كۆرگەن كېۋىر ئورنىدا تۇرالماي قالدى:

— قېنى يۈر، جامالىدىن ئۇكا، بىزمۇ كەتتۇق، — دېدى ئۇ

ھەم تامغا قاراپ يۈگۈردى. ئەمما، ئىس - ئوتتەكلەر ئارىسىدىن دۈشمەن ئوقلىرى يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى. ئۇچقان دەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كېۋىز بىردىنلا مەيدىسىنى ئۈنۈپ ئۈرۈپ قالدى، تىزلىنىپ يىقىلدى ...

نادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالماي قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى:

— ئۇنى قۇتقۇزۇڭلار!

رەيھان ئۆزىنى ئوقتەك ئاتتى، كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىردى:

— رەيھان!

دۈشمەن پوتىيىنىڭ ئەتراپىغا چۈشۈۋاتقان قول بومبىلىرى شىددەت بىلەن پارتلاۋاتتى. سومكىسىنى پۇلاڭلىتىپ يۈگۈرگەن رەيھاننىڭ قولىغا سەپداشلىرىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى كىرمەيتتى. ئۇ قۇلاق چۆرىلىرىدىن ۋىڭىلىداپ ئۇتۇۋاتقان ئوقلارغىمۇ قارىمىدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس - ھوشىنى كېۋىز پىلىموتچىنى قۇتقۇزۇش كېرەك دېگەن بىرلا ئوي ئوربۇۋالغانىدى. كېۋىرنىڭ يېنىغا ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن قىز ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتتى، تىڭشىدى، لېكىن ئۇنىڭ يۈرىكى ئۇرۇشتىن توختاپ، كۆزلىرى مەڭگۈلۈككە يۇمۇلغانىدى. رەيھان ئۇنى يەر بېغىرلاپ سۆرەپ ئەكەلدى.

كېۋىز سۈرلۈك قىياپەت بىلەن چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، قاپقىنى تۈرگەن. ھالدا ئوڭدا ياناتتى.

— كېۋىر كا!

— كېۋىر كا!

ئۇرۇش مەيدانى يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان كۈچلۈك، ئەمما قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن جاراڭلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە بۇ خەۋەر سەپتىن - سەپكە تارقىلىپ ئېچىنىشلىق ئېغىر تۇيغۇ قوزغىدى. جەڭچىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ئاچچىق ياش تامچىلىرى پارقىردى. تىكەندەك يالغۇزلۇقتا ئۆمرىنىڭ يېرىمىنى ئۆتكۈزگەن، ئەمدىلىكتە خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى مىلتىققا باغلىغان

ھەم ئۇنى مەھكەم تۇتۇپ، كۆمۈردەك قاراڭغۇ تۈننى باغرىغا ئاتقان سەپدىشىنىڭ سېنىڭدىن مەڭگۈ ئايرىلغانلىقىنى كۆرۈش قانچىلىك ئېغىر! جەڭچىلەر بىر - ئىككى مېنۇت ئېتىشىشتىن توختاپ سۈكۈتتە تۇرۇشتى.

ئەنۋەر بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ يۈزى سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى. ئۇ جىددىي قىلىپ:

— مەنسىز ياشاشتىن مەنىلىك ياشاشقا ئۆتكەن، ئۇلۇغ كۈرەشكە ئۆزىنى ئاتىغان، خەلقنىڭ بويىغا چۈشكەن سىرتماقتى ئۈزۈش ئۈچۈن قولغا قورال ئېلىپ ھازىرغىچە ياخشى جەڭلەرنى قىلغان، بۈگۈن مەردلەرچە قۇربان بولغان سەپدىشىمىز كېۋىرنىڭ قەھرىمانلىقى بىزنىڭ ئازادلىق ئۇرۇش تارىخىمىزغا يېزىلىدۇ! — دېدى ئەنۋەر تاپانچىسىنى قولغا ئېلىپ، — بىز مۇشۇ ھۆججەتلىرىمىزنى يولداش كېۋىرنىڭ نامى بىلەن باشلايمىز!

يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان پارتلاشلار، قۇلاقنى پاك قىلىدىغان ئوق ۋە ھۇررا ئاۋازلىرى غۇلجا ئاسمىنىدىكى بۇلۇتلارنى تىترىتىپ يىراق - يىراقلاغا ئەكس سادا پەيدا قىلدى. ھەممىنىڭ كاللىسىدا كېۋىر ئۈچۈن دېگەن سادا جاراڭلايتتى.

4

شەھەردە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازى گۈلپەمخانىنى ئاللىقاچان ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك ئېتىشىش ئاۋازلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى. بۇ يېزا شەھەرگە خېلى يىراق بولسىمۇ، لېكىن جىمجىت كېچىدە ئوق ئاۋازلىرى ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئانا دەسلەپ خېلى ۋاقىتلارغىچە ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ياتاتتى، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نادەم كەلدى. ئوغلى خىيالىدىن ھېچ نېرى كەتمىدى.

ئېتىشىشلار بارغانسېرى كۈچەيدى. ئۇ ئويىچىندە تۇرالماي قالدى. ئۇ ئوغلنىڭ ئامانلىقىنى تىلەپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ھويلىغا چىقتى. باغلارمۇ، دالالارمۇ، دەل - دەرەخلەرمۇ ئايپىق قار بولۇپ، توزۇغاندەك يەنە ئۇششاق قار يېغىۋاتاتتى. ئوق ئاۋازلىرى تېخىمۇ قاتتىراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئانا بەزىدە شەھەر تەرەپكە ئەنسىزلىنىپ قارايتتى، بەزىدە چەكسىز ئاسمانغا نېمىندۇر ئىزدىگەندەك تەلمۈرەتتى. كۈچلۈك پارتلاش ئاۋازىدىن ئۇنىڭغا يەر تىترەپ كەتكەندەك بىلىندى.

— يائىلا خۇدايىم، ئارسلانلىرىمىزغا كۈچ - غەيرەتنى يار قىلغايىسەن، كۆپچىلىكنى ئامان قىلغايىسەن، كۆپچىلىك قاتارىدا بىر تال ئوغلۇمنى ئامان قىلغايىسەن ...
بىر چاغدا سۇس قىيقاس - چۇقان ئاڭلانغاندەك بولدى، ئانىغا باشقىدىنلا جان كىردى:

— ھە، ھە، زاۋاللىق تاپتى زالىملار، بىزگە نېمە كۈنلەرنى سېلىشىمىدىڭ، ھەر ئېتىشقاندا بىر جاڭگىنى يەيسەن، شۇنداق قىلىپ ئاخىر تۈگەيسەن! قومۇشمۇ پۆپۈكلىرىنى ئوينىتىپ ماڭ غادايدىغان بىلەن ئاخىر بېرىپ بورا بولىدۇ، — ئۇ بىردىنلا غەيرەتلەندى. گەرچە «ھۇررا» ئاۋازلىرى پەسلەپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا پەيدا بولغان غەيرەت يوقالمىغانىدى.

— ياق، — دېدى ئانا ئىشەنچ بىلەن، — ئوغلۇم كۆپچىلىكنىڭ ئازادلىقى، بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ، زالىملارنى يوقات، ئوغلۇم! — ئانا ھاياجان بىلەن پىچىرلايتتى.

شۇ چاغدا توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى ھۆرنىساخاننىمۇ ئويقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى. ئۇ ئۆندەرەپ ھويلىغا چىقتى، ئوق ئاۋازلىرى تېخىمۇ قاتتىراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— يائىلا خۇدايىم، — دەپ ئالىقنىنى مەيدىسىگە قويدى ئۇ، — ئۆزۈڭگە ئامانەت، ئوت ئىچىدە پاختىنى ساقلىغان قۇدرىتىڭدىن

ئايلىناي، ئەزىز ئوغلۇمنى ئامان قىل، خۇدايىم ...
ھۆرنىساخاننىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى، ئاق
سېرىق يۈزى پەرىشان ھالغا چۈشكەن، ئىنچىكە قېشى پات - پات
يىمىرىلىپ - كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ياپىلاق ماڭلىيى ھېلىدىن -
ھېلىغا تۈرۈلەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئوغلى ۋارىسجاندىن باشقا
ھېچ نەرسە كەلمەيتتى.

— جېنىم بالام، جېنىڭنى قولۇڭغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىسەنغۇ،
ئىسىت، ئىسىت، نېمىشقىمۇ رازى بولدۇم - ھە، قاراپ تۇرۇپ
بالا - قازاغا تۇتۇپ بەردۇق، ئۆزىمىزلا ئوتقا ئىتتىرىپ بەردۇققۇ
سېنى.

— ھۆرنىساخان نېمە قىلارنى بىلمەي، ھويلا ئىچىدە
ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، شۇنداق دەپ كوتۇلدايتتى. بىر
چاغلاردا گۈمبۈرلىگەن توپ ئاۋازلىرى، قىيىقاس - چۇقانلار
ئاڭلاندى. ئۇ ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ تىترەشكە باشلىدى:

— يائاللا ... بىرەر يېرىم پاي ئوق تېگىپ كەتسە قانداقمۇ
قىلارمەن، ھارام كەتمەمدۇ بالام، ئەل يېمىگەننى يېگۈزۈپ،
كېمىگەننى كېيدۈرۈپ ئارزۇلاپ باققان ئەمەسمىدىم، نەدىن
چىقتى بۇ ئىنقىلاب دېگەن بالا - قازا؟
شۇ ھالدا ئۇ پايىپتەك بولۇپ، ئېرىنى قارغاپ ئۆيى تەرەپكە
ماڭدى:

— مېنى كالتە پەم دەيدۇ تېخى ... توپلاڭنىڭ ئىچىدە يۈرگىنى
ياخشى، ئامىتى كېلىپ قالىدۇ، دېگىنىڭگە توي ئەمدى قاقباش ...
بۇ چاغدا يېزا ئۆيلىرىنىڭ ھەممىسىدىلا چىراغ يانغان،
ئادەملەر ئويغىنىپ كېتىشكەندى، بەزىلىرى ھويلىلىرىغا
چىقىشىپ شەھەر تەرەپكە قاراپ تۇرۇشاتتى ۋە بىرنېمىلەرنى
پىچىرلايتتى. نۇرغۇن ئادەملەر كوچىغا چىقىشقاندى. ھەتتا
يېغۇن قارغا قارماي، مۇزلاپ كۆكەرگەن، ئاياغلىرىنى
قوڭالتاق ساپقان ئۇششاق بالارمۇ بىردەم ئۆيگە كىرىپ، بىردەم
كوچىغا چىقاتتى. ھەر قېتىملىق ئېتىشىشتىن كېيىن، بىر

غەلبە خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۈرگەن خەلق بۇ ئېتىشىشتىن خۇشال ئىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا كوچىدىكى كىشىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. گۈلپەخانمۇ ھويلىسىدىن چىقىپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كىشىلەر توپلاشقان يەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر موماي كەلدى.

— ھوي، مۇنۇ زىۋىدىخانغۇ، بارمۇ سىلى؟ — دېدى گۈلپەخان ئۇنىڭغا قاراپ.

— قانداقراق تۇرۇۋاتىدىلا، ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ؟

— خۇداغا شۇكۈر، ئۆزلىرىچۇ؟

— ئېتىشىشلارنى ئاڭلاپ زادىلا ياتالمىدىم، بىرنەچچە كۈنلەر بولۇپ كەتتى، كۆڭلۈمنىڭ ھېچ ئارامى يوق، ئۆز ھەلەكچىلىكىمىز بىلەن بولۇپ، قانداق ئەھۋالنىڭ دەپ سىلىنىمۇ يوقلىيالمىدىم.

— بىزنىڭ نادەم ئىنقىلابقا قېتىلىپ كەتكەندىن بېرى يالغۇزدىن — يالغۇز قالدىم، ھېلىمۇ ياخشى نادىرنىڭ بىر يادنامىسى مەن ئۈچۈنلا قاپتىكەن، شۇ ھەمراھ بولۇۋاتىدۇ.

— مېنىڭمۇ دەيدىغىنىم شۇ ئەمەسمۇ جېنىم گۈلپەخان، مېنىڭ بالامغا نېمە يوق، ئۈچ — تۆت كۈن بولدى، شەھەرگە كىرىپ چىقاي دەپ كىرىپ كەتكەن، بۈگۈن چىقار يوق، ئەتە چىقار يوق، ھازىرغىچە يوق، ئاڭلىسام، ئەسكەر بولۇپ كېتىپتۇدەك، ئاتا — ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ بىز ... — ئۇنىڭ قورۇق باسقان يۈزلىرى ئۈمچەيدى.

— بوپتۇ، زىۋىدىخان، يامان ئىش قىلماپتۇ، ئەسكەر بولغىنى يامان ئىشىمىدى.

— قىزىقلا خوتۇنغۇ سىلى، جاننى قولغا ئېلىپ سوقۇشقا كىرىدىغان ئىش ياخشى ئىشىمۇ، بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ — دېدى ئۇ ھەيران بولغاندەك.

— ئويلاپ باقسىلا، زىۋىدىخان، — دېدى گۈلپەخان تەمكىنلىك بىلەن، — سىلنىڭ ئىككى ئوغۇللىرى بار، بىرى

ئەسكەر بولسا نېمە بولاتتى. مېنىڭ يالغۇز ئوغلۇم تۇرۇپ رازى بولدۇمغۇ، مېنىڭ بالام ئەسكەر بولمىسا، سىلىنىڭ بولمىسا، بۇ قانخورلارنى كىم يوقىتىدۇ، نېمە دەردلەرنى تارتىمىدۇق بۇ زالمىلاردىن!

— ھەي گۈلپەمخان، باغرىلىرى تاشمۇ؟ نېمە مۇشەققەتلەر بىلەن چوڭ قىلىمىدۇق بۇ بالىلارنى، سوقۇش دېگەننى بىر نېمە دەپ بولامدۇ؟ بىرەر ياماننىڭ ئوقى ... — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىدە ئەلەملىك ھېسسىياتلار قوزغىلىپ كەتكەنىدى. گويا ئوغلى سوقۇشقا كىرىپ، بىرەر ياماننىڭ ئوقى تېگىپ ئۆلۈپ كەتكەندەك، بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندەك ئۆپكە - ئۆپكەسىنى باسالماي قالدى.

— ئەجەبلا قىزىق خوتۇن - دە سىلى، كۆزلىرىنىڭ ئۈستىدىن بىر ئېرىق ياش ئاقىدۇ - دە، كىرىپكىلىرىنى «لىپىلا» قىلسىلا تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. ماڭا قارىسىلا، خەۋەرلىرى بار، بالىلارنىڭ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئېچىشقان يەرگە تۇز سېپىپتۇ دېگەندەك كەينىدىن نادىر كەتتى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن مېنى يالغۇز تاشلاپ نادەم ئىنقىلابقا قېتىلىپ كەتتى، ۋاي دېدىممۇ؟ بوپتۇ، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دېدىم. بۇلتۇر كۈزدە، دەن تۆكىمىدىڭ دەپ شەڭگەن يامۇلدىن چىققان چىرىكلەر ئۆمراخۇنكامنىڭ قولىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتكىنىنى ئۇنتۇپ قالدىلمۇ؟ يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت دېگەن گەپ بار، ئەمدى بىزگە نۆۋەت كەلگەندە، بالىلىرىمىز ئىنتىقام ئالماي قاراپ تۇرسا قانداق چىدايمىز؟! ئوغۇللىرى ئۇرۇشتا دۈشمەننىڭ بېشىنى يانچىپ يولۋاستەك ھۆر كىرەپ يۈرسە، مەيدىمىزنى كىرىپ يۈرمەمدۇق؟! قىزلار جېنىدا بېلىگە تاسما باغلاپ ئۇرۇشقا كىرىپتۇ. قارىسىلا، مەھەللىمىزدىكى خەقلەرنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، بۇلارنى كىم ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى؟! ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ مەھەللىدىكى ئادەملەر ھەقىقەتەن

تەۋرەپ كەتكەندى. بېشىغا تۈلكە قۇلاقچا، ئۈچىنىسىغا كۈرەك جۇۋا، تېرە شالۋۇر كىيگەن ئادەملەر پىدائىي بولۇپ شەھەرگە يۈرۈشكە ھازىرلىنىشقاندى. بەزىلىرىنىڭ ئاستىدا ياۋىداق ئاتە قولىرىدا چوماق بار ئىدى. ئۇلار توشقان قوغلاش ئۈچۈن ھەربىر چىخ تۇۋىلىرىگە ئەمەس، بەلكى ئۇرۇش بولۇۋاتقان يەرگە — دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشقا ئۆز لۈكۈمىدىن ئاتلانغانىدى. ئۇلار يەنە كىملىرىگە قاراپ تۇرۇشاتتى، بەزىلىرىنىڭ چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى جار اغلايتتى.

— ھۇي ساۋۇر، سېنىڭ ئۇ چومىقنىڭ ئادەمنىڭ جېنىنى ئېلىشقا يارامدۇ، توشقانغا يارايدۇ، توشقانغا.

— سەن ئاشۇ قىرچاڭخۇ بىلەن ئۇرۇشقا كىرەلمەسەن. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىسا بەدەر قاچار ئۇ چولاق قاشقاڭ.

ھەممىدىن كۆپرەك گەپنى ئەختەمباي قىلىۋاتاتتى:

— قېنى ئەزىمەتلەر، يولۇڭلار بولسۇن، گومىنداڭ دېگەن ئەبلەخنى قويماي يوقىتىڭلار. ھاي ئاتا - ئانىلار، بالىلىرىڭلارنىڭ ئالدىنى تورماڭلار، غازاتقا ماڭغانلارنىڭ ئالدىنى توراش گۇناھ بولىدۇ، مانا مەن ئوغلۇمنى پىدائىيلىققا بەردىمخۇ، ئوغلۇم تالاي - تالاي دۈشمەننىڭ كاللىسىنى ئالدى.

شۇ ئەسنادا دەھشەتلىك گۈمبۈرلىگەن زەمبىرەك ئوقنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مانا، مانا ئاڭلىدىڭلارمۇ، — دېدى ئەختەمباي، — نېمىدېگەن كۈچلۈك ئېتىلغان - ھە، تايىنلىق ۋارىسجان ئاتتى بۇنى، بىزنىڭ ۋارىسجان ھازىر قالىتىس.

— بۇنى نادەم ئاتقان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى بىر دېھقان، — ئاۋازىغا قارىغاندا، بىزنىڭ نادەم ئاتقاندا قىلىدۇ.

— ياق، بۇنىڭ ئاۋازىنىڭ كۈچلۈكلۈكىگە قارىغاندا، — دېدى يەنە بىر دېھقان، — گايىت ئاتتىمكىن.

— ھېلى تاراسلاپ ئېتىلغىنى كېۋىرنىڭمىكىن، بىزنىڭ كېۋىرنى ئۈستى پىلىموتچى دەيدۇ، تايىنلىق كېۋىر ئاتتى، كېۋىرنىڭ پىلىموتىدا قانچە يۈز دۈشمەن ئۆلۈپتۈدەك.

— پىلىموتنىڭ ئوقىغا نېمە توشۇيدۇ، دۈشمەن دېگىنىڭ ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كېتىپتۇدەك.

— ھەممىدىن چىڭ چىققىنى ئەنۋەر ئەپەندى بولدى، گايىت، كېۋىرلارنى كەينىگە سېلىپ شۇنچە ئىشلارنى تەۋرەتتى ئۇ، ئوقۇغان ئادەم باشقا — دە.

— ئۇنىڭ باشلىقىمۇ ئەپەندىمىش.

— مەيلى قايسى بولسىمۇ، — دېدى ئەختەمباي، — ھەممىسى يۇرت بالىلىرى، مېنىڭ بالىلىرىم. گايىت، نادەملەر ئۇزاق يىل مېنىڭ تۈزۈمنى يېگەن، جامالىدىنمۇ نەچچە يىل قولۇمدا تۇرغان، ئەنۋەر ئەپەندىمۇ قالتىس گەپ ئاڭلايتتى، دېگىنىمنى قىلدى، يېتىملارنى ئوقۇتتى، تەربىيەلىدى. قېنى ئەزىمەتلەر، مېڭىڭلار، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ كەينىگە چۈشۈڭلار، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭساڭلار دۈشمەننى قويماي يوقىتىسىلەر.

ئاتلانغان پىدائىيلار چوماقلىرىنى پولاڭلىتىپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

بۇلار قوللىرىغا تاياق — چوماق ئېلىپ، ياۋىداق ئاتلىرىنى مېنىپ ئۆزلۈكىدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلار، بۇلارغا ھېچكىم ئىنقىلابقا قاتناش دېگىنى يوق. بۇلارنىڭ شۇنچىلىك ئىشتىياق — قىزغىنلىققا، ھاياجانلىق، جان پىدالىق تۇيغۇغا كەلتۈرگەن كۈچ نېمە؟ يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىققان قىساس ئوتى! بۇلار، ئۆزلىرىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئادەم قاتارىدا كۆرۈلمىگەنلىكى، بوزەك بولغانلىقى ۋە خارلانغانلىقىنىڭ ئەنتىنى ئالماقچى، زۈلمەتلىك ئالەمنىڭ باغرىغا چوماق ئۇرۇپ يورۇقلۇق تاپماقچى، قىساس قوشۇنلىرىنىڭ قاناتسىز ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى!

ئېتىشىش ئاۋازلىرى ئاستا — ئاستا پەسىيشكە باشلىدى، كېچىچە ياغقان قارمۇ پەسلىدى. سۈبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى، سوغۇق شامال سۇس ئۇشقىرتاتتى. گۈلپەمخان غەيرەتلىك قەدەملىرىنى ئالدىرىماي بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

يىگىرمنچى باب

1

ئۈستەل ئۈستىگە ھەرەمباغنىڭ چوڭايتىلغان خەرىتىسى يېيىلغان، ئىسھاقبېك سەل ئېڭىشىپ قولىدىكى قىزىل قېرىنداش بىلەن خەرىتىگە ھۇجۇم قىلىنىدىغان يەرلەرگە بەلگە ئۇرماقتا ئىدى. ئۇ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە پۈتۈن زېھنى بىلەن ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

ئىشك ئېچىلدى، ئۆيدىكىلەر كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى. كىرىپ كېلىۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئىدى. ئۇلار قىزغىن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئەخمەتجان بىلەن ئابباسوف خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە زەن سېلىپ ئۇزاق قارىدى. ئەخمەتجان بىلەن ئابدۇكېرىم قوماندانلىق ئىشتابىغا پات - پات كېلىپ ئىسھاقبېك بىلەن ئۇرۇش توغرىسىدىكى كۈنكەرت مەسلىھەت ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشىپ تۇراتتى.

ئىسھاقبېك قولىدىكى قېرىنداشنى خەرىتە ئۈستىگە تاشلاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ھېلىراققا كوگۇرۇشىدىن كەلگەن ئىككى خەۋەرچى پارتىزاننىڭ قىلغان دوكلاتىغا قارىغاندا، تاغ ئاغزىدا دۈشمەن پەيدا بولغان، گومىنداڭ رازۋېدكىچىلىرى بىزنىڭ پارتىزانلىرىمىز بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ئېتىشىقان، پارتىزانلىرىمىز دۈشمەن رازۋېدكىچىلىرىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، دۈشمەن رازۋېدكىچىلىرى باشلىقىنىڭ يانچۇقىدىن ناھايىتى مۇھىم بىر خاتىرە دەپتەر چىققان، خاتىرە دەپتەردە:

«گېنېرال جانابلىرى، شى پىڭ باشچىلىق قىلغان قىسىملار 1945 - يىلى 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، كوگۇرۇشەن تاغ ئاغزىدىن ئۆتتى ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى يوقىتىش ئۈچۈن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە» دەپ يېزىلغان. تاغ ئاغزى گەرچە ھازىر تىپتىنچ تۇرغان بىلەن ئەتە - ئۆگۈن گومىنداڭنىڭ ئاساسىي كۈچى بۇ يەردە پەيدا بولۇشى مۇمكىن.

— ئىسھاقبېك توغرا ئېيتتى، — ئەخمەتجان ئۇنىڭ پەربىزىنى مۇقىملاشتۇرۇپ شۇنداق دېدى، — دۈشمەن ھىلىگەر، ئۇ بىزنىڭ كۈچىمىزنى پارچىلىماقچى، بىزنىڭ دىققىتىمىزنى كەڭساي تاغ ئاغزىغا بۇراپ قويۇپ، پەيتىنى تېپىپ بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى.

— ھەرەمباغدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىمۇ، — دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي قىياپەتتە، — ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇنلىرىنىڭ يېقىنلاشقىنىنى ئاڭلىسا، بىزگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، — ئەخمەتجان ئۇلاشتۇرۇپ سۆزلەپ كەتتى، — 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلغانلىقى بۇنى ئىسپاتلىدى.

1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كېچىسى شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ھەرەمباغ گازارىمىغا جايلىشىۋالغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قوزغىغانىدى. ئۇلار قورۇلارنى، كوچىدىكى دەرەخلەرنى دالدا قىلىشىپ، شەپسىز ھالدا قىزىلكۆۋرۈككە كەلگەندە، كۆۋرۈك يېنىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىچىگە ئورۇنلاشقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى تۇيۇپ قېلىپ، قاتتىق ئېلىشقان ۋە پىلىموتلاردىن شىددەت بىلەن ئوق ئېچىپ يېرىم سائەت تىرىكەشكەندىن كېيىن، دۈشمەن ئۇۋىسىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

— بىز دۈشمەنگە ئالدى بىلەن ھۇجۇم قوزغىشىمىز لازىم، — دېدى ئەخمەتجان، — بولمىسا ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا

ئوتتۇرۇپلىشى مۇمكىن، بىز ئالدى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتمەدۇق ياكى مۇداپىئەگە تەييارلىنامدۇق، بۇنى بەلگىلىشىمىز لازىم.

ئەخمەتجان بۇ سۆزى بىلەن بىر مۇھىم مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىر مىنۇتتەك جىملىق ھۆكۈم سۈردى.

ئىسھاقبېك ئويلىغان ھالدا بارمىقى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ھەم ھۇجۇمغا، ھەم مۇداپىئەگە پۇختا تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەك.

ئەخمەتجان ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

— مەن بۇ پىلانغا قوشۇلمەن. مېنىڭچە، بىز ئاچال تاغ

ئاغزىغا پۈتۈنلەي كۆڭۈل بۆلمىسەكمۇ بولمايدۇ. دۈشمەن بىزنىڭ

ھەربىي كۈچىمىزنى غەربكە جەلپ قىلىپ قويۇپ، ئاچالدىن

ھالقىپ ئۆتۈشنى قەستلەيدىغان ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن.

چۈنكى، كەڭساي بىلەن كېلىش يىراق، ئەپسىز ھەم ئۇ يەردە

بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز بار، بۇنى دۈشمەن ياخشى بىلىدۇ، —

ئەخمەتجان ئۆيىچىدە ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى، — پىلان تۈزگەندە ھەر خىل يۈز بېرىش

كېھتىمالى بولغان ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئېلىش لازىم. بولمىسا

دۈشمەن بىزنىڭ چوتنى خاتا سوقۇپ قويۇشىمىزدىن

پايدىلىنىپ، بىزنى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىتىدۇ. ئەگەر دۈشمەن

بىز ئويلىغان يۆنىلىشتە ھەرىكەتلەنسە، ئۇ چاغدا ناھايىتى

ياخشى بولغان بولاتتى، ئۇلار بىزنىڭ بۆكتۈرمىمىزگە چۈشۈپ

قاتاتتى. لېكىن، ئىش ئۇنداق ئوڭۇشلۇق بولۇۋەرمەيدۇ،

دۈشمەنمۇ سەگەكلىشىپ تېخىمۇ ھىيلىگەرلىشىپ كەتتى. ئەگەر

ئۇ باشقا بىر يۆنىلىشنى تاللىۋالسىچۇ؟ — ئۇ ئۇياقتىن —

بۇياققا مېڭىشتىن توختاپ، ئۆز سوئالىغا جاۋاب بەردى، — بىز

بۇ ۋاقىت ئىچىدە جەڭگىۋار ئەترەتلىرىمىزنى ھەرقايسى جايلارغا

ئورۇنلاشتۇرغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە ئەمەسمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن

قوشۇنلىرىمىز جانلىق، ھەرىكەتچان بولۇشى، ھەر خىل

تەييارلىقتا تۇرۇشى لازىم. ئەگەر دۈشمەن ھەر ئىككى تاغ ئاغزىدىن ماڭسا، ئۇ چاغدا دۈشمەننىڭ كوگۇرۇشىدىن ئۆتۈپ، بىزنىڭ قاپقىنىمىزغا چۈشۈشىگە يول قويۇپ، ئۇلارنى شۇ جايدىلا يوقىتىشقا توغرا كېلىدۇ، ئاندىن كۈچىمىزنى ئويلاپ ئاچالغا ئاتلىنىپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى جىلغىغا كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى شۇ يەردە تولۇق يوقىتىشىمىز كېرەك. مانا بۇلارنى يولداش ئىسھاقبېك ئوبدان ئويلىشىپ كۆرسۈن، باشقىلارمۇ ياخشىراق ئويلىنىپ باقايلى.

ھەممەيلەن جېمىت بولۇپ قېلىشتى. ئىسھاقبېك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئويلىنىپ تۇراتتى. ئەخمەتجان ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى، ئۇ قوللىرىنى بىردە چاپنىنىڭ يانچۇقلىرىغا سالاتتى، بىردە ئۇۋۇلاپ قاراسلىتىپ ئىسھاقبېككە، ئابدۇكېرىمگە سوئال نەزىرىدە قارايتتى. ئۆزىگە ياراشقان كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن ئابدۇكېرىم خەرىتىگە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىسھاقبېك خىياللىرىنى بىر نۇقتىغا جەملىدى - دە، ئەخمەتجانغا بۇرۇلۇپ مۇنداق دېدى:

— مېنىڭچە، ئاچال تەرەپكە قوشۇن ئەۋەتىش كېرەك، ئۇ يەر داخىيەنەزە، جىڭدىن چىققان دۈشمەن قوشۇنلىرى ئۆتەلمەيدىغان جاي.

ئابدۇكېرىم ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

— توغرا، — دېدى ئۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئۇ يەرگە مېنىڭچە، نىزامىدىن قىسىملىرىنى ئەۋەتىش كېرەك. — مېنىڭمۇ ئويۇم نىزامىدىن ئىدى، قوشۇلمەن، — دېدى ئىسھاقبېك.

ئەخمەتجانمۇ ئۇلارنىڭ پىكىرىگە قوشۇلدى:

— نىزامىدىن قىسىملىرى تاغلاردا ئۇرۇش قىلىپ چېنىققان، تەمتىرەپ قالمايدۇ.

— يولداش ئىسھاقبېك، سىزدىن بىرنەرسىنى سورىۋالاي، — دېدى ئابدۇكېرىم، — كوگۇرۇشىن داۋىنىدىن كەلگەن

رازۇپدېكىچىلىرىمىز ئۆلگەن دۈشمەننىڭ يانچۇقىدىكى خاتىرىدىن باشقا نەرسىلەرنى بايقىماپتۇمۇ؟

ئىسھاقبېك ئويلىنىپ، ئۆزىمۇ سوئال قويدى:
— يولداش ئابدۇكېرىم، سىز قايسى مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇۋاتىسىز؟

— مەن دۈشمەننىڭ يېمەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچىكى، قورال - يارىغى، روھىي كەيپىياتى قاتارلىقلارنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن.

— داۋاندا ئۆلگەن دۈشمەنلەرنىڭ بويىنىدا يىپقا تىزىپ ئۆتكۈزۈۋالغان، خۇددى مۇزدەك قاتقان گىردە نان، گۈچىسىدا مائادىن ئېتىلگەن كۈل رەڭ پاختىلىق شىم - تۇجۇركا، پۇتىدا پاختىلىق خەي، باشلىرىدا بىرىنىڭ تېرە، ئىككىسىنىڭ پاختىلىق قۇلاقچا بولۇپ، ئىككى يۈزدىن ئوق، تۆتتىن گىرانات بار ئىكەن. ئەپسۇسكى، گۈلارنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىن بولماپتۇ.

— دېمەك، دۈشمەنلەر داخىيەنەزىدىن 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يولغا چىققان، ئىككى كۈن يول يۈرۈپ، كوگۇرۇش داۋىنىنىڭ ئاستىغا ئۇلاشقان. ئۇ ئەسلىدە بىر كۈنلۈك يول ئىدى، لېكىن يوللار قېلىن قار بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن، دېھقانلارنىڭ قان تۆكۈلگەن يىلى سوغۇق قاتتىق بولىدۇ، دېگىنىدەك، بۇ يىلى سوغۇق قاتتىق، قونالغۇ قىلغۇدەك ئۆيلەرمۇ يوق. ئەسكەرلىرىدە قىشلىق ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك ناچار، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەر شارائىتىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر دۈشمەنلەرنى تاغ ئىچىگە قامىۋېلىپ، ۋاقىتنى ئۇزاققا سوزساق، ئۇلار تەبىئەت دەھشىتىدىنمۇ ھالاك بولىدىكەن - دە؟ ...

— شۇنداق، — دېدى ئىسھاقبېك ئىشەنچلىك ھالدا، — دۈشمەن ياخشى قوراللانغان بولسىمۇ، ئالغا ئىلگىرىلەشمۇ، كەينىگە چېكىنىشمۇ قىيىن بولغان قارلىق تاغدا ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ - دە، ئۇلارنى يېڭىش ئاسانراق بولىدۇ.

ئەمدى شەھەر ئىچىگە كېلەيلى: دۈشمەن كەڭسايىدىن ئۆتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇ يەردە بىزنىڭ كۈچلۈك ئەترەتلىرىمىز بار. ئېلىنغان مەلۇماتقا قارىغاندا، ھازىر ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇنىڭدىكى ئايرودۇرۇم ئىچىدە ئىككى مىڭ سەككىز يۈز دۈشمەن ئەسكەرى بار. بۇ ئۈچ ئورۇننى بىزنىڭ پارتىزان، خەلقلىرىمىز بولۇپ يەتتە مىڭ كىشى قورشىۋالغان. لېكىن، يەتتە مىڭ كىشىدىن بىر مىڭ ئىككى يۈز كىشىدە قورال بار، قالغانلىرى تاياق - چوماق كۆتۈرگەن قىيىقاسچىلار، شۇڭا بىزنىڭ دىققىتىمىز كۆپرەك مۇشۇ ئۈچ ئورۇنغا قارىتىلىشى كېرەك.

ئەخمەتجان قاسىمى ئادىتى بويىچە ئۆيىچىدە يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ ھەرەمباغنى ئېلىشنىڭ يوللىرىنى ئالدىرماي سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىز ھازىر ئاساسىي دىققىتىمىزنى ھەرەمباغقا قارىتىشىمىز لازىم. بۇ ناھايىتى مۇھىم بىر جاي. ئەگەر بۇ جايغا قامىلىپ قالغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن يېتىپ كېلىدىغان قوشۇنلىرى بىرلىشىۋالسا، ئۇ بىز ئۈچۈن ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، بىز شەھەر خەلقىنى تەشكىللەپ، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزا ئاھالىلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، گومىنداڭ بىلەن جەڭ قىلىشىمىز، دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوق قىلىشتا ھەممە ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىشىمىز لازىم. يولداش ئىسھاقبېكىنىڭ ھەرەمباغ توغرىسىدىكى ھېلى ئېيتقان پىكرى توغرا، بۈگۈن بولمىسا ئەتە دۈشمەن چوقۇم ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز پۈتۈن سەپ بويىچە ھەم مۇداپىئەگە، ھەم ھۇجۇمغا ھازىرلىنىشىمىز لازىم. ئەگەر دۈشمەن ئالدىن ھۇجۇم قوزغىسا، ئۇ چاغدا تېخىمۇ ياخشى بولغان بولاتتى. ئۇ چاغدا بىز ئۇلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارغا زەربە بېرىپ، لەڭشاڭ، بايكۆلنى ئىشغال قىلاتتۇق، ھەتتا شۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ ھەرەمباغنى ئىشغال قىلىۋېلىشىمىزمۇ مۇمكىن ئىدى. قانداق

بولسۇن دۈشمەن ئۇپرىتىلىشى لازىم، بۇ يەردە ئۇنىڭ تولۇقلىۋالدىغان ئاساسى يوق. ئۇ چاغدا ئۇلار ياردەمچى قوشۇننى كۈتمەي، قامالنى بۇزۇشقا ئۇرۇندۇ، ئۇرۇنغانىكەن، ئەلۋەتتە تېزلا زەربىسىنى يەيدۇ. بۇنداقتا شەھەر رايونىغا بولغان تەھلىكىمۇ كېمىيىدۇ. بىزمۇ بەزى تەجرىبىلەرگە ئىگە بولۇپ قالدۇق. گومىنداڭ كەڭ - كۈشادە جەڭ ئېلىپ بېرىشتىن قورقىدۇ، ئۇلار نىلقىدىكى پاچىئەلىك ساۋاققا ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن مۆلچەرلەش مۇمكىنكى، گومىنداڭ قوشۇنلىرى كوگۇرشىندىن ئۆتۈپ، تۈزلەڭلىككە چۈشكەن تەقدىردىمۇ، ھەرمباغقا يېتىپ كېلەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يولىنى بىزنىڭ ئەۋەتكەن پارتىزانلىرىمىز توسۇۋالىدۇ.

كۈن ئولتۇراي دېگەندە، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئىسھاقبېكىنىڭ بۆلۈمىدىن خۇشال كۈلۈشۈپ چىقتى. ئىسھاقبېكىمۇ ئۇلارنى ئۈزىتىپ بىللە چىققانىدى. دەرۋازىنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە، دەسلەپ ئەخمەتجان كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزارتتى:

— خەير ئەمەسە، مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

— خەير ئەخمەتجان، خەير ئابدۇكېرىم، — دېدى ئىسھاقبېك

ھۆرمەت بىلدۈرۈپ.

دەرۋازىدا پوستتا تۇرۇۋاتقان نادەم «ئەخمەتجان» دېگەن بۇ سۆيۈملۈك نامنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەيرانلىق ۋە ھاياجان ئىلكىدە قالدى.

نادەم ئەخمەتجاننىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان، كۆرمەي تۇرۇپ كۆڭلىدە خېلى بۇرۇنلا ئۇ كىشىگە نىسبەتەن ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغالغانىدى. ئۇ ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالدىغا ئىككى قەدەم مېڭىپ:

— سالام، ئەخمەتجان ئەپەندىم! — دېدى ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق

چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمىدى.

— ئوھوي، ھارۋىكەش يىگىت، — دېدى ئەخمەتجان مۇلايىم

قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپ، — ئىنقىلاب شامىلى يېزىدىن سىزنىمۇ
ئۇچۇرۇپ كەپتۇ — دە، يېزىدىكى چاغدا سىز گومىنداڭچىلارنىڭ
زۇلۇمىغا يالغۇز ئۆزىڭىزلا قارشى چىقىپ زەربە بېرەلمەيتتىڭىز.
مانا ئەمدى ھەرقاندىقىغا بوزەك بولمايسىز.
— شۇنداق، ئەپەندىم، ھازىر جاجىسىنى تازا بېرۋاتىمىز، —
دېدى نادەم ئەمدى خېلىلا غەيرەتلىنىپ.

ئابدۇكېرىم سۆز قىستۇردى:
— مۇشۇ قورالنى چىڭلا تۇتساق، باشقىلارغا بوزەكمۇ
بولمايمىز، ئارزۇ — ئارمانلىرىمىزغىمۇ يېتەلەيمىز.
ئەخمەتجان مېھرىبانلىق بىلەن نادەمنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ:
— خەير يىگىت، ھوشيار بولۇڭ! — دېدى.

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئايىاسوف بۇ يەرگە
ئاتلىق كېلىشكەندى، ئۇنىڭغىچە ئاتلىرىمۇ كەلتۈرۈلدى، نادەم
ئۇلارنى ئاتقا مىندۈرۈش ئۈچۈن تەمشىلىۋىدى، ئىسھاقبېك:
— قېنى يىگىت، سىز ئۆز ئورنىڭىزغا كېلىڭ، بۇ ھۆرمەتنى
مەن بىلدۈرەي، — دېدى — دە، ئۇلارنى ئاتلاندىرۇپ يولغا سالدى.
نادەم پوستتا تۇرۇش نۆۋىتىمنىڭ دەل مۇشۇ ئۈنۈلۈغۇسىز
پەيتكە توغرا كەلگەنلىكىدىن ئىنتايىن رازى بولۇپ، ئۇلارغا
زوقلىنىپ قاراپ قالدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

جىرا ئېغىزى ۋە قىيا تاشلار ئۈستىدە كۈنگە قاقلىنىپ شۈمشىيىپ ئولتۇرغان قۇزغۇنلار ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان قوشۇندىن ئۆركۈپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. قۇزغۇنلار ئۇزۇن يىللىق ئۆمرىدە كۆرمىگەن بۇ ھەيۋەتلىك ئاتلىقلارغا ھەيران قالغاندەك، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئەگىشىشكە باشلىدى. ئاتلىق قوشۇننى كۆرۈپ قاچقان ئاچ بۆرىلەر ئېگىز چوققىلارغا چىقىپ چوقچىيىپ ئولتۇرۇشتى. ھىيلىگەر تۈلكىلەرمۇ ئانچە يىراققا كەتمەي، قىيا تاشلار ئارىسىغا كىرىپ قاراپ تۇرۇشتى.

نزامدىننىڭ ئىككى يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بۇيرۇق بويىچە بۈگۈن كېچىدە ئاچالغا قاراپ يولغا چىققان، ئۇلار شۇ تاپتا بۇ كەڭرى سايغا كىرگەندى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تورۇق ئاتقا مىنگەن، بېلىگە تاپانچا ئاسقان، بېشىغا ئاق قۇلاقچا كىيگەن بەستلىك نىزامدىن كېلەتتى. ئۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ پەنجىمبۇلاققا كەلگەندە، تۈنۈگۈن بۇياقنى چارلاشقا ئەۋەتكەن بەش نەپەر رازۇپىدىكىچىنىڭ ئىككىسى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار: «دۈشمەندىن تېخى شەپە يوق» دېيىشتى. نىزامدىن خاتىرجەم بولۇپ يۈرۈشنى داۋاملاشتۇردى.

بۇ چوڭ سايغا ئىككى ياقىتىكى سانسىزلىغان جىرالاردىن شوخ تاغ سۇلىرى ئېقىپ چۈشەتتى، ھازىر بولسا قېلىن مۇز بىلەن قاتقان سۇ يوللىرىدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. نادەم ئىككى ياققا تەكشى قاراپ كېلىۋاتاتتى. بۈك قارىغايلىق

قايتالار ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى. ئۇ يەنە - بۇ يەرلىرى ئاقىرىپ كۆرۈنگەن قارىغايلىقلار ئارىسىدا توپ-توپ بولۇپ يۈرگەن ئۇچقۇر كېيىكلەرنى ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. قەيەرلەردىندۇر كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. مۇز قاپلىغان قىرغاقلىرىنى سۆيۈپ، تاشتىن - تاشقا سەكرىشىپ ئېقىۋاتقان ئويناق، شوخ سۇلار ۋە ئاشۇ قىرغاقلاردىكى ئاپپاق سۈزۈك سۇلار سېخىلىق بىلەن تۆكۈلۈۋاتقان كۈن نۇرىدا قىممەتلىك ئېسىل تاشلاردەك يالتىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. يېزىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئادەم تاغلاردا قانچە - قانچە جەڭلەرنى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاغنىڭ قىش مەنزىرىسىنىڭ بۇنچىلىك گۈزەل ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، تاغنىڭ قىشلىق مەنزىرىلىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاجايىپ بىر يېڭىلىق، قىزىقارلىق بولۇپ تۇيۇلدى. شۇڭا، ئۇ بۇ مەنزىرىلەرگە تويماي - تويماي قارايتتى، «قىش بۇنچىلىك گۈزەل، يېزى قانچىلىك گۈزەلدۇر - ھە؟» دەپ ئويلىدى. بۇ يەرلەرنىڭ ھۆكۈمرانى ھازىر ئادەملەر، مانا بۇنى ئويلىسىلا ئۇنىڭ غۇرۇرى بارغانسېرى ئېشىپ كېتەتتى. «دۇنيادا مۇنداق گۈزەل يەر يەنە بارمىدۇ؟! ئېھ... گۈزەل تۇپراق، سېنىڭ بۇ گۈزەل يەرلىرىڭنى دۈشمەننىڭ ئىپلاس ئاياغلىرىدا بۇلغىتىش مەن ئۈچۈن گۇناھ! ...» ئۇ كۆكسىنى تولىدۇرۇپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى - دە، ھەيۋەتلىك، كۆركەم بۈك قارىغايلىق قايتالارغا زوقلىنىپ قارىدى.

قوشۇن ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

نىزامىدىن ئۆز قىسىملىرىنى بىر كىلومېتىردەك يەرگە يايىدى. پارتىزانلار قىيا تاشلار، چاتقاللىقلار ئارىسىدىكى ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلاشتى.

نىزامىدىن ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئەترەت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

— ئالدى بىلەن قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە ئوقتىن

پاناھلىنىش ئىستىھكاملىرى ياسىلىشى كېرەك. ۋەزىپىمىز ئاچالدىن كېلىدىغان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش. بۇ يەردە ئېھتىمال بىر كۈن تۇرارمىز ياكى بىرنەچچە كۈن تۇرارمىز، ھازىر بىرنەمە دەپ بولمايدۇ. ھاۋا سوغۇق، كېچىسى تېخىمۇ سوغۇق بولىدۇ. شۇڭا، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۇخلىشىغا يول قويۇلمايدۇ، ئارىلاپ تەكشۈرۈپ تۇرۇش كېرەك.

نزامدىننىڭ چېكىلەپ ئېيتىۋاتقان سۆزلىرى كوماندىرلار ئۈچۈن چۈشىنىشلىك ئىدى.

— ئوزۇقلىنىشچۇ؟ — سورىدى ئەنۋەر.

— ئوزۇقلىنىش پاناھلىنىش ئىستىھكاملىرى پۈتكەندىن كېيىن بولىدۇ، — دېدى ئۇ ۋە يەنە تاپىلدى، — لېكىن ئوت قالاپ چاي قاينىتىشقا، ئىسسىنىشقا ھەرگىز بولمايدۇ، قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن تاماكا چېكىشكىمۇ بولمايدۇ. كوماندىرلار تارقالدى.

پارتىزانلار قار ئاستىلىرىدىن تاشلارنى چىقىرىپ ئەكېلىشكە باشلىدى، يوغان تاشلارنى بىرنەچچىسى «ھە - ھۇ» بىلەن ئىتتىرىپ يۈمىلىتاتتى، كىچىكرەكلىرىنى كۆتۈرەتتى، بەزى تېخىمۇ يوغان تاشلارنىڭ ئاستىغا پىشاك سالاتتى. ياسىلىۋاتقان ئېگىزلىكى يېرىم مېتىرچە كېلىدىغان پاناھلىنىش تاملىرى ئارىسىغا شاخ - شۈمبىلار قىستۇرۇلاتتى. قارلارنى شاخ - شۈمبىلار ئۈستىگە چېچىپ، تاشلارنى يېرىم كۆمەتتى. شۇنداق قىزغىن، ئالدىراشلىق بىلەن قىلىنىۋاتقان ئەمگەك پارتىزانلارنى بىردەمدىلا قىزىتىپ تەرلىتىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىدىن، قۇلاق چۆرىلىرىدىن تەر تامچىلىرى ئېقىشقا باشلىدى.

بىرىنچى ۋەزىپە ناھايىتى كۆڭۈللۈك ھالدا تېزلا پۈتتى. پارتىزانلار مانا ئەمدى ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇشۇپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى. پارتىزانلار تاماكا چېكىش پەيتىنى ئەڭ قەدىرلەيتتى. شۇنداق ھاللارمۇ بولاتتى، تاماكا گويا ئۇلارنىڭ

مۇڭدىشى، سىردىشى بولاتتى. ئۇلار بېشىغا ئۈشۈم تۈت كەلگەن ئەلەملىرىنى تاماكا چېكىش بىلەن ئاخشۇم تۈت كەلگەن، خۇشاللىقلىرىنىمۇ تاماكا چېكىش بىلەن ئۈشۈم تۈت كەلگەن ئورتاقلىشاتتى.

پارتىزانلار بەللىرىگە تۈگۈۋېلىشقان مۇزدەك، پىششىق گۆشلىرىنى ئېلىپ مەزىزە قىلىپ يېيىشكە باشلىدى،
— قاراڭلار، ماۋۇنىڭ گۆشىنىڭ مايلىقلىقىنى، — دېدى جامالىدىن باتىرغازىنى كۆرسىتىپ.
— شۇنىڭ ئۈچۈن گۆش پارچىلاشقا ئامراق — دە، بۇ، — دېدى ئاراشمۇ ئۇنى قۇۋۋەتلەپ.

باتىرغازى مايلىق قوۋۇرغىنى ھە دەپ چاپناپ:
— سەن قالماقنى گۆش پارچىلاشقا قويغىلى بولامدۇ، ھەممىنى ھارام قىلسەن، — دېدى كۈلۈپ، ئاراش باتىرغازىنىڭ قولىنى شەرەت قىلىپ:

— ساڭا مايلىق بولسىلا ھالال بولىدۇغۇ — ھە؟ — دېدى.
— مەن ئەمگەك قىلغاندىكىن ئەلۋەتتە مايلىقراق يېرىنى يېيىشىم كېرەك.

— سېنىڭ ئەمگەكىڭنىڭ مەقسىتى چۈشىنىشلىك، گۆش پارچىلاشتىن باشقا ئىشقا قارايمۇ قويمايسەن، گۆش بولسا ئۆزۈڭنى ئاتىسەن.

— راستىنى ئېيتسام، ئاغىنىلەر، — دېدى باتىرغازى، — بىر تاۋاق پولۇيۇڭدىن بىر پارچە گۆشنى ئەۋزەل كۆرىمەن. گۆش يېسەم تەنلىرىم يايىراپ كېتىدۇ، بىراق مۇزدەك گۆشتە ھېچقانداق مەزىزە يوق.

— مەزىزىسىنى قورساققا چۈشكەندە بىلىسەن، بولمىسا، ئەكەلگىنە قوۋۇرغىنىڭ قالغىنىنى مەن يەۋپتەي.

غىزالىنىپ بولغۇچە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار پارتىزانلار بىلەن كۆز قىسىشىۋاتقانداك ئالتۇن كىرىپكىلىرىنى جىمىرلىتىپ تۇراتتى. گويا ئۇ قول سوزسا

يەتكۈدەك يېقىن يەردە تۇرغاندەك بىلىنەتتى. قاپتالارنىڭ بەزى يەرلىرى قارامتۇل، بەزى يەرلىرى ئاقۇچ كۆرۈنمەكتە ئىدى. تۆۋەندە جىرا - جىرالاردىن شاۋقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان سۇلاردىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. قەيەردىدۇر يىراقلاردىن ئاچ بۆرلەرنىڭ ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈش تەس، لېكىن پارتىزانلار ئۈچۈن تەسەۋۋۇ ئەمەس، ئۇلار قانچە - قانچە كېچىلەرنى مۇشۇنداق ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈپ كۆتۈپمۇ قالغان. كىشى دۇنياغا كەلگەنكەن، ئاچ قېلىشى، ئۇيقۇسىز قېلىشى مۇمكىن، لېكىن تارتقان جاپا - مۇشەققەتلىرى، تۆككەن قانلىرى ئەھمىيەتلىك بىرەر ئىشقا سەرپ قىلىنىپ ئۆز ۋەتىنىنى ئاياغ ئاستى قىلغۇچىلاردىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن تەقدىم قىلىنسا، ئەركىنلىك، تەڭلىك ئۈچۈن ھەسسە بولۇپ قېتىلسا، دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق خۇشاللىق بولامدۇ؟!

ئۈچتىن، تۆتتىن بولۇشۇپ مىللىتىق، ئاپتوماتلىرىنى قۇچاقلىشىپ ئولتۇرۇشقان ياكى يانپاشلىغان، قىزىق پاراڭلارغا چۈشكەن پارتىزانلارنى نىزامدىن مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك بىلەن ئارىلاشقا باشلىدى.

بەزىلەر ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر كۈنلەرنى ياكى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ۋە ياكى مۇھەببەت ئوتىغا گىرىپتار بولۇپ پەيدا بولغان ئىسسىق تۇيغۇ، تەسىرلىك، نازۇك ۋەقەلەرنى، بەزىلەر باشقىلارغا قاتتىق كۈلمەسلىك شەرتىنى قويۇپ، نەسىردىن ئەيەتتىن كۈلكىلىك لەتىپىلىرىنى ۋە بەزىلەر ئالدار كۇسنىڭ قىزىقارلىق ھېكايىلىرىنى سۆزلىشىپ، قىشنىڭ ئۇزاق كېچىسىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈشمەكتە ئىدى. سوغۇق ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى، پارتىزانلارنىڭ پاختىلىق كىيىملىرى يانۋارنىڭ ئاچچىق سوغۇقلىرىغا دالدا بولالمايتتى. جەڭچىلەر بىردە دومىلايتتى، بىردە ئورنىدا تۇرۇپ ھەرىكەت قىلاتتى. ئۇلار ئۇيقۇسىزلىق، سوغۇق زەربىسىگە قارشى

قەيسەرلىك بىلەن كېچىچە جەڭ قىلىپ چىقتى. تاڭ سۆزۈلمەكتە ئىدى. ئاقۇچ نۇر جىرالارغا ئاستا - ئاستا يېيىلىپ ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلدى. ئىنچىكە چاغدا ساي ئاغزى تەرەپتىن ئاتلىق رازۇپدىكىچى ئات چاپتۇرۇپ كەلدى - دە، نىزامىدىنغا دوكلات قىلدى:

— دۈشمەن كېلىۋاتىدۇ!

نىزامىدىن ئويلىنىپ سورىدى:

— قانچىلىك ئارىلىقتا؟

— ئەنە ئاۋۇ، — رازۇپدىكىچىنىڭ بىرسى كەينىگە بۇرۇلۇپ سايغا ئۈسۈپ كىرگەن تاغ تۇمشۇقىنى كۆرسەتتى، — تۇمشۇققا ئون بەش - يىگىرمە مىنۇتتا يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

— پارتىزانلار ئۆز ئورۇنلىرىنى ئىگىلىسۇن، بۇرۇنقى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە يوشۇرۇنسۇن، دۈشمەن سايغا تولۇق كىرىپ بولمىغۇچە ئوق چىقىرىشقا رۇخسەت يوق! ھۇجۇم بۇيرۇق بىلەن باشلىنىدۇ!

كوماندىرلار ئۆز ئورۇنلىرىغا تېز قايتتى.

دۈشمەن كۆرۈندى.

ئەڭ دەسلەپتە ئون ئاتلىق كۆرۈندى. ئۇلار ئالدىغا ۋە ئىككى يېنىغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ كەلمەكتە ئىدى. بىرەر يەردىن كىچىككىنە شەپە ئاڭلىنىپ قالسا، ئاتلىرىنى توختىتىپ، ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى. پارتىزانلار ئۇلارنى تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئالدىدا ئون ئاتلىق، كەينىدە يۈز مېتىر يىراقلىقتا روتا - روتا بولۇپ سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى كۆرۈندى. نىزامىدىن دۇرۇندا دۈشمەننى كۆرەتتى. ياقىلىق سېرىق پەلتو، سۆسەر قۇلاقچا كىيگەن گېنېرال شى پىڭ سېمىز تورۇق ئانتا باشلىقلارغا خاس ھەيۋە بىلەن كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن بۇ قوشۇن توغرىلۇق تولۇق مەلۇماتقا ئىگە، ئۇ بىلىدۇ. كېلىۋاتقان بۇ دۈشمەننىڭ ئاساسىي

كۈچى مىڭ كىشىلىك قوشۇن. ئۇلار جىڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانغا شەھەرگە بېسىپ كىرىپ ھەرەمباغ گازارمىسىدىكى قوشۇنلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭچىلاردىن غۇلجىنى تارتىۋېلىشقا ۋەدە بېرىپ يولغا چىققان. بۇ قوشۇننىڭ قوراللىرى خىل، ھەربىر روتىدا ئىككىدىن ئۈچكىچە كىچىك تىپتىكى مىنمىوت بار.

پارتىزانلار قىمىرلىماستىن يېتىپ، قوراللىرىنى بەتلەپ دۈشمەندىن كۆز ئۈزمەيتتى.

قوشۇننىڭ ئالدى ئاخىرقى بۆكتۈرمىگە كەلگەندە بۇيرۇق بېرىلدى:

— ئېتىڭلار !

پۈتۈن سەپ بويىچە مىلتىق، پىلىموتلاردىن بىراقلا ئوق ئۈزۈلدى. گېنېرال شى پىڭ ۋە ئۇنىڭ كوماندىرلىرى ئۆزىنى يوقىتىپ پىتىراشقا باشلىدى. چۈنكى، ئۇلار بۇ قېلىن قارلىق جىلغىلاردىن ئوق چىقار دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدى. گېنېرال ئاتتىن يەرگە تاشلاندى - دە، ئۆزىنى ئۆيدەك يوغان تاشنىڭ كەينىگە ئالدى. ئۇنىڭ قوشۇنى ئاتتىن چۈشۈپ پاناھلانغۇچە ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. ئۇلار بىردەم ۋار - ۋۇر بىلەن ساراسمە بولغاندىن كېيىن، ساي ئىچىدىكى تاشلارنى ۋە ئۆلگەن ئاتلارنى پاناھ قىلىشىپ يۇقىرىغا قارىتىپ ئۈزلۈكسىز ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئوقلار پارتىزانلارنىڭ بېشى ئۈستىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ تاشلارغا تېگىپ چاچرايتتى. دەسلەپتە گومىنداڭ قوشۇنىدىن نۇرغۇنلىرى يىقىلغان بىلەن ئەمدى بارغانسېرى چىقىمى ئازايماقتا ئىدى.

جەڭ قىزىپ كەتتى.

گومىنداڭ قوشۇنلىرى تەمتىرەشتىن قۇتۇلۇپ، ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشىپ ئاتماقتا ۋە يوغان تاشلارنى دالدا قىلىپ مىنمىوتلىرىنى ئىشقا سالماقتا، ھەربىر ئوق توچكىلىرىنى چەنلەپ ئېتىۋاتقان مىنمىوت ئوقلىرى پارتىزانلارنى قارغا

چاپلىشىپ يېتىۋېلىشقا مەجبۇر قىلماقتا. كىمبېرال شى يىڭ قوشۇنلىرىنى ئالغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق بەرمەكتە. كومىنىڭ قوشۇنلىرى ھە دەپ ئېگىزگە ياماشماقتا ئىدى. دەھشەتلىك ئوق ئاۋازلىرى بېسىلىپ، پارتىزانلار بېشىنى كۆتۈرگۈچە ئۇلار ئىككى - ئۈچ قەدەم ئىلگىرىلىۋالاتتى. شۇ تەرىقىدە دۈشمەنلەر پارتىزانلارغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى پۈتۈن جىلغىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئوقنىڭ ئەكس سادالىرى يىراقلاردا جارائلايتتى. ئۆمرىدە ئاڭلىمىغان بۇ دەھشەتلىك ئاۋازلاردىن تاغ ئۆچكىلىرى، بۇغا - ماراللار، كېيىك، توشقان، ھەتتا بۆرە، تۈلكىلەرمۇ ئاللىقاياقلارغا قېچىپ كەتكەن. قارىغايىلار ئارىسىغا باغلاپ قويۇلغان، قىروۋ باسقان ئاتلار بىر ئورۇندا تۇرالماي يەر چاپچىپ كىشىنەشمەكتە ئىدى.

قاپقى تۈرۈلگەن، قورۇقلىرى چوڭقۇرلاشقان، غەزەپكە كەلگەن نىزامدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، كەينىگە سۈرۈلگەن قۇلاقچىسىنى ئالدىغا چۆكتۈردى - دە، ئاۋۋال دۈشمەن مىنامىيوتچىلىرىنى چەنلەپ ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ پۈتۈن سەپ بويىچە تارقالدى.

يېڭىلا ئىككى پارتىزاننىڭ ئوق تەگكەن بېشىنى تاڭغان رەيھان مىلتىقىنى ئېلىپ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى. نادەم بىلەن بىللە تۇرۇپ جەڭ قىلىش قىز ئۈچۈن كۆڭۈلۈك ئىدى. ئۇ نادەمسىز جەڭ قىلسا ئوقلىرىنى زايە كەتكۈزۈۋەتكەندەك ھېس قىلاتتى، قانداقتۇر بىرنەرسە كەملىك قىلىۋاتقاندەك، ھېچبىر ئىش قاملاشمايۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا، ئۇ نادەم بىلەن يانمۇبان تۇرۇشنى كىزدەيتتى.

ئۇرۇشمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە داۋام قىلىدۇ، مۇھەببەت ئۆتمىمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە يالقۇنلايدۇ. گىرەلەشكەن ئۇرۇشنى توختىتىۋالغىلى بولمىغىنىدەك، رەيھاننىڭ كۆڭلىدە يانغان

مۇھەببەت ئوتىنى ھەرقانچە قانلىق ئۇرۇش ئىچىدىمۇ ئۇچۇرگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ مەيلىگە شەرتسىز بويسۇنغان ئايىغلىرى ئۇنى ھەرقاچان نادەمنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ قوياتتى. ئەجەل ئوقلىرى بېشىنى ئەگىپ يۈرگەن چاغلاردىمۇ قىز نادەم بىلەن بولىدىغان كەلگۈسى ئىشلارنى ئويلايتتى، بۇنىڭ ھېچبىر يالغىنى يوق، قانلىق ئېتىشىش بەزىدە پەسلەيتتى، لېكىن قىزنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدىكى ياش يىگىت بىلەن بىللە بولۇش توغرىسىدىكى شېرىن خىياللىرى مەنۇتمۇ توختىمايتتى، مانا قىز نادەمگە مۇرسى بىلەن سۈركەلدى ۋە يېنىچە قارىدى:

— قانچىنى يىقتىي دەۋاتىسىز؟ — دېدى قىز نومۇسچان كۆزلىرى بىلەن يىگىتكە تىكىلىپ.

— قانچىسىگە تەگسە شۇنچىسىنى! — دېدى يىگىت كۆزىنى دۈشمەندىن ئالماي تۇرۇپ.

— كۆڭلىڭىزگە ھېچ نەرسە پۈكۈپ قويىمىدىڭىزمۇ؟ — قىز دائىم يىگىتنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چېكىپ بېقىشىنى ياخشى كۆرەتتى. يىگىت ھامان قىزنىڭ نازۇك سىرلىرىغا بىپەرۋالىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئۇ ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى:

— سىزچۇ؟

— مەن، مەن، — قىز ئويلىنىپ دېدى، — ئەگەر جەڭچىلەرگە ئوق تەگمەي تۇرۇپ تۇرسىلا، مىناميوتچىدىن ئۈچىنى ئاتماقچىمەن!

— قېنى چەنلەڭ!

نادەم بىلەن رەيھان تەڭلا ئاتتى - دە، ئىككى مىناميوتچىنى يىقتىتى. ئىككىسى بىر - بىرىگە قارشىپ كۈلدى.

بۇ جەڭدە بولۇپمۇ ئاراش مەرگەننىڭ ئامىتى كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوقى ھېچبىر زايە كەتمەي تېگىپ تۇراتتى. باشقىلارمۇ زايە كەتكۈزمەسلىككە تىرىشىپ ئاتاتتى.

ئۇرۇش دېگەن قىزىق بولىدۇ، ھېچقانداق بۇيرۇقسىزلا بىردە دەھشەتلىك تۈس ئېلىپ، بىردە پەسلەپ قالىدۇ. مانا ھازىر

شۇنداق بولدى، ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېتىش ئۆزلۈكىدىنلا جىمپى قالدى.

— بىزنىڭ تازا قاتتىق كۈچەپ جەڭ قىلىشىمىزغا توغرا كېلىۋاتىدۇ، نادەم، — دېدى قىز، — قارالغۇ، دۈشمەنلەر بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىر تىپتىكى قوراللىرىمۇ بار.

نادەم قىزغا قارىدى:

— قانداق، ئەنسىرەۋاتامسىز؟

— ياق، ئەنسىرىگىنىم يوق، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىۋاتىمەن.

— ئۇرۇش دېگەن ھەرقاچان كىشىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولىۋەرمەيدۇ، — دېدى نادەم ئويلىنىپ تۇرۇپ، — يېڭىش — يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئەمما، ئادالەتلىك ئۇرۇش ئاخىرى يېڭىپ چىقىدۇ. ئۇرۇشتا كوماندىرنىڭ پەم — پاراستى، تەدبىرچانلىقى، زېرەكلىكى بەك مۇھىم. ئېھتىمال، شۇنچە كۆپ دۈشمەننى بىراقلا سۈرۈپ كېتەرمىز ياكى چېكىنەرمىز. كوماندىر تەدبىرلىك، پاراسەتلىك بولسا، ئاز ئادىمى بىلەن كۆپ دۈشمەننى يېڭەلەيدۇ. بىزنىڭ يۇرتلاردا سادىر پالۋاننىڭ قورقماسلىقى، پەم — پاراستى توغرىسىدا ئەل ئاغزىدا سۆزلىنىپ يۈرگەن نۇرغۇن ھېكايىلەر بار. سادىر پالۋان چېرىكلەر بىلەن بىر ئۆزى ئۇرۇشقاندا، بىر ئورۇندا تۇرۇۋېلىپ ئۇرۇشقان ئەمەس، قېچىپ يۈرۈپ، پەم ئىشلىتىپ، قالپىقىنى تاشقا كىيدۈرۈپ قويۇپ ئۆزى مۆكۈۋېلىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ ئۇرۇشقان. — شۇڭا:

چېرىك ئاتىدۇ تاشقا،

سادىر ئاتىدۇ باشقا.

دەپ قوشاق توقۇغان — دە، — دېدى قىز كۈلۈمسىرەپ.

— سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرى ئۆزى توغرىسىدىكى داستان، بۇ داستاندىن بىز ئۇنىڭ پالۋانلىقىنى، قورقۇمىسىزلىقىنى،

ئەقىل - پاراستىنى، زېرەكلىكىنى كۆرەلەيمىز. نىزامىدىنكام تەدبىرلىك كوماندىر، قاراڭ، بىزنى قانداق ئورۇنلاشتۇردى؟ ياسىغان ئىستىھكاملىرىمىزنى دۈشمەن تۇيماي ئاڭلىمىدىمىز، ئۆتۈپ كەتتى. ئەنە ئۇلار پەستە، بىز ئېگىزدە، ئەڭ بولمىغاندا، تاش دومىلىتىپ بولسىمۇ ئۇلارنى يوقىتالايمىز، بىز تاغلاردا نىزامىدىنكامنىڭ ئەقلى بىلەن مۇنداق ئورۇشلارنى كۆپ قىلدۇق. بەلكى بىزمۇ سادىر پالۋاندىك قېچىپ - چېكىنىپ يۈرۈپ ئورۇش قىلارمىز، بەربىر ئۇلارنى ئامان قويمايمىز، شەھەر تەرەپكە ھەرگىز ئۆتكۈزمەيمىز ...

رەيھان نادەمنىڭ مەردانە سۆزلىرىدىن ھاياجانلاندى:

— توغرا، سادىر پالۋاننىڭ ئەۋلادلىرى - دە، بىز.

— بىزنىڭ بەدەنلىرىمىزدە سادىر پالۋاننىڭ قېنى بار، — دېدى نادەم غۇرۇرلىنىپ، — قان بولغاندىمۇ قانداق قان دېمەسسىز، تەڭسىزلىك - ئادالەتسىزلىكتىن، زۇلۇم، خورلۇقتىن غەزەپلەنگەن قاينىغان قان!

رەيھانمۇ غۇرۇرلىنىپ كەتتى:

— شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز يېڭىپ كېلىۋاتىمىز - دە!

— ئەلۋەتتە، — دېدى نادەم، — دۈشمەنلىرىمىز ئەنە، بىز شۇلارنىڭ زۇلۇمىدىن غەزەپلىنىپ ئاتلىنىپ چىققانلار، شۇڭا بىز يېڭىمىز. ئۇلارچۇ؟ بىزنى مەڭگۈلۈك خورلاش، بوزەك قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلار، شۇڭا ئۇلار يېڭىلىدۇ.

گومىنداڭ مىنناميوتچىلىرى شالاڭلاپ قالغان بىلەن باشقىلىرى ئىستىھكامغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى. ئۇلار ھە دەپ يۇقىرىغا يامىشاتتى، بىر ئېتىپ، بىر ئۆمىلەپ، بەزى يەرلەردە ئىستىھكامغا ئوتتۇز مېتىر چامىسى يېقىنلاپ قالدى. نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى جاراڭلىدى:

— قول بومبىلىرى تاشلانسۇن!

ئەڭ دەسلەپ نىزامىدىن ئاتقان قول بومبا پارتلىدى. كەينى - كەينىدىن يۈزلىگەن بومبىلار دەھشەتلىك پارتلاپ ئىستىھكام

ئالدىنى قار توزانلىرى قاپلاپ كەتتى.

سەپنىڭ بېشىغا ئەنۋەرنىڭ ئەترىتى جايلاشقاندى، ئەنۋەر جايلاشقان يەرنىڭ چەت تەرىپىدىن دۈشمەننىڭ بىر توپ ئادىمى ئۆيدەك يوغان بىر تاشنى پاناھ قىلىپ ئىستىھكامغا باستۇرۇپ كەلدى. ئەنۋەرنىڭ قىسمى ئۇنى كۆرۈپ قالدى - دە، نەيزىۋازلىق ۋە قۇچاقلىما جەڭ باشلىنىپ كەتتى.

— رەيھان!

غەزەپتىن كۆزلىرىدە ئوت يانغان نادەم چاققانلىق بىلەن رەيھاننىڭ ئالدىغا ئۆزىنى ئاتتى. رەيھان مىلتىقىنى ئۈۋەنگە قارىتىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ ئالدىدىكى تاشنىڭ يېنىدىن تۇيۇقسىزلا بىر گومىنداڭ ئەسكىرى چىقىپ رەيھانغا قارىتىپ مىلتىقىنىڭ ئىشتىكىنى توغرىلىغاندى، ئۇنىڭ ئىشتىكى قىزغا ئۇرۇلۇش ئالدىدا نادەم ئىشتىكىنى قېقىۋەتتى ۋە دۈشمەننىڭ قورسىقىغا تەپتى. قىز شۇ چاغدا نادەمنىڭ كەينىدىن چىقىۋاتقان يەنە بىرىنى كۆردى - دە، پۈتۈن كۈچى بىلەن نادەمنى ئىتتىرىۋېتىپ، يوغان بىر تاش بىلەن دۈشمەننىڭ بېشىغا ئۇردى. ئۆزى كۈچ زەربىدىن ئوڭدىسىغا يىقىلدى. لېكىن، ئۇنى نادەم قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى.

بىر قولىغا ئوق تەگكەن ئىسھاق ئالدىغا ئەمدىلا كەلگەن ئىككى گومىنداڭچىنىڭ بىرىنىڭ بىقىنىغا ئىشتىكىنى شۇنداق ئېزىپ سانجىپ، ئىككىنچىسىگە بىر پەشۋا ئاتتى - دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ پاناھلىنىش تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن يەنە بىرىنىڭ كۆكسىگە چاققانلىق بىلەن ئىشتىك سانجىدى. ئىككىلا قولىغا تاپانچا تۇتقان ئەنۋەر ئىستىھكامغا كىرىۋالغانلارنى ئېتىپ دومىلىتىشقا باشلىدى.

پۈتۈن سەپ بويىچە قول بومبىلىرى تاشلاش ئەۋج ئېلىپ كەتتى، گومبۇرلەشلەر تاغلارنى تىترەتمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى مىنمىيوتچىلىرىدىن ئاساسىي جەھەتتىن ئايرىلىپ قالغاچقا، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىيەلمەي يەر بېغىرلاپ ياتاتتى ۋە

كەينى - كەينىدىن چۈشۈۋاتقان قول بومبىلىرى ئۇلارنى
كەينىگە سىلجىشقا مەجبۇر قىلىۋاتاتتى.

نزامىدىننىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈش تەدبىرى ئىشقا ئاشۇرۇلدى.
ھەربىر پارتىزان پۈتۈن سەپ بويىچە ئىستىھكامدىن يۇلتۇشۇپ
چىقىپ ھەيۋەتلىك ئۇررا سادالىرىنى ياغرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.
— ھۇررا! ... ھۇررا!

دولقۇنلىنىپ كېلىۋاتقان قەھرىلىك سادادىن كۆتۈرۈلگەن
قويۇق توزانلار ئىچىدە ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالىمىغان گومىنداڭ
قوشۇنلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ تۆۋەنگە قاچتى. مانا ئەمدى
پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ئۇلارنىڭ دۈمبىسىگە تەگمەكتە ئىدى.
ساينىڭ تاپىنىغا چۈشكەنلىرى تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈردى.
گېنېرال شى پىڭ ئەللىكتەك ئادىمى بىلەن تاغ ئاغزىدىن
بۆسۈپ ئۆتۈپ جىڭغا قاراپ قاچتى.

نزامىدىن پارتىزانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۆت يۈزگە يېقىن
ئەسىرنى ئالدىغا سېلىپ شەھەرگە ماڭدى. ئۇلار كەينىگە بۇرۇلۇپ
قاراشقاندا، سانسىزلىغان قۇرغۇنلار دۈشمەن ئۆلۈكلىرى
ئۈستىدە ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئەگىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

2

قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا قىزىرىپ تۇرغان غۇلجا
ئاسمىنىدىكى شالاڭ بۇلۇتلار بۈگۈن مۆجىزە كۆرىدۇ! غۇلجا
شەھىرىدە ئادەم قېنى ئاقىدۇ، چۈنكى بۈگۈن قانلىق جەڭ كۈنى.
— ئالغا!

— ئالغا يولداشلار، ئالغا!

مۇشۇ بىر جۈملە سۆز جەڭچىلەرنى بىرلەشتۈرىدۇ ۋە ئۇلارنى
ئالغا يېتەكلەيدۇ. مۇشۇ بىر جۈملە سۆزگە قانلىق جەڭلەرنىڭ
مەزمۇنى، خەلقنىڭ ئارزۇ - تىلەكلىرى سىڭدۈرۈلگەن!
بۇ غەلىبە چاقىرىقى!

— ئالغا !!! —

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىلىرىدىكى دۈشمەن پوتەيلىرىگە قارشى شىددەتلىك جەڭ داۋام قىلماقتا ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ ئاساسلىق كۈچى ھەرەمباغ بىلەن لەڭشاڭ بۇتخانىسىغا سېلىندى. توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، گۈمبۈرلەشلەر پەر - جاھاننى تىترىتىپ لەرزىگە كەلتۈرەتتى. قويۇق دەرەخلەر بىلەن چۈمكەلگەن شاھاجىنىڭ بېغى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باغلارنىڭ دەل - دەرەخلىرى ئوقلار زەربىسىدىن قاراسلاپ سۇنماقتا، قارلار توزۇماقتا. زەمبىرەك ئوقى چۈشكەن يەرلەردىن قار، توپا توزانلىرى، كېسەك ۋە تاش پارچىسىلىرى ئۈچۈپ چىقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە ۋە ئۇ يەرلەردە گوداڭلار پەيدا بولماقتا.

بۈگۈن ئالدىنقى سەپكە كەلگەن ئادەملەر ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ كەينىدە يېڭىدىن سەپكە كىرگەن پىدائىيلار كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا ئۇزۇن ياغاچ ساپلىق نەيزىلەر بار ئىدى. ئۇلارغا قوشۇلۇپ تاياق - چوماق تۇتقانلارمۇ، قىيىقاس - چوقان سېلىشقا كەلگەنلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى. ئۈرۈش مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن تارتىپ ئارقا سەپكىچە ئارىلىشىپ يۈرگەن شەپقەت ھەمىشەرىلەر ئالدىراش يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈشەتتى.

بۈگۈن جەڭ مەيدانىغا نىزامىدىن كەلگەن، ئۇنىڭغا ئىككى كىشى ھەمراھ بولۇپ يۈرەتتى. ئۇ نەيزە، كالتەك - ئوقماق بىلەن قوراللانغان قىيىقاس - چوقانچىلارنىڭ يېنىغا كەلدى:

— ساڭا قورال يېتىشمەپتۇ - دە، — دېدى نىزامىدىن كالتە پاختىلىق چاپان سىرتىدىن ئارغامچا بىلەن بېلىنى باغلىۋالغان ياش يىگىتكە كۈلۈمسىرەپ.

— بىزنىڭ كۆپچىلىكىمىزدە قورال يوق، — دېدى يىگىت، — ئەگەر دۈشمەن بىلەن گىرەلىشىپ قالساق، مۇشت بىلەن پەشۋا بىزنىڭ قورالىمىز بولىدۇ.

ھەممىسى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. نىزامىدىنمۇ كۈلۈپ

دېدى:

— يارايىسلەر، خەلقىمىز مانا مۇشۇنداق قوزغالغان، ئۇنىڭغا نېمىمۇ تەڭ كېلەلەيدۇ - ھە؟!

نزامىدىن قالايمىقان سەپلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، بىر تۈپ ئادەملەر يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نەيزە، بەزىلىرى چوماق تۇتقان ۋە بەزىلىرى قۇرۇق قوللا ئىدى.

— نەيزەڭ ئىتتىكمۇ؟

— ۋاھ... بۇنى بىلەپ قالتىس ئىتتىك قىلىۋەتتىم، شەمشەر دەڭا.

— ياخشى.

— ئەگەر يولى كەلسە، نەچچىسىنىڭ جېنى جەھەتتەمگە كېتىدۇ بۇنىڭ بىلەن.

— ئەگەر مىللىتىمىز بولسىغۇ ئەڭ ئالدىغا بارا تۇتۇق، چوماق بىلەنمۇ ئۆز ھەسسىمىزنى قوشىمىز - دە، ئەمدى. بۈگۈن بۇ ئاپەتلەرنى جەزمەن يوقىتىپ، مەجبۇرلاپ ئەكىرىپ كەتكەن ئۇرۇق - ئۇغقانلىرىمىزنى قۇتقۇزماقچىمىز، - دېدى پاكىنەك بىر ئادەم.

گومىنداڭچىلار سىلىڭبۇنى تارتقۇزۇپ قويۇپ، ھەرەمباغقا قاپسىلىپ قالغان كۈننىڭ ئەتىسى قېچىشقا ئۈلگۈرەلمەي قالغان بايكۆل، يېڭىھايات مەھەللىلىرىنىڭ بىر قىسىم ئادەملىرىنى بالچاقلىرى بىلەن ھەرەمباغقا ئەكىرىپ كەتكەنىدى.

نزامىدىن ئۆزلۈكىدىن قوزغىلىپ بۇ يەرگە كەلگەن، مىللىتى ئاۋازىدىن ئىلھاملانغان بۇ پىدائىيلار سەپلىرىنى ئارىلاپ چىقىپ ھاياجانلانغانىدى. ئۇ كۆپچىلىككە مۇنداق دېدى:

— بۈگۈن ھەرەمباغنى چوقۇم ئالىمىز، بۈگۈن شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ غۇلجىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قىسىملىرىمۇ تەلتۆكۈس تۈگەيدۇ!

تالڭ ئاتقۇچە نشانلانغان ئورۇنلار ئېلىنىپ بولۇش كېرەك ئىدى. لېكىن، ئىلگىرىلەش ئاستا بولۇۋاتىدۇ، تالڭ يېقىنلاپ

كەلمەكتە. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ھەممە ئادەمنى ئويلىتىۋاتقان جىددىي سوئال ئىدى.

نزامىدىن شاھاجىنىڭ بېغىنىڭ تۆۋىنىدىكى قورۇغا جايلاشقان ئىستىھكامدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلماقتا.

كەينى - كەينىدىن بىرنەچچە پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۈشتى - دە، ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى. يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالغان جەڭچىلەر ئارىسىدىكى ئەنئەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ئوق ئۈزۈپ تۇرغان پوتەيگە تىكىلدى. ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول يېنىدا ئىككى جەڭچى شۇ يېتىچىلا يېتىپ قالغانىدى.

غەزىپىنى ھېچ باسالمايغان ئەنئەنە كەينىگە سىلجىپ يېنىپ نزامىدىننىڭ يېنىغا كەلدى. سۈرلۈك بىر تۈستە خىيال قىلىپ تۇرغان نزامىدىن كەينىگە بۇرۇلۇپ، مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ تۇرغان ئەنئەنەگە قارىدى، يېنىدىكى ئىككىيلەنمۇ ئەنئەنەگە تىكىلدى.

— رۇخسەت قىلىڭ، — دېدى ئەنئەنە ئۆزىنى باسالمايغان ھالدا، — دۈشمەن ئىستىھكامغا ھۇجۇم بىلەن ئوت ئېچىشقا!
نزامىدىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى:

— پوتەينى گۈم قىلماي تۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش —
ئۆزىمىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر!
— بىزدە چىقىم كۆپ بولۇۋاتىدۇ.

— قاننى قان بىلەن يۇيىمىز دېمەكچىمۇسىز؟
— يېتىۋېرەمدۇق؟

— ئۇرۇش چىقىمىمىز بولمايدۇ، لېكىن بىلىپ قويۇڭ، بىز بىكارغا قان تۆكۈمەيمىز، چىقىم بەدىلىگە ئازادلىق غەلبىسىگە ئىگە بولىمىز.

— ھۇجۇمغا ئۆتمەسەك ...

— جىددىي پەيتتە ئۆزىنى بېسىۋالمايلىق كوماندىرنىڭ مەغلۇبىيىتى، ئەنئەنە ئەپەندى! — دېدى نزامىدىن دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ، — سەۋر قىلىڭ، ھۇجۇم ئالدىمىزدا!

ئارىنى بىر مىنۇتتەك جىملىق باستى. نىزامىدىننىڭ كۆز
ئەتراپلىرىدىن تارتىپ كەڭ ماڭلايلىرىغىچە ئوششاق قورۇقلار
پەيدا بولغانىدى، ئۇ مۇنداق دېدى:

— قىسىملىرىڭىزنىڭ بىر قىسمى دۈشمەن توچكىلىرىغا
توختىماي ئوت ئاچسا، ئوقنى پاناھ قىلىپ، قالغان قىسمى
غەربىي تۆپىلىككە چىقسا قانداق؟
ئەنئەنىنىڭ چىرايى ئېچىلدى.

— ناھايىتى ياخشى، — دېدى ئۇ جانلىنىپ، — مۇشۇ ئۇسۇل
بىلەن ئالغا سىلجىيلى.

نىزامىدىن يېنىدىكى ئاقىلبەككە قاراپ:

— ئۇرۇش مەيدانىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قىسىملار مۇشۇ
ئۇسۇل بىلەن ئالغا سىلجىش كېرەك! — دېدى بۇيرۇق
ئاھاڭدا.

نىزامىدىننىڭ مۇشۇ بۇيرۇقى ئاقىلبەك ئارقىلىق پۈتۈن
ئۇرۇش مەيدانىدا ئېغىزدىن — ئېغىزغا ئۆتۈپ جاراڭلاشقا
باشلىدى:

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

ئەنئەنە باتالىيونىنىڭ بىر قىسمى ئۆز دائىرىسىدىكى
پوتەيلەرگە توختىماي ئوت ئېچىشقا باشلىدى، قالغان قىسمى
ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىگە قاراپ ئالغا سىلجىدى. يەر
بېغىرلاپ ئالغا سىلجىۋاتقان جەڭچىلەر پوتەيلەرنى شىددەت بىلەن
ئوققا تۇتماقتا، چوغ بولۇپ ئۇچۇۋاتقان سانسىزلىغان ئوقلار،
ھەرەمباغ تۆپىلىكىنى يورۇتۇۋەتكەن، قوماچ قورۇغاندەك
ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلار، گۈلدۈرلىگەن، قاراسلىغان، ئۇشقىرتقان
ئاۋازلار پۈتۈن شەھەرنى زىلزىلىگە سالماقتا ئىدى.

— ئەگەر ئاشۇ چولاق تامغا يېتىۋالسام، — دېدى بىر قولى
تېڭىلغان پىلىموتچى ئىسھاق يەردە دۈم يېتىپ يېنىدىكى
ھەمراھىغا، — قالتىس ئىش بولاتتى — دە.

— شۇنداق، — دەدى جامالىدىن، — ئۇنىڭ ھىمايىسىدە نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە بېرىۋالاتتى.

شۇنداق ئىدى، نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە يېتىۋالسا قول بومبىلىرىنى كۈچەپ ئېتىپ نىشانغا يەتكۈزۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا دۈشمەن قورغىنىنىڭ بىر قانىتىدىن تۆشۈك ئېچىلغان بولاتتى.

— قېنى، كوماندىر، بۇيرۇقۇڭنى قىل، — دەدى ئىسھاق، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى، بارماقلىرى پىلىموت كورجۇڭىنى قاتتىق قىستى. — قول بومبىلىرى تاشلانسۇن!

بومبىلار پوتەينىڭ ئەتراپىدا پارتلاپ، قار ئارىلاش تۈتەكلەر كۆتۈرۈلدى. شۇ پەيتتە ئىسھاق پىلىموتنى كۆتۈرۈپ ئۇچقانداك يۈگۈردى. بىراق، تۈتەكلەر ئارىسىدا ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار ئۇنى بىردىنلا توختىتىپ قويدى. ئۇ قىڭغىيىپ يىقىلدى. كۆزىگە ھېچنەمە كۆرۈنمىگەن رەيھان ئۆزىنى ئۇ يىقىلغان يەرگە ئاتتى. كىمدۇر بىرى ۋارقىرىۋەتتى:

— ھەي... يامان بولدى - دە! ... ئىست! ...

ئۇ ئىسھاقنىڭ بېشىنى تىزغا ئالدى، ئوق ئۇنىڭ ئوڭ مۇرىسىنىڭ ئاستىغا، چوڭ يانپېشىغا ۋە سول قولىنىڭ جەينىكىگە تەگكەندى. ئۇ كۆزىنى ئاچتى. شۇ چاغدا پوتەينىڭ يېنىدىكى تام ئۇرۇلدى - دە، قورغان ئىچىدىن گومىنداڭ قوشۇنلىرى ۋارقىرىشىپ ھۇجۇم بىلەن چىقىپ كەلدى، رەيھان ئىسھاقنىڭ قولىدىكى پىلىموتنى ئالدى - دە، چولاق تامنىڭ ئۈستىگە قويۇپ سايىرىتۋەتتى. ھۇجۇم قىلىپ چىققان دۈشمەن ئوڭدا - دۈمدە يىقىلىشقا باشلىدى... شۇ ئەسنادا قول بومبىلىرىنى تېز - تېز تاشلىشىپ، بىرنەچچە جەڭچى يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلدى. ئورۇن ئىگىلەش ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. باتىرغازى رەيھاننىڭ قولىدىن پىلىموتنى ئالدى. رەيھان قاتتىق يارىدار بولغان ئىسھاقنى چوڭقۇر گوداڭغا سۆرەپ چۈشۈپ،

سومكسىدىن دورىلىرىنى ئالدى - دە، ئېزىلىك بىلەن تېخىشقا باشلىدى. ئىسھاق سۆزلەپ ياتاتتى.

غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشكەن ئەنئەنە غەربىي ئۆيىلىگە قاراپ ئىلگىرىلىشىنى داۋام ئەتكۈزدى. يەر بېغىرلاپ چاققانلىق بىلەن ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان ئەنئەنە، ئادەم ھەم ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭغان ۋارىسجان باشقا جەڭچىلەردىن ئۇزاق كەتتى. ۋارىسجاننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ، قوللىرى تىترەيتتى. ياخشى پۇرسەت كەلدى، دەپ ئويلىدى ئۇ مىللىتىنىڭ ئۈچىنى ئادەمگە توغرىلاپ، يان تەرەپتىن ئاتماقچىدى، تەپكىنى باساي دېگۈچە، دۈشمەن پوتىيىدىن چىققان ئوقلار ئۇنى يەرگە چاپلىشىپ يېتىلىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى. ئوق بېسىلغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغانىدى، ئۇنىڭغىچە بىرنەچچە جەڭچى يېتىپ كەلدى. ناھايىتى تەسلىكتە قولغا كەلتۈرگەن پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈپ قويغان ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، يۈرىكىنى قانداقتۇر بىر ئەلەم تاتلىغاندەك بولدى. «خەپ توختاپ تۇر، بۈگۈنغۇ سېنى ئەپلەرمەن» دەيتتى ئۇ ئىچىدە.

ئەنئەنەنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى:

— ئالغا! يولداشلار، ئالغا!

جەڭچىلەر يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئارىسىدىن يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا بىر جەڭچىگە ئوق تەگدى. جەڭچىلەرنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان رەيھان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگۈردى.

— رەيھان! ...

رەيھان يۈگۈرگىنىچە ھېلىقى ئوق تەگكەن جەڭچىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى، بىر جەڭچى جان ئۈزگەنىدى. رەيھان ئۇنى مۇرىسىگە ئارتىپ ماڭدى. ئۇ ئون مېتىردەك تۆۋەنلىگەندە ئادەمنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان يەنە بىر جەڭچىنىڭ ماڭلىيىنىڭ ئوڭ چېتىگە ئوق تەگدى، قان ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزىنى بويىدى. ئادەم ياغلىقى بىلەن دەرھال قان چىقىۋاتقان

يەرنى بېسىپ تۇرۇۋالدى - دە، ۋارقىردى:

— قېنى سىز رەيھان!

بۇ ئاۋاز رەيھاننىڭ قۇلقىغا جاراخلاپ يېتىپ كەلدى، ئۇ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن يەنە بىر شەپقەت ھەمىشەرە قىزغا دۈمبىسىدىكى ئۆلگەن جەڭچىنى قالدۇرۇپ، ئۆزى قايرىلىپ ئالغا ماڭدى. يارىلانغان جەڭچىنىڭ ھوشى پار ئىدى. سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ، جەڭچىنىڭ بېشىنى چاپسانلىق بىلەن تاڭدى - دە، قانغا بويالغان يۈز - كۆزلىرىنى پاختا بىلەن ئېرتتى. رەيھان شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىنىڭ تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكىنىنى، يۈزلىرىدىن تەر تامچىلىرىنىڭ شۇرقىراپ ئېقىۋاتقانلىقىنى سەزدى. تەردىن ھۆل بولغان مەڭزى ۋىلىلداپ يانماقتا ئىدى.

قىسىملىرىمىز ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىدىكى زاراتگاھلىقنى ئىگىلىدى. جەڭ مانا ئەمدى دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىن، بىراق ئوچۇقچىلىقتا بولۇۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن تېز ھەرىكەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئېرىقنىڭ قىرلىرى، توپا ئېلىنىپ ئازگال بولۇپ قالغان جايلار، قارغا كۆمۈلگەن زۈمچەك - زۈمچەك قەبرىلەر جەڭچىلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دالدا بولۇپ قالغانىدى.

نادەم ئۆمىلەپ بىر قەبرە يېنىغا ماڭدى. بۇ پوتەيگە يېقىن ۋە ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك جاي ئىدى. ۋارىسجانمۇ نادەمنىڭ كەينىدىن شۇ يەرگە بېرىپ ئەپلىك بىر جايغا ئورۇنلاشتى. مانا شۇ چاغدا يۈرسكى يەنە دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى، قوللىرى تىتىردى، ئۇ ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا رەيھاننىڭ نادەمگە قىلىدىغان يېقىنلىقلىرى ۋە ئۆزىگە قىلىدىغان سوغۇقلىقلىرى بىرمۇبىر كەلدى - دە، چىشلىرى كىرىشتى. ئەنە شۇنداق دەككە - دۈككە مەللىقنى ئاستا نادەمگە تەڭلىدى، بىر سېكۇنت، ھە، جۈرگەت قىلىدىغان بىرلا سېكۇنت ...

— مەللىقنى تۈز تۇت!

ئۇ تۇيۇقسىز چىققان ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ يېنىغا ئۆمىلەپ كەلگەن ئاراشنىڭ ئاۋازى ئىدى. ۋارسىجان شۇ چاغدىلا ئۆزىنى ئاجايىپ بىر دەھشەت ئورنىۋالغانلىقىنى سەزدى. ئە، ۋەھىمىلىك ئاۋازدا:

— سەنىمىدىڭ، ئەجەب چۆچۈتتۈڭ كىشىنى، — دېدى بىلىپ قىسما ھالغا چۈشۈپ.

— كەينىڭدە دۈشمەن بولمىسا، چۆچۈپ كېتىشىڭ قىزىققۇ! ۋارسىجان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، ئوسال ھالغا چۈشۈپ تەمتىرەپ قالدى:

— پوتەيگە ناھايىتى قاتتىق تىكىلىپ تۇرۇپ كېتىپتىمەن، — دېدى گەپ ياساپ.

— ئاراش، ھۈنرىڭنى كۆرسەتسەڭچۇ ئاراش، — دېدى نادەم پوتەيدىن كۆزىنى ئالماي.

— مەنمۇ شۇنىڭغا كەلدىم، مەشە ئەپلىكتەك قىلىدۇ.

تاڭ غېتىپ كېتىۋاتىدۇ. مانا سۈبھى، تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق ھازىرلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك زادى؟ بۇ سوئال ھەممە ئادەمنىڭ مېڭىسىنى چىرمىۋالغانىدى، بۇ سوئال ھەممە ئادەمنى قىيناپ ئازابلىماقتا ئىدى. جىلە بولۇپ تۇرغان باتالىيون كوماندىرىنىڭ ئالدىغا نىزامىدىننىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ ئاقىلبەك يېتىپ كەلدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدىن تەر تامچىلاپ تۇراتتى. ئاقىلبەك:

— پوتەيلەرنى پارتلىتىشقا ئادەم ئەۋەتىلسۇن، — دېدى ئۇنىڭغا.

— خوپ.

ئاقىلبەك ئۇرۇش مەيدانىنىڭ باشقا سەپلىرىگە يۈگۈرۈپ كەتتى.

— يولداش كوماندىر، — دېدى بىر جەڭچى بېشىنى كۆتۈرۈپ، — رۇخسەت قىلىڭ، پوتەيگە بومبا تاشلاشقا!

— بېرىڭ ئىنىم، — دەۋەتتى ئەنۋەر دەرھاللا. جەڭچى يەر

بېغىرلاپ ئالغا كەتتى. ئوقلار توختاۋسىز ئېتىلىۋاتاتتى. ئەنۋەر جەڭچىدىن كۆز ئۈزمەيتتى. ئۇ پوتەيگە يېقىن باردى - دە، قول بومبىسىنى ئاتتى، پوتەي تۆشۈكىدىن قويۇق ئىس چىقتى ۋە پوتەي ئېتىشتىن دەرھال توختاپ قالدى، ئەنۋەر خۇشال بولۇپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇردى - دە!

— ئالغا! — دەپ ۋارقىراپ بۇيرۇق قىلدى، پۈتۈن جەڭچىلەر «ھۇررا!...» دېيىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ يۈگۈردى... لېكىن، تۆت - بەش قەدەم يۈگۈرەر - يۈگۈرمەيلا تۆشۈكتىن ئوق چىقىپ قالدى. ھېلىقى جەڭچى خەتەرلىك يەردە يىقىلدى. كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي ئالغا ئىنتىلگەن رەيھاننى باشقىلار قويۇۋەتمىدى. يەنە بىر جەڭچى يەر بېغىرلاپ ئالغا ماڭدى، بىراق ئۈنىڭغىمۇ ئوق تەگدى. ئەھۋال جىددىيلەشمەكتە، ھەممىنىڭ كۆزلىرىدە يانغان قەھر - غەزەپ ئۇچقۇنلىرى گويا يالقۇنغا ئايلىنماقتا ئىدى.

تەرى تۇرۇلگەن، ئاچچىقى كەلگەن ئەنۋەرنىڭ قېشىغا نادەم ئۆمىلەپ يېتىپ كەلدى:

— يولداش كوماندىر! — دېدى ئۇ ئۆزىنى باسالماي ھاياجانلانغان ھالدا، — رۇخسەت قىلىڭ، ھازىر بېرىپ ئۇچۇقتۇرمىەن!
ئەنۋەر ئويلىنىپ قالدى.

— ماڭا ئىشىنىڭ، كوماندىر! — نادەمنىڭ ئاۋازى قەتئىي ئىدى.

— ماقۇل، بارغىن، — دېدى ئۇ ۋە قاپقىنى تۈرگەن ھالدا دۈشمەن پوتىيىگە قارىدى.

نادەم يېنىدىن بومبىلىرىنى قولىغا ئالدى - دە، يەر بېغىرلاپ تېز سىلجىپ ماڭدى. جەڭچىلەر قوراللىرىنى بەس - بەس بىلەن سايىرىتىۋەتتى. ئۇ تولغىنىپ - سىلجىپ ئالغا بارماقتا ئىدى، ئەتراپلىرىغا ئوقلار ۋىڭلىدىشىپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئەنۋەرنىڭ

كۆزى نادەمدە، رەيھاننىڭ كۆزى نادەمدە، ھە، ۋارىسجاننىڭمۇ كۆزى نادەمدە ئىدى. جەڭچىلەر بىر ياقىتىن ئاتتى، بىر ياقىتىن ئۇنىڭغا ئۈمىد بىلەن قارايتتى.

نادەم پوتەبگە يېقىن باردى - دە، ئوڭ پۇتى بىلەن تىزلىنىپ تۇرۇپ كۈچ بىلەن بومبا ئاتتى، كەينى - كەينىدىن يەنە ئىككىنچى ئاتتى. كۈچلۈك گۈمبۈرلەش بىلەن پوتەينىڭ بىر تەرەپى گۈمبۈرۈلۈپ چۈشتى! ھەرەمباغ قورغىنىغا تۇنجى ئىشىك ئېچىلدى. نادەم قورغاننىڭ ئىچىگە قارىتىپ ئاپتوماتىدىن ئوق ئۈزدى. ھاياجان ھېسلىرىدىن يۈرەك - باغرى دولقۇنلىنىپ، يۈزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەنۋەر ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ، قولىدىكى تاپانچىسىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا:

— ئالغا! ... — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ۋە ئۆزى ئۇچقاندەك ئېتىلدى. پۈتۈن جەڭچىلەر ھۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. بىراق، نەدىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ئوق ئەنۋەرنى كېتىۋاتقان ئورنىدا توختىتىپ قويدى، ئۇ سەنتۈرۈلۈشىگە رەيھان يۈگۈرۈپ كېلىپ يۆلۈۋالدى. بۇ چاغدا تەرەپ - تەرەپتىن كۈچلۈك دېڭىز دولقۇنلىرىدەك قىيقاس - چۇقانلار ۋە ھۇررا سادالىرى كۆتۈرۈلدى. سادالار بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ يەرۈكۈكنى تىترەتتى. بۇ غەلبە ساداسى، ئالغا قاراپ يۈرۈش قىلىش ساداسى ئىدى. نەيزىچىلەر، قىيقاس - چۇقانچىلارمۇ ئاشۇ سادا بىلەن ئېگىزلىككە يۈگۈرۈشۈپ چىققاقتا ئىدى.

دولقۇنلىنىپ - قەھرىلىنىپ كېلىۋاتقان غەلبە سادالىرىدىن ئۆزلىرىنى تامامەن يوقاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قاچماقتا ۋە بەزىلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈرمەكتە ئىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىغا يېزىلغان بۇ مۇقەددەس كۈن — 1945 - يىلى 29 - يانۋار ئىدى.

تالڭ ئاتتى.

بۈگۈنكى كۈن غۇلجا تارىخىدا ئۆچمەيدىغان كۈن، يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇشاللىق كۈنى، ئاجايىپ جۇشقۇنلۇق بىر كۈن بولدى. يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرگەن، يۈرەك - باغرى دولقۇنلانغان كىشىلەر قاتتىق سوغۇققا قارىماي كوچىلارغا چىقتى. بىر - بىرىگە غەلبە خەۋەرلىرىنى يەتكۈزۈشۈپ، ھەرەمباغ ۋە لەڭشاڭ بۇتخانىسىنىڭ ئېلىنىشىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئاجايىپ مەردلىكلەر، قەھرىمانلىقلار ھەققىدە ھېكايە ئېيتىشىپ قىن - قىنىغا پاتماي قېلىشقانىدى.

كىشىلەر گومىنداڭ قوشۇنلىرى سەكسەن تۆت كۈن ساقلاپ ياتقان ۋە ئاخىر تاشلاپ قاچقان ھەرەمباغ قورغىنىنى كۆرۈش ھەم بەزىلىرى ئۈيەرگە ئەكىرىپ كېتىلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ تەقدىرىنى ئۇقۇش ئۈچۈن شۇ ياققا مېڭىشتى. كىشىلەر توپى ئۇرۇش خارابىسىگە ئايلانغان ھەرەمباغنىڭ ئىچىگە كىردى.

رەيھان ئۆيمۇتۆي كىردى، ھەر تەرەپكە كەتكەن يەر ئاستى يوللىرىغا چۈشتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەتراپقا تەلمۈرگەندەك باقاتتى، يۈزلىرى بارغانسېرى پەرىشانلىققا چۈشمەكتە، كۆزىدىن بۆلۈۋاللاپ ياش قۇيۇلماقتا ئىدى.

ئۆيلەر ۋەيران قىلىنغان، تاملار غەلۋىردەك ئۆتمىتۈشۈك بولۇپ كەتكەن، پوتەيلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ يېرىمى يوق، بەزىلىرى پۈتۈنلەي گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن، قىيسىيىپ قالغان ئۆيلەردىن تېخىچە قاپقارا ئىسلار بۇقسماقتا ئىدى.

رەيھان زالدەك يوغان بىر ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆيدە ھەر خىل ھايۋان ئۈستىخانلىرى چېچىلىپ تۇراتتى. يېڭىلا بۇغۇزلاپ قويۇلغان ئۇرۇق بىر ئاتمۇ ياتاتتى. كىشىلەر ئارىسىدا يۈرۈپ

گۇياق - بۇياققا تېزلا سەپسالغان رەيھان بۇ ئۆيىدىن ئالدىراپ چىقىپ، كىچىكرەك يەنە بىر ئۆيگە كىردى. بۇلۇڭدا ئۈچ ئۆلۈك دۈم ياناتتى. ئوڭ تەرەپتىكى تامغا بىر يىگىتنىڭ ئىككى قولىغا كېرىپ مېخلاپ قويۇپتۇ، ئۇنىڭ كىيىملىرى جۈل - جۈل يۈزلىرى ئاپپاق تاتىرىپ كەتكەن، قۇلقىدىن ئاققان قان بويۇنلىرىدا ئۇيۇپ قالغان، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، كۆكرىكى داغلانغان، تىلى ۋە بۇرنى كېسىلگەن، چىشلىرى كىرىشكەن، بېشى سەل ساڭگىلىغانىدى، قاتقان كۆزلىرى قورقۇنچلۇق ۋە ئېچىنىشلىق ھالدا كۆرۈنەتتى.

— ياقۇپ! ... — بىر ياش يىگىت ھۆڭگۈرەك ئېتىپ يىغلاپ مۇردىغا ئۆزىنى ئاتتى.

رەيھان بۇ ئۆيىدىن چىقىپ، يەنە بىر ئۆيگە كىردى. ئىشىكتىن كىرگەن يەردە بىرنەچچە تال ياپىلاق داغلاش - جازالاش قوراللىرى تۇراتتى، ھەممىلا يەر قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغانىدى. ئۆيىدە ئانىدىن تۇغما ھالدا يالىڭاچلانغان، كۆكسىلىرى كېسىپ تاشلانغان بىر ئايال ياناتتى. ئايالنىڭ چاچلىرى يۇلۇنغان، تەنلىرى داغلانغان، يۈزلىرى قىيما - چىيما بولۇپ كەتكەن، بەدىنى ئاللىقاچان قېتىپ قالغانىدى. ئايالنىڭ يېنىدا جان يېرى كېسىپ تاشلانغان تۆت ياشلار چامىسىكى بىر ئوغۇل بالىمۇ ئۆلۈك ھالدا ياناتتى. قەلبىدە غەزەپ ئوتلىرى يانغان كىشىلەر ئۆزلىرىنى باسالماي ھۆڭگۈرەك ئېتىپ يىغلىۋەتتى. ئۆيىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا دۈم ياتقان بىر جەسەتنى بىرسى ئوڭدا قىلدى. رەيھان كىشىلەرنى ئىتتەرگىنىچە شۇ يەرگە كېلىپ ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى، ئۈچ يېرىدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بۇ كىشىگە سەپسېلىپ قارىدى - دە، بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى!

— تاغا! ... — ئۆزىنى ئۆلۈكنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى.

ئۇ رەيھاننىڭ تاغىسى ئىدى. رەيھاننىڭ تاغىسى بايىكۆل مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، گومىنداڭچىلار ھەرەمبەغ

ئىچىگە قاچقان كۈنى ئۇ بالىچاقسىنى شەھەر ئىچىگە كۆچۈرۈپ كەلگەن، ئەتىسى سېغىپ ئىچىۋاتقان كالىسىنى ئەكەپلىش ئۈچۈن ئىككىنچى قېتىم قورۇسىغا بېرىپ كالىسىنى يېتىلەپ چىقىۋاتقاندا، گومىنداڭچىلار ئۇنى تۇنۇۋېلىپ، كالىسى بىلەن بىللە ھەرەمباغ ئىچىگە ئەكىرىپ كەتكەندى. قايسى كۈنى ھېلىقى ئايالنى بالىسى بىلەن قاتتىق قىيىنغان چاغدا، ئۇ چىداپ تۇرالماي ئېتىلىپ بېرىپ ئايالنى قىيىناۋاتقان گومىنداڭچىنى كۆتۈرۈپ يەرگە قاتتىق ئۇرغان، شۇ چاغدا ئىككىنچىسى ئاپانچا بىلەن ئۇنى ئېتىۋەتكەندى.

ئۆپكە - ئۆپكەسىنى باسالمىغان رەيھان كىشىلەرنىڭ تەسەللى بېرىشى بىلەن ئاران ئورنىدىن تۇردى.

ھايات گۈللىرى بەرگىدىن ۋاقتىسىز ئاجراپ دەسسەلگەن، قەلبى ئەلەم زۇلۇمىدا ئۆرتەنگەن، ئازادلىققا تەلپۈنگەن ۋۇجۇدى جاللات تىغى بىلەن چانالغان، گۇناھسىز، شەبنەمدەك تازا تەنلەر ھەربىر ئۆيىدىن بەشلەپ - ئونلاپ تېپىلاتتى. كۆز بۇلاقلىرىدىن ئۈنچىدەك تىزىلىپ چىقىۋاتقان ياشلىرىنى يىرتىق چاپانلىرىنىڭ يېڭىگە ئېرتىپ، ھەرەمباغ قورغىنى ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئادەملەر قەدەملىرىنى ئاستا - ئاستا بېسىپ، بايىكۆل مەھەللىسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

4

بايرىقتا نادەم ئەنۋەردىن قۇشقاچ تىلىدەك قىسقىلا بىر خەت تاپشۇرۇۋالدى، خەتتە: «نادەم، ھايات قىلماي باتىرغازى، ئاراش، جامالىدىن، رەيھان، ۋارسجانلارنى باشلاپ كەل، يولداش كېۋىر توغرىسىدا يېزىلغان ماقالىنى بىللە كۆرىمىز» دېيىلگەندى. شۇڭا، نادەم ئۇلارنى باشلاپ دوختۇرخانىدا داۋالىنىۋاتقان ئەنۋەرنىڭ قېشىغا كەلدى.

قايسى كۈنى گېزىتخانىنىڭ ئىككى مۇخبىرى دوختۇرخانىغا

كېلىپ ئەنۋەرگە «سىز توغرىلىق بىرەر نەرسە يېزىش ئۈچۈن كېلىۋىدۇ» دەپ ئېيتقاندا، ئەنۋەر:

— ئاۋۋال سىلەر يازىدىغان بىر جەڭچى بار، ئۇ كېۋىز ئىسىملىك يىگىت، ئۇ مەزىلىك بىلەن قۇربان بولغان قەھرىمان! — دېگەندى ۋە كېۋىزنىڭ تارىخىنى، بولۇپمۇ ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن بېرىقى جەڭگىۋار پائالىيەتلىرىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەندى. مۇخبىرلار كېۋىزنىڭ ئىشلىرىدىن تەسىرلىنىپ: — بولىدۇ، بىز بۈگۈنلا يېزىپ، ئەتە سىزگە ئەكېلىمىز، — دېگەندى.

— مۇخبىرلارغا بۈگۈن رەيھاننى تونۇشتۇرىمىز، قانداق دەيسىلەر؟ — دېدى نادەم كېتىۋېتىپ. ئاراش ئۇنىڭغا ئۇلاپ دېدى: — توغرا، يازسا رەيھاننىڭ ئەرزىگۈدەك نۇرغۇن ئىشلىرى بار.

قۇلىقىغىچە ھۈپپىدە قىزىرىپ كەتكەن رەيھان: — ۋىيەي... مېنىڭ يازغۇدەك نېمەم بار، يېزىشقا توغرا كەلسە، ئاۋۋال نادەمنى يېزىش كېرەك، — دېدى. نادەم بېشىنى چايقىدى:

— ياق، ياق، ئاشۇرۇۋەتتىڭىز، مېنىڭ نېمەم بارمىكەن؟ — سىز توختاپ تۇرۇڭ، — دېدى رەيھان گەپ بەرمەي، — ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان سىز بولماي مەنىمدىم؟

— جەڭچىلەر مۇھىم رول ئوينىماي، مەن قانداق مۇھىم رول ئويناي؟

جامالىدىن گەپ قىستۇردى: — سېنىڭ رولۇڭنى كىچىكلىتىشكە بولمايدۇ، قانداق دېدىم، ۋارىسجان؟

— شۇنداق بولماي، — دېدى ۋارىسجان بىر ئوڭۇپ، بىر تاتىرىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىدە داغ بولۇپ قالغان ئەلەملىك تۇيغۇ

قايتىدىن ئوت بولۇپ يېنىشقا باشلىدى.

باتىرغازى بۇ تالاشلاردىن خۇلاسىە چىقارغاندەك قىلىپ:
— ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا جەڭچىلەرنىڭ ھەل قىلغۇچ
رول ئوينىغانلىقى راست، يولداش نادەمنىڭ مۇھىم رول
ئوينىغانلىقىمۇ راست، — دېدى.

ئۇلار ئاشۇنداق قىزىق پاراخلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي
دوختۇرخانىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇپماي قېلىشتى. بىراق،
باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا كىرگەندە،
ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. كوماندىرنىڭ قېشىدا تىۋىت شال
ياغلىقىنى بوينىغا چۈشۈرۈۋالغان، ئىككى مەڭزى ئاناردەك
قىزىرىپ كەتكەن چىرايلىق قىز ھۆرلىقا ئولتۇراتتى. ئەنۋەر
كەينى - كەينىدىن سالام قىلىشىپ كىرىۋاتقان ئۆز
جەڭچىلىرىنى كۆرۈپ ھۈپپىدە قىزىرىپ كەتتى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

غۇلجا شەھىرىدە ئوق ئاۋازلىرى توختىدى. غۇلجا خەلقى بۇ تىنچلىق بەدىلىگە بىرنەچچە يۈز پەرزەنتىدىن ئايرىلدى. لېكىن، بوراندىن كېيىنكى ئىللىق ئاپتاپ پۈتۈن ھاياتلىقنى شادلاندىرغىنىغا ئوخشاش، قانلار بەدىلىگە كەلگەن خاتىرجەملىك ھەربىر كۆڭۈلنى كۈلدۈردى. ھايات قالغان ۋە غەلبە ئىگىسى بولغان ئادەملەر قۇربان بولغانلارنى ئەسلىگەندە كۆڭۈللىرىدىن رازىمەنلىك ھېس قىلدى. لېكىن، قورال تۇتقان جەڭچىلەرنى تېخى قانلىق جەڭلەر كۈتمەكتە ئىدى. نىزامىدىن قىسىملىرى شەرققە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق ئالدى. نادەم باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، قىسىم يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ - خوشلىشىپ كېلىشكە رۇخسەت سوردى.

— بولىدۇ، ئىنىم، تېز بېرىپ كەل، ئاپاڭغا مەندىن ئالاھىدە سالام ئېيتقىن، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ قولىنى قىسىپ.
 نادەم قايتىپ چىقىپ، توقۇقلۇق بوز ئېتىنى مىنىدى - دە، يېزىغا قاراپ يول ئالدى.

بۇ يىل قار قېلىن ياغقان، ئۈچىنچى ئاي كىرگىلى خېلى بولغان بولسىمۇ، باش ئەتىيازنىڭ ھېچقانداق شەپسى يوقتەك ئىدى. پۈتۈن ئەتراپ ئاپپاق قار بىلەن چۈمكەلگەن، بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ياغقان قارنىڭ سوغۇقى تېخى بوشىمىغانىدى. چىڭدالمىغان يېزا يولىدا بوز ئات مىنىپ كېتىۋاتقان نادەم

يېزىسىغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانلىناتتى.

يالىسى، ساغرىسى، كىرىپكىلىرى ئاپپاق قىروۋ بولۇپ كەتكەن بوز ئات ئىگىسىنىڭ ھاياجانىنى چۈشەنگەندەك تىزگىن سىيرىپ، تۇياقلىرىدىن پىيالىدەك قار كالىلەكلىرىنى چاپرىتىپ يورغىلاپ مېڭىۋاتاتتى. نادەم چىققىچۇش مەزگىلىدە يېزىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ يېزىغا كىرىش بىلەنلا كىشىلەر بىلەن تىنچلىق سورىشىش باشلاندى. بەزى يەرلەردە ئاتتىن چۈشتى، بەزى يەرلەردە توختاپ كىشىلەرگە سالام بەردى، بەزىلەر بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھە، نادەم، ئاتقان ئوقۇڭلار زايە كەتمەپتۇ، بالام، دېگەن بىلەن، — دېيىشتى قېرىلار ئۇنى روھلاندىرۇپ.

— غۇلجىنى ئازاد قىلدۇق دەپ توختاپ قالماڭلار يەنە، گومىنداڭ دېگەن ئاپەتنى يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۈچە توختىماڭلار ئەمدى، كەينىڭلاردا بىز بار، قېرىساقمۇ ئوق — دوراڭلارنى يەتكۈزۈپ بېرەلەيمىز!

ئۇششاق بالىلارمۇ ئويناۋاتقان ئويۇنلىرىنى تاشلاپ نادەمنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. بەزىلىرى: «كۆردۈڭمۇ، نادەم ئاكا ئەسكەر بولۇپ كېتىپتۇ» دېسە، بەزىلىرى: «مەنمۇ چوڭ بولغاندا نادەم ئاكادەك تاپانچا ئاسقان كوماندىر بولىمەن» دېيىشتى.

گۈلپەمخان سېغىز لاي بىلەن قازان باشلىرىنى سۇۋاۋاتاتتى، ئادىلجان دېرىزىدىكى چىرايلىق گۈل شەكلىگە كىرىپ قېتىشقان، ئەمدى ئېرىشكە باشلىغان مۇزلارنى تىرنىقى بىلەن سىجاپ گولتۇراتتى.

نادەم ھويلىغا كىردى — دە، ئاتتىن چۈشمەيلا ۋارقىردى:

— ئاپا! ھاي ئادىلجان!

ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىققان ئادىلجان ئۆزىنى ئاكىسىغا ئوقتەك

ئاتتى.

— كەل، ساقام، ئاتقا مىندۈرەي سېنى.

نادەم ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئوكسىگېننى ھۆلتۈقىدىن كۆتۈرۈپ ئاتقا مىندۈردى. ئادىلجان كىچىككىشە كۆزلىرىنى ئوينىتىپ خۇشال بولۇپ كەتتى. نادەم ئېتىنى تۈۋرۈككە باغلىدى ۋە ئادىلجاننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئالدى. ئۇنىڭغىچە ئۆيدىن ھۆل قولىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشىگە ئېرتىپ گۈلپەمخان چىقتى - دە، ئادىلجاننى يېتىلەپ كىرىۋاتقان ئوغلىغا:

— كۆرۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىڭغۇ، بالام! — دېدى - دە، ئوغلىغا تاشلاندى ۋە پېشانىسىدىن سۆيدى.

— سالامەت تۇردۇڭمۇ، ئاپا؟

— چىرايىڭ سۇرۇقداپلا قاپتۇغۇ، بالام!

ئانا ئوغلىغا قاراپ - قاراپ قانمىدى. قاتتىق ئىشلەپ ھاردۇق يەتكەن ئادەمدەك چوڭقۇر ئۆھ ئارتتى ۋە تىزلىرىغا تايىنىپ يېنىك ئاتلاپ، مانتىغا چۈشۈپ ئوچاققا سامان قالاشقا تۇتۇندى. نادەم ئۆيگە سىنچىلاپ قارىدى ۋە بېشىنى ئىرغىتىپ كۈلۈپ قويدى. ئۆيىچى بۇرۇنقىدەكلا، ئۆزگىرىش يوق ۋە چىنىدەك پاكىز ئىدى. قازان باشلىرى سۇۋالغان، دېرىزىدىكى قاچىغا تېرىلغان گۈللەر كۆكرىپ تۇرۇپتۇ. تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، بۆشۈكىدەك ئۆز ۋە يېقىملىق ئۆيىنى كۆرۈپ نادەم ئېچىلىپ - يېيىلىپ كەتتى. ئۇ ئوڭدا يېتىپ ئادىلجاننى قورسىقىغا مىندۈردى. ئادىلجان قىن - قىنىغا پاتماي قاقاقلاپ كۈلدى. كۆڭلى كۆتۈرۈلگەن ئانىمۇ قېنىپ - قېنىپ كۈلدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قازان قايناپ ئۆيىچىگە نەم ھور تولدى. گۈلپەمخان چاي ئەتتى، جوزا قويۇلۇپ، بىرنەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن پاكىز داستىخان سېلىندى.

ئۇلار چايغا ئولتۇردى.

— نېمانچىلا ئالدىراش كەلدىڭ، بالام! — سورىدى چاي

ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئانا.

— ئالدىنقى سەپكە مېڭىشىمىز مۇمكىن، سىلەر بىلەن

خوشلاشقىلى كەلدىم، ئاپا.

— نەگە ماڭىسىلەر؟ — گۈلپەمخاننىڭ چىرايى بىر ئاز ئۆزگەردى.

— سوقۇشقا، ئاپا، پات ئارىدا يۈرۈپ كېتىمىز. ئوغلنىڭ كېتىمەن دەپىشى دەسلەپتە ئانىسىغا ئېغىر تۇيۇلدى، ئۇ ئويلىنىپ قالدى، ئويلىغانىبىرى قايىقى تۇرۇلۇشكە باشلىدى. ئوغلى ئۇنىڭغا ئات ئۈستىدە قىلىچى ئويىنىتىپ دۈشمەنلەرنى سۈرۈپ كېتىۋاتقاندا كۆرۈندى. شوڭا، ئۇ چىرايىنىمۇ ئاچماستىن:

— بوپتۇ ئوغلۇم، نېمىمۇ دەيتتىم، قولۇڭغا مىلتىق ئالغان بولغاندىكىن ماڭ، سېنىڭ يولۇڭ شۇ! — ئانا شۇنداق دېدى — دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆينىڭ تۈرىدىكى ساندۇقنىڭ يېنىغا باردى. گۈلپەمخان ساندۇقنىڭ ئالدىدىن ئاستا تۇردى — دە، ئوغلغا سوۋغىسىنى ئۇزارتتى.

— مانا بالام يوللۇقۇم، داداڭنىڭ تەۋەررۈكى، ساڭا يادنامە بولسۇن.

نادەمنىڭ قولىنى ئۈزىتىپ ئالغىنى دادىسىدىن قالغان بەكە گىدى. ئۇ بەكەنى تۇتقىنىچە ھاياجانلىنىپ دادىسىغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن تۇرۇپ قالدى. ئانىنىڭمۇ، بالىنىڭمۇ كۆز ئالدىدا خۇددى ناسىر ئاخۇن قاراپ تۇرغاندەك، ئارمان بىلەن كەتكەن ئاتا بۈگۈن ئوغلدىن رازى بولۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقاندا ك تۇيۇلدى. ئۇلار ئىككىسى بىر — بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق ئۈنسىز ئازاب چېكىشتى. ئانىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى، چۈنكى مۇئەللىم ئوغلى نادىرنىڭ قىياپىتىمۇ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىشكە باشلىغانىدى. نادەم ئانىنىڭ يوللۇقىنى ئەڭ ئەتىۋارلىق نەرسىدەك ئاۋايلاپ قولغا ئالدى ۋە ئاستا يانچۇقىغا سالدى. شۇ ئېغىر مىنۇت ئىچىدە ناسىر ئاخۇننىڭ پاجىئەسى، چوڭ ئوغلنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى ئانىنىڭ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى. ئۇنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ، ئوت بولۇپ يانغان يۈرىكىدىن بىردىنلا يالقۇنلۇق

سۆزلەر تىزىلىپ چىقىشقا باشلىدى:

— ئوغلۇم، — دېدى ئانا تەمكىنلىك بىلەن، — ئاقىبول بولسۇن، كۆپچىلىك ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئايما! كۆپىنچە دەپ سەيەر قىلىدىك، باسقان ئىزىڭدىن گۈل ئۇنىدۇ، ئېيتقان سۆزۈڭدىن گۆھەر ياغىدۇ، نامەرد بولما، كېزى كەلگەندە گەل ئۈچۈن بىر قوشۇق قېنىڭنىمۇ ئايما! مۇبادا سېنى قورقۇنچ باسقۇدەك بولسا، بوۋاڭ سادىر پالۋانغا سىغىن، ئۇنىڭ نامى ساڭا مەدەت بولىدۇ! ئاتا — بوۋىلىرىڭنى قەبرىدە تىنچ ياتسۇن دېسەڭ، كەينىڭگە بىر ماڭدام چېكىنمە! كەينىدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بالا — مېنىڭ بالام بولمايدۇ، قاچقۇنلۇق نەسىل — پۇشتىمىزغا يات! — ئانا چوڭقۇر بىر تىنىپ تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتكەندى، — ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دۈشمەنگە زادىلا رەھىم قىلما، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىل، بالام، ناۋادا جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ، كېچىلىرى كىرىپك قاقماي، سوغۇق بۆشۈك قۇچاقلاپ ساڭا بەرگەن ئاق سۈتۈمدىن رازىمەن! ... ئانىنىڭ يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان يالقۇنلۇق سۆزلىرى نادەمنى تېخىمۇ ھاياجانغا سالدى، بۇ سۆزلەر ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىش ئۈچۈن تەييار تۇرغان ئوغلۇل ئۈچۈن خورىماس غەيرەت، تاغدەك مەدەت بولدى. يۈرىكى ئويناپ، يۈزلىرى ھۆپپىدە ئوت ئالغان نادەم:

— ماقۇل، ئاپا، ئېيتقان سۆزلىرىڭنى ئېسىمدە چىڭ ساقلايمەن! — دېدى.

ئۇ ھاياجان بىلەن ھويلىغا چىقتى — دە، ئېتىنى يەشتى ۋە يېتىلپ كۈچىغا چىقتى. بوز ئات ئىگىسىنىڭ ۋەدىلىرىنى چۈشەنگەندەك قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭگايىتىپ تېپچەكلەپ تۇراتتى.

ئۇ ئېتىغا ئىرىغىپ مىندى:

— خەير، ئاپا، سالامەت بول!

— خوش، ئوغلۇم، ئاقىوللۇق بول!

نادەم ئېتىنىڭ بېشىنى قايرىدى - دە، تىزگىنىنى قويۇپ بەردى، ئويىناپ تۇرغان ئات ئۇنى ئۇچقاندەك ئېلىپ كەتتى. ئۇ كوچىنىڭ دوقمۇشىغا يەتكەندە، كەينىگە قايرىلىپ قاراپ، ياغلىقىغا ئورنىلىپ قاراپ تۇرغان ئانىسىنى ھەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ تەلپۈنۈپ تۇرغان ئىنىسىنى كۆردى. ئانا ئۆزىنى قانچىلىك غەيرەتلىك، خۇشال تۇتقان بولسىمۇ، بەربىر كۆزىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش مەڭزىگە تېمىپ چۈشتى.

ئۇ ئوغلىنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ، قەدەملىرىنى ئېغىر، ئاستا بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

2

سۈتتەك ئاق ئايدىڭ كېچە، تولۇن ئاي بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي بولۇتلار ئارىسىدا ئۈزەتتى. ئېگىز سۇۋادان تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقسىز شاخلىرى كوچىغا سۇس قارامتۇل سايە تاشلىغان، ئاچچىق شامال ئاستا ئۇرۇپ تۇراتتى.

كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى جەڭجى قەدەملىرىنى ئالدىرماي بېسىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئاۋازىنىڭ زىللىقىدىن، قۇلاقچىسىنىڭ كەينىدىن تۇرۇلگەن چېچى كۆرۈنۈپ تۇرغانلىقىدىن، ھە، بۇ قىز ئىكەنغۇ دېمىسە، سىرتتىن قارىغان كىشى قايسىسىنىڭ ئوغۇل، قايسىسىنىڭ قىزلىقىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ ئۇچىسىدا ئۇزۇن ئاق جۇۋا، بېشىدا ئاق قۇلاقچا، پۈتىدا بوز پىيما بار ئىدى. ئۇلار بىر سەپتە جەڭ قىلىۋاتقىنىغا ئۈچ ئاي بولغان بولسىمۇ، لېكىن كوچىدا ئىككىسىنىڭ مۇشۇنداق يالغۇز مېڭىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېچىدە يانمۇيان مېڭىشى بىرىنچى قېتىم. ئۇلار ئىككىسى قىزنىڭ ئۆيىگە بىللە بېرىشتى، بىللە يېنىشتى. شۇ تاپتا قىز

مۇشۇ مۇساپىنىڭ يىراق بولۇشىنى، يىگىنىڭ تېخىمۇ ئاستا مېڭىشىنى ئىستەيتتى. پىيادىلەر ئۈچۈن خېلىلا ئۇزاق بولغان بۇ يول ئۇلارغا ناھايىتى قىسقا بىلەنمەكتە ئىدى. قىز يىگىنىڭ بىلىكىگە قولىنى ئۆتكۈزۈۋالغان، ئۇ ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ۋە خۇشال سېزەتتى، شۇڭا ئۇ شۇنچىلىك ئېچىلىپ كەتكەندىكى — شۇنداق قىلىپ، رەيھان، جەڭگە يەنە بىللە ماڭىدىغان بولدۇق — دە، — دېدى يىگىت رەيھانغا سەل ئېڭىشىپ تۇرۇپ، — چىڭ ئىكەنسز جۇمۇڭ، تاس قالاتتىڭىز قېلىپ قالغىلى، ئەمدى سىناقتىن ئۆتتىڭىز.

نادەم رەيھانغا كۈلۈپ قارىدى، قىز ھەيرانلىقتا قالغان كۆزلىرى بىلەن نادەمگە يېقىملىقنى تىكىلدى.

— سىنىڭىزدىن ئەمدى ئاران ئۆتۈپتىمەن — دە، — دېدى قىز كۆزلىرىنى تېخىمۇ خۇمارلاشتۇرۇپ. نادەم بۇرۇن قىزنىڭ ئويىناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن نۇرغۇن مەنىلەرنى چۈشەنگەن، بىراق ئەختەمبايغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئۇنى قىزدىن قاچۇرۇپ كەلگەندىكى. ئۇ بۈگۈن قىز توغرىسىدىكى خاتالىقلىرىدىن خىجىل بولدى.

— رەيھان، مەن سىزنى خاتا چۈشىنىپ كەپتىمەن، — دېدى يىگىت قىزنىڭ بارماقلىرىنى قىسىپ، — باي قىزلىرى كەمبەغەل يىگىتكە بىكار يېقىنلاشمايدۇ، پەقەت ۋارىسىنى تېخىمۇ قىزىقتۇرۇش ئۈچۈنلا ماڭا يېقىنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ ئىچىمدە سىزدىن نەپرەتلىنىپ يۈردۈم، مېنى كەچۈرۈڭ ... مەن سىزگە ئىشەندىم، سىز بىلەن بەختسىز بولمايمەن.

— ھەرقانچە بولساممۇ ئالتۇن خەجلىپ تېزەك سېتىۋالغۇدەك ئەخمەق ئەمەسمەن، — دېدى قىز نادەمنىڭ قاۋۇل بىلەنلىرىگە يۆلىنىپ، — مەن ئاق كۆڭۈل بىر دېھقان يىگىتىنى تاللىغىنىمغا ناھايىتى خۇشالمەن، مەنمۇ خاتالاشماپتىمەن.

— ئالدىمىزدا تېخى قايناق جەڭلەر، ئېلىشىشلار بار، — دېدى نادەم قىزنىڭ ئۆز كۆكسىگە قويغان بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، —

گومىنداڭچىلاردىن ئارانلا بىرنەچچە ئورۇننى تازىلىدۇق، تېخى سەپىرىمىز ئۇزاق ھەم مۈشكۈل. كىم بىلىدۇ، قايسىمىزنىڭ ئۆلۈكى قەيەرلەردە قالىدۇ، بىراق ھاياتتىن ئۈمىدىمىز زور، شۇ تاپتا، مەن ... — نادەم شۇنداق دېدى — دە، قىزنىڭ يۈزىگە يۈزىنى ياقتى، قىز قاقچۇرمىدى، پەقەت تارتىندى، قورۇندى ...

ئۇلار خۇددى يۈرىكى توختاپ قالغاندەك، خۇددى يالغۇز ئادەمدەك جىمجىت. ئۇزاق تۇرۇشتى. بۇلۇتلار ئارىسىدىن تولۇن ئاي چىققاندا ئۇلار ئۇنىڭدىن گىزا تارتقاندەك بىر — بىرىنى قويۇۋېتىشتى. قىز نادەمنى قولتۇقلىۋالدى، ئۇلار سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى، خېلى يەرگىچە سۆزسىز مېڭىشتى.

— شۇنداق، رەيھان، — دېدى نادەم ئاستا كېتىۋېتىپ، — سەپەرلىرىمىزمۇ تۈگەيدۇ، گومىنداڭمۇ تۈگەيدۇ، لېكىن كۈرەش تۈگىمەيدۇ، بىزنى بوزەك قىلغان ئادەملەر بىلەن بولىدىغان كۈرىشىمىز تېخى بار.

— كىم جىنايەتچى بولسا، — دېدى رەيھان جىددىي ھالدا، — شۇ ئۆزىنىڭ جازاسىنى تارتىشى كېرەك.

— شۇنداق، تېخى ئىشلار نۇرغۇن. بىز دۇنياغا كېلىپ نېمە ئىش قىلدۇق؟ ھېچقانچە ئىش قىلمىدۇق. ئەمدىلا قوللىمىزغا قورال ئالدىق. تارىخقا يازسا ئەرزىگۈدەك ئىشلارنى ئەمدىلا باشلاۋاتىمىز. ئاتا — بوۋىلىرىمىز دۇنيادىن قاقشاپ ئۆتكەن، بىزچۇ؟ جەڭ بىلەن قان ئىچىدە ئۆتسەكمۇ مەيلى، ئەمما ئەۋلادلىرىمىز دۇنيادىن كۈلۈپ ئۆتسە بولدى ئەمەسمۇ؟

— مەن بۇرۇن بىلىملىك بولسام، ئىناق ئائىلە قۇرسام بەختلىك بولمىمەن دەپ ئويلايتتىم، — دېدى قىز ھاياجانلىنىپ، — لېكىن قوللىمىزغا قورال ئالمىغۇچە بەختلىك تۇرمۇش قۇرۇش مۈمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەنمەپتىكەنمەن، قاراڭا نادەم، قانداق بەختلىكمەن — ھە! — ئۇ نادەمنىڭ بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان قولى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چاڭ تۇتۇۋالدى. نادەمنىڭ تېنىگە يەنە قايتىدىن ئوت تۇتاشقاندەك، پۈتۈن بەدىنى لاۋۇلداپ

يانغاندەك، سۆڭەكلىرى ئېرىپ كېتىۋاتقاندا تەك تۇيۇلدى. ئۇ مۇھەببەتنىڭ بۇ ئاجايىپ كۈچىدىن مەست بولۇپ يېقىملىق كۈلدى. ئۇ يەنە جۈرئەت قىلىپ قىزغا ئېگىشىۋىدى، قىز ئۇنىڭ ئېگىشىنى ئاستا ئوقۇپ قويدى:

— بولدى، ئەمدى كەلگۈسى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىڭ، ئادەم!
ئۇلار يەنە سۆزسىز مېڭىشتى، ئادەم يىراقلارغا كۆز تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— كەلگۈسىدە ئاجايىپ ئىشلار بولىدۇ، خەلقىمىز كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان، ھەيران قالارلىق يېڭىلىقلارنى يارىتىدۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزى يادىمدا، ئۇ، بىز ناھايىتى ئارقىدا قالدۇق، خەلقىمىز ئازاد قىلىنسا، ئازاد بولغان ئەقىلدىن كەلگۈسىدە ئاجايىپ مۇجىزىلەر يارىتىلىدۇ، دېگەندى.

— شۇنداق، — دېدى رەيھانمۇ ئويلىنىپ، — بىز ئەمدى ئەركىن ياشايمىز، خالىغان ئىشىمىزنى قىلالايمىز.

— بىزمۇ ئۆي تۇتارمىز، بالىچاقلىق بولارمىز، بالىلىرىمىز موھتاجلىق كۆرمەي بەختلىك ياشار، بىز ئۇلارغا سىلەرنىڭ بۇ بەختىڭلار بىزنىڭ كۈرەشلىرىمىزدىن كەلگەن، دەپ جەڭگىۋار ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەرسىز، بەلكى مۇشۇ كۈرەشلىرىمىز ھەققىدە كىتابلارنىمۇ يازارمىز. گومىنداڭنى تەلتۆكۈس يوقاتساق، قىلىدىغان ئىشلىرىمىز تېخىمۇ كۆپىيەر، — دېدى ئادەم، قىز خۇددى كىچىك بالا ئەركىلىگەندەك ئۇنىڭغا يۆلەندى. ئادەم سۆزىنى داۋام قىلدى، — بىز ھەقىقەتەن بەختلىك ئىكەنمىز، باشقىلارغا ياخشى كۈن يارىتىش ئۈچۈن جېنىنى ئاتىغان ئادەم مېنىڭچە ئەڭ بەختلىك ئادەم بولىدۇ.

ئاددىي دېھقان يىگىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان مەردانە سۆزلەر كۆپ كىتاب ئوقۇغان، ھېسسىياتلىق، ياش قەلبى ئارزۇ - ئۈمىدكە تولغان شەھەر قىزىنى ھەم جەلپ قىلاتتى، ھەم ھەيران قالدۇراتتى. قىز شۇ تاپتا يىگىت بىلەن كېچىچە كوچا ئايلىنىشقا تەييار ئىدى.

ئۇلار يان كوچىدىن قايرىلىپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن كەتكەن يەنە بىر كوچىغا چىقتى. بۇ كوچىمۇ ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئېگىز سۇۋادانلىق كوچا ئىدى. يانداش كوچىلاردىن ئارىلاپ ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. كوچىلار پۈتۈنلەي جىمجىت، ئادەمسىز ئىدى. رەيھاننىڭ يۈرىكى تېز - تېز سوقۇپ، يۈزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقتى. ئۇ ئادەمنى بىرىنچى قېتىم كۆرگەندە، ئۆزىدە پەيدا بولغان ئارزۇ - تىلەكلەرنىڭ ئىشقا ئاشىدىغانلىقىغا ئەمدى ئىشەندى. ئۇلار كېلەچەكتە بولىدىغان ئاجايىپ ئىشلار توغرىسىدا ئويلىشىپ، خېلى يەرگىچە جىمجىت مېڭىشتى.

ئۇزۇن كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تارىيان كوچا دوقمۇشىدا توساتتىن ۋارىسجان پەيدا بولۇپ قالدى، ئۇ ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقان ئادەم بىلەن رەيھاننى يىراقتىنلا تونۇغانىدى. باياقىز ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيىگە ماڭغانلىقىنى ۋارىسجان كۆرگەن ۋە لېۋىنى چىشلەپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ قاراپ قالغانىدى.

— كەل، ئادەك، كەل، ئائىلىمىزنىڭ ئۆلىنى كولاۋاتقان سەنمىدىڭ، ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەنسەن، قىز مېنىڭ دەپ ئويلاۋاتىدىغانسەن، چۆچۈرىنى خام ساناپسەن، — دېدى ئۇ پەس ئاۋاز بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ھۇ يېتىم ئوغلاق! رەيھان سەن تېگى پەس گاداىغا لايىقمىدى؟ ...

ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى - دە، ئادەمگە توغرىلىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى تاپانچا كۆزىنىڭ ئىزغىرىن شامىلىغا يولۇققان قاقشال شۇۋاقتەك تىترىدى.

— نەرىڭگە ئاتاي، بېشىڭغىمۇ؟ ياق، ئۇ كىچىكلىك قىلىدۇ، يۈرىكىڭگە ئاتاي ... — دېدى ئۇ غالىلداپ تىترەپ.

ئادەم بىلەن رەيھان قولتۇقلىشىپ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. كوچىدا ئۇلاردىن باشقا ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. تولۇن ئاي بىردىن ئاقۇچ، شالاڭ بۇلۇت پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا قالدى. ۋارىسجان دەرەخكە چاپلىشىپ تۇرۇپ ئادەمنى چەنلىدى - دە،

ئاتتى، تۇيۇقسىز چىققان ئوق بىلەن تەڭ رەيھان قاتتىق چىرقىردى.

— ئاھ ... نادەم !

— رەيھان !

نادەم كەينىگە يىقىلىۋاتقان قىزنى يۆلىدى، بولمىدى، قىزنىڭ پۇتلىرى يەر تىرەپ تۇرالمىدى. نادەم قىزنىڭ بېشىنى ئىزغا قويدى. ۋارىسجاننىڭ تاپانچىسىدىن چىققان ئوق نادەمگە تەگمەي رەيھاننىڭ ئوڭ چېكىسىگە تەگكەندى. ئۇ يەردىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان قان قىزنىڭ يۈزىنى، بويۇنلىرىنى بويىۋەتتى. ئوق تەگكەن يەرنى ئالدىقى بىلەن بېسىپ تۇتۇۋالغان نادەمنىڭمۇ قوللىرى قىپقىزىل قان بىلەن بويىلىپ كەتتى.

ۋارىسجان ئاتقان ئوقنىڭ كىمگە تەگكەنلىكىنى بىلىشتىن قورقتى. ئۇ تەمتىرەپ، ھودۇقۇپ، كەلگەن كوچىسىنىمۇ ئۈتۈپ، ئۆزىنى نەگە قويۇشنى، قاياققا قاراپ قېچىشنى بىلمەي قالدى. ئۇ بېشى قايغان تەرەپكە يۈگۈردى ۋە نېمىدۇر بىرنەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلدى. ئۇ خۇددى ئۇۋىسىنى تاپالماي قالغان چاشقاندەك ئۇياق - بۇياققا تاشلاندى، ئاخىر ئۆمىلەپ قوپۇپ قاچتى. كوچىغا چىققان ئىككى قاراۋۇل ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ دەرھال يېتىپ كەلدى.

— رەيھان ! رەيھان ! — دەيتتى نادەم بىتاقەت بولۇپ. نادەمنىڭ ئاۋازى قۇلىقىغا بىلىنەر - بىلىنمەس كىرگەن قىز كۆزىنى ئاستا ئاچتى. ئۆچكەن چىراغ قايتا يانغاندەك، نادەمگە ئۈمىد پەيدا بولدى.

— ئوق قايماقتىن چىقتى؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇللار ئالدىراپ، نادەم تار كوچىنىڭ دوقمۇشنى كۆرسەتتى.

ئىككى قاراۋۇل قايتىپ كېلىپ دېدى:

— يوق، قېچىشقا ئۈلگۈرۈپتۇ.

قىزنىڭ تانارغان لەۋلىرى ئاستا پىچىرلىدى:

— نادەم ... مېنى ... دوختۇر خانغا ... چاپسان ...

قىزنىڭ ئۈزۈك - ئۈزۈك سۇس ئاۋازى ئادەمنىڭ جېنىغا جان قوشقانداك بولدى. شۇ چاغدىلا ئۇ ئۆزىگە كېلىپ تېخىچە قىزنىڭ ئوڭ چېكىسىنى ئالمىقىنى بىلەن چىڭ بېسىپ تۇرغاندا ئىسمى ئېسىگە ئالدى ۋە بۈگۈن چۈشتە رەيھان يۇيۇپ بەرگەن قولى ياغلىقىنى ئوق تەگكەن يەرگە قويۇپ، قاراۋۇللار سۇنغان قولى ياغلىق بىلەن گۈستىدىن تاڭدى ھەم بىرلا ئىرغىپ ئۇلارنىڭ ئېتىغا مىندى. قاراۋۇللار قىزنى ئۇنىڭغا ئاستا سۇنۇپ بەردى، ئادەم قىزنى ئاۋايلاپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدى - دە، ھەربىي دوختۇرخانا تەرەپكە قاراپ ئىلداملاپ ماڭدى.

3

باھار كەلدى. ئىلى ۋادىسىدىن قاراڭغۇ قىشمۇ ھەيدەلدى. پۈتۈن ۋىلايەت ئەمدى ئىلى دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلىرى بىلەن جانلانغانىدى. جىڭ ناھىيەسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىلى ۋىلايىتى گومىنداڭچىلاردىن تامام تازىلىنىپ بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ قارارى بويىچە مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە قۇرۇلدى ۋە داغدۇغىلىق ئارمىيە قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. يارىشىملىق ھەربىي فورما - ئۆتۈك، گەلەپى شىم، گىمناستوركا ۋە ئىسپانكا كىيگەن جەڭچىلەر، ئوردېن، مېداللارنى تاقىغان گېنېراللار، پولكوۋنىكلار، مايور، كاپىتانلار، كومىسسارلار تولۇق قوراللىنىپ غۇلجا شەھىرىدە يامايىش قىلدى. خەلق ئۆز ئارمىيەسى بىلەن پەخىرلەندى. خۇددى خەلق ئارزۇسىنى چۈشەنگەندەك ئىللىق باھار ئاپتىپى پۈتۈن تەبىئەتنى جانلاندۇرۇۋەتتى. قۇلۇن - قوزىلار قىيغىتىشتى، ئېرىقلاردا سۇلار شىۋىرلاشتى، چوكانلار ياشىرىپ جالا بولدى، يىراق جايلاردىن ئوچۇپ كەلگەن نەغمىچى قۇشلار چاڭىلداپ سايراپ، يېتىپ كەلگەن باھارغا زوقى بىلەن تەنتەنە قىلىشقا باشلىدى.

مۇنتىزىم تۈسكە كىرگەن قوشۇنلار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان كىشىلەر ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. پولك،

باتالىيون، روتا كوماندىرلىرى ئۆز پولىكللىرىنى،
باتالىيونلىرىنى، روتلىرىنى باشلاپ، ئېيتقۇسىز خۇشاللىق ۋە
مەغرۇرلۇق بىلەن ئۆزلىرىنى تەبرىكلەپ تەنتەنە قىلىشۋاتقان
ئاتا - ئانىلىرى، ئاكا - ئۆكىلىرى، ھەدە - سىڭىللىرى ئالدىدىن
ھەيۋەت بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى. كىشىلەر ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ
شۇنچىلىك زورايدانلىقىنى، شۇنچىلىك مەرد - مەردانلىقىنى
كۆرۈپ، خۇددى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك خۇشال بولۇشۇپ،
ئىپتىخارلىنىپ، مەغرۇرلىنىپ كېتىشتى. بۇ كىشىلەر ئۆز
تارىخدا شۇنچىلىك مۇنتىزىم كۈچكە، غەيرەتكە، جاسارەتكە،
قۇدرەتكە ئىگە بولغان قوشۇنلىرىنى تېخى كۆرمىگەندى. بۇ
قوشۇن قۇدرەتلىك جاسارىتىنى نامايان قىلىپ، غالب
ناخشىلىرىنى جاراڭلىتىپ كىشىلەر توپى ئالدىدىن ئۆتمەكتە
ئىدى.

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانچىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!

بۇ قوشۇننىڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئەمدىكى ۋەزىپىسىمۇ
ئىنتايىن ئېغىر، لېكىن مۇقەددەس! ئالىي باش قوماندان
گېنېرال لېيتنانت ئىسھاقبېك ھۆكۈمەت پەرمانلىرىغا ئاساسەن
بۇ قوشۇننىڭ يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى جاكارلىدى:
«شەرقىي شىمالىي تەرەپتە: ئۈچىنچى ئاتلىق پولىك تارباغاتاي
ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ۋە چۆچەك ناھىيەلىرىنى ئېلىپ، ئاندىن
ئالتاي ۋىلايىتىگە يېتىپ بېرىشى؛
تېكەس بىرىنچى پىيادە پولىكى بىلەن تۇڭگان ئونىنچى پولىك،
غۇلجا ئىككىنچى پولىكنىڭ بىر ئىسكادرونى ۋە تۆتىنچى زاپاس
پولىكنىڭ بىرىنچى باتالىيونى داخىيەنزە بىلەن جىڭنى ئېلىشى؛
سۈيدۈڭ بىرىنچى پولىك بىلەن موڭغۇلكۈرە پولىكى ھەمدە

مۇستەقىل ئىسكادرون ۋە توپچىلار قىسمى شىخونى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىگە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىشى جەنۇب تەرەپتە: تېكەس ئىككىنچى ئاتلىق پولىكى بىلەن ئىسكادرون مۇزات تاغ ئاغزى ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈشى: تۆتىنچى زاپاس پولىك غۇلجىنى ساقلاپ قېلىشى لازىم.»
جاي - جايلاردىكى خەلقلەر بۇ قوشۇننىڭ مۇبارەك قەدىمىگە تەقەززا بولۇپ تۇرماقتا ئىدى.

تولۇق قوراللانغان ئون بەش مىڭ كىشىلىك مۇنتىزىم قوشۇن نىشانلانغان ھەرقايسى جايلارغا - گومىنداڭنىڭ تاپىنى ئاستىدىكى يەرلەرگە قاراپ ھەيۋەتلىك ھەربىي يۈرۈشكە ئاتلاندى!
تاغ - دالانى تىترىتىپ كۈچلۈك ناخشا ياڭرىدى:

ئاڭلا ئەي ۋەتەن بالىلىرى،
شاماللاردىن خەۋەر بارىدۇ.
قەھرىلىك، كۈچلۈك، باتۇر ئەرلەر،
شىر ۋە يولۋاسلار بارىدۇ.

مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان كىشىلەر قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ،
ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئاتلانغان
غالىب جەڭچىلىرىنى ئۈزىتىپ قالدى.

— خەير، سىلەرگە ئاقىيول بولسۇن!

— خەير، سىلەرگە غەلىبە يار بولسۇن!

— دۈشمىنىڭلار يەر بىلەن يەكسان بولسۇن!

پولىكوۋنىڭ نىزامىدىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ شەرققە -
يېڭى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندى. بۇ قوشۇننىڭ قەيسەر جەڭچىسى،
قىساسچى نادەم قوشۇننىڭ ئالدىدا كۆكرەك كېرىپ، بوز ئېتىنى
ئوينىتىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى.

1980 - يىلى غۇلجىدا يېزىلدى.

ئىلى دولقۇنلىرى (1) (رومان)

ئاپتورى: ئابدۇراخمان قاھار
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇقەييۇم سايىم
مۇھەررىرى: سۇلتان ھاشىم
مەسئۇل كوررېكتورى: سەنەۋەر ئىبراھىم
تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ نەشرىياتى
شىنجاڭ نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
تېلېفون: 0991 - 2827472
پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچىڭ رەڭلىك مەتبەئە چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 880 × 1230 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 14.375

نەشرى: 2011 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2015 - يىلى 3 - ئاي 3 - بېسىلمىشى

تىراژى: 6001 - 9000

كىتاب نومۇرى: 2 - 14338 - 7 - 978 ISBN

باھاسى: 40.00 يۈەن